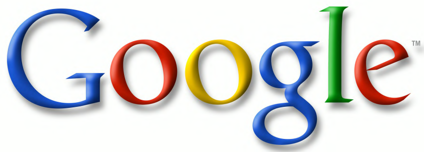

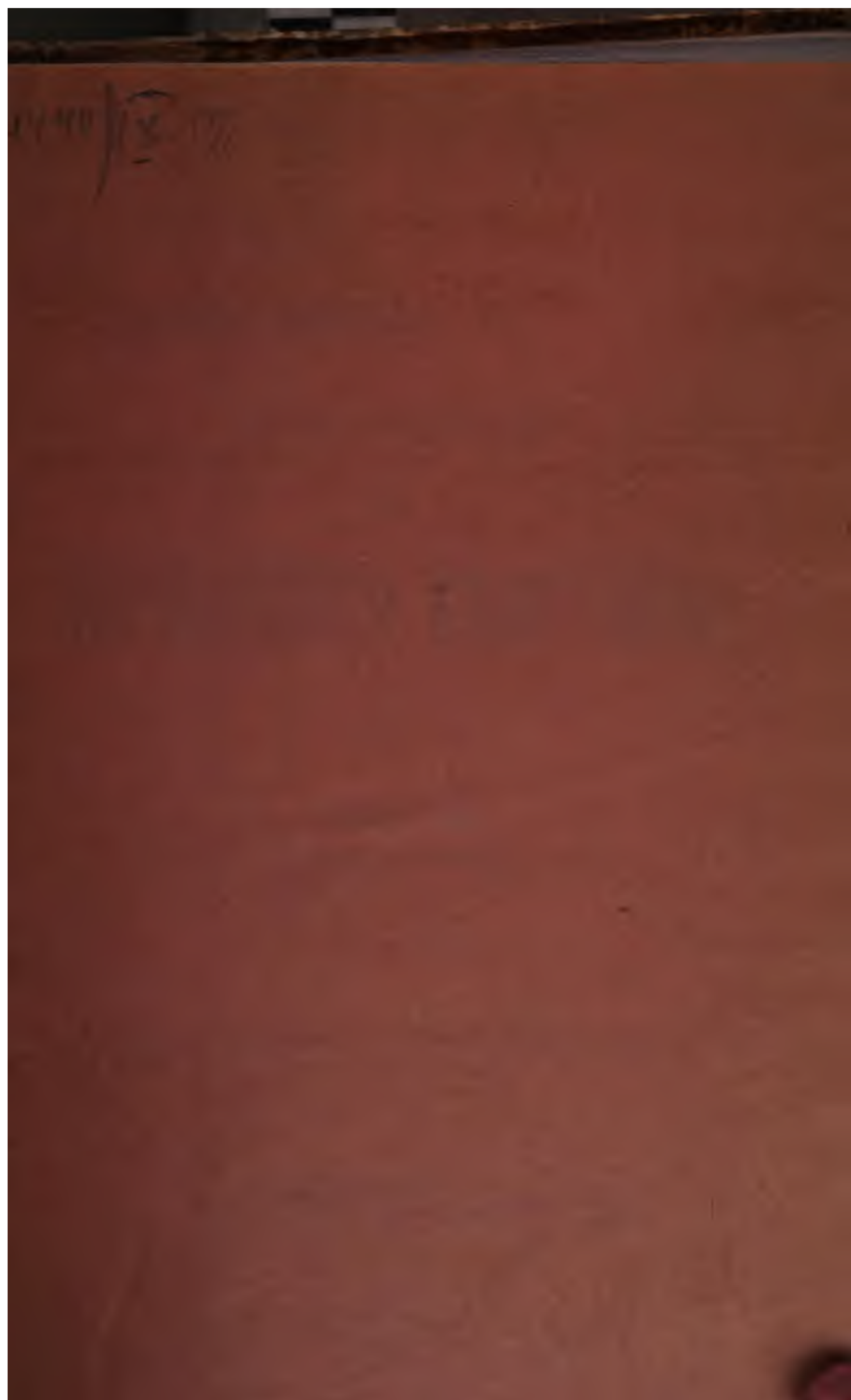

Димитъръ Т. Страшимировъ.

ИСТОРИЯ
НА
АПРИЛСКОТО ВЪЗСТАНИЕ

ТОМЪ III.

ВЪЗСТАНИЕ И ПЕПЕЛИЩА.

Издание и собственость на Пловдивската Окржжна Постоянна Комисия.

ПЛОВДИВЪ
1907.

СЪДЪРЖАНИЕ

Томъ III.

ПЪРВИ ОТДѢЛЪ

Възстанието въ четвъртия окрѫгъ.

ГЛАВА ПЪРВА

Първа пушка.

ГЛАВА ВТОРА

Нападението на конака.

ГЛАВА ТРЕТА

Първитѣ вълни на възстанието.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Първиятъ день въ Панагюрище.

ГЛАВА ПЕТА

Около Панагюрище.

ГЛАВА ШЕСТА

Тържествата въ Панагюрище.

ГЛАВА СЕДМА

По брѣговетѣ на Марица.

ГЛАВА ОСМА

Начало на военнитѣ дѣйствия

ГЛАВА ДЕВЕТА

Падане на столицата.

ГЛАВА ЕДИНАДЕСЕТА

Допълнение на катастрофата.

ГЛАВА ДВАНАДЕСЕТА

Героичната епопея въ Перущица.

ГЛАВА ТРИНАДЕСЕТА

Батакъ.

ГЛАВА ЧЕТИРИНАДЕСЕТА

Защитата на Брацигово.

ГЛАВА ПЕТНАДЕСЕТА

Послѣдни остатъци.

ВТОРИ ОТДѢЛЪ

Възстание въ окржзитѣ и възстанници отъ вънъ.

ГЛАВА ПЪРВА

Въ Сливенъ.

ГЛАВА ВТОРА

Въ Търновско.

Встѫпителна бѣлѣжка къмъ III томъ.

Онова, което ще умаря и ще плаши ревностния читатель въ този томъ, то сѫ безброй собствени имена, често най-незначителни и даже тъмни и неизвѣстни, съ които е прѣтрупана всѣка една страница въ него. Това плаши и мене. Като четете постояно имена и то имена се по-нови едно отъ друго, събитието се раздробява, историята се прѣвръща въ разпокѫсани разкази за дѣянията на тогова и оногова, и интереса, трѣскавия интересъ за великото събитие се затъпква съвършено. И злото, при това, ще порастне още, ако кажа и самата истина, а тя е, че другояче не можеше да бѫде. Велико събитие нѣма. Само съ послѣдствията си събитието печели вѣнеца на славата — съ послѣдствията, но искамъ да кажа, съ европейската намѣса, поради турскитѣ звѣрства—а само не е велико, защото велико възстание нѣма. Батакъ е прѣдоставенъ на собственитѣ си сили, Перущица гори сама, Брацигово е откѫснато, Еледжикъ захвърленъ, Петричъ, Поибрене, Мечка по на самѣ чакатъ смъртьта си, Копривщица се е прѣдала прѣди врѣме, а Панагюрище—столицата на цѣлото дѣло—се бие само и само се принася въ жертва за доброто на общото отечество. Гаче ли туй сѫ отдѣлни избухвания, — избухвания дори не въ едно и сѫщо врѣме. Единството се заключава само въ туй, че нарочно даватъ врѣме на врага, съ метода и като по тактъ и съ пълно безгрижие да смаже подредъ, едно по друго, всѣко възстанало гнѣздо. Въ търновско е сѫщото. Батошево, Кръвеникъ, Ново-Село, Дрѣновския манастиръ — всички сѫ захвърлени жертва на собствената си сѫдба. Вратца е заключена въ своитѣ си стѣни, Ботевъ е прогоненъ по дивитѣ балкански бърда и смазанъ безугледно, а Сливенъ е прѣдаденъ и самъ е прѣдатель на синоветѣ си.

Кѫсо — нѣма голѣмо събитие, съ гръмотевиченъ подемъ, съ героични перипетии и ослѣпително славенъ край: нѣма. Всичко е дребни боричкания и, при това, всѣкой желае да прочете името си, да види споменати жертвитѣ, страданията си. Ако не самъ, синоветѣ, внуцитѣ му желаятъ сѫщото. И историкътъ пише, записва—грижливо записва всички, за да е правъ и хладнокръвенъ, и за да изчерпи, за да прѣдстави се пакъ въ пълнота онова, което е тъмно само по себе си.

Това е цѣлия този томъ.

Разбира се, много отъ имената ще бѫдатъ излишни. Има случаи, дѣто цѣло село се съюзява и налага на изслѣдователя единъ снопъ имена, много отъ които вербувани по комшийски хатѫръ. И изслѣдовательтъ записва, защото нѣма какво да стори, нѣма на що друго да се опре: защото нѣма надеждни източници.

Ето защо, азъ може [illegible] отъ всички онии [illegible] би-[illegible] до неколко [illegible] въ [illegible] игри. [illegible] нека ме [illegible] кога [illegible] вече [illegible] и даже не са били допуснати [illegible] мене. Азъ [illegible] и самичъкъ [illegible] да не [illegible] въ никой случай [illegible] — [illegible] — [illegible] и да [illegible] и [illegible] азъ [illegible] на мое име.

[illegible]

на Скайлера и Макгехенъ, които донесения, обаче, не сж толкова надеждни, защото, въ по-голѣмата си часть, произхождатъ пакъ отъ турски източници.

Ще има сжщо неточности за малки случки отъ домашния ни кржгъ: както комшийски притурятъ и отнематъ имена отъ списъка, тъй пакъ комшийски, а намѣстѣ и вражески (партизански!), славятъ и корятъ. Нека не се сърди никой. То не е моя слабость, то е слабость на източницитѣ ни. Азъ се обърщамъ пакъ къмъ добрата воля на обидения, да ми пише благодушно и съ добра вѣра и да поправи грѣшката. Второто издание ще ни донесе нови данни, нови поправки! А който иска, нека направо съобщи въ печата възраженията си, но и да ги подкрѣпи съ данни. Но въ такъвъ случай — ако възражението е въ нѣкой провинциаленъ или малко извѣстенъ вѣстникъ — нека ми се отправи то, нека ми се обърне вниманието, за да не пропустна. Азъ не мога да виждамъ всички вѣстници, а иначе и цѣльта нѣма да се постигне!

Накрай, ще забѣлѣжа още едно. Азъ цитирамъ често моитѣ прѣдшественици по историята на събитието, като Захарий Стояновъ, Заимовъ, Г. Димитровъ и др., а най-често ги и поправямъ. Това може да се види утегчително. И наистина, утегчително е да се цитиратъ винаги почти едни и сжщи имена. Но азъ правихъ това съзнателно. А намѣстѣ даже нарочно отбѣлѣзвахъ, ако нѣщо съвършено липсва въ тѣхъ. Това бѣше, разбира се, въ ущърбъ на спокойния исторически разказъ. Но азъ и въ прѣдговора къмъ първия томъ отбѣлѣзахъ, че признавамъ, дѣто моя трудъ, по този начинъ, се прѣвърща въ грижлива анкета на досегашнитѣ източници, намѣсто да е спокойно и приятно разказана история. Та азъ си казвамъ: нека това ми бжде грѣхътъ за сега и приемамъ го, че е грѣхъ. Но онова, което дължа да отбѣлѣжа тукъ, то е, че читательтъ, отъ друга страна, може напълно да бжде спокоенъ. Азъ водихъ най грижливо и най-независимо своитѣ разслѣдвания, като имахъ прѣдвидъ непосрѣдствени източници, било живи, било писани, и така писахъ книгата си, но прибавихъ и критичната анкета, за да покажа точно, дѣ мога и дѣ не мога да вървя паралелно съ всички мои прѣдшественици. Послѣдното сéпакъ ми трѣбаше, за да извоювамъ довѣрието на читателя, както и да дамъ пъленъ и закржгленъ образъ на труда си. И убѣденъ съмъ, че второто издание, облегнато вече на пълното довѣрие на обществото, нѣма да се нуждае отъ помощьта на много отъ сегашнитѣ съпоставяния и цитати.

И още едно. Да се планира този томъ бѣше много тежка работа, както е тежко изобщо да наредите сичко, що е раздробено на безчислени малки трохи. Обикновено, моитѣ прѣдшественици сж държали, въ този случай, единъ неизмѣненъ маниеръ: тѣ нареждатъ сичкия си материялъ по мѣсто на произшествието, напр., разкажатъ всичко за Панагюрище и прѣминатъ къмъ Брацигово, Батакъ,

ПЪРВИ ОТДѢЛЪ

Възстанието въ четвъртия окржгъ.

ПЪРВИ ОТДѢЛЪ
Възстанието въ четвъртия окрѫгъ.

ГЛАВА ПЪРВА.
Първата пушка.

I.

Начало на арести въ Копривщица. Събранието у Д-ръ Рашко. Рѣшение. Неджипъ у Каблешкови. Първоначалниятъ планъ да го заловатъ. Перипетии. Първата пушка.

И така, славниятъ Каблешковъ и неговитѣ другари бѣха рѣшили още отъ вечерьта да извършатъ онова, което трѣба. Щомъ страшниятъ кѫр-агасѫ посегне на кого и да било отъ комитетскитѣ хора, пушкитѣ ще запукатъ и възстанието ще пламне. Така и станало.

На другия день, откакъ Неджипъ-ага се намираше въ Копривщица, още рано сутриньта стражаритѣ се разтичали изъ село да ловатъ. Първъ е билъ хванатъ и арестуванъ Георги Тосуновъ. Като държалъ кафене на пазаря, тъкмо срѣщу конака, Тосуновъ билъ първъ и най-близкия по редъ. Неговото кафене бѣше едно отъ свърталищата на народнитѣ хора. Домакинътъ дошълъ мирно да отвори заведението си, но билъ изненаданъ и, безъ забикалки, покарали го къмъ конака.

Въ това врѣме, Неджипъ самъ отишълъ да потърси Каблешкова у дома му, като употрѣбилъ хитрость. Той казвалъ, че за Каблешковъ носи писмо отъ Пловдивъ, та Каблешковъ самичъкъ да дойде въ конака и да си го земе.

А разбира се, дойде ли, щѣше да бѫде задържанъ. Апостола пъкъ самъ, него часъ, билъ си въ кѫщи, но домашнитѣ му не го обадили. Неджипъ тогава казалъ, че пакъ ще дойде. Ролитѣ били добрѣ разпрѣдѣлени между правителственитѣ агенти. Главниятъ полицейски чиновникъ търсилъ да тури на рѫка главния комитетски водитель.

Въ сѫщото врѣме, комитетскитѣ хора се събрали — на бърза рѫка — у дома на Д-ръ Рашко. Трѣба да забѣлѣжимъ, че на 18 се бѣше състояло послѣдното мирно заседание на съзаклетницитѣ въ Копривщица. Тогава тѣ били събрани у Патю (Панчо) Млъчковъ, дѣто рѣшили послѣдующето събрание да стане на 20 Априлъ у Рашка. Тукъ дошли сега: Каблешковъ, Н. П. Брайковъ, Цоко Будинъ, Петко Кундораджията — който билъ избѣгалъ отъ дюгена си, защото дошли да го ловатъ — Г. Шулевъ и Лука Гйотлийски.

Вънка търсенията на полицията ставали сѐ повече обезпокоителни. Нервитѣ били напрѣгнати. Неджипъ повикалъ Брайко Еневъ, чрѣзъ стражаръ, да се яви въ конака на съвѣщание — защото, наистина, Брайко Еневъ се числѣше като единъ между азитѣ. Брайко се сѣтилъ, каква сѫдба го чака, и отишълъ у Рашкови да се допита до другаритѣ си отъ комитета, да иде или не. Явно е било, че ще турятъ рѫка на него. Съзаклѣтницитѣ казали на Брайко Еневъ да иде, или просто, съвѣтвали го, да се прѣдаде. А съ това явно издавали и своята готовность да дѣйствуватъ съгласно сѫдбоносното рѣшение въ Оборище. Втрриятъ прѣдставитель на Копривщица бѣше се върналъ още прѣди нѣколко дни и съзаклѣтницитѣ знаяха това рѣшение. Прочее, щомъ стане явно, че дѣлото е прѣдадено и правителството почва да лови,—а това сега си е било повече отъ очевидно — трѣбаше тутакси да се подпали бунтътъ. А тъкмо този моментъ е билъ настѫпилъ. Брайко Еневъ може да се прѣдаде, а другитѣ, въ това врѣме, ще се въорѫжатъ и ще го освободятъ. И рѣшението на цѣлата дружина сега не е гласѣло друго освѣнъ тъкмо това.

Дори хората били тактични. Трѣбало първо правителството да арестува още и този Брайко Еневъ и да отвори

още по-добрѣ картитѣ си, та тогава и съзаклѣтницитѣ да заговорятъ съ по-голѣмо право.

Но, въ заседанието сега, зело се и друго едно рѣшение, защото, разбира се, рѣшени бѣха да го освободятъ, ако бжде хванатъ.

Найденъ П. Стояновъ, хилядникътъ на Копривщица, бѣше още не пжть отъ Панагюрище, та нѣмало кой да командува събранитѣ момчета. А единъ водитель се налагаше, защото момента е рѣшителенъ. Всичко е узрѣло за работа. Прочее, Каблешковъ, по достоинство, като апостолъ, натоварилъ се и съ команда при дѣйствието.

Планътъ билъ изцѣло начъртанъ, оставало само да се дѣйствува Ето какво рѣшили. То е било прѣдложение на Каблешкова. Юнацитѣ е трѣбало да зематъ оржжието си, да се съберать — колкото се може повече души — и прѣдпазливо, единъ по единъ, да се вмъкнатъ у тѣхъ — у Каблешкови. Домътъ на Каблешкови е голѣмо здание. Когато Неджипъ дойде повторно да търси Каблешкова у тѣхъ, съзаклѣтницитѣ е трѣбало да хванатъ опасния полицаинъ, а стражаритѣ и хората му да избиятъ. Послѣ туй, всички заедно ще нападнатъ конака, ще изловятъ мюдюрина и цѣлата му свита, ще убиятъ всѣкиго, който се противи, и ще освободятъ запрѣнитѣ.

И ето че за кжсо врѣме у Каблешкови се събира въоржжена дружина отъ около двaесетина юначни мжже, рѣшени да изпълнятъ съ достоинство дългътъ си. Всички били въ традиционната възстанническа униформа, — кжса дреха, тѣсни панталони, царвули на краката и левове на калпацитѣ — гордостьта и свѣтлината на ония врѣмена.

Нека поспремъ тази минута, нека погледнемъ мигомъ на това. Тъзи шепа юнаци, имено, сж първиятъ героиченъ цвѣтъ на пълната съ подвизи 1876 година. Тѣмъ се падна великата слава да понесатъ дѣвствения вѣнецъ на оная свѣтла епоха. Тѣхнитѣ имена сж приблизително запазени. Тѣ сж: Велю Серекътъ, Велю Мирчовъ, Алекси Кесяковъ, Либенъ Кукуринекъ, Никола Гайтанекъ, Матея Кривиралчовъ, Георги Тиханекъ, Недѣлю Тиханекъ, Георги Каменарчето, Антонъ Шопътъ, Стефанъ Шопътъ, Станю Нончовъ,

Рашко Нягуловъ, Георги Телчарътъ, Ив. Янтахтовъ, Стойчо Джуджовъ, Иванъ Фурнаджиятъ, Дамянъ Петковъ, Стоянъ Кундураджията. Между тѣхъ е сжщо и Стоянъ Ангеловъ, единъ и най-важниятъ отъ ония, които миналата есень въ Пазарджикъ дигнаха ржка върху развратния Недимъ бей, заслужената смърть на когото достатъчно познаваме.

Копривщица трѣба нѣкога памятникъ да издигне на своитѣ избрани синове, а отечеството да прослави ония, които възвеличиха себе си, като понесоха тежкия кръстъ на общото дѣло. На оня памятникъ ще личатъ за вѣчни врѣмена имената на славнитѣ тие мжже, които имаха гордата самоотверженость, първи да дигнатъ пушка и да почнатъ памятната оная година. Да почнатъ годината, която дари скжпа свобода намъ — тѣхни потомци.

На чело на тѣхъ стои Тодоръ Лулчовъ Каблешковъ, най-симпатичното и възторжено проявление на онази мечтателно висока епоха.

Но да се повърнемъ пакъ къмъ събитията.

Въ № 2 отъ копривщенскитѣ протоколи стои, че заседанието у Д-ръ Рашка станало въ часа 10 прѣди обѣдъ, послѣ което Каблешковъ въоржжилъ чета отъ 21 души и нападналъ конака. Засѣданието у Д-ръ Рашко трѣба да е било малко по-рано — да речемъ, между осемь и деветь часътъ. Събранитѣ у Каблешкови въоржжени хора сж били дѣйствително толкова, а имената имъ изброихме.

Неджипъ дѣйствително дохождалъ втори пжть, както бѣ обѣщалъ, за да търси Каблешкова у дома му, но въоржженитѣ комитетски хора още не били на своитѣ мѣста. Тогава домашнитѣ пакъ скрили Каблешкова, който, разбира се, билъ си въ кжщи и чакалъ своитѣ другари. Неджипъ си отишълъ съ праздни ржцѣ, а пъкъ самиятъ планъ за дѣйствие прѣтърпѣлъ една малка поправка.

Казватъ, обаче, и друго. Въ сжщия моментъ, щомъ Неджипъ влѣзълъ отъ прѣднитѣ врата, Каблешковъ изскочилъ отъ заднитѣ, които водятъ прѣзъ черковния дворъ. Тогава той успѣлъ да събере на бърза ржка нѣколко само другари, съ които пакъ билъ рѣшенъ да дѣйствува. Той поискалъ да прѣчака върлия кжр-агасж и да го убие, кога

минава на обратенъ пжть прѣзъ горната улица. Тѣ се загнѣздили въ стаята, до обора, на горния етажъ въ дома на Никола клисарътъ, а тази кжща се намира до горния изходъ на черковата св. Богородица, отдѣто почва и улицата, наричана Геренилото. Въ самата стая живѣлъ братътъ на Никола, Цанко, десетникъ и единъ отъ съучастницитѣ, който сега живѣе въ София. За нещастие, обаче, Неджипъ вървѣлъ край стѣната, по тѣсния тротуаръ, и миналъ близо подъ обора, та бунтовницитѣ не могли да го виждатъ, за да стрѣлятъ въ него. Другари на Каблешкова сж били, казватъ слѣднитѣ лица, отъ които нѣкои сж още живи: Ц. Клисаровъ, Ненчо Смиловъ, Ст. Джуджовъ и Станчо Н. Сапунджиевъ. Но възможно е, че това сж само анекдоти.

Както и да е, първоначалния планъ прѣтърпѣлъ поправка.

И наистина, щомъ, най-послѣ, всички избраници на дѣлото се явили на поста си, зело се рѣшение, неотложно да нападнатъ конака и да освободятъ запрѣнитѣ, както и да спратъ по-нататъшнитѣ посѣгателства. Каблешковъ пратилъ едного да каже на Танча Шабана да удари „камбалото“ на св. Никола, отъ горната махла, съсѣдна до кжщата му. Едноврѣменно, додѣто камбаната гръмне, юнацитѣ трѣбало да се изправятъ прѣдъ конака. А разпрѣдѣлено било сжщо да екне и камбаната на св. „Богородица“ — сжщата оная черкова, която е до гърба на Каблешковото жилище. Така, че тревогата щѣше да бжде обща.

Прочее, дружината незабавно се раздѣлила на двѣ: седемь души тръгнали по Бѣла рѣка — тѣсна улица отъ дѣсно, а другитѣ четеринаесеть ударили прѣзъ Геренилото — въ лѣво, за да се съединятъ прѣдъ конака.

Когато седемьтѣ души по Бѣла рѣка стигнали прѣдъ Петка Кундураджията, дюгенътъ на който не е далечъ по наклонения пжть отъ Каблешкови за конака, на вратата на дюгена, поставенъ отъ Неджипъ-ага, стърчалъ вече заптията Карахасанъ, съ заповѣдь да хване Петка. Човѣкътъ на миналото и хората на бждащето се споглеждватъ настръхнали за борба.

Това е първата срѣща на въоржженото възстание въ 1876 год. съ вѣковния врагъ. Но сега е явно, какво трѣбаше да послѣдва.

Георги Н. Тиханекъ, единъ измежду седемьтѣ, дига пушката, замѣрва и тегли; страшенъ грьмъ екналъ срѣдъ мъртво-тихото село.

Карахасанъ, додѣ още да се окопити отъ първото очудване, че срѣща въоржжени хора, бива ударенъ въ челото, пада и издъхва на мѣсто. Ето ни първата вълна на кървавото дѣло, залогъ за бждащето жестоко отмъщение на наранения властитель.

Тази е памятната първа пушка на Априлското възстание.

II.

Подробности по първия моментъ. Разказътъ на Г. Тосуновъ. Свидѣтелство на майката на Каблешкова.

Между това, първата дружина отъ Геренилото била се навалила вече къмъ конака. Моментално и тамъ запукали пушки.

Седемьтѣ души отъ Бѣла рѣка незабавно стигатъ и тѣ на мѣстото. Тогава се почва обща атака противъ всесилния конакъ. Момчетата зели пусия по околнитѣ дюгени и загърмѣли. Куршумитѣ се лѣпили по дуваритѣ и стрѣхитѣ на конака.

Енергичниятъ кжрагасж, обаче, който похапвалъ въ туй врѣме, скочилъ мъгновено на нозѣ и завикалъ: „момчета на коне! Вратата затваряйте."

А конетѣ били отъ рано напоени и стегнати. Неджипъ ималъ всичко прѣдвидъ. Когато запитвали заптиитѣ отъ страни, защо се стѣгатъ толкова рано, тѣ отговаряли: „ще бързаме днесъ за Филибе." Възможно е, че сж вѣрвали да поведатъ веригата навързани съзаклѣтници напрѣдѣ си.

Камбанитѣ не се забавили да гръмнатъ и отъ двѣтѣ черкови — първо отъ св. Богородица, а послѣ отъ св. Никола, и цѣлото село скочило на кракъ. Възстанието било обявено.

Ето какъ Г. Тосуновъ—който бѣше затворенъ, както знаемъ, и който сега се намира вжтрѣ — ето какъ той описва въ подробности тоя забѣлѣжителенъ моментъ.

- Неджипъ водилъ около тридесеть заптии [1]). Въ селото привтасали и стражари отъ беклеметата на Пловдивския и Панагюрския пжтища, — пакъ по поржка на кжрагасж. Неджипъ билъ ракжджия. Отъ вечерьта още пилъ много. Сега билъ сърдитъ, сумтѣлъ. Навѣрно и самъ не е подозиралъ, доколко е сериозна и доколко е узрѣла работата, но нищо и не обадилъ, за да сждимъ по-право за него. Рано сутриньта, прѣди слънце, Тосуновъ отишълъ да отвори своето кафене. Той прѣдупрѣдилъ домашнитѣ си, че днесъ има нѣщо зло да се случи. Като отнималъ кепенцитѣ, неговъ единъ комшия, касапинъ, обърналъ вниманието му на туй, че заптиитѣ поили конетѣ си, но коланитѣ имъ били стегнати. — „Тосунъ, рекълъ той загадъчно, какво ли ще да е пъкъ това?" — Тѣ си иматъ нѣщо, казалъ гузно Тосунъ, защото билъ отчасти въ течение на работата. Но щомъ влѣзълъ въ дюгеня, не се минало четвъртъ часъ, привтасалъ онбашията съ десеть стражари. Поканили го вѣжливо да се яви въ конака, дѣто кжрагасж ималъ ужъ да го пита нѣщо, а повели го все пакъ безцѣремонно напрѣдѣ си. Когато Тосуновъ възлѣзълъ горѣ, въ мюдюрската стая седѣли кжрагасж въ срѣдъ, мюдюрътъ и Т. Х. Вълковъ, векилинъ, отъ двѣтѣ му страни. Другъ нѣмало. Тосунъ направилъ обичното темане, никой му не отговорилъ. Кжрагасж държалъ една книга — като телеграма — въ ржката си, билъ озлобенъ, но въздържалъ се. — „Тебе ли викатъ Г. Тосунъ"? попиталъ той. Този подтвърдилъ. Неджипъ се обърналъ къмъ мюдюрътъ и като сочелъ телеграмата, казалъ хитро, за да смутолеви истината: „янлашлжкъ има; тукъ пише Г. Найденовъ, кафеджи. — Азъ съмъ Г. Найденовъ, рекълъ Тосунъ, другъ кафеджия Г. Найденовъ въ селото нѣма. Неджипъ извилъ глава и съ прѣсторена внимателность добавилъ: „ще почакашъ малко въ заптийската стая, додѣ провѣримъ." Въ сжщото врѣме привтасали аазитѣ Н. Вълчевъ и Илия Мангърътъ. Слѣдъ тѣхъ стигналъ и Брайко Еневъ. Аазитѣ, слѣдъ темена, които дали, запжтили се да седнатъ, като членове въ правителствения съвѣтъ. Неджипъ спрѣлъ Брайка: „ти не сѣдай: сана биръ даваджимъ варъ — съ тебе имамъ една давия" — и заповѣдалъ на стражаритѣ да го арестуватъ. Тосунъ научилъ скоро какво го чака и то по неочакванъ начинъ. Щомъ го запрѣли, стражарътъ наивно го запиталъ: какво е станало, та ще го каратъ въ Пловдивъ? — Стражаритѣ знаяли, защото имъ било казано да се стѣгатъ за пжть. Тосунъ се сумясълъ да отговори хладнокръвно, като че нищо не е имало, което да го смущава: — „нищо, рекълъ той, има една работа за кабзамалитѣ, това ще

1) Числото е прѣувеличено.

[illegible]

[illegible] като запрѣли [illegible] [illegible] Майката на Каблешковъ, която [illegible] почина [illegible] помни че у тѣхъ дошълъ цѣлия [illegible] мензилъ [illegible].

На излизане Т. [illegible] чаршията [illegible] заптийската стая и обадилъ на Госуна [illegible] трѣбало да се приготви кон[illegible] за пжть, защото ще го каратъ въ Пазарджикъ. Заптиитѣ довели Антонъ Захариевъ Шопкъ, кираджия [illegible] условилъ Госунътъ единъ конь за пжть. Шопкъ билъ комитетски човѣкъ [illegible] трѣба тукъ за работа. Госунъ му казалъ като [illegible] скришомъ: „Нѣмамъ врѣме да плащамъ за твоитѣ [illegible] коне и пакъ да вървя пѣшъ" и го отпратилъ. Казалъ [illegible] нѣкой си кираджия Ламбо.

Трѣбало нѣкой [illegible] до домоветѣ на заптѣнитѣ, за да обади да приготвятъ дрехи и други потрѣби за пжть. Повикали Лулчо Посланиковъ, и той отишълъ. [illegible] цѣлото село вече знаяло за тѣхното запиране [illegible].

Мензилите [illegible] Каблешкови [illegible] тѣ не го намѣрили. Нетжин[illegible] Пловдивъ, но иска отъ аазит[illegible] [illegible] прѣпратятъ въ Пловдивъ [illegible] главитѣ си. Възможно [illegible] скритостьта и зловѣщото [illegible] смутили. Той не [illegible] прѣдпазливъ и [illegible] прѣдизвиква никого. А знае [illegible] какво ще рече на [illegible] прибързаностьта и смущението на [illegible]

Додѣто кятипинътъ писалъ векилеме, агитѣ седнали да си похапнатъ. Минало се твърдѣ малко, и пушка пукнала горѣ къмъ моста. Първата пушка. Станало общо смущение въ конака. Всички слѣзли на двора. Отвънъ дружинитѣ привтасали прѣдъ конака. Пушкитѣ припукали отъ вси страни. Неджипъ се грозно заканилъ на аазитѣ, дѣто отъ вечерьта му не обадили, какво има, та му докарали тази бела на главата. „Да ви хвана сега азъ васъ, викалъ той, та на парчета да ви насѣка". Мюдюринътъ, единъ кротъкъ човѣкъ, се намѣсилъ: „Ефендимъ, рекълъ, гюрюлтията е за запрѣнитѣ". Неджипъ заповѣдалъ скоро да ги пустнатъ, като имъ поржчалъ да се върнатъ и му обадятъ, какво искали ония отвънъ. Тосунъ и Брайко не се рѣшили да излѣзатъ прѣзъ вратата, защото — казали —може да ги застрѣлятъ, но поискали позволение да се прѣкачатъ прѣзъ стѣната, което имъ се позволило. Тосунъ щомъ стжпилъ на свободна земя, притекълъ се до Каблешковъ, който билъ на близо. Този, обаче, завикалъ му още отъ срѣща да не се мае, ами да бърза да се въоржжи и така да се яви. Тосунъ се притекълъ до дома си, но оржжието му билъ зелъ Шопътъ, за да върши работа. Тосунъ намѣрилъ оржжие отъ нѣкой свои рода, който отсжтствувалъ отъ село, и се върналъ прѣдъ конака. Тукъ билъ вече и Найденъ Попъ Стояновъ.

Трѣба да забѣлѣжимъ, че докато събитията се развиватъ по начъртания вече редъ, отъ Панагюрище привтасватъ и членоветѣ отъ извънредната комисия — Н. Караджовъ и Найденъ П. Стояновъ. Клисурскиятъ прѣдставитель се отбилъ у Танча Шабановъ, и като се научилъ, че юнаци се приготовляватъ да нападнатъ конака, притекълъ се да намѣри Каблешкова, и не се отдѣлилъ вече отъ въоржженитѣ. *) Това трѣба да е било въ момента, когато въоржженитѣ се съединили за да нападнатъ правителствения домъ. А Найденъ П. Стояновъ като оставилъ Караджова да иде у Шабанова, самъ се отбилъ у дома си, за да се прѣоблече, пристегне и въоржжи. Тогасъ вече и самъ слѣзълъ прѣдъ конака и се присъединилъ къмъ обсадителитѣ. А тукъ пристигнали въ това врѣме въоржжени хора отъ всички страни изъ селото

Нека още прибавимъ и друго. Споменитѣ на майката на Каблешкова се движатъ по слѣдующия начинъ. Тя не помни, карагжса да е идвалъ два пжти у тѣхъ. Първиятъ пжть се явилъ само стражарь или онбашия, дори и нѣколко пжти се явилъ само стражарь,

*) Записки на Танчо Шабановъ, стр. 39.

[illegible] за взимане. Но ето и [illegible] разказъ: „Отъ [illegible] идвали два пѫти заптиета да дигнатъ Каблешкова; и двата пѫти [illegible] не билъ дома, за го скрили. Трети пѫть дошълъ [illegible] го скрили. И четвърти пѫть пакъ дошълъ [illegible] майката била тогазъ въ черкова, та другитѣ домашни [illegible]. Когато послѣ тя се върнала отъ черкова, Каблешковъ билъ отишълъ на нѣкѫдѣ. Слѣдъ нѣкое врѣме той се [illegible] да чисти и реди орѫжието си. Този часъ забѣлѣ[illegible] „[illegible]уминото" — една издигната площадь прѣдъ кѫщата [illegible] тѣхъ. Каблешковъ бърже напусналъ дома [illegible] хората. Неджипъ правилъ видъ, че го търси приятел[illegible] блъскалъ вратата на онази стая, която майката посо[illegible] спалня на Каблешковъ. Неджипъ билъ придруженъ отъ [illegible] Илия Мангърътъ, Н. Вълевъ и съ него билъ още Ганчо [illegible]. Имало заптии, които седнали долу на двора. Майката по[illegible] съ кафе и сладко. Правителственитѣ хора се маяли [illegible] часъ и чакали. Тя имъ казала, че Каблешковъ е боленъ и [illegible] трѣба да си дойде. А наистина втрисало го по това врѣме, [illegible] прибиралъ често, за да си легне. Слѣдъ като Неджипъ и другитѣ си отишли, Каблешковъ се явилъ скоро, но не вече самъ. [illegible] страни налошили хора множество, и всички въврѫжени. [illegible] и Н. Караджовъ. И той, изненаданъ прѣдъ въорж[illegible] дружина, трѣба да е завикалъ още отъ вратата: „че защо [illegible] толкова?" Но самъ отстѫпилъ прѣдъ необхо[illegible] или по добрѣ оставилъ се мирно да бѫде повлеченъ и [illegible]

[illegible] въпросътъ изцѣло съ оня моментъ, който [illegible] се нарича „първата пушка" и който [illegible] начало на Априлското възстание.

ГЛАВА ВТОРА.

Нападението на конака.

I.

[illegible] Всички комитетски хора подъ орѫжие. Стра[illegible] Черни

[illegible] положение, Неджипъ не само зелъ мѣрки да се [illegible] и не само се затворилъ въ конака, слѣдъ като [illegible] да се заключи портата, но още задържалъ заптиѣ Т. Х. Вълевъ и Илия Мангърътъ при себе си, като за-

логъ за своята безопасность. Това е било и най-хитрата прѣдпазителна мѣрка, може би, която е могълъ турскиятъ чиновникъ да земе въ оня опасенъ за неговия животъ моментъ.

Гърмежитѣ сега — разбира се, повечето безврѣдни и въ въздуха — означаваха повече демонстрация или избухване на първия моментъ, но, всѣкой случай, безъ да лъжатъ, че възстанието е прието и провъзгласено. А това, заедно съ прѣдварителнитѣ упжтвания, които му сж били давани още въ Пловдивъ, трѣба ясно да сж говорили на страшния Кжрагасж за пропастьта, която е зинала напрѣдѣ му.

А борцитѣ не спѣли. Бърже и по всички части на градеца биватъ разпратени съзаклѣтници да привикатъ хората на оржжие и да образуватъ чети. Викали: „Да живѣе България“, а мнозина произволно изпразвали пищовитѣ си въ въздуха. По такъвъ начинъ, цѣлото балканско гнѣздо за единъ мигъ пламнало. Отъ всѣкждѣ се притичали въоржжени хора и образували чети. Начъртания още отъ порано организационенъ планъ се турялъ въ дѣйствие. Хората търсили своитѣ десетници и стотници и се туряли въ боевъ редъ.

Зели мѣрки, щото новообразуванитѣ чети да завардятъ изходитѣ отъ селото. А така се осигурявали да не изпуснатъ Неджипа да избѣга.

Обсадата на енергичния кжрага въ конака трае едва ли не нѣколко часа. Но, разбира се, не е могла да отиде и по-дълго, защото обсадителитѣ били нетърпѣливи и потърсили всѣкакво срѣдство за да принудятъ крѣпостьта да се прѣдаде. Каблешковъ заповѣдалъ да донесатъ газъ. Танчо Шабановъ се притекълъ до своето кафене и натоварилъ човѣкъ съ една пълна тенекия. Не слѣдъ много подпалителниятъ товаръ се мждрилъ прѣдъ конака. А то не ще да е останало тайна за обсаденитѣ.

Тогава Неджипъ, чрѣзъ аазата Т. Х. Вълковъ, завелъ прѣговори съ обсаждающитѣ. Тие му прѣдлагали, слѣдъ като освободи всичкитѣ задържани още аази, да се прѣдаде и той самъ, което не е значило друго, освѣнъ безусловно прѣдаване. Неджипъ не се съгласявалъ, разбира

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Още при първо разклащане на вратата, наелектризиранитѣ до изтощение бунтовници отвънъ конвулзивно притиснали своитѣ пушки и теглили безъ да мигнатъ. Моментално единъ общъ залпъ проглушилъ околностьта. Куршумитѣ се налѣпили по неотворената още порта, а пушекътъ, що се дигналъ отъ гърмежитѣ, замъглилъ очитѣ на всички. Сега вече Неджипъ могълъ безопасно да излѣзе. Въ никоя пушка нѣмало готовъ патронъ. Така именно безстрашниятъ кжрагасж пустналъ своя бързъ конь прѣзъ портата, и, послѣдванъ отъ своитѣ хора, спечелилъ стръмния брѣгъ къмъ Клисура.

Като стрѣла се пустнала тази шепа бѣгащи хора прѣдъ самитѣ очи на замаянитѣ и неопитни за оржжие бунтовници, прѣгазила Тополка и закривила по височинитѣ нагорѣ по своя пжть. Разказва се, че въ общата замаяность, и като били пушкитѣ праздни, нѣкои налѣтѣли съ тояги въ ржка да заградятъ пжтя на бѣглецитѣ. Така, че единъ дори сполучилъ съ кривака си да удари Неджипа, и той изтървалъ своята сабя. Стражаритѣ изгърмѣли съ револверитѣ си, което още повече ще да е смутило бунтовницитѣ.

Заедно съ Неджипъ ага въ конака още бѣше, както знаемъ, и мюдюрина. Нещастниятъ нѣмалъ конь. Всѣкой отъ стражаритѣ гледалъ да не остане отъ службата си, че и да спаси собствената си кожа, та на мюдюрина нѣмало кой да отстжпи едно животно. Прочее, бѣдниятъ тръгналъ пѣшъ да бѣга заедно съ конницитѣ. Една пушка грълнала отъ страна и мюдюринътъ се прѣхлупилъ на мѣсто. Падналъ и единъ стражаръ, когото отбѣлѣзва и Макгаханъ. Отъ бунтовницитѣ е имало само единъ раненъ, Найденъ Нончовъ, и то леко въ крака. Ще да е било вече около обѣдъ. *)

*) Бѣловѣждовъ „Първа пушка", 77. Рапорта на турската специална комисия отъ Пловдивъ твърди, че сж паднали нѣколко стражари (Ср. „Приложение" къмъ втори томъ).

II.

[illegible] разпредѣби. Жертви до Чалжковата воденица. Правителството [illegible]. Нѣкои критични съображения по изпращането на Неделя [illegible] Първото извѣстие въ Пловдивъ за бунта.

Още отъ начало на обсадата, Каблешковъ се оттеглилъ за минутка на страни, за да изпълни единъ важенъ свой дългъ, като водитель и апостолъ. Съгласно рѣшението въ Оборище, всѣко село, всѣко революционно гнѣздо можеше, въ случай на нужда, да почне бунта, ала възстанието можеше да бъде обявено само отъ центра на окржга. Прочее, Копривщица, която почна дѣлото, трѣбваше да извѣсти Панагюрище, а отъ тамъ вече възстанието щѣше да се обяви вече общо за цѣлия окржгъ. Това извършилъ сега неотложно и Каблешковъ. Той написалъ писмо до Бенковски въ Панагюрище. То е извѣстно подъ името кърваво писмо, защото е носило знакъ — обикновено кръсть — отъ кръвьта на падналитѣ вече врагове. Такива кървави писма Каблешковъ е написалъ едновременно и до Карлово и Клисура. Последнитѣ [illegible] Н. Караджовъ, който веднага и [illegible] за своето родно мѣсто — Клисура — за да го повдигне. Писмата до Карлово и Клисура, безъ да бждатъ — [illegible] произхождението си, което е частично — безъ да [illegible] дефинитивна заповѣдь, пакъ сж били пръвъ и [illegible] знакъ за възстание. При туй, важни практически [illegible] сж диктували тази мѣрка. Клисура и Карлово [illegible] отъ центра. Докато извѣстието стигнѣше въ Панагюрище и отъ тамъ да послѣдва общо разпореждание [illegible] онѣзи точки, щѣха да се изминатъ дни. А не [illegible] бѣха сега скжпи.

[illegible] още въ самата Копривщица.

[illegible] излизатъ да пазятъ Пловдивския пжть, [illegible] наброй въ начало десетина, а [illegible] подъ началството на Р. Ра[illegible] моментъ се натъкватъ тамъ на [illegible] показени, не си дали орж[illegible] сж били също убити на мѣсто.

Не слѣдъ много по шосето се задалъ коненъ стражаръ. Припукали възстанически пушки насрѣща му и той прѣпустналъ назадъ за да избѣга, но падналъ раненъ и билъ прѣбитъ. У тоя стражаръ намѣрили писмо съ допълнителни наставления до Неджипъ ага. Прѣпоржчвали му отново да бжде твърдѣ прѣдпазливъ, а главно, съобщавало му се да не бърза, че скоро щѣли да му пратятъ нови сили на помощь, за да прѣмаже движението.

Турското правителство е било не малко разтрѣвожено отъ свѣденията, които отъ часъ на часъ се получавали, отъ откритията, които е правило и които сѐ по-убѣдително му говорили за голѣмитѣ размѣри на онова, що било готово да избухне. Стражаринътъ, по всѣка вѣроятность, е прѣпускалъ цѣла нощь и билъ уморенъ. Така може само да се обясни неговото пристигане едва единъ день, слѣдъ като самъ Неджипъ е стжпилъ въ Копривщица.

Не се минало ни часъ, нови двама стражари привтасали откъмъ Пловдивъ. Тѣхната задача е била, навѣрно, да слѣдатъ отъ близо за сждбата на Неджипъ ага, както и за всичко що става въ Копривщица, и моментално да донесатъ въ Пловдивъ. Като имаме прѣдвидъ, че най-малкия опитъ да се ловатъ съзаклѣтници може да прѣдизвика избухване — нѣщо, което вече въ правителственитѣ крѫгове се е знаяло, поради прѣдателството на Ненка — може лесно да разберемъ напрѣгнатото внимание, съ което властитѣ слѣдили мисията и сждбата на Неджипъ ага.

И другадѣ още видѣхме, че въ свръзка съ прѣдателството, самò турското население изъ околнитѣ мѣста ще да е било вече на щрекъ прѣдъ събитията, които се очаквали. По тоя начинъ, и стражаритѣ, ако не направо отъ началството си, то отвънъ сж могли еднакво да знаятъ, какво може да ги чака въ Копривщица, та били будни и прѣдпазливи. Двамата нови конни заптии щомъ издалечъ зарнали трупа на убития си другарь, който се валялъ на пжтя, не му се притекли на помощь, или не показали повататъшенъ полицейски интересъ, но бърже издухали назадъ къмъ Пловдивъ, като че цѣлата обстановка имъ била твърдѣ ясна и очаквана.

II-ра СМ. ГИМНАЗИЯ „АНАСТАСИЯ ДИМИТРОВА"

Нека направимъ тукъ и нѣкои критични наблюдения. Ако може фактически да се докаже онова, което твърди г. Г. Димитровъ, а именно, че Ненко прѣдательтъ билъ стигналъ въ Пловдивъ едвамъ на 18 Априлъ [1]), може да се приеме, че Неджипъ, който рано на 18 тръгва за Копривщица, билъ е пратенъ само слѣдствие на по-ранешното прѣдателство на Копривщенскитѣ чорбаджии. А на тъзи мисълъ може да ни наведе и друго едно обстоятелство. И наистина, едно нѣщо поразява въ дѣйствията на тоя хитъръ полицейски чиновникъ. То е, че никой отъ живитѣ поборници не споменува, Неджипъ да е търсилъ да лови Найденъ Попъ Стояновъ, Копривщенски прѣдставитель въ Оборище. Ако не другиго, Ненко него трѣбваше да прѣдаде по-напредъ, защото Н. П. Стояновъ, както знаемъ, бѣше избранъ за членъ въ извънредната комисия за изработване плановетѣ на възстанието, та бѣше единъ отъ виднитѣ прѣдставители на Оборище. Така, че Неджипъ тъкмо него [illegible] да лови. А въ такъвъ случай, убитиятъ [illegible] и другитѣ двама, които успѣли да избѣгатъ, [illegible] на новото прѣдателство на [illegible] могло да не усили трѣво[illegible] кръгове. За жалость, обаче, не [illegible] върху тѣзи съображения. Про[illegible] смѣло г. Димитровъ [illegible] Копривщенския прѣда[illegible] Пловдивъ, той [illegible] обстоятелство. Ако [illegible] защото и туй обстоя[illegible] на свое мѣсто [2]) [illegible] Кръстово, пратилъ [illegible] чорбаджиитѣ сѫ извършили по [illegible] Не тъкмо послѣдното [illegible] Прочее, принудени [illegible] Неджипъ и на Ах[illegible] съ прѣдател[illegible] другото, ако по-

[illegible]

добно е имало по-рано извършено отъ страната на Копривщенци. Правителството не е притежавало пъленъ списъкъ отъ Оборище и Ненко е могълъ да забрави нѣкого. Стражаритѣ, що стигнали по-късно, показватъ само живия интересъ на правителственитѣ крѫгове, да слѣдятъ всѣкой часъ, какъ ще се развиятъ събитията въ бунтовното гнѣздо. Съ една дума, само това е положително, а всичко друго остава още да се потвърди.

Двамата забѣгнали стражари сѫ биле първитѣ, които и донасятъ въ Пловдивъ извѣстието, че бунтътъ въ Копривщица е свършено дѣло. Тѣ сѫ стигнали тамъ късно прѣзъ нощьта, а Неджипъ ага привтасалъ едвамъ на другия день прѣди обѣдъ, 21 Априлъ.

Писмото до Панагюрище, писано въ присѫтствие на Н. Караджовъ, Каблешковъ далъ на куриера Гайтанекъ да го отнесе веднага по мѣстоназначение. Споредъ едни, писмото е било писано въ кѫщата на Каблешкови, а споредъ други въ аптеката. Послѣдното е по-вѣроятно. Въ ония трѣвожни часове, когато се обсаждалъ конака, Каблешковъ — който го редактира — едва ли щѣше да се оттегли отъ тамъ, за да иде до кѫщата си. Напротивъ, аптеката е съвсѣмъ близо до конака, та отъ тамъ Каблешковъ е могълъ едноврѣмено да редактира своитѣ послания и да поддържа водителството на обсадата. Писмото до Панагюрище било нацапано съ кръвьта на убитиятъ прѣдъ конака мюдюринъ или, може би, на падналия пакъ тамъ заптия.

Гайтанекъ отредилъ на пѫть своя помощникъ по куриерство, П. Разложковъ, комуто дали за другарь Сѫбо Загорчиновъ. Послѣдния билъ на конь.

Ще добавимъ, че Бѣловѣждовъ твърди, какво кървавото писмо за Панагюрище било написано на кьошка на Чалѫковата воденица и изпратено при редъ изложени отъ него обстоятелства. Каблешковъ, имено, явилъ се тамъ и билъ на конь. Носилъ у себе си книга, а Бѣловѣждовъ носилъ перо и мастило. Каблешковъ заповѣдалъ да напише писмото, отъ което трѣбва да разберемъ, че Каблешковъ е диктувалъ, а Бѣловѣждовъ писалъ. Послѣ повикали единъ „младъ, пъргавъ възстанникъ"; Каблешковъ му далъ „коня

си и казалъ да го не жали, но да стигне колкото се може по-бърже въ Панагюрище. „Много искахъ, добавя Бѣловѣждовъ, да намѣря тоя човѣкъ, защото заслужва да му се отбѣлѣжи името, но това до сега не ми се удаде. Посочиха ми нѣколко лица, но не можахъ да се убѣдя, че сѫ тѣ" [1]). Макаръ Бѣловѣждовъ и да е дѣецъ въ събитието и ние съ уважение трѣбва да гледаме на неговото свидѣтелство, обаче, нѣкои обстоятелства говорятъ противъ онова, що той твърди. З. Стояновъ е също свидѣтель на епохата; той ни е прѣдалъ на паметь даже текста на писмото, а писмото помнятъ и живи още комисари въ Панагюрище. Ала сѐ пакъ всички единогласно твърдятъ, че къмъ писмото на Каблешковъ имало приписка отъ Караджова: „Бѣхъ очевидецъ, когато се извърши всичко горѣказано и пр." [2]) Г. Бѣловѣждовъ не ни обажда, дали Караджовъ е билъ на Чалѫковата воденица. Той не е могълъ да твърди това, защото вѣрно слѣдва своитѣ спомени. И дѣйствително, Караджовъ нѣмаше защо да ходи на Чалѫковата воденица. Откакъ съ Каблешкова написали писмото за Клисура, той бързалъ да се стегне за пѫть и отпѫтувалъ веднага. Защото, още него день, рано слѣдъ пладнѣ, той е въ Клисура и обявява възстание, което ще видимъ и на свое мѣсто [3]). Писмото, за което разказва Бѣловѣждовъ, е било допълнителна работа, може би, къмъ онуй, което Каблешковъ билъ вече писалъ въ аптеката. То се прѣдназначавало за Старо Ново Село.

Момъкътъ, който е занесълъ това писмо, вика се Рашко Бончевъ. Той е още живъ. Нему Каблешковъ е далъ коня си. А П. Разложковъ, който понася писмото въ Панагюрище, е сѫщо живъ. Той твърди, че е билъ пѣшъ. Писмото донесли у дома му, отдѣто и той тръгналъ. Другарътъ му билъ на конь. Споменитѣ на Панагюрци говорятъ пакъ за въ полза на обстоятелството, че двоица сѫ стигнали съ кървавото писмо, а това сѫ били П. Разложковъ съ неговия другарь.

1) „Първа пушка" 73.
2) З. Стояновъ „Записки" т. II. 13.
3) „Самуилъ", стр. 52, Хр. Ф. Поповъ.

ГЛАВА ТРЕТА.

Първитѣ вълии иа възстанието.

I.

Критически моментъ. Разпространение на движението. Дѣйствията на Караджова въ Клисура. Неджипъ въ бѣгство. Бѣлѣжки за приблизителното врѣме.

Слѣдъ като пушкитѣ запукаха, слѣдъ като извѣстителното писмо до центра на революционния окржгъ е подписано, пжтьтъ за по-нататъкъ е опрѣдѣленъ и даденъ. Въ сжщность, обаче, бждящето на възстанието сега виси на косъмъ. Момента е критически. И наистина, единъ сждбоносенъ въпросъ се люлѣе и носи изъ въздуха, готовъ сѣкой мигъ да донесе пропасть или бждаще. Този въпросъ е простъ и ясенъ. Пита се: ще признаятъ ли и другитѣ мѣста възстанието за станало или не? Ще възстанатъ ли и тѣ, или не? Или сами копривщенци ще бждатъ изоставени да се пържатъ въ своето собствено масло?

Ако Панагюрище, Клисура и др. не се веднага поведатъ по Копривщица, Копривщенскитѣ герои, оставени сами на себе, ще да се разпилѣятъ като пилци още сжщия день, или ще хванатъ балкана, за да бждатъ разпилѣни още другия день отъ властьта — съ една дума, ако пламъцитѣ останатъ само тукъ — въ Копривщица — и огъньтъ не се подпали нийдѣ другадѣ, то и възстание въобще нѣма да има.

За щастие обаче, стигнала еднажъ до своя зенитъ, стрѣлката на събитията вече не пада: не само не пада, но удря напрѣдъ.

Работитѣ скоро зематъ желания обратъ. Искрата еднажъ пусната, пламъцитѣ бързо и методично се разпространяватъ по всички посоки.

Нека прослѣдимъ събитията по редъ и врѣме.

Клисурци първи послѣдватъ зова на Копривщица. Додѣто въ столицата на Каблешкова събитията още прѣсно се развиватъ по своя редъ, Н. Караджовъ, яхналъ своя конь, озовава се въ Клисура.

Цанко Бояджиски, богаташъ и търговецъ въ Клисура, който и другъ пжть билъ гощавалъ кжрагасж въ своя домъ, та се считали достове съ него, зарналъ го сега пакъ, и като не е знаялъ, отдѣ и защо бърза, поканилъ най-вѣрноподанно да приеме и да слѣзе, като винаги, у тѣхъ, за да си поотпочине. И наистина, този Бояджиски нито подозиралъ, какво се е случило, защото и нищо не билъ още подчулъ. Ала за негово очудване, Неджипъ показалъ озлобено лице и безъ да се колебае ни минута, продължилъ пжтя си. Не е вѣрвалъ вече въ душата си да има вѣренъ на царщината българинъ въ свѣта.

Когато Неджипъ миналъ прѣзъ Клисура, ще да е било около три часа послѣ обѣдъ. Споредъ туй може да се опрѣдѣли, приблизително, колко е траяла обсадата въ Копривщица. Отъ Копривщица до Клисура е три часа пжть пѣшъ, или два часа съ конь — обикновенъ ходъ. Пжтищата сж, както казахме, върли, та коньтъ често трѣба да се води. Неджипъ, като е бързалъ, стигналъ е, навѣрно, за часъ или часъ и половина. Прочее, той ще да е излѣзълъ отъ Копривщица около два часа послѣ обѣдъ, или малко по-рано. Караджовъ ще да е потеглилъ сжщо около обѣдъ, разбира се, прѣди бѣгството на Неджипъ. Прѣди да се яви въ училището въ Клисура, той ходилъ у дома си, кждѣто ще се е помаялъ. Той е много уморенъ. Цѣлата нощь е билъ пжть отъ Панагюрище за Копривщица. Безъ почивка той присжтствува на първитѣ случки около обсадата на конака и отпжтува откакъ се убѣди, че правителствениятъ домъ е твърдѣ добрѣ обсаденъ, и че въоржжени момчета се явяватъ достатъчно, а още, че и пжтищата сж завардени, та нѣма страхъ да избѣгатъ обсаденитѣ. По тѣзи съображения, началото на обсадата въ Копривщица не може да се тури по-кжсно отъ 10 часа. То ще да се е почнало около 9 или 10 часътъ прѣди пладнѣ. Споредъ казването на всички живи свидѣтели, Неджипъ ага е стоялъ заприщенъ въ конака 4—5 часа, което е правоподобно. При изступлението и захласа отъ първия възторгъ, часоветѣ ще сж били губени и бързо сж летѣли въ обща и безцѣлна бѣготня. Прочее, невѣрно ще да означава и Мак-

[illegible], че [illegible] е траяла цѣло денонощие. Впрочемъ, [illegible] е [illegible] прѣдвидилъ официалния докладъ на Берингъ, [illegible] на английския прѣдставитель въ Цариградъ. [illegible] дѣйствително твърди — въ своя обстоятелственъ [illegible] — че [illegible] е траяла едно денонощие — „twenty-four hours" [illegible]. Освѣнъ това Караджовъ бѣше изчакалъ [illegible] писмо до Панагюрище, което и [illegible]. [illegible] не е моглъ да напусне [illegible] и да седне да пише писмо, [illegible] нападателитѣ стоятъ твърдо, т. е. че [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Найденъ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] наттискали.

[illegible] Панагюрище [illegible] — които ще [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Панагюрище [illegible]

[illegible]

се върши сега и въ Клисура. Дошли всички и никой не се обявилъ противъ. Даже поменатиятъ Цанко Бояджийски, приятель на Неджипъ ага, явилъ се сжщо приятель на бунта[1].) Направилъ го е, може би, противъ сърдцето си, като е видѣлъ общото настроение.

Скоро хората на възстанието открито се явили и на улицата въоржжени. Цѣлото село земало бунтовенъ видъ. Въ конашкиятъ дворъ се излежавали четирима заптии. Да се атакуватъ тѣ било най-леката задача. Прѣдложили имъ да се прѣдадатъ. Тѣ, изплашени отъ въоржженитѣ хора, които изкочили тъй ненадѣйно и кой знае отдѣ, разбѣгали се; прѣскочили отъ задната страна на двора и, прѣзъ стѣната, хванали бахчиитѣ отдирѣ и скоро се озовали на свобода. Възстанницитѣ пушкали по тѣхъ, ала никой не билъ достигнатъ отъ бунтовния куршумъ. Само единъ отъ тѣхъ, кога се напъвалъ на горѣ по „кривинитѣ", билъ засегнатъ въ петата, но раненъ билъ леко и можалъ да избѣгне. Всички стигнали здрави и читави още вечерьта въ Карлово и съобщили за станалото.

Караджовъ разпоредилъ да излѣзатъ чети и да завардятъ селото отъ разни страни. Така, на Зли-долъ и прѣката пжтека, къмъ Карлово, и къмъ Златишкия пжть на кулата—застанали стражи, които не се прибрали вече въ домоветѣ си. Съ тѣзи дѣйствия възстанието е било всенародно провъзгласено и възприето.

Заслужава да се запознаемъ по-отблизо съ главния виновникъ на цѣлото дѣло—единъ твърдѣ искренъ и отечестволюбивъ, отличенъ младъ мжжъ.

Никола Ив. Караджовъ, водительтъ на Клисура, е роденъ пакъ тамъ въ 1841. Баща му, Иванъ Данчевъ Караджовъ, билъ нѣколко врѣме абаджия въ Цариградъ, откъдето се прибралъ въ родното си село въ 1867 и починалъ на слѣдующата година. Никола отъ малъкъ билъ даденъ въ училище. Слѣдъ основното образование, което добилъ въ Клисура, Никола продължилъ учението си и въ Копривщица. Въ 1854 той вече билъ на работа при баща

---

1) Хр. Ф. Поповъ „Самуилъ", стр. 54.

си въ Цариградъ. Макаръ и да усвоилъ скоро абаджийлъка и дори станалъ и единъ видъ съдружникъ на баща си, младиятъ Караджовъ, недоволенъ, види се, отъ чисто практическа работа, въ 1858 постжпилъ въ Бебешкото училище въ Цариградъ, дѣто слѣдвалъ до 1862, а отъ тукъ за-

[illegible]

[illegible]

която остава до 1871. Тукъ, обаче, слѣдъ като наслѣдилъ отъ баща си значителни капитали, той се отдава отново на свободното търговско поле—търговецъ на шаеци и гайтани въ Цариградъ и Силиврия. Нъ пролѣтьта 1876 отвлича го и отъ избраното ново поле, или да кажемъ по-добрѣ — кипежътъ на духоветѣ въ тая толкова забѣлѣжителна епоха привиква и Караджова на смъртна борба съ врага. И той, както мнозина други отъ неговитѣ съграждани, бърза, тази пролѣть, да се прибере въ родния си градъ, дѣто и намѣри, както ще видимъ, своя раненъ гробъ.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Първиятъ день въ Панагюрище.

I.

Ахмедъ ага въ Баня. Тревожнитѣ обстоятелства на 20 Априлъ. Главния складъ за бунтовни муниции като квартира на Ахмедъ ага. Разпоредби. Куриеритѣ отъ Копривщица. Рѣшение на комитетския съставъ. Въ Тутевата кжща. Първитѣ пушки.

Нека продължимъ пжтя, който сме хванали, нека видимъ какъ постепено се разтилатъ пламъцитѣ и какъ пожарътъ на вълни обхваща цѣлия четвърти окржгъ.

Не подлежи на съмнѣние, че най-важно бѣше извѣстието отъ Копривщица да стигне колкото се може по-скоро въ столицата на окржга — Панагюрище. Прѣди всичко, тамъ трѣбаше да знаятъ за извършеното и да зематъ своитѣ мѣрки. Съгласно извѣстното вече намъ рѣшение на Оборище, другитѣ комитетски центрове нѣмаха право да обявяватъ общо възстание. Напротивъ, ако нѣкой отъ тѣхъ се принудѣше да развѣе знамето на бунта, длъжно бѣ да извѣсти по-скоро главнитѣ апостоли въ центра, и тѣ отъ столицата на окржга да обявяватъ възстанието за общо.

Двамата коприщенски куриери, съ кървавото писмо на Каблешкова, стигатъ благополучно въ Панагюрище. По обикновеному, тѣ слѣзли въ ханътъ на Найденъ Дриновъ, който бѣше централна станция за цѣлия комитетски свѣтъ.

Естествено, духоветѣ въ Панагюрище него день трѣбаше да бждатъ особено възбудени, а това може лесно да се разбере. Изложихме на свое мѣсто, какъ едноврѣменно съ Неджипъ ага, който тръгва отъ Пловдивъ за да гони Копривщица, Ахмедъ ага, колагасж отъ Т. Пазарджикъ, хваща, съ сжщото назначение, пжтя за Панагюрище. Но като по-прѣдпазливъ, или по-неенергиченъ и страхливъ отъ Неджипа, Ахмедага не влиза направо въ столицата на четвъртия окржгъ, но, стигналъ наблизо, отбива се въ Баня, и тамъ прѣкарва и нощьта. Това е било на 19 Априлъ.

На другия день, чиновницитѣ въ Панагюрския конакъ сж загрижени, какъ да посрѣщнатъ гостенина и кждѣ да го настанятъ на квартира, защото колагасж пратилъ вече извѣстие отъ Баня, че е готовъ да слѣзе въ града. И тъкмо ханътъ на Дринова билъ удобренъ за приеменъ конакъ на полицейския агентинъ. Около обѣдъ извѣстили вече на Дринова за опасния изборъ, а надвечерь колагасж пристигалъ, за да се настани въ комитетското гнѣздо.

Туй интересно съвпадение живо стрѣснало всички революционери. И тукъ, въ Панагюрище, повторило се, въ този моментъ, сжщото онова трѣскаво шушнене и размѣняне на мисли, както въ Копривщица, когато Неджипъ пристигна за да лови. Но и специални обстоятелства имало въ Панагюрище, които напрѣгали болезнено нервитѣ на комитетския свѣтъ. Ханътъ на Дринова билъ главния складъ за бунтовни муниции и за оржжие. Други пжть колагасж туряли винаги въ частна нѣкоя кжща. Комитетскитѣ хора помислили, че това е хитра маневра отъ страна на колагасж, за да улови по-лесно бунтовния складъ както и да открие всичко друго.

Разбира се, че на бърза ржка прикжтали което могло — за сѣки случай. Но, безъ да се гледа на това, Найденъ Дриновъ свикалъ другаритѣ си отъ комитета на съвѣщание. Питало се, защо Ахмедъ ага иде, и коя е скритата цѣль, за която е той пратенъ въ Панагюрище. Рѣшило се, естествено, че Ахмедъ ага слиза нарочно въ хана, защото има намѣрение да лови и затваря. Гузниятъ негоненъ бѣга, или поне винаги се бои, че неприятельтъ дебне прѣди

всичко най-болното му мѣсто. Прочее, прѣдвидъ на всичко това, Хорчо, стотникъ, билъ натоваренъ да е готовъ съ четата си, и щомъ Ахмедъ ага посегне да хване нѣкого, четата да блокира хана. Ако полицейския чиновникъ не се прѣдаде, трѣбало живъ да го изгорятъ, съ хана заедно, та и съ това поне тържествено да се обяви възстанието[1]).

Ясно е, послѣ това че струната на нервитѣ е била разпната до скжсване. И наистина, хората се настанили въ дюгенитѣ на Т. Влайковъ и Х. Цоковъ, — кръчма и бакалница — и въ дюгенътъ на Ив. Дудековъ, който е билъ държанъ по онуй врѣме отъ самия Хорчо.

И ето че тъкмо срѣдъ туй трѣвожно ожидание, пристигатъ двамата куриери, съ кървавото писмо отъ Копривщица. И имената на тѣзи двама куриери дадохме на свое мѣсто; тѣ сж: П. Разложковъ и Сжбо Загорчиновъ. Носительтъ на писмото запиталъ по приетия редъ—за кжщата, дѣ се намира Бенковски. Ала—както може да се догадимъ поради онова вълнение, което го е трѣскаво люлѣло—разказалъ въ сжщото врѣме устно оня страшенъ пожаръ, който подпалили неочаквано съгражданитѣ негови отъ Копривщица.

Нѣма що повече да се каже: пламъкътъ ражда пламъкъ.

Разказътъ на куриеритѣ е падналъ не като гръмъ слѣдъ буря, а дошълъ като подземенъ трусъ срѣдъ нощна тишина. Съ великото смущение нахлула и свѣтлина въ духа. Моментътъ билъ узрѣлъ.

Като мълния новината се разнесла отъ уста на уста изъ цѣлия градъ. Това е станало прѣди още да е било разпечатано сждбоносното писмо. Самъ Найденъ Дриновъ се притекълъ, наедно съ куриера, къмъ Марешъ, за кжщата на Ив. Тутевъ, дѣто бѣше Бенковски на послѣдна квартира. Но отбилъ се по-напрѣдъ къмъ черковата св. Георги, къмъ кждѣто го тикала неудържимата трѣвога. Тамъ, около тъзи черкова, въ едно кафене, прѣдвидъ на крайно тревожнитѣ врѣмена, членоветѣ на комитетския съставъ били прѣзъ послѣдно врѣме почти непрѣкжснато на съвѣщание. Никой не се отлъчвалъ на нѣкждѣ и никой съ

---

[1]) „Записки на Найденъ Дриновъ."

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

критото му съ потъ чело, твърдѣ лесно можеше да се види, че той ще иде отъ дългъ пжть и че и твърдѣ много е бързалъ. Комисаритѣ вървяха съ наведени глави. Тѣ бѣха умислени, и отъ лицата имъ ясно можеше да се прочете, че работата не е чиста, че има да се е случило нѣщо важно.

— Готови револверитѣ! извика Икономовъ и синца, скочили на крака, посрѣщнахме комисаритѣ още на вратата.

— Какво се е случило господа? Какво е това отъ васъ? Защо сте се събрали до толкова? питахме ние съ единъ гласъ. — Да нѣма прѣдателство? . . .

— Такова нѣщо нѣма . . . Но работата се е свършила вече . . ., отговориха комисаритѣ слѣдъ нѣколко минутно мълчание.

— Не ме мжчете! Казвайте скоро, викаше Бенковски гърмогласно.

Комисаритѣ се споглеждаха, единъ други, като да бѣха виновати въ нѣщо. Тѣ мълчаха, лицата имъ вземаха различни изражения и бои; а това бѣше знакъ, че дѣйствително работата не е чиста. Ние помислихме, че се е случило прѣдателство.

—*Три часа става вече*[1]) отъ какъ въ Копривщица гърмятъ пушкитѣ! . . .

— Възстанието е дигнато, отговори Бобековъ съ развълнуванъ гласъ.

— Кой е видѣлъ това? . . . Казвайте братя, ако сте истински българи! викаха апостолитѣ.

— Писмо носимъ отъ Каблешкова, отговориха нѣколко души отъ комисаритѣ.

Едри сълзи като дъждъ, потекоха отъ очитѣ на синца ни; сички въ единъ гласъ извикаха: бунтъ! на оржжие!"

Всички протѣгали ржцѣ за сждбоносното писмо. Воловъ пръвъ го зелъ, но ржцѣтѣ му треперали, и той не можилъ да го разпечати. Отъ неговитѣ ржцѣ го поелъ Икономовъ и захваналъ да го чете, но щомъ произнесълъ думата „братя", езикътъ му се прѣплелъ.

Бенковски, най-подиръ, прочелъ писмото съ високъ гласъ, а писмото гласѣло:

„Братия!

Вчера пристигна въ село Неджипъ ага, изъ Пловдивъ, който поиска да затвори нѣколко души заедно съ мене. Като бѣхъ извѣстенъ за вашето рѣшение станало въ Оборишкото събрание, повикахъ нѣколко души юнаци и слѣдъ като се въоржжихме, отправихме се къмъ конакътъ, който нападнахме и убихме мюдюрътъ, съ

1) Читательтъ се сѣща вече за неточностьта на врѣмето въ това описание.

[illegible] Сега, когато Ви пиша това писмо, знамето се [illegible] пушкитѣ гърматъ, придружени отъ екътъ [illegible] камбани и кнапитѣ се цѣлуватъ единъ други по [illegible] ! Ако вие, братия, сте били истински патриоти и апо[illegible] то послѣдвайте нашиятъ примѣръ и въ Пана[illegible]

[illegible] 20 Априлий 1876 г.

Т. Каблешковъ".

[illegible] когато се извърши сичко горѣказано въ [illegible] Тръгвамъ за Клисурѫ за да направя сѫщото.

Н. Караджовъ".[1])

[illegible] моментъ не е могълъ да бѫде дългъ. [illegible] да издържатъ това странно разтягане. [illegible] образъ се диктувалъ наложително.

[illegible] покопитили за минута И тутакси [illegible] Бенковски се завързва горещъ споръ. Па[illegible] рѣшение, прѣпоръчвали [illegible] Особно развълнуванъ отъ спора билъ [illegible] да защити мнѣнието на [illegible] Бенковски, въ този най-рѣшителенъ [illegible] Не може кажемъ исти[illegible] ентусиазъма [illegible] отличенъ [illegible] въ затова, [illegible] повлече [illegible] кѫщи па[illegible] като [illegible] тол[illegible] му за [illegible]

[illegible]

Бобековъ, така и панагюрци въ тая истински възвишена минута, когато дългътъ къмъ отечеството ги вика на работа, заставатъ на онова високо мѣсто, което имъ подобава.

Прочее, Бенковски заповѣдалъ — въ оня моментъ той не е могълъ мирно да съвѣтва или да дава мнѣние — заповѣдалъ всички да се разотидатъ по домоветѣ си и да се въоржжатъ, което било извършено.

Новината, между туй, бѣше вече почти обща, както знаемъ, за разтревожения градъ. Всички тичали да грабнатъ оржжието си. Бенковски, естествено, вънъ е вече отъ себе си и бърза повече отъ всѣкой пжть. Съ твърдѣ малцината хора, които сж около него, той излиза на двора, а отъ тамъ всички изхвъркватъ на улицата. Тѣ сж въоржжени. Търпение нѣма. Пушкитѣ гръмватъ. Възстанието е обявено.

Комиситѣ били още на пжть. Както е било уговорено, трѣбало да се върнатъ въоржжени и само тогава да се дѣйствува. Но кой ще чака!

Симеонъ Х. Кириловъ, кжщата на когото е отвждъ моста, билъ още прѣдъ конака, когато пушкитѣ припукали. Първи гръмналъ благодушниятъ ентусиазтъ Воловъ съ своето шаспо два пжти едно слѣдъ друго. А слѣдъ туй вече бурната оная, ала и епична пѣсень на 1876 запѣла се отъ всички гърла.

II.

Разнитѣ живи източници. Критически бѣлѣжки върху онова, което е приемливо.

Ето тъй именно става това забѣлѣжително избухване, което изеднажъ — официално, тъй да се каже — сваля булото на до сега тъй грижливо скриваното страшно съзаклятие: сваля онова дѣвствено още було и то въ самата столица на бунтовния окржгъ.

Източницитѣ за тоя забѣлѣжителенъ моментъ отъ възстанието сж твърдѣ разнорѣчиви. З. Стояновъ твърди, че панагюрскитѣ комисари дълго врѣме задържали пратеника на Каблешкова при тѣхъ [1]), а послѣ се явили всички ску-

1) „Записки", т. II, стр. 11, забѣлѣжка.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Най-накрай, има и едно малко противорѣчие у самия З. Стояновъ. Споредъ него, щомъ комисаритѣ се изправятъ прѣдъ Бенковски, казали му, че носятъ писмо отъ Каблешкова, подписано съ кръвь[1]). Ала на другата страница става явно, споредъ изложението че писмото не е било още разпечатано отъ комисаритѣ и че отваря го едвамъ Воловъ. Вѣроятното е, прочее, да приемемъ нѣщо друго. А то е, че комисаритѣ сж кратко разисквали срѣщу черковата св. Георги, само възъ основа на казването на куриера, а писмото е отворено въ присжтствието на Бенковски. А възможно е сжщо, че, щомъ куриерътъ е стигналъ въ Найденовия ханъ, този е повикалъ Хорча и му казалъ да заведе куриера у Тутевъ, а самичъкъ Найденъ, който вече узналъ устно отъ куриера, каква е работата, поржчалъ на Хорча да обадятъ на Бенковски, че отива да свика комисаритѣ и че веднага ще дойдатъ всички при него. И тъй като изгубили врѣме въ разискване, то Бенковски ги посрѣщналъ съ хокане: „Тъй ли се събирате вие?"—което обстоятелство помнятъ, както Найденъ, така и Симеонъ Х. Кириловъ. Колкото за въпроса, че пушкитѣ изгърмѣли, щомъ Бенковски прочелъ писмото, а послѣ привтасали комисаритѣ, както твърдятъ Тома Георгиевъ и З. Стояновъ, това не се потвърдява, а би било и безсмислица.[2])

---

1) „Записки", т. II, стр. 11.

2) Г-жа Мария Ив. Тутева свидетелствува, че на 19 Априлъ тримата апостоли съ другари Зах. Стояновъ, Ив. Соколовъ, Тома Х. Георгиевъ и Ив Хорчовъ се прѣмѣстили у тѣхъ. Илйо Петстотникътъ разказва, че П. Щърбановъ му далъ три тенекии барутъ за фишеци за да посрѣщнатъ Ахмедага. Възможно е, щото Илйо да е билъ поставенъ да варди около хана на Найдена, а Хорчо, на когото пъкъ дюгенътъ бѣше на срѣща, да е билъ сжщо прѣдупрѣденъ за планътъ и да се е навърталъ него моментъ тамъ, додѣто Найденъ Дриновъ го пратилъ съ копривщенския куриеръ до апостола. Азъ разказахъ великолѣпния моментъ само въ главнитѣ му чърти. Писмото по единъ или другъ редъ стига до Бенковски. Комисаритѣ сжщо отиватъ до тамъ и възстанието е възприето и обявено.

III.

Слѣдъ първия моментъ. Бѣгството на Ахмедага. Бунтовниятъ щабъ прѣдъ конака. Бѣгството на Даутъ онбаши. Критическиятъ моментъ. Начало на общото въодушевление.

Сжщата оная минута, когато Воловъ съ пушката си поздрави отъ Тутевата кжща началото на възстанието, Ахмедъ ага, съ своитѣ двадесетина стражари, билъ на пжть откъмъ Баня за въ града. Криво, прочее, съобщава К. Величковъ, че Ахмедъ ага билъ избѣгалъ още отъ Баня, слѣдъ като видѣлъ, че насрѣща му идѣла възстаническа чета [1]. Напротивъ Ахмедага се вече билъ надвесилъ надъ Панагюрище и билъ толкова близо, че чулъ гърмежитѣ. Върху баира на св. Богородица, именно, той е билъ поразенъ отъ първитѣ избухвания на бунтовната буря и, уплашенъ наздраво, хукналъ да бѣга назадъ. Страхътъ на правителствения агентъ ще да е билъ толкова силенъ, че той за единъ мигъ се озовалъ между юрушкитѣ колиби по посока къмъ Т.-Пазарджикъ.

По тоя начинъ, едва-що възникналата бунтовна държава въ Панагюрище бива почти съвсѣмъ оставена на миръ отъ вънка; неи прѣдстои само да се разправи съ сънливия мюдюрски конакъ, което е било една твърдѣ лесна работа.

И наистина, шепата ревнивци около Бенковски незабавно се запжтва къмъ моста на Луда Яна, който се разтила лице съ лице срѣщу правителствения домъ. Тѣзи рѣшени на всичко хора намѣрили и развѣли едно знаме. То е било сжщото онова малко знаме, което Воловъ донесе отъ Карлово и за което споменахме и по-рано. Това знаме сега било безъ дърво, та на бърза ржка намѣрили нѣкаква върлина, прикачили го да се развѣва и тръгнали напрѣдъ.

Всички запѣли дружно Стамбуловитѣ стихове — толкова любими въ ония врѣмена:

Хей народъ поробенъ
Що си тъй заспалъ? . . . .

Пѣли и вървѣли бодро напрѣдъ, като търсили и приканвали съчувственици.

---

1) Ср. „Лѣтописи" I, № 5, стр. 98.

Шествието не е било лишено отъ театралность. Всички дѣйствующи лица били облѣчени въ бунтовна носия — нѣщо твърдѣ ефектно за врѣмето: формени калпаци съ дъна и на калпацитѣ блѣстящи левове, а въ ржка изтеглена гола сабя, която въ онуй възбуждение се е въртѣла високо изъ въздуха, за да заплашва нѣкого . . . А надъ всичко— зеленото знаме допълняло декорацията! Пѣли и провиквали се неодържимо: „бунтъ! бунтъ!"

Когато стигнали на площада — току до моста — прѣдъ манифактурния магазинъ на Петраки Гешановъ седѣли троица заптии: седѣли си безгрижно вънъ, върху издадения къмъ пжтя тезгяхъ и люлѣли си лѣниво краката. Тия правителствени човѣци трѣба да сж били тъй беззавѣтно сънливи, че дори, кога театралното шествие се озовало подъ носа имъ и слѣдъ като до самитѣ имъ уши екналъ страшния зовъ „бунтъ! бунтъ!" тѣ зѣпнали отъ забава и удоволствие и съ невъзмутимия си господарски смѣхъ викали: „бака, бунларъ сархоштъръ" — „я вижте, тѣзи се насвѣткали!"

Ала дружината внезапно обърнала пушкитѣ си срѣщу тѣхъ и така ги разбудила отъ блажения сънь. Тогава тия заптии, вжтрѣ въ едно мигновение не се видѣли единъ прѣзъ другъ. Никой обаче отъ тѣхъ не е билъ настигнатъ отъ сархошския куршумъ. Така дружината продължила своята театрална екскурзия.

Въ кафенето на Ив. Налбантина — пакъ около моста — Даутъ онбаши игралъ карти съ кятибинътъ отъ конака, а Дѣлчо Цоловъ, стотникъ, игралъ сжщо табла съ Ненча Налбантина. Щомъ припукали пушкитѣ, онбашията и кятибинътъ издухали като вѣтъръ къмъ конака. Скоро послѣ това, Даутъ, съ не по-малка бързина и снишенъ на своя конь, прѣпускалъ по Драгулинъ махала нагорѣ, за да спечели отъ горна страна пжтя за Пазарджикъ. Когато дружината, най-послѣ, свърнала да нападне открито конака, Даутъ вече опъвалъ по ребрата на Драгулинъ-долъ нагорѣ и се спасилъ. Сжщо и нѣкакъвъ стражаръ успѣлъ да се присъедини къмъ него. Бунтовницитѣ гърмѣли по тѣхъ, но и тукъ никой не билъ досѣгнатъ. Даутъ, който скоро спечелва глад-

кото шосе, ще да е билъ пръвъ, който донася въ Пазарджикъ извѣстие за пламналото вече възстание.

Дружината правила живи усилия да сгжсти редоветѣ си съ нови храбреци.

Бенковски далъ своята пушка на Дѣлчо Цоловъ и го прибралъ въ дружината.

Ала никой още не се подавалъ на улицата. Изглежда, че дори прибързаностьта на Бенковски е могла да даде твърдѣ фаталенъ край на цѣлото начинание, ако конашкитѣ заптии се бѣха навреме окопитили да се възпротивятъ съ оржжие, или ако Ахмедъ ага нея минута не бѣ избѣгалъ, а смѣло нападнѣше съ своитѣ двадесетина конни стражари всички отлично въоржжени.

Даже, било е единъ моментъ, когато Икономовъ, стрѣсналъ отъ [illegible] и отъ глухотата на панагюрци, помислилъ, дали не тукъ нѣма да се повтори пакъ старозагорската история отъ миналата есень.

Но [illegible] единъ почнали да прииждатъ надеждни хора.

На [illegible] срѣща моста, издигала се главната пра[illegible] хамбарътъ за десятъка отъ храни [illegible] който правителството земаше въ натура. [illegible] отъ Пазарджикъ едва-що били [illegible] събраното. Дружината, настървена [illegible] пушкитѣ си и срѣщу тѣхъ. [illegible] отговорили сжщо съ оржжие. [illegible] да рани въ челото [illegible] Цоловъ [illegible] обрѣме и тур[illegible] Трупътъ, който се простналъ [illegible] билъ изхвърленъ вънъ, а дру[illegible] Споредъ Т. Георгиевъ, [illegible] ги нарича „нѣ[illegible] троица.

[illegible] двама стражари, които [illegible] Тоя фактъ, колкото и

[illegible] стр. 17.
[illegible] стр. 32.

разноречиво да е отбелѣзванъ, ще да е действителность. Г. Димитровъ твърди, че сж били убити трима[1]). Хорчо разказва само за двама. Черновѣждъ пъкъ ги намира трима[2]), Т. Георгиевъ не знае за убити стражари. З. Стояновъ не знае сжщо[3]). Но убити стражари, съгласно живи източници, ще да е наистина имало.

Дружината хванала пжтя прѣзъ срѣдъ чаршията, по направление къмъ Долна махала.

Единъ отъ йошурджиитѣ, на име Хюсеинъ, билъ засрѣщнатъ на улицата. Въоржженитѣ хора го нападнали съ револверни вистрѣли. Нещастниятъ не знаялъ дѣ да се укрие. Найденъ Дриновъ, който успѣлъ да се въоржжи и бързалъ да застигне дружината, стрѣлналъ въ него и го наранилъ въ ржката. Отпослѣ тоя турчинъ идвалъ въ затвора въ Пловдивъ, та си му отмъстилъ съ хубавъ бой. Въ сжщиятъ йошурджия стрѣлялъ и Ив. Соколовъ и му нанесълъ още една рана. Тъзи е случката, за която З. Стояновъ разказва съ чудесна фантазия.— „Цѣлувайте, братя, по-напрѣдъ револвера ми, а тогава мене, говореше Соколовъ, когато се срѣщнахме, и поднасяше напрѣдѣ ни кървавото желѣзо на тоя свой револверъ, съ който, казваше, че убилъ турчинъ малко по-нагорѣ“[4]). Разбира се, че желѣзото на револвера се е било разкървавило отъ гръмване само въ прѣносна смисълъ. Екзалтацията ще да е била въ ония минути на своя върхъ. А споменътъ за тая екзалтация не напустна и по-кжсно и никога З. Стояновъ.

Турчинътъ билъ най-послѣ хванатъ и арестуванъ. Цѣрили го, оздравѣлъ, а по-късно, слѣдъ падането на Панагюрище, явява се прѣдъ сждилището да свидѣтелствува за онова, що е станало.

Всички били въ изтупление, всички забравили, че революционния уставъ запрѣщава да се нападнатъ беззащитни хора отъ каквато и да сж народность.

Дружината съ знамето слѣзла до края на града. Всѣкждѣ викали: „Бунтъ! Излизайте, възстанието е обявено!“

---

1) „Княжество България“, т II, стр. 421.
2) „Кратка история и пр.“ стр. 32.
3) „Записки“ томъ II, стр. 20, 17.
4) „Записки“, т. II, стр. 22.

А скоро и тукъ, както въ Копривщица, екнали и черковнитѣ камбани. Когато Бенковски и дружината се върнали пакъ на могила, цѣлото Панагюрище било вече на кракъ. Всички излизали въоржжени единъ по единъ и съ войнственъ видъ. Поздравления, прѣгръщания, цалувания—нѣмало край. Всички били вънъ отъ себе си, мнозина плакали отъ радость.

Въ хамбаритѣ за десятъкъ, дѣто се скрили турцитѣ [illegible] имало между тѣхъ и единъ българинъ, който [illegible] революцията. Пушкитѣ запукали срѣщу [illegible] куршумътъ пробилъ дъсчения заслонъ. [illegible] раненъ и прѣдалъ се. Послѣ туй [illegible] падналъ мъртавъ на мѣстото.

[illegible] че [illegible] Пазар[illegible] новиятъ мюдюринъ. [illegible] бѣгали [illegible] Панагюрище. Близо край [illegible] Много пушки изгърмѣли изведнажъ [illegible] мюдюринъ [illegible]

[illegible] били прикл[illegible] дѣто най-[illegible] мюдюрина [illegible]

[illegible]

до града, а сутринната рано голѣма часть отъ тѣхъ, около 80 възстаника, изкачватъ се на самия Медетъ, дѣто копаятъ шанцове. Тукъ, на тая позиция, за помощникъ на Иля е билъ отреденъ и Манчо Маневъ, за когото вече и други пѫть споменувахме.

IV.

Врѣменно правителство и военниятъ съвѣтъ. Кратки биографически бѣлѣжки за членоветѣ. Филипъ Щърбановъ. Кр. Ив. Гешановъ. П. Р. Мачевъ. Искрю Мачевъ. Ив. Ст. Джуджевъ. Т. Влайковъ. Захария Койчевъ. Маринъ Шишковъ.

Едноврѣмено съ насочени единично за самоотбраната на града военни мѣрки, направени били и административни разпореждания отъ общъ характеръ за цѣлия окрѫгъ. Революционниятъ комитетъ се нарекълъ Врѣменно правителство, а сѫщо и военenъ съвѣтъ. Но тъзи мѣрка е била уговорена още отъ по-рано, и то кога се изработвалъ планътъ на възстанието. Въ сѫщностъ обаче, тя е отгласъ на онова рѣшение, зето въ Оборище, споредъ което Панагюрище се признаваше за административенъ и воененъ центъръ на революционното царство.

Прочее, членове на военния свѣтъ или новото правителство трѣбваше да бѫдатъ сѫщитѣ пакъ ония лица, които образуваха и комитетския постояненъ съставъ. Прочее, тѣ сѫ: Найденъ Дриновъ, Симеонъ х. Кириловъ, П. Бобековъ, Филипъ и Петъръ Щърбанови, Искрйо Цв. Мачевъ. Зах. Койчевъ, Тодоръ Влайковъ, Маринъ Дѣлчевъ Шишковъ, Кр. Ив. Гешановъ, Ив. Джуджевъ и П. Р. Мачевъ. Животътъ на нѣкои отъ тѣхъ, като Симеонъ х. Кириловъ и Найденъ Дриновъ, ние познаваме въ кѫси чърти. Остава да разкажемъ по нѣщо изъ миналото и на другитѣ, за да ни сѫ сѫщо познати, защото еднакво ще ги срѣщаме и по-нататъкъ при постепенното развитие на събитията.

Филипъ Щърбановъ, единиятъ отъ новоизбранитѣ градски векили, за когото се спомена по-напрѣдъ, билъ младъ мѫжъ, едвамъ на тридесеть и петь години. Той е роденъ на 10 Септември 1841 година — въ Панагюрище, разбира

се — по-малъкъ братъ на Петра. Бащата, Стефанъ Павловъ Щърбановъ, билъ богатъ и не безъ образование човѣкъ, ползувалъ се е съ уважението на всички свои съграждани. Той се погрижилъ да обдари сина си, покрай грижливото домашно възпитание, още и съ наука. Прѣзъ 1847 година, Филипъ постѫпилъ въ мѣстното училище и свършилъ— по тогавашната програма — трети класъ. Слѣдъ туй вече той започналъ да работи, подъ рѫководството на баща си, абаджийство. Слѣдъ бащината си смърть и до възстанието, Филипъ се занимава съ сѫщата търговия, и като виденъ и почтенъ гражданинъ, бива избранъ векилинъ.

Филипъ живѣеше послѣ въ столицата, биде два или три пѫти народенъ прѣдставитель, и почина едвамъ неотдавна[1]).

Кр. Ив. Гешановъ.

Вториятъ векилинъ — Кр. Ив. Гешановъ — е роденъ прѣзъ 1847 г. То е билъ синъ на богати родители. Като чорбаджиско чедо, още повече, като любимецъ на баща си, той не по-малко е билъ обичанъ и между съгражданитѣ си.

Изначало, като търговецъ въ родния си градъ, а по-послѣ пакъ като такъвъ въ Пловдивъ, той се научилъ да прѣзира турцитѣ за своеволията имъ. Прѣзъ Септемврий 75 година, Гешановъ напустналъ Пловдивъ, за да се върне пакъ въ Панагюрище. Пролѣтьта вече той влиза членъ въ революционния комитетъ и бива избранъ за векилинъ. Споредъ разказътъ на нѣкои, като членъ на военния съвѣтъ, Гешановъ считали и за помощникъ на хилядника Бобековъ, който като интелектуаленъ шефъ на комитета, сега бѣше и военепъ глава на правителството. Но тѣзи твърдения, разбира се, не почиватъ на никакви данни, а пъкъ и

---

1) Азъ го виждахъ много пѫти. Макаръ и грухналъ подъ товара на годинитѣ и на прѣживѣнитѣ тегла, той бѣше все още младъ и свѣтълъ по ентусиазъмъ. Рѣдко съмъ виждалъ тъй сърдеченъ, разсѫдливъ и доброжелателенъ синъ на отечеството си. Нетърпимо го мѫчеше и до послѣдно врѣме мисъльта за Македония и за безразсѫдното нехайство, и на правителство, и на всички у насъ, които, споредъ него, прѣстѫпно безумствували по дѣлото (Портрета му читателя ще намѣри въ II томъ).

самитѣ наименования, като шефъ, помощникъ и пр., нѣмаха, както знаемъ, формално установенъ характеръ. Гешановъ бѣше сжщо единъ отъ тия, които съ оржжие въ ржка зеха живо участие въ борбата противъ врага. Той почина въ 1898 година.

Най-стариятъ между всички членове на правителството, по години, е билъ Дѣдо Петко Ралйовъ Мачевъ, роденъ въ 1820—26.

Дѣдо П. Р. Мачевъ.

Дѣдо Петко е джелепски синъ, богатско чедо, затова малъкъ още свикналъ да си държи главата права. Самъ той

[illegible] Копривщица.[illegible]

[illegible]

[illegible], проблематично е [illegible] Хорчо при Бенковски въ този [illegible] моментъ. [illegible] че той пазилъ около хана на Дринова. Т. Дриновъ [illegible], че, като се върналъ отъ Тутевата [illegible], той [illegible] Хорчо за обявяване на възстанието и [illegible] го при Бенковски. Самъ стариятъ Хорчо, който е [illegible] между насъ, разказва, че се намиралъ при Бенковски, кога получили писмото. И наистина, нашиятъ Хорчо е могълъ за една минута да се намѣри при Бенковски по нѣкакви причини и пакъ да пази поста си. Ханътъ на Дринова не е далечъ отъ Тутевата кѫща — 5 минути стигатъ, за да се прѣхвърли човѣкъ отъ едното мѣсто на друго. Така че, разказътъ на Хорча е твърдѣ вѣроятенъ и случаятъ не е недопустимъ.

[1] Стр. 76.

Най-накрай, има и едно малко противоречие у самия З. Стояновъ. Споредъ него, щомъ комисаритѣ се изправятъ прѣдъ Бенковски, казали му, че носятъ писмо отъ Каблешкова, подписано съ кръвь[1]). Ала на другата страница става явно, споредъ изложението че писмото не е било още разпечатано отъ комисаритѣ и че отваря го едвамъ Воловъ. Вѣроятното е, прочее, да приемемъ нѣщо друго. А то е, че комисаритѣ сж кратко разисквали срѣщу черковата св. Георги, само възъ основа на казването на куриера, а писмото е отворено въ присжтствието на Бенковски. А възможно е сжщо, че, щомъ куриерътъ е стигналъ въ Найденовия ханъ, този е повикалъ Хорча и му казалъ да заведе куриера у Тутевъ, а самичъкъ Найденъ, който вече узналъ устно отъ куриера, каква е работата, поржчалъ на Хорча да обадятъ на Бенковски, че отива да свика комисаритѣ и че веднага ще дойдатъ всички при него. И тъй като изгубили врѣме въ разискване, то Бенковски ги посрѣщналъ съ хокане: „Тъй ли се събирате вие?“—което обстоятелство помнятъ, както Найденъ, така и Симеонъ Х. Кириловъ. Колкото за въпроса, че пушкитѣ изгърмѣли, щомъ Бенковски прочелъ писмото, а послѣ привтасали комисаритѣ, както твърдятъ Тома Георгиевъ и З. Стояновъ, това не се потвърдява, а би било и безсмислица.[2])

---

1) „Записки“, т. II, стр. 11.

2) Г-жа Мария Ив. Тутева свидетелствува, че на 19 Априлъ тримата апостоли съ другари Зах. Стояновъ, Ив. Соколовъ, Тома Х. Георгиевъ и Ив Хорчовъ се прѣмѣстили у тѣхъ. Илйо Петстотникътъ разказва, че П. Щърбановъ му далъ три тенекии барутъ за фишеци за да посрѣщнатъ Ахмедага. Възможно е, щото Илйо да е билъ поставенъ да варди около хана на Найдена, а Хорчо, на когото пъкъ дюгенътъ бѣше на срѣща, да е билъ сжщо прѣдупрѣденъ за планътъ и да се е навърталъ него моментъ тамъ, додѣто Найденъ Дриновъ го пратилъ съ копривщенския куриеръ до апостола. Азъ разказахъ великолѣпния моментъ само въ главнитѣ му черти. Писмото по единъ или другъ редъ стига до Бенковски. Комисаритѣ сжщо отиватъ до тамъ и възстанието е възприето и обявено.

II.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Шествието не е било лишено отъ театралность. Всички дѣйствующи лица били облѣчени въ бунтовна носия — нѣщо твърдѣ ефектно за врѣмето: формени калпаци съ дъна и на калпацитѣ блѣстящи левове, а въ ржка изтеглена гола сабя, която въ онуй възбуждение се е въртѣла високо изъ въздуха, за да заплашва нѣкого . . . А надъ всичко— зеленото знаме допълняло декорацията! Пѣли и провиквали се неодържимо: „бунтъ! бунтъ!“

Когато стигнали на площада — току до моста — прѣдъ манифактурния магазинъ на Петраки Гешановъ седѣли троица заптии: седѣли си безгрижно вънъ, върху издадения къмъ пжтя тезгяхъ и люлѣли си лѣниво краката. Тия правителствени човѣци трѣба да сж били тъй беззавѣтно сънливи, че дори, кога театралното шествие се озовало подъ носа имъ и слѣдъ като до самитѣ имъ уши екналъ страшния зовъ „бунтъ! бунтъ!“ тѣ зѣпнали отъ забава и удоволствие и съ невъзмутимия си господарски смѣхъ викали: „бака, бунларъ сархоштъръ“ — „я вижте, тѣзи се насвѣткали!“

Ала дружината внезапно обърнала пушкитѣ си срѣщу тѣхъ и така ги разбудила отъ блажения сънь. Тогава тия заптии, вжтрѣ въ едно мигновение не се видѣли единъ прѣзъ другъ. Никой обаче отъ тѣхъ не е билъ настигнатъ отъ сархошския куршумъ. Така дружината продължила своята театрална екскурзия.

Въ кафенето на Ив. Налбантина — пакъ около моста — Даутъ онбаши игралъ карти съ кятибинътъ отъ конака, а Дѣлчо Цоловъ, стотникъ, игралъ сжщо табла съ Ненча Налбантина. Щомъ припукали пушкитѣ, онбашията и кятибинътъ издухали като вѣтъръ къмъ конака. Скоро послѣ това, Даутъ, съ не по-малка бързина и снишенъ на своя конь, прѣпускалъ по Драгулинъ махала нагорѣ, за да спечели отъ горна страна пжтя за Пазарджикъ. Когато дружината, най-послѣ, свърнала да нападне открито конака, Даутъ вече опъвалъ по ребрата на Драгулинъ-долъ нагорѣ и се спасилъ. Сжщо и нѣкакъвъ стражаръ успѣлъ да се присъедини къмъ него. Бунтовницитѣ гърмѣли по тѣхъ, но и тукъ никой не билъ досѣгнатъ. Даутъ, който скоро спечелва глад-

[illegible] шосе, ще да е билъ пръвъ, който донася въ Па[illegible] известие за пламналото вече възстание.

Дружината правила живи усилия да сгжсти редоветѣ си съ нови храбреци.

Бенковски далъ своята пушка на Дѣлчо Цоловъ и го [illegible] на дружината.

[illegible] никой още не се подавалъ на улицата. Изглежда, че [illegible] Бенковски е могла да даде [illegible] край на цѣлото начинание, ако конашкитѣ [illegible] да се възпротивятъ съ [illegible] минута не бѣ избѣгалъ, [illegible] конни стражари [illegible].

[illegible]

[illegible]

[illegible] полкото и

[illegible]

разнорѣчиво да е отбѣлѣзванъ, ще да е дѣйствителность. Г. Димитровъ твърди, че сж били убити трима [1]). Хорчо разказва само за двама. Черновѣждъ пъкъ ги намира трима [2]), Т. Георгиевъ не знае за убити стражари. З. Стояновъ не знае сжщо [3]). Но убити стражари, съгласно живи източници, ще да е наистина имало.

Дружината хванала пжтя прѣзъ срѣдъ чаршията, по направление къмъ Долна махала.

Единъ отъ йошурджиитѣ, на име Хюсеинъ, билъ засрѣщнатъ на улицата. Въоржженитѣ хора го нападнали съ револверни вистрѣли. Нещастниятъ не знаялъ дѣ да се укрие. Найденъ Дриновъ, който успѣлъ да се въоржжи и бързалъ да застигне дружината, стрѣлналъ въ него и го наранилъ въ ржката. Отпослѣ тоя турчинъ идвалъ въ затвора въ Пловдивъ, та си му отмъстилъ съ хубавъ бой. Въ сжщиятъ йошурджия стрѣлялъ и Ив. Соколовъ и му нанесълъ още една рана. Тъзи е случката, за която З. Стояновъ разказва съ чудесна фантазия.— „Цѣлувайте, братя, по-напрѣдъ револвера ми, а тогава мене, говореше Соколовъ, когато се срѣщнахме, и поднасяше напрѣдѣ ни кървавото желѣзо на тоя свой револверъ, съ който, казваше, че убилъ турчинъ малко по-нагорѣ" [4]). Разбира се, че желѣзото на револвера се е било разкървавило отъ гръмване само въ прѣносна смисъль. Екзалтацията ще да е била въ ония минути на своя върхъ. А споменътъ за тая екзалтация не напустна и по-кжсно и никога З. Стояновъ.

Турчинътъ билъ най-послѣ хванатъ и арестуванъ. Цѣрили го, оздравѣлъ, а по-късно, слѣдъ падането на Панагюрище, явява се прѣдъ сждилището да свидѣтелствува за онова, що е станало.

Всички били въ изтупление, всички забравили, че революционния уставъ запрѣщава да се нападнатъ беззащитни хора отъ каквато и да сж народность.

Дружината съ знамето слѣзла до края на града. Всѣкждѣ викали: „Бунтъ! Излизайте, възстанието е обявено!"

---

1) „Княжество България", т II, стр. 421.
2) „Кратка история и пр." стр. 32.
3) „Записки" томъ II, стр. 20, 17.
4) „Записки", т. II, стр. 22.

А скоро и тукъ, както въ Копривщица, екнали и черковнитѣ камбани. Когато Бенковски и дружината се върнали пакъ на моста, цѣлото Панагюрище било вече на кракъ. Всички излизали въоржжени единъ по единъ и съ войнственъ видъ. Поздравления, прѣгърщания, цалувания—нѣмало край. Всички били вънъ отъ себе си, мнозина плакали отъ радость.

Въ хамбарътъ за десятъкъ, дѣто се скрили турцитѣ йошурджии, имало между тѣхъ и единъ българинъ, който билъ посветенъ въ революцията. Пушкитѣ запукали срѣщу задрънстената врата и куршумътъ пробилъ дъсчения заслонъ. Българинътъ заохкалъ раненъ и прѣдалъ се. Послѣ туй, още единъ турчинъ падналъ мъртавъ на мѣстото.

Отъ долния край на града съобщаватъ, че по Пазарджишкия пжть се задала талига — идѣлъ новиятъ мюдюринъ. Множеството на часа тръгнало на долу, гачели цѣлата армия на султана вече нападала Панагюрище. Близо край града възспрѣли колата. Много пушки изгърмѣли изеднажъ върху бѣлия покривъ на бричката и бждащия мюдюринъ плувналъ въ своята кръвь.

Отъ тъзи случка вниманието на всички било приковано къмъ шосето отъ Т. Пазарджикъ, отъ дѣто най-скоро се очаквало нападение. Слѣдъ убийството на мюдюрина, още на мѣстото рѣшили да се завардятъ височинитѣ на Св. Никола, които владѣятъ входа за въ града. За тамъ билъ опрѣдѣленъ главенъ началникъ И. Соколовъ, когото едноврѣмено назвали и комендантъ на цѣлия градъ. Соколовъ се върналъ отъ позицията, за да се приготви по-добрѣ, а за св. Никола се отправилъ стотникътъ Павелъ х. Симеоновъ съ тридесетина души. По тоя начинъ проходътъ билъ провизорно заварденъ.

Не по-малко опасенъ е билъ входътъ откъмъ Златишкия пжть. Златишкото поле хранѣше много турски села и махли, че и населението въ оня мѣста бѣше много фанатично, та е задавало страхъ на Панагюрци. Илю Петдесетникътъ билъ отправенъ да заварди на Медетъ оня опасенъ Златишки пжть. Около 200 души се приготвили веднага за тамъ. Тѣ прѣспиватъ отъ горна страна, близо

до града, а сутринята рано голѣма часть отъ тѣхъ, около 80 възстаника, изкачватъ се на самия Медетъ, дѣто копаятъ шанцове. Тукъ, на тая позиция, за помощникъ на Иля е билъ отреденъ и Манчо Маневъ, за когото вече и други пжть споменувахме.

IV.

Врѣменно правителство и военниятъ съвѣтъ. Кратки биографически бѣлѣжки за членоветѣ. Филипъ Щърбановъ. Кр. Ив. Гешановъ. П. Р. Мачевъ. Искрю Мачевъ. Ив. Ст. Джуджевъ. Т. Влайковъ. Захария Койчевъ. Маринъ Шишковъ.

Едноврѣмено съ насочени единично за самоотбраната на града военни мѣрки, направени били и административни разпореждания отъ общъ характеръ за цѣлия окржгъ. Революционниятъ комитетъ се нарекълъ Врѣменно правителство, а сжщо и военeнъ съвѣтъ. Но тъзи мѣрка е била уговорена още отъ по-рано, и то кога се изработвалъ планътъ на възстанието. Въ сжщность обаче, тя е отгласъ на онова рѣшение, зето въ Оборище, според което Панагюрище се признаваше за административенъ и военeнъ центъръ на революционното царство.

Прочее, членове на военния свѣтъ или новото правителство трѣбваше да бждатъ сжщитѣ пакъ ония лица, които образуваха и комитетския постояненъ съставъ. Прочее, тѣ сж: Найденъ Дриновъ, Симеонъ х. Кириловъ, П. Бобековъ, Филипъ и Петъръ Щърбанови, Искрйо Цв. Мачевъ. Зах. Койчевъ, Тодоръ Влайковъ, Маринъ Дѣлчевъ Шишковъ, Кр. Ив. Гешановъ, Ив. Джуджевъ и П. Р. Мачевъ. Животътъ на нѣкои отъ тѣхъ, като Симеонъ х. Кириловъ и Найденъ Дриновъ, ние познаваме въ кжси чърти. Остава да разкажемъ по нѣщо изъ миналото и на другитѣ, за да ни сж сжщо познати, защото еднакво ще ги срѣщаме и по-нататъкъ при постепенното развитие на събитията.

Филипъ Щърбановъ, единиятъ отъ новоизбранитѣ градски векили, за когото се спомена по-напрѣдъ, билъ младъ мжжъ, едвамъ на тридесеть и петь години. Той е роденъ на 10 Септември 1841 година — въ Панагюрище, разбира

— день за пазаръ въ Панагюрище. Сега, това сборище отъ хора улеснило и прокламирането на новото дѣло. Всѣкой земалъ по една прокламация и се отправялъ въ селото си да дига възстание.

На всички селяни Бенковски строго заповѣдалъ, щомъ провъзгласятъ възстание въ своето гнѣздо, да убиватъ, прѣди всичко, пѫдаритѣ си. Съ тази мѣрка Бенковски гонилъ двояка цѣль. Ролята на пѫдаритѣ въ всѣко село е била по онова врѣме сѫщата, както оная до неотдавна въ Македония. Пѫдаринътъ е билъ обвѣзателно турчинъ, а найчесто арнаутинъ. Той не е човѣкъ на длъжностьта, т. е. не е слуга на селото, но назначението му е било да бѫде прѣдставитель и ухо на властьта. Като такъвъ, той, съ доноситѣ и клѣветитѣ си, билъ е страшилище, и доминиралъ е селото и притискалъ мирнитѣ жители. Въ ново врѣме трѣбаше цѣла европейска намѣса, за да се прѣмахнатъ — съ специални реформени мѣрки — тѣзи драконски пѫдари отъ селата на бѣдна Македония: толкова турското правителство чувствуваше още опора въ тѣхъ. Разбира се, че изгодитѣ отъ тѣзи евтини шпиони сѫ били по-добри, а не по-лоши и въ 1876 година за правителството. Съ заповѣдьта, всѣко село да убие своя пѫдарь, Бенковски е гонилъ, казахме, двѣ цѣли едноврѣмено. На първъ редъ, всѣко село се спасявало отъ по единъ върлъ шпионинъ, и послѣ, селянитѣ сами се кръщавали въ бунта. Бенковски добрѣ прѣдвиждалъ, че при първа несполука съ възстанието, слабодушниятъ селякъ ще се повърне въ покорность и дори ще се обяви противъ своитѣ водители. Пролѣе ли, обаче, еднажъ кръвь, и то на единъ вѣренъ агентъ на властьта, селякътъ вече ще знае какво го чака, и ще се държи докрай за дѣлото.

Ония членове отъ специалната комисия, които не били се още разотишли, побързали, съ възвание на рѫка, да се завърнатъ по своитѣ мѣста. Попъ Груйо тръгналъ за Баня, Нено Гуговъ се завърналъ въ Петричъ. Той билъ задълженъ, по пѫть, да ускори възстанието въ Мечка и Поибрене.

В. Петлешковъ, брациговски прѣдставитель, натоварилъ се да разнесе новината за възстанието почти по цѣлия ро-

допски край. Той зелъ възвания за Т. Пазарджикъ, Пещера, Батакъ и Брацигово и още сжщата вечерь се отправилъ на пжть.

Едновремено били пратени възвания и въ Пловдивъ, Сливенъ, Г. Орѣховица и Вратца. Отъ Пловдивъ единъ екземпляръ отъ възванието минава и въ Перущица.

Куриерътъ отъ Копривщица се върналъ още сжщата вечерь съ писмо на ржка, че възстанието е възприето и провъзгласено въ цѣлия окржгъ. Черновѣждъ допустналъ една голѣма неточность, като твърди, че съ куриерътъ тръгналъ за Копривщица и Найденъ П. Стояновъ. Ние знаемъ, че Даскалъ Найденъ е привтасалъ на обсадата на Неджипа въ конака. Сжщата неточность възприелъ и повтаря г. Димитровъ [1]). Найденъ стигна, както знаемъ, заедно съ Караджовъ, и то доста рано утриньта въ Копривщица.

Най-хубавото здание въ Панагюрище — кжщата на Х. Лукови — било избрано за помѣщение на врѣменното правителство. Околнитѣ згради били отчуждени и прѣвърнати въ лѣярници за куршуми, складове за муниции и други припаси, за конюшни и т. н. Надъ широкитѣ порти на правителствения домъ развѣло се революционното знаме. На вратата поставили стража. Една нова държава бива издигната и стои вече на свои нозѣ.

ГЛАВА ПЕТА.

Около Панагюрище.

I.

Духоветѣ въ Стрѣлча. Четата на Хорча. Воловъ и Икономовъ на пжть до Стрѣлча. Обиръ на турската махала и начало на обсадата на турската джамия. Помощь отъ Копривщица.

Сега, единъ сериозенъ въпросъ, който не бива да се отлага ни на минута, остава неразрѣшенъ: освобождението на Стрѣлча.

1) „Княжество България“, томъ II, стр. 422.

Въ Стрѣлча — това ние знаемъ — живѣяха една махала — на брой до 40 кжщи — съ 130 души турци и друга махала 32 кжщи и 70 души татари. Трѣбаше прочее съ тѣхъ най-първо стрѣлчани да си видятъ смѣтката, че тогава едвамъ да считатъ себе си господари на селото. Освѣнъ това, наблизо до Стрѣлча е разположено чисто турското гнѣздо Османово. Неминуемо бѣше, османовци да не дойдатъ на помощь на своитѣ едновѣрци въ Стрѣлча. А въ такъвъ случай, стрѣлчани щѣха да се изложатъ на голѣма опасность, като попаднатъ между два огня. Но най-главното е, че можеха да бждатъ разбити още въ самото начало на възстанието.

За щастие, върху тази фатална страна на стрѣлчанскитѣ работи мислятъ не само въ Панагюрище, но едновремено и въ Копривщица.

Още къмъ обѣдъ, на 20 Априлий, отъ лагера на Каблешкова тукъ привтасалъ Илйо Кидосковъ, за да яви на стрѣлчани, че възстанието е пламнало. Това извѣстие турило въ трѣскаво движение селянитѣ. И веднага отъ Стрѣлча тръгватъ за Панагюрище Енчо Фингаровъ, Милю Филиповъ и Милю Балтовъ, за да видятъ какво ще стане и тамъ, та да провъзгласятъ, най-послѣ, и тѣ, ако трѣба, възстание въ селото си. Вънъ отъ това, пратеницитѣ имали за задача, да поискатъ неотложна помощь.

За това отиване въ Панагюрище, Милю Балтовъ — макаръ и противорѣчиво донѣкждѣ — бѣлѣжи въ запискитѣ си: „На 20 Априлъ сутриньта, въ турското кафене единъ турчинъ се захвалилъ на българитѣ, че Неджипъ кърагасж отъ Пловдивъ отишълъ въ Копривщица да лови комити и че отъ тамъ ще доде въ Стрѣлча. Това се донесло веднага на стрѣлчанския комитетъ, който се уплашилъ. Тоя на часътъ изпратилъ съ писмо до Бенковски по тъзи работа Милю Балтовъ, Милю Филиповъ, Енчо Фингаровъ и Димитъръ Костовъ малкиятъ. Додѣто Бенковски прочете писмото на стрѣлчани, привтасалъ и куриерътъ отъ Копривщица съ кървавото писмо. Енчо Фингаровъ се метналъ на аления конь на убития йошурджия и пръвъ пристигналъ въ Стрѣлча за да съобщи за провъзгласеното възстание.

Коньтъ на йошурджията билъ познатъ на стрѣлчани и послужилъ за най-добро доказателство. Сжщеврѣмено и отъ Копривщица привтасалъ Илйо Кидосковъ, стрѣлчанинъ, който него день случайно се намѣрилъ тамъ, и който пъкъ извѣстилъ за станалото и тамъ възстание".

Пратеницитѣ отъ Стрѣлча могли сж да тръгнатъ прѣди или слѣдъ копривщенския куриеръ, но сж извършили едно и сжщо.

Така че, по единъ или другъ редъ — за по-голѣма точность тукъ не може дума да става — до надвечеръ, 20 Априлъ, стрѣлчани имали извѣстие и отъ Копривщица, и отъ Панагюрище, че огънътъ гори. Ще си припомнимъ, че Стрѣлча се намира почти на еднакво разстояние — отъ 2 до 3 часа — отъ едното и отъ другото бунтовно гнѣздо.

Стрѣлча е много важенъ пунктъ между Копривщица и Панагюрище. Ако това село не възстанѣше, сношенията между двата възстанически центрове бѣха почти прѣкжснати По-късно ще видимъ, че щомъ Стрѣлча падна въ турски ржцѣ, бърже бѣше рѣшена сждбата, както на Панагюрище така и на Копривщица.

Отъ тримата стрѣлешки пратеници, Енчо Фингаровъ, както казахме, се повърналъ веднага, като билъ яхналъ коня на убития въ Панагюрище прѣдъ очитѣ му йошурджия. Сега, стрѣлчани вече знаяли, че слѣдъ Копривщица дигнало се и Панагюрище. Прочее, не могли и тѣ вече да стоятъ мирни. Фингаровъ донесълъ насърдчителното извѣстие, че още тая вечерь една чета панагюрци ще дойде на помощь на Стрѣлча, и че неговитѣ двама другари - Милю Филиповъ и Милю Балтовъ — останали назадъ, за да придружатъ панагюрската чета насамъ.

И наистина, това бѣше сжщинска дѣйствителность. Бенковски прѣдложилъ енергичната и необходима мѣрка, а пъкъ и панагюрци сами не стояли далечъ отъ мисъльта за нея. Съ една дума, рѣшено било да пратятъ незабавно помощь на стрѣлчани.

Трѣба да забѣлѣжимъ, че това разпореждание, дадено еднажъ, бѣше и първата военна, административна и завоевателна стжпка на революционното правителство и — за щастие — стжпка твърдѣ мждра и своеврѣменна.

твърдѣ младъ още станалъ джелепинъ. Храненъ жребецъ като вихъръ го е носилъ, левентъ и безстрашенъ, по стамболскитѣ кърища. Голѣмъ салтанатъ го обикалялъ: сеизи, ясакчие,—всички съ отборъ коне, скѫпо орѫжие и разкошно облѣкло. Въ 1876, новъ идолъ вече въ душата му става комитетската светиня. Като възрастенъ и влиятеленъ гражданинъ, Петко Мачевъ билъ избранъ членъ въ революционниятъ комитетъ, а слѣдъ прогласяването на възстанието, естествено става членъ на Военния съвѣтъ. Прѣзъ врѣме на революцията той почти постоянно придружава, както ще видимъ, воеводата — Бенковски. А това е ставало, съ цѣль да подкрѣпя авторитета на послѣдния — тъй като громкото негово джелепско име естествено се ползувало съ прилично обаяние между народната маса въ цѣлата оная околность.

Дѣдо Петко доживѣ да види освобождението.

За Искрйо Цвѣтковъ Мачевъ, другарь на Бобековъ по учителство, бившъ прѣдставитель въ Оборище, споменувахме не веднажъ досега. Той се родилъ на 22 Февруарий 1844. Макаръ и овчарь, неговиятъ баща, Цвѣтко Мачевъ, билъ доволно събуденъ човѣкъ. — Особено обичалъ и уважавалъ той ученитѣ хора на своето врѣме. Ето защо, щомъ чедото му, Искрйо, станалъ на седемь години, бащата го изпратилъ въ училището. Тукъ Искрйо показалъ бѣлѣжити природни дарби, които привлекли вниманието както на учителитѣ, така и на гражданитѣ. Бащата билъ въ възторгъ отъ успѣхитѣ на сина си. Така той рано се прощава съ любимата на всѣкой баща мисъль да даде на сина си своя собственъ занаятъ — овчарство — и рѣшава да посвети Искрйо на учителство, макаръ че туй звание въ ония врѣмена и да бѣше съвсѣмъ незавидно. И наистина, щомъ Искрйо свършилъ курса на Панагюрското училище — което, споредъ тогавашната програма, притежава само три класа — условилъ се учитель въ родния си градъ. На тази длъжность той прѣстоялъ до 1 Септември 1869 година. Прѣзъ учебната 69-70 Искрйо слѣдвалъ въ Пловдивската семинария. Слѣдъ свършването на учебната година обаче, завърща се пакъ въ Панагюрище, дѣто наново се заловилъ за учителство, занаятие, на което го намираме и сега, кога-

то се прогласява и възстанието. Той бѣше, както знаемъ, единъ отъ двамата панагюрски прѣдставители въ Оборище.

Иванъ Стояновъ Джуджевъ ни е сжщо до извѣстна степень познатъ. Той е сжщиятъ, който въ надвечерието

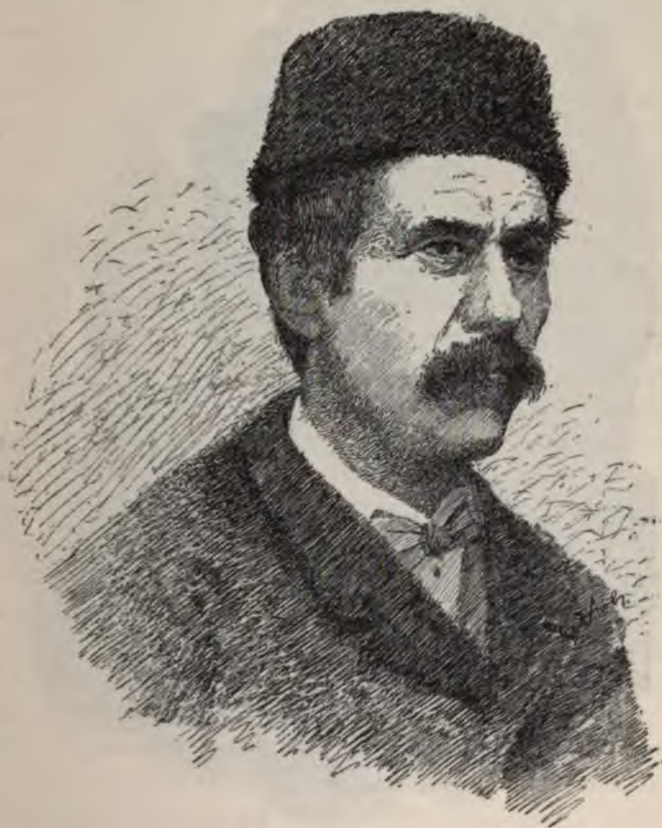

Искрю Мачевъ.

на самото възстание биде пратенъ въ Цариградъ, заедно съ Андонъ Балтовъ за пушки. Той се родилъ на 2 Октомври 1844 година, синъ на знатния и доволно богатъ панагюрски търговецъ, Стоянъ Джуджевъ. Когато станалъ на седемь години, пратили го на училище, ала младиятъ

човѣкъ едва що научилъ що годѣ да чете и пише, и смѣтливиятъ и набоженъ баща го оставя при себе си, за да му води търговскитѣ книги. Прѣзъ туй врѣме Джуджевъ изучилъ и абъджилъка. Отъ рано свикналъ съ земания—давания,

Ив. Джуджевъ.

Иванъ скоро се обявилъ и самостоятеленъ търговецъ на абаджийска стока. А той е билъ тогава едвамъ на около 15—16 години. Той прѣкарвалъ бало и шаеци въ Сърбия, отдѣто, въ замѣна, освѣнъ богатство, придобилъ и духъ за свобода. Той бѣше главниятъ доставчикъ на оржжие за Панагюрище, както и за цѣлата околность. Като нѣмало

вече какво да се купува въ Пазарджикъ и Пловдивъ, хваналъ да прѣскача и до Цариградъ. Прочее, пакъ тамъ го заварва послѣдния пжть и възстанието.

Тодоръ Влайковъ е роденъ прѣзъ 1833. Бащата му билъ строгъ човѣкъ, а майка му кротка и работна жена. Сѣмейството било бѣдно. Бѣдностьта не позволявала на

Т. Влайковъ.

родителитѣ да полагатъ особени грижи за възпитанието на сина си. Все пакъ, въ дѣтинство Тодоръ получилъ извѣстна грамотность и научилъ абаджилъка. На 18 годишна възрасть, съ спестенитѣ отъ калфалъка сто-двѣстѣ гроша, отворилъ кръчма въ Панагюрище и спечелилъ добри парици. Прѣзъ 1857 напуща обаче кръчмарството и започва абаджилъкъ. Изпървомъ въртѣлъ тази търговия съ шита сто-

ка въ южнотракийския градъ Чорлу, а отъ 1864 зарѣзалъ [illegible]кищата въ оня край на Турция и започналъ да търгува съ София, Нишъ, Пиротъ, Видинъ и съ тогавашна Сърбия, но не вече съ готови дрѣхи, а съ сурови аби и шаяци. Съ тази търговия се занимава той и до провъзгласяване на възстанието. Презъ последната година той е съдружникъ на „Градското [illegible] дружество," което разполага съ единъ капиталъ отъ не по-малко отъ двадесеть хиляди гроша.

Животътъ и постоянното кръстосване по Османската Империя благотворно се отразили върху неговото развитие. Сигурно, пакъ тамъ е коренътъ на свободния духъ у него. Разказватъ, че при едно връщане отъ Сърбия, като минавалъ презъ нѣкакво село по пѫтя между София и Панагюрище, видѣлъ една сцена, която дълбоко го възмутила, и която имала по-послѣ рѣшающе значение въ неговия животъ. На селския мегданъ заптиета навързали почти всички селяни, накарали ги да легнатъ на земята и ги били по гърбоветѣ, послѣ ги обърщали, и били ги по корема. Кметътъ качили на една върба, а единъ селянинъ накарали да сѣче върбата. Разбира се, че тия заптии сѫ били законни правителствени агенти и сѫ събирали данъци! Тази дивашка сцена, това унижение на цѣлото племе силно покрътило душата на мислящия вече и свободенъ по духъ мѫжъ, и чувството на възмущението легнало като семе за отмъщение въ душата му. По-нататъкъ ние вече знаемъ, какъ той става единъ отъ първитѣ привърженици на Бенковски, още отъ начало, когато апостолътъ се явява въ Панагюрище.

Захария Д. Койчевъ [illegible] вроденото человѣколюбие между ония, които се [illegible] кръвь да проливатъ. Той се родилъ въ Панагюрище презъ Юли мѣсецъ 1836 година. Макаръ и богаташки синъ, не е билъ разглезенъ, а растълъ въ трудолюбие и кротость. Въ Панагюрище Койчевъ получилъ първоначалното си образование, а около баща си захваналъ се и за търговия. Преди възстанието той се занимава [illegible] довольно богатъ. Той е единъ отъ най-симпатичнитѣ личности между всички апо-

нове на Привр҄ѣменното Правителство. Захария Койчевъ се обявява искрено противъ пълномощията, гласувани въ Оборище, но, по своя хуманенъ духъ, не малко способствува отпослѣ за да се изгладятъ распритѣ между Бенковски и Панагюрци. Въ сраженията около Панагюрище изпослѣ той зема лично участие и, както почти всички членове на Привр҄ѣменното Правителство, доживѣ да види свободата на България.

Маринъ Дѣлчовъ Шишковъ (Юруковъ) се родилъ прѣзъ 1840. Той е синъ на родители, които по материалното си положение се броятъ като хора отъ срѣдна ржка. Въ панагюрското училище Маринъ получилъ грамотность и още отъ малъкъ се прѣдалъ на търговия. Революционниятъ духъ въ него се дължи, по всѣка вѣроятность, на влиянието на мѣстнитѣ неправди. Когато Шишковъ билъ твърдѣ младъ и никакъ не запознатъ съ революционното движение, случило се, че едно заптие покарало бѣденъ нѣкой си човѣкъ да го арестува за неизплатена вергия (данъкъ). Това било прѣдъ дюкяна на Шишкова. Възмутенъ отъ дълбочинитѣ на душата си, той залѣпилъ на заптието такава една плѣсница, че оня е трѣбало дълго да я помни. Разказватъ, че заптията е билъ поразенъ отъ смѣлостьта на младия човѣкъ, напусналъ бѣдняка и си отишълъ. Слѣдъ малко обаче, ето ти че иде онбашията съ трима вече заптии, които хващатъ дръзкия застжпникъ и го арестуватъ. Ала мнозина младежи — повечето немирни глави — по единъ заплашителенъ начинъ се застжпили за затворника, и властьта се видѣла принудена

Захария Койчевъ

[illegible] Трѣба да забѣлѣжимъ, че подобни лудешки [illegible] оставатъ въ ония тъмни врѣмена като [illegible] Законътъ нѣма още тия широки раз- [illegible] разполага съ оная гѫста и всѣкждѣ ед-

М. Д. Шишковъ (Юруковъ).

[illegible]а и обща мрѣжа, въ която днесъ ще попадне [illegible]ъ или голѣмъ прѣстѫпникъ, макаръ кѫдѣто [illegible]щи прѣстѫплението. Съ своя живъ и безпо- [illegible] Шишковъ естествено става изпослѣ единъ отъ

яркитѣ съдѣйци на комитетското начинание. Той сжщо придружава Бенковски въ нѣкои отъ обиколкитѣ му.

Съ живота на П. Щърбановъ, братъ на Филипа, героичната смърть на когото краси страницитѣ на борбата въ Панагюрище, по-късно ще се запознаемъ отблизо.

Тѣзи сж, прочее членоветѣ на приврѣменното правителство.

V.

Общи разпоредби. Възвание по окржга. Убиване на пждари. Петлешковъ и другитѣ комисари на пжть. Конакътъ на новата държава въ Панагюрище.

Сега, да се повърнемъ пакъ къмъ административнитѣ и общи разпоредби.

Слѣдъ като вълната на първото безумно изступление прѣминала, разпоредено било да не се убиватъ повече турци. Кятибинътъ отъ конака и други безоржжни мохамедани, хванати изъ града, били запрѣни въ нарочно отредена за затворъ кжща. Наредили да ги пазятъ, както и да ги хранятъ и нагледватъ — което вече дѣйствително показва мждъръ държавнически тактъ.

Прѣдстояло неотложно да се извърши най-важното — да се разпратятъ възвания по цѣлия окржгъ, че възстанието е провъзгласено. Текстътъ на възванието бѣше изработенъ отъ специалната комисия и нуждното число написани екземпляри чакали само да се подпишатъ. Мѣстото за дата, кога е обявено възстанието, оставили праздно. Разбира се, че сега вече могли и това да запълнятъ, или, по-добрѣ, нѣмали никакъ нужда отъ дата. Споредъ ранното онова рѣшение, възванията трѣбаше да отидатъ по своето назначение петь деня прѣди срока на възстанието, а тогава само и датата щѣше да има значение, но сега всичко иде изеднажъ. Петлешковъ се заловилъ живо за работа. Той подписвалъ всѣки листъ възвание, като турялъ отъ долу по единъ червенъ кръстъ — отъ кръвьта на убититѣ турци.

Сжщиятъ този день — двaесети Април — въ града били слѣзли мнозина отъ околнитѣ села. То било вторникъ

[illegible] въ Панагюрище. Сега, това сборище отъ [illegible] и прокламирането на новото дѣло. Всѣкой [illegible] прокламации и се отправялъ въ селото си [illegible]

[illegible] Бенковски строго заповѣдалъ, щомъ [illegible] въ своето гнѣздо, да убиватъ, прѣди [illegible] Съ тази мѣрка Бенковски гонилъ [illegible] Ролята на иждаритѣ въ всѣко село е била [illegible] до неотдавна въ Ма- [illegible] обязателно турчинъ, а най- [illegible] на длъжностьта. [illegible] назначението му е било [illegible]

допски край. Той зелъ възвания за Т. Пазарджикъ, Пещера, Батакъ и Брацигово и още сжщата вечерь се отправилъ на пжть.

Едноврѣмено били пратени възвания и въ Пловдивъ, Сливенъ, Г. Орѣховица и Вратца. Отъ Пловдивъ единъ екземпляръ отъ възванието минава и въ Перущица.

Куриерътъ отъ Копривщица се върналъ още сжщата вечерь съ писмо на ржка, че възстанието е възприето и провъзгласено въ цѣлия окржгъ. Черновѣждъ допустналъ една голѣма неточность, като твърди, че съ куриерътъ тръгналъ за Копривщица и Найденъ П. Стояновъ. Ние знаемъ, че Даскалъ Найденъ е привтасалъ на обсадата на Неджипа въ конака. Сжщата неточность възприелъ и повтаря г. Димитровъ [1]). Найденъ стигна, както знаемъ, заедно съ Караджовъ, и то доста рано утриньта въ Копривщица.

Най-хубавото здание въ Панагюрище — кжщата на Х. Лукови — било избрано за помѣщение на врѣменното правителство. Околнитѣ згради били отчуждени и прѣвърнати въ лѣярници за куршуми, складове за муниции и други припаси, за конюшни и т. н. Надъ широкитѣ порти на правителствения домъ развѣло се революционното знаме. На вратата поставили стража. Една нова държава бива издигната и стои вече на свои нозѣ.

ГЛАВА ПЕТА.

Около Панагюрище.

I.

Духоветѣ въ Стрѣлча. Четата на Хорча. Воловъ и Икономовъ на пжть до Стрѣлча Обиръ на турската махала и начало на обсадата на турската джамия. Помощь отъ Копривщица.

Сега, единъ сериозенъ въпросъ, който не бива да се отлага ни на минута, остава неразрѣшенъ: освобождението на Стрѣлча.

1) „Княжество България“, томъ II, стр. 422.

Въ Стрѣлча — това ние знаемъ — живѣяха една махала на брой до 40 кѫщи съ 130 души турци и друга махала 32 кѫщи и 70 души татари. Трѣбаше прочее съ тѣхъ най-първо стрѣлчани да си видятъ смѣтката, че тогава едвамъ да считатъ себе си господари на селото. Освѣнъ това, наблизо до Стрѣлча е разположено чисто турското село Османово. Неминуемо бѣше, османовци да не дойдатъ на помощь на своитѣ единовѣрци въ Стрѣлча. А въ такъвъ случай, стрѣлчани щѣха да се изложатъ на голѣма опасность, като попаднатъ между два огня. Но най-главното е, че можеха да бѫдатъ разбити още въ самото начало на възстанието.

За щастие, върху тази фатална страна на стрѣлчанскитѣ работи мислятъ не само въ Панагюрище, но едновремено и въ Копривщица.

Още къмъ обѣдъ, на 20 Априлий, отъ лагера на Каблешкова [illegible] пристигналъ Илийо Кидосковъ, за да яви на стрѣлчани, че възстанието е пламнало. Това известие турило въ [illegible] движение сотницитѣ. И веднага отъ Стрѣлча [illegible] за Панагюрище Гено Фингаровъ, Милю Филиповъ и [illegible], за да видятъ какво ще стане и тамъ, та да [illegible] тѣ, ако трѣба, възстание въ [illegible] пратеницитѣ имали за задача, да [illegible]

За [illegible] въ Панагюрище Милю Балтовъ — [illegible] бѣлѣжки въ запискитѣ [illegible] кафене единъ [illegible] за това [illegible] и [illegible] вѣсть [illegible] Тѣ на [illegible] Фингаровъ и [illegible] Коприв- [illegible] възстание.

Коньтъ на йошурджията билъ познатъ на стрѣлчани и послужилъ за най-добро доказателство. Сжщеврѣмено и отъ Копривщица привтасалъ Илйо Кидосковъ, стрѣлчанинъ, който него день случайно се намѣрилъ тамъ, и който пъкъ извѣстилъ за станалото и тамъ възстание".

Пратеницитѣ отъ Стрѣлча могли сж да тръгнатъ прѣди или слѣдъ копривщенския куриеръ, но сж извършили едно и сжщо.

Така че, по единъ или другъ редъ — за по-голѣма точность тукъ не може дума да става — до надвечеръ, 20 Априлъ, стрѣлчани имали извѣстие и отъ Копривщица, и отъ Панагюрище, че огънътъ гори. Ще си припомнимъ, че Стрѣлча се намира почти на еднакво разстояние — отъ 2 до 3 часа — отъ едното и отъ другото бунтовно гнѣздо.

Стрѣлча е много важенъ пунктъ между Копривщица и Панагюрище. Ако това село не възстанѣше, сношенията между двата възстанически центрове бѣха почти прѣкжснати По-късно ще видимъ, че щомъ Стрѣлча падна въ турски ржцѣ, бърже бѣше рѣшена сждбата, както на Панагюрище така и на Копривщица.

Отъ тримата стрѣлешки пратеници, Енчо Фингаровъ, както казахме, се повърналъ веднага, като билъ яхналъ коня на убития въ Панагюрище прѣдъ очитѣ му йошурджия. Сега, стрѣлчани вече знаяли, че слѣдъ Копривщица дигнало се и Панагюрище. Прочее, не могли и тѣ вече да стоятъ мирни. Фингаровъ донесълъ насърдчителното извѣстие, че още тая вечерь една чета панагюрци ще дойде на помощь на Стрѣлча, и че неговитѣ двама другари - Милю Филиповъ и Милю Балтовъ — останали назадъ, за да придружатъ панагюрската чета насамъ.

И наистина, това бѣше сжщинска дѣйствителность. Бенковски прѣдложилъ енергичната и необходима мѣрка, а пъкъ и панагюрци сами не стояли далечъ отъ мисъльта за нея. Съ една дума, рѣшено било да пратятъ незабавно помощь на стрѣлчани.

Трѣба да забѣлѣжимъ, че това разпореждание, дадено еднажъ, бѣше и първата военна, административна и завоевателна стжпка на революционното правителство и — за щастие — стжпка твърдѣ мждра и своеврѣменна.

Оставаше да се види, дали ще сполучи тя като първъ опитъ или не.

Новината за помощь особно окуражила и тъй силно възбуденитѣ и въ революционенъ възторгъ плуващи стрѣлчани. Било привечерь. Черковнитѣ камбани ударили на трѣвога. Всичкото мѫжско население отъ 200 кѫщи и 750 жители, скочило на кракъ, въорѫжено и готово да се пустне въ промѣнливитѣ изпитания на борбата. Турцитѣ, уплашени отъ движението и особно като чули, че Панагюрище и Копривщица възстанали — което се трѫбило, то се знай, съ тържество на вси страни изъ селото — притаили се въ домоветѣ си. А въ това врѣме, развълнуваното българско множество се качило на Сърбенецъ — една височина на половина часъ надъ селото — за да причака панагюрскитѣ спасители.

Духовенството, разбира се, сѫщо не оставало на страна отъ вѣролюбивото паство. Съ хоръгви, кръстове и свѣщи излѣзло то до „Сливата" — пакъ вънъ отъ селото — за да благослови идящето христово воинство.

Панагюрци не можеха да закъснѣятъ и да не се явятъ. Гонени отъ сѫщия ентусиазмъ, отъ сѫщата трѣска на стрѣлчани, тѣ ѝврѣме се стегнали отъ дома си. Слънцето не се било още скрило на западъ, когато една чета, подъ воеводството на стотника Ив. Мариновъ Хорчовъ, хваща пѫтя за Стрѣлча. Свѣденията за численностьта на тая чета, както и всички други свѣдения отъ тоя родъ — особно за цифри и всѣкаква подробность — съ които разполагаме, сѫ ненадеждни и разнорѣчиви, защото и паметьта на хората е непостоянна. Споредъ едни съучастници, четата е била около седемдесеть души — или, както казва Милю Балтовъ, опрѣдѣлено — седемдесеть души; а споредъ думитѣ на самиятъ воевода, който, както знаемъ, още е между живитѣ, четата е брояла 105 души. Ала най-вѣроятното е, че на края на Панагюрище хората сѫ били повече отъ 105, но за по-късно, като имъ омрьзналъ пѫтьтъ, не малко ще да сѫ се върнали.

Разтоянието отъ Панагюрище до Стрѣлча е между два и три часа за пѣшаци. Дружината, която се запѫтила при

заникъ слънце, ще да е стигнала въ Стрѣлча слѣдъ 9 часа прѣзъ нощьта, посрѣщната съ грьма на черковнитѣ камбани.

Съгласно рѣшението на военния съвѣтъ въ Панагюрище, съ дружината сж пжтували Воловъ и Икономовъ. Тѣхното назначение било да идатъ за Копривщица, а отъ тамъ Икономовъ билъ назначенъ да мине и по-нататъкъ — къмъ своя районъ: споредъ общия планъ.

Първото разпореждане на Хорча, щомъ пристигналъ въ Стрѣлча, било, да се завардятъ главнитѣ изходи на селото. Поставени били стражи на Панагюрския и Копривщенски пжтища („Крушака"), на Св. Петка и Св. Георги, височини, които пазятъ отъ къмъ Османово.

Споредъ нѣкои свѣдения, още съ пристигането си въ Стрѣлча, Воловъ пратилъ Гавраилъ Гуджевъ и Динчо Кръстевъ, стрѣлчани, до селата Крастово и Старо-Ново село да прогласятъ и тамъ възстанието. Ала на Старо Ново село бѣше извѣстено, както знаемъ, още прѣзъ деньтъ и то отъ Копривщица.

Между това, работитѣ вжтрѣ въ самата Стрѣлча се развили твърдѣ своеобразно.

Още сжщата нощь, 20 срѣщу 21 Априлъ, възстаницитѣ нападнали твърдѣ немилостиво турската махла и я ограбили и изгорили. Трѣбва да се признае, че тѣ, въ тоя случай, сж дѣйствували твърдѣ непростително и противъ всички революционни правила. Това е заставило, навѣрно, и турцитѣ да се защищаватъ съ рѣдка твърдость. Накрай, нападнатитѣ се скриватъ и укрѣпватъ въ единствената въ селото джамия, разположена до самия източенъ край на селото, на брѣга на Стрѣлченската рѣка.

Нека пакъ отбѣлѣжимъ, че съ дѣйствията си тукъ възстаницитѣ показватъ, колко у тѣхъ сж били силни безумнитѣ страсти, а е слаба дисциплината, и колко тѣ сами сж слабо приготвени като войници и безсилни за всѣко военно прѣдприятие. Мнозина отъ възстаницитѣ се увлекли да грабятъ котли, килими, нанизи, като забравили, за какво сж били пратени тукъ. Самъ Хорчо допипалъ една огърлица отъ златни монети — издърпана насила отъ шията на нѣкоя бѣдна и беззащитна туркиня при общото и неокаче-

ствимо плѣчкосване — и заграбения блѣскавъ нанизъ безсрамно пришилъ на калпака си. Трофей! Естествено, началникътъ на бунтовницитѣ ще да е ималъ, при тая театралность на своето натруфване, видъ на полудивъ азиатски бандитъ. Ала изступлението е било тъй велико, че още никой не се опомва. Тия бунтовници, всѣкой отъ които е единъ почтенъ и достоенъ работникъ, сега сж неузнаваеми. Дори Хорчо има смѣлостьта да се гордѣе и да се хвали прѣдъ всички, че е побѣдитель на турската махла. Че и навалицата е ликувала за лесната плѣчка, като се вѣрвало дори, че тъкмо тя — плѣчката—е търсената побѣда, безъ да прѣдвиждатъ бързото и горчиво разочарование.

Обаче, безумието на възстаницитѣ да грабятъ и да плѣчкосватъ имало и едно добро послѣдствие. То ще да е помогнало именно, и да се избѣгне прѣстжпното клане. Погълнати отъ тарашуване на цѣнни прѣдмети, освободителитѣ на България изпуснали изъ видъ враговетѣ си. Турцитѣ, въ това врѣме, използуватъ момента на лакомията, за да прикриятъ своята челядь въ джамията и джамийския дворъ, заграденъ съ високи стѣни, а сами, въоржжени доста добрѣ, приготвили се на отчаяна самоотбрана. Тѣ били достатъчно хитри, за да не се разбѣгатъ по полето, дѣто можеха да бждатъ поединично и лесно избити.

Пожарътъ и безчинията поглъщатъ цѣлата нощь вниманието на ратницитѣ. Сутриньта едвамъ тѣ пристжпили къмъ своята важна задача - обсадата на турския лагеръ. Но тукъ скоро тѣ сами виждатъ, че сж безсилни съ старитѣ свои пушки не само противъ крѣпостьта на стѣнитѣ, но и срѣщу по-доброто оржжие на неприятеля.

Джамията е разположена на равно и ниско мѣсто и се намира, както казахме, на източния край на селото, отдѣто протича малка балканска рѣчица. Турцитѣ заели позиции по всички отвори на сградата и горе отъ покрива обстрѣлвали неприятелитѣ си, отъ които никой не смѣятъ не само да се покажи, но и да излѣзе на лице. Възстаницитѣ стояли околовръстъ, [illegible] задъ [illegible] и воденицата на срѣщния брѣгъ на рѣката, която въ сухо врѣме е едва бара и по [illegible] каменни буци, навалени въ лег-

лото й, може всѣкой да я прѣскочи, безъ да си накваси обущата. Но имало прикрити нападатели и по близкитѣ на джамията здания.

Врѣмето се губило въ безцѣлна прѣстрѣлка. Подаде ли се чалма на прозорецъ или отъ нѣкждѣ, възстанницитѣ дружно изпразвали пушкитѣ си по нея, изхарчвали сиромашкия български куршумъ безъ да улучатъ нѣкого. Воловъ прѣдложилъ да се иска помощь отъ Копривщица. Той чувствувалъ, може би, че трѣба най-скоро да се свърши съ тия турци, защото може отвънъ да имъ дойде помощь, а тогасъ всичко щѣше да бжде изеднажъ изгубено.

За Копривщица билъ изпратенъ да иска помощь Ганчо Гилимняновъ. Копривщенци се отзовали бързо на зова на своитѣ съсѣди и пратили една чета отъ двадесетина момчета, които стигнали кждѣ привечерь на 21 Априлий, подъ воеводството на хилядника Найденъ П. Стояновъ, въоржжени всички съ шишанета. Новитѣ нападатели зели позиции на Св. Георги — височинка на другия брѣгъ на рѣката — и макаръ да сж били малко по-далечъ отъ другитѣ обсадители, обстрѣлвали, обаче, съ по-голѣмъ успѣхъ джамията, защото пушкитѣ имъ били по-силни.

II.

Първо излизане на Бенковски отъ Панагюрище. Пятьтъ на „генералния щабъ". Въстание въ Мечка. Убийството на пъдаря Байкалъ. Рѣшението на Мечкари да не се прѣселватъ въ Панагюрище.

Но да се върнемъ пакъ въ Панагюрище, за да видимъ какви нови разпореждания слѣдватъ изъ столицата на възстанието и какъ тия разпореждания раздухватъ все по-нататъкъ пожара по близкитѣ до центра мѣста изъ околностьта.

Самъ Бенковски не искалъ да стои като единъ часъ вече бездѣйственъ въ Панагюрище. Слѣдъ като изпратилъ Воловъ и Икономовъ за Стрѣлча и Копривщица, той си подбралъ една дружина или, по-добрѣ, „единъ щабъ", както сполучливо се изразява З. Стояновъ, и всички, около двадесеть души, на коне се отправили за Мечка.

Въ дружината били, освѣнъ Крайчо, още Т. Георгиевъ, Т. Бѣлопитовъ, З. Стояновъ, В. Соколски отъ Перущица, и отъ Военния Съвѣтъ П. Мачевъ и М. Шишковъ. *) Къмъ дружината се присъединилъ и Отецъ Кирилъ, игуменъ на калугеровския манастиръ Св. Никола, който послѣ не се връща, а продължава своя пжть къмъ манастира. Той отнесълъ поржката на Бенковски да възстанатъ всички вѣрни села въ оня центъръ и да се съберáтъ на удобно стратегическо мѣсто въ планината.

Било вече нощь, когато дружината тръгва за Мечка, та и късничко стигнали прѣзъ нощьта въ самото балканско гнѣздо.

Тамъ, въ Мечка, работитѣ бѣха, разбира се, тъй напрѣдъ, както въ всички подговени мѣста въ окржга. Това село още отъ самото начало на приготовленията принадлежеше и къмъ най-прѣдаденитѣ на революционната идея. Още на 31 Мартъ цѣлото село и въ черква,—публично, тъй да се каже, — дава клѣтва да бжде вѣрно на дѣлото—нѣщо, което описахме на свое мѣсто.

Околностьта е горска и хората, като обитатели на планината — дѣто скитатъ като овчари и дървари — били всички отъ врѣме още въоржжени съ кремъклии и евзалии пушки и съ шишенета.

Първото извѣстие за възстание стига тукъ по слѣдующия начинъ.

На 20 Априлъ, около 5 часа послѣ пладнѣ, отъ Панагюрище се прибрали Андрея Кърбала, Андонъ Дзяпковъ и други селяни, които донасятъ на своитѣ съжители извѣстие не само за провъзгласеното възстание, но и поржката на Бенковски да прѣмахнатъ пждаря си. Не се минало ни часъ, мѣстния комитетъ, свиканъ на съвѣщание, рѣшилъ, възстанието да се провъзгласи и пждаринътъ — куруджията Вайсалъ — да бжде незабавно убитъ.

И двѣтѣ рѣшения били безпрѣпятствено и бързо изпълнени.

Селянитѣ се раздвижили. На подозрителния ага, който въ послѣдно врѣме билъ вече подушилъ за приготовленията,

*) З. Стояновъ „Записки“, томъ II, стр. 34.

че турци много идатъ, и че ще нападатъ града. Настанало голѣмо смущение, както лесно може да се разбере за хора непривикнали да воюватъ.

Но на св. Никола скоро се поправили отъ своето заблуждение, а това се е съобщило веднага и въ града. Сега страхътъ се е прѣвърналъ въ раздирателно ликуване. Видътъ на нѣколко стотинъ въоржжени мжже отъ толкова чужди села подигналъ куража на панагюрци. Тѣ почувствували, че не сж сами. Дружината на Бенковски и сама разбирала ролята, която играе въ момента, като първо българско воинство, та наредила се въ добъръ редъ и тъй, съ мжжественъ постжпъ, всички влѣзли въ града, обсипани съ поздравленията на зачуденото и възрадвано множество.

Хората отъ дружината били настанени да нощуватъ въ училището. А самъ Бенковски, по примѣра на турскитѣ паши, трѣбвало да отиде въ правителственния домъ.

Слѣдъ всичко туй намислили да наредятъ едно голѣмо тържество: осветяване на бунтовното знаме. Новото централно правителство на България се нуждаеше да има и свое знаме, а туй знаме трѣбаше непрѣменно и да се освети. Истина е, че съ всичко туй безцѣлно се губи твърдѣ много врѣме, ала и всичкото друго врѣме въобще изглежда че е било изгубено за възстанницитѣ, които прѣкарватъ днитѣ въ пълно изтупление и въ самозабрава.

Трѣба да кажемъ нѣколко думи и за самото знаме, за което и по-рано се спомена.

Когато на 20 Априлъ се обяви възстанието, главното знаме не бѣше още привършено и тогава си послужиха, както знаемъ, съ малкото знаме, нарѣчено Карловско. То било ушито, по поржка на Волова, отъ Мария Ганева, дъщеря на дѣятелния въ Карлово революционеръ и приятель още на Левски, Ганю Маджарчето. Самъ Воловъ го донесълъ въ Панагюрище [1]).

Главата на лева не била още дошита върху голѣмото знаме, оставало нѣщо, и надписътъ не билъ привършенъ. Този надписъ гласи, разбира се, „Свобода или Смърть".

[1]) Г. Димитровъ „Княжество България" томъ II 121.

вѣкъ, се притича на горния край, за да посрѣщне знатния воевода. Бенковски, който изобщо, по примѣра на старитѣ копривщенски чорбаджии, обича да си дава господарски видъ, държалъ на мечани громка рѣчь, безъ да слиза отъ коня си. Духовенството прѣдложило да служатъ благодарствена литургия въ черкова, но било имъ отказано, защото дружината бързала да продължи пѫтя си.

Бенковски отдѣлилъ до дваесеть души по-добрѣ въорѫжени Мечене, образувалъ една чета, и пратилъ ги въ Панагюрище. Тѣ стигатъ съ врѣме на мѣстоназначението си и прѣнощували на св. Никола — укрѣпленията на Пазарджишкия пѫть.

Нѣкои отъ въорѫженитѣ хора Бенковски повелъ съ себе си, за да увеличи своята свита, а съ това и самъ ставалъ по внушителенъ и по-силенъ. Съ тѣхъ тръгва той за Поибрене и Мухово.

Като зелъ по-добритѣ въорѫжени хора на Мечка, Бенковски заповѣдалъ на селянитѣ да се приберать всички въ Панагюрище. Но послѣднитѣ си останали на своето: мило имъ било да пазятъ огнищата си. Така оставатъ тѣ и до края на възстанието.

А тъй постѫпиха, както ще видимъ по-послѣ, и много други мѣста, а съ това и планътъ на цѣлото дѣло се наруши сѫществено.

Бенковски, съ увеличена дружина, тръгва незабавно за Поибрене. Разстоянието отъ Мечка до тамъ е единъ часъ.

III.

Въ Поибрене. Убийството на пъдаря Рамчо. Разпоредби на Бенковски. Стражи по разни проходи.

Въ Поибрене работитѣ били вече сѫщо напрѣдъ.

Тука, слѣдъ основаване на комитета, приготовленията бѣха вървѣли бърже въ своя развой. Бенковски посѣщавалъ често и самичъкъ селото. Населението бърже се въорѫжавало. Събрали даже 82 лири, и тѣ били внесени въ комитетската каса въ Панагюрище за пушки. Но тия пари

какъ се почита военното знаме по цѣлия свѣтъ, дѣто има правителство и войска. Той ще да е виждалъ паради въ Романия и турско, които безъ знаме не ставатъ. И така, той ще да е искалъ, може би, да посѣе въ сърдцата на всички ратници за свобода почитъ къмъ знамето. А за това му високо правдиво желание едва ли може да го сжди нѣкой.

Въ четвъртъкъ, на 22 сутриньта, черковнитѣ камбани за-клепали отъ рано на праздникъ. Всичкиятъ свѣтъ въ града, който отъ избухването на възстанието насамъ билъ сѐ въ празднично настроение и ликувалъ сѐ въ нова и великденска прѣмена, притекълъ се завчасъ сега прѣдъ правителственитѣ порти. Духовенството стояло на свое мѣсто съ първъ пастиръ Попъ Груйо, който вече се налагалъ като архиерей. На централното мѣсто около прѣстолната маса застаналъ Бенковски, заобиколенъ отъ своитѣ секретари и отъ военния съвѣтъ, начело съ хилядника Бобековъ. Тукъ наредъ стоялъ Крайчо Самоходовъ, отъ рано още назначенъ знаменосецъ.

Посрѣдъ благоговѣйна тишина, разбира се, знамето е било осветено.. Службата била тържествена: Попъ Груйо, въ съслужение съ не по-малко отъ десетина свещеници, подвизавалъ се блѣскаво. Славниятъ този и немиренъ духовникъ билъ вече въ своя елементъ.

Бенковски и тукъ не се стърпѣлъ и казалъ пламенно слово. Всичко било но своето мѣсто и дотъкмявало се. Духътъ на мждро пламенната церемония се поддържа отлично въ възторжено патриотически и религиозенъ тонъ.

Послѣ вече, една малка случка дава изеднъжъ пъленъ театраленъ обратъ на цѣлото тържество.

Ето какъ настава това. Райна, художницата на знамето, слѣдъ като оттикала пъстрото общество, смѣло си пробила пжтъ напрѣдъ. Така и застава бързо тя на редъ съ Бенковски. Екзалтираната учителка била рѣшена да носи знамето, което сама шила.

Ако може да вѣрваме на запискитѣ й, слѣдъ възгласа на Архиерея: „Съ нами Богъ, разумѣйте язици и покоряйтеся, яко съ нами Богъ", тя се обърнала къмъ Бенковски съ рѣшителни думи: „Войводо, както сама азъ съмъ шила

върне на своето мѣсто, и сега вече краси пакъ хубавата селска черкова тамъ, както я красилъ и въ онова врѣме. На кръста четемъ днесъ единъ надписъ, който ний ще приведемъ, защото въ него личи послѣдователната история на тъзи драгоцѣнность. — „Московското и Петербургското словянско общество, гласи тоя надписъ, украсиха настоящия кръстъ за память на оная велика роль, която е той ималъ въ сѫдбитѣ на България. Съ тоя кръсть свещенникъ Недѣлйо и настоятельтъ на Татаръ-Базарджишкій-тъ монастиръ Св. Никола, Кирилъ (който умрѣ въ неволя отъ турцитѣ) сѫ подали знакъ за народно възстание на 20 Априлий въ 1876 година въ Панагюрище, подъ прѣдводителството на Бенковскій, когото турцитѣ убиха въ бойтъ и главата му се прѣнесе и погреба въ София. Настоящиятъ кръсть се зе отъ турцитѣ по ходатайството на Софийскиятъ Митрополитъ Мелетия и сега, въ 1878 година се връща въ с. Поибрене, въ Филипополската область въ слава на Всемогѫщаго Бога и за радость на възкръсналата България".

Трѣба, при случая въ Поибрене, дѣто единъ кръсть се туря на чело на възстаници, да отдадемъ право пакъ на Бенковски, че колкото и демагогъ и фанфаронъ да е той, но, като чедо на своето врѣме и на своята срѣда, пакъ плаща извѣстна дань отъ уважение къмъ всички емблеми на вѣрата. Естествено, въ тая постѫпка на Бенковски, че туря на чело на своята революционерска дружина пакъ кръста, трѣба да видимъ вѣрния тактъ и на единъ истински народенъ водитель. Защото, вѣрата е се́ пакъ единъ отъ най-силнитѣ лостове, ако е дума да водимъ народни маси.

И тукъ, въ Поибрене, Бенковски отдѣля по-юначнитѣ и по-опитнитѣ въ орѫжие мѫже и ги причислява къмъ дружината си. Прѣди да отпѫтува, той разпоредилъ да се завардятъ грижливо всички проходи къмъ селото, като порѫчалъ още, хората да сѫ на щрекъ срѣщу неочаквани нападения отъ турци и, въ случай на нужда, бърже да извѣстятъ въ Панагюрище.

Стражи били наредени: 1 на Меченския пѫть, на мѣстностьта „Гилата", 2 къмъ Петричъ на „Стругани камъкъ", 3 срѣщу Раковица и София на „Св. Никола"; 4.

да го заядатъ, но никой и никога не е се осмѣлилъ да го стрѣля именно въ тая посока. И никой отъ доживѣлитѣ не хвърля сѣнка върху апостола, а това сé пакъ много може да ни каже. Отъ всички страни погледнато, голѣмиятъ успѣхъ, що Бенковски имаше, като народенъ водитель, трѣба да отдадемъ толкова на природния му умъ, на дарбата му да внуши вѣра и въодушевление, че и да заповѣда, колкото и на желѣзния характеръ, въздържанието и примѣрния патриотизмъ, който проявява почти всѣкждѣ.

Осветяването се свършило, по прѣдложение на Бенковски, още и съ тържествено шествие изъ града. Нѣколко стотинъ души потеглили на коне. И княгинята получила свой Буцефалъ. Това особно ще да е развличало добродушната селска маса, непривикнала да гледа амазонки. Процесията минала прѣзъ срѣдъ града.

Отбили се и покрай конака на събореното вече османско царство. Той сега служилъ за тъмница на нѣколко хванати турци. Тия затворници, които спокойно сега наблюдаватъ отъ прозорцитѣ на затвора си, отъ послѣ разказаха на властитѣ най-добрѣ за нѣкои лица, които познавали. Попъ Груйо, който съ кръстъ въ ржка вървѣлъ на първия редъ, отпослѣ, кога падна въ турски ржцѣ, плати най-скжпо за бунтовното тържество.

На чело на шествието вървѣлъ Бенковски съ знаменосицата. Всички пѣли бунтовни пѣсни. Отъ конака завили въ лѣво за къмъ края на града. Тука спрѣли на една равна мѣстность, която е малко на страна отъ селския пжтъ за Стрѣлча и се пада тъкмо подъ върха Св. Петка. Туй мѣсто се нарича Койчева ливада.

Било около пладне. Бенковски държалъ пакъ убѣдителна рѣчь, въ която прѣпоржчалъ да се състави една конна чета отъ най-рѣшнтелни мжже. А тази чета, подъ негово лично воеводство, трѣбало да обикаля всичкитѣ крайнини на разбунтувания окржгъ. На нея прѣдстояло много да върши и да бжде „всѣкждѣ и никждѣ“ заключилъ той.

Още на мѣстото се отдѣлили 50 -- 60 момчета, рѣшени да вървятъ съ него па дори на явна смърть. Тъй се туряло начало на славната хвъркована чета на Бенковски, за която има твърдѣ много да говоримъ.

Единъ отъ мѣстнитѣ цигани, на име Хасанъ, се занимавалъ и съ шпионство прѣдъ властьта. Отъ неговитѣ донесения били вече пострадали мнозина селени. Послѣднитѣ сега, щомъ стигналъ Бенковски, оплакали му се за това. Воеводата заповѣдалъ да се хване тоя Хасанъ и да се обезглави за примѣръ на другитѣ. Екзекуцията се извършила на минутата, безапелационно. Тъй прочее, главата на циганина се търкулнала въ Тополница.

Другитѣ цигани, макаръ и мирни майстори-ковачи, били сѫщо навързани и арестували ги пакъ по заповѣдь на Бенковски. Това се е вършило, за да не би, като се разбѣгатъ отъ страхъ по вси посоки, да съобщатъ на околнитѣ турски села за движението на четата. Споредъ разказа на нѣкои, въ числото на вързанитѣ билъ сѫщо и селския куруджия турчинъ, което не е точно дадено отъ други изслѣдователи.

Когато четата стигнала въ Мухово, било призори. Починали твърдѣ малко. Макаръ и да не спали цѣлата нощь, Бенковски бързалъ. Муховци били вече стегнати за пѫть. Всичкия си имотъ, жени и дѣца турили на коля за да теглятъ къмъ сборното мѣсто на долнитѣ села.

По слънце четата се отправила за Цѣрово. Отъ Мухово се присъединили къмъ нея още тридесетина възстанници [1]. Въ самото Цѣрово не се отбили, защото вече не станало нужда. Цѣровци съ жени и дѣца, качени на кола, били вече на пѫть за Еледжикъ, за кѫдѣто по изборъ се отправиха всички околни селища.

Трѣбва да си припомнимъ, че Пазарджишкитѣ полски села, между Марица и Срѣдна-Гора, съгласно общиятъ планъ, начертанъ въ Панагюрище, бѣха свободни да си изберать [illegible] [illegible] укрѣпено мѣсто въ планината. Военачалницитѣ отъ Цѣрово и Лѣсичово насочили върхътъ Еледжикъ, накъдѣто сега бързали всички.

Четата настигнала цѣровци едва вънъ селото и всички заедно [illegible] нагорѣ къмъ Лѣсичово.

Нека кажемъ нѣколко думи повече за Цѣрово. Бенковски [illegible] направилъ [illegible] [illegible] въ туй село, като

1) [illegible]

далечъ, като твърди, че Воловъ и Икономовъ заминали за Стрѣлча на 21, което никакъ не се съгласява съ дѣйствителния ходъ на работитѣ[1]). Г. Димитровъ, който всепакъ е твърдѣ старателенъ събирачъ на свѣдѣния, тукъ не е разполагалъ съ нуждиитѣ източници и повтаря дума по дума писаното отъ Черновѣждъ. Това всѣкой може да види, като сравни цѣлата цитирана страница 36 у Черновѣждъ съ страници 422 и 423 у Г. Димитровъ. Отъ живитѣ поборници, Найденъ Дриновъ въ запискитѣ си споменува, че знамето се осветило на 23 априлий и Бенковски тръгналъ на 21, а върналъ се на 22. Ив. Соколовъ, който почина неотдавна, твърдѣше прѣдъ насъ сжщото; въ своитѣ записки той не отстжпя отъ това. Поборници като Павелъ Х. Симеоновъ и Дѣлчо Цоловъ повтарятъ сжщото. У всички грѣшката е една: тя лежи въ неточностьта на паметьта. З. Стояновъ, много по паметливъ и прозорливъ, не е забъркалъ реда на събитията, въ които и самъ участвува. Той ни е разказалъ най-поетично излизането на Бенковски на 20 вечерьта; тѣ се връщатъ на 21, а на 22 сутриньта е освещаване на знамето[2]). Тома Георгиевъ, тоже съучастникъ, приема сжщия редъ. Той е писалъ своитѣ записки въ 1882, тъкмо когато сж писани и запискитѣ на З. Стояновъ. Тѣ сж имали сжбитията още съвсѣмъ прѣсни въ памятьта си. Черновѣждъ като се е водилъ по живитѣ поборници, нѣкои отъ които едва-що споменахъ, не се повѣрилъ на З. Стояновъ, който, между прочемъ казано, малко е извѣстенъ въ Панагюрище. А запискитѣ на Т. Георгиевъ излѣзоха твърдѣ кжсно на бѣлъ свѣтъ—едвамъ прѣзъ 1901. Азъ приехъ този редъ на З. Стояновъ и Т. Георгиевъ по слѣдующитѣ съображения. Съ излизането на Бенковски на 20 сж свързани случки въ Мечка, Поибрене и другадѣ, които не могатъ да се турятъ на 21 вечерьта и нито могатъ да бждатъ забравени. Ние ги разказахме както си сж и както хармониратъ съ запискитѣ и споменитѣ на поборници отъ тия мѣста, които имаме. Поборницитѣ отъ Панагюрище не можеха да знаятъ това.

[1]) Сравни: Черновѣждъ „Кратка история на Панагюр. възст.“ стр. 35 и Г. Димитровъ „Княжество България“ стр. 422.

[2]) „Записки“, т. II, стр. 57.

Споменахме нѣкждѣ, че тоя девизъ е завѣщанъ отъ Раковски. Всички по-кжсни революционери го зематъ изъ „Горски пжтникъ“ — политическото евангелие на онази епоха.

Малко дни прѣди възстанието платътъ за знаме бива прѣнесенъ отъ Г. Нейчеви въ дома на Захария Койчевъ, а учителката Райна Попъ Георгева Футекова продължила и тукъ да идва всѣкой день, както напрѣдъ у Нейчеви: идвала утринь рано, отивала си вечерь късно, за да не я виждатъ дѣ ходи и какво прави. Нейното отсжтствие отъ училище прикривали въ града съ туй, че ужъ е лежала болна.

На 20 Априлъ, кога запукали пушкитѣ, знамето вече било прѣнесено въ самата кжща на учителката. Но сега вече не за друго, а за да се пришие надписътъ „Свобода или Смърть“. Изпомежду, види се, главата на лева ще да е била закржглена на бърза ржка. Така, че на 21 учителката Райна свършва знамето и го прѣдава въ ржцѣтѣ на Военния Съвѣтъ [1]).

И тъй, членоветѣ на съвѣта веднага закачили знамето на вратата на правителствения домъ. Когато Бенковски се връща вечерьта на сжщия день съ дружината си отъ първата обиколка, разкошното мораво знаме се развѣвало на своето мѣсто. Така именно и самъ войводата получава желание по-скоро да го освети като генерално знаме на възстанието. Той заповѣдалъ, и военниятъ съвѣтъ приелъ освещението да стане колкото се може по-тържественно.

Всѣкой случай, тържествената церемония по освещаването не ще да е била безъ значение за духоветѣ въ онова врѣме. И интересно е въобще да се види, отдѣ е произлѣзла самата идея за тържеството.

Азъ прѣдполагамъ, че дългитѣ странствувания по разни страни ще да сж дали на Бенковски опитность да знае,

1) Славната тази учителка, която отпослѣ биде наречена блѣскаво: Райна, българска княгиня, бѣлѣжи сама въ запискитѣ си (стр. 16), че работила знамето отъ срѣдата на Мартъ до 15 Априлъ у Нейчеви; прѣзъ нощьта на 15 Априлъ знамето било прѣнесено у Зах. Койчевъ. Тукъ работила главата на лева. На 20 Априли липсалъ още надписа „Свобода или Смърть“. На 21 прѣдала знамето на Военния Съвѣтъ у х. Лукови и при вечеръ то се вече развѣвало надъ широкитѣ правителствени врата. Райна издаде своята „Автобиография“ и на руски и тамъ сжщо е казано, че знамето привършила „второй день свободы“, което е на 21 Априлъ („Автобиографія Панагюрской учительницы Райне Георгиевной, прозвяной турками болгарскою королевной“. Изданіе дамскаго отдѣленія славянскаго благотворителнаго комитета, Москва 1877 стр. 21.)

какъ се почита военното знаме по цѣлия свѣтъ, дѣто има правителство и войска. Той ще да е виждалъ паради въ Романия и турско, които безъ знаме не ставатъ. И така, той ще да е искалъ, може би, да посѣе въ сърдцата на всички ратници за свобода почитъ къмъ знамето. А за това му високо правдиво желание едва ли може да го сжди нѣкой.

Въ четвъртъкъ, на 22 сутриньта, черковнитѣ камбани заклепали отъ рано на праздникъ. Всичкиятъ свѣтъ въ града, който отъ избухването на възстанието насамъ билъ сѐ въ праздничио настроение и ликувалъ сѐ въ нова и великденска прѣмена, притекълъ се завчасъ сега прѣдъ правителственитѣ порти. Духовенството стояло на свое мѣсто съ първъ пастиръ Попъ Груйо, който вече се налагалъ като архиерей. На централното мѣсто около прѣстолната маса застаналъ Бенковски, заобиколенъ отъ своитѣ секретари и отъ военния съвѣтъ, начело съ хилядника Бобековъ. Тукъ наредъ стоялъ Крайчо Самоходовъ, отъ рано още назначенъ знаменосецъ.

Посрѣдъ благоговѣйна тишина, разбира се, знамето е било осветено.. Службата била тържествена: Попъ Груйо, въ съслужение съ не по-малко отъ десетина свещеници, подвизавалъ се блѣскаво. Славниятъ този и немиренъ духовникъ билъ вече въ своя елементъ.

Бенковски и тукъ не се стърпѣлъ и казалъ пламенно слово. Всичко било но своето мѣсто и дотъкмявало се. Духътъ на мждро пламенната церемония се поддържа отлично въ възторжено патриотически и религиозенъ тонъ.

Послѣ вече, една малка случка дава изеднъжъ пъленъ театраленъ обратъ на цѣлото тържество.

Ето какъ настава това. Райна, художницата на знамето, слѣдъ като оттикала пъстрото общество, смѣло си пробила пжть напрѣдъ. Така и застава бързо тя на редъ съ Бенковски. Екзалтираната учителка била рѣшена да носи знамето, което сама шила.

Ако може да вѣрваме на запискитѣ й, слѣдъ възгласа на Архиерея: „Съ нами Богъ, разумѣйте язици и покоряйтеся, яко съ нами Богъ“, тя се обърнала къмъ Бенковски съ рѣшителни думи: „Войводо, както сама азъ съмъ шила

знамето, сама искамъ и да го понеса; искамъ да бждa войникъ въ редоветѣ на войницитѣ"!

Бенковски, поласканъ, може би, отъ тържествения начинъ, по който била направена тази чудновата молба, която свръхъ това произхождала още и отъ едно младо женско сжщество, — дѣто, споредъ Тургенева, славянскиятъ ангелъ е въобще слабъ — и като билъ и така привикналъ твърдѣ малко да държи смѣтка за чувствата на другитѣ, далъ на минутата своето началническо съгласие, и знамето прѣминало въ ржцѣтѣ на дѣвойката. Множеството, което по цѣлъ свѣтъ е майсторъ да бжде впечатлително, развеселило се изеднъжъ отъ случката. Скоро чули се дори и възгласи отъ разни страни: „Да живѣятъ князъ Бенковски и княгиня Райна"! А туй сѐ е значило нѣщо. Разбира се, анадолскиятъ делибашинъ не се пробудилъ или, просто, не поискалъ да отстжпи.

Ако слушаме пъкъ по-старитѣ, които присжтствували тамъ, туй не само прѣвърнало божията служба на театро, но дало още и чисто зевзешка боя на инакъ светия моментъ. Трѣба, наистина, да си помислимъ, че случката ще е послужила за източникъ на разни шеги по адресъ на Бенковски и княгинята, защото. знаемъ, че кога е дума за мжжъ и жена, въображението на нашитѣ хора отива право къмъ цѣльта и никаква срѣдина не знае.

Трѣбва да прибавимъ, но съ прѣдпазливость, разбира се, че, собствено, и сама Райна Футекова, въ своитѣ записки, признава че е питаяла въ сърдцето си любовь къмъ Бенковски, младъ и прѣдставителенъ мжжъ, както може да си мислимъ. Тя дори намеква, че и той не билъ хладнокръвенъ къмъ нея, и съ особна страсть отивалъ да погледва, когато е тя работила знамето. Но послѣ, отъ прѣдпазливость, хваналъ много по-рѣдко да се показва при нея. А ний ще прибавимъ, че въобще Бенковски, въ частния си животъ, е твърдѣ строгъ къмъ себе си и твърдѣ цѣломждренъ. Не е вече той оня сжщи малоазийски зебешки делия, когото познаваме съ най-невъздържливи подвизи, макаръ и да се проявява още тукъ-тамъ, но неволно. Той имаше и врагове, както знаемъ, тѣ не биха му нищо прѣмълчали, ако имаше за какво

да го заядатъ, но никой и никога не е се осмѣлилъ да го стрѣля именно въ тая посока. И никой отъ доживѣлитѣ не хвърля сѣнка върху апостола, а това сé пакъ много може да ни каже. Отъ всички страни погледнато, голѣмиятъ успѣхъ, що Бенковски имаше, като народенъ водитель, трѣба да отдадемъ толкова на природния му умъ, на дарбата му да внуши вѣра и въодушевление, че и да заповѣда, колкото и на желѣзния характеръ, въздържанието и примѣрния патриотизмъ, който проявява почти всѣкждѣ.

Осветяването се свършило, по прѣдложение на Бенковски, още и съ тържествено шествие изъ града. Нѣколко стотинъ души потеглили на коне. И княгинята получила свой Буцефалъ. Това особно ще да е развличало добродушната селска маса, непривикнала да гледа амазонки. Процесията минала прѣзъ срѣдъ града.

Отбили се и покрай конака на събореното вече османско царство. Той сега служилъ за тъмница на нѣколко хванати турци. Тия затворници, които спокойно сега наблюдаватъ отъ прозорцитѣ на затвора си, отъ послѣ разказаха на властитѣ най-добрѣ за нѣкои лица, които познавали. Попъ Груйо, който съ кръстъ въ ржка вървѣлъ на първия редъ, отпослѣ, кога падна въ турски ржцѣ, плати най-скжпо за бунтовното тържество.

На чело на шествието вървѣлъ Бенковски съ знаменосицата. Всички пѣли бунтовни пѣсни. Отъ конака завили въ лѣво за къмъ края на града. Тука спрѣли на една равна мѣстность, която е малко на страна отъ селския пжть за Стрѣлча и се пада тъкмо подъ върха Св. Петка. Туй мѣсто се нарича Койчева ливада.

Било около пладне. Бенковски държалъ пакъ убѣдителна рѣчь, въ която прѣпоржчалъ да се състави една конна чета отъ най-рѣшителни мжже. А тази чета, подъ негово лично воеводство, трѣбало да обикаля всичкитѣ крайнини на разбунтувания окржгъ. На нея прѣдстояло много да върши и да бжде „всѣкждѣ и никждѣ“ заключилъ той.

Още на мѣстото се отдѣлили 50 — 60 момчета, рѣшени да вървятъ съ него па дори на явна смърть. Тъй се туряло начало на славната хвърковата чета на Бенковски, за която има твърдѣ много да говоримъ.

Шествието потеглило назадъ въ града и послѣ се възкачило до позициитѣ на Св. Никола, по Т.-Пазарджишкото шосе.

По тоя начинъ, за освещаването на знамето употрѣбяватъ почти цѣлиятъ день, защото едвамъ привечерь хората се прибиратъ въ града отъ Св. Никола.

Бенковски далъ заповѣдь, хвърковатата чета да бжде готова за пжть. Сжщата вечерь, около 3 часа по турски, четата дѣйствително потегля по своето назначение.

II.

Библиографически указания. Спорни и противорѣчиви данни. Историческото значение на случката за цѣлото събитие.

За освещаване на знамето, както и за всички други събития този день, заслужва да направимъ нѣкои библиографически бѣлѣжки.

Осветяването на знамето, заедно съ своето историческо шествие е, разбира се, интересно и само по себе си, като единъ епизодъ отъ възстанието. И наистина, то го илустрира, дава ни картини по духа и характера на врѣмето. Най-знаменателното нѣщо, обаче, свързано съ него, е образуванието на хвърковатата чета. Ето защо и трѣба да бждемъ особно внимателни и точни, кога повѣствуваме за тоя забѣлѣжителенъ день.

Колкото и да сж разнорѣчиви за всичко друго по тая случка живитѣ и книжни източници, тѣ пакъ се съгласяватъ въ едно, че хвърковатата чета води своето начало отъ шествието. И естествено, само поради туй даже шествието добива за насъ и особно историческо значение. Най-разнорѣчиви сж мнѣнията за деньтъ, датата, кога, имено, освещаватъ знамето. Черновѣждъ, а по него и Г. Димитровъ, приематъ, че знамето се осветило на 23 априлъ, Гергйовдень; а споредъ туй и първото излизане на Бенковски ще бжде не на 20, а на 21 вечерьта — като смѣтаме, че вънъ той се мае само единъ день, а дошълъ тукъ, пристжпя изеднъжъ къмъ церемонията. Г. Димитровъ отива дори тъй

далечъ, като твърди, че Воловъ и Икономовъ заминали за Стрѣлча на 21, което никакъ не се съгласява съ дѣйствителния ходъ на работитѣ[1]). Г. Димитровъ, който всепакъ е твърдѣ старателенъ събирачъ на свѣдѣния. тукъ не е разполагалъ съ нужднитѣ източници и повтаря дума по дума писаното отъ Черновѣждъ. Това всѣкой може да види, като сравни цѣлата цитирана страница 36 у Черновѣждъ съ страници 422 и 423 у Г. Димитровъ. Отъ живитѣ поборници, Найденъ Дриновъ въ запискитѣ си споменува, че знамето се осветило на 23 априлий и Бенковски тръгналъ на 21, а върналъ се на 22. Ив. Соколовъ, който почина неотдавна, твърдѣше прѣдъ насъ сѫщото; въ своитѣ записки той не отстѫпя отъ това. Поборници като Павелъ Х. Симеоновъ и Дѣлчо Цоловъ повтарятъ сѫщото. У всички грѣшката е една: тя лежи въ неточностьта на паметьта. З. Стояновъ, много по паметливъ и прозорливъ, не е забъркалъ реда на събитията, въ които и самъ участвува. Той ни е разказалъ най-поетично излизането на Бенковски на 20 вечерьта; тѣ се връщатъ на 21, а на 22 сутриньта е освещаване на знамето[2]). Тома Георгиевъ, тоже съучастникъ, приема сѫщия редъ. Той е писалъ своитѣ записки въ 1882, тъкмо когато сѫ писани и запискитѣ на З. Стояновъ. Тѣ сѫ имали сѫбитията още съвсѣмъ прѣсни въ паметьта си. Черновѣждъ като се е водилъ по живитѣ поборници, нѣкои отъ които едва-що споменахъ, не се повѣрилъ на З. Стояновъ, който, между прочемъ казано, малко е извѣстенъ въ Панагюрище. А запискитѣ на Т. Георгиевъ излѣзоха твърдѣ кѫсно на бѣлъ свѣтъ—едвамъ прѣзъ 1901. Азъ приехъ този редъ на З. Стояновъ и Т. Георгиевъ по слѣдующитѣ съображения. Съ излизането на Бенковски на 20 сѫ свързани случки въ Мечка, Поибрене и другадѣ, които не могатъ да се турятъ на 21 вечерьта и нито могатъ да бѫдатъ забравени. Ние ги разказахме както си сѫ и както хармониратъ съ запискитѣ и споменитѣ на поборници отъ тия мѣста, които имаме. Поборницитѣ отъ Панагюрище не можеха да знаятъ това.

[1]) Сравни: Черновѣждъ „Кратка история на Панагюр. възст." стр. 35 и Г. Димитровъ „Княжество България" стр. 422.

[2]) „Записки", т. II, стр. 57.

А да търсишъ въ паметьта си деньтъ на една случка послѣ 20 — 30 години не е лесна работа, и може лесно всѣкой да се обърка. Мечени и поибренци сѫ безъ друго, по-сигурни източници за въ случая, защото идването на Бенковски при тѣхъ е събитие свързано още съ обявяване на възстание и съ убийства. Осветяването на знамето ние приемаме да е станало на 22, още и заради това, че както се развиватъ сѫбитията, което читательтъ ще чете въ историята по-нататъкъ, на Георгйовдень сутриньта Бенковски е въ Петричъ и тукъ става първото сражение. Така говорятъ споменитѣ на всички живи петричани. З. Стояновъ грѣши като е отбѣлѣзалъ, че избора на хвърковатата чета станало край Стрѣлешкия пѫть въ една ливада.[1]) Г. Ст. Заимовъ, който прѣди насъ е обиколилъ и провѣрилъ мѣстата на всички по-главни произшествия, направилъ е снимка на въпросната ливада; по тази снимка, що носихъ, азъ самъ потърсихъ мѣстото. То прилича да е мѣстностьта, наречена Мочинъ Шаваръ (папуръ) на политѣ на Балабановата кория, до единъ валокъ, който слиза въ Свинарската рѣка. Малко по-горѣ, къмъ сѣверъ, е Буево Ниве (по гребена), тамъ сѫ станали посѣтнешни събития, които ще опишемъ. А ливадата, дѣто се отлъчила хвърковатата чета, е прѣдъ Балабанова кория и се нарича Койчева ливада, както и означихъ на свое мѣсто. Тъй че, струва ми се, оная снимка на г. Заимова едва ли ще отговаря на прѣдмета си.

ГЛАВА СЕДМА.

По брѣговетѣ на Марица.

I.

Обстоятелствата въ Т.-Пазарджикъ прѣзъ 20, 21 и 22 априлъ. Причинитѣ за дѣто комитетскитѣ хора не успѣватъ да възставатъ.

Да излѣземъ сега вънъ отъ Панагюрище. Нека минемъ къмъ брѣговетѣ на Марица.

Въ Т.-Пазарджикъ работитѣ се развиватъ по своеобразенъ редъ. Работницитѣ тукъ знаятъ, че сѫ слаби да завладѣятъ сами града Така че, въ деньтъ на възстанието

[1]) „Записки“ т. II стр. 63.

въоржженитѣ хора трѣбало да съставятъ чета и тази чета да се присъедини къмъ най-ближния пунктъ.

Ненадѣйното избухване на възстанието, обаче, заварва пазарджичени още въ разгара на приготовленията, които, впрочемъ, сж пакъ слаби, а че и отъ напрѣдъ не бѣха тукъ особено надеждни. Специалниятъ куриеръ отъ Панагюрище стигналъ въ града съ кървавото писмо на разсъмване срѣщу 21.

Твърди се, че самъ Петлешковъ е билъ тоя куриеръ. Отонъ Ивановъ въ своитѣ записки потвърждава сжщото, а то е най-вѣроятно. Сжщо и Авторитѣ на „Историята на Брациговското възстание", изслѣдванията на които сж твърдѣ грижливи, съобщаватъ съ положителность, че Петлешковъ на 21 рано въ зори „на конь и непрѣоблеченъ" миналъ прѣзъ Пазарджикъ, „дѣто оставилъ прокламация"[1].

Между това, ето какво е ставало сжщата нощь въ Пазарджикъ.

Съзаклетницитѣ до късно били на засѣдание у Петко Тодоровъ Маламовъ. Слѣдствие на прѣдателството на Ненка, тѣ прѣкарвали трѣвожни минути.

Случило се, че на гарата тъкмо въ това врѣме пристигнали комитетски пушки. Чрѣзъ Дрѣнски въ Пловдивъ тѣ били доставени отъ Одринъ, съ прѣназначение за града и околни нѣкои села. Пушкитѣ дошли по адреса на П. Пеневъ. Съ сжщия тренъ, на 20 априлъ, пжтувалъ и мютесарифътъ отъ Пловдивъ, Азизъ паша. Неговото идване било въ свързка съ прѣдателството. Мютесарифътъ ималъ намѣрение да надзърне, ако се може, до Панагюрище.

Пушкитѣ били на двѣ пратки, сега пристигнала само първата. Н. Стоименовъ билъ задълженъ да ги освободи отъ гарата. Тамъ, обаче, имало силна навалица, защото заедно съ пашата имало и жандармерийска и малка военна свита, и Стоименовъ се уплашилъ. На гарата имало българинъ чиновникъ, Ив. Костовъ, пиротчанецъ, който всѣкакъ помагалъ, когато дотрѣба, пъкъ и сега, съ негово съдѣйствие, работата не излѣзла на лице. Тука се случилъ въ

---

[1]) Иремиевъ и Петлешковъ, „История на Брациговското възстание" стр. 72.

момента и Н. Петковъ, единъ отъ братята Петкови, родомъ отъ Бѣлйово, за които и другадѣ споменувахме. Н. Петковъ, макаръ и да не билъ прѣко посветенъ въ работитѣ, но споредъ брата си Ивана, не билъ и досущъ чуждъ, запрѣтналъ се да помогне. Сега му се удавалъ случай да покаже и ревность. Той ималъ да изтегля стока, и като се догадилъ, какво трѣбва да съдържа и тежкиятъ санджкъ, около който се бавичкалъ Стоименовъ, по едно кимване на Ив. Костовъ, натоварилъ го между своята стока. Пушкитѣ изтоварили въ единъ притаенъ дворъ, срѣщу кжщата на Петко Маламовъ. Сжщата вечерь съзаклѣтницитѣ заседавали, както казахме, въ дома на послѣдния. Сандъкътъ отворили и половината отъ тѣзи пушки, на брой 120, на слѣдующата нощь били прѣнесени у Н. Стоименовъ; тѣхъ е трѣбвало той да изпрати въ Цѣрово. Цѣровци, за жалость, не могли да се сдобиятъ съ тѣзи пушки. Споредъ настаналия общъ уплахъ, за който ще споменуваме още, никой не искалъ вече да се покаже вънъ.

По-късно, когато Еленджикъ се разби и Цѣровци паднаха въ плѣнъ въ турски ржцѣ, нѣкои отъ тѣхъ изказали своята порҗчка. Тогава правителството хвана въпроснитѣ пушки у Стоименовъ.

Втората пратка стигнала два дни по-късно — на 22 Априлъ. Ив. Костовъ, сжщия пакъ чиновникъ отъ гарата, извѣстилъ на комитетскитѣ хора за пристигналата стока, ала никой не се рѣшавалъ да ги прибере, пъкъ и нѣмало кждѣ да се прѣнесатъ: правителството прѣтърсвало навредъ. Тѣзи пушки лежали петнадесеть дни на гарата, додѣто най-послѣ правителството ги сжщо откри и задигна.

Но ето какъ се развили по-нататъкъ работитѣ.

И. Христовичъ, единъ отъ градскитѣ нотабили, съобщилъ на Я. Матакиевъ, чрѣзъ бащата на своя слуга, че Азисъ Паша, мютесарифътъ отъ Пловдивъ, ще тръгне на другия день, 21, за Панагюрище. Съобщението се е правило на цѣль, комитетскитѣ хора отъ Пазарджикъ още съ врѣме да упрѣдопрѣдятъ панагюрци, а тия да зематъ всички мѣрки за да укриятъ, което трѣба.

Всичко туй става, разбира се, прѣди още пазарджишкитѣ патриоти да знаятъ за въстанието.

Прочее, така именно съзаклѣтницитѣ се събрали вечерьта на съвѣтъ у Петко Тодоровъ. Тамъ рѣшили да изпратятъ съ писмо въ Панагюрище П. х. Пенчовъ, който навѣрно, щѣлъ е да тръгне слѣдующия день. Разотишли си късно прѣзъ нощьта. На съмване човѣкъ потропва у Я. Матакиевъ, прѣдседателя на комитета. Това било кървавото писмо. Значи, съобщението на Христовичъ дошло късно, или идѣло съвършено на врѣме: нѣмало вече нужда да прѣдупрѣждаватъ никого.

Мютесарифътъ, дѣйствително, на 21, придруженъ отъ Николаки Христовичъ и Велчо Чорбаджи, и съ едно отдѣление конница, подошълъ до Калагларе, което е на срѣдата на пжтя между Панагюрище и Пазарджикъ. Но принуденъ е билъ да се върне назадъ. Движението бѣше вече обхванало и тѣзи крайниний. Прѣдпазливиятъ чиновникъ не могълъ да не разбере опасностьта, която го чака, ако продължи пжтя си.

Неговото отиване до Колагларе и връщането му назадъ отбѣлѣзва, по официални данни и Берингъ въ своя рапортъ. Само че, споредъ послѣдния, Азисъ Паша отишълъ въ Пазарджикъ още на 19 Априлъ (1 Май), което не отговаря на нашитѣ свѣдения, и стоялъ тамъ единъ или два дни за да се информира. Отиването му, разбира се, е било въ свръзка съ доноса на Ненка. (1)

До пладне, 21, въ Т Пазарджикъ и въ официалнитѣ мѣста се знаяло вече за избухналото възстание. Ахмедъ ага се върналъ, Даутъ онбаши сжщо се прибралъ отъ Панагюрище. Около пладне дотърчали циганитѣ, които се разбѣгватъ отъ Калугерово. Тамъ, съ избухване на възстанието — още вечерьта на 20 Априлъ — посѣгнали на тѣхъ. Отецъ Кирилъ, който изслуша първитѣ пушки въ Панагюрище, замъркналъ въ селото си, както и другадѣ отбѣлѣзахме, и запалилъ огъня. Тѣзи цигани дигнали най-голѣмото смущение въ града. Къмъ тѣхъ, малко по-късно, присъединяватъ се и бѣгащитѣ юручени. И еднитѣ, и другитѣ били очевидци на четата на Бенковски и на ве-

1) „Correspondence respecting the Affaires of Turkey," 1876, I, 154. (Англ. синя книга.)

ликото движение въ Цѣрово, Лѣсичево и Калугерово, и разказвали, че всичко е тамъ пълно съ комити. Трѣвогата отъ Пазарджикъ, поради особното стечение на обстоятелствата, лесно се прѣнесла и въ нѣдрата на Родопитѣ. На 21 и 22, най-късно до 23, всички български села въ Родопитѣ знаяли, че къмъ Панагюрище има голѣмо възстание, което силно сплашило беговетѣ. Особното стечение на обстоятелствата е това, че оныя дни, 21 и 22 априлий тъкмо сѫ и навечерие на Георгйовъ день, когато, и българи, и турци колятъ курбани. Прочее градътъ билъ пъленъ съ селяни, слѣзли отъ планината съ овцитѣ си за пазаръ. А като е тъй, при настаналата суматоха всѣкой побързалъ да се прибере въ село и съ себе си отнисалъ и трѣвожното извѣстие.

Настаналъ уплахъ по цѣлия край, и за турци, и за българи. Първитѣ скоро послѣ трѣбвало да се ободрятъ съ пристигането на войски. Но положението на българитѣ е било твърдѣ критическо. Тѣ се изпокрили въ Пазарджикъ, ужасени отъ страхъ, че ще настане общо клане, като се почне отъ града. Мнозина се притаили въ двора на Петко Тодоровъ, дѣто стѣнитѣ били високи.

Лазаръ Илиевъ отъ Аликочово, когото поддържали тука по комитетски работи, билъ натоваренъ да развали желѣзната линия, като дигне моста срѣщу Саладиново съ барутъ. Лазаръ Илиевъ, доколкото може да се вѣрва на собствения му разказъ, достигналъ до мѣстото. Кантонерътъ тамъ билъ българинъ отъ Хаджиево, но линията, споредъ думитѣ на сѫщия Лазаръ Илиевъ, била завардена отъ военна стража, та не могло нищо да се направи. Както и да е, но той никаква работа не можилъ да свърши.

Така че, за никакво движение по-нататъкъ не могло да стане дума въ Пазарджикъ и въ най-близкитѣ негови околности.

II.

Пристигането на Петлешковъ въ Брацигово. Началото на въстанието въ цѣлия край. Принуждане на околнитѣ села.

Да вървимъ по-нататъкъ.

Брациговскиятъ прѣдставитель, В. Петлешковъ, който тръгна още съ врѣме отъ Панагюрище, натоваренъ съ кървавитѣ писма за Пещера, Батакъ и Брацигово, прѣзъ нощьта или призори миналъ прѣдпазливо прѣзъ Пазарджикъ, дѣто ще е оставилъ, казахме, прокламация, и стигналъ въ Брацигово въ срѣда около обѣдъ, на 21 Априлъ, безъ да се отбива нѣкждѣ. [1]) Въ Брацигово билъ въ сжщото врѣме Георги Ангелиевъ отъ Радилово, комуто Петлешковъ прѣдалъ или показалъ единъ екземпляръ отъ кървавото писмо. Г. Ангелиевъ, споредъ както самъ разказва, нарочно се маялъ въ Брацигово, защото, като се разчуло за прѣдателството на Ненка, считалъ за опасно да стои повече въ село, дѣто могли всѣкой часъ да го заловятъ. На неговитѣ спомени, впрочемъ, не особно може да се вѣрва, защото сж забъркани. Той се върналъ въ Радилово, което още сжщия день се раздвижило. Всички захванали да се прибиратъ за прѣселение. Въ четвъртъкъ убили единъ проходящъ турчинъ, съ което осветили и възстанието. Споредъ „Историята на Брациговското възстание,“ Петлешковъ още на идване срѣщналъ по пжтя Тончо Поповъ отъ Радилово, комуто обадилъ за възстанието. [2])

Въ Брацигово работитѣ стояли, повидимому, доста твърдо, благодарение на голѣмото единодушие между хората. Брацигово е малка паланка, разположена на склона на Родопитѣ. Брояло 525 кжщи съ 3054 жители. [3]) Тукъ населението е чисто българско.

---

1) Г. г. Н. Петлешковъ и Іеремиевъ въ „История на Брациговското възстание“, стр. 72, казватъ, че стигналъ 3-4 часа слѣдъ обѣдъ, което мжчно може да се приеме. Отъ Пазарджикъ до Брацигово съ конь не е повече отъ 4 часа. На пжть Петлешковъ се отбилъ само въ Аликочово, дѣто нѣмало защо да се мае. Всички други автори сж още по-неточни по въпроса. Споредъ З. Стояновъ, Петлешковъ стигналъ прѣзъ нощьта 21 (т. III, стр. 296); по А. Мишевъ — вечерьта на 20/IV, което е съвършено невъзможно (стр. 231). Г. Димитровъ — сутриньта на 21 (II 455 — „Кн. Българ.“)

2) Іеремиевъ и Петлешковъ стр. 72.

3) Ibid, 16

Военачалството е било разпрѣдѣлено въ Брацигово по слѣдующия редъ. Стотници били А. Ничевъ, Н. Бояновъ и В. Петлешковъ, които наричатъ още и хилядници, [1] но което едва ли е за вѣрване. А за стотници споменуватъ се още: Ст. Кйорколевъ, Стоянъ Гйошевъ, Хр. Юруковъ, Д. П. Янковъ, Атанасъ Ликомановъ, Г. Костовъ и др. Имало и съотвѣтствено число десетници, [2] но разбира се, всичкия този редъ, по-късно, въ самия огънь, разбърква се и не се прилага въ точность.

Въоржжението вървѣло дѣятелно, ала безъ да напрѣдне повече отъ онова въ Панагюрище и Т.-Пазарджикъ. Пушки и револвери купували въ Пловдивъ. Внесли за пушки една незначителна сума и въ Панагюрище, която трѣба да е отнесълъ Иванъ Джуджевъ. Имало частни подаръци. Петлешковъ подарилъ 80 оки барутъ и 400 оки олово; Н. Юруковъ купилъ 50 оки английски барутъ. [3] Всички тия данни може и да сж прѣувеличени въ цифритѣ, но въ основата си тѣ ще бждатъ вѣрни. Всичко въ Брацигово имало 453 стари пушки, отъ които нѣколко шишената, 803 пищови и нѣколко револвера съ около 400 оки барутъ и 2500 оки куршуми. Приготвили си и ножове. Хладното оржжие правилъ ножарътъ Никола. [4] Съ тоя ножаръ станала една случка, която врѣменно турила въ цѣла изпитня приготовленията на брациговци. Властитѣ въ Пещера [5], а споредъ запискитѣ на Отонъ Ивановъ, властьта въ Пазарджикъ — което по-отговаря на по-нататъшния развой на случката — подушила, че Никола работи ножове съ комитаджийско назначение. Пратени били двама стражари да обискуватъ дюгеня на тоя ножаръ, а самия него да откаратъ въ града. Поржката била почти извършена. Но докато се маилъ още въ селото, брациговци изпратили Ив. Бояновъ, да обади на Т.-Пазарджишкия комитетъ. Никола билъ, разбира се, комитетски човѣкъ и, туренъ подъ мжки, можалъ е да изкаже. Комитета въ Пазарджикъ се стрѣсналъ. Повикали на-

1) Ibid., 60.
2) Ibid..
3) Ibid, 65.
4) А. Минчевъ, 17.
5) Іеремиевъ и Петлешковъ „История на Брац. възстание“, стр. 67.

чалника на тайната полиция, Отонъ Ивановъ, и възложили му да заварди пжтя за Пазарджикъ, за да измжкне хванатия изъ ноктитѣ на онбашията. Споредъ твърдението на самия Отонъ Ивановъ, той, заедно съ хайдутъ Тодоръ отъ Радилово, завардили единъ мостъ, ала брациговци излѣзли попъргави и сами уредили своя въпросъ и стражаритѣ се върнали въ Пещера или Пазарджикъ безъ затворникъ. Ето какъ било станало това. Нѣколко съзаклѣтници, между които Атанасъ Дуковъ и Христо Велчовъ причакали стражаритѣ наблизо отъ село и отнели имъ затворника. Стражаритѣ, като останали съ праздни ржцѣ, защото злочиницитѣ станали невидими, заканили се, че цѣлото село ще нати отъ тая дързость. Но стареитѣ се намѣсили тогава и уредили въпроса съ подкупъ, като гарантирали, че ако дотрѣба, тѣ сами ще докаратъ Никола въ града, което и станало, но стареитѣ и отъ тамъ сполучили да измъкнатъ ножара. Този епизодъ, колкото и невѣроятенъ да изглежда той, се потвърдява отъ всички живи поборници. За него разказва и А. Мишевъ въ книжката си. [1]) Невѣроятна се види мекушавостьта на заптиитѣ. Турскитѣ чиновници, колкото и да сж имали слабость къмъ паритѣ, идвало ли е до оржжие, мжчно отстжпяха. По-вѣроятно би било, ако не се примѣсваше, че насила отнели хванатия; само съ пари и като гарантиратъ стареитѣ, могли сж всичко най-лесно да уредатъ. Турскиятъ чиновникъ счита за своя гордостъ или за свое право, да уреди юридическитѣ въпроси; но дойде ли редъ до насилие, неговото господарско самолюбие не търпи обиди, и той трѣба да си отмъсти.

Веднага съ пристигането си отъ Панагюрище, Петлешковъ, на 21, пратилъ кървавото писмо за Пещера по Ат. Дуковъ. На сжщия било повѣрено писмото и за Батакъ. Възможно е, че отъ Брацигово се извѣстява и въ Перущица за възстание. [2]) Іеремиевъ и Петлешковъ отбѣлязватъ мнѣнието на Ив. х. Тилевъ и Дим. К. Гичевъ отъ Перущица, които мислятъ, че получили кърваво писмо изъ Бра-

---

1) „Боятъ около Брацигово“, стр. 17—18; сравни сжщо: „Записки“, З. Стояновъ т. III стр. 296; Іеремиевъ и Петлешковъ „История на Брациговск. възстание“ стр. 68.

2) Іеремиевъ и Петлешковъ „История на Брацигов. възстание“, стр. 74.

цигово. Ние сме се срѣщали съ тѣхъ. Тѣхнитѣ спомени не сж твърдѣ надеждни. Споредъ запискитѣ на Отонъ Ивановъ, кървавото писмо за Перущица е пратено прѣзъ Пловдивъ.

Както бѣха приготвени духоветѣ въ Брацигово, не прѣдставлява мжчнотии, да се провъзгласи тамъ възстание. Хората се въоржжили. Нѣколко турци, пжтници, които се ширили изъ селото, били обезоржжени и пропждени. Други трима, които се задали отъ вънъ, съ намѣрение да влѣзатъ въ града, били върнати съ гърмежи на пушки. Сжщата вечерь били завардени по-главнитѣ входове за селото съ силни стражи. Послѣднитѣ се наредили наоколовръстъ по слѣднитѣ мѣста: Кънчевия гюлъ, надъ Баншица, срѣщу гробето; Дуковата нива, подъ Св. Петъръ (Кошарица); Врайникъ; Кънчови ниви — гюлища къмъ изтокъ; Умишко (хума) дере; Дигнато кале; Габеръ — вѣнецътъ отъ висоти на Сѣвероизтокъ; Нерезе — лѣвия край на Габеръ; Кръстецъ — далечна стража къмъ Сѣверъ; Св. Атанасъ — подъ Нерезе; Ропенитѣ — задъ Св. Атанасъ; Широкъ пжть — шосето за Т.-Пазарджикъ; Сарачовецъ — срѣщу гробето; Малка и Голѣма пждарници — могили изъ лозята, които сж простнати въ нанадолището между Пещерския и Т.-Пазарджишкия пжть и които били тоже завардени.

Сжщеврѣменно било пратено извѣстие на околнитѣ села да се приберать въ Брацигово. На 22 Аликочово било вече тукъ. Малки схватки между турци и българи, при случайна срѣща по кърскитѣ пжтища, били на дневенъ редъ. До 25 Априлъ тукъ се прибрали още селата: Козарско, Жребичко, Бѣга и Ясжкория.[1]) Отъ Ново Село дошли само нѣкои.[2])

Отъ всички, които се очаквали да пристигнатъ тукъ, не дошли хората само отъ Паничере (Чанакчиево) и Пещера. Паничере, населено почти по наполовина[3]) отъ турци и българи, не могло да мръдне, защото турцитѣ, по-добрѣ въоржжени отъ своитѣ християнски съселени, завардили на-

[1]) З. Стояновъ „Записки" стр. 297 т. III.
[2]) Іеремиевъ и Петлешковъ „История на Брацигов. възстание" стр. 78.
[3]) 50 кжщи турски и 45 български. Ст. Захариевъ „Описание на Т. Пазарджишката каза", стр. 30.

ходитѣ и не оставили никой съзаклѣтникъ да се измъкне вънъ отъ село.

III.

Положението въ Пещера. Сждбата на кървавото писмо. Какъ турцитѣ залавятъ кървавото писмо, прѣдназначено за Батакъ. Послѣдствия.

Не по-благоприятно отъ Паничере се развили събитията въ Пещера, дѣто сжщо имаше турци, както ги има още и днесъ. Но за тоя градецъ заслужава да се каже нѣщо повече.

Въ 1876 г. Пещера се броеше село, но всѣкой случай, прѣдставлява единъ срѣдоточенъ пунктъ. Като стратегическо мѣсто, турцитѣ го заселили още съ врѣме, както изобщо правѣха тѣ съ всѣка педя земя, която има какво и да е военно значение. Пещера, разположена въ коритото на баташката (Стара) рѣка, владѣе пжтя отъ полскитѣ села за Чепинското корито. Процѣпътъ на Еллидере заработи въ по-ново врѣме, а напрѣдъ най-късиятъ и почти единственъ пжть за Чепино и Разлога е било прѣзъ Пещера и Батакъ. Селото брояло повече отъ 800 кжщи, отъ тѣхъ около 500 български и 50 цинцарски, а останалитѣ мохамедани. Много отъ българскитѣ сѣмейства се ближили съ цинцаритѣ, а тѣзи били въ търговски връзки съ Пловдивъ, та се гърчеели. Тука е имало мюдюринъ съ нѣколко стражари. Колкото и да сж били турцитѣ по-малко отъ българитѣ, особно като земемъ прѣдвидъ, че най-близки и значителни села като Батакъ, Брацигово и Радилово сж чисто български и даватъ силно надмощие на българския елементъ въ този край, все пакъ въ рѣшителния моментъ турцитѣ се указали надмощни надъ болшинството. Между причинитѣ може смѣло да се тури безпланното дѣйствие, липсата на прѣдприемчивость и рѣшителность у възстанницитѣ; обаче, истина е, че на страната на турцитѣ е била и властьта: нѣколко въоржжени стражари и привичката да имъ се подчиняватъ е всесиленъ факторъ за едно мирно и невъоржжено население.

На Пещера е недостигалъ единъ Каблешковъ, за да я издигне на идейна висота, както на цѣлата бунтовна орга-

низация липсваше единъ воененъ гений, за да я направи борецъ. Ако не бѣше тоя недостатъкъ, не щѣхме да имаме позиции между два неприятелски лагера, нѣмаше да имаме единъ Батакъ. Батачени не щѣха да легнатъ на кладата като овци или кози, както казва Берингъ, не щѣха да се подложатъ подъ брадва, ако не бѣха се случили между два огъня, - ако задъ гърба имъ не бѣше Пещера.

Но да дойдемъ до една интересна история, която се разиграва въ Пещера още въ самото начало на дѣлото. Рѣчьта е за кървавото писмо.

Когато А. Дуковъ пристигналъ въ Пещера съ кървавото писмо, пратено отъ Петлешкова изъ Брацигово, Ст. Поповъ, до когото идѣлъ той, като до централно лице тукъ, билъ у дома си. Куриерътъ попиталъ за него въ дюгеня на А. Барака, а тоя го довелъ у Попови.

Сега, на Ст. Поповъ прѣдстояло да извърши двѣ нѣща: да отправи въ Батакъ едното писмо, а другото да разгласи въ Пещера и да дигне възстание. „Той билъ много благоразуменъ и слабъ, та за писмото за Батакъ се посъвѣтвалъ съ баща си. Стариятъ попъ казалъ: Ти си, синко, младъ, да не станешъ зиянъ; нека всичко да се струпа на моята глава" и приелъ грижата на себе си да отправи писмото. Ст. Поповъ се съгласилъ. Все е леко, щомъ една опасность може да стоваришъ върху гърба на другиго. Попътъ отъ своя страна направилъ сжщото: той гледалъ сжщо и колкото се може да омие и той ржцѣ. Така, стариятъ човѣкъ далъ писмото на Атанасъ Вълчановъ да го занесе въ Батакъ безъ да му обади, разбира се, какво е съдържало то. Попътъ намѣрилъ тоя начинъ за най-сигуренъ, за да си омие и самъ ржцѣтѣ. [1])

Както и да е, този Атанасъ Вълчановъ поносилъ писмото у себе си и не знаялъ какво да го прави. Тогава прѣдложилъ на брата си Георги той да го занесе. Послѣдния

[1]) Атанасъ казва че отишълъ до края, но имало турци, които завардили селото и върналъ се. Това обстоятелство не може да се провѣри, защото [illegible] свидѣтели. Атанасъ е самъ живъ, но говори малко и прави [illegible] са всички живи поборници, които сж извършили нѣщо [illegible] и които сами не сж достатъчно [illegible] по натура, за да лъжатъ, а пъкъ особено ако и самата работа е доста ясна, както тукъ, дѣто [illegible] малко ще помогне.

отказалъ. Асанасъ билъ неграмотенъ, та, види се, и Дѣдо попъ тъкмо за това го избралъ за писмоносецъ, за да върви „яко овца на заколение,“ безъ да подозира опасната си мисия. Но той билъ любознателенъ, та, докато се щурялъ съ писмото, какво да го прави, далъ да му го разчете стария Кюсемановъ; възможно да е давалъ и други лица да го четатъ. Като се убѣдилъ за опасния характеръ на писмото, и той отъ своя страна, като Поповцитѣ, потърсилъ да омие рѫцѣ отъ него и далъ писмото на слугата на своя братъ—на Митю Тумбевъ, младо момче. Този още по-малко знаялъ какво писмо носи, но, всѣкой случай, не далъ да го разчитатъ, ами мушналъ го въ пояса си така, че, както разказватъ, единиятъ край на писмото се бѣлѣелъ отвънъ. Накрай селото, обаче, спрѣли го турци и прѣтърсили го всѣкждѣ. Писмото било уловено. Батаченчето пратили въ Пловдивъ, като сжщия часъ хванали и неговия господарь, когото слугата издалъ. Собствено и двамата братия, Танасъ и Георги били затворени, но Танаса, за чудо, пустнали. Георги казва, че поелъ всичко отгорѣ си, защото Танасъ билъ страхливъ. Обаче, най е за вѣрване, че Танасъ веднага издалъ всичко, което знаялъ, а турцитѣ сж милозливи къмъ подобни услуги. Освѣнъ това, Танасъ е много простъ и не толкова заможенъ; а Георги задържали, като посветенъ на тайната, защото Танасъ и него издалъ, а че и като по-опасенъ; най-послѣ, той имъ трѣбалъ за откупъ, защото билъ богатъ.

Сжществува едно прѣдположение, че баташкото възвание се хванало по прѣдателство. Обвиняватъ Ат. Гаджовъ, чорбаджия и турско ухо, че прѣдварително още обадилъ на турцитѣ за писмото, което има да се праща въ Батакъ. Турцитѣ завардили пжтя и спирали да прѣтрашуватъ всѣкиго. Георги Вълчановъ твърди, че, слѣдъ като излѣзълъ отъ затвора, Мемишъ ага и неговиятъ синъ му обадили истината. Тѣ знаяли, че писмото ще иде на Батакъ и пр. Обаче, това едва ли е допустимо за Ат. Гаджовъ. Ат. Вълчановъ билъ годенъ за дъщерята на тоя чорбаджия, и като такъвъ, показвалъ е писмото на дѣдо си, макаръ и да отказва. Ала дѣдата нѣмаше да прѣдаде своя бждащъ зетъ;

можеше само да го посъвѣтва да не носи писмото. А турцитѣ и и безъ прѣдупрѣждение за писмо били вече на щрекъ и могли сж да спратъ и прѣтарашуватъ когото си щатъ. Тумбевъ, при това, и силно прѣпускалъ на конь, гаче ли ималъ да гони нѣкого, та обърналъ внимание. Обаче, изключено пакъ не е, Гаджевъ да е прѣдупрѣдилъ турцитѣ само въ обща смисъль, слѣдъ като Атанасъ го увѣрилъ, че самъ нѣма да носи писмото. Но даже тоя Гаджовъ и да е прѣдалъ, неговата постжпка не е тъй черна, защото той не билъ посветенъ, а поради това не е могълъ да оцѣни послѣдствията отъ постжпката си. Всичко пада, разбира се, върху слабодушието на Поповцитѣ.

Безхарактерностьта на Попови е двойно за осжждане, защото тѣ като сж имали малодушието да се боятъ за своята кожа, не направили нищо за да запазятъ една тайна, за която бѣха дали клѣтва глави да сложатъ. Нѣщо повече: тѣ побързали да изложатъ съвсѣмъ невинни и незнающи хора.

И съ кървавото писмо за самата Пещера Ст. Поповъ не особно бързалъ. Той го получилъ, навѣрно, скоро слѣдъ обѣдъ, а едва когато дългиятъ пролѣтенъ день отивалъ къмъ своя край, повикалъ въ черковната стая Георги Бараковъ, Г. Кюсеивановъ, Хр. Попче, Цикаловъ, П. Рѣковъ, Ат. Пасаровъ, Костадинъ Поповъ и Сотиръ Андоновъ на съвѣщание. Явилъ се споръ. Едни били на мнѣние, да не мърдатъ, защото турцитѣ сж по-силни. На това мнѣние били по-заможнитѣ, като К. Кюсеивановъ, Хр. Попче, Атанасъ Пасаровъ и П. Рѣковъ, които повече се бояли и за себе си. Но болшинството изявило желание да възстанатъ. Никакво окончателно рѣшение, обаче, не се зело; липсалъ всѣкой куражъ. Остановили се на това: да сж готови и да чакатъ заповѣди, на кждѣ да вървятъ.

Но трѣба донѣкждѣ и да имъ отдадемъ право за тъзи нерѣшителность.

Внезапното избухване на възстанието завари хората въ мъгла. Никой не знае плана на дѣйствията. Отдѣлнитѣ началници, отдѣлнитѣ гнѣзда и революционни единици оставатъ приковани по мѣстата си, до втора заповѣдь. А от-

отказалъ. Атанасъ билъ неграмотенъ, та, види се, и Дѣдо попъ тъкмо за това го избралъ за писмоносецъ, за да върви „яко овца на заколение,“ безъ да подозира опасната си мисия. Но той билъ любознателенъ, та, докато се щуралъ съ писмото, какво да го прави, далъ да му го разчете старйя Кюсеивановъ; възможно да е давалъ и други лица да го четатъ. Като се убѣдилъ за опасния характеръ на писмото, и той отъ своя страна, като Поповцитѣ, потърсилъ да омие ржцѣ отъ него и далъ писмото на слугата на своя братъ—на Митю Тумбевъ, младо момче. Този още по-малко знаялъ какво писмо носи, но, всѣкой случай, не далъ да го разчитатъ, ами мушналъ го въ пояса си така, че, както разказватъ, единиятъ край на писмото се бѣлѣялъ отвънъ. Накрай селото, обаче, спрѣли го турци и прѣтърсили го всѣкждѣ. Писмото било уловено. Батаченчето пратили въ Пловдивъ, като сжщия часъ хванали и неговия господарь, когото слугата издалъ. Собствено и двамата братия, Танасъ и Георги били затворени, но Танаса, за чудо, пустнали. Георги казва, че поелъ всичко отгорѣ си, защото Танасъ билъ страхливъ. Обаче, най е за вѣрване, че Танасъ веднага издалъ всичко, което знаялъ, а турцитѣ сж милозливи къмъ подобни услуги. Осьѣнъ това, Танасъ е много простъ и не толкова заможенъ; а Георги задържали, като посветенъ на тайната, защото Танасъ и него издалъ, а че и като по-опасенъ; най-послѣ, той имъ трѣбалъ за откупъ, защото билъ богатъ.

Сжществува едно прѣдположение, че баташкото възвание се хванало по прѣдателство. Обвиняватъ Ат. Гаджовъ, чорбаджия и турско ухо, че прѣдварително още обадилъ на турцитѣ за писмото, което има да се праща въ Батакъ. Турцитѣ завардили пжтя и спирали да прѣтрашуватъ всѣкиго. Георги Вълчановъ твърди, че, слѣдъ като излѣзълъ отъ затвора, Мемишъ ага и неговиятъ синъ му обадили истината. Тѣ знаяли, че писмото ще иде на Батакъ и пр. Обаче, това едва ли е допустимо за Ат. Гаджовъ. Ат. Вълчановъ билъ годенъ за дъщерята на тоя чорбаджия, и като такъвъ, показвалъ е писмото на дѣдо си, макаръ и да отказва. Ала дѣдата нѣмаше да прѣдаде своя бждащъ зетъ;

можеше само да го посвѣтва да не носи писмото. А турцитѣ и и безъ прѣдупрѣждение за писмо били вече на щрекъ и могли сж да спратъ и прѣтарашуватъ когото си щатъ. Тумбевъ, при това, и силно прѣпускалъ на конь, гаче ли ималъ да гони нѣкого, та обърналъ внимание. Обаче, изключено пакъ не е, Гаджевъ да е прѣдупрѣдилъ турцитѣ само въ обща смисъль, слѣдъ като Атанасъ го увѣрилъ, че самъ нѣма да носи писмото. Но даже тоя Гаджовъ и да е прѣдалъ, неговата постжпка не е тъй черна, защото той не билъ посветенъ, а поради това не е могълъ да оцѣни послѣдствията отъ постжпката си. Всичко пада, разбира се, върху слабодушието на Поповцитѣ.

Безхарактерностьта на Попови е двойно за осжждане, защото тѣ като сж имали малодушието да се боятъ за своята кожа, не направили нищо за да запазятъ една тайна, за която бѣха дали клѣтва глави да сложатъ. Нѣщо повече: тѣ побързали да изложатъ съвсѣмъ невинни и незнающи хора.

И съ кървавото писмо за самата Пещера Ст. Поповъ не особно бързалъ. Той го получилъ, навѣрно, скоро слѣдъ обѣдъ, а едва когато дългиятъ пролѣтенъ день отивалъ къмъ своя край, повикалъ въ черковната стая Георги Бараковъ, Г. Кюсеивановъ, Хр. Попче, Цикаловъ, П. Рѣковъ, Ат. Пасаровъ, Костадинъ Поповъ и Сотиръ Андоновъ на съвѣщание. Явилъ се споръ. Едни били на мнѣние, да не мърдатъ, защото турцитѣ сж по-силни. На това мнѣние били по-заможнитѣ, като К. Кюсеивановъ, Хр. Попче, Атанасъ Пасаровъ и П. Рѣковъ, които повече се бояли и за себе си. Но болшинството изявило желание да възстанатъ. Никакво окончателно рѣшение, обаче, не се зело; липсалъ всѣкой куражъ. Остановили се на това: да сж готови и да чакатъ заповѣди, на кждѣ да вървятъ.

Но трѣба донѣкждѣ и да имъ отдадемъ право за тъзи нерѣшителность.

Внезапното избухване на възстанието завари хората въ мъгла. Никой не знае плана на дѣйствията. Отдѣлнитѣ началници, отдѣлнитѣ гнѣзда и революционни единици оставани по мѣстата си, до втора заповѣдь. А от-

които били спасени. Съ това, и неприятелскитѣ дѣйствия се почнали.

Съзаклетницитѣ били организувани по сжщия начинъ, както въ Брацигово и всѣкждѣ другадѣ. Имало стотници и десетници. За стотници се брояли П. Горановъ, Стефанъ и Ангелъ Трендафилови, Ив. Божинъ, Ангелъ Стойчевъ, Тодоръ Нейчевъ и Вранко Пауновъ. Имената на стотницитѣ се казватъ не еднакво отъ живитѣ поборници, азъ давамъ тѣзи, като по-близо до истината и които повече живи поборници потвърдяватъ; тѣхъ показва и Бойчо. Имената на десятницитѣ не се помнятъ; спомниха ми: Петъръ Батевъ, Д. Коларовъ, Ангелъ Н. Каравладевъ, Петъръ Ковачевъ, Горе Д. Хаджийски, Стоянъ Стойчовъ, Д. Тянчовъ и др. Нѣкои отъ тѣзи сж посочвани и като стотници, като З. Коларовъ, Ст. Стойчевъ, а Ив. Божинъ, стотникъ, нѣкои наричатъ десетникъ и пр. Съзаклетницитѣ се събрали още прѣзъ велики пости на Ташелийско дере и тамъ опрѣдѣлили изпомежду си прѣдводителитѣ. „Бойчо“ нарича петстотници Стефанъ и А. Трандафилови, а педесетници и десетници смѣсено: Стефанъ Несторовъ, Тодоръ Ангеловъ Кавлаковъ, Ангелъ Мерджановъ, Коста Врачовъ, Петъръ Ковача, Димитъръ Г. Коларовъ, Д. Тянчевъ, Ив. Божиловъ и Н. Банчевъ. — Истинскитѣ военачалници въ сжщность били двамата Трандафилови, като по-вѣщи въ оржжие. Но и нѣкои отъ членоветѣ отъ комитета, които поели, разбира се, врѣменно управлението на селото, минавали сжщо за прѣдводители, както напр. П. Горановъ. Колкото до особнитѣ названия, петстотници, стотници, петдесетници и пр., обяснявахъ и другъ пжть, че на дѣло тѣ не сж играли важна роля. Въ рѣшителния моментъ всичко се разбъркало. Въ Батакъ наброяватъ всичко около 1000 или 1100 ратници[1]; като ги раздѣлимъ между Трандафилови двама, П. Горановъ и още нѣкои, може лесно да се види, доколко си чини труда да търсимъ петстотници и цѣлъ роякъ стотници. Освѣнъ туй, числото хиляда е твърдѣ голѣмо: толкова нѣмаше ни въ Панагюрище. Отъ тѣхъ сж били въоржжени едва ли половината.

---

1) Бойчо „Батакъ“ стр. 38

шълъ у Кюсеиванови и прѣдложилъ да бѣгатъ въ Батакъ. Стариятъ Кюсеивановъ ималъ тогава имения си день — Георги, та у него се случилъ и Д. Миндовъ, рода неговъ. Въоръжили се четворица — Кюсеиванови баща и синъ и двамата гости — и по пладне хванали пътя за Батакъ. Тѣ се промъкнали по отстранени пътеки. Въ критическитѣ минути, които по-късно прѣживѣва Батакъ, тѣ се случиха тамъ, както ще видимъ на свое мѣсто. Къмъ тѣхъ, слѣдъ три дни присъедини се и Г. Гаджевъ, съ двама още пещерци, но тия се върнаха, прѣди още Батакъ да бъде обсаденъ.

Цикаловъ също бѣгалъ съ Динчо Маминчовъ, щомъ узнали, че писмото е уловено и попътъ хванатъ. На 24 до 27 тѣ се криятъ по горитѣ въ околностьта. Бенковски пратилъ писмо до пещерци отъ Еледжикъ и искалъ 100 души хора; разбира се, нѣмаше кой да отговори. Ст. Поповъ също се крилъ нѣколко дни около Пещера, ту въ лозята, ту въ гората и най-послѣ хваналъ пътя за Батакъ. Послѣ всичко туй, въ Пещера не можеше, разбира се, да се мисли вече за работа.

IV.

Въ Батакъ. Възстание безъ кърваво писмо. Първи произшествия. Пратеници отъ Барутанлията. Прѣдложение на чепински турци за примирие. Наивностьта на Батачени и безцѣлно изгубеното врѣме.

Макаръ въ Пещера и да се хваща кървавото писмо, назначено за Батакъ, огъньтъ сé пакъ пламналъ отъ само себе си въ тоя балкански градецъ.

На 21 Априлъ по мръкнало селянитѣ, които се разбѣгали отъ Пазарджикъ, дотърчали изплашени и донесли новината за възстание[1]). Тогава селянитѣ се събрали и рѣшили същата нощь да завардятъ селото. Въ Батакъ се намиралъ тогава синътъ на Барутанлията Ахмедъ ага съ нѣкои другари. Рѣшили да го нападнатъ въ хана на Ангелъ Ганевъ. Обсадили ги, но домакинътъ тайно пропустналъ гоститѣ си,

---

1) З. Стояновъ полага 22, срѣщу Гергйовденъ. „Записки“ т. III стр. 314; а въ „Батакъ“ отъ Бойчо се полага, че туй се е случило на 17 априлъ, което, разбира се не може да бъде, в. стр. 17.

При туй, трѣба да си мислимъ, че и тука липсваха опрѣдѣлени инструкции отъ центра на окржга, което още повече ще да е усилвало нерѣшителностьта. Като не получили кървавото писмо опрѣдѣлено за тѣхъ, билъ пратенъ човѣкъ до Петлешкова, който пратилъ прѣписъ отъ него. Споредъ „Историята на Брациговското възстание", прѣписа донесли на 23 Априлий Ив. Глувчевъ брациговецъ и нѣкой си Гюро Стояновъ отъ Ясжкория, които Петлешковъ самичъкъ изпратилъ, щомъ се узнало, че въ Пещера е хванато баташкото писмо. Пратенитѣ благополучно стигнали тамъ, прѣдали прѣписа и пакъ се върнали въ Брацигово.

На 24 били убити двама пратеници на Барутанлията Ахмедъ ага, — стражари и двамата — и страхътъ избухналъ съ още по-голѣма сила между благоразумнитѣ. Съ това разпритѣ и деморализацията почнали още отъ самото начало.

Убийството е станало на беглишкитѣ хамбари. Горѣ на Семераланъ имало кула, дѣто обикновено пазила турска стража. Кога станало извѣстно разбунтуването на Батакъ, турската стража се оттеглила и била замѣстена въ възстанници. А когато се явили двамата заптии, Караджа Хасанъ и Помакъ Мустафа, стражата ги пустнала като пратеници. Така тѣ влѣзли до Беглишкитѣ хармани — до самото село. Тукъ пазилъ Д. Тянчевъ. Той повикалъ отъ Св. Георги — ближна стража — Ст. Трандафиловъ. Заптиитѣ идѣли, пратени отъ Барутанлията Ахмедъ ага, кжрагасж (околийски началникъ) на доспатския помаклъкъ, да узнаятъ, дали наистина сж възстанали батачени или не, и какво желаятъ. Трандафиловъ разяснилъ, че батачени ще се биятъ за свободата. Когато стражаритѣ, извѣстни бабаити, тръгнали да си отиватъ и се поотдалечили, единъ отъ тѣхъ се заканилъ злѣ на батачени. Трандафиловъ го убилъ съ пушката си. Другия сжщо не можалъ да избѣгне вѣрния куршумъ, който го повалилъ мъртавъ.

Слухътъ за станалото се разнесълъ много скоро изъ село и по всички позиции и произвелъ голѣмо впечатление. Двама правителствени стражари убити — работитѣ съ това живали далечъ. Ангелъ Кавлака, водитель на благоразумнитѣ, хваналъ да дига гласъ колкото трѣба и по-открито е проповѣдалъ своитѣ страхове.

Освѣнъ това, трупали се тукъ тамъ по стражитѣ случайни убийства. Никола Бойчовъ на мѣстностьта „Дъното" заклалъ едно турче, ученикъ отъ цариградскитѣ медресета, което било невъоржжено и беззащитно. Караулътъ кждѣ Фотенъ засрѣщналъ проходящи турци, убилъ единъ отъ тѣхъ и нѣкои ранилъ. Сжщо билъ убитъ на „Кънйова борика" единъ минареджия — строитель на джамии. Отъ една малка дружина помаци отъ около 6 души, убили двоица, двама ранили и двоица се спасили [1]).

По такъвъ начинъ, работитѣ се наостряли отъ двѣтѣ страни: отъ турска страна растѣла наежеността и остервенението, а тукъ страхътъ и упадъкътъ правили неочаквани завоевания.

Убиването на двамата стражари, тъй и другитѣ отдѣлни убийства на частни лица, стрѣснали помацитѣ. Всичко било съобщено съ най-голѣма бързина въ Пазарджикъ. Помашкото население се въоржжило и стегнало.

Отъ друга страна и внезапното избухване на възстанието породило бърканица, както видѣхме. Въ Батакъ трѣбаше да се приберать нѣколко села отъ Чепинската долина, ала разпореждания за това липсали. Ако подобни имаше, батачени можеха да прѣварятъ, и въ момента на първия уплахъ между помацитѣ, да приберать българскитѣ села. Въоржжени така и съ подкрѣпа отъ Пещера и Брацигово, батачени можеха да обезоржжатъ помацитѣ по цѣлото Чепинско корито и да направятъ селото си непристжпно за башибозукъ, а врѣменно и за редовната войска. Но всичко туй, разбира се, бива изпустнато.

Сега, батачени оставали сами на себе си, лишени отъ куража и нравствената мощь, които можеха да иматъ, ако сжществуваше разпоредителность и ако имаше взаимни дѣйствия въ цѣлия революционенъ окржгъ.

Сепакъ Привремения съвѣтъ пратилъ нарочно хора до Панагюрище за да искатъ опрѣдѣлени разпореждания. Отишли Ангелъ Трандафиловъ, Костадинъ и Митю Вранчеви, но полето вече било непроходимо отъ башибозукъ, който кръс-

1) Сравни „Батакъ" отъ Бойчо, стр. 40.

тосвалъ, и пратеницитѣ не могли да идатъ по-далечъ отъ Бѣлйово. Тѣ се върнали съ горчивата вѣсть, че Батакъ е прѣдоставенъ самъ на своитѣ собствени сили. Отъ тукъ нататъй и деморализацията вече могла най-скоро да настжпи съ пълна сила [1]).

Къмъ всичко туй се присъедини и хитрата маневра на помацитѣ, които въ начало, додѣто още бѣха сами и слаби, поискали примирие, както ще видимъ; и наивнитѣ батачени се съгласили; а послѣ, когато имъ пристигатъ подкрѣпления отвънка, тѣ нападатъ и смазватъ селото.

V.

Пловдивъ. Осуетения планъ за подпалване на града. Несполучливо приготовление. Желѣзницата неразрушена. Противодѣйствие отъ самитѣ съзаклѣтници. Слаби опити за пожаръ. Бѣгство на Кочо Чистеменски и Гого Търневъ.

Въ Пловдивъ движението не могло да се прѣнесе, както не се прѣнесе то въ Пазарджикъ и Пещера и въобще всѣкждѣ, дѣто имаше власть дѣто имаше турско население и чужди елементи.

Спoредъ плана на възстанието, Пловдивъ трѣбаше, както знаемъ, да бжде изгоренъ, или запаленъ на много мѣста. Желѣзницата на Одринъ щѣше да се разруши, и докато войска дойде на помощь по сухо, безъ желѣзница, околнитѣ възстанници отъ Перущица и родопскитѣ села щѣха да прѣвзематъ града и да разграбятъ военнитѣ складове. Съ разрушението на желѣзницата бѣше натоваренъ, както знаемъ, Г. Маневъ, но той нищо не извърши, защото бѣше прѣваренъ отъ възстанието, и хора най-послѣ, не можиха да му се изпратятъ.

Съ изгарянето на Пловдивъ билъ натоваренъ началника на тайната полиция въ Пазарджикъ, Отонъ Ивановъ, който, скоро слѣдъ Великдень се прѣселилъ въ Пловдивъ. Натоварилъ го лично Бенковски, съ тая задача. Отонъ билъ виканъ отъ Бенковски въ Поибрене, въ началото на Априлъ.

1) Бойчо, „Батакъ“ стр. 40.

Планътъ за запалване на Пловдивъ, планъ много примитивенъ, състоялъ се въ слѣдующето. Отонъ трѣбало да се засели въ Пловдивъ, да наеме около 20 здания въ разни части на града, прѣимуществено въ турската махала, и да подготви дѣлото. Десетина дни прѣди да избухне самото възстание, прѣдвиждало се да му пратятъ около 20 души помощници, всѣкой отъ които ще се засели въ наетитѣ кѫщи. Като дойде врѣмето, всѣкой, по даденъ знакъ, ще запали своето гнѣздо. За тая цѣль, трѣбало всѣкой прѣдварително да прѣнесе у дома си запалителни вещества, като газъ, фитили и др. Съ двадесетината пожарища прѣдполагало се да се произведе суматоха, посрѣдъ която възстаниците ще се въорѫжатъ и ще нападнатъ на града.

Несъмнѣно е, че тѣзи подпалвания сѫ и тука чрѣзмѣрно идеализирани, като революционно срѣдство, защото, при най-пълна сполука, тѣ не можеха да принесатъ очакванитѣ резултати. Впрочемъ, азъ говорихъ достатъчно за това и на друго мѣсто. Единъ пожаръ лесно се планира, лесно се дори върши, но и лесно се потушава. Сетнѣ, изгореното здание боли на притежателя си, на населението, но за правителството то си е нищо. Възстанието е имало по-важна задача: да съкруши военната мощь на тиранина, а не да пали кѫщитѣ на мирнитѣ хора.

По-важенъ е билъ планътъ за разрушение на желѣзнични мостове: това се върши и въ най-модернитѣ войни. Единъ съборенъ мостъ е отрѣзанъ пѫть; то е радикално спъване на противника. Но по тая посока нищо не е могло да се направи и сетнѣ, дигането на мостове е една специална и много трудна задача, която не бѣше по сили за нашитѣ невъорѫжени ни съ знание, ни съ нужднитѣ орѫдия и срѣдства възстанници.

Отонъ Ивановъ стигналъ въ Пловдивъ съ прѣпорѫчително писмо отъ Бенковски до Свѣщаровъ. Въ скоро врѣме, съ помощьта на послѣдния и на Чистеменски, Отонъ наелъ двадесетина здания. Тъй като помощницитѣ не били още стигнали, казвало се, че тѣзи кѫщи се зематъ за нѣкой близъкъ човѣкъ, търговецъ, който до нѣколко дни ще пристигне. А щомъ плащали добъръ наемъ, кѫщи се

намѣрили сравнително лесно. Хората, обаче, не дошли, а работата възбуждала съмнѣние. Освѣнъ туй, пари се харчили напраздно; кжщитѣ пъкъ безъ работници не могли за нищо да се употрѣбятъ.

Отъ друга страна, единъ отъ гимназиалнитѣ учители, химикъ, Наботковъ, билъ натоваренъ да приготви динамитъ, но отъ това нищо не излѣзло. Материалътъ, като глицеринъ, азотна и сѣрна кислоти и пр. билъ доставенъ, но отъ това, до приготвянето на динамитъ и правенето на бомби и послѣ употрѣблението имъ искало се не малко дни. Лѣярътъ съзаклетникъ Лазаръ Велегановъ, живущъ и сега въ Пловдивъ, щѣлъ да излѣе бомбитѣ. Нищо обаче отъ това не излѣзло.

Наботковъ е самъ живъ и разказа ни, разбира се, всичко що трѣба. Още Бенковски го натоварилъ да приготви динамитъ за разрушение на мостове. Той се съгласилъ, колкото да покаже съчувствие, но не гледалъ сериозно на тая работа, като неизпълнима. И да произведе динамитъ, той, единъ човѣкъ, съ ограниченитѣ срѣдства и при лошитѣ условия, въ които билъ поставенъ, произведеното щѣло да бжде твърдѣ малко, и пакъ е било само материалъ. А кой щѣлъ да прави бомбитѣ? Кой щѣлъ да ги употрѣби? И за едното, и за другото трѣбало специално приготвени хора. Наботковъ едва що билъ свършилъ техническо училище въ Петербургъ, знаялъ теорията и малко нѣщо практика, колкото да прави опитъ въ химическата лаборатория и нищо повече. А за работа съ динамитъ иска се фабрика съ специални сорджения. Наботковъ по-късно е билъ издаденъ и пролежалъ въ зтворъ до амнистията, като спасението си дължи повече на руското консулство, което се застжпило за него ужъ като русски поданикъ. Наботковъ е родомъ отъ Свищовъ.

Около 15 Априлъ Отонъ Ивановъ направилъ опитъ да си доведе хора отъ Станимака, защото хваналъ да губи надежда за Панагюрище. Той отишълъ въ Станимака и успѣлъ да състави тамъ комитетъ отъ слѣдующитѣ лица: Павелъ Костовъ, свещеникъ Матея Тодоровъ, х. Димитъръ Стоиловъ, Райчо х. Георгевъ, Тодоръ Райчовъ, Юрданъ х. Георгевъ, Н. Вълчовъ и Желю Пановъ. Само х. Димитъръ

Стоиловъ и Юрданъ х. Георгевъ тръгнали съ него за Пловдивъ.

Като не получилъ хора, а времето напредвало, на 18 Априлъ Отонъ пратилъ Юрданъ х. Георгиевъ въ Панагюрище, като съ нарочно писмо молилъ Бенковски да поорѫдатъ за помощници, защото на тия праздници сѫщи не чакали. На 21 Юрданъ х. Георгевъ пристигналъ съ два екземпляра отъ кървавото писмо за възстание и съ порѫка отъ Бенковски пловдивскитѣ съзаклетници да направятъ нѣщо сами, както могатъ, за подпалването. Незабавно Отонъ съобщилъ на Свѣщаровъ и [illegible] и въ съгласие съ тѣхъ [illegible] били вързани [illegible] съзаклетници на заседание. [illegible] Турчева, на това заседание [illegible] и Георги [illegible] отъ Марашъ [illegible] да за- [illegible]

[illegible]

намѣрили сравнително лесно. Хората, обаче, не дошли, а работата възбуждала съмнѣние. Освѣнъ туй, пари се харчили напраздно; кжщитѣ пъкъ безъ работници не могли за нищо да се употрѣбятъ.

Отъ друга страна, единъ отъ гимназиалнитѣ учители, химикъ, Наботковъ, билъ натоваренъ да приготви динамитъ, но отъ това нищо не излѣзло. Материалътъ, като глицеринъ, азотна и сѣрна кислоти и пр. билъ доставенъ, но отъ това, до приготвянето на динамитъ и правенето на бомби и послѣ употрѣблението имъ искало се не малко дни. Лѣярътъ съзаклетникъ Лазаръ Велегановъ, живущъ и сега въ Пловдивъ, щѣлъ да излѣе бомбитѣ. Нищо обаче отъ това не излѣзло.

Наботковъ е самъ живъ и разказа ни, разбира се, всичко що трѣба. Още Бенковски го натоварилъ да приготви динамитъ за разрушение на мостове. Той се съгласилъ, колкото да покаже съчувствие, но не гледалъ сериозно на тая работа, като неизпълнима. И да произведе динамитъ, той, единъ човѣкъ, съ ограниченитѣ срѣдства и при лошитѣ условия, въ които билъ поставенъ, произведеното щѣло да бжде твърдѣ малко, и пакъ е било само материалъ. А кой щѣлъ да прави бомбитѣ? Кой щѣлъ да ги употрѣби? И за едното, и за другото трѣбало специално приготвени хора. Наботковъ едва що билъ свършилъ техническо училище въ Петербургъ, знаялъ теорията и малко нѣщо практика, колкото да прави опитъ въ химическата лаборатория и нищо повече. А за работа съ динамитъ иска се фабрика съ специални съоржжения. Наботковъ по-късно е билъ издаденъ и пролежалъ въ зтворъ до амнистията, като спасението си дължи повече на руското консулство, което се застжпило за него ужъ като русски поданикъ. Наботковъ е родомъ отъ Свищовъ.

Около 15 Априлъ Отонъ Ивановъ направилъ опитъ да си доведе хора отъ Станимака, защото хваналъ да губи надежда за Панагюрище. Той отишълъ въ Станимака и успѣлъ да състави тамъ комитетъ отъ слѣдующитѣ лица: Павелъ Костовъ, свещеникъ Матея Тодоровъ, х. Димитъръ Стоиловъ, Райчо х. Георгевъ, Тодоръ Райчовъ, Юрданъ х. Георгевъ, Н. Вълчовъ и Желю Пановъ. Само х. Димитъръ

Стоиловъ и Юрданъ х. Георгевъ тръгнали съ него за Пловдивъ.

Като не получилъ хора, а врѣмето напрѣдвало, на 18 Априлъ Отонъ пратилъ Юрданъ х. Георгиевъ въ Панагюрище, като съ нарочно писмо молилъ Бенковски да побързатъ за помощници, защото наетитѣ праздни кѫщи не чакали. На 21 Юрданъ х. Георгевъ пристигналъ съ два екземпляра отъ кървавото писмо за възстание и съ порѫка отъ Бенковски, пловдивскитѣ съзаклетници да направятъ вече сами, което могатъ за подпалването. Незабавно Отонъ съобщилъ на Свѣщаровъ и Чистеменски и, въ съгласие съ тѣхъ, сѫщата нощь били викани по-виднитѣ съзаклетници на заседание. Споредъ свидѣтелството на Турчева, на това заседание присѫтствували и Лука Чепариновъ и Георги Крумовъ, послѣдни учитель отъ Мараша, натоваренъ да запали училището въ Новата махала.

Трѣбва да забѣлѣжимъ, че редоветѣ на съзаклетницитѣ въ Пловдивъ се бѣха въ послѣдно врѣме значително разредили. Нѣкои отъ по-младитѣ и рѣшителни хора отидоха да дѣйствуватъ по роднитѣ си мѣста. Никола Караджовъ, Хараламби Караджовъ, Григоръ П. Бошковъ и Хр. Благоевъ заминаха тъкмо на страстната недѣля за Клисура, а Тома Георгиевъ си отива отъ по-рано за Панагюрище, дѣто го знаемъ, че служеше за секретаръ на Бенковски.

На свиканото заседание, което щѣло да се състои въ жилището на Отона на Небетъ тепе, явили се твърдѣ малцина. Мълвата за прѣдателство, която се бѣ разпространила още отъ прѣди нѣколко дни, като слана попарила съзаклетницитѣ, които сега странили и дори се потайвали. Извѣстието за възстание сѫщо довтасало съ Ахмедъ ага, рано сутриньта на 21, или още прѣзъ нощьта чрѣзъ забѣгналитѣ стражари, и произвело суматоха въ града. Хр. Търневъ билъ търсенъ и откакъ се върналъ на 19 отъ Панагюрище, криелъ се. Затуй, на свиканото заседание освѣнъ Свѣщаровъ, явили се други твърдѣ малцина: били само Спасъ Турчевъ, Г. Кожухаровъ и Георги Търневъ.

Рѣшили: на другия день, вечерьта 22 Априлъ, всѣкой [illegible] твующитѣ да запали едно или по нѣколко зда-

ния, кждѣто му е по-лесно въ разнитѣ части на града. Мислили още да се прѣкъсне желѣзницата, като разрушатъ моста на Катуница. Колкото до самитѣ съзаклетници, едни рѣшили да заминатъ за Царацово и, като подбератъ полскитѣ села, да ги отведатъ въ Копривщица; други трѣбало да идатъ къмъ Сотиръ и околнитѣ родопски села, да ги повдигнатъ и заведатъ въ Перущица, а отъ тамъ прѣзъ Брацигово пжтьтъ бѣше, разбира се, за Батакъ.

Д. Свѣщаровъ обѣщалъ да запали своята кжща на Новата Махла и дюгена си, който се намиралъ на самата Джумая, централния мегданъ въ Пловдивъ. Сжщиятъ прѣдполагалъ, че сигурно ще убѣди Атанасъ Семерджията да подпали и той своята кжща на Гюлъ-бахче, а Георги Атанасовъ Чешмеджията да тури огънь на едно голѣмо турско здание на Орта-Мезаръ. Спасъ Турчевъ отъ своя страна, се рѣшилъ сжщо да запали собствения си дюгенъ отъ бакалия, който се намиралъ на Унъ-Капанъ, отдолу между двѣтѣ тепета Небетъ и Джамбазъ; той се надѣялъ още и на учителя Машевъ въ Мараша, българска махла, който пъкъ да подпали нѣкакво турско здание. Чистеменски щѣлъ и той да запали своя дюгенъ и своята кжща — дюгенътъ на Узунъ чаршия, а кжщата въ Лохутъ Махла. Георги Търневъ трѣбало да подпали хана на баща си въ Каршиака, а пъкъ А. Кожухаровъ, ученикъ и живущъ въ пансиона около св. Недѣля, натоварили да прѣвърне въ пепелъ ученолюбивото заведение. За всички подпалвания се опрѣдѣлило едно общо врѣме, 12 часа срѣднощь. Колкото до моста на Катуница, сждбата му сега била изоставена въ ржцѣтѣ на Чепариновъ, бакалинъ тогазъ въ сжщото село, а въ ново врѣме адвокатствующъ въ Станимака. Дали му барутъ и фитилъ за цѣльта.

Всички съзаклетници годни за оржжие се броели въ Пловдивъ всичко на всичко до 30 души! Рѣшено било да се обади до колкото се може на всѣкиго да се намѣри слѣдующата нощь всѣкой на единъ отъ двата сборни пункта — кой кждѣто желае: въ Царацово или подъ Джендемъ тепе — на полето. На послѣдния пунктъ Спасъ Турчевъ щѣлъ да изнесе и Пловдивското знаме, изработено отъ Елена Трантеева.

по настояването на Отона селянитѣ не си прѣдали оржжието, ударилъ и изгорилъ селото. Бойковци не искали да дойдатъ въ Дѣдово, но като били сжщо излѣзли въ гората, башибозукътъ запалилъ и тѣхното село. Селенитѣ послѣ събрали оржжието и прѣдали го въ ржцѣтѣ на башибозуцитѣ, за да не бждатъ изклани. Това е било вече на 26. Отонъ скоро послѣ това билъ принуденъ да се крие въ Станимака и Пловдивъ, дѣто го и хванали. Така че, въ Пловдивскитѣ села, освѣнъ за жертви и разрушения, за никакво възстание не може дума да става.

VI.

Работитѣ въ Перущица. Сношение съ Брацигово. Разнорѣчиви източници. Начало на бунта. Поведението на Брѣстовичени. Проблематично възстание. Пратеницитѣ на Ахмедъ ага Тъмржшлията Убийство. Новъ пратеникъ. Оттеглянето на Брѣстовичани. Перущица оставена сама на своитѣ сили.

Перущица не възстана изеднажъ. Внезапното избухване на движението въ едно врѣме, за което никой не билъ прѣдупрѣденъ, липсата на опрѣдѣлена идея, на планъ, липсата на всѣко извѣстие за първитѣ дѣйствия, мжчнитѣ сношения и въобще отсжтствието на какво да е дефинитивно разпореждание ето причинитѣ, които направили да се изгубятъ и тукъ нѣколко скжпи дни въ безцѣлно недоумение.

Духоветѣ въ Перущица бѣха, разбира се, приготвени. Перущенци отъ рано влѣзли сами отъ своя страна въ прѣговори съ близкни нѣкои села, особно съ Брѣстовица, да се защищаватъ взаимно Идеята за самозащита се родила отъ само себе си, диктувана отъ създалитѣ се обстоятелства. Както всѣкждѣ въ страната, въ послѣдно врѣме, особно отъ Ст. Загорското възстание насамъ, турцитѣ често се заканвали да дигнатъ поголовна сѣчь надъ християнитѣ. А послѣднитѣ, стрѣснати отъ заканата, неволно се въоржжаваха, дори безъ да бждатъ засегнати отъ възстаническата идея. Идеята дошла само за да даде опрѣдѣлена цѣль на въоржжението. Духоветѣ въ Перущица били още по-натегнати отколкото другадѣ, поради близкното съсѣдство на това село съ върли турски гнѣзда, като Устина. Устинскитѣ турци

отдавна се заканвали открито на българскитѣ си съсѣди, да видятъ лоша смѣтка съ тѣхъ. А близостьта на Тъмрашъ било най-слабото мѣсто на Перущени. Тѣ сериозно мислили за своята мрачна сждба и стѣгали се. Отъ друга страна, близостьта на Перущица съ такъвъ интелегентенъ и важенъ центъръ за възстанието на цѣлия народъ, като Пловдивъ, отъ който Перущица е отдалечена едва на дватри часа, създалъ тукъ още отъ шесдесетьтѣ години будна интелинция. Прѣзъ 1876 въ Перущица имаше вече сдружие за да се основе тамъ специално земледѣлческо училище, за което споменахъ и другадѣ, и което изслѣдователи като Берингъ не изгубятъ изпрѣдвидъ, кога хвалятъ интелигентностьта на българина въ ония врѣмена.

Кървавото писмо тукъ е стигнало — не е сигурно дали отъ Брацигово или отъ Пловдивъ или даже и отъ двѣтѣ мѣста изеднажъ — на 21 Априлъ, азъ споменахъ свидѣтелството на Отонъ Ивановъ за писмо, пратено отъ Пловдивъ — свидѣтелство. на което нѣма защо да не вѣрваме. На 23 заранььта довтасва и Кочо Чистеменски отъ Пловдивъ.

Перущица е разположена на ребрата на Доспатъ и отъ високо наблюдава цѣлата равнина до Срѣдна-Гора. На 23 Априлъ далечнитѣ пламъци, едва-що вече блѣснали по полето, били най-добрия свидѣтель за възникналия смутъ и прѣдупрѣждавали перущени да зематъ мѣрки за да се увазятъ. Присжтствието на Кочо Чистеменски подѣйствувало ободрително. Вечерьта поставили стражи на изходитѣ на селото и това е било вече фактическо начало на въоржженото положение.

Ще добавя, че свѣденията за първоначалния моментъ на възстанието въ Перущица сж особно тъмни, противорѣчиви и пакъ осждни. Главнитѣ дѣйци тукъ, като П. Боневъ, В. Соколски и др. легнаха подъ пепелищата на възстанието; останалитѣ живи поборници слаби сж да възкръсатъ потрѣбното. З. Стояновъ полага, че Спасъ Ив. Гиневъ дошълъ тукъ отъ Панагюрище на връхъ Гергйовдень, 23 Априлъ, и донесълъ кървавото писмо, което е невѣроятно. Спасъ Гиневъ бѣше народенъ прѣдставитель на Оборище, но Бенковски го върна още отъ Панагюрище, защото пълномощното

му било погрѣшно. Поради туй, връщането му не е било по късно отъ 13. Да се прѣдположи, че Спасъ Гиневъ послѣ това е седѣлъ до 22 — цѣли 9 дни въ Панагюрище за да си дойде на 23 у дома, почти е невъзможно. Ако той дѣйствително е билъ въ Панагюрище, безъ друго щѣше да тръгне още на 20 съ кървавото писмо, да придружи Петлешкова. На 21 въ Пазарджикъ сѫ знаели за възстанието, сѫщия день имало турци по пѫтя до Калагларе. Всичко е било на кракъ. Самъ човѣкъ тогава не е пѫтувалъ отъ Панагюрище навънъ. Да се прѣдположи, че Гиневъ излѣзълъ на 20, но ходилъ по околни пѫтища пакъ е невѣроятно. Не се знае отдѣ З. Стояновъ знае това: той рѣдко означава източника на свѣденията си; а тъй и поправката се затруднява. Той твърди още, че Кочо Чистемснски стигналъ на 21, което не може да бѫде, защото сѫщия день вечерьта той турилъ фитила на дюгеня си въ Пловдивъ. Ако нѣкой по слаба память му е разказвалъ, че Спасъ и Кочо подготвили възстанието, възможно е [1]). Рѫководители по душа на работитѣ сѫ били В. Соколски и П. Боневъ; въ отсѫтствието на В. Соколски, който останалъ въ Панагюрище, П. Боневъ билъ главенъ рѫководитель, съ когото Кочо се сдружилъ. Г. Димитровъ прави сѫщата грѣшка за Чистеменски като твърди, че той стигналъ въ Перущица на 22 Априлъ [2]). Азъ приемамъ, че найранното извѣстие за възстание е стигнало въ Перущица прѣзъ Брацигово отъ Петлешкова или даже прѣди него: П. Боневъ билъ въ Брацигово и върналъ се оттамъ на 20, [3]) безъ да дочака Петлешковъ; а тогазъ още въ Брацигово знаяли за бунтъ. Не можеше Петлешковъ да не помисли за тъй близкото голѣмо чисто българско гнѣздо до Брацигово. Наистина, свѣденията за това кърваво писмо сѫ много смѫтни. Танчо Гйошевъ, който е живъ и твърди, че занесълъ по възстанието писмо за Перущица, може да е носилъ копие отъ Панагюрската прокламация или просто извѣстително, ала той е ходилъ въ Перущица, пратенъ отъ

[1]) З. Стояновъ „Записки" т. III стр. 276.
[2]) „Княжество България" т. II стр. 471.
[3]) Іеремиевъ и Петлешковъ „История на Брациговското възстание", стр. 74.

Петлешковъ, щомъ тоя се върналъ отъ Панагюрище. Но той може да грѣши своя разказъ [1]). Ала даже никакъ да не знаемъ лицето, пакъ трѣба да приемемъ, че ако не на 21, то най-късно на 22 Петлешковъ е извѣстилъ въ Перущица да възстанатъ. Въ „Защитата на Перущица" е казано съ общи думи, че на 24 сутриньта дошълъ пратеникъ отъ Панагюрище „съ кървавото писмо за прогласяването на възстанието", [2]) което е невѣроятно поради късното си. Г. Димитровъ туря за начало на бунта пристигането на Кочо Чистеменски и появяването на турци надъ монастира Св. Тодоръ надъ Перущица. Но той е така смътенъ въ данитѣ, че твърди, какво „турцитѣ били извѣстни даже за деня, въ който ще се провъзгласи възстанието, и завзели високитѣ върхове и пр." и остава ни да се чудимъ за кой день е думата, когато не се знае такъвъ опрѣдѣленъ за Перущенци. Ако е намекътъ за прѣдателството на Ненка, че възстанието ще се провъзгласи на 1 Май и турцитѣ заели позиции около Перущица още на 22 Априлъ или се извѣстили отъ Пазарджикъ за възстанието на 20 въ Панагюрище и на 23 вече били на кракъ да дебнатъ Перущица — то е другъ въпросъ. Но Г. Димитровъ е мислилъ, може би, нѣщо сжществено, а не го изказалъ ясно. Думата ми е, че източницитѣ сж твърдѣ осксждни, и нищо, за жалость, не могатъ ни каза по въпроса тѣ. Иностраннитѣ източници сж изобщо много повърхностни за всичко, що се относи до приготовления; никой не искаше по онуй врѣме да се пуща въ подробности за механизма на комитетското здание. Причината на това се крие въ обстоятелството, че всички иностранни изслѣдователи гледаха съ прѣнебрежение на възстанието, което Берингъ, напримѣръ, нарича „аларма", а не въоржжена акция. Онова, което ги занимаваше, бѣ звѣрствата, опустошенията и пожарищата, които послѣдваха. Освѣнъ туй, нашитѣ хора старателно бѣха скрили всички слѣди отъ организацията. Изслѣдвателната комисия въ Пловдивъ можа да научи само абсурди и отъ нея не можемъ никакви подробности научи. За Перущица

1) Сравни Ibid, 74
2) Стр. 25.

Берингъ почва отъ появяването на тъмрашкитѣ башибозуци съ Ахмедъ ага. Скайлеръ изобщо отказваше да говори за нѣкакво приготовлявано възстание. Нашитѣ, разбира се, всичко бѣха направили за да го увѣрятъ, че подобно нѣщо нѣма и добриятъ американецъ не влѣзе въ подробности, пъкъ и нѣмаше защо.

Но да се повърнемъ на разказа по събитията.

Брѣстовичени, обезпокоени отъ положението на работитѣ, сѫщия день 23, пратили въ Перущица А. Андреевъ, Д. Шишковъ и Попъ Семеновъ, да се споразумѣятъ за взаимна отбрана. Въ едно събрание, станало въ училището подъ прѣдседателството на П. Боневъ, зело се рѣшение, че съединението на двѣтѣ села е прѣждеврѣменно, защото нѣма явна опасность, а да се прѣнесе едно село въ друго ще влече съ себе си много неудобства, мѫки и разноски, и за еднитѣ, и за другитѣ. Остановили се на едно: което село бѫде нападнато първо, другото ще му се притече на помощь. Гаче ли се касаеше само до това!

Изобщо, като влѣзе човѣкъ въ всички тия подробности, губи изеднажъ нишката на събитията и съмнява се въ сѫщинския характеръ на това, що изучва. Невѣроятно просто става, дали се е приготовлявало тукъ възстание, или не, дали има бунтъ, или не: толкова се смѣсили страхътъ съ въодушевлението, пасивната отбрана съ активния революционенъ духъ! Това най-много заблуди отпослѣ чужденцитѣ и накара нѣкои отъ тѣхъ съвършено да отказватъ сѫществуването на една революция.

Перущени още разчитаха на помощь отъ Д-ръ Соколски, който ще се яви отъ Панагюрище съ силна чета, и това ги е карало да не настояватъ за бързо съединение съ съсѣдитѣ. Но както и да е, поканата все пакъ подѣйствувала и сега вече Брѣстовица на своя смѣтка се въорѫжила по енергично и поставила стражи.

На 24 Априлъ деньтъ миналъ въ Перущица съ копане на шанцове за защита. Революционниятъ духъ се разбудилъ, но и благоразумнитѣ, както въ Батакъ, заговорили. Дѣдо Рангелъ Гачевъ съ Георги Стояновъ [1]) се запѫтили

1) Г. Натевъ, 25.

за Пловдивъ, да се турятъ подъ защита отъ правителството като искатъ и завардване на селото, както отъ башибозуци, така и отъ размирнитѣ. Трѣба да се разбира, че тѣ отиватъ на своя смѣтка, а може би отъ страна на благоразумната партия, а не като прѣдставители на цѣлото село, както е прѣдставилъ това Берингъ, който впрочемъ говори само за дѣдо Рангелъ.

Но въ туй врѣме, тъмрашлията Ахмедъ ага се билъ вече надвѣсилъ надъ селото.

Будностьта на турското население, както тукъ, така и другадѣ, лесно се обяснява. Правителството, като подуши съ врѣме движението, направило бѣ своитѣ разпоредби да се въоржжи башибозукътъ.

Ахмедъ ага пратилъ на 24 трима помаци, подъ прѣдводителството на извѣстенъ бабаитинъ Дели Хасанъ. Пратилъ ги въ Перущица до П. Боневъ, ужъ да искатъ отъ селото два товара хлѣбъ, а въ сжщность за да узнаятъ какво става тамъ. Берингъ казва, че пратенитѣ сж били цѣла дружина отборъ хора отъ таборътъ на Тъмрашилята, ала туй не е вѣрно. Сжществующето въ Перущица разцѣпление сега естествено изпъкнало съ още по-голѣма сила. Благоразумнитѣ натоварили хлѣбъ, бунтовницитѣ го отнели, а тримата хора на Ахмедъ ага били вързани и хвърлени въ затворъ. Съ туй посѣгане се освещавало на дѣло и възстанието.

Сжщеврѣменно, единъ арнаутинъ, съгледатель отъ Кричимска страна, застрѣлилъ по полето Дѣдо Ковчо Гинчовъ, който се прибиралъ въ село отъ своя дюгенъ на с. Кадиево. Тоя Ковчо погрѣшно е означенъ отъ З. Стояновъ съ име Калоферъ [1]). Видътъ на невинно пролѣтата християнска кръвь разярилъ бунтовницитѣ и тѣ изклали сжщата вечерь хората на Ахмедъ ага. Съ това и откритото неприятелство почнало.

На 25 дошълъ пратеникъ, Дѣдо Ангелъ Кацара отъ Чуренъ, който Тъмрашлията проводилъ, за да си търси тримата човѣци. Тоя пжть Ахмедъ ага вече употрѣбявалъ

---

[1]) „Записки“ т. III стр. 276. Г. Натевъ, 26.

за разузнавачъ не турчинъ, като, види се, прѣдвиждалъ какво ще бжде. Перущенци отговорили, че подобни хора не сж били виждани въ селото имъ, но отъ това ставало още по-явно, че тѣ сж погубени.

Ахмедъ ага, прѣдизвиканъ по тоя начинъ и обиденъ кръвно, искалъ да нападне веднага и да си отмъсти, но нѣмалъ достатъчно хора. Той отложилъ за два дни наказанието, докато събере достатъчно пълчища отъ Кърждали и Рупчосъ, отдѣто живо идѣли голи, боси и гладни за плячка башибозуци.

П. Боневъ пратилъ настоятелно писмо до Брѣстовица да иска помощь, защото явно било, че нападението нѣма да се забави. Писмото занелъ Митю Ковачевъ. Около 30 души отъ по-юначнитѣ Брѣстовичани потеглили за Перущица, дѣто стигатъ на 25 вечерьта въ Недѣля. Сжщата нощь Куртово-Конаре засвѣтило по полето, запалено отъ черкезки пълчища. Момчетата по позициитѣ около Перущица се зарадвали, като се мислило, че Соколски иде съ чета. Всички защитници на Перущица се брояли около 648, [1]) а туй число пакъ ще да е прѣувеличено. Цѣлиятъ день на 26 миналъ въ праздни ожидания, като за 27, вторникъ, се очакваха сериозни произшествия.

Още прѣзъ нощьта на 25 срѣщу 26 дошлитѣ тридесетина Брѣстовичени си отишли назадъ въ селото. Тѣ били разочаровани, като видѣли съ очитѣ си, че въ Перущица никаква помощь отъ вънка не пристигала. И тъй като прѣзъ нея нощь пламнали нѣкои пожарища и въ ближното село Пастуша, лежаще между Брѣстовица и Перущица, разчуло се, че башибозуци нападнали и на самата Брѣстовица. Брѣстовичени въ този слухъ намѣрили достатъченъ мотивъ за да се върнатъ въ селото си, което се е нуждаяло тоже отъ тѣхната защита.

Въ сжщность тѣхъ никаква революционна идея не е сериозно въодушевлявала и тѣ нищо възстанническо не извършили въ селото си. Когато Дѣдо Рангелъ и Г. Стояновъ отъ Перущица отивали за Пловдивъ да се поставятъ подъ

1) Г. Натевъ, стр. 34.

милостьта на правителството, тѣ заминали прѣзъ Брѣстовица, и тукъ се разчула тѣхната мисия. Благоразумнитѣ отъ Брѣстовица сжщо се придружили къмъ Дѣдо Рангелови да искатъ покровителството отъ конака чрѣзъ Гюмюшъ Гердана и Найденъ Геровъ, за да не имъ се разорятъ огнищата. И дѣйствително, на 26 вечерьта тука идватъ двама сувarии (конни стражари), като прѣдставители на правителствената власть. Тѣзи двама правителствени агенти се оказаха послѣ наистина достатъчно силни за да отвратятъ башибозуцитѣ отъ селото и Брѣстовица остана неврѣдима; защото, най-послѣ, всички тия башибозуци дѣйствуваха само по указание на правителството.

По такъвъ начинъ Перущица на 27, когато се почнали безчинията на башибозуцитѣ отъ близо, била съвършено сама и прѣдоставена е сега на своитѣ собствени сили.

VII.

Полскитѣ села около Пловдивъ. Пакъ по първото писмо отъ Копривщица до Старо Ново Село. Извѣстие въ Синджирлий и Айваджикъ. Неджипъ прѣдводитель на башибозуци. Царацово и други села на пжть. Георги Търневъ. Прѣселение на седемьтѣ полски села въ Копривщица.

Да минемъ сега къмъ полскитѣ села около Пловдивъ, на срѣщния брѣгъ на Марица.

Отъ Копривщица, освѣнъ писмото до Панагюрище, бѣха писани, както видѣхме, и други писма. Каблешковъ побързалъ да извѣсти въ Старо Ново Село, Синджирлии, Стрѣлча и др. Макаръ че по рѣшението въ Оборище и на специалната комисия, копривщенци трѣбваше да извѣстятъ само въ центъра на окржга, но тѣ излѣзли практични. Извѣстието догдѣ стигне въ Панагюрище и послѣ оттамъ до Старо Ново Село, щѣше да се забави; трѣба още да си мислимъ, че Панагюрище е далечъ; а отъ Копривщица до Старо Ново Село е само петь часа пжть. Писмото било написано на бърза ржка на Чалжковата воденица, което вече знаемъ. Рашко Балчевъ, комуто Каблешковъ далъ единъ пъргавъ конь, що самъ яздилъ него часъ, отнжтувалъ въ минутата.

Тъй като този въпросъ е малко споренъ, принудени сме пакъ да поспремъ тукъ малко и да направимъ една кратка бѣлѣжка.

И на друго мѣсто се отбѣлѣза, че г. Н. Бѣловѣждовъ е смѣсилъ въ паметьта си писмото до Старо Ново Село съ онова до Панагюрище. Азъ разяснихъ обстоятелствата по туй, може би достатъчно, когато говорихъ за Панагюрското писмо, но има още нѣщо да се каже. За Рашко Балчевъ, името на когото г. Н. Бѣловѣждовъ не знае, а го означава като неизвѣстно момче, пратено въ Панагюрище, сжщия писатель допуща и една невъзможность. Като се метналъ на часа върху коня, пратениятъ билъ „отлѣтѣлъ като вихъръ" и стигналъ въ Панагюрище за единъ часъ, когато обикновено за тамъ се отива за 4—5часа. „Казаха, прибавя г. Н. Бѣловѣждовъ, че коньтъ, съ който той отиде, умрѣлъ, и той (пратеникътъ) се завърналъ на другия день пѣша [1]). Прѣзъ Бѣлогрунъ прѣкия пжть за Панагюрище—отива се за четире петь часа, но пѣша, а съ конь стига се за три часа. Пжтьтъ е върлъ и не може всѣкждѣ да се ѣзди. Но и да положимъ, че именно Рашко Балчовъ е занесълъ писмото до Панагюрище, а не другъ, т. е. че онова лице, за което говори г. Н. Бѣловѣждовъ, а не друго е занесло писмото въ Панагюрище и стигнало за единъ часъ — това пакъ е несъобразность, която г. Бѣловѣждовъ не забѣлѣзалъ, защото му сж липсвали свѣдѣния отъ други мѣста. Той само казва, че когато Каблешковъ дошълъ при него и писалъ писмото, съ други думи, когато куриерътъ тръгналъ за Панагюрище, Нед[illegible] още [illegible] въ кона [illegible] Неджипъ можеше да стигне [illegible], както видѣхме, най рано послѣ два часа [illegible], като е употрѣбилъ за пжть най-малко 1 часъ [illegible] Неджипъ се измъкна отъ Копривщица въ [illegible] часа [illegible]. Тъй че писмото било писано [illegible] единъ часъ [illegible] Сжщото [illegible] и [illegible] три часа [illegible] въ Панагюрище [illegible] повечето [illegible] писмото [illegible] стигнало даже

[illegible]

прѣди четири часа. Сега, може ли да се прѣдполага, че това писмо е отишло за единъ часъ въ Панагюрище? За толкова късо врѣме то не можеше да стигне и въ Старо-Ново-Село, което отстои отъ Копривщица дори малко подалечъ отколкото Панагюрище. Рашко Банчевъ е живъ и г. Н. Бѣловѣждовъ може да провѣри свѣдѣнията си. Но — толкова за това писмо. Да прослѣдимъ сега развитието на събитията въ оня край.

Каблешковъ далъ на сжщия пратеникъ, Рашко Банчевъ, една записка до Генчо Димчовъ, учитель въ Елешница, когото подканялъ да обяви възстанание въ селото си. Банчевъ стигналъ вечерьта въ Старо-Ново-Село, а отъ тукъ Коста Негиновъ, новоселецъ, отнесълъ сжщата нощь записката на Генчо Динчовъ въ Елешница. Послѣдния впрочемъ твърди, че записката е била отъ Найденъ Сланинковъ. Генчо на 21 зараньта самъ се притекълъ въ Старо-Ново-Село и като видѣлъ кървавото писмо, върналъ се въ селото си и сжщия день Елешница се въоржжила; селянитѣ зели да се стѣгâтъ за пжть. Съ писмото си Каблешковъ имъ съобщавалъ, че околнитѣ села ще се приберать въ Старо-Ново-Село, а отъ тамъ въ Копривщица.

Но на 21 Априлъ още зараньта Каблешковъ пратилъ още Велйо А. Серекътъ заедно съ Петко Кундураджията и дванадесеть души въоржжени хора да идатъ и подигнатъ Старо-Ново-Село. На Даутова поляна тия пратеници на Каблешковъ забѣлѣзали една банда башибозуци. Това ги принудило да спратъ на единъ часъ разстояние отъ Старо-Ново-Село и пратили единъ отъ своитѣ, да се промжкне безъ оржжие до селото и да иска въоржжени хора на помощь за да нападнатъ турцитѣ. Обаче дошли само четири души за да кажатъ, че селото не желае да възстане, додѣто не види една чета отъ сто души въоржжени хора да имъ дойдатъ на помощь отъ Копривщица. Слѣдъ туй малката дружина се върнала назадъ.

Повторно ще да е идвалъ самъ Каблешковъ на 22 Априлъ но само съ 20—30; затуй споменува и Н. Бѣловѣждовъ [1]), а разказва за него и Динчо Генчевъ. Цѣлата

[1]) „Първа пушка“, стр. 82.

околность се раздвижила. Тукъ зели да се точатъ вече кервани отъ околнитѣ възстанали села, ала новоселци не се съгласявали да напустнатъ селото си. Сжщия день Каблешковъ се върналъ пакъ въ Копривщица, като оставилъ тукъ нѣкои отъ своитѣ хора.

Юначниятъ Георги Търневъ, като излѣзълъ отъ Пловдивъ, прѣзъ нощьта на 22 срѣщу 23 Априлъ, дѣто не можилъ да запали бащиния си ханъ въ Каршияка, защото, както видѣхме, кроежътъ билъ побърканъ отъ посветени хора, отишълъ при Ив. Арабаджията въ Царацово. Послѣдния, подпомогнатъ отъ Търнева, подигналъ Царацово и всички сжщата нощь, срѣщу Гергйовдень, хванали пжтя за Старо-Ново-Село.

Отъ Царацово отишли въ Строево — отъ дѣто къмъ тѣхъ се присъединяватъ десеть-дванадесеть кжщи; въ Думанлии не се дигналъ никой, въ Паничери сжщо. Въ Старо-Ново-Село, дѣто стигнали сжщия день, заварили Елешница, Геренъ, Краставо и Синджирлии, — които нѣколко дни наредъ, дори до 25, постепенно се прибиратъ — и отъ тамъ точатъ се пакъ бавно послѣ по нататъкъ, на пжть къмъ Копривщица

Въ Синджирлии, едно отъ най-рано и най-дружно възстаналитѣ села въ този районъ, получили, споредъ споменитѣ на Боте Ивановъ, писмо прѣзъ Паничери или Елшица — не може да се знае добрѣ — ала самото писмо (за възстание, разбира се) произхождало отъ Копривщица. Така че то стигнало въ Синджирлии още вторникъ вечерьта на 20 Априлий. На слѣдующата заранъ Даскалъ Колю, по своя инициатива, пращатъ го съ Ганчо Ив. Гръчовъ въ Карлово, защото тамъ били въ туй врѣме Андонъ Стоиловъ и Ботю на пазаръ. Пратениците срѣщнали Боте на пжть край Дж[illegible]. Отбили се въ дюкяна на Иванъ Чукурлията и разчели писмото, което синджирлийскитѣ куриери носили въ [illegible] си. Боте [illegible] революционното послание и върнали се въ [illegible] дюкянъ на Кара Ивановъ, показалъ го и на други тамъ, но карловци не смѣели да мръднатъ. Когато вечерьта на 21 Априлъ Боте се върналъ съ Андонъ Стоевъ въ Синджирлии, тукъ селянитѣ вече били на кракъ.

прѣди четири часа. Сега, може ли да се прѣдполага, че това писмо е отишло за единъ часъ въ Панагюрище? За толкова късо врѣме то не можеше да стигне и въ Старо-Ново-Село, което отстои отъ Копривщица дори малко по-далечъ отколкото Панагюрище. Рашко Банчевъ е живъ и г. Н. Бѣловѣждовъ може да провѣри свѣдѣнията си. Но — толкова за това писмо. Да прослѣдимъ сега развитието на събитията въ оня край.

Каблешковъ далъ на сжщия пратеникъ, Рашко Банчевъ, една записка до Генчо Димчовъ, учитель въ Елешница, когото подканялъ да обяви възстанание въ селото си. Банчевъ стигналъ вечерьта въ Старо-Ново-Село, а отъ тукъ Коста Негиновъ, новоселецъ, отнесълъ сжщата нощь записката на Генчо Динчовъ въ Елешница. Послѣдния впрочемъ твърди, че записката е била отъ Найденъ Сланинковъ. Генчо на 21 зараньта самъ се притекълъ въ Старо-Ново-Село и като видѣлъ кървавото писмо, върналъ се въ селото си и сжщия день Елешница се въоржжила; селянитѣ зели да се стѣгатъ за пжть. Съ писмото си Каблешковъ имъ съобщавалъ, че околнитѣ села ще се приберать въ Старо-Ново-Село, а отъ тамъ въ Копривщица.

Но на 21 Априлъ още зараньта Каблешковъ пратилъ още Велйо А. Серекътъ заедно съ Петко Кундураджията и дванадесеть души въоржжени хора да идатъ и подигнатъ Старо-Ново-Село. На Даутова поляна тия пратеници на Каблешковъ забѣлѣзали една банда башибозуци. Това ги принудило да спратъ на единъ часъ разстояние отъ Старо-Ново-Село и пратили единъ отъ своитѣ, да се промжкне безъ оржжие до селото и да иска въоржжени хора на помощь за да нападнатъ турцитѣ. Обаче дошли само четири души за да кажатъ, че селото не желае да възстане, додѣто не види една чета отъ сто души въоржжени хора да имъ дойдатъ на помощь отъ Копривщица. Слѣдъ туй малката дружина се върнала назадъ.

Повторно ще да е идвалъ самъ Каблешковъ на 22 Априлъ но само съ 20—30; затуй споменува и Н. Бѣловѣждовъ [1]), а разказва за него и Динчо Генчевъ. Цѣлата

[1]) „Първа пушка", стр. 82.

Личностьта му внушавала обаяние на масата още и съ туй, че Гого, младъ, хубавъ, синъ на заможни родители, прѣзиралъ всичкитѣ блага, които живота въ бѫдаще му обѣщаваше, и тръгналъ да търси ранна смърть за една добра идея. И до сега мнозина отъ тѣзи бѣдни хора, живи още, спомнятъ съ уважение младиятъ си прѣдводитель. Какъ масата, която ние тъй евтино пустосваме съ поетическо високомѣрие, че е тъмна, слѣпа, какъ тая маса всѣкоги макаръ мѫчно ала тъй вѣрно вижда! Гого можеше твърдѣ добрѣ да се укрие и да запази своята кожа, както пещерци, брѣстовичени, татаръ-пазарджичени, пловдивци и др., но той прѣдпочита да остане войнишки вѣренъ на дълга си.

Георги Търневъ е роденъ въ 1855 въ Пловдивъ, дѣто се училъ до втория класъ. Послушенъ на буйната си и, всѣкой случай, цѣлна натура, той напуща училището и скоро стана извѣстенъ по своитѣ смѣли сбивания съ махленскитѣ турски бабаити, на които наложилъ респектъ прѣдъ своето прѣвъзходство. Но съ туй и животътъ му ставалъ невъзможенъ въ Пловдивъ. Като чувствувалъ нужда да се съвършенствува въ употрѣблението на орѫжие, той заминава за Ромѫния, дѣто постѫпилъ като простъ войникъ въ редоветѣ на ромѫнската армия. Тамъ той бива произведенъ унтеръ офицеръ. Когато чулъ за приготовляваното възстание, той се прибралъ у дома си, жеденъ да земе участие въ бѫдащата борба — велика задача, на която и до край остана мѫжки вѣренъ.

Всички прѣселници отъ събранитѣ седемъ села потеглили на 23 още, както казахме, за Копривщица; но всички спиратъ прѣдъ стръмния подемъ на Даутова поляна: липсвали коне, за да измъкнатъ тежко натоваренитѣ съ покѫщнина гйочове. Ездачитѣ войници отъ Копривщица се затекли до село и докарали още за впрѣгане добитъкъ на помощь. Още сѫщия день, 23, по-леко натоваренитѣ пристигатъ и биватъ размѣстени на жилища въ Копривщица. [1]) Прѣнасянето, разбира се, трае нѣколко дни. Бѣднитѣ жени, дѣца

1) Г. Димитровъ „Княжество България“ стр. [illegible]

и старци, нощували подъ открито небе на Даутова поляна. Тукъ оная башибозушка орда, за която споменахме, налетѣла да нападне и завързала се дори прѣстрѣлка, но била разгонена. Нѣкои отъ по рѣшителнитѣ мжже нападнали на Айренскитѣ турци, твърдѣ фанатизирани, въ самото имъ село, съ които се сражавали. Но турцитѣ водили отмъщение по своему. Останалитѣ села станали тѣхна собственость. Жъдни за грабежъ, башибозуцитѣ тарашували врѣдъ, товарили на коля изоставенитѣ отъ домакина покжщнини, и слѣдъ като всичко е било задигнато, давали огъня на селото, но —това ще видимъ по-добрѣ на своето мѣсто.

ГЛАВА ОСМА.

Начало на военнитѣ дѣйствия.

I.

Около Панагюрище. Дѣйствията къмъ Калагларе. Плѣчкосвания въ Юрушкитѣ махали. Елшица, Щърково и Динката се прѣнасятъ въ Панагюрище. Противорѣчиви източници Обсадата на джамията въ Стрѣлча. Списъкъ на копривщенската дружина. Появявание на башибозуци Обшо бѣгство на възстаницитѣ. Лъжовното побѣдителство на Хорчо. Помпозни отзиви за стрѣлчанския походъ Личностьта на Хорчо.

Около Панагюрище възстанието не всѣкждѣ се разпространявало съ пъленъ успѣхъ, и военнитѣ опити не отварятъ Богъ знае какви далечни хоризонти. На 20 Априлъ слѣдъ като Хорчо тръгна за Стрѣлча и Бенковски за срѣдногорскитѣ села, Ив. Соколовъ, началникъ на постовета на Св. Никола, запжтилъ се съ нѣколко вокржжени хора за Бжта, ближно село на Пазарджишкия пжть, за да го възбунтува. Бжтчани се съгласили да възстанатъ, но казали, че ще си пазятъ селото нѣма да се прѣселятъ въ Панагюрище. На сутриньта Соколовъ зелъ двадесетъ вжоржжени бжтчани и отишълъ съ тѣхъ въ Попинци, сжщо ближно село—отъ другата страна на шосето. И селянитѣ отъ Попинци пожелали да останатъ въ селото си. Всѣкждѣ простата маса еднакво постигаше съ своя бистъръ и не-

Личността му внушавала обаяние на масата още и съ туй, че Гого, младъ, хубавъ, синъ на заможни родители, прѣзиралъ всичкитѣ блага, които живота въ бѫдаще му обѣщаваше, и тръгналъ да търси ранна смърть за една добра идея. И до сега мнозина отъ тѣзи бѣдни хора, живи още, споминатъ съ уважение младиятъ си прѣдводитель. Какъ масата, която ние тъй евтино пустосваме съ поетическо високомѣрие, че е тъмна, слѣпа, какъ тая маса всѣкоги макаръ мѫчно ала тъй вѣрно вижда! Гого можеше твърдѣ добрѣ да се укрие и да запази своята кожа, както пещерци, брѣстовичени, татаръ-пазарджичени, пловдивци и др., но той прѣдпочита да остане войнишки вѣренъ на дълга си.

Георги Търневъ е роденъ въ 1855 въ Пловдивъ, дѣто се училъ до втория класъ. Послушенъ на буйната си и, нѣкой случай, цѣлна натура, той напуща училището и скоро става извѣстенъ по своитѣ смѣли сбивания съ махленскитѣ турски бабаити, на които наложилъ респектъ прѣдъ своето прѣвъзходство. Но съ туй и животътъ му ставалъ невъзможенъ въ Пловдивъ. Като чувствувалъ нужда да се съвършенствува въ употрѣблението на орѫжие, той заминава за Ромѫния, дѣто постѫпилъ като простъ войникъ въ редоветѣ на ромѫнската армия. Тамъ той бива произведенъ унтеръ офицеръ. Когато чулъ за приготовляваното възстание, той се прибралъ у дома си, жеденъ да земе участие въ бѫдащата борба — велика задача, на която и до край остана мѫжки вѣренъ.

Всички прѣселници отъ събранитѣ седемъ села потеглили на 23 още, както казахме, за Копривщица; но всички спиратъ прѣдъ стръмния подемъ на Даутова поляна: [illegible] коне, за да измъкнатъ тежко натоваренитѣ съ покъщнина [illegible]. [illegible] войници отъ Копривщица се [illegible] до село и докарали още за [illegible] добитъкъ на [illegible]. Още същия день 23, [illegible] натоваренитѣ пристигнали и биватъ разквартирувани на [illegible] въ Копривщица.[1] Прѣ[illegible], разбира се, [illegible] Бѣлевитѣ [illegible]

---

[1] [illegible] „[illegible]“ стр. [illegible]

и старци, нощували подъ открито небе на Даутова поляна. Тукъ онаяя башибозушка орда, за която споменахме, налетѣла да нападне и завързала се дори прѣстрѣлка, но била разгонена. Нѣкои отъ по рѣшителнитѣ мжже нападнали на Айренскитѣ турци, твърдѣ фанатизирани, въ самото имъ село, съ които се сражавали. Но турцитѣ водили отмъщение по своему. Останалитѣ села станали тѣхна собственость. Жъдни за грабежъ, башибозуцитѣ тарашували врѣдъ, товарили на коля изоставенитѣ отъ домакина покжщнини, и слѣдъ като всичко е било задигнато, давали огъня на селото, но —това ще видимъ по-добрѣ на своето мѣсто.

ГЛАВА ОСМА.

Начало на военнитѣ дѣйствия.

I.

Около Панагюрище. Дѣйствията къмъ Калагларе. Плѣчкосвания въ Юрушкитѣ махали. Елшица, Щърково и Динката се прѣнасятъ въ Панагюрище. Противорѣчиви източници Обсадата на джамията въ Стрѣлча. Списъкъ на копривщенската дружина. Появяване на башибозуци Общо бѣгство на възстаницитѣ. Лъжовното побѣдителство на Хорчо. Помпозни отзиви за стрѣлчанския походъ Личностьта на Хорчо.

Около Панагюрище възстанието не всѣкждѣ се разпространявало съ пъленъ успѣхъ, и военнитѣ опити не отварятъ Богъ знае какви далечни хоризонти. На 20 Априлъ слѣдъ като Хорчо тръгна за Стрѣлча и Бенковски за срѣдногорскитѣ села, Ив. Соколовъ, началникъ на постоветѣ на Св. Никола, запжтилъ се съ нѣколко вормжени хора за Бжта, близко село на Пазарджишкия пжть, за да го възбунтува. Бжтчани се съгласили да възстанатъ, но казали, че ще си пазятъ селото нѣма да се прѣселятъ въ Панагюрище. На сутриньта Соколовъ зелъ двадесетъ вжоржжени бжтчани и отишълъ съ тѣхъ въ Попинци, сжщо близко село—отъ другата страна на шосето. И селянитѣ отъ Попинци пожелали да останатъ въ селото си. Всѣкждѣ простата маса еднакво постигаше съ своя бистъръ и не-

прѣвзетъ отъ никоя фантасна идея умъ, че тѣзи масови прѣселявания за нищо не сж. Соколовъ пратилъ нѣколко бжтчани да идатъ до Калагларе, за да видятъ какво става тамъ, но указало се, че калагларци се съгласили съ своитѣ съжители турци, да се бранятъ взаимно отъ дѣто и да бждатъ нападнати, а сжщото съгласие между турци и българи се постигнало и въ селата Джумая и Кепелии.

Соколовъ се върналъ на Св. Никола и по пжтя запалили въ Газиандере попинската кръчма на шосето надъ Попинци и турския карауленъ домъ; кръчмарътъ самъ далъ огънь на своя дюгенъ и като се въоржжилъ, тръгналъ съ бунтовницитѣ.

Сжщеврѣменно копали се усилено шанцове на Св. Никола, като се мислило, че главната опасность грози откъмъ Т.-Пазарджикъ. Укрѣпили сжщо Газиандере, по-делечъ отъ Св. Никола, кждѣто копали шанцове, като поставили и. силна стража подъ командата на Дончо Спасовъ.

На 21, когато става извѣстно, че пловдивския мютесарифъ, съ отдѣление конница, подошълъ къмъ Калагларе, запжтилъ се Ив. Соколовъ, като подбралъ и Дончо Спасовъ отъ Газиандере съ себе си. Пристигането на Азисъ Паша било прѣдизвѣстено на турцитѣ въ Калагларе, а отъ тукъ нѣкой отъ българитѣ успѣлъ да обади на стражата до Попинци. Пашата забѣлѣжилъ, може би, движението на въоржжени хора надалечъ отъ селото, а най вече като му сж доложили за всичко мѣстнитѣ турци, и побързва, както знаемъ, да се върне.

Калагларци скрили добитъка си, турски и български, въ близката гора, кждѣто мислили, че прѣзъ това разбъркано врѣме той ще бжде въ по-голѣма безопасность. Четата, обаче, отъ Газиандере подбира тоя добитъкъ и нѣколко души въоржжени хора го откарали въ Панагюрище. Мжтнитѣ врѣмена будятъ у всѣкиго инстинктъ на своеволие и посѣгателство.

Соколовъ не смѣялъ да нападне Калагларе и на сила да принуди селянитѣ да възстанатъ, което не само че бѣше непосилна длъжность да направи, но щѣше да бжде и твърдѣ пакостно за дѣлото. Той се боялъ, както ми казваше самъ,

отъ трайно противодѣйствие, като знаялъ, че и хората отъ Джумая и Кепелии ще се притекатъ на помощь на калагларци. А пъкъ неговитѣ хора бѣха малко и въоржжението бѣше твърдѣ слабо. Не се рѣшаватъ да вървятъ срѣщу едно малко село и то наполовина съ българи, а се бѣха опълчили една велика империя да съборятъ! „Тѣ, нашитѣ, бѣха дѣтински работи тогава" — заключи своя разказъ покойниятъ майоръ въ запасъ отъ българската армия. . . .

Съ това се изпустна единъ удобенъ моментъ, когато, възползувани отъ смущението, което спъваше правителството да дѣйствува рѣшително, възстанницитѣ можаха да направятъ много, за да разширятъ по възможность района на възстанието. Изобщо панагюрци не умѣятъ да използуватъ сгоднитѣ за тѣхъ начални минути. Врѣмето се губи въ празенъ възторгъ, тържества и блѣскави срѣщи.

На връщане отъ Калагларе, четата се отбила въ Юруцитѣ, изпразднени вече. Юрушкитѣ турци, подплашени на 21, при връщането на Бенковски, забѣгнали на бързо въ Т. Пазарджикъ, като оставили селото си беззащино и захвърлили на произвола на сждбата много отъ покжщнинитѣ си. Четата, едва що забѣгнала отъ едно село, което било готово да й се опре, отбила се сега въ опустѣлитѣ юрушки кжщи и дала пълна воля на необузданнитѣ си страсти: всичко що може да се граби, било оплѣнено, а селото запалили.

Тука българскиятъ възстанникъ, въпрѣки строгитѣ и хуманни постановления на революционния уставъ, се показва до голѣма степень съревнователь на турскитѣ башибозуци. Имало възстаници, които се натоварили съ котли, за да си ги занесатъ въ Панагюрище!

Юруцитѣ сж отдѣлни четири махали, на които Берингъ въ своя рапортъ е далъ и имената: Окджиларъ, Джаферли, Дованли и Уратли. Английскиятъ консулъ, обаче, означава тѣзи колиби като изгорени отъ възстанницитѣ, което не е вѣрно. При прѣстрѣлката на 21 между четата на Бенковски и юручени могла е да се подпали нѣкоя плѣвня, ала нищо повече. Сжщо и убийството на петь души

прѣвзеть отъ никоя фантасна идея умъ, че тѣзи масови прѣселявания за нищо не сж. Соколовъ пратилъ нѣколко бжтчани да идатъ до Калагларе, за да видятъ какво става тамъ, но указало се, че калагларци се съгласили съ своитѣ съжители турци, да се бранятъ взаимно отъ дѣто и да бждатъ нападнати, а сжщото съгласие между турци и българи се постигнало и въ селата Джумая и Кепелии.

Соколовъ се върналъ на Св. Никола и по пжтя запалили въ Газанаадере попинската кръчма на шосето надъ Попинци и турския карауленъ домъ; кръчмарьтъ самъ далъ огънь на своя дюгенъ и като се въоржжилъ, тръгналъ съ бунтовницитѣ.

Едновременно копали се усилено шанцове на Св. Никола, като се мислило, че главната опасность грози откъмъ [illegible] укрѣпили сжщо Газанаадере, по-далечъ отъ Св. Никола, кждѣто копали шанцове, като поставили и сили [illegible] подъ командата на Дончо Спасовъ.

[illegible] стана извѣстно, че пловдивския мютесарифъ [illegible] конници, [illegible] къмъ Калагларе, [illegible] Соколовъ като подбралъ и Дончо Спасовъ [illegible] Газанаадере [illegible]. Пристигането на Азисъ Паша било прѣдизвѣстено на турцитѣ въ Калагларе, а отъ [illegible] българитѣ успѣлъ да обади на стражата [illegible] заблъжилъ, може би, движението на въоржжени хора [illegible] отъ селото, а най-вече като му сж доложили [illegible] мѣстнитѣ турци, и побързва, както [illegible] да се върне.

Калагларци [illegible] добитъка си, турски и български, въ близкия [illegible] мислили, че прѣзъ това разбъркано врѣме той ще бжде въ [illegible] безопасность. Четата [illegible] Газанаадере подбрала тоя добитъкъ и нѣколко [illegible] въоржжени хора го откарали въ Панагюрище. [illegible] и [illegible] на своеволие и [illegible].

[illegible] Калагларе и на [illegible] не само че бѣ[illegible] да бжде и твърдѣ [illegible] ми казваше самъ,

отъ трайно противодѣйствие, като знаялъ, че и хората отъ Джумая и Кепелии ще се притекатъ на помощь на калагларци. А пъкъ неговитѣ хора бѣха малко и въоржжението бѣше твърдѣ слабо. Не се рѣшаватъ да вървятъ срѣщу едно малко село и то наполовина съ българи, а се бѣха опълчили една велика империя да съборятъ! „Тѣ, нашитѣ, бѣха дѣтински работи тогава“ — заключи своя разказъ покойниятъ майоръ въ запасъ отъ българската армия. . . .

Съ това се изпустна единъ удобенъ моментъ, когато, възползувани отъ смущението, което спъваше правителството да дѣйствува рѣшително, възстанницитѣ можаха да направятъ много, за да разширятъ по възможность района на възстанието. Изобщо панагюрци не умѣятъ да използуватъ сгоднитѣ за тѣхъ начални минути. Врѣмето се губи въ празенъ възторгъ, тържества и блѣскави срѣщи.

На връщане отъ Калагларе, четата се отбила въ Юруцитѣ, изпразднени вече. Юрушкитѣ турци, подплашени на 21, при връщането на Бенковски, забѣгнали на бързо въ Т. Пазарджикъ, като оставили селото си беззащино и захвърлили на произвола на сждбата много отъ покжщнинитѣ си. Четата, едва що забѣгнала отъ едно село, което било готово да й се опре, отбила се сега въ опустѣлитѣ юрушки кжщи и дала пълна воля на необузданнитѣ си страсти: всичко що може да се граби, било оплѣнено, а селото запалили.

Тука българскиятъ възстанникъ, въпрѣки строгитѣ и хуманни постановления на революционния уставъ, се показва до голѣма степень съревнователь на турскитѣ башибозуци. Имало възстаници, които се натоварили съ котли, за да си ги занесатъ въ Панагюрище!

Юруцитѣ сж отдѣлни четири махали, на които Берингъ въ своя рапортъ е далъ и имената: Окджиларъ, Джаферли, Дованли и Уратли. Английскиятъ консулъ, обаче, означава тѣзи колиби като изгорени отъ възстанницитѣ, което не е вѣрно. При прѣстрѣлката на 21 между четата на Бенковски и юручени могла е да се подпали нѣкоя плѣвня, ала нищо повече. Сжщо и убийството на петь души

турци отъ тия колиби, за което споменува Берингъ, е прѣувеличено[1]).

Селата: Елшица, Щърково и Динка съ жени и дѣца, били вече напуснали жилищата си и се намирали на лагеръ подъ Елшица, между два баира, въ мѣстностьта „Столово“. Внезапното появяване на въоръжената българска чета, която на обратенъ пѫть отъ юрушкитѣ подвизи минала прѣзъ тука, била посрѣщната съ неописуемъ ентусиазмъ отъ беднитѣ, беззащитни селяци. Селата, ободрени сега, радостно се дигнали отъ мѣстата си и, водени отъ четата, прибрали се вечерьта въ Панагюрище, посрѣщнати, разбира се, шумно. Четата пакъ се върнала по своитѣ мѣста на Св. Никола и Газиандере, а Делчо Цоловъ билъ поставенъ съ петдесеть души на Сарѫяръ.[2])

Между това, обсадата на джамията продължавала въ Стрѣлча; турцитѣ се държали упорито и не искали да се прѣдадатъ. Възстанницитѣ, скрити задъ околни плетища, изъ зданията, въ ближнитѣ обори и кѫщи, въ христалака на отсрѣщния брѣгъ на пѣсъчливата и камениста бара и около воденицата, шибали немилостиво съ своитѣ куршуми непокорната джамия, която не искала да се поклони прѣдъ тѣхната велика идея; куршумитѣ, колкото и яростно пратени, свирили плачливо и залѣпяли се съвършено безвредно ту по дъсченитѣ затвори на джамийскитѣ отвори, ту по стенитѣ, ту по керамидитѣ на турската крѣпость.

Трѣба да си припомнимъ, че още прѣзъ нощьта срѣщу 21, турската махла бѣше запалена и възстанницитѣ ударихя на грабежъ. Обирътъ продължавалъ и на 21, когато се почва самата обсада на джамията. Воловъ, прѣдвидъ на това, че турцитѣ могатъ да се опратъ по-дълго и като по-

1) Correspondence respecting the Affairs of Turkey (1877) I, p 150.

2) Черновѣждъ твърди („Кратка история на Панагюрското възстание,“ стр. 36), че на 21, когато Бенковски тръгналъ по обиколка, въ Панагюрище се прибрали „мѫже, жени и дѣца отъ селата: Попинци, Калагларе, Елшица, Кепелий, Ферезлий, Айваджикъ и Стрѣлецъ“, което не отговаря на развитието на работитѣ. Айваджикъ прибѣгна въ Копривщица; Ферезлий остана на мѣстото си; Попинци възстана, ала хората не напустнаха топлитѣ си гнѣзда, а Калагларе и не мръдна. Отъ послѣдното село, по разказа на нѣкои, дошли нѣколко сѣмейства, което, обаче, трудно е да се потвърди. Излишно е, струва ми се, да отбѣлѣжа, че Г. Димитровъ повтаря сѫщото, каквото е писалъ Черновѣждъ. („Княжество България“, стр. 23).

лучатъ помощь отвънъ биха разбили селото, още отъ рано, на 21, пратилъ Ганчо Гилимяновъ съ писмо въ Копривщица за да иска и отъ тамъ бърза помощь.

Едновр҃ѣменно апостолътъ билъ разпоредилъ, жени, дѣца и старци и всѣкаква покжщнина и храна да се прѣнесатъ пакъ тамъ—въ Копривщица.

Копривщени се отзоватъ бърже на зова на стрѣлчени за помощь. И настина, отъ тамъ тръгва Найденъ П. Стояновъ съ една чета отъ 40—50 души [1]).

Имаме единъ списъкъ на участвували въ тази чета. Разбира се, точна провѣрка е мжчно дѣло. Ето списъка, въ който участвувалитѣ се наброяватъ до четиредесеть и деветь; той е съставенъ на 1901 година; кръстоветѣ означаватъ умрѣлитѣ до тази година. Помѣстяме го тукъ като илустрация и най-послѣ, интересно би било такъвъ списъкъ да имаме и за панагюрската чета подъ Хорча, но моитѣ старания въ тъзи посока останаха ялови. Излишно е, струва ми се, да обяснявамъ, че съставянето на единъ списъкъ е дѣло за мѣстни хора или учреждения, които посрѣдствомъ помощници и агенти да съберат свѣдѣния, често като ходятъ отъ кжща на кжща; за единъ чуждъ човѣкъ, който не познава мѣстото, ни хората, не само да състави, но дори само да провѣри списъка е нѣщо непосилно. Ето прочее оня списъкъ, съставенъ отъ Цоко П. Сапунджиевъ, който билъ въ четата.

1 † Сжбо Амзата
2 † Димо Амзата
3 † Рашко Кривиралчовъ
4 Христо Теповичаровъ
5 Якимъ Младеновъ
6 Велйо Лудовъ
7 Рашко Нешовъ
8 Георги Костовъ
9 Атанасъ Попъ Ивановъ
10 Цоко П. Сапунджиевъ
11 † Тодоръ А. Моревенекъ
12 Цанчо Биволаровъ
13 Ламбри Бедрекъ
14 Динчо Бойчинъ
15 Цоко Макавеевъ
16 Ланко Мерджановъ
17 Станко Стефлекъ
18 Иовето (Иванъ) Стефлекъ
19 Стоянъ Стефлекъ
20 Стоянъ Цвѣтковъ
21 Кара Никола
22 Илия Цвѣтковъ

1) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка“ 82.

23 Никола Димовъ
24 Дучо Хаджийски
25 Рашко Т. Чапкъновъ
26 Дучо [illegible]
27 Гаврилъ Татарлиевъ
28 † Стойко Н. [illegible]
29 † Дучо Тумангеловъ
30 Тодоръ Н. Тумангеловъ
31 Ст. Нейчовъ Стотникъ
32 † Генчо Младеновъ
33 Христо [illegible]
34 Димитъръ Вълковъ
35 † Павелъ Фурнаджиевъ
36 † Вазил Мангъровъ
37 † Велико Мирчевъ
38 Найденъ Врачъ
39 Бачо Тодоровъ
40 † [illegible] Кравевъ
41 Сапко Върбевъ
42 Коста Трошевъ
43 Панчо [illegible]
44 † Никола Капитанъ
45 † Георги Мирчевъ
46 † Димо Ревизовъ
47 Стоянъ Влайковъ
48 Петко Развигоровъ
49 † Тодоръ [illegible]

[illegible] стигнали по обѣдъ и завзели улицата Св. Георги отъ [illegible] срѣщу джамията. Но [illegible] били въоръжени съ пищови и макаръ да [illegible] отдалечъ, [illegible] имъ пищовета, обаче, [illegible] които изплашили турцитѣ.

Освѣнъ туй въстаниците запалили [illegible], което било около джамията. [illegible] влизалъ въ [illegible] и съ туй положението на обсаденитѣ се влошило, тѣ се [illegible]. Тогасъ вече се видѣли принудени да [illegible]. Ала нѣкои отвънъ продължили да стрѣлятъ и никакъвъ договоръ не се постигналъ.

Споредъ други източници, когато върху покрива на джамията се бѣ [illegible] кърпа, закачена на тънка върлина и турцитѣ искали да се прѣдаватъ, били размѣнени нѣкои думи отъ двѣтѣ страни. Но когато обсаденитѣ разбрали, че иматъ работа съ раи, а не съ московци, отказали да се прѣдадатъ.

Цѣлия день на 21 миналъ по този начинъ въ мирна единъ видъ обсада, и нощьта прѣминала пакъ тихо. Прѣзъ тази нощь, обаче, на 21 срѣщу 22, избѣгалъ изъ джамията Кара Мехмедъ, който отишълъ въ Османово и обадилъ за положението на работитѣ. Османовци били и напрѣдъ на позиции надъ нашитѣ, но не смѣели да нападатъ, като се

бояли отъ московци. Сега, Кара Мехмедъ като имъ обадилъ кои сж тѣ, рѣшили се и тръгнали.

На сутриньта 22 въстаницитѣ хванали куруджията Ламбоолу Ахмедъ, който дебналъ около воденицата за да шпионира и да обади което трѣба на османовци. Той разказалъ за избѣгването на Кара Мехмедъ, но пакъ билъ опушнатъ. Тия подробности ние дължимъ на самия Хорчо.

Разпоредено било отъ друга страна да направятъ топъ, за да разрушатъ джамията. За тая цѣлъ употрѣбили бакърената тржба на единъ казанъ, въ който варили ракия. Но тржбата, разбира се, била тънка и слаба и затуй хванали се да я пристегнатъ съ яки дебели вържа. Топътъ на 22 зараньта билъ на привършване, но измайвали се все още около него. Единъ държалъ леката като перушина тржба подъ мишница, а другъ привързвалъ. Додѣто се бавичкали съ тъзи дѣтинска играчка, неочаквано възникнало смущение, което веднага измѣня и положението.

Стражата отъ височинитѣ надъ св. Петка и Св. Георги забѣгнала назадъ, слѣзла въ възстаническия лагеръ и общата трѣвога въ редоветѣ на ратницитѣ говорила явно, че турци идатъ.

Дѣйствително, пристигнали голѣми пълчища отъ башибозуци. Тѣ били събрани отъ селата: Османово (и двѣтѣ Горно и Долно), Дермидишлии, Алифъково. Имало въ тѣхъ и черкези отъ Крушево. Прѣдводители имъ били Кйоръ Мехмедъ отъ Дурутлии и отъ Алифъково Алишъ Пехливанъ.

Цѣлата орда съ единъ воененъ приемъ разсипала се въ разредена линия и обхванала възстанницитѣ въ тилъ, като едното крило се движило къмъ дола отлѣво, за да загради пжтя на отстжплението и да хване Хорча съ панагюрци и стрѣлчани.

Послѣ, ордата налетѣла изеднажъ стрѣмително съ викове и стрѣлба. Възстанницитѣ не сварили нито да хванатъ позиции, нито да гръмнатъ. Настаналъ общъ бѣгъ—кой на кждѣто види. Четата на Хорча се разпиляла като пилци; самъ той не знаялъ кой пжть да хване. Пжтьтъ на отстжпление къмъ Панагюрище билъ все още свободенъ, мнозина отъ панагюрската чета стигнали още сжщия день въ Панагю-

рище. Но Хорчо, като забъркалъ съвсемъ концитѣ, съ малцина отъ своитѣ четници, които напустнали Св. Петка, ударилъ въ посока за къмъ Копривщица и миналъ прѣзъ позицията на Даскалъ Найденъ, която, разбира се, била опустѣла вече. Копривщенци бѣгали толкова скоро, че споредъ разказа на очевидци и на самиятъ Хорчо, били си забравили и знамето, забито малко по-горѣ надъ Св. Георги. Хорчо задигналъ това знаме и губилъ се почти цѣлъ день изъ горитѣ, докато стигне въ Копривщица, като не смѣелъ да върви по откригия пжть, дѣто е могълъ да бжде нападнатъ. Танчо Шабанътъ твърди въ своитѣ записки, че отъ копривщени въ тоя походъ имало убити двама: Васйо Мангърътъ и Павле Фурнаджиятъ и уловени двама: Велю Мирчовъ и още единъ, на когото името нѣма означено.[1]) Въ Копривщица Хорчо стигналъ по мръкнало. Тука хитриятъ пандуринъ използувалъ случая съ знамето, за да прикрие своето прѣзглава бѣгане; той сега идѣлъ като побѣдитель, защото билъ отнелъ знамето отъ турски ржцѣ.

На другия день вечерьта, 23 Гергйовдень, Хорчо се върналъ въ Панагюрище. Забѣлѣжително, че и тука му устроили тържествено посрѣщане като на побѣдитель: камбанитѣ забили, китки понели, мало и голѣмо тичало юнакъ и чудо да види! Ония дни въ Панагюрище като да сж монументъ на лудость и класическо ослѣпление.

Почти въ сжщо врѣме съ Хорча стигнали въ Копривщица Воловъ и Икономовъ. Още на заранькта 22 тѣ искали да напустнатъ Стрѣлча, като отпжтуватъ за Старо-Ново село, тъй като Воловъ ималъ намѣрение да забиколи къмъ Карловско, съ надежда да разбунтува населението по тия мѣста. Икономовъ, както знаемъ, сжщо имаше назначение да бърза къмъ оня край и то дори да не остане въ Копривщица. Както и да е, заранькта на 22 и двамата искали да хванатъ пжтя за нататъкъ, но, овчари, като се прибрали отъ кжра, донесли извѣстие че всички пжтища сж хванати отъ башибозуци.[2])

1) Записки, стр. 51.

2) Т. Георгиевъ бѣлѣжи, че Икономовъ билъ прѣдназначенъ за Плѣвенъ, което е погрѣшно („Бѣлѣжки и пр." стр. 19.) Сжщото почти говори

Нека добавимъ, че твърдѣ сж помпозни отзивитѣ на нашитѣ лѣтописци за походитѣ и военнитѣ бунтовнически подвизи въ Стрѣлча. Зах. Стояновъ пише: „Пристигнаха сто и петь души възстанници, всичкитѣ въоржжени, подъ прѣдводителството на стрѣлчанския герой Иванъ Ворчо, който бѣше успѣлъ вече да разсипе това село, за което замина на 20 Априлъ вечерьта. Освѣнъ това, той бѣ разбилъ една турска чета отъ околнитѣ села и отървалъ обратно едно копривщенско знаме, което турцитѣ успѣли да отърватъ по-напрѣдъ отъ копривщени". [1]) Тома Георгиевъ[2]) пише: „Въ сраженията, които послѣдваха между панагюрската и копривщенската чета отъ една страна и османовскитѣ и стрѣлчански турци отъ друга, знамето на възстанницитѣ падà на три пжти въ ржцѣтѣ на турцитѣ, но възстанницитѣ все пакъ сполучваха да си го вземать назадъ. Въ отнимането назадъ знамето отъ турцитѣ се отличавали главатаря на панагюрската чета Иванъ Орчовъ, извѣстенъ на мнозина по своята смѣлость и юначество". Черновѣждъ бѣлѣжи: „Хорчовъ благополучно свърши работата си въ Стрѣлча. Копривщенската чета подъ прѣдводителството на Найденъ П. Стояновъ, която пристигна прѣдъ панагюрската (!), била нападната не само отъ стрѣлецкитѣ турци, ами и отъ турцитѣ на село Османово, които дошли на помощъ на първитѣ и почти я разбили, та се разбѣгала и забравила знамето си край Стрѣлецъ, побито въ единъ плетъ, при оброчището св. Георги, отдѣто го зелъ единъ османовски турчинъ. Хорчовъ отнелъ знамето, четата много турци убила, опустошила и прѣобърнала на прахъ и пепелъ повечето турски кжщи въ Стрѣлецъ . . . На 24 Априлъ привечерь Ив. Хорчовъ се върна отъ Стрѣлецъ побѣдитель; той прѣминалъ съ знамето си прѣзъ Копривщица, заедно съ четата си (!) и нѣколко стрѣлецки бунтовници; когато доближи до

и З. Стояновъ, („Записки" т. II, стр. 32.) за което намекнахъ и другадѣ. Сжщо и Г. Димитровъ. („Княж. Българ." т. II, стр. 422.) Н. Бѣловѣждовъ не знае точно, кога Воловъ и Икономовъ сж стигнали въ Копривщица, като полага че е било на 24 или по-прѣдния день. („Първа пушка", стр. 83.) Черновѣждъ казва, че се е върналъ на 24 привечерь. („История на Пан. възст." стр. 36).

1) „Записки", II, 87.

2) „Бѣлѣжки и пр." стр. 20.

Панагюрище, нѣкои отъ членоветѣ на Съвѣта и мнозина други хора излѣзоха да го посрѣщнатъ".[1]) Г. Димитровъ повтаря казаното отъ Черновѣждъ пословно.[2]) Нека кажа нѣколко думи за личностьта на Хорча, който съ разказитѣ си е способствувалъ за да се сковатъ всички тия лъжи.

Прѣди възстанието Хорчо билъ правителственъ пандуринъ вь Панагюрище, като въ това занятие ималъ за другари арнаути и турски заптии—всички панти и класически мошеници. Ето защо и Хорчо самъ прѣдставлява отъ себе си типъ на хитрецъ, ловъкъ аргатинъ и умникъ, който всѣки удобенъ случай умѣе да използува за себе си. Той билъ посветенъ въ освободителната идея малко прѣдъ възстанието: никакъ не му довѣрявали, защото обичалъ да пие. Есеньта 1875 Манчо Манйовъ съ Крайча Самоходовъ бѣха убили единъ арнаутинъ заптия; Хорчо подушилъ отъ нѣкждѣ и поискалъ имъ откупъ за да не обади. Бенковски бѣше поржчалъ да го убиятъ, защото правителството е дирило убийцитѣ, и тѣ ако се хванѣха, приготвленията за възстание щѣха да пострадатъ; Хорчо се догадилъ и не миналъ отдѣто го причаквали. Тогава му дали пари, та си отворилъ малка ахчийница. Тука нагласили да го отровятъ, но той не се подалъ. Най-послѣ той почувствувалъ, че силата е на страната на бунтовницитѣ и станалъ възстанникъ. Пращали го за работа и давали му харчлжкъ. Когато го посрѣщали панагюрци като побѣдитель, на калпака му лъщѣли женски нанизи отъ разграбени турски кжщи въ Стрѣлча, слѣдъ като ступанитѣ се спасиха въ джамията! Неговата хитрина и ловкость, както ще видимъ по-късно, спаси затворенитѣ апостоли въ Копривщица. Когато го хванаха турцитѣ надъ Габрово, той по пжтя до Търново и Пловдивъ се прѣструваше на ахмакъ и нѣмъ. Въ ново врѣме той служи като старши стражаръ и днесъ живѣе въ Т. Пазарджикъ.

Слѣдъ избѣгването на всички възстанници, турцитѣ изгорили и разграбили отъ своя страна българската махла, както по-напрѣдъ възтаницитѣ бѣха изгорили тѣхната. Умно бѣлѣжи Скайлеръ, че единственото мѣсто, дѣто упостошени-

[1]) „История на панагюрското възстание", стр. 36.
[2]) „Княжество Българ." томъ II стр 423.

ята на башибозуцитѣ сж имали малко-много оправдание, то е Стрѣлча, защото тамъ и българитѣ не бѣха се показали по достойни отъ тѣхъ. Вечерьта башибозукътъ не останалъ въ селото, а нощувалъ на Мангърци—надъ Св. Петка. При бѣгането никой не падна отъ възстанницитѣ. Двама хора готвили ястия вжтрѣ въ воденицата: тѣ бидоха тамъ изгорени. Имаше сжщо мирни хора убити изъ гората, тѣхното число възлиза до двадесеть.

II.

Пжтя на хвърковатата чета. Мечка. Работитѣ въ Петричъ. Шанцове и стражи. Убийства. Първа срѣща съ башибозуци. Пристигане на Хорчо. Второ сражение. Едно демагогско писмо на Бенковски.

Още сжщата вечерь, на 22 Априлъ, откакъ се образува хвърковатата чета, момчетата се стегнали набързо за пжть. Въ сжщото врѣме иде извѣстие отъ Петричъ, че златишкитѣ турци нападнали; разбира се, петричени искатъ помощь. Съ туй и най-ближната станция въ маршрута на четата е дадена.

Въ хвърковатата чета влизали мнозина мечени, поибренци и др, които отъ вчера и завчера се бѣха присъединили къмъ Бенковски при първата обиколка. Начело пакъ застаналъ Попъ Недѣлйо отъ Поибрене съ кръста въ ржка. Воеводата яхналъ своя бѣлъ конь, а Крайчо понесълъ знамето. Било е около десеть часа прѣзъ нощь, кога потеглятъ на пжть. Въ четата влизатъ сжщо всички познати намъ вече лица отъ щаба на Бенковски. Придружаватъ я този пжть и членове отъ съвѣта: Петко Р. Мачевъ и Т. Влайковъ, още и Д-ръ В. Соколски, прѣдставителя отъ Перущица.

Четата брояла всичко около сто души, но това число е спорно. З. Стояновъ бѣлѣжи, че сж били 130 [1]). Черновѣждъ приема, че тя е брояла 50 души ратници освѣнъ свитата. Къмъ послѣдната той числи и В. Петлешковъ, което е нѣщо невъзможно [2]). Г. Димитровъ, като поправя тоя пжть

1) „Записки“ томъ II, стр. 71.
2) „Кратка история“ и пр. 42.

Черновѣждъ, твърди че хвърковатата чета брояла 50 конници, 100 пѣшаци и до 100 души селяни — всичко около 250 [1]). Къмъ четата Г. Димитровъ присъединява още и Хорча. Послѣдниятъ, обаче, на 22 не бѣше въ Панагюрище; той се връща отъ Стрѣлча прѣзъ Копривщица едва на 24. Черновѣждъ за Хорча твърди още, че той стигналъ въ Панагюрище на другия день, т. е. на 23, и тръгналъ да стига Бенковски съ стотина души пѣшаци [2]), което не само не е точно, но и не е вѣрно.

Споредъ колкото може да се прѣцѣни приблизително, четата е могла да брои около петдесеть души конници. Селянитѣ, които при първа обиколка ходили съ Бенковски, сега били пръснати отчасти по укрѣпленията, а пъкъ и не всички били въ Панагюрище: нѣкои отъ тѣхъ самички се върнали въ селата си. Но възможно е да е имало и отъ тѣхъ до петдесеть души пѣшаци, които послѣ оставатъ назадъ. Самъ Бенковски, който искалъ да бѫде всѣкѫдѣ и никѫдѣ, не е могълъ да повлече голѣма маса пѣши хора. Попъ Недѣлйо опрѣдѣля въ своитѣ записки четата на 300 души. Т. Георгиевъ поставя 80 души само конница [3]). Така, че цѣлото число ще да се движи между 100—120 пѣши и конници.

Въ Мечка било пусто. Хората се били оттеглили въ планината. Бенковски раздѣлилъ четата. Пѣшацитѣ пратилъ да вървятъ право на Петричъ прѣзъ планинския гребенъ, Вранъ камъкъ, отъ дѣто върви прѣката пѫтека за туй село, а конницата заобиколила прѣзъ Поибрене, за да стигне въ Петричъ по леглото на Тополница.

По срѣднощь потеглили отъ Мечка, а когато стигнали въ Поибрене, било вече призори. Твърдѣ малко се маяли тукъ. Бенковски далъ наставления на стотници и десетници, какъ да наредятъ четитѣ си въ боевъ редъ. Когато стигнали въ Петричъ, петъкъ, 23 Априлий, Гергйовдень, петричени се намирали въ черкова; службата била на привършване. Тукъ се съединили съ стигналитѣ прѣзъ Вранъ камъкъ пе-

[1]) Княжество България", II, 425.
[2]) Ibid.
[3]) „Бѣлѣжки по Срѣдно-горското възстание", 22.

шаци и заели рътлината надъ село, откъмъ Златишкия пжть, дѣто сж гробищата.

Въ Петричъ, между това, работитѣ се бѣха развили по слѣдующия начинъ. При обявяване на възстанието имало селяни въ Панагюрище, като Марко Бозаджията, който дотърчалъ сжщата вечерь, на 20, у дома си и съобщилъ на своитѣ съселяни поржчката на Бенковски да се дигатъ. Дошълъ и Нено Гуговъ. Но петричени не се лесно мърдали. Близостьта на нѣколко села съ фанатизирани турци по Златишкото поле приучило изоставенитѣ сами срѣдъ ония нѣми бърда селяци на покорность. Стоянъ Ганчовъ и Делчо Пепелъ сжщата вечерь присрѣщнали Бенковски съ въоржжена чета въ Мечка и донесли повторна заповѣдь въ Петричъ да възстанатъ. Послѣ туй вече петричени се разшавали. Поставена била стража къмъ Златишкия проходъ и по всички други по-главни входове за селото. Ето главнитѣ стражи: Раздолътъ по Тополка (двама), Сливовка — Златишко; Косбунаръ Влахово кале (къмъ Коланларе) и Смолска рѣка. На 21 изпратили хора, за да дигнатъ ближнитѣ села. Димитъръ Лѣщарьтъ и Филипъ Свинаровъ отишли за Смолско; Стоянъ Данковъ и Коста Бановъ за Каменица и Ганчо Бѣлишки билъ пратенъ въ Раковица. Смолско се дигнало и до 23 се прибрало изцѣло въ Петричъ, каменчени съ жени и дѣца се скрили по върховетѣ на Харамлиевецъ, но селото бива изгорено, та нѣкои сетнѣ прибѣгнали въ Петричъ; раковчени сжщо отишли на Харамлиевецъ и тѣхното село биде сжщо изгорено. Отъ Куланлари, което бѣ съ смѣсено население, сжщо успѣли да прибѣгнатъ селяни, ала само нѣкои.

Още на слѣдующия день хванали да копаятъ шанцове, които били доправени по-послѣ, когато Бенковски дошълъ съ хвърковатата чета. Шанцове имало на Сливовка два, на Брѣста единъ, на Бонщето два и на Гуговъ долъ, къмъ панагюрския пжть, единъ.

Кръстили се въ възстанието като убили трима турци, които били тукъ по търговия съ добитъка си. И тримата били убити и труповетѣ имъ скрили въ варницата на тавахната. Имали куруджия турчинъ, когото само арестували

Той кърджалия билъ свидѣтель за убиването на другитѣ трима турци и послѣ, когато се разби Петричъ, прѣдалъ убийцитѣ. Най-много напаталъ при убийствата Митю Стояновъ Даскальтъ.

На 21 хванали осемь турци по разнитѣ постове. Хванатитѣ били безмилостно избити. Двама говедари отъ Камарци, слѣдъ като били хванати по постоветѣ на Влаховъ долъ, повели ги до Машеникъ — надъ селото и тамъ ги убили. Едно турче отъ Челопечъ, докарано въ селото, прѣзъ нощьта било убито и тѣлото му хвърлили пакъ въ табашката варница.

Разбира се, че потушението отъ своя страна безъ жертви не минало. На Влаховъ долъ се явили четири турци, търсили мечъ, разбира се, за да го отнесатъ на общо основание: безъ нѣщо да платятъ. Стражитѣ загърмѣли по тѣхъ и двама паднали на мѣсто, а другитѣ двама успѣли да избѣгатъ. Петъръ Балевъ се спусналъ да земе пушката на единия отъ падналитѣ, но той билъ още живъ и гърмналъ върху му: П. Балевъ, проникнатъ отъ куршумъ, издъхналъ на мѣсто. Тази случка съ всичкитѣ шарове и нарѣчения на женитѣ, поетично е възпроизведена отъ Зах. Стояновъ[1], само че послѣдниятъ я туря като станала, когато вече хвърковатата чета е била въ Петричъ, т. е. отъ 25 напослѣ, което не може да се потвърди. На 23 вече неприятелствата сѫ открити, цѣли маси се бѣгатъ, та не може да се мисли, че ще се иматъ само четворица турци за трѣбежъ, а пъкъ убийството е свързано съ тая случка.

Бенковски и щабътъ, щомъ стигнали на 23 заранъта, като не бѣха дрѣмали цѣла нощь, били си легнали да отпочинатъ, когато къмъ пладнина дотърча пратеникъ отъ прѣднитѣ стражи, за да извѣсти, че се появили башибозуци отъ Златишко.

Рѣка Топалница, която като слиза отъ Копривщица примъква се по края на Златишкото поле, за да пробие пъкъ сечището на Срѣдна гора, отъ която е излѣзла — надъ Петричъ тече между високи рътлини, повечето камен-

1) „Записки" К. 34

ливи и засѣчени помежду си съ дълбоки проломи — дѣло на бурливитѣ планински потоци. Рѣката прави рамо въ лѣво и като зема нѣколко малки притоци, изъ които всѣкой се задава изъ тѣсни и дълбоки ущелия, зинали като тъмни пещери срѣщу Петричъ, минава прѣзъ селото и гони надолу Поибрене и Тракийската долина.

На самата завивка на рѣката се образува трижгълна равнина срѣщу двѣтѣ ущелия — къмъ Златица и Куланлари. Тѣзи двѣ ущелия прѣрѣзватъ едни стръмни височини, наречени Върлина, които оставатъ въ срѣдъ. Турцитѣ се явили надъ Върлина, идещи отъ колибитѣ на Муртинъ камъкъ, и смъкнали се по ржта Чипянъ надолу. То е посоката откъмъ Куланларе.

Завързала се прѣстрѣлка.

Бенковски седѣлъ отсамъ рѣката, пакъ на високия брѣгъ, дѣто сж гробищата, и отъ тука, съ цѣлия си щабъ и съ конницата, наблюдавалъ прѣстрѣлката.

Имало копани шанцове долу въ политѣ на ржта и по низината, наричана Сливака. Тамъ били налѣгали петришкитѣ защитници, около сто души. Нападателитѣ били до двѣстѣ души, помежду имъ и черкези. Тѣхнитѣ пушки гърмѣли силно, въ сравнение съ ония отъ българска страна. Турцитѣ знаяха прѣвъзходството на своето оржжие, дори само по барута, който сами, както знаемъ, продаваха, на българитѣ, като го бѣха и фалшифицирали [1]).

Разбира се, още при първия пукотъ на турскитѣ шишенета, нашитѣ възстанници ударили на бѣгъ. Не били привикнали ушитѣ имъ да свирятъ куршуми край тѣхъ. Бенковски тогава пратилъ часть отъ конницата; самъ той потеглилъ сжщо напрѣдъ, но свитата не го оставила, за да се не излага безъ необходимость.

Конницата, водена отъ Крайча Самоходовъ, знаменосецъ, ударила нагорѣ по Тополница, къмъ воденицата, ужъ за да заобиколи башибозуцитѣ откъмъ тила, което не било възможно да се направи, защото турцитѣ се държали по твърдѣ стръмни мѣста.

---

1) З. Стояновъ, „Записки“ томъ II, 78.

Насърдчени, избѣгалитѣ се повърнали пакъ на мѣстата си и завързала се още по-силна прѣстрѣлка. Единъ черкезинъ падналъ ударенъ. Башибозуцитѣ скоро отстжпили, като отнесли съ себе си и раненитѣ. Нашитѣ останали побѣдители.

Тази е най-ранната срѣща между възстанници и башибозукъ на открито поле.

Но петричени обладало голѣмо смущение. Трѣбало да се очакватъ още нападения, а тъкъ въоржжени хора въ Петричъ били много малко и то съ стари пушки и развалень барутъ. Бенковски прѣдвиждалъ опасностьта, ако веднага напустне селото. Като прѣдвиждалъ нападение отъ по-голѣми сили, писалъ въ Панагюрище, да му изпратятъ помощь отъ тамъ и отъ Копривщица [1].

На 24 рано сутриньта стражитѣ по височинитѣ надъ Смолско забѣлѣзали да се бѣлѣятъ чадъри далечь подъ гребена на Гълъбецъ, около Мирково, дѣто е краятъ на тѣсното Златишко поле; тѣзи чадъри трѣбало да означаватъ, споредъ разказа на мѣстнитѣ жители, приближаването на редовна войска, идяща откъмъ София. Официалнитѣ свѣдения, обаче, не казватъ, да е настжпвала войска отъ Гълъбецъ. Възможно е било да сж били башибозуци отъ Орханийско. Гълъбецъ е седловина, която съединява хълмищата на Срѣдня Гора съ горния гръбъ на Стара Планина. Задъ Гълъбецъ е малката и гиздава котловинка на Камарци, която отъ лѣво почва съ Ташкесенския проходъ, а отдѣсно свършва съ Арабаконакъ — пжтя отъ София за Орхание. Бенковски и четата се изкачили надъ селото и, съ помощьта на далекогледа, който носилъ войводата, ясно могли да различатъ, че това не било друго, а чадъри. [2]

Не следъ много, около деветь часа прѣди обѣдъ, стражата на Смолската глава съобщила, че прѣзъ Мирковъ се задали [illegible] отъ Златица.

Съ [illegible] на възстанието и въ Петричъ, както другадѣ, [illegible] да се направятъ черешови топове. Съ тази [illegible] Цончо Ханинъ, който изработилъ [illegible] на 24, вдругу

1) Стояновъ, „Записки", I, стр. 84, казва, че Бенковски писалъ едновременно до Копривщица и Панагюрище [illegible] само едно писмо до Панагюрище (стр. 58) [illegible]
2) Ibid. II, 43.

Боището, но при първо пукване той се разцъвналъ. Попъ Христоско прѣдварително порлчалъ на кехаята да вика изъ село, за да се не сплашатъ трудни жени!

Когато дошло извѣстие, че турци идатъ по Смолската рѣка, извадили другитѣ два топа, но тоя пжть вече пристегнати съ желѣзни обръчи . . . .

На врѣме пристигналъ отъ Панагюрище и Хорчо съ стотина души на помощь. Той се върща отъ Стрѣлча прѣзъ Копривщица на 23 вечерьта. Сутриньта, на 24, тръгналъ за Петричъ. Бенковски съ свитата си вървѣлъ тоя пжть по височинитѣ на „Рътъть," подъ които ставало и сражението. Турцитѣ нападали откъмъ воденицата, която е въ изхода на тѣсното гърло на смолската рѣка. Сражението не траяло дълго. Черкезитѣ, които изобилвали още повече този пжть между башибозушката дружина, налитали най-стрѣмително, като доближили до самата линия на възстанницитѣ. Тѣ изгърмявали съ своитѣ винчестери и връщали се пакъ назадъ, отнесени бърже отъ пъргавитѣ си коне. Всички нападатели били конници.

Изходътъ на сражението се рѣшилъ отъ голѣмата загуба, която понесли турцитѣ. Прѣдводительтъ на черкезитѣ, който особно се подавалъ напрѣдъ, билъ прострѣленъ отъ Хорча; той увисналъ на коня си, който го отнесълъ назадъ и всѣлъ обезсърдчение въ башибозушкитѣ редове. Отъ българска страна раненъ билъ Дѣдо Цвѣтко Брълшковъ отъ Цѣрово; дали имало ранени още — липсватъ спомени; убитъ се не споменува.

Воденицата, около която се държаха турцитѣ, била зета и прѣдадена на пламъци.

Двѣтѣ побѣди отъ 23 и 24 ободрили до значителна степень петричани, тѣ се чувствуватъ сега вече калени за бой, та Бенковски намиралъ основание за да продължи пжтя си до Еледжикъ. Споредъ разказа на нѣкои, отъ Еледжикъ дошла депутация на чело съ Отецъ Кирилъ и молили Бенковски да дойдатъ на помощь, защото задали се вече турци откъмъ Маркова врата [1]). Воеводата се запжтилъ на другата заранъ, 25, за тамъ прѣзъ Поибрене.

1) З. Стояновъ, „Записки", т. II, стр. 90.

На 24 вечерьта петричени, топли още въ куража си отъ дневната побѣда, рѣшили да нападнатъ прѣзъ нощьта куланларскитѣ турци и да ги обезоржжатъ. Походътъ, обаче, излѣзълъ нещастенъ. Близо до неприятелското село, едно отъ момчетата изпустнало въ тъмнината пушката си, тя изгърмява. Смутената дружина помислила, че е нападната. Тогава загърмѣли кой какъ завърне! Коланларци въ туй врѣме се разбудили и зели рѣшителни мѣрки за своята защита. Така петричани се видѣли принудени да се върнатъ безъ успѣхъ у дома си. Другиятъ день, 25, тѣ прѣкарали мирно, като пазили на постоветѣ; тоя день никой не ги безпокоилъ съ нападение.

З. Стояновъ твърди, че хвърковатата чета стояла въ Петричъ и на 25, когато имали още едно сражение, трето по редъ, съ едно отдѣление черкези. Обаче, на 25 четата бѣше вече на пжть. Тя стигнала съ врѣме въ Поибрене и продължила за Еледжикъ. Живитѣ поборници въ Петричъ не помнятъ трето сражение. Т. Георгиевъ споменува само за едно сражение, на 23, малко по-късно откакъ четата пристига въ Петричъ. За числото на хората отъ двѣтѣ страни, Тома Георгиевъ дава твърдѣ голѣми цифри — 500 души турци и 300 възстанници — нѣщо, което не е съгласно съ запискитѣ и съ споменитѣ на участвували и мѣстни дѣйци. Той полага още, че при отстжплението турцитѣ понесли съ себе си седемь убити и петнадесеть ранени, за които никой другъ не говори [1]).

Има още едно обстоятелство, за което споменува Тома Георгиевъ, нѣщо описано (не безъ юморъ) и отъ З. Стояновъ. Бенковски, слѣдъ сражението, въ което спечелилъ побѣда, написалъ писмо до златишкия мюдюринъ — български букви и турски слова — да го убѣждава, да стане и той бунтовникъ противъ султанската тирания — защото, моля ви се, оня азиятецъ трѣбало да разбере най-послѣ, че българитѣ не се биятъ за вѣра и кой знае за какво друго, а за граждански правдини, а граждански правдини липсватъ и на турци, и на руси, и на французи, и на всич-

1) „Бѣлѣжки по Срѣдногорското възстание“, стр. 23.

ки! Т. Георгиевъ твърди, че писмото било отправено до коланларскитѣ турци, обаче всички живи поборници сж съгласни съ З. Стояновъ, че Бенковски отправилъ своятъ демагогски мемурандумъ право до златишкия мюдюринъ — въ което има повече смисълъ.

Това писмо, за което не може да има съмнѣние, че е писано, макаръ и да не го притежаваме, говори твърдѣ много за умствения уровенъ на Бенковски, както и за епохата. Въ революционния периодъ до нашето освобождение, идеологията и демагогството бѣха пустнали достатъчно дълбоки корени въ духоветѣ — нѣщо, което ний имахме поводъ и другъ пжть да изтъкнемъ. Но то става особно ясно при този случай — толкова чудесенъ като илустрация. Тукъ именно видимъ, че дори и такъва цѣлна и ограничена натура, като Бенковски, пакъ е идеологъ и говори за работи, лежащи много далечъ отъ неговия кржгозоръ, и които можеше да заучи само като модни фрази. Въ рѣшителния моментъ, когато трѣба да изкаже девиза на своята борба, той не е на самостоятелна национална почва, той е все пакъ борецъ за идея, интернационаленъ мечтатель, каквито сж непосрѣдственитѣ му учители Каравеловъ и Ботевъ. Въ писмото било, разбира се, казано, че той не се бори противъ турци, противъ турското владичество — бори се противъ тиранията на султана и на всички султани! Споредъ Т. Георгиевъ, писмото е почвало: топрак-кардашларъ! (братя по пръсть—земя), сегашното правителство е тираническо; то безъ разлика тъпче правата на всички, безъ разлика на народность и религия и пр.: демагогски миш-машъ, тъкмо да влѣзе въ главитѣ не на други, а на гладни и жедни за плячка азиятски хищници.

III.

Хвърковатата чета въ Поибрене. Хоро и пѣсни. Подпалване на Смолско, Каменица и Раковица отъ бунтовницитѣ. До Еледжикъ. Подпалване на Паланка.

Четата стигнала слѣдъ обѣдъ, на 25 Априлъ, въ Поибрене, кждѣто всички отседнали конетѣ, за да си починатъ.

Било день-недѣля, когато всички селяни отъ околнитѣ колиби, пръснати на раздалечъ по планинскитѣ бърда, се събиратъ въ центра на общината, за да се повидятъ съ хора, да се повеселятъ и да си тропнатъ народното хоро.

Но нека посветимъ тукъ нѣколко думи и на кръстоносеца на четата.

Попъ Недѣлю, който на 22 вечерьта съ кръста въ ржка потегли на чело на хвърковатата чета отъ Панагюрище, на 23 слѣдъ обѣдъ му прилошавѣло въ Петричъ, та поискалъ позволение отъ Бенковски да се върне въ своето село въ Поибрене. Майка му по онуй врѣме се прибрала отъ Мирково, дѣто била посѣтила свои, та по пжть спрѣла и въ Петричъ. Попъ Недѣлю, споредъ както ни разказва самъ въ своитѣ записки, намѣрилъ я, но тъкмо що се прибралъ при нея и гледалъ болестьта си, башибозуцитѣ нападнали отъ „Върлина", загърмѣли пушки, засвирили куршуми и станало смущение въ селото. Сега вече той не можилъ да се стърпи затворенъ въ кжщи, та бърже отишълъ и присъединилъ се къмъ свитата на Бенковски. Като се забавилъ и не можилъ да тръгне нея нощь за Поибрене, прѣнощували тукъ, а на утрото на деветь часа пакъ присжтствувалъ на второто сражение при Мурта и една слѣдъ пладнина стигналъ въ Поибрене.

Бенковски му позволилъ да си иде най-вече, защото отъ Поибрене дотърчалъ пратеникъ, който извѣстилъ, какво отъ Хараминовецъ се били задали черкези, които нападали. Попъ Недѣлю рѣшилъ както му поржчалъ Бенковски, да се погрижи за защита на селото. Но той стигналъ въ Поибрене късничко на 24 и не можилъ сжщата вечерь да се дигне до Хараминовецъ. Сутриньта на 25 повелъ десетина души и качили се горѣ. Тамъ имало стража. Той я ободрилъ

и насърдчилъ, а пъкъ и опасностьта минала: черкезитѣ си били отишли.

Попъ Недѣлю слѣзълъ обратно въ село по икиндия — тъкмо когато селското хоро се люлѣяло по-сръчно и по-юнашки, отколкото всѣкой другъ пжть.

Тука, за обща радость, привтасалъ и самъ Бенковски съ своята хвърковата чета. Хорото спрѣло отъ изненада, ала общото веселие заразило и самитѣ юнаци, които идещи отъ победа, били бодри въ душитѣ, и воеводата заповѣдалъ да продължатъ хорото. Веселието се възродило; всички тропали сега съ нова, невидима сила. Възторгътъ възпламенилъ всички. Гаче ли това селско хоро, повтаряно по своему всѣка недѣля, сега се прѣвърнало чрѣзъ невидима ржка въ народно българско хоро и разведрило сърдцата. И старцитѣ дори се хванали за поясъ да тропатъ. Двѣ осемдесеть годишни бабички лудо повели дългия редъ, а Бенковски унесенъ самъ и забравенъ за минута, рекълъ: „пѣйте“! Тогава пъстрото море отъ моми и невѣсти, богато съ дяволска память и винаги находчиво за подходяща пѣсень, запѣло съ звънливи гласове:

„Защо ми стоишъ, Доне, на пжть подъ орѣхъ,
Баща ли тжжишъ, Доне, майка ли тжжишъ?
— Ни баща тжжа, Бего, ни майка жаля,
А тебе жаля, Бего, Бего сейменче,
Че ще да идешь, Бего, младо войниче,
Младо войниче, Бего, съ млада войвода.“

И тропотъ, и провиквания, и пѣсни до Бога! А всички погледи, всички сърдца, всички радости и надежди—всичко бие въ една точка: въ младиятъ юначенъ воевода, който седѣлъ срѣдъ хорото. Нему послали царски столъ, съ алено пиротско килимче и облегнатъ на тежка сабя, той гледалъ и унисалъ се, ала скоро пакъ навелъ тжжно глава. Буйна бѣше тъзи глава и бурни свѣтли дни е прѣкарала тя въ младешкитѣ години, но колко бѣше строгъ послѣ той къмъ себе си и къмъ всички, и какъ гигантски и съ какви лишения понесе той тежкия апостолски кръстъ въ цвѣта на своитѣ мжжки сили! Сега, въ видътъ на тѣзи невинни, дѣтски възторжени хора, той е виждалъ, колко е далечъ

за него оня идеалъ за миръ и щастие срѣдъ свободенъ животъ, за който въ душа толкова копнѣялъ, и за който копнѣе всѣкой, за да заживѣе отново. И като помислилъ сега, като помислилъ всичко това, или нѣщо подобно, горещи сълзи се заронили по образа му. Така казватъ всички и нищо не може да се измѣни отъ това. Всички помнятъ и разказватъ за тия чудни сълзи. И навелъ, казватъ, глава. А ето защо е било то. И не мълчатъ и за това добритѣ доживѣли хора. Искалъ да скрие отъ хилядитѣ любопитни погледи своитѣ сълзи. И наистина, ще да е искалъ да скрие и най-невинната макаръ проява — сълзитѣ — на ония сурови и велики мисли, които и тъй сж били толкова дълбоко скрити въ душата му, че едва ли нѣкой можеше тамъ да ги разчете. Защото, нали достойна минута е било това! Трѣбало е и най-малкия знакъ на слабость, на мжка, на душевна мечта, да се потъпче: трѣбало! Разбира се, за да не се урони строгото, чисто и безстрастно лице на силния воевода, силенъ какъвто си бѣше тоя страненъ синъ на онази още по-странна епоха въ въображението на всички ония кротки и идилични селяци. Навелъ той глава, а съ туй настаналъ бърже и краятъ на единъ отъ най-свѣтлитѣ епизоди срѣдъ оная замамчива и страшна 1876 година.

Четата незабавно потеглила за Еледжикъ.

Нека се повърнемъ сега малко назадъ.

На тръгване отъ Петричъ, отъ хвърковатата чета се отдѣлили нѣколко души и начело съ З. Стояновъ отишли да подпалятъ селата: Смолско, Каменица и Раковица. Поводъ за това дало най-много обстоятелството, че селянитѣ отъ тия села често напущали постоветѣ, и си отивали въ село, за да видятъ добитъкъ и оставена стока. Трѣбало да изгори всичко, за да станатъ добри възстаници. Това и станало. Отъ тритѣ села само Раковица останала непокътната, нея изгорили послѣ турцитѣ. Подпалницитѣ настигнали до вечерьта Бенковски въ Поибрене. [1])

Съ З. Стояновъ били Цвѣтко К. Брършковъ отъ Цѣрово, помощника на Телийски и Ст. Сердаровъ. [2]) Дѣдо

[1]) З. Стояновъ „Записки", т. II стр. 94—102.
[2]) Ibid, т. II, 93.

Цвѣтко пише въ запискитѣ си, че билъ наричанъ отъ Бенковски хилядникъ, а Ст. Сердаровъ стотникъ (сжщо се казва въ малкия протоколъ). Съ тѣхъ билъ още тѣхния съселенинъ Ст. Захариевъ. Дѣдо Цвѣтко криво помни, като е казалъ, че изгорили Раковица, което З. Стояновъ справедливо отказва. [1])

На Харамлиецъ, освѣнъ Раковица, забѣгва още селото Бѣлица. Тукъ за възстание се извѣстили отъ Поибрене, отъ дѣто имъ билъ пратенъ Дѣлко Лулчовъ. Той съобщилъ на Ганчо Геновъ, душа на дѣлото въ Бѣлица, да почнатъ възстанието. Сжщия день, 21 Априлъ, Бѣличани рѣшили да възстанатъ, а на 23 Априлъ тръгнали за Харамлиецъ, дѣто дошли най-напрѣдъ, а послѣ Никола Николовъ дигналъ Раковица.

Отъ Поибрене четата пакъ тръгва на чело съ Попъ Недѣля кръстоносеца. Кога стигнали на Еледжикъ, било тъмна нощь, срѣщу 26 Априлъ. [2])

Тука вече се били събрали осемьтѣ села отъ леглото на Тополница и отъ околностьта, както вече ги назовахме: Цѣрово, Мухово, Калугерово, Лѣсичово, Кара-Мусалъ, Славовица, Сжртхарманъ и Дерехарманъ. Тома Георгиевъ като отбѣлѣзва пристигането на Бенковски на Еледжикъ, твърди, че изселването на много села ставало, имено, въ туй врѣме, като бърка, види се, въ паметьта си, първото минаване на хвърковатата чета съ второто. [3]) Напротивъ, всички осемь села още на 21 и 22 сж прѣнесени тукъ. Той бѣлѣжи още че всички събрани села били „около 15 до 20“, което не е вѣрно. [4]) На Еледжикъ се прѣдполагаше да дойдатъ още Вѣтренъ, Динката, Голакъ и Шахларе, но тѣзи села не мръднаха.

На зараньта, 26, Бенковски прѣгледалъ всички укрѣпления и намѣрилъ мѣстото за добрѣ запазено. Разгледали ковачницитѣ, жилищата и пр. А най-послѣ пакъ се залюлѣло българско хоро!

---

1) Ibid, т. II, 102.
2) З. Стояновъ „Записки“ стр. 105.
3) „Бѣлѣжки по Срѣдногорското възстание“ стр. 24.
4) Ibid.

лѣзната линия билъ разрушенъ. Юрданъ Неновъ бѣлѣжи, [1]) между друго още, че нѣмската колония, Баронъ Хиршовитѣ хора, Бенковски изпратилъ подъ стража за Цариградъ, което освѣнъ че не бѣше възможно да се изпълни, но и не отговаря на дѣйствителностьта. Напротивъ, единъ нѣмецъ, отъ сжщитѣ хиршови хора, придружи четата, както веднага ще видимъ.

Слѣдъ нѣколко часове маене, четата напустнала Бѣлйово и тръгнала на обратенъ пжть. Възторгътъ билъ неописуемъ въ селото. Къмъ Бенковски се присъединили да се биятъ за славянска свобода Ив. Сутичъ, съ млада жена Мария Ангелова; Кръстю, Георги и Ив. Неклановичи, още Стефо и Савва — всички далматинци, а нѣмецътъ се викалъ Албрехтъ.

Ето нѣкои свѣдения за тази славянска колония, черпени изъ запискитѣ на самия Ив. М. Неклановичъ. Съ него сж били неговитѣ братия Кръстю и Гоерги. Иванъ Марковъ Неклановичъ е роденъ въ Далмация, окржгъ Катарски, околия Будванска-Паштровиче, село Близикуче. Другитѣ далматинци въ четата: Лука Радоечъ (наричанъ Стефанъ Радоечъ, Стефо) родомъ отъ Паштровиче, село Режавичъ и Савва Давидовичъ отъ градъ Кастра. Ив. Сутичъ билъ отъ Дубровникъ. Неклановичъ излага нѣкои спомени отъ самото движение, които ние ще приведемъ макаръ и да образуватъ до извѣстна степень повторение на туй що се каза до сега, но и сжществено допълнятъ обстановката. Възстанието се провъзгласило когато се научили, че Бенковски е излѣзълъ отъ Панагюрище и по пжть ще дойде въ Бѣлйово. Въоржжили се и поставили стража около селото. Цѣлиятъ день 26 миналъ въ правене фишеци. Купили олово и барутъ отъ Пловдивъ, дѣто отишълъ затуй самъ Неклановичъ. Вечерьта на 26 Априлъ наговорили се да убиятъ Хаджи Арапа, който пазилъ турскитѣ бараки на станцията. Въ тѣзи бараки се пазили подвижни материали отъ турското правителство за желѣзницата. Вечерьта нападнали, но хаджи Арапъ се измъкналъ и скрилъ въ Хиршовата станция. Тогазъ съзаклетницитѣ запалили баракитѣ. Сутриньта 27 Ап-

1) М. Сборникъ XIII, 380 „Автобиография".

Хорчо билъ върнатъ за Панагюрище, защото отъ тукъ известили, че турцитѣ се вече задаватъ откъмъ полето. Хорчо дѣйствително тръгва и сжщата вечерь е билъ вече въ Панагюрище [1])

IV.

Хвърковатата чета пакъ на пжть. Славянската колония въ Бѣлйово. Блѣскаво посрѣщане. Прикриваната раздвоеность на духоветѣ. Единъ кървавъ епизодъ.

Пжтьтъ на хвърковатата чета лежалъ сега край Вѣтренъ.

Вѣтренци били извѣстени на 21 отъ Славовица, отдѣто пристигналъ Вълко Фолосчията, че възстанието въ Панагюрище е провъзгласено. Черковнитѣ камбани ударили и селото се разшавало. Жени, дѣца и старци били пратени въ Сестримския балканъ, за да бждатъ на скрито мѣсто. Нѣкои се скрили и въ Бѣлйово. [2]) Мжжетѣ, въоржжени, останали да си пазятъ селото. Нищо особно не се случило отъ тогава. Хвърковатата чета минала надъ селото, близо до Паланка, подъ Голешъ и бързала за Сестримо и Бѣлйово.

Паланка, отъ която много отъ турцитѣ забѣгнали, била въ туй врѣме запалена отъ нарочно пратенитѣ за това хора, а четата помогнала още въ подпалянето.

Пжтьтъ на четата понататъкъ вървѣлъ прѣзъ Голакъ, Момино и Сестримо.

На разсъмване, на 27 Априлъ, стигнала въ Сестримо, посрѣщната съ биене на камбани. Бенковски бързалъ. Далъ наставления да се въоржжатъ и да запазятъ селото си, а като видятъ опасность, да се прѣселятъ въ гората, за дѣто да изнесатъ още съ врѣме храни. Нѣкои сестримци, въоржжени, присъединили се къмъ четата [3]).

Нарочно изпратени прѣдвѣстници явили въ Бѣлйово за пристигане на войводата, скоро и тоя се явилъ. Било още ранна утрина, 27 Априлъ. [4])

---

[1]) Ср. Черновѣждъ „История на Панагюр. възст. стр. 52.
[2]) Г. Матаковъ „Село Вѣтренъ“, 1903, стр. 15.
[3]) Зах. Стояновъ „Записки“ стр. 123.
[4]) Ср. Юрданъ Неновъ, „Автобиография“, Мин. Сборникъ XIII 1896 стр. 348.

било и така. Послѣ това дошълъ единъ нѣмецъ и донесълъ отъ бинбашията на войската, която квартирувала въ Сарамбей на турски написано писмо, съ което ги кани да се прѣдадатъ. Отговорили малодушно, както направиха и въ Копривщица, па и на много други мѣста, че не сж възстанници и просятъ по-скоро да имъ се изпрати царска помощь, за да ги пази. Но, разбира се, и турцитѣ въ тоя случай пакъ си каратъ своето. Гавазинътъ Саидъ, арестуванъ и когато дойде Бенковски, и на когото бѣха зели коня, сжщо и нѣкакъвъ евреинъ, сега били пустнати на свобода и тѣ обадили всичко що трѣба. А естествено, че • послѣ това по-виднитѣ виновни Бѣлйовци влѣзли въ ржцѣтѣ на властьта.

Прочее, дошла войска, изловили повече отъ петдесеть души. Тѣхъ закарали въ Сарамбей, били ги, горили, обѣсвали ги полумъртви и ги тикнали въ затвора въ Татаръ-Пазарджикъ. Освѣнъ туй, по-късно, кога Хафжзъ паша минава по тия мѣста, поискалъ е 40,000 гроша откупъ, отъ бѣлйовци, които най-покорно му броили исканото. Така се свършва прославеното възстание въ Бѣлйово, безъ да е начевало нѣкога.

Нека прибавимъ тукъ, макаръ и съ тежко чувство, още двѣ думи.

Въ всичката тая бѣлйовска каша, има единъ кървавъ епизодъ, достоенъ за разказъ. Епизодътъ е описанъ много живо отъ Н. I. Владикинъ. Ние ще го прѣдадемъ само като илюстрация, за да се види, доколко въ Бѣльово сж били крѣхки духоветѣ за една истинска борба. Да се види, доколко, най-послѣ, бѣше глупаво и нещастно всичко онова, което се извърши, и което можеше никакъ да не се почва.

Когато запалили станцията отъ всички страни, пушекътъ прѣзъ прозорцитѣ навлѣзълъ въ горния етажъ. А тамъ се били скрили нещастнитѣ защитници на османската честь. Но димътъ сега почналъ страшно да ги задушва. А тѣ не искали да се прѣдадатъ. Тогава единъ отъ тѣхъ, задавенъ до смърть, излѣзълъ вънъ и билъ прѣбитъ съ суровици по главата отъ възстаналата и невъоржжена тълпа, която налитала немилостиво. Останалитѣ из-

лѣзли сжщо и били на прицѣлъ опушнати. Най-интересна била, обаче, сждбата на двама отъ тѣхъ. Единиятъ се хвърлилъ отъ покрива на зданието, и щомъ стжпилъ на земята, съвзелъ се и търтилъ да бѣга. Тогасъ, въоржжено едно момче отъ възстанницитѣ, Михалачко Хр. Путуховъ, излѣзло напрѣдъ и изпразднило ловджийската си пушка, пълна съ съчми, въ гърба на злополучния османецъ. Тоя се прихлупилъ на очи, а настигнало и множеството отъ гонители и добили го.

Този Михалачко е, значи, единиятъ върлъ убиецъ отъ Бѣлйовчани. Но има още единъ другъ. Втория нещастникъ отъ обсаденитѣ, единъ стражаринъ, търтилъ и успѣлъ да се измъкне. Той стигналъ брѣга на Марица, прѣгазилъ рѣката и хваналъ другия брѣгъ. Той бѣгалъ съ всички сили, за да се спаси. Селянитѣ се спустнали да го гонятъ, но като стигнали рѣката, спрѣли: никой не искалъ да прѣгази. Тогава, пакъ едно младо момче, на 24 години, — Михаилъ Келешовъ — дигналъ голъ ножъ, хвърлилъ се прѣзъ рѣката, и по-пъргавъ отъ своя противникъ, догонилъ турчина. Но тоя, въ своето отчаяние, спрѣлъ на минута и грънмалъ съ пушката си. Не улучилъ. Пъргавиятъ Михаилъ сварилъ да легне и спасилъ своята луда глава. Тогава, обаче, настъпила развързката. Бѣдниятъ заптия нѣмалъ втори куршумъ въ пушката си, и единствена опора оставали му краката. А Михаилъ, по-бързъ и отъ ястребъ, догонилъ въ единъ мигъ своята жертва и замахналъ съ ножа си право по глава. И послѣ, видите ли, остервенения робъ не се задоволилъ само съ това. Жертвата паднала, а той накълцалъ бѣдния заптия на кжсове.

Та този е билъ вториятъ Михаилъ.

Послѣ, когато робитѣ се прѣдадоха, случката станала, разбира се, извѣстна и закрѣщела до небеса за отплата.

Страшна жажда за отмъщение закипѣла въ гърди на околнитѣ турци, приятели на убититѣ. Та, когато, именно, Бѣлйово се прѣдало на милостьта на побѣдителя, всички побои и мжчения били насочени само къмъ едно — питали: кой уби бѣднитѣ ония двама. Уловили почти всички виновници, само двамата Михаиловци—сжщинскитѣ

убийци—липсали. А тѣ били потрѣбни повече отъ всички други. Питали: кой разсѣкалъ заптието, и послѣ, кой убилъ служителя на станцията, оня служителъ, който бѣгалъ.

Двамата Михаиловци се крили въ гората. Всички изтезания и побои не помогнали: никой не ги изказалъ.

Тогава, ожесточенитѣ отмъстители употрѣбили други срѣдства. за да издирятъ виновнитѣ. Тѣ обърнали съ кротка хитрина. А новото срѣдство намѣрило и своя роденъ майсторъ.

Единъ день дохожда въ Бѣлйово Ибряимъ ага, чифликчия отъ полето. Като съсѣдъ, той познавалъ всички селяни. Повикалъ по-виднитѣ, па и роднини на Михалевци, и казалъ имъ да му доведатъ момчетата, само да ги види. Искалъ билъ да ги попита нѣщо, да се поразговори съ тѣхъ, зло никакво не щѣлъ да имъ стори. Чичата на единия Михаилъ става сутриньта, отива при своя братанецъ въ гората и придумва го да слѣзе въ село. Този Михаилъ послѣ намира отъ своя страна другия Михаилъ, съгласяватъ се помежду си, и ето ги слизатъ и двамата при турчина. Ибряимъ ага, като ги видѣлъ, пропѫдилъ селянитѣ и затворилъ вратата. Турчинътъ се намиралъ самъ въ село, но духоветѣ били грозно отпаднали въ оскотѣлата отъ робски страхъ рая, и фесътъ билъ всесиленъ. Покорили се всички и изоставили жертвитѣ си на произвола на горчивата имъ сѫдба. Тогава, Ибряимъ ага повалилъ единъ по единъ и двамата, — които сѫщо били обезумели отъ уплаха, — навързалъ имъ рѫцѣтѣ назадъ, и нанизани на едно въже, яхналъ своя конь, вързалъ ги на седлото и покаралъ ги подирѣ си като добитъкъ. Тѣ вървѣли съ животинска покорность и слѣдвали своя джелатинъ.

Никой оттогава не чулъ вече нищо за тѣхъ: двамата Михаиловци изчезнали.

Сега, тѣзи двама, които се дали да ги навърже единъ само врагъ, и да ги подкара като ярета, вързани единъ до другъ, не сѫ били и не могатъ да бѫдатъ възстанници. Онова село, което прѣдава съ такава животинска тѫпота тѣзи свои нещастни рожби, не е възстанническо село. Онова възстание, което брои и това село между своитѣ надеждни кѫтове, то не е възстание.

Отъ затворенитѣ петдесетина бѣлйовци почти всички излежаха покорно нѣколко мѣсеченъ затворъ, нѣкои отидоха и на заточение. Само тринадесеть души сж убити или умиратъ при изтезанията.

V.

Кървавата драма въ Клисура. Позиции. Първи съгледатели. Бъбривата самоувѣреность на Клисурци. Пристигането на Воловъ и Икономовъ. Наказание на циганитѣ. Воловъ и Икономовъ отпжтуватъ. Приготовления на турцитѣ. Първи срѣщи. Нападение. Кжси перипетии. Бѣгство, клане и пламъци.

Додѣто Бенковски се измайва съ своята хвърковата дружина, дѣто трѣба и не трѣба, въ Клисура работитѣ се развиватъ много по-бърже, отколкото се е чакало. За нападение се надѣвали тукъ отъ двѣ мѣста: отъ Карловско и отъ Златица. Главната линия, обаче, за една сериозна защита клисурци метнали къмъ Злия Долъ — откждѣ Карловско.

За да си прѣдставимъ по-ясно работитѣ, трѣба да се мисли особното положение на Клисура. Селото е кацнало въ една тѣснина, отъ което си носи и своето име — защото, Клисура значи имено тѣснина или проходъ. Двѣтѣ горски цѣлини — Стара планина и Срѣдна-гора, които се точатъ надлъжъ, на извѣстно разстояние една отъ друга, на това мѣсто, дѣто се гнѣзди селото, се докосватъ. Точката на докосването — единъ невисокъ и разлатъ шийникъ, — който ги съединява, дѣли двѣтѣ продълговати и плодоносни долини една отъ друга — Златишката и Стрѣмската, които сж въ сжщность лице на една и сжща плоска балканска котловина, прѣсечена отъ ония седловидни и съединителни горски хълмища, въ които се гнѣзди Клисура. А единствениятъ проходъ отъ Златица за Карлово е прѣзъ селото.

По тоя начинъ, Клисура е съвършено притисната отъ стръмнитѣ бърда на двата планински гребена, които се протакатъ отъ изтокъ къмъ западъ. Единъ балкански ручей, наричанъ Стара рѣка, слиза отъ коприщенскитѣ срѣдногорски върхове, присмича се край селото и като тече успоредно съ Срѣдна гора, въ политѣ на която се е вкопалъ,

отива за Стрѣма. Въ леглото на тая рѣка, близо надъ селото, слиза пжтя отъ Пирдопъ и Златица.

Другъ единъ ручей, по-малъкъ отъ първия, слиза туку подъ селото отъ камениститѣ недра на Стара планина и стрѣмглавъ, подъ правъ жгълъ, пуща се въ Стара рѣка. Този малъкъ старопланински ручей, като се спуща въ ниското гърло, разровилъ е, въ своето лудо и поройно тичане, пѣсъчливата почва, като си образувалъ едно дълбоко ущелие, на което брѣговетѣ иматъ изгледъ на страшни проломи. Това е историческия Зли долъ, който прѣко дѣли Клисура отъ Стрѣмската долина. Като почва веднага отъ стръмната урва на Стара планина, Зли долъ отива до Стара рѣка; а всичко туй не е по-дълго отъ два километра. На правия жгълъ задъ Зли долъ, между него и Стара рѣка, но малко назадъ, е заседнало селото. Зли долъ образувалъ сега линията на укрѣпление на клисурци срѣщу Карлово. Хр. Благоевъ, стотникъ, пазилъ снишения край на правата пжтека, която криволи по леглото на Стара рѣка и води отъ селото къмъ долния край на Зли долъ; по тоя начинъ, неговата дружина образува дѣсното крило на клисурската защита. Тука Зли долъ като стига равнината на рѣката, снишава, изглажда се самъ, та мѣстото е отворено и равно. До тоя жгълъ, между Стара рѣка и Зли долъ, сж проснати лозята на Клисурци; а прѣзъ лозята извива правата пжтека—най-късия пжть за Карлово; широкото шосе криволи по височинитѣ надъ главата на Зли долъ: тамъ на горния край пазилъ Минчо Кължчътъ и, съ една дума, образувалъ лѣвото крило на клисурци. Кължчътъ въ Клисура е сжщото, каквото Хорчо въ Панагюрище. И Кължчътъ е билъ пандуринъ и майсторъ на ножа и пушката, както другия.

По гребена на шийника за къмъ Златица пазилъ Власаки Иовковъ, сжщо стотникъ. Власаки Иовковъ нѣкоги служилъ въ казакъ алая на Саджкъ паша (Чайковски) и се считалъ, като Ив. Казака въ Бѣлйово, капацитетъ по военното искуство. Горѣ имало военна карулница, която възстанницитѣ изгорили още при избухване на възстанието—за да нѣма сега дѣ да се подслонатъ. Тамъ пазили по-напрѣдъ трима турски стражари, които били

избити. Броятъ на всички ратници, и на карулницата, и на Зли долъ, възлизалъ само до сто и петдесеть души — разбира се, злѣ въорѫжени, както всѣкждѣ.

Чиновници и стражари изъ конака бѣха изпуснати изъ рѫцѣ, както видѣхме, а тѣ съобщили още на 20 вечерьта въ Карлово за обявеното възстание. Като е така, нападението отъ страна на турцитѣ не можело да закъснѣе.

На 22 прѣкарали въ мирни ожидания за пасивна отбрана.

Тоя день троица съгледатели отъ ближното турско село Рахманларе се промъкнали близо до Клисура, за да надзърнатъ, що става вѫтрѣ. И тука османската фантазия се разиграла отъ страхъ, че московци слѣзли въ гяурското село. Съгледателитѣ искали ужъ да се споразумѣватъ. Тѣ държали съвършено невиненъ языкъ. Ала между всичко туй, приближили се колкото трѣба до стражата при Злия долъ, за да си я погледатъ — на комшийски начала. Клисурци възложили на Власаки Иовковъ, който се намѣрилъ въ града, да прѣговаря, въ присѫтствие на още двама клисурци, съ любопитнитѣ и невинни турци. Възстанницитѣ, разбира се, евтино влѣзли въ скроения капанъ: тѣ не само дѣто отворили очитѣ на хитрия азиатецъ, за да види той отъ край до край, че клисурци сѫ сами, съ своитѣ немощни рѫцѣ и съ ръждясалитѣ пушки, но още и разбъбрали се и казали кое трѣба и не трѣба—казали, че бой искатъ да ядатъ, само да има кой да ги бие: т. е. казали просто и чисто — както ги учели апостолитѣ — че ще съборятъ турското царство.

А пъкъ изплашенитѣ отначало азиатци, които се боели отъ московецъ, само имъ бѣ дотрѣбало да знаятъ, че съ гола рая иматъ работа и съ самичко село, за да се дигнатъ послѣ туй мало и голѣмо жедни за плячка, и да смачкатъ наивнитѣ клисурци.

Но възстанницитѣ се изказали отъ игла до конецъ както трѣба, защото и сами били сплашени. Трети день, откакъ възстанали, и никой не имъ идвалъ на помощь. Уплашениятъ и деморализиранъ човѣкъ губи и най-елементарнитѣ нишки отъ съобразителность. Турцитѣ се оттеглили назадъ напълно радостни оттуй що чули и видѣли.

На 23 се повторило пакъ съгледателството отъ турска страна, само подъ новъ видъ. Нѣколко заптии конници се явяватъ върху могилата Архангеловдень, отвъдъ Злия Долъ. Огледвали се нѣколко врѣме и даже правили видъ, че ще стрѣлятъ, като да изпитвали военния духъ на клисурци и, подгонени, отишли си, безъ желание да се сражаватъ [1]).

На 23, Гергиовдень, по Стара Рѣка — на „Прѣсвета", хванали двама отъ селскитѣ цигани: Мустанъ Ментиоглу, прочутъ пехливанинъ, и Хорчо, които носили писмо отъ кятибина Мехмедъ Ефенди до Карлово. Съ тѣхъ трѣба да е имало и трети, името на когото не е отбѣлѣзано. Когато на 20 били погнати всички служащи въ конака и се спасили съ бѣгъ, Мехмедъ Ефенди, хванатъ и срѣщу обѣщание, че ще стои миренъ, билъ оставенъ живъ. Сега, той опитвалъ да шпионира възстанницитѣ.

Черковната служба още продължавала, когато отъ Копривщица привтасали Воловъ и Икономовъ. Двамата войводи, слѣдъ разбиването на Стрѣлча, прибрали се на 22 въ Копривщица. Отъ тукъ вече всѣкой отъ тѣхъ трѣбало да побърза къмъ своя районъ споредъ общия планъ. Но сега вече всичко се бѣше разбъркало, стариятъ планъ стана на каша, та ето защо двамата воеводи тичаха всѣкждѣ, кждѣто се почувствува нужда отъ тѣхъ като бѣха забравили опрѣдѣленитѣ си мѣста, дѣто трѣбаше за постояно да останатъ.

Стрѣснати сепакъ отъ съгледателството на турцитѣ, и като виждали безнадеждното свое положение, клисурци още на 21 писали въ Копривщица за помощь. И наистина, тѣ бѣха първия залъкъ прѣдъ устата на звѣра.

Воловъ побързалъ на 23 рано утриньта да се отзове на молбата на Клисурци. Той повелъ една чета отъ около петдесеть ратници, събрани изъ всички села, които се бѣха притекли въ Копривщица.

Радостьта въ Клисура е била неописуема при вида на стигналата помощь. Бѣднитѣ селяни, които тъй лековѣрно се бѣха отдали на капризитѣ на една толкова опасна аван-

1) Сравни „Самуилъ" отъ Хр. Ф. Поповъ, стр. 68.

тюра, люшкали се сега като корабъ безъ кормило по срѣдъ разбуненото море. Но като видѣли най-послѣ напрѣдѣ си българска дружина, сторило имъ се завчасъ, че близко може да е надеждата, да си иматъ и клисурци свое царство, дѣто ще бждатъ упазени отъ всѣка поразия. Разбира се, то е било само сънь измамникъ, ала пакъ на мнозина се искрили сълзи отъ радость на очитѣ.

Този день миналъ въ освещаване на знамето въ черква. И тогава трѣбва то да е изнесено и дадено въ ржцѣтѣ на дружинитѣ, а не както Хр. Поповъ съобщава, че това е ставало на 21. Клисурското знаме е шито отъ сестрата на Караджова и отъ една още учителка.

Веднага слѣдъ отпускъ на черкова, пристжпили да наложатъ прилично наказание на хванатитѣ цигани. Съвѣтътъ отъ Клисурци билъ за благоразумие — да се не пролива кръвь; но Воловъ настоялъ за смъртно наказание. Прѣдполагало се, че кятибинътъ пратилъ по тия цигани писмо въ Карлово, за да издаде, колко и какви сж ратницитѣ въ Клисура и да вика турци да нападатъ. Върху едного отъ циганитѣ дѣйствително намѣрили хартия, ала никой не можилъ да я разчете, макаръ и да знаяли по турски. Види се, учениятъ кятипинъ писалъ чисто арабски изрази. Осждили и циганитѣ и кятибина на смърть чрѣзъ застрѣлване.

Воловъ намислилъ да натовари съ изпълнение на присждата най-неопитнитѣ отъ стражата за да ги кали въ бой. Избранитѣ стрѣлачи били: Гр. Божковъ, Хр. Поповъ, Ив. Дончовъ, Хр. Цанковъ и още двама, които не се помнятъ.

Осжденитѣ извели вънъ отъ селото къмъ Прѣсвета. Най-напрѣдъ билъ застрѣленъ кятибина Мехмедъ Ефенди. Той умрѣлъ като истински османлия и не искалъ да моли за прошка ония, противъ които бѣше дѣйствувалъ като неприятель; съ него застрѣлили и единия отъ циганитѣ.

Другитѣ двама отъ хванатитѣ цигани трѣбало да бждатъ застрѣляни прѣдъ другата стража, на Злия Долъ — за да видятъ всички и да се кръстятъ въ проливане на кръвь. Като имъ вързали обаче ржцѣтѣ, Мустанъ Пехливанъ, който разбралъ участьта си, търтилъ съ все сили да бѣга. Загърмѣли подирѣ му, ала никой не го улучилъ.

Пжтьтъ му, обаче, билъ край долнята стража и Воловъ като го присрѣщналъ, свалилъ го съ ударъ отъ сабя. Другиятъ циганинъ билъ застрѣленъ на мѣсто.

Воловъ и Икономовъ отпжтували сжщия день, 23 Априлъ, слѣдъ наказанието на циганитѣ, за Копривщица. Тѣ оставили една часть отъ ратницитѣ-стрѣлчани за подкрѣпа на Клисура, а другата часть повели пакъ назадъ. Воловъ считалъ за важно своето присжтствие въ центра на района. Икономовъ трѣбало да погледне къмъ Старо-Ново-Село. Освѣнъ туй, Копривщица е на десетина километра отъ тукъ, та самъ апостольтъ би могълъ за три часа да прѣскочи винаги на помощъ на клисурци.

Врѣмето минавало, както и въ всички други възстанически пунктове, въ безцѣлно чакане, или въ дребни прѣдприятия като това, което едва-що разказахме: наказанието на циганитѣ.

Нѣколко черешови топове били свършени. На 25 направили опитъ съ единия. И тукъ, като въ Петричъ, глашатай викалъ изъ село да знаятъ и да се не плашатъ женитѣ, че топъ ще гърми. . . . . . Тази сцена е съ добъръ юморъ описана отъ Ив. Вазовъ въ „Подъ Игото".

Трѣба да признаемъ, че и съ идване на апостолитѣ нищо сжществено не е било направено за защита на селото, както нищо не се правѣше и за цѣлия районъ. Както при движенията и на Бенковски, Воловъ не прави нищо, за да проучи неприятеля, да разузнае какви сж неговитѣ планове, да стегне, да организува своитѣ хора и пр.

Между това, прѣдъ прага на Клисура, въ Стрѣмската долина, развива се трѣскава дѣятелность, за да се съсрѣдоточатъ повече башибозушки сили наедно. Извѣстниятъ фанатикъ отъ Карлово, Тосунъ-бей, съ военень косъмъ, свиквалъ пълчища отъ околнитѣ села, отъ Казанлъшко, отъ Рахманларе — цѣлата Стрѣмска и Тунджанска долини: безчислени пълчища грабители, които прѣвъзходствували бѣднитѣ клисурски защитници не само по число, но и по въоржжение. Казва се дори, че на Тосунъ-бея дошли на помощь даже и нѣкои помаци отъ Ловченско, което чуждитѣ пжтници не подтвърждаватъ. Но прѣимуществото на Кар-

ловския кеседжия се състояло явно въ това, че той вербува пълчищата си отъ официално свикани отъ властьта грабители, додѣто бѣднитѣ клисурци сж сами и вънъ отъ закона.

На 20 и 21 въ неприятелския лагеръ владѣлъ уплахъ, ала, благодарение на нерѣшителностьта на възстанницитѣ, на бездѣйствието отъ тѣхна страна, турцитѣ се укопитватъ; тѣ събрали сега сили и накрай се почувствували грозни. Отъ 22 до 25 мобилизацията била свършена и пълчищата потеглили напрѣдъ.

Сжщия день, 25 Априлъ, възстанницитѣ въ Клисура се готвили да прѣкаратъ въ обикновеното си бездѣйствие, като че ли възстание щѣло да рѣче, да земешъ пушка на рамо, да излѣзешъ на край село и свършено. И дѣйствително, тѣ нарамили пушки, щурали се въ своя тѣсенъ лагеръ и съ тжпо безгрижие очаквали горчивата си сждба.

По обѣдъ, на 25, показалъ се авангарда на Тосунъ-бея, състоящъ отъ двадесетина конници.

Конницата, обаче, — която щомъ клисурци зарнали, страхътъ имъ билъ неописуемъ, — подошла къмъ Злия Долъ, погледала, помирисала пакъ и отишла си назадъ. Тя затова била и пратена—да погледне и да си отиде. Тя видѣла, че отвъдъ Злия Долъ нѣма сили и че самитѣ позиции на възстанницитѣ сж праздна работа: не сж редути и на тѣхъ не зѣятъ топове. Сега вече пжтьтъ билъ отворенъ за жаднитѣ за грабежъ азиатци: тѣ могли смѣло да се доближатъ и да захванатъ отъ дѣто имъ прилегне своето диво тържество.

Не тъй, обаче, разбирали клисурци. Като видѣли, че конницата се оттегля, нещастнитѣ селачи, повече отъ които за пръвъ пжть пипали пушка въ ржцѣ, и които виждали само онова, което би ги бодвало подъ носа, помислили, че турската сила е само тая конница и че тя се уплашила. Между туй, пълчищата идѣли бавно отдирѣ. Трѣбвало само още единъ день пжть.

На 26 се повторило отначало пакъ сжщото. Появила се утриньта конница, само че малко по-силна тоя пжть и въ двѣ отдѣления отъ по тридесетина души: едното хванало на дѣсно по шосето, а другото ударило въ лѣво, покрай леглото на рѣката.

Като се мине по горния край на Зли Долъ, пжтьтъ за Карлово криволи по политѣ на една рошава урва, която е прѣдно стжпало на Стара-Планина — една брадавица на страшния исполинъ. Тази могила се казва Черни врьхъ; тамъ имало съгледателна стража, поставена върху най-издадения пунктъ — „Тъпанчето“. Стражата съглежда отдалечъ турската конница, кога тя още се измъквала изъ Рахманларе, и съобщила въ село.

Страхътъ тоя пжть заговорилъ още по-чувствително въ лагера на възстанницитѣ. Военния съвѣтъ побързалъ да изпрати куриеръ, който извѣстявалъ на Воловъ въ Копривщица, че турци идатъ, и да побърза на помощь.

Сжщеврѣменно, като били убѣдени, че това е всичката турска сила, а пъкъ тя очевидно не била голѣма, клисурци извадили отвждъ Злия Долъ сжщо двѣ отдѣления, само по-многочисленни, и ги пратили срѣщу неприятеля.

По шосето, задъ Черния върхъ, има турска стражарница, наречена Кулата: тука излѣзло едното турско отдѣление; другото се загнѣздило въ корията, която е долу на лѣвия брѣгъ на Стара-Рѣка.

Този подвигъ, да скочатъ задъ Зли Долъ, излѣлъ пакъ ситинъ за клисурци, както и тѣ, види се, очаквали. Конницата, наистина, се повърнала, защото не търсила бой. Уплашила се отъ българската сила!

Клисурци, разбира се, тържествували. Възгордѣватъ се тѣ, че могатъ и сами, съ собствени сили, да отблъснатъ неприятеля и побързали да се похвалятъ за това. Тѣ побързали да пратятъ въ Копривщица другъ куриеръ, който да отмѣни поръчката на първия за помощь. И въ Копривщица, [illegible], чули и разбрали: клисурци знаятъ сами да се [illegible], нѣматъ нужда отъ чуждо съдѣйствие!

[illegible] трѣбваше да стане: [illegible] главата надолу. Нима [illegible]?

[illegible] молитва, [illegible] чалмоносни-[illegible] пжть отъ Рахманларе за Клисура. [illegible] задъ червеното

море отъ фесове, и безброй тъпани съ оглушително думкане въодушевявали хилядниꙗѣ джамбази и пехливани, които летѣли съ грабителска стръвь къмъ слабото селяшко гнѣздо. Не могло да има съмнѣние вече; картитѣ се откривали. А късно било и да се изпрати пакъ трети куриеръ въ Копривщица за помощь.

Тогава, клисурци помислили да не гледатъ вече напрѣдъ, а погледътъ си обърнали назадъ: той се въртѣлъ все къмъ оная страна, дѣто имало дълги пжтища за краката.

Турцитѣ смѣло излѣзли напрѣдъ: тѣ знаяли разположението на противника си. Не се минало една минута, и неприятелитѣ се гледали очи въ очи, тѣ могли да се разговарятъ отъ двата брѣга на Зли Долъ. По-смѣлитѣ отсамъ, колкото и да били малцина, загърмѣли отъ високата позиция на Калжча. Нѣколко нападатели се ранили и били отнесени отъ своитѣ. Калжчътъ самъ,. съ първи куршумъ, свалилъ единъ знаменосецъ отъ коня.

Ала съ това се и свършило всичко.

Турцитѣ потърсили наоколо прикритие. Гюлевата бахча напрѣдѣ имъ била запазена съ низка камена ограда: тамъ налѣгали тѣ и отворили убийственъ огънь. Едноврѣменно, зели мѣрки, за да приложатъ традиционната обходна тактика. Една колона бърже се покатерила по ребрата на Стара Планина, забиколила Черния Върхъ, покатерили се по Ралювци и се отзовали надъ главитѣ и въ тила на Калжчътъ. Друга колона се смъкнала долу и, като хванала пжтя по Стара Рѣка, спокойно се отзовала въ тила на възстанницитѣ, а въ ребро на града.

Особно, като видѣли, колко малко пушки имъ отговарятъ, турцитѣ вече не спрѣли ни една минута. Онѣзи, нападателитѣ отъ Ралювецъ и другитѣ по Стара Рѣка се вмъкнали въ село отъ двата края, горния и долния, готови да заключатъ кордона задъ гърба на защитницитѣ на Злия Долъ.

Отъ долния край, дѣто хората се разбѣгали още при първо появяване на турцитѣ, най-напрѣдъ се извили пушаци нагорѣ къмъ небето: Слатинската махла горѣла. Това е било сигналъ, да бѣга кой на кждѣто види. Турцитѣ на Ралю-

На 23 се повторило пакъ съгледателството отъ турска страна, само подъ новъ видъ. Нѣколко заптии конници се явяватъ върху могилата Архангеловдень, отвъдъ Злия Долъ. Огледвали се нѣколко врѣме и даже правили видъ, че ще стрѣлятъ, като да изпитвали военния духъ на клисурци и, подгонени, отишли си, безъ желание да се сражаватъ [1]).

На 23, Гергиовдень, по Стара Рѣка — на „Прѣсвета", хванали двама отъ селскитѣ цигани: Мустанъ Ментиоглу, прочутъ пехливанинъ, и Хорчо, които носили писмо отъ кятибина Мехмедъ Ефенди до Карлово. Съ тѣхъ трѣба да е имало и трети, името на когото не е отбѣлѣзано. Когато на 20 били погнати всички служащи въ конака и се спасили съ бѣгъ, Мехмедъ Ефенди, хванатъ и срѣщу обѣщание, че ще стои миренъ, билъ оставенъ живъ. Сега, той опитвалъ да шпионира възстанницитѣ.

Черковната служба още продължавала, когато отъ Копривщица привтасали Воловъ и Икономовъ. Двамата войводи, слѣдъ разбиването на Стрѣлча, прибрали се на 22 въ Копривщица. Отъ тукъ вече всѣкой отъ тѣхъ трѣбало да побърза къмъ своя районъ споредъ общия планъ. Но сега вече всичко се бѣше разбъркало, старията планъ стана на каша, та ето защо двамата воеводи тичаха всѣкждѣ, кждѣто се почувствува нужда отъ тѣхъ като бѣха забравили опрѣдѣленитѣ си мѣста, дѣто трѣбаше за постояно да останатъ.

Стрѣснати сепакъ отъ съгледателството на турцитѣ, и като виждали безнадеждното свое положение, клисурци още на 21 писали въ Копривщица за помощь. И наистина, тѣ бѣха първия залъкъ прѣдъ устата на звѣра.

Воловъ побързалъ на 23 рано утриньта да се отзове на молбата на Клисурци. Той повелъ една чета отъ около петдесеть ратници, събрани изъ всички села, които се бѣха притекли въ Копривщица.

Радостьта въ Клисура е била неописуема при вида на стигналата помощь. Бѣднитѣ селяни, които тъй лековѣрно се бѣха отдали на капризитѣ на една толкова опасна аван-

1) Сравни „Самуилъ" отъ Хр. Ф. Поповъ, стр. 68.

мощни усилия, за да се оздрави каква да е защита на градеца.

Най-голѣмъ залисъ сж причинявали на врѣменното правителство навалицата пришелци отъ външни селяни, които се трупали отъ день на день все повече. Всички тѣзи нещастни хора трѣбвало да се размѣстятъ по жилища. Жени и старци отивали като гости по разни кжщя, а въоржженитѣ мжже разпращали по разни позиции. На 22 бѣха наченали, както знаемъ, да се точатъ събранитѣ села на Даутова Поляна. Сжщия день вечерьта привтасали и стрѣлчани. Всичко туй костувало почти безцѣлни залиси. Пращали коне и коля до Даутова поляна, за да помагатъ на прѣселяющитѣ се, да прѣхвърлятъ върлия тамъ баиръ; толкова гърла и добитъкъ искали храна и пр.

Между туй, все прииждали, а никой никждѣ не излизалъ.

А видѣхме, че Воловъ съ Икономовъ на 23 теглятъ за Клисура. Като се върща скоро оттамъ, главниятъ апостолъ е безпокоенъ и прѣдприема не единъ излазъ, обаче, едно слѣдъ друго безъ планъ. А изобщо, кога и кждѣ точно ходи Воловъ—този въпросъ е тъй заплетенъ, че едва ли нѣкой ще го разплете нѣкоги. Ние ще съпоставимъ нѣкои данни. Въ „Самуилъ“ се бѣлѣжи, че на върхъ Гергйовдень, 23, той билъ въ Клисура. Кога, обаче, се върналъ отъ тамъ, не се бѣлѣжи. Хр. Благоевъ, единъ отъ клисурскитѣ, стотници, твърди, че Воловъ не билъ самъ, но заедно съ Г. Икономовъ, и отпжтували и двамата сжщия день обратно за Коприщица. Сега, защо е трѣбало Г. Икономовъ да дойде въ Клисура, не може да се опрѣдѣли. Отъ друга страна Копривщенскитѣ протоколи отбѣлѣзватъ, че Икономовъ и Воловъ [1]) дошли въ Коприщица на третия день отъ провъзгласяване на възстанието „именно на 22 Априлъ“ и довели пловдивскитѣ села, „които били повдигнати!“

Очевидно, споменитѣ на копривщенскитѣ поборници трѣбва да сж се твърдѣ забъркали, което ще отбѣлѣжимъ и другадѣ. Въ сжщитѣ протоколи, въ биографията на Каблещ-

1) Протоколъ № 3, биогр. 14.

Пжтьтъ му, обаче, билъ край долнята стража и Воловъ като го присрѣщналъ, свалилъ го съ ударъ отъ сабя. Другиятъ циганинъ билъ застрѣленъ на мѣсто.

Воловъ и Икономовъ отпжтували сжщия день, 23 Априлъ, слѣдъ наказанието на циганитѣ, за Копривщица. Тѣ оставили една часть отъ ратницитѣ-стрѣлчани за подкрѣпа на Клисура, а другата часть повели пакъ назадъ. Воловъ считалъ за важно своето присжтствие въ центра на района. Икономовъ трѣбало да погледне къмъ Старо-Ново-Село. Освѣнъ туй, Копривщица е на десетина километра отъ тукъ, та самъ апостолътъ би могълъ за три часа да прѣскочи винаги на помощъ на клисурци.

Врѣмето минавало, както и въ всички други възстанически пунктове, въ безцѣлно чакане, или въ дребни прѣдприятия като това, което едва-що разказахме: наказанието на циганитѣ.

Нѣколко черешови топове били свършени. На 25 направили опитъ съ единия. И тукъ, като въ Петричъ, глашатай викалъ изъ село да знаятъ и да се не плашатъ женитѣ, че топъ ще гърми. . . . . Тази сцена е съ добъръ юморъ описана отъ Ив. Вазовъ въ „Подъ Игото".

Трѣба да признаемъ, че и съ идване на апостолитѣ нищо сжществено не е било направено за защита на селото, както нищо не се правѣше и за цѣлия районъ. Както при движенията и на Бенковски, Воловъ не прави нищо, за да проучи неприятеля, да разузнае какви сж неговитѣ планове, да стегне, да организува своитѣ хора и пр.

Между това, прѣдъ прага на Клисура, въ Стрѣмската долина, развива се трѣскава дѣятелность, за да се съсрѣдоточатъ повече башибозушки сили наедно. Извѣстниятъ фанатикъ отъ Карлово, Тосунъ-бей, съ воененъ косъмъ, свиквалъ пълчища отъ околнитѣ села, отъ Казанлъшко, отъ Рахманларе — цѣлата Стрѣмска и Тунджанска долини: безчислени пълчища грабители, които прѣвъзходствували бѣднитѣ клисурски защитници не само по число, но и по въоржжение. Казва се дори, че на Тосунъ-бея дошли на помощь даже и нѣкои помаци отъ Ловченско, което чуждитѣ пжтници не подтвърждаватъ. Но прѣимуществото на Кар-

Обемиститѣ записки на Танчо Шабанътъ отъ Копривщица, още и твърдѣ мжчно четливи съ своитѣ йероглифи, сж истински гордиевъ възелъ по отношение на дати и послѣдователность на фактитѣ. Изглежда, че тѣзи записки до значителна степень сж легнали въ основата на Копривщенскитѣ протоколи, за което и по прѣди намекнахме. Шабанътъ твърди, че прѣселяването на Ст. Ново село и другитѣ полски села въ Копривщица станало на 23 до 25, а послѣ пакъ казва, че на 25 той самъ участвувалъ въ четата на Воловъ и Икономовъ, когато отивали за Старо Ново Село, а тамъ срѣщнали на Зелена Поляна „всичкитѣ новоселски дѣца и жени.“ [1]) На другия день, 26 Априлъ, пристигналъ Воловъ съ трима души и съ горски топъ! [2]) Тѣ отишли да дигнатъ Паничери. Това е сега обратното отъ протокола само за имената на Воловъ и Икономовъ, а за факта е едно и сжщо, защото въ протоколъ № 3 стр. 14 е казано, че Воловъ билъ въ Копривщица, а Икономовъ стигналъ съ горския топъ. На 27 Априлъ клисурци поискали помощь. Тогава и Найденъ Попъ Стояновъ отишълъ въ Стрѣлча! Дошла турска войска та ги разгонила.... Тѣ се върнали, а вечерьта дошло извѣстие че Клисура гори и пр.!... Истински гордиевъ възелъ отъ бърканици.

Но да продължимъ разказътъ на събитията; разбира се, при това състояние на всички мѣстни източници, никой не може да гарантира за точность особно въ подробноститѣ.

На 23, когато Бенковски издържа първа битка съ башибозукитѣ въ Петричъ, бѣше писалъ, както помнимъ, за помощь въ Панагюрище. Казахме, че навѣрно, той е споменалъ въ писмото си да се искатъ хора и отъ Коприщица, ако дори и самъ не е писалъ направо, както казватъ нѣкои. Сжщия день, споредъ копривщенски източници, било пратено отъ приврѣменното правителство заповѣдъ до Копривщица да пратятъ хора въ Панагюрище. На 24 тръгналъ Велйо Серекътъ съ осемдесетъ души за тамъ. [3])

1) „Записки на Шабановъ“ стр. 48

2) Ibid. 49

3) Протоколъ № 6, 28, но тукъ се казва, че тръгнали деветдесетъ души и то на 25.

Като се мине по горния край на Зли Долъ, пѫтьтъ за Карлово криволи по политѣ на една рошава урва, която е прѣдно стѫпало на Стара-Планина — една брадавица на страшния исполинъ. Тази могила се казва Черни връхъ; тамъ имало съгледателна стража, поставена върху най-издадения пунктъ — „Тъпанчето". Стражата съглежда отдалечъ турската конница, кога тя още се измъквала изъ Рахманларе, и съобщила въ село.

Страхътъ тоя пѫть заговорилъ още по-чувствително въ лагера на възстанницитѣ. Военния съвѣтъ побързалъ да изпрати куриеръ, който извѣстявалъ на Воловъ въ Копривщица, че турци идатъ, и да побърза на помощь.

Сѫщеврѣменно, като били убѣдени, че това е всичката турска сила, а пъкъ тя очевидно не била голѣма, клисурци извадили отвѫдъ Злия Долъ сѫщо двѣ отдѣления, само по-многочисленни, и ги пратили срѣщу неприятеля.

По шосето, задъ Черния върхъ, има турска стражарница, наречена Кулата: тука излѣзло едното турско отдѣление; другото се загнѣздило въ корията, която е долу на дѣсния брѣгъ на Стара-Рѣка.

Този подвигъ, да скочатъ задъ Зли Долъ, излѣлъ пакъ евтинъ за клисурци, както и тѣ, види се, очаквали. Конницата, наистина, се повърнала, защото не търсила бой. Уплашила се отъ българската сила!

Клисурци, разбира се, тържествували. Възгордѣватъ се тѣ, че могатъ и сами, съ собствени сили, да отблъснатъ неприятеля, и побързали да се похвалятъ за това. Тѣ побързали да пратятъ въ Копривщица другъ куриеръ, който да отмѣни порѫчката на първия за помощь. И въ Копривщица, сега, чули и разбрали: клисурци знаятъ сами да се защищаватъ, нѣматъ нужда отъ чуждо съдѣйствие!

Ала тъкмо тогава станало което трѣбаше да стане: работитѣ изеднъжъ се обърнали съ главата надолу. Нима можеше другояче да бѫде?

По обѣдъ, слѣдъ полудневната мохамедова молитва, извили се като чудовищно гигантска вита змия чалмоноситѣ пълчища по прашния пѫть отъ Рахманларе за Клисура. Двадесетина зелени байряци се развѣвали надъ червеното

щица. Тоя разказъ напълно съотвѣтствува на дѣйствителностьта. Небето, което се яви сжщо единъ непримиримъ неприятель за нашето възстание, помрачава се на 26 и почватъ ония дъждове, които послѣ не спрѣха и нанесоха най-силното поражение на слабо приготвенитѣ ратници. Дъждътъ почналъ веднага по пладнина, 26 Априли въ Стара Планина и Срѣдна Гора: облацитѣ скоро се разпрострѣли и цѣлиятъ хоризонтъ билъ обхванатъ. Прѣзъ нощьта дъждътъ се прѣнесълъ и на Еледжикъ. За него споменува Зах. Стояновъ съ фантастично описание, когато на 26 срѣщу 27 отиватъ за Бѣлйово. Сжщото е и въ Клисура. [1]) Разбититѣ клисурци едва излѣзли на 26, около три часа слѣдъ обѣдъ отъ селото си, и дъждътъ плисналъ.

Този дъждъ измокри всички и приготви поболѣването на по-голѣмата часть отъ жителитѣ на това село. Той още направи на каша всичкитѣ фишеци и пр. [2])

Между това, Воловъ не се отказалъ отъ своята мисъль, да се промъкне съ въоржжена сила въ Карловско и да дигне стрѣмскитѣ села. На 26 той се запжтилъ къмъ Изтокъ, като вървѣлъ по планинскитѣ височини. Слѣдъ пладне, той се билъ току що надвѣсилъ надъ Клисура, когато селото обгърнали пламъци. Той водилъ чета отъ педесеть до шеесеть души конница и направилъ усилие да събере клисурскитѣ ратници и, като ги тури въ редъ, да удари на башибозука. Но хората, слѣдъ прѣтърпеното поражение, били разбити духомъ. Като пилци, кога се зададе ястребъ, бѣгали тѣ сега, разпилѣни въ безпаметенъ страхъ. Не е било възможно да се повърнатъ. [3])

Воловъ продължилъ своя пжть, като държалъ височинитѣ. Той стигналъ върховетѣ на Дерелии, но тука, при една срѣща съ башибозука, указало се, че твърдѣ малко пушки въ цѣлата чета могли да стрѣлятъ. Отъ непрестанния дъждъ барута се прѣвърналъ въ калъ, която не само че не се палила нито съ главня, но пушката, затикната веднажъ съ тъзи маса, не могла вече да се изпразни, за

1) „Самуилъ“ стр. 81
2) Ibid., За силния дъждъ на 26 [illegible] сравни и Чернопѣевъ [illegible] на Пан. възстание“, стр. 48.
3) Ср. „Самуилъ“, стр. [illegible]

ковъ и на Велйо Серекътъ, е казано, че Каблешковъ пакъ на третия денъ на възстанието, т. е. 22, билъ въ Старо-Ново-Село, което дигналъ и се върналъ на 23! А отъ записки и спомени на всички, села, които се събрали въ Старо-Ново-Село знае се, че тукъ се явилъ Каблешковъ, но при повдигането имъ не се бѣлѣжи Воловъ, който по-късно излиза на сцената.

Явно става, обаче, и отъ самитѣ Копривщенски протоколи, че ако на 22 Воловъ е дигналъ Пловдивскитѣ села и ги довелъ въ Копривщица, нѣмало защо сжщия денъ Каблешковъ да отива да довежда сжщитѣ! Каблешковъ билъ помощникъ на апостола, а Воловъ, като главенъ, ималъ и по-голѣмо обаяние прѣдъ населението. Читательтъ като прѣглежда простото историческо изложение на фактитѣ, не може нищо да помисли за ония трудности, които се изпрѣчватъ прѣдъ единъ изслѣдователь.

Съ тѣзи прѣчки се е борилъ и Бѣловѣждовъ, единствения историкъ на трънливото коприщенско поле, и дѣйствително, избѣгналъ е много отъ бърканицитѣ, за което заслужва всѣка похвала. Но пакъ и въ неговата книжка, благодарение на грознитѣ противорѣчия, работитѣ сж нахвърлени често безъ вжтрѣшна логическа връзка, което имахме и други пжть случай да отбѣлѣжимъ. За Каблешковъ той казва напр., че прѣзъ нощьта на 21 срѣщу 22 Априлъ пристигнало извѣстие отъ Старо-Ново-Село, че селянитѣ не се рѣшавали да възстанатъ. Каблешковъ тръгналъ веднага съ 20—30 души за тамъ[1]), безъ да се казва, кога именно е тръгналъ. Воловъ и Икономовъ стигнали на 24, „или по-напрѣдния денъ" [2]) и този денъ (кой?) „събрали и отдѣлили чети отъ доброволци (?) за да заминатъ за Гйопсата и къмъ Златица, „но Провидението не позволило, завалѣлъ силенъ дъждъ„ [3]).

Естествено е, че, по тоя начинъ—начинъ на не точно изложение—освѣнъ че се губи сжщинския ходъ на работитѣ, но много, често цѣли важни случки или се прѣмълчаватъ или се прѣплитатъ.

1) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка" 82.
2) Ibid., 83.
3) Ibid.

Обемиститѣ записки на Танчо Шабанътъ отъ Копривщица, още и твърдѣ мжчно четливи съ своитѣ йероглифи, сж истински гордиевъ възелъ по отношение на дати и послѣдователность на фактитѣ. Изглежда, че тѣзи записки до значителна степень сж легнали въ основата на Копривщенскитѣ протоколи, за което и по прѣди намекнахме. Шабанътъ твърди, че прѣселяването на Ст. Ново село и другитѣ полски села въ Копривщица станало на 23 до 25, а послѣ пакъ казва, че на 25 той самъ участвувалъ въ четата на Воловъ и Икономовъ, когато отивали за Старо Ново Село, а тамъ срѣщнали на Зелена Поляна „всичкитѣ новоселски дѣца и жени." [1]) На другия день, 26 Априлъ, пристигналъ Воловъ съ трима души и съ горски топъ! [2]) Тѣ отишли да дигнатъ Паничери. Това е сега обратното отъ протокола само за имената на Воловъ и Икономовъ, а за факта е едно и сжщо, защото въ протоколъ № 3 стр. 14 е казано, че Воловъ билъ въ Копривщица, а Икономовъ стигналъ съ горския топъ. На 27 Априлъ клисурци поискали помощь. Тогава и Найденъ Попъ Стояновъ отишълъ въ Стрѣлча! Дошла турска войска та ги разгонила.... Тѣ се върнали, а вечерьта дошло извѣстие че Клисура гори и пр.!... Истински гордиевъ възелъ отъ бърканици.

Но да продължимъ разказътъ на събитията; разбира се, при това състояние на всички мѣстни източници, никой не може да гарантира за точность особно въ подробноститѣ.

На 23, когато Бенковски издържа първа битка съ башибозуцитѣ въ Петричъ, бѣше писалъ, както помнимъ, за помощь въ Панагюрище. Казахме, че навѣрно, той е споменалъ въ писмото си да се искатъ хора и отъ Коприщица, ако дори и самъ не е писалъ направо, както казватъ нѣкои. Сжщия день, споредъ копривщенски източници, било пратено отъ приврѣменното правителство заповѣдъ до Копривщица да пратятъ хора въ Панагюрище. На 24 тръгналъ Велйо Серекътъ съ осемдесетъ души за тамъ. [3])

---

1) „Записки на Шабановъ" стр. 48

2) Ibid. 49

3) Протоколъ № 6, 28, но тукъ се казва, че тръгнали деветдесетъ души и то на 25.

въ възтаническия лагеръ на Четвъртия окржгъ, а това имахме случай да отбѣлѣжимъ и другъ пжть; напротивъ, тамъ се ржководятъ по съображения отъ съвсѣмъ минутно естество, пъкъ и страститѣ не могатъ да се уталожатъ.

Благодарение на тоя хлабавъ и безмисленъ вървежъ на работитѣ, възстанницитѣ не се окопитватъ да заематъ съ съединени сили не само стрѣлчанско поле, но и проходитѣ къмъ него отъ Тракийската долина — като напримѣръ: Крастовския проходъ, оня на Окопана и цѣлъ редъ още други, съ което, като пазятъ още пжтя отъ Петричъ, можеха да осигурятъ на възстанието едно упорство отъ мѣсецъ — два.

Вмѣсто всичко туй, хората сж погълнати съ дреболии, което впрочемъ вече доста знаемъ и до сега. Отъ Копривщица на нѣколко пжти потеглили кола, водени отъ стрѣлчанци и, щомъ турцитѣ се теглили вънъ, ония нахлували въ селото, натоваряли си колата съ жито и съ всичко друго, което не успѣло още да изгори, и върщали се назадъ. Това се продължавало цѣли дни прѣзъ 23, 24 и 25.

Прѣзъ сжщото врѣме, въ Панагюрище пропущали сжщо скжпитѣ дни въ наивна вѣра, че главната опасность ще настжпи откъмъ Татаръ Пазарджишкото шосе отъ Югъ и отъ никждѣ другадѣ. Ето защо, като бѣха завардили Св. Никола — една височина, която владѣе този пжть — и Гъзяновъ Долъ — тѣсно дефиле подъ Св. Никола — дѣто поставиха най-многочисленитѣ стражи отъ всички други, които имаше, прѣкарваха днитѣ си въ безцѣлно чакане или въ праздни щурения, както ги видѣхме на 22 да палятъ и грабятъ изоставенитѣ колиби на Юруцитѣ.

Между това, официалната власть не дрѣме. Хафжзъ паша стига въ Т. Пазарджикъ съ нѣколко баталиона редовна войска и съ артилерия и незабавно се запжтва за бойното поле. На него е било заповѣдано да форсира Панагюрище.

Двѣ сж били съображенията, споредъ които официалната власть се рѣшила да напада по-напрѣдъ Панагюрище [illegible]ото Копривщица: първо, тя е знаяла, че Панагюри[illegible]ща на движението, и второ, че то е по-лесно [illegible]ъ Копривщица.

Хафѫзъ паша, като [illegible] отъ Т. [illegible], тѫй-же свърналъ на дѣсно отъ правото шосе, [illegible] пѫтъ Балдйово и Ферезлии и, като се [illegible] [illegible] презъ Ерелийското [illegible], за което [illegible] [illegible] [illegible] взели върховетѣ, на 25 се [illegible] въ [illegible] [illegible]

За да улесни още по-добрѣ изпълнението на [illegible] [illegible] турскиятъ главнокомандуващъ изпратилъ единъ малко [illegible]ление къмъ Калагларе[1]. Задачата на последното се [illegible]чавало само въ стратегическа демонстрация. Това [illegible]ние не трѣбало да напада. Но [illegible] [illegible] у фронта на неприятеля трѣбало да [illegible] [illegible] [illegible] на щрекъ и така да отвлича вниманието му отъ [illegible] [illegible]трѣба. И даже ако възстаницитѣ [illegible] били забѣлѣзали обходното движение на Хафѫзъ паша къмъ [illegible], като видятъ че иматъ [illegible] неприятель, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] отъ фронта, пакъ ще раздѣлятъ силитѣ си.

Естествено е, че благоразумния постѫпъ на Хафѫзъ паша налага и намъ въ тоя случай длъжностьта да му отдадемъ пълно право за неговитѣ дѣйствия. Колкото и да е билъ той добрѣ освѣдоменъ за силитѣ на възстаническия лагеръ, не е могълъ да не прѣдполага, че хора, които се рѣшили да хвърлятъ рѫкавица на едно царство, като Турция, която нерѣдко е турила на тѣсно дори и велики сили, тия хора не ще да излѣзатъ съ голи рѫцѣ на бой — тѣ ще да иматъ непрѣмено една военна организация, чужда или своя, ще иматъ войници, орѫдия, опитни офицери и пр. Въ такъвъ случай, безумно е да се форсиратъ отъ фронта въ тѣснинитѣ на Попинци и Св Никола, дѣто би трѣбало да се дадатъ много жертви отъ хора. Това съображение добива особна цѣна, когато се помисли, че отрядътъ на турския паша, като смѣтаме само редовната войска, билъ малочисленъ.

Берингъ не ни е далъ опрѣдѣлена цифра по тоя въпросъ, но Скайлеръ изчислява цѣлата армия подъ пашитѣ Абдулъ, Хафѫзъ и Хасанъ, които водиха кампанията противъ Четвъртия революционенъ окрѫгъ, всичко на 8000

---

1) Черновѣждъ „Кратка История“ и пр. стр. 47, бѣлѣжи 200—300 души, което ще да е прѣувеличено.

души. Но Хасанъ не тръгва срѣщу Панагюрище, а за Абдулъ ние чуваме само отъ Скайлера. Може да се прѣдположи, че Абдулъ, който по-кжсно пристига отъ Цариградъ, за да подкрѣпи Хафъза, и който билъ по-старши отъ тоя, ще да е тръгналъ за Панагюрище, но върща се, като вижда твърдѣ скоро, че работата не е сериозна. Тъй че, Хафжзъ ще да е ималъ срѣщу Панагюрище не повече отъ 3—4000 редовни войници. Но той билъ придруженъ, разбира се, и отъ башибозукъ, който задигналъ отъ Пловдивъ и Пазарджикъ. А този башибозукъ е билъ вербуванъ, както ни свидѣтелствуватъ пакъ Берингъ и Скайлеръ, отъ цѣлия Доспатъ и дори отъ Хасковския кжржалжкъ. И сетнѣ, обстоятелствата се били стекли тъй, че Хафъзъ не е могълъ да очаква въ скоро врѣме значителни подкрѣпления. Турция, заната въ него моментъ, въ Босна и Херцеговина и на сърбскитѣ граници, дѣто бдящия вулканъ на племенния духъ бѣшеземъ зловѣщо да клокочи, разполагала съ твърдѣ малко свободни войски.

Но турскиятъ прѣдводитель, съ заемане на проходитѣ за Стрѣлча и послѣ на самото Стрѣлешко поле, добивалъ още грамадна изгода. Той се забивалъ като клинъ между двата най-значителни въстанически лагера, Копривщица и Панагюрище, като ималъ развързани ржцѣ да дѣйствува на тази или онази страна по свой изборъ. Той разединявалъ Копривщица и Панагюрище едно отъ друго, за да ги бие по отдѣлно, което е почти рѣшающъ придобивъ въ военни дѣла.

Пашата се расположилъ на шатри по височинитѣ надъ Стрѣлча [illegible] на сжщитѣ мѣста, отъ дѣто въстаницитѣ очаквали [illegible] и се готвѣли нѣкакъ да нападне Панагюрище. Той се мжчилъ тукъ два-три дни, докдѣто му стигнали още нѣколко подкрѣпления, макаръ и малки, каквито поискалъ отъ правителството. Когато и тъй ставало, той се рѣшилъ да дѣйствува, но за всѣкой случай, твърдѣ прѣдпазливо.

Въ Панагюрище, слѣдъ тържествата до освѣтяване на знамето на 22, и слѣдъ като [illegible] Бенковски сжщата вечерь, [illegible] се продължавали още на

23. Царството си било царство както трѣба. Давали заповѣди, разпращали войски, правили шествия, разпореждали, тичали нагорѣ-надолу, пѣли бунтовнически пѣсни, играли народни хора, съ една дума, раздухвали патриотически вѣтъръ, яли пили — сарданапалствували.

На 24 стражътъ отъ „Илинъ-день", единъ отъ върховетѣ върху оня гребенъ, който отъ Истокъ къмъ Западъ се простира между Панагюрище и Стрѣлча, почти паралелно на шосето, съобщилъ, че войска се движи отъ полето въ направление къмъ стрѣлченскитѣ проходи. Привечерь се бѣлѣли вече издалечъ шатри надъ Окопана — най-близкното отъ гърлата изъ Пловдивско за Стрѣлча. Въ Панагюрище зели да се стрѣскатъ, макаръ и късно. Бенковски отсжтствувалъ. Сжщия день сутриньта заминалъ и Хорчо да го настига.

Извѣстили най-първо на Соколовъ, главния комендантъ на стражитѣ на Св. Никола, и комендантъ сжщеврѣменно и на града, да се погрижи за защита отъ кждѣ Стрѣлча, отъ дѣто се задали турци. Сжщата вечерь той зелъ тридесеть—четиредесеть души отъ Св. Никола и заминалъ къмъ Изтокъ. Било вече мръкнало и той не отишълъ по-далечъ, а прѣспалъ на Посранъ Камъкъ. Сутриньта, на 25, той вече ясно видѣлъ движението на турски войски въ Стрѣлченското поле. Обаче, тѣ спрѣли надъ Стрѣлча и не напрѣдвали.

Самъ Соколовъ не е никакъ могълъ да мисли за нападение. Освѣнъ тридесеть-четиредесеть души, съ които дошълъ отъ Св. Никола, той не разполагалъ съ други сили. Тука той не заварилъ никого, защото, както отбѣлѣзахме отъ по-напрѣдъ, въ Панагюрище не сж очаквали нападение отъ тази страна. Поради туй, първата грижа на Соколовъ, на 25, била да иска хора отъ Панагюрище и да избере позиции, на които да се укрѣпи срѣщу тоя пунктъ.

За да си уяснимъ по добрѣ всичко онова, което слѣдва, нека направимъ малко география върху ония мѣстности, които ще трѣба да споменуваме.

Панагюрище се намира на южния склонъ на Срѣдна гора, тъкмо подъ върха Братия, който е единъ отъ три-

ковъ и на Велйо Серекътъ, е казано, че Каблешковъ пакъ на третия день на възстанието, т. е. 22, билъ въ Старо-Ново-Село, което дигналъ и се върналъ на 23! А отъ записки и спомени на всички, села, които се събрали въ Старо-Ново-Село знае се, че тукъ се явилъ Каблешковъ, но при повдигането имъ не се бѣлѣжи Воловъ, който по-късно излиза на сцената.

Явно става, обаче, и отъ самитѣ Копривщенски протоколи, че ако на 22 Воловъ е дигналъ Пловдивскитѣ села и ги довелъ въ Копривщица, нѣмало защо сжщия день Каблешковъ да отива да довежда сжщитѣ! Каблешковъ билъ помощникъ на апостола, а Воловъ, като главенъ, ималъ и по-голѣмо обаяние прѣдъ населението. Читательтъ като прѣглежда простото историческо изложение на фактитѣ, не може нищо да помисли за ония трудности, които се изпрѣчватъ прѣдъ единъ изслѣдователь.

Съ тѣзи прѣчки се е борилъ и Бѣловѣждовъ, единствения историкъ на трънливото коприщенско поле, и дѣйствително, избѣгналъ е много отъ бърканицитѣ, за което заслужва всѣка похвала. Но пакъ и въ неговата книжка, благодарение на грознитѣ противорѣчия, работитѣ сж нахвърлени често безъ вжтрѣшна логическа връзка, което имахме и други пжть случай да отбѣлѣжимъ. За Каблешковъ той казва напр., че прѣзъ нощьта на 21 срѣщу 22 Априлъ пристигнало извѣстие отъ Старо-Ново-Село, че селянитѣ не се рѣшавали да възстанатъ. Каблешковъ тръгналъ веднага съ 20—30 души за тамъ[1]), безъ да се казва, кога именно е тръгналъ. Воловъ и Икономовъ стигнали на 24, „или по-напрѣдния день“[2]) и този день (кой?) „събрали и отдѣлили чети отъ доброволци (?) за да заминатъ за Гйопсата и къмъ Златица, „но Провидението не позволило, завалѣлъ силенъ дъждъ„ [3]).

Естествено е, че, по тоя начинъ—начинъ на не точно изложение— освѣнъ че се губи сжщинския ходъ на работитѣ, но много, често цѣли важни случки или се прѣмълчаватъ или се прѣплитатъ.

1) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка“ 82.
2) Ibid., 83.
3) Ibid.

Обемиститѣ записки на Танчо Шабанътъ отъ Копривщица, още и твърдѣ мжчно четливи съ своитѣ иероглифи, сж истински гордиевъ възелъ по отношение на дати и послѣдователность на фактитѣ. Изглежда, че тѣзи записки до значителна степень сж легнали въ основата на Копривщенскитѣ протоколи, за което и по прѣди намекнахме. Шабанътъ твърди, че прѣселяването на Ст. Ново село и другитѣ полски села въ Копривщица станало на 23 до 25, а послѣ пакъ казва, че на 25 той самъ участвувалъ въ четата на Воловъ и Икономовъ, когато отивали за Старо Ново Село, а тамъ срѣщнали на Зелена Поляна „всичкитѣ новоселски дѣца и жени.“ [1]) На другия день, 26 Априлъ, пристигналъ Воловъ съ трима души и съ горски топъ! [2]) Тѣ отишли да дигнатъ Паничери. Това е сега обратното отъ протокола само за имената на Воловъ и Икономовъ, а за факта е едно и сжщо, защото въ протоколъ № 3 стр. 14 е казано, че Воловъ билъ въ Копривщица, а Икономовъ стигналъ съ горския топъ. На 27 Априлъ клисурци поискали помощь. Тогава и Найденъ Попъ Стояновъ отишълъ въ Стрѣлча! Дошла турска войска та ги разгонила. . . . Тѣ се върнали, а вечерьта дошло извѣстие че Клисура гори и пр.! . . . Истински гордиевъ възелъ отъ бъркаництi.

Но да продължимъ разказътъ на събитията; разбира се, при това състояние на всички мѣстни източници, никой не може да гарантира за точность особно въ подробноститѣ.

На 23, когато Бенковски издържа първа битка съ башибозуцитѣ въ Петричъ, бѣше писалъ, както помнимъ, за помощь въ Панагюрище. Казахме, че навѣрно, той е споменалъ въ писмото си да се искатъ хора и отъ Коприщица, ако дори и самъ не е писалъ направо, както казватъ нѣкои. Сжщия день, споредъ копривщенски източници, било пратено отъ приврѣменното правителство заповѣдъ до Копривщица да пратятъ хора въ Панагюрище. На 24 тръгналъ Велйо Серекътъ съ осемдесетъ души за тамъ. [3])

1) „Записки на Шабановъ“ стр. 48

2) Ibid. 49

3) Протоколъ № 6, 28, но тукъ се казва, че тръгнали деветдесетъ души и то на 25.

Дружината стигнала въ Панагюрище сжщата вечерь и прѣспала въ централното училище, сега „Дриновъ." Обаче, въ Панагюрище бѣше вече получено извѣстие, че нападенията на башибозука въ Петричъ сж отблъснати на 23, както и на 24, та копривщенската чета, която не е носила продоволствие съ себе си, покрай другата грамадна навалица отъ хора въ Панагюрище, била е въ тягость на града. Затова казали имъ на бърза ржка че сж свободни да се върнатъ у дома си, и четата на слѣдующия день вечерьта, 25, била вече въ Копривщица. По тоя начинъ, макаръ и да има много да се върши, разтакатъ се хората безцѣлно отъ едно мѣсто на друго безъ да прѣдприематъ нѣщо сериозно. Липсватъ смѣли, опитни прѣдводители, липсва планъ; главитѣ сж зашемадени, владѣе обща бърканица, и цѣли маси сж близо до лудость.

Но въ Копривщица усѣщатъ опасность отъ златишкитѣ турци, които, за голѣма изненада на копривщени, се забавили до сега да нападнатъ. Затова отредила се една чета да иде за Климашъ — мѣстность откъмъ Златишко поле.

Въ Копривщенскитѣ протоколи за Велйо Сейрекътъ е казано, [1] че щомъ се върналъ отъ Панагюрище, сжщата нощь 25, (а споредъ протокола 26) билъ пратенъ съ четиредесеть души за Стрѣлча „съ цѣль да огледва мѣстностьта и наблюдението турскитѣ дѣйствия." Самъ Сейрековъ, който е живъ, разказва, че слѣдъ като се върща отъ Панагюрище, той отишълъ, на слѣдующия день, на Климашъ, което е по-вѣроятно. Съ похода до Панагюрище и назадъ той е билъ уморенъ и трѣбало на 25 вечерьта да си отпочине. Въ протокола е казано че на 27 Сейрековъ отишълъ на Загорчиновия мость, отъ дѣто се върналъ на 29, „когато се почнаха проектиранията за избѣгването на възстанищитѣ въ балкана." Сейрековъ, обаче, казва, че походътъ за Климашъ не се осжществилъ, защото на 26 хваналъ пороенъ дъждъ, който измокрилъ момчетата, развалилъ имъ барута и фишецитѣ, и тѣ се принудили да се върнатъ въ Коприв.

1) Биография № 33

щица. Тоя разказъ напълно съотвѣтствува на дѣйствителностьта. Небето, което се яви сжщо единъ непримиримъ неприятель за нашето възстание, помрачава се на 26 и почватъ ония дъждове, които послѣ не спрѣха и нанесоха най-силното поражение на слабо приготвенитѣ ратници. Дъждътъ почналъ веднага по пладнина, 26 Априли въ Стара Планина и Срѣдна Гора: облацитѣ скоро се разпрострѣли и цѣлиятъ хоризонтъ билъ обхванатъ. Прѣзъ нощьта дъждътъ се прѣнесълъ и на Еледжикъ. За него споменува Зах. Стояновъ съ фантастично описание, когато на 26 срѣщу 27 отиватъ за Бѣлйово. Сжщото е и въ Клисура. [1]) Разбититѣ клисурци едва излѣзли на 26, около три часа слѣдъ обѣдъ отъ селото си, и дъждътъ плисналъ.

Този дъждъ измокри всички и приготви поболѣването на по-голѣмата часть отъ жителитѣ на това село. Той още направи на каша всичкитѣ фишеци и пр. [2])

Между това, Воловъ не се отказалъ отъ своята мисъль, да се промъкне съ въоржжена сила въ Карловско и да дигне стрѣмскитѣ села. На 26 той се запжтилъ къмъ Изтокъ, като вървѣлъ по планинскитѣ височини. Слѣдъ пладне, той се билъ току що надвѣсилъ надъ Клисура, когато селото обгърнали пламъци. Той водилъ чета отъ педесеть до шеесеть души конница и направилъ усилие да събере клисурскитѣ ратници и, като ги тури въ редъ, да удари на башибозука. Но хората, слѣдъ прѣтърпеното поражение, били разбити духомъ. Като пилци, кога се зададе ястребъ, бѣгали тѣ сега, разпилѣни въ безпамятенъ страхъ. Не е било възможно да се повърнатъ. [3])

Воловъ продължилъ своя пжть, като държалъ височинитѣ. Той стигналъ върховетѣ на Дерелии, но тука, при една срѣща съ башибозука, указало се, че твърдѣ малко пушки въ цѣлата чета могли да стрѣлятъ. Отъ непрестанния дъждъ барута се прѣвърналъ въ калъ, която не само че не се палила нито съ главня, но пушката, затикната веднажъ съ тъзи маса, не могла вече да се изпразднн, за

---

1) „Самуилъ" стр. 81

2) Ibid., За силния дъждъ на 26 послѣ обѣдъ сравни и Черновѣждъ „Кратка истор. на Пан. възстание", стр. 48.

3) Хр. Филиповъ Ср. „Самуилъ", стр. 80

Дружината стигнала въ Панагюрище сжщата вечерь и прѣспала въ централното училище, сега „Дриновъ." Обаче, въ Панагюрище бѣше вече получено извѣстие, че нападенията на башибозука въ Петричъ сж отблъснати на 23, както и на 24, та копривщенската чета, която не е носила продоволствие съ себе си, покрай другата грамадна навалица отъ хора въ Панагюрище, била е въ тягость на града. Затова казали имъ на бърза ржка че сж свободни да се върнатъ у дома си, и четата на слѣдующия день вечерьта, 25, била вече въ Копривщица. По тоя начинъ, макаръ и да има много да се върши, разтакатъ се хората безцѣлно отъ едно мѣсто на друго безъ да прѣдприематъ нѣщо сериозно. Липсватъ смѣли, опитни прѣдводители, липсва планъ; главитѣ сж зашемадени, владѣе обща бърканица, и цѣли маси сж близо до лудость.

Но въ Копривщица усѣщатъ опасность отъ златишкитѣ турци, които, за голѣма изненада на копривщени, се забавили до сега да нападнатъ. Затова отредила се една чета да иде за Климашъ — мѣстность откъмъ Златишко поле.

Въ Копривщенскитѣ протоколи за Велйо Сейрекътъ е казано, [1]) че щомъ се върналъ отъ Панагюрище, сжщата нощь 25, (а споредъ протокола 26) билъ пратенъ съ четиредесетъ души за Стрѣлча „съ цѣль да огледва мѣстностьта и наблюдението турскитѣ дѣйствия." Самъ Сейрековъ, който е живъ, разказва, че слѣдъ като се върща отъ Панагюрище, той отишълъ, на слѣдующия день, на Климашъ, което е по-вѣроятно. Съ похода до Панагюрище и назадъ той е билъ уморенъ и трѣбало на 25 вечерьта да си отпочине. Въ протокола е казано че на 27 Сейрековъ отишълъ на Загорчиновия мость, отъ дѣто се върналъ на 29, „когато се почнаха проектиранията за избѣгването на възстаницитѣ въ балкана." Сейрековъ, обаче, казва, че походътъ за Климашъ не се осжществилъ, защото на 26 хваналъ пороенъ дъждъ, който измокрилъ момчетата, развалилъ имъ барута и фишецитѣ, и тѣ се принудили да се върнатъ въ Коприв-

1) Биография № 23

щица. Тоя разказъ напълно съотвѣтствува на дѣйствителностьта. Небето, което се яви също единъ непримиримъ неприятель за нашето възстание, помрачава се на 26 и почватъ ония дъждове, които послѣ не спрѣха и нанесоха най-силното поражение на слабо приготвенитѣ ратници. Дъждътъ почналъ веднага по пладнина, 26 Априли въ Стара Планина и Срѣдна Гора: облацитѣ скоро се разпрострѣли и цѣлиятъ хоризонтъ билъ обхванатъ. Прѣзъ нощьта дъждътъ се прѣнесълъ и на Еледжикъ. За него споменува Зах. Стояновъ съ фантастично описание, когато на 26 срѣщу 27 отиватъ за Бѣлйово. Сжщото е и въ Клисура. [1]) Разбититѣ клисурци едва излѣзли на 26, около три часа слѣдъ обѣдъ отъ селото си, и дъждътъ плисналъ.

Този дъждъ измокри всички и приготви поболѣването на по-голѣмата часть отъ жителитѣ на това село. Той още направи на каша всичкитѣ фишеци и пр. [2])

Между това, Воловъ не се отказалъ отъ своята мисъль, да се промъкне съ въоржжена сила въ Карловско и да дигне стрѣмскитѣ села. На 26 той се запжтилъ къмъ Изтокъ, като вървѣлъ по планинскитѣ височини. Слѣдъ пладне, той се билъ току що надвѣсилъ надъ Клисура, когато селото обгърнали пламъци. Той водилъ чета отъ педесеть до шеесеть души конница и направилъ усилие да събере клисурскитѣ ратници и, като ги тури въ редъ, да удари на башибозука. Но хората, слѣдъ прѣтърпеното поражение, били разбити духомъ. Като пилци, кога се зададе ястребъ, бѣгали тѣ сега, разпилѣни въ безпамятенъ страхъ. Не е било възможно да се повърнатъ. [3])

Воловъ продължилъ своя пжть, като държалъ височинитѣ. Той стигналъ върховетѣ на Дерелии, но тука, при една срѣща съ башибозука, указало се, че твърдѣ малко пушки въ цѣлата чета могли да стрѣлятъ. Отъ непрестанния дъждъ барута се прѣвърналъ въ калъ, която не само че не се палила нито съ главня, но пушката, затикната веднажъ съ тъзи маса, не могла вече да се изпразни, за

---

1) „Самуилъ“ стр. 81

2) Ibid., За силния дъждъ на 26 послѣ обѣдъ сравни и Черновѣждъ „Кратка истор. на Пан. възстание“, стр. 48.

3) Хр. Филиповъ Ср. „Самуилъ“, стр. 80

... напълнятъ съ сухъ барутъ. По тѣзи причини, Воловъ, съ чувство на зловещо безсилие въ гърди, връща се на 27 въ Копривщица, дѣто вече заварилъ духоветѣ отъ коренъ [illegible]. Самото негово завръщане е било вѣнеца на всичко. Възстаническата сила на Копривщица е била сломена въ самото съзнание на копривщени за възстание.

Този нещастенъ походъ на Воловъ до Дерелий е означенъ въ Копривщенскитѣ протоколи,[1]) че е станалъ на 28, а отъ тамъ се връщатъ на 29, когато се рѣшило да заминатъ на балкана. Тѣзи данни сж, разбира се, неточни. Четата е означена сто души, което ще да е сжщо прѣувеличение, защото не е могло да се съберать толкова души конница. А пѣши хора не е имало този пжть съ Воловъ. [illegible]довъ прѣдставлява този походъ като прѣдизвиканъ отъ димътъ, който се издигалъ до облаци надъ запалената Клисура. Въ Копривщица настанала трѣвога и Воловъ, съ тридесеть — четиредесеть души се притекълъ да види. Обаче, пушекътъ не е могълъ да бжде лесно виденъ въ Копривщица; а и четата не е могла изеднажъ да се приготви и да тръгне.

Авторътъ на „Самуилъ", който е отъ живитѣ свидѣтели на събитието, казва, че Воловъ ги присрѣщналъ на самитѣ височини надъ „Върлишница", което не е далечъ отъ Клисура.

И послѣ, сжщия день клисурци, както видѣхме, пращатъ вторъ куриеръ въ Копривщица, съ извѣстие, че нѣма опасность. Колкото за датата въ протокола, трѣбва да се забѣлѣжи, че приготовленията за балкана станали още на 28 Априлий, когато вече Воловъ трѣбва да е билъ въ Копривщица, а не на 29. Въ послѣдния день вечерьта било прѣдрѣшено да тръгнатъ, но дъжда попрѣчилъ. Не е [illegible] онова рѣшение, да тръгнатъ, прѣди Воловъ да се завърне.

И така, на слѣдующия день, 28, когато Воловъ се завърналъ безславно отъ Карловско, фалиментътъ на духоветѣ и на цѣлото възстание около Копривщица е билъ

[1]) Вижъ № 14)

пъленъ. Тогава, именно, възниква идеята, всички ратници да бѣгатъ въ балкана, а селото да се прѣдстави за мирно — ни лукъ яло, ни на лукъ мирише. По-добра илюстрация за мизерията и фалитътъ не можеше, естествено, да се измисли.

ГЛАВА ДЕВЕТА.

Падане на Столицата

I.

Голѣмата загуба отъ падането на Стрѣлча въ турски ржцѣ. Хафжзъ паша. Нападение върху Панагюрище прѣзъ Стрѣлченско поле. Отдѣ Хафжзъ паша събралъ башибозукъ. Заемане проходитѣ за Стрѣлча. Безполезнитѣ ликувания въ Панагюрище. Мѣстностьта между Стрѣлча и Панагюрище за военни дѣйствия. Първи позиции на Черешката рѣка.

Слѣдъ като разгонилъ обсадителитѣ на Стрѣлча, османовскиятъ башибозукъ, заедно съ освободенитѣ отъ него стрѣлчански турци, които бѣха обсадени въ джамията, макаръ и пълни побѣдители, не останали както отбѣлѣзахме, въ селото. Тѣхната най-главна работа за първия день на побѣдата било, да запалятъ и оплѣнятъ българската махла. И сжщата вечерь тѣ пакъ се оттеглили и спали вънъ отъ селото. Това се повтаряло на другия и по-надругия день: денѣ били господари на селото, нощѣ го напущали отъ страхъ да не бждатъ ненадѣйно нападнати, докато сж вжтрѣ.

За жалость, обаче, нито копривщени, нито панагюрци не се бѣха догадили да съединятъ силитѣ си и, докато още бѣ врѣме, да станатъ господари на положението.

Стрѣлча е значително село и макаръ да се гнѣзди въ пазвата на Срѣдна Гора, както Панагюрище и Коприщица, лежи по долу отъ тѣхъ и заема една малка долина, която е най-плодоносниятъ кжтъ между тия двѣ населени мѣста. Освѣнъ туй, котловината на Стрѣлча е творъ за Панагюрище и отчасти и за Коприщица и, даде ли се веднажъ, отбраната на едното и другото отъ тия голѣми села става съмнително. Но военната тактика бѣше непозната планета

въ възтаническия лагеръ на Четвъртия окржгъ, а това имахме случай да отбѣлѣжимъ и другъ пжть; напротивъ, тамъ се ржководятъ по съображения отъ съвсѣмъ минутно естество, пъкъ и страститѣ не могатъ да се уталожатъ.

Благодарение на тоя хлабавъ и безмисленъ вървежъ на работитѣ, възстанницитѣ не се окопитватъ да заематъ съ съединени сили не само стрѣлчанско поле, но и проходитѣ къмъ него отъ Тракийската долина — като напримѣръ: Крастовския проходъ, оня на Окопана и цѣлъ редъ още други, съ което, като пазятъ още пжтя отъ Петричъ, можеха да осигурятъ на възстанието едно упорство отъ мѣсецъ — два.

Вмѣсто всичко туй, хората сж погълнати съ дреболии, което впрочемъ вече доста знаемъ и до сега. Отъ Копривщица на нѣколко пжти потеглили кола, водени отъ стрѣлчанци и, щомъ турцитѣ се теглили вънъ, ония нахлували въ селото, натоваряли си колата съ жито и съ всичко друго, което не успѣло още да изгори, и върщали се назадъ. Това се продължавало цѣли дни прѣзъ 23, 24 и 25.

Прѣзъ сжщото врѣме, въ Панагюрище пропущали сжщо скжпитѣ дни въ наивна вѣра, че главната опасность ще настжпи откъмъ Татаръ Пазарджишкото шосе отъ Югъ и отъ никждѣ другадѣ. Ето защо, като бѣха завардили Св. Никола — една височина, която владѣе този пжть — и Гъзяновъ Долъ — тѣсно дефиле подъ Св. Никола — дѣто поставиха най-многочисленитѣ стражи отъ всички други, които имаше, прѣкарваха днитѣ си въ безцѣлно чакане или въ праздни щурения, както ги видѣхме на 22 да палятъ и грабятъ изоставенитѣ колиби на Юруцитѣ.

Между това, официалната власть не дрѣме. Хафжзъ паша стига въ Т. Пазарджикъ съ нѣколко баталиона редовна войска и съ артилерия и незабаво се запжтва за бойното поле. На него е било заповѣдано да форсира Панагюрище.

Двѣ сж били съображенията, споредъ които официалната власть се рѣшила да напада по-напрѣдъ Панагюрище отколкото Копривщица: първо, тя е знаяла, че Панагюрище е столица на движението, и второ, че то е по-лесно достжпно отъ Копривщица.

Хафжзъ паша, като излѣзълъ отъ Т. Пазарджикъ, бърже свърналъ на дѣсно отъ правото шосе, ударилъ прѣзъ Балдйово и Ферезлии и, като се промъкналъ мълкомъ прѣзъ Ерелийското гърло, на което по-напрѣдъ благоразумно заезели върховетѣ, на 25 се озовалъ въ Стрѣлченското поле.

За да улесни още по-добрѣ изпълнението на своя планъ, турскиятъ главнокомандующъ изпратилъ едно малко отдѣление къмъ Калагларе [1]). Задачата на послѣдното се заключавало само въ стратегическа демонстрация. Това отдѣление не трѣбало да напада. Но неговото присжтсвие въ фронта на неприятеля трѣбало да държи тоя непрѣстанно на щрекъ и така да отвлича вниманието му отъ дѣто найтрѣба. И даже ако възстаницитѣ оврѣме биха забѣлѣзали обходното движение на Хафжзъ паша къмъ Стрѣлча, като видятъ че иматъ сжщо неприятель, който ще ги нападне отъ фронта, пакъ ще раздѣлятъ силитѣ си.

Естествено е, че благоразумния постжпъ на Хафжзъ паша налага и намъ въ тоя случай длъжность да му отдадемъ пълно право за неговитѣ дѣйствия. Колкото и да е билъ той добрѣ освѣдоменъ за силитѣ на възстаническия лагеръ, не е могълъ да не прѣдполага, че хора, които се рѣшили да хвърлятъ ржкавица на едно царство, като Турция, която нерѣдко е туряла на тѣсно дори и велики сили, тия хора не ще да излѣзатъ съ голи ржцѣ на бой — тѣ ще да иматъ непрѣмено една военна организация, чужда или своя, ще иматъ войници, орждия, опитни офицери и пр. Въ такъвъ случай, безумно е да се форсиратъ отъ фронта въ тѣснинитѣ на Попинци и Св. Никола, дѣто би трѣбало да се дадатъ много жертви отъ хора. Това съображение добива особна цѣна, когато се помисли, че отрядътъ на турския паша, като смѣтаме само редовната войска, билъ малочисленъ.

Берингъ не ни е далъ опрѣдѣлена цифра по тоя въпросъ, но Скайлеръ изчислява цѣлата армия подъ пашитѣ Абдулъ, Хафжзъ и Хасанъ, които водиха кампанията противъ Четвъртия революционенъ окржгъ, всичко на 8000

---

1) Черновѣжлъ „Кратка История“ и пр. стр. 47, бѣлѣжи 200—300 души, което ще да е прѣувеличено.

да я напълнятъ съ сухъ барутъ. По тѣзи причини, Воловъ, съ чувство на зловещо безсилие въ гърди, връща се на 27 въ Копривщица, дѣто вече заварилъ духоветѣ отъ коренъ разтърсени. Самото негово завръщане е било вѣнеца на всичко. Възстаническата сила на Коприщица е била сломена въ самото съзнание на копривщени за възстание.

Тоя нещастенъ походъ на Воловъ до Дерелий е означенъ въ Копривщенскитѣ протоколи,[1]) че е станалъ на 28, отъ дѣто се връщатъ на 29, когато се рѣшило да заминатъ за балкана. Тѣзи данни сж, разбира се, неточни. Четата е означена сто души, което ще да е сжщо прѣувеличение, защото не е могло да се събератъ толкова души конница. А пѣши хора не е имало този пжть съ Воловъ. Бѣловѣждовъ прѣдставлява този походъ като прѣдизвиканъ отъ димътъ, който се издигалъ до облаци надъ запалената Клисура. Въ Копривщица настанала трѣвога и Воловъ, съ тридесеть — четиредесеть души се притекълъ да види. Обаче, пушекътъ не е могълъ да бжде лесно виденъ въ Копривщица; а и четата не е могла изеднажъ да се приготви и да тръгне.

Авторътъ на „Самуилъ", който е отъ живитѣ свидѣтели на събитието, казва, че Воловъ ги присрѣщналъ на голитѣ височини надъ „Върлишница", което не е далечъ отъ Клисура.

И послѣ, сжщия день клисурци, както видѣхме, пращатъ вторъ куриеръ въ Копривщица, съ извѣстие, че нѣма опасность. Колкото за датата въ протокола, трѣбва да се забѣлѣжи, че приготвленията за балкана станали още на 28 Априли, когато вече Воловъ трѣбва да е билъ въ Копривщица, а не на 29. Въ послѣдния день вечерьта било опрѣдѣлено да тръгнатъ, но дъжда попрѣчилъ. Не е мислимо онова рѣшение, да тръгнатъ, прѣди Воловъ да се завърне.

И така, на слѣдующия день, 28, когато Воловъ се върна тъй безславно отъ Карловско, фалиментътъ на духоветѣ и на цѣлото възстание около Копривщица е билъ

1) (Биогр. № 14)

пъленъ. Тогава, именно, възниква идеята, всички ратници да бѣгатъ въ балкана, а селото да се прѣдстави за мирно — ни лукъ яло, ни на лукъ мирише. По-добра илюстрация за мизерията и фалитътъ не можеше, естествено, да се измисли.

ГЛАВА ДЕВЕТА.

Падане на Столицата

I.

Голѣмата загуба отъ падането на Стрѣлча въ турски ржцѣ. Хафжзъ паша. Нападение върху Панагюрище прѣзъ Стрѣлченско поле. Отдѣ Хафжзъ паша събралъ башибозукъ. Заемане проходитѣ за Стрѣлча. Безполезнитѣ ликувания въ Панагюрище. Мѣстностьта между Стрѣлча и Панагюрище за военни дѣйствия. Първи позиции на Черешката рѣка.

Слѣдъ като разгонилъ обсадителитѣ на Стрѣлча, османовскиятъ башибозукъ, заедно съ освободенитѣ отъ него стрѣлчански турци, които бѣха обсадени въ джамията, макаръ и пълни побѣдители, не останали както отбѣлѣзахме, въ селото. Тѣхната най-главна работа за първия день на побѣдата било, да запалятъ и оплѣнятъ българската махла. И сжщата вечерь тѣ пакъ се оттеглили и спали вънъ отъ селото. Това се повтаряло на другия и по-надругия день; денѣ били господари на селото, нощѣ го напущали отъ страхъ да не бждатъ ненадѣйно нападнати, докато сж вжтрѣ.

За жалость, обаче, нито копривщени, нито панагюрци не се бѣха догадили да съединятъ силитѣ си и, докато още бѣ врѣме, да станатъ господари на положението.

Стрѣлча е значително село и макаръ да се гнѣзди въ пазвата на Срѣдна Гора, както Панагюрище и Коприщица, лежи по долу отъ тѣхъ и заема една малка долина, която е най-плодоносниятъ кжтъ между тия двѣ населени мѣста. Освѣнъ туй, котловината на Стрѣлча е отворъ за Панагюрище и отчасти и за Коприщица и, даде ли се веднажъ, отбраната на едното и другото отъ тия голѣми села става съмнително. Но военната тактика бѣше непозната планета

въ възтаническия лагеръ на Четвъртия окржгъ, а това имахме случай да отбѣлѣжимъ и другъ пжть; напротивъ, тамъ се ржководятъ по съображения отъ съвсѣмъ минутно естество, пъкъ и страститѣ не могатъ да се уталожатъ.

Благодарение на тоя хлабавъ и безмисленъ вървежъ на работитѣ, възстанницитѣ не се окопитватъ да заематъ съ съединени сили не само стрѣлчанско поле, но и проходитѣ къмъ него отъ Тракийската долина — като напримѣръ: Крастовския проходъ, оня на Окопана и цѣлъ редъ още други, съ което, като пазятъ още пжтя отъ Петричъ, можеха да осигурятъ на възстанието едно упорство отъ мѣсецъ — два.

Вмѣсто всичко туй, хората сж погълнати съ дреболии, което впрочемъ вече доста знаемъ и до сега. Отъ Копривщица на нѣколко пжти потеглили кола, водени отъ стрѣлчанци и, щомъ турцитѣ се теглили вънъ, ония нахлували въ селото, натоваряли си колата съ жито и съ всичко друго, което не успѣло още да изгори, и връщали се назадъ. Това се продължавало цѣли дни прѣзъ 23, 24 и 25.

Прѣзъ сжщото врѣме, въ Панагюрище пропущали сжщо скжпитѣ дни въ наивна вѣра, че главната опасность ще настжпи откъмъ Татаръ Пазарджишкото шосе отъ Югъ и отъ никждѣ другадѣ. Ето защо, като бѣха завардили Св. Никола — една височина, която владѣе този пжть — и Гъзяновъ Долъ — тѣсно дефиле подъ Св. Никола — дѣто поставиха най-многочисленитѣ стражи отъ всички други, които имаше, прѣкарваха днитѣ си въ безцѣлно чакане или въ праздни щурения, както ги видѣхме на 22 да палятъ и грабятъ изоставенитѣ колиби на Юруцитѣ.

Между това, официалната власть не дрѣме. Хафжзъ паша стига въ Т. Пазарджикъ съ нѣколко баталиона редовна войска и съ артилерия и незабаво се запжтва за бойното поле. На него е било заповѣдано да форсира Панагюрище.

Двѣ сж били съображенията, споредъ които официалната власть се рѣшила да напада по-напрѣдъ Панагюрище отколкото Копривщица: първо, тя е знаяла, че Панагюрище е столица на движението, и второ, че то е по-лесно достжпно отъ Копривщица.

Хафжзъ паша, като излѣзълъ отъ Т. Пазарджикъ, бърже свърналъ на дѣсно отъ правото шосе, ударилъ прѣзъ Балдйово и Ферезлии и, като се промъкналъ мълкомъ прѣзъ Ерелийското гърло, на което по-напрѣдъ благоразумно завзели върховетѣ, на 25 се озовалъ въ Стрѣлченското поле.

За да улесни още по-добрѣ изпълнението на своя планъ, турскиятъ главнокомандующъ изпратилъ едно малко отдѣление къмъ Калагларе [1]). Задачата на послѣдното се заключавало само въ стратегическа демонстрация. Това отдѣление не трѣбало да напада. Но неговото присжтсвие въ фронта на неприятеля трѣбало да държи тоя непрѣстанно на щрекъ и така да отвлича вниманието му отъ дѣто найтрѣба. И даже ако възстаницитѣ оврѣме биха забѣлѣзали обходното движение на Хафжзъ паша къмъ Стрѣлча, като видятъ че иматъ сжщо неприятель, който ще ги нападне отъ фронта, пакъ ще раздѣлятъ силитѣ си.

Естествено е, че благоразумния постжпъ на Хафжзъ паша налага и намъ въ тоя случай длъжность да му отдадемъ пълно право за неговитѣ дѣйствия. Колкото и да е билъ той добрѣ освѣдоменъ за силитѣ на възстаническия лагеръ, не е могълъ да не прѣдполага, че хора, които се рѣшили да хвърлятъ ржкавица на едно царство, като Турция, която нерѣдко е туряла на тѣсно дори и велики сили, тия хора не ще да излѣзатъ съ голи ржцѣ на бой — тѣ ще да иматъ непрѣмено една военна организация, чужда или своя, ще иматъ войници, орждия, опитни офицери и пр. Въ такъвъ случай, безумно е да се форсиратъ отъ фронта въ тѣснинитѣ на Попинци и Св. Никола, дѣто би трѣбало да се дадатъ много жертви отъ хора. Това съображение добива особна цѣна, когато се помисли, че отрядътъ на турския паша, като смѣтаме само редовната войска, билъ малочисленъ.

Берингъ не ни е далъ опрѣдѣлена цифра по тоя въпросъ, но Скайлеръ изчислява цѣлата армия подъ пашитѣ Абдулъ, Хафжзъ и Хасанъ, които водиха кампанията противъ Четвъртия революционенъ окржгъ, всичко на 8000

1) Черновѣжлъ „Кратка История“ и пр. стр. 47, бѣлѣжи 200—300 души, което ще да е прѣувеличено.

души. Но Хасанъ не тръгва срѣщу Панагюрище, а за Абдулъ ние чуваме само отъ Скайлера. Може да се прѣдположи, че Абдулъ, който по-кѫсно пристига отъ Цариградъ, за да подкрѣпи Хафъза, и който билъ по-старши отъ тоя, ще да е тръгналъ за Панагюрище, но върща се, като вижда твърдѣ скоро, че работата не е сериозна. Тъй че, Хафѫзъ ще да е ималъ срѣщу Панагюрище не повече отъ 3—4000 редовни войници. Но той билъ придруженъ, разбира се, и отъ башибозукъ, който задигналъ отъ Пловдивъ и Пазарджикъ. А този башибозукъ е билъ вербуванъ, както ни свидѣтелствуватъ пакъ Берингъ и Скайлеръ, отъ цѣлия Доспатъ и дори отъ Хасковския кѫржалѫкъ. И сетнѣ, обстоятелствата се били стекли тъй, че Хафъзъ не е могълъ да очаква въ скоро врѣме значителни подкрѣпения. Турция, занята въ него моментъ, въ Босна и Херцеговина и на сърбскитѣ граници, дѣто бдящия вулканъ на племенния духъ бѣше зелъ зловѣщо да клокочи, разполагала съ твърдѣ малко свободни войски.

Но турскиятъ прѣдводитель, съ заемане на проходитѣ за Стрѣлча и послѣ на самото Стрѣлешко поле, добивалъ още грамадна изгода. Той се забивалъ като клинъ между двата най-значителни възстанически лагера, Копривщица и Панагюрище, като ималъ развързани рѫцѣ да дѣйствува на тази или онази страна по свой изборъ. Той разединявалъ Копривщица и Панагюрище едно отъ друго, за да ги бие по отдѣлно, което е почти рѣшающъ придобивъ въ военни дѣла.

Пашата се разположилъ на шатри по височинитѣ надъ Стрѣлча — тъкмо на сѫщитѣ мѣста, отъ дѣто възстаницитѣ обсаждаха джамията, и не посмѣялъ изеднажъ да нападне Панагюрище. Той се маялъ тукъ два-три дни, додѣто му стигнатъ още нѣкои подкрѣпления, макаръ и малки, каквито поискалъ отъ правителството, Когато и туй станало, той се рѣшилъ да дѣйствува, но, за всѣкой случай, твърдѣ прѣдпазливо.

Въ Панагюрище, слѣдъ тържествата по осветяване на знамето, на 22, и слѣдъ като изпратиха Бенковски сѫщата вечерь, безполезнитѣ ликувания се продължавали още на

дерета, което щомъ допре до Усойната, извива се подъ вълнеститѣ й ребра и право тегли къмъ стрѣлешко. Отъ тука до Стрѣлча е само половина часъ или три четвърти.

Отъ Черѣшката рѣка до Стрѣлча се издига едно подуто плато не по-високо отъ 50 метра надъ естествено издигнатото ниво на планинския потокъ. Туй плато постепенно се спуща къмъ равнината и селото. То е по-стръмно въ гърба, дѣто го мие Черѣшката рѣка и отъ къмъ Усойната —дѣто потокътъ пробива между двѣтѣ цѣлини. Това тѣсно гърло се нарича Стрѣлешки Дервентъ.

Пжтьтъ отъ Панагюрище извива полегато по Свинарската рѣка,—сжщо такава една планинска вада, що слиза отъ височинитѣ между Братия и Буная и завива на дѣсно за да стигне Луда Яна,—послѣ пжтьтъ се издига по едни пѣсъчливи хълмища, наричани бѣлитѣ камъни, слиза въ леглото на друго едно дере — Куцъ, което е притокъ на Черѣшката рѣка, стига тая, минава Дервента и тогава, като се отклони малко въ лѣво отъ леглото на рѣката, която гони Окопана, влиза право въ Стрѣлча.

Най-просто и релефно би било да си прѣдставимъ мѣстностьта между Стрѣлча и Панагюрище като трапецъ. Двѣтѣ паралелни страни сж: Срѣдна гора и Усойната, непаралелни страни: Стрѣлча и Панагюрище. Двѣ вертикални прѣчки между паралелнитѣ страни сж рѣкитѣ Свинарска и Черѣшка и дѣлятъ трапеца на три главни цѣлини: въ срѣдата на трапеца между двѣтѣ рѣки оставатъ Бѣлитѣ камъни, между Свинарската рѣка и Панагюрище е Балабановата кория и между Черѣшката рѣка и Стрѣлча е онова подуто плато, което нѣма общо име.

Тукъ, прочее, на Черѣшката рѣка, Соколовъ избралъ позиция, за да защищава издалечъ града, на който билъ назначенъ за комендантъ.

Покойния Соколовъ споменува погрѣшно въ своитѣ записки, че позицията била на Куцка рѣка, което се опровергава отъ самото разположение на послѣдната. Единъ неприятель, който иде съ фронта си отъ Стрѣлча, има коритото на Куцка рѣка отворено право на срѣща си, като улей. Не може да се мисли такава позиция. Куцка рѣка е сухо

тѣ най-високи великани на цѣлата срѣдногорска верига. Братия по височина е трети слѣдъ Богданъ и Буная. Но тукъ Срѣдна гора не е просто единъ планински гребенъ, както е тоя въ по-нататъшното си протяжение. Напротивъ, тя се разпада на цѣлъ единъ океанъ отъ хълмища, които отъ Ихтиманскитѣ прѣдѣли изпълватъ широкото пространство между Родопитѣ и Балкана, и образуватъ една своеобразна горска Швейцария. Самиятъ градъ Панагюрище е заседналъ въ една тѣсна пазва, образувана отъ Луда Яна, която слиза отъ ребрата на Братия и като кривули между грамада нахвърлени хълмища, които й прѣпрѣчватъ пѫтя, стига Тракийската равнина, дѣто се влива въ Марица близо подъ Т. Пазарджикъ. Равно мѣсто около градеца има твърдѣ малко и то е собствено капризното измѣнчиво легло на лудата рѣка.

Стрѣлча се намира на два часа източно отъ Панагюрище по една посока, която лесно ще намѣримъ, като теглимъ една права линия, успоредна на главния гребенъ на Срѣдна гора. Както Панагюрище подъ Братия, така и Стрѣлча лежи право подъ Буная. Пространството между двѣтѣ населени мѣста прѣдставлява единъ кѫтъ отъ планинския океанъ, за който споменахме. Паралелно съ главния планински гребенъ върви откъмъ тракийското поле още другъ, който почва подъ Панагюрище и като стигне къмъ Стрѣлча, прави малка дѫга на югъ, колкото да остави по-широко поле на туй земедѣлческо село. Тази лѣсиста верига, която е просто едно разклонение отъ Срѣдна гора, както Сакаръ планина въ Тузлука е разклонение отъ Балкана, се нарича Усойна. На Усойната сѫ двата главни прохода за стрѣлчанското поле: Окопана и Краставското гърло. Така че, пространството между главния срѣдногорски скелетъ и Усойна е запълнено отъ Панагюрище до Стрѣлча съ вълнообразни хълмища. Тѣзи хълмища се засичатъ отъ планински поточета, слизащи отъ ребрата на Братия и на Буная. Като срѣщатъ прѣградата на Усойна, тѣзи поточета измѣняватъ посоката си и текатъ едни въ лѣво, като поятъ плодоносното Стрѣлешко поле, а други се извиватъ на дѣсно като гонятъ Луда Яна. Черѣшката рѣка дѣто Соколовъ е спрѣлъ, е едно отъ тѣзи

Ив. Соколовъ.

дерета, което щомъ допре до Усойната, извива се подъ вълнеститѣ ѝ ребра и право тегли къмъ стрѣлешко. Отъ тука до Стрѣлча е само половина часъ или три четвърти.

Отъ Черѣшката рѣка до Стрѣлча се издига едно подуто плато не по-високо отъ 50 метра надъ естествено издигнатото ниво на планинския потокъ. Туй плато постепенно се спуща къмъ равнината и селото. То е по-стръмно въ гърба, дѣто го мие Черѣшката рѣка и отъ къмъ Усойната —дѣто потокътъ пробива между двѣтѣ цѣлини. Това тѣсно гърло се нарича Стрѣлешки Дервентъ.

Пжтьтъ отъ Панагюрище извива полегато по Свинарската рѣка,—сжщо такава една планинска вада, що слиза отъ височинитѣ между Братия и Буная и завива на дѣсно за да стигне Луда Яна,—следъ пжтьтъ се издига по едни пѣсъчливи хълмища, наричани бѣлитѣ камъни, слиза въ леглото на друго едно дере — Куцъ, което е притокъ на Черѣшката рѣка, стига тая, минава Дервента и тогава, като се отклони малко въ лѣво отъ леглото на рѣката, която гони Окопана, влиза право въ Стрѣлча.

Най-просто и релефно би било да си прѣдставимъ мѣстностьта между Стрѣлча и Панагюрище като трапецъ. Двѣтѣ паралелни страни сж: Срѣдна гора и Усойната, непаралелни страни: Стрѣлча и Панагюрище. Двѣ вертикални прѣчки между паралелнитѣ страни сж рѣкитѣ Свинарска и Черѣшка и дѣлятъ трапеца на три главни цѣлини: въ срѣдата на трапеца между двѣтѣ рѣки оставатъ Бѣлитѣ камъни, между Свинарската рѣка и Панагюрище е Балабановата кория и между Черѣшката рѣка и Стрѣлча е онова подуто плато, което нѣма общо име.

Тукъ, прочее, на Черѣшката рѣка, Соколовъ избралъ позиция, за да защищава издалечъ града, на който билъ назначенъ за комендантъ.

Покойния Соколовъ споменува погрѣшно въ своитѣ записки, че позицията била на Куцка рѣка, което се опровергава отъ самото разположение на послѣдната. Единъ неприятель, който иде съ фронта си отъ Стрѣлча, има коритото на Куцка рѣка отворено право на срѣща си, като улей. Не може да се мисли такава позиция. Куцка рѣка е сухо

и кжсо дере, съ направление право отъ Панагюрище къмъ Стрѣлча. Цѣлата мѣстность наоколо, Стрѣлешко землище, се нарича Куцъ. Пжтя отъ Панагюрище за Стрѣлча минава на нѣколко стжпки и върви паралелно съ дерето. [1])

Възстанницитѣ се пръснали на верига по прѣчупеното рамо на рѣката: лѣвото крило отсамъ, а дѣсното въ тѣсния душникъ на Дервента. Тамъ, въ стръмния подпоръ на Усойна, върху дѣсния брѣгъ на малката рѣка, има габарджикъ, който и днесъ стои: въ гжститѣ едва зазеленѣли шуми се залостили възстанницитѣ.

На 25 минало мирно. Турскиятъ командующъ, като е очаквалъ умѣло и отчаяно противодѣйствие отъ възстанницитѣ, прѣдвиждалъ е тежката задача, която му прѣдстои. Опасно било да се втурне съ малко войска въ туй море отъ гъсталака, дѣто всѣко дере могло да му приготви по една засада. Трѣбвало да пръсне войскитѣ си, да заеме всѣкой върхъ, всѣко [illegible], да [illegible], да унищожи всѣка засада [illegible], като е могълъ още на всѣка стжпка да бжде [illegible] и [illegible].

[illegible] възстанницитѣ малко били [illegible] за такова [illegible] съпротивление. Нѣмало между тѣхъ и [illegible] да [illegible] на мѣстото.

[illegible] на 25 въ [illegible] съ себе си [illegible] двѣтѣ крила. На [illegible] поставилъ [illegible] и Ст. [illegible], а [illegible] тамъ да [illegible] Кандаровъ и [illegible] отъ [illegible]

1) [illegible]

II.

Появяването на неприятелския авангардъ. Първа срѣща на 27 Априлъ съ неприятеля. Сжщинската първа срѣща на 28.- Бѣгство на възстанницитѣ. Опить да се събержтъ пакъ ратници на 29 Априлъ на края на Балабановата кория. Дъждъ. За отпоръ на 30 Априлий. Войската на „Високъ". Погрѣшната стратегена на възстанницитѣ. Безпрепятственниятъ маршъ на турцитѣ. Обхващане на града отъ двѣ страни съ кавалерия. Позицията на „Каменица". Сждбата на дървения топъ. Позициитѣ на „Кукла" и „Спасовдень". Ожесточена борба. Послѣдно съпротивление на „Гумната" подъ „Спасовдень". Всеобщо бѣгство. Пламъци.

Заранъта на 25, както казахме, турцитѣ вече слѣзли въ равнината и тѣхнитѣ шатри се бѣлѣли надъ Стрѣлча. Прѣзъ цѣлия день тѣ не измѣнили своето положение. Хафъзъ паша ималъ нужда да проучи мѣстото на своето настжпление, а сжщо очаквалъ и подкрѣпителни войски и башибозуци, които на сжщия день вечерьта не се забавили да му пристигнатъ.

На 26 се показали вече турскитѣ кавалерийски разѣзди, които проучвали прѣднитѣ позиции. Тѣ много прѣдпазливо дебнали по издигнатото плато прѣдъ Черѣшка рѣка. Тамъ е имало поставена отъ Соколовъ прѣдна стража, която обаждала за всѣко напрѣдване на турцитѣ откъмъ Стрѣлча. Отъ това плато се видятъ, като на длань, околноститѣ на Стрѣлча, цѣлата равнина, далечъ отъ лѣво Буная, а подъ него пазвата на Срѣдна гора, дѣто е Копривщица, види се самата Стрѣлча и задъ нея сивитѣ баири на Вълкъ, по вьрлия гърбъ на които пъпли шосето отъ Копривщица за Пловдивъ, още цѣлото легло на Стрѣлешката рѣка, а въ дъното на долината личи Крастовоселския проходъ и поотсамъ процѣпа на Окопана: двѣтѣ врати, прѣзъ дѣто сж минали турцитѣ.

Едно малко отдѣление отъ конница, която на 26 изпитвала до кждѣ сж завардили възстанницитѣ, дошло до политѣ на въпросното плато и, като не забѣлѣзало неприятель, върнало се пакъ въ своя станъ. Сжщо такова отдѣление се задало и слѣдъ пладне на 26 и стражата била принудена да се оттегли назадъ, но и турцитѣ не напрѣднали повече; тѣ се бояли отъ засада и не се впущали по-далечъ отъ хълмистия океанъ.

Дъждътъ, който валѣлъ този день, много измжчвалъ възстанницитѣ.

Едноврѣменно, Съвѣта отъ Панагюрище писалъ на Бенковски, да се върне. „Като му се явявало, че турцитѣ сж вече близо, канили го да си дойде по-скоро: Панагюрище имало нужда да събере всичкитѣ си сили на едно, което, наистина, щѣше да бжде най-разумно. Обаче, Бенковски отговорилъ, че има по-важна работа къмъ Бѣлйово, за кждѣто въ туй врѣме пжтуваше.

На 27 били привикани още сили. Въ Панагюрище Съвѣта знаялъ, че въ Стрѣлча има редовна войска, но прикривали, за да не стане смущение. Казвало се, че цигани и башибозуци се събрали въ Стрѣлча, но не смѣятъ да наближатъ. Дѣлчо Цоловъ, който пазилъ съ седемдесетина души Саржяръ, прѣхвърлилъ се тукъ. Той се промъкналъ самъ прѣзъ нощьта надъ Окопана и видѣлъ на съмване, срѣщу 28, че турцитѣ получили подкрѣпление: войска кавалерия и седемь горски топа. Цоловъ съобщилъ това въ Панагюрище и явила се мисъль да прѣнесатъ жени и дѣца вънъ отъ града, обаче, отложили, за да не би да стане паника, което било и мждро. Трѣбало да се сражаватъ, а прѣди това за бѣгане не могло да се мисли.

Черновѣждъ говори, дошли Адилъ паша и Селями паша съ три хиляди души и шестотинь конница[1]). Г. Димитровъ означава: отъ Цариградъ тръгнали на 22 Априлъ Селями паша и Тахиръ паша съ по два табура. На 23 изпратени още четире табура — всички се съединили при Стрѣлча съ Хафжзъ паша.[2]) Всички тия свѣдения почиватъ върху вѣстникарски източници, които трѣба да се зематъ съ резерва, Казахъ че Скайлеръ споменува само Абдулъ и Хафузъ паша. отъ които Берингъ ни е казвалъ само послѣдния, като прѣдводитель срѣщу Панагюрище. И наистина, освѣнъ Хафъзъ другитѣ имена мжчно се чуятъ или ако бждатъ споменати, то отъ мѣстни наши източници, които мжчно можаха да знаятъ нѣщо положително въ ония врѣмена. Послѣ, самитѣ ужъ официални телеграми, които изобилватъ изъ тогавашнитѣ вѣстници, сж политическа маневра на портата.

1) „Кратка история на Пан. възстание“, стр. 47.
2) „Княжество България“ стр. 326.

III.

...ръ на 30 Априлъ. Войската на „Високъ“. ...риятеля. Обходъ на кавалерия. Каменица и ...ата борба на Черѣша и Кукла. Послѣдно съ... ...дъ „Спасовдень“. Бѣгство и общо клане. Пана-

...о на възстанницитѣ, въ такива критически ...се пръснатъ по домоветѣ си, за да се сушатъ, е ...ай-пагубното отъ всички, каквито нѣкога възстан-...в сж земали на тоя свѣтъ. За да се съберать пакъ ... другия день изисквало се врѣме, а тъкмо туй врѣме и трѣбало на врага, който вече пазилъ на вратата, за да нахлуе внезапно и да ги завари въ разплохъ, както се и случило.

Още прѣзъ нощьта, срѣщу 30, цѣлата турска войска, която се намирала отвъдъ Черѣшката рѣка: пѣхота, артилерия и кавалерия, потеглила на пжть. Тя се държала прѣдпазливо по височинитѣ, дѣто не е могла да бжде изненадана отъ никоя страна. Казватъ, че пашата писалъ и прѣдлагалъ на Панагюрци да се прѣдадатъ. Бобековъ скжсалъ писмата. [1])

Войската като минала по бѣлитѣ камъни, надвѣсила се надъ Свинарската рѣка, прѣгазила я, но отъ горѣ, дѣто е Буево ниве, и дѣто вчера бѣха възстанницитѣ, и отъ тамъ, все по гребена на Балабанъ кория, изеднажъ се озовали надъ града.

Така прочее настъпва 30 Априлий — оня фаталенъ день, който рѣши сждбата на възстанническата столица.

Възстаницитѣ, които се пръснали по кжщитѣ си, за да се подсушатъ, не могли да се съберать изеднажъ, което

Койчевъ, а като пристигналъ Соколовъ, доближили корията и турцитѣ. Отворилъ се упоритъ бой и пр.“—Соколовъ не споменува въ запискитѣ си за никакво сражение на Балабанъ кория, освѣнъ послѣдното, когато пада и Панагюрище. За Кр. Ив Гешановъ и Зах. Койчевъ Соколовъ е пропустналъ да спомене въ запискитѣ си, но при лична срѣща той каза, че зелъ тѣзи двама членове отъ Съвѣта, за да имъ покаже разположението на възстаническитѣ сили на Черѣшката рѣка, а това е било прѣди сражението тамъ, прѣди 28. — Найденъ Дриновъ смѣсва датитѣ въ своитѣ записки. Той туря срѣщага на Черѣшка рѣка да била на 29. „Сражението било страшно“. . .

1) Черновѣждъ „Кратка история на Панагюр. възстан.“ стр. 47.

Съвѣта Т. Влайковъ да му обади, че Панагюрище се намирало въ безнадеждно положение, нападнато отъ много войски, които вече се намиратъ отблизо, и ако той милѣе да помогне на града, сега и никога другъ пжть трѣбва да полети на помощь.

Но Влайковъ късно стига на Еледжикъ.

Соколовъ, Ст. Пъковъ, Тропчевъ и всички ратници рано въ зори на 29 се съгласили да се събератъ на края на Балабановата кория. За сборно мѣсто била опрѣдѣлена мѣстностьта Буево ниве. Тукъ протича свинарската рѣка и дѣли Балабанъ кория отъ Бѣлитѣ камъни. Ратницитѣ повели съ себе си и черешовия топъ съ топчията Ст. Финджиковъ. На Буево ниве поржчали да дойде и Павелъ Х. Симеоновъ, който като се прибралъ въ града на 29 сутриньта отъ Св. Никола, веднага потеглилъ за сборния пунктъ.

Но хората се прибирали мжчно, идѣли на части — по нѣколко души наедно — и неохотно, защото врѣмето е пакъ твърдѣ лошо. По пладне пристигналъ и Павелъ Х. Симеоновъ съ стотина души.

Въ туй врѣме плисналъ много силенъ дъждъ. Всички ратници били измокрени до кости и не се рѣшили да мръднатъ на никждѣ. Тука имъ била донесена и храна, а на мръкнало, тъй като продължавало да вали, а никакъвъ неприятель се не виждалъ отъ никждѣ, рѣшили всички да се върнатъ пакъ въ града. Всички чувствували нужда да се прикриятъ отъ природната хала и да се поизсушатъ.

Деньтъ билъ изгубенъ.[1])

---

1) Черновѣждъ съчинилъ за този день цѣло едно сражение, което изглежда че било най-славното отъ всички, станали около Панагюрище. Възстаницитѣ не били се само събрали на края на Балабановата кория на съвѣтъ, и дѣто похапнали и били кжпани отъ дъждъ: но се били укрѣпили и дали сражение на турцитѣ! „На 29, казва той, се захваналъ силенъ бой; турцитѣ все повече и повече нападали, а възстанницитѣ не отстжпяли отъ завзетитѣ си скришни положения въ корията, (Балабановата кория) додѣто се мръкнало, та турцитѣ се поотгеглили, ала и нашитѣ вече не могли повече да имъ противостоятъ. Прѣзъ тоя день юнашки сж се били всичкитѣ ратници, обаче, най-много се отличили стотницитѣ Стоянъ П. Пжковъ, Кръстю Х. Томовъ и Никола Хаджи Георгиевъ", („Кратка История на Панагюрското възстание" стр. 51). Г. Димитровъ повгаря сжщото, („Княжество България" т. II стр. 327) „На 29, разправя той, Соколовъ отишълъ въ града, събралъ отъ възвърналитѣ се до четирестотинъ души възстанници и ги завелъ въ Балабанова кория при другитѣ, придруженъ отъ Кр. Ив. Гешановъ, Зах. С.

и се билъ задърстилъ въ гжститѣ шумаци на Усойната; той продължавалъ безсъзнателно да вика изъ сѐ гърло: „дръжте, момчета“; разбира се, безъ да е имало нѣкой да го слуша, защото билъ самичъкъ изъ гората. „Коньтъ ми падна въ турски ржцѣ, казва той, и азъ слѣдъ като изгърмѣхъ нѣколко пжти въ турскитѣ войски и като викахъ и насърдчавахъ възстанницитѣ, отъ които никой отъ никждѣ не ми се обади, тръгнахъ изъ гората, за да се върна на първата си позиция“.[1])

По тоя начинъ, той се озовалъ вечерьта въ Панагюрище, безъ да знае, разбира се, кждѣ е, което, обаче, не му бърка да твърди, че прѣзъ всичкото врѣме търсилъ своя отрядъ; а пъкъ и послѣдния, като своя командиръ, сжщата вечерь благоразумно замърква въ Панагюрище. [2])

Обаче, като се бояли, да не би въ безразборното бѣгане на неприятеля да се крие нѣкаква хитро нагодена стратегма, каквато много би прилѣгнала на мѣстностьта и съвършено отговаряла на гражданския характеръ на войната, турцитѣ останали на мѣстото си, макаръ и да били пълни господари на бойното поле.

Забѣгналиятъ Соколовъ се събралъ въ Панагюрище съ Ст. Пъковъ и други, които се разпилѣли отъ Черѣшката рѣка, и рѣшили на зараньта пакъ да излѣзатъ срѣщу врага, ала нощьта заблагоразсждили да прѣминатъ на прикрито по домоветѣ си. Тука вече, разбира се, владѣялъ пъленъ уплахъ. Ако турцитѣ сж били освѣтлени за сжщинското положение на работитѣ, можеха още сжщата нощь, на 28 срѣщу 29, да се надвѣсатъ надъ Панагюрище и като хвърлятъ нѣколко топа, макаръ на въздуха, да накаратъ сухо и сурово да се разбѣга и послѣ да ловатъ избѣгалитѣ единъ по единъ по баиритѣ. Привремѣнното правителство привикало послѣднитѣ сили отъ Св. Никола. Тамъ се намиралъ още стотникътъ Павелъ Х. Симеоновъ съ около осемдесеть ратници. До Бенковски билъ изпратенъ члена отъ

---

[1]) Стр. 19.

[2]) Нека отбѣлѣжимъ, че Черновѣждъ („Кратка История на Панагюрското възстание“, стр 49) казва, какво на Черѣшката рѣка паднали трима убити: Ив. Шиндаровъ, Тодоръ Мечето и Тодоръ Дѣяновъ Налбантски. Найденъ Дриновъ приема въ запискитѣ си, че убити имало само двама. Нѣмаме източници за по-точна провѣрка. Хора има живи, но паметьта умрѣла.

е трѣбало и да се очаква. Стотницитѣ ходили отъ врата на врата, за да ги викатъ и съберать. Измаили се до два часа и пакъ всички не излѣзли. Владѣлъ страхъ между болшинството отъ ратницитѣ, да излѣзатъ на откритъ бой срѣщу редовна войска, макаръ че и рѣшителни глави не липсвали. Събрали се всичко двѣстѣ и дванаесетъ души, почти всички съ кремаклии пушки.[1])

Както въ начало на възстанието се вѣрваше, че турцитѣ ще настѫпятъ по шосето отъ Пазарджикъ, тъй сега общото очакване е било, че нападенито ще дойде по Стрѣлешкия пѫтъ — между Балабановата кория и Усойна, въ дола на Свинарската рѣка: защото, панагюрскитѣ стратези все още служатъ на тая хитроумна тактика, че войската ще си дойде по шосето. Затова и защитницитѣ се запѫтили по тая посока, рѣшени да се прикриятъ въ корията, отдѣто извисоко ще владѣятъ положението и ще се сражаватъ, додѣто неприятельтъ напрѣдва по ниското и повече открито мѣсто въ дола.

Но колко повече тази смѣтка сега трѣбваше да излѣзе ялова!

Когато дружината наближила политѣ на Балабанъ кория откъмъ Стрѣлешкия пѫть, турцитѣ се задали по гребена на сѫщата и напрѣдвали въ верига съ единъ коненъ авангардъ. По тоя начинъ, разположението на двѣтѣ страни сега било съвсѣмъ противоположно на първия планъ: турцитѣ се озовали горѣ, а възстанницитѣ останали долу.

И послѣ, турцитѣ изглеждало да сж по близо до града отколкото нашитѣ.

Разстоянието отъ политѣ на Балабановата кория, дѣто сж били възстанницитѣ, до гребена е по-малко отъ единъ хвърлей, та прѣстрѣлката се почнала изеднажъ. Повече отъ половината отъ четата на Соколовъ сж били селяни отъ вънъ. При първо и второ изпразване на пушкитѣ, тия мирни по природа хора се разбѣгали.

Прѣстрѣлката траяла около половина часъ и въ туй врѣме ратницитѣ останали не повече отъ педесеть — ше-

---

1) Соколовъ, Записки, стр 20.

III.

Послѣденъ опитъ за отпоръ на 30 Априлъ. Войската на „Високъ". Безпрѣпятствения маршъ на неприятеля. Обходъ на кавалерия. Каменица и черешовото топче. Ожесточената борба на Черѣша и Кукла. Послѣдно съпротивление на Гумната подъ „Спасовденъ". Бѣгство и общо клане. Панагюрище въ пламъци.

Рѣшението на възстанницитѣ, въ такива критически минути да се пръснатъ по домоветѣ си, за да се сушатъ, е било най-пагубното отъ всички, каквито нѣкога възстанницитѣ сж земали на тоя свѣтъ. За да се съператъ пакъ на другия день изисквало се врѣме, а тъкмо туй врѣме и трѣбало на врага, който вече пазилъ на вратата, за да нахлуе внезапно и да ги завари въ разплохъ, както се и случило.

Още прѣзъ нощьта, срѣщу 30, цѣлата турска войска, която се намирала отвъдъ Черѣшката рѣка: пѣхота, артилерия и кавалерия, потеглила на пжть. Тя се държала прѣдпазливо по височинитѣ, дѣто не е могла да бжде изненадана отъ никоя страна. Казватъ, че пашата писалъ и прѣдлагалъ на Панагюрци да се прѣдадатъ. Бобековъ скжсалъ писмата. 1)

Войската като минала по бѣлитѣ камъни, надвѣсила се надъ Свинарската рѣка, прѣгазила я, но отъ горѣ, дѣто е Буево ниве, и дѣто вчера бѣха възстанницитѣ, и отъ тамъ, все по гребена на Балабанъ кория, изеднажъ се озовали надъ града.

Така прочее настъпва 30 Априлий — оня фаталенъ день, който рѣши сждбата на възстанническата столица.

Възстаницитѣ, които се пръснали по кжщитѣ си, за да се подсушатъ, не могли да се съператъ изеднажъ, което

Койчевъ, а като пристигналъ Соколовъ, доближили корията и турцитѣ. Отворилъ се упоритъ бой и пр."—Соколовъ не споменува въ запискитѣ си за никакво сражение на Балабанъ кория, освѣнъ послѣдното, когато пада и Панагюрище. За Кр. Ив Гешановъ и Зах. Койчевъ Соколовъ е пропустналъ да спомене въ запискитѣ си, но при лична срѣща той каза, че зелъ тѣзи двама членове отъ Съвѣта, за да имъ покаже разположението на възстанническитѣ сили на Черѣшката рѣка, а това е било прѣди сражението тамъ, прѣди 28. — Найденъ Дриновъ смѣсва датитѣ въ своитѣ записки. Той туря срѣщата на Черѣшка рѣка да била на 29. „Сражението било страшно". . .

1) Черновѣждъ „Кратка история на Панагюр. възстан." стр. 47.

Турцитѣ, между това, не се ограничили съ завземането на „Високъ". Тамъ тѣ изкачили своята артилерия и заели височината съ пѣхота, а пъкъ едновремено пратили два кавалерийски отряда да обхванатъ града отъ двѣтѣ страни, като отсекатъ пжтя на отстжпление както на ратницитѣ, така и на всички жители, които вече били хванали да бѣгатъ.

Завързва се жива прѣстрѣлка между защитницитѣ на Каменица и нападателя.

Позицията на турцитѣ отъ Високъ била, то се знай, господствующа надъ ония, заети отъ шепата възстаници.

Хората отъ Каменица били съвсѣмъ изложени на свободния прицѣлъ на неприятеля. Отъ двата черѣшови топове, първиятъ се задимилъ и цъфналъ—пръсналъ се. Тогава донесли втория, пристегнатъ съ желѣзни обрачи още и съ въжа, намазани съ катранъ. Топчията, Стоилъ Стояновъ Финджековъ, билъ виждалъ това искуство въ Цариградъ, дѣто билъ слуга при Даматъ Мехмедъ-али паша, и самъ далъ плана за прилагането му. Той е даже гордъ съ сполуката, защото стрѣлялъ срѣщу турцитѣ и топътъ не се пукналъ.

Но стрѣлбата отъ Каменица не спрѣла вървежа на турцитѣ. Въ разреденъ строй тѣ се смъкватъ внезапно надолу. Офицеринътъ, който вървѣлъ напрѣдъ, насърдчавалъ своитѣ войници по оригиналенъ начинъ. Той на нѣколко пжти се навелъ и разравялъ куршума на възстанническитѣ пушки, които запрашили разораната почва около краката му. Намѣреното зърно той съ смѣхъ показвалъ на войницитѣ, за да се убѣдатъ и тѣ, че не е отъ военна пушка и не иде отъ сърби и московци. А свинецътъ казвалъ вѣрно, защото билъ валчестъ и сплеснатъ, а не дълъгъ, какъвто е на военнитѣ пушки.

Тъзи прѣдметна лекция на офицера не ще да е значила малко, защото войницитѣ безгрижно вървѣли напрѣдъ, убѣдени, че напрѣдѣ имъ стои хлабавъ неприятель, който не може да ги спре.

който твърди, че тамъ си и останали докрай. И дѣйствително, оттамъ, слѣдъ разбиването, както ще видимъ, Манчо Маневъ бива повлеченъ отъ бѣгащитѣ Бобековъ и Хорчо, което послѣдния сжщо потвърдява.

есеть души [1]) Отстжплението настанало отъ само себе си. Но и турцитѣ не спрѣли ни на минута, а вървѣли напрѣдъ, като бързали да достигнатъ своята опрѣдѣлена цѣль.

Рунтавия гребенъ на Балабановата кория нѣма голѣма височина. Като се протака отъ бѣлитѣ камъни за къмъ Панагюрище, той се надвѣсва надъ самия градъ. Тукъ той не е вече лѣсистъ, а изправя надъ притаеното въ дола селище едно плѣшиво чело, извѣстно тукъ съ името „Високъ".

Вървещи напрѣдъ по гребена на Балабанъ кория, турцитѣ зачернѣли на „Високъ" и оглеждали сега града подъ себе си.

Височината отъ тукъ не се спуща изеднажъ въ града, но малко по-надолу образува неголѣма и наклонна тераса, която въ своитѣ краища се разпада на двѣ върлини: едната въ лѣво—Каменица, а другата на дѣсно—Кукла. Гледани отъ града, Кукла и Каменица прѣдставляватъ двѣ малки могили, помежду които стърчи сивото теме на Високъ. Между Кукла и Каменица дъждовнитѣ потоци образували ровъ, който се нарича Драгулинъ Долъ. Въ послѣдния се промъкналъ отчасти и града, и този край се нарича Драгулинъ махла.

Възстанницитѣ, които отстжпиха отъ Балабановата кория, дръпнали се по Св. Петка на Каменица. Черновѣждъ, между друго, погрѣшно бѣлѣжи, че позициитѣ на възстанницитѣ били на Високъ. [2])

Сжщеврѣменно, съ появяването на неприятеля върху „Високъ", всички почувствували злото на самата своя кожа и разтичали се за послѣдна защита. Хилядникътъ Бобековъ ходилъ изъ града, въоружавалъ, събиралъ и пращалъ защитници на Кукла. На Каменица били изкарани на бърза ржка два черешови топа. Всички още въоружени хора отъ Св. Никола биле събрани въ града. Само на стражата, която пазила на Медетъ—седемдесеть-осемдесеть души или помалко,—не успѣли да обадятъ, и тя си останала на мѣстото, безъ да се притече на помощь на града. [3])

1) Записки Соколовъ стр. 21.
2) „Кратка история" стр. 51.
3) Но Черновѣждъ твърди, че и стражата отъ Златишкия пжть се била прибрала, което не се съгласява съ послѣдующето развитие на работитѣ. Съ Илйо Петдесетникътъ тамъ бѣше Манчо Маневъ, който още е живъ и

къмъ тѣхъ Манчо Маневъ и тримата хванали планината на горѣ по посока къмъ Коприщица. [1])

На Спасовдень, обаче, се загнѣздватъ най-сърдченитѣ защитници на Панагюрище.

Завързала се наистина ожесточена борба. Залостенитѣ задъ плетищата на Спасовдень и на гумната ратници не повече отъ триесетина души, задържали на часъ и по-дълго побѣдоносния ходъ на турцитѣ. Това е спасило живота на мнозина отъ бѣганцитѣ жени, дѣца и старци, селяни и панагюрци, които, разпилѣни, като пилци, бѣгали по полето и ближнитѣ височини, все по посока къмъ планината.

При отстѫпление отъ Кукла падналъ Маринъ Кацаръ, комуто веднага отсѣкли главата и тя била носена като трофей набодена на щикъ. Отъ турцитѣ, като нападатели, паднали повече, което се виждало, защото тѣ се движили въ цѣпъ по издигнатото, а нашитѣ сѫ били скрити долу.

Между тридесетината борци, закрити задъ плетищата на Спасовдень — едно истински крѫгло плато, дѣто сѫ направени гумната на тази крайна махла на града,—безъ да мислятъ, че всичко е изгубено, продължавали да се защищаватъ. Тукъ е имало сѫщо и единъ черешовъ топъ. Топчии били Дѣдо Генко Суровилиевъ и Н. Геровъ. Изгърмѣли веднажъ и кантаревия топузъ падналъ въ политѣ на Кукла прѣдъ войската. Когато опитали да гръмнатъ втори пѫть, топътъ се пръсналъ.

На Спасовдень стотникъ бѣше Н. х. Георгевъ. Тукъ е имало нѣкои прости ратници, както Пено Якововъ, който Бобековъ въ послѣдния моментъ въорѫжилъ и пратилъ тукъ. и тѣ държали до край. Тука били още Марко Нед. Нѣмски, Костадинъ Страхиновъ Кацара, Петъръ Димановъ Ружинъ, Станчо Мариновъ и др. [2])

Конницата, която отъ Високъ ударила въ лѣво, отиш-

---

[1]) Погрѣшно бѣлѣжи Черновѣждъ, че Ив. Соколовъ билъ на Кукла („Кратка история“ на пан. възстание“, стр. 52.) Ние видѣхме, че той по-рано избѣга отъ Каменица, или, както самъ бѣлѣжи въ запискитѣ си — отъ Драгулинъ Долъ.

[2]) Жално, че нѣмаме пълния списъкъ на тѣзи истински герои. Старание ми не липсваше, но свѣдения не намѣрихъ. (Ср. Черновѣждъ, „Кратка история и пр.“ 52.)

Послѣ вече, кантаревия топузъ, изхвърленъ срѫчно отъ здраво стегнатия топъ на Дѣдо Финджекъ, жално изсвирилъ надъ главитѣ на войницитѣ и произвелъ още по-добъръ ефектъ. Видѣло се ясно, какъ опашатия край на топката се въртѣлъ въ въздуха, ту напрѣдъ ту назадъ, като да правилъ фокусъ. Той дигналъ прахъ задъ рѣдката верига на войницитѣ, а нѣкои отъ тѣхъ се притекли, одровили го, и скоро топътъ се мѣталъ отъ ржка на ржка за общо удоволствие.

Прѣстрѣлката траяла твърдѣ малко. Ратницитѣ избѣгали. Топчията останалъ самъ и, слѣдъ второ изгърмѣване, оставилъ своя любимецъ съ катранивитѣ вѫжа въ плѣнъ на неприятеля.

Павелъ Х. Симеоновъ хваналъ пѫтя за Св. Никола, а Соколовъ, яхналъ на конь, бърже бѣгалъ по посока къмъ Мечка. Оттамъ, прѣзъ Поибрене, Еледжикъ, Сестримо, Радуилъ—той се намѣрилъ въ Самоковъ, дѣто дълго се крилъ и спасилъ кожата си.

По-главнитѣ сили на неприятеля ударили къмъ Кукла, дѣто съпротивлението бѣше по-упорито. Освѣнъ това, главниятъ обходъ трѣба да стане отъ тази страна, за да отсѣкатъ бѣгащитѣ къмъ балкана.

Мѣстностьта на Кукла е по-сложна. Подъ самата Кукла има още една терасовидна възвивка, наричана Спасовдень. Тукъ стигатъ и харманищата („гумната") на крайнитѣ кѫщи въ града.

Слѣдъ малката прѣстрѣлка, възстанницитѣ отстѫпили отъ Кукла на Спасовдень, а нѣкои се разбѣгали.

За жалость, бѣгащитѣ сѫ били болшинството отъ защитницитѣ на Кукла, между които и Хорчо. Послѣдния прѣгазилъ дола на Луда Яна, миналъ прѣзъ града и, като срѣщналъ Бобековъ на конь, който се присъединилъ къмъ него, хванали на дѣсно височината на Никулдень — единъ доста стръменъ хълбокъ, който закрива града отъ къмъ Сѣверъ отъ грамадното туловище на Братия, като отъ лѣво се спуща въ рѣката. По дѣсния брѣгъ на Луда Яна, тѣ отишли до златишката стража на Медетъ. Отъ тукъ се присъединили

къмъ тѣхъ Манчо Маневъ и тримата хванали планината на горѣ по посока къмъ Коприщица. [1])

На Спасовдень, обаче, се загнѣздватъ най-сърдченитѣ защитници на Панагюрище.

Завързала се наистина ожесточена борба. Залостенитѣ задъ плетищата на Спасовдень и на гумната ратници не повече отъ триесетина души, задържали на часъ и подълго побѣдоносния ходъ на турцитѣ. Това е спасило живота на мнозина отъ бѣганцитѣ жени, дѣца и старци, селяни и панагюрци, които, разпилѣни, като пилци, бѣгали по полето и ближнитѣ височини, все по посока къмъ планината.

При отстѫпление отъ Кукла падналъ Маринъ Кацаръ, комуто веднага отсѣкли главата и тя била носена като трофей набодена на щикъ. Отъ турцитѣ, като нападатели, паднали повече, което се виждало, защото тѣ се движили въ цѣпъ по издигнатото, а нашитѣ сѫ били скрити долу.

Между тридесетината борци, закрити задъ плетищата на Спасовдень — едно истински крѫгло плато, дѣто сѫ направени гумната на тази крайна махла на града,—безъ да мислятъ, че всичко е изгубено, продължавали да се защищаватъ. Тукъ е имало сѫщо и единъ черешовъ топъ. Топчии били Дѣдо Генко Суровилиевъ и Н. Геровъ. Изгърмѣли веднажъ и кантаревия топузъ падналъ въ политѣ на Кукла прѣдъ войската. Когато опитали да гръмнатъ втори пѫть, топътъ се пръсналъ.

На Спасовдень стотникъ бѣше Н. х. Георгевъ. Тукъ е имало нѣкои прости ратници, както Пено Яковъ, който Бобековъ въ послѣдния моментъ въорѫжилъ и пратилъ тукъ, и тѣ държали до край. Тука били още Марко Нед. Нѣмски, Костадинъ Страхиновъ Кацара, Петъръ Димановъ Ружинъ, Станчо Мариновъ и др. [2])

Конницата, която отъ Високъ ударила въ тѣво, отиш-

[1]) Погрѣшно бълѣжи Черновѣждъ, че Ив. Соколовъ билъ на Кукла („Кратка история“ на пан. възстание“ стр. 52.) Ние видѣхме че той по-рано избѣга отъ Каменица, или, както самъ бълѣжи въ записките си — отъ [illegible]гулинъ Долъ.

[2]) Жалко, че нѣмаме пълния списъкъ на тѣзи истински герои. Старание ми не липсваше, но свѣдения не намѣрихъ. (Ср. Черновѣждъ, „Кратка история и пр.“ 52.)

ла надъ Св. Петка, забиколила града отъ южна страна и прѣсрѣщала бѣгащитѣ, на които пжтьтъ билъ къмъ Св. Богородица и Баня. Другата конница отъ дѣсно слѣзла въ дола на Луда Яна и по стръмнитѣ поли на Никулдень прѣсичала пжтя на бѣгащитѣ къмъ Срѣдна Гора.

Слѣдъ като избѣгали защитницитѣ на Каменица, войската слѣзла, но твърдѣ прѣдпазливо, отъ двѣтѣ страни на могилата въ Драгулинъ долъ и въ Долна махла. Тукъ близо, въ кжщата на Дѣлчо Хаджи Симеоновъ, загнѣздили се юначнитѣ Стоянъ П. Пжковъ и неговия другарь Радъ Ив. Тусчийски. Тѣ убили изъ своята засада единъ турски офицеръ, който начело на едно отдѣление войска напрѣдвалъ въ града. Войската, подкрѣпена отъ башибозуци, които слѣдвали по стжпкитѣ ѝ, обсадили тази кжща и се почнала упорита борба. Двамата възстаници поискали скжпо да продадатъ главитѣ си. Тѣ равномѣрно и съ сигуренъ прицѣлъ изпрашали фишецитѣ си, и когато послѣднитѣ наближили да се свършатъ, тогава се измъкнали вънъ отъ града.

Много други още стрѣляли и убивали турцитѣ изъ засада отъ кжщитѣ си, за такива споменуватъ: Павелъ Добрйовъ Суйлйовъ, Дѣлчо Цоловъ, Илю Петдесетника, Кръстю х. Томовъ, Стоянъ Тропчевъ, Панчо Халаоидовъ, Костадинъ Стойчовъ Кацара, Дѣлчо Г. Калинчекъ, Радъ Кепелиеца, Никола Мулешковъ, Георги Джоловъ, Тодоръ Радиловеца, Киро Димановъ Ружинъ, Дѣдо Колю Чолака, Радъ С. Балабановъ, Станко Шопа и др.

Най-послѣ и послѣдни борци на гумната подъ Спасовдень останали 10—15 души. Когато войската стрѣмително се втурнала пакъ отъ Кукла, тѣ я отблъсвали на два пжти съ своето упорито стрѣляне, което нанасяло чувствителни повреди на неприятеля. Най-послѣ, турцитѣ се рѣшили на послѣденъ и упоритъ напоръ, съ който изтикали борцитѣ отъ тѣхнитѣ позиции. Троица отъ послѣднитѣ паднали на мѣсто, Димо П. Д. Ружинъ, Маринъ В. Кацарски и Станчо Мариновъ.

Сега вече останалитѣ десетина защитници на гумната върху Спасовдень се разбѣгватъ и тѣ, а съ туй бѣше сломено и послѣдното открито съпротивление на Панагюрище.

Войската нахлула отъ всички страни въ града и тамъ се почватъ поединични сбивания изъ засада.

Самитѣ официални власти (Врѣменното правителство), хванали съ врѣме пѫтя. Н. Дриновъ, съгласно неговитѣ собствени записки, въ момента, когато турцитѣ се показали на Кукла — тъкмо когато Соколовъ, Хорчо и други бѣгали, и той хваналъ пѫтя за планината, като искалъ да се крие отъ два врага: отъ турцитѣ и отъ възмутенитѣ и отчаяни селяни, които вече хванали да гледатъ не съвсѣмъ дружелюбно къмъ тѣхъ, които сега считаха като причинители на своето разорение. Найденъ Дриновъ минава по Дошекова брѣгъ отъ кѫщѣ Джунови. Когато прѣгазилъ Марешката рѣка и стигналъ до Петровденъ — пакъ прѣдгорие на Братия, само малко на лѣво — турската конница, бързаща отсамъ полятѣ на Никулденъ, вече прѣсичала пѫтя на бѣгащитѣ. Стигналъ до гората на Шинделевица, дѣто се укрилъ, а привечерь отишълъ на Лисецъ; оттукъ, на 31 Май, той се качилъ на Братия. Тукъ били тогава Н. Х. Георгевъ, Кръстю Х. Томевъ петдесетникъ, Станко Поповъ и др.

За Бобековъ — [illegible] и прѣдседатель на привременното правителство — отбѣлѣзваме, че и той въ сѫщото врѣме, както Найденъ Дриновъ, хваналъ пѫтя за планината. Придруженъ отъ Хорча, той стига до Меледъ и отъ тамъ [illegible] Манчо Маневъ и [illegible].[1]

1) На бѣгащитѣ — Бобековъ, Хорчо и др., [illegible] една [illegible], съ която [illegible], не сѫ могли да се [illegible], — [illegible]. [illegible] казва, че тѣзи прѣдводители били събрали до 400 [illegible] и [illegible] да [illegible] турцитѣ въ [illegible]. Хорчо е живъ и не [illegible] да е [illegible] хора съ себе си [illegible] съ Бобековъ, [illegible] отъ града. Така че [illegible] Чернопѣевъ [illegible] до четиристотинъ души. [illegible] Никулденъ, [illegible] той, [illegible] се турска [illegible] и Селими паша на [illegible] съ още кавалерия, и хората се разбѣгали. Въ той разказъ на Чер[illegible] има [illegible] неточности. Той казва още, че въ четиристотинтѣхъ и [illegible] между другото и Манчо Маневъ, [illegible], когото той нарича [illegible]. Манчо Маневъ е между живитѣ и [illegible] и на друго мѣсто отбѣ[illegible], че той не [illegible] да е защищавалъ Панагюрище на 30 Априлъ, за[illegible] си [illegible] на страна на Меледъ.

Въ този разказъ има още една странна неточность. Когато турцитѣ, се[illegible], [illegible] Каменица и Кукла, Хорчо едва що се билъ прибралъ [illegible] чета. Хората били умарени, но привременното правител[ство] ги събрало съ отстѫпилитѣ ратници отъ Каменица, пратило ги [illegible], за да [illegible] отъ тила. Трѣба, обаче, да си припомнимъ,

Другитѣ членове на Съвѣта не се видѣли единъ съ други и разбѣгали се кой на кждѣто види. Никой отъ тѣхъ не падна въ откритъ бой, нито влѣзе въ турски ржцѣ при самото бѣгане.

Петко Р. Мачевъ и Тодоръ Влайковъ се крили въ горитѣ до амнистията. Другитѣ членове, като Найденъ Дриновъ, Сим. Х. Кириловъ, Искрйо Мачевъ и др., слѣдъ нѣколко дни криене, прибрали се въ града и били хванати. Тѣ пролежаха послѣ въ затворъ до като бждатъ амнистирани.

Войската бърже нахлула. Градътъ пламналъ отъ всички страни: плѣнъ и пожаръ — тази е била, разбира се, най-близката задача на варваритѣ.

че Хорчо ходй съ Хвърковатата чета само до Еледжикъ; отъ тамъ до Бѣлйово той не бѣ ходилъ, а се върна назадъ. Бенковски го изпровожда понапрѣдъ, и тогава съ останалитѣ хора тръгва за Бѣлйово И тъй като Бенковски стига въ послѣдното село на 27, както знаемъ, сутриньта, значи, тръгналъ бѣше за тамъ на 26 вечерьта; въ такъвъ случай и Хорчо е билъ тръгналъ най-късно на 26 за Панагюрище, дѣто ако не бжде стигналъ сжщата нощь, то ще да се е прибралъ най-късно до 27. Хорчо самъ, обаче, твърди, че сжщия день откакъ тръгналъ отъ Еледжикъ, стигналъ въ Панагюрище. Разбира се, на точностьта на неговата память едва ли може да се осланяме, особно кога се касае за една дата, и не може да опрѣдѣлимъ, дали е на 26 или на 27 и то слѣдъ тридесетина година. Но Хорчо помни реда на събитията. Въ Панагюрище, два дни прѣди да сж дошли турцитѣ, той билъ на караулъ на Каменица. Него не сж пращали далечъ отъ града, защото билъ уморенъ. На 29 той билъ пакъ на Каменица, което е все едно, че билъ въ града. Освѣнъ туй, ако Хорчо е стигналъ, да речемъ, на 30, то на другия день, 1 Май, Бенковски прѣспива, както ще видимъ, на Мечка. Значи, тѣ сж били почти заедно. Но Бенковски се нуждаеше тогава отъ хора, за да нападне самъ турцитѣ, и ако Хорчо почти до послѣдния моментъ е билъ съ него, то той нѣмаше и да го напустне. Въ въпросната чета Черновѣждъ туря още и Илйо Стояновъ, а Хорчо и Манчо Манйовъ казватъ, че Илйо билъ на Медетъ, което е най-вѣроятно. Илйо бѣше стотникъ на оная стража на Медетъ, кждѣто бѣше и Манчо Маневъ; до като тя е стояла тамъ, то и началникътъ й оставаше, разбира се, при нея. (Сравни Черновѣждъ Кратка история и пр., стр. 52 — 53). Хорчо твърди, че, заедно съ Бобековъ, тѣ намѣрили при бѣгството Илйо и Манча съ стотина души на Читашкия гйолъ, на Х Кръстевата бачия, тия никакъ не подозирали, че гори Панагюрище и разбѣгали се, като узнали нещастието.

й действия, както и всичко що става съ укрѣпения лагеръ. Нека видимъ това.

„На Еледжикъ ние стигнахме, казва З. Стояновъ, на разсъмване“ (стр. 139); по-нататъкъ (стр. 142) добавя: „Тоя сѫщи день, ние рѣшихме да нападнемъ“. И продължава още пакъ на сѫщото мѣсто: „Заранъта *на другия день* и пр.“ И пакъ на слѣдующата страница (143): „На 29 надвечерь, всѣки замързна на мѣстото си“ и пр. Тази дата г. Заимовъ по погрѣшка е зелъ за день на пристигането, а пъкъ то се разбира, че между пристигането и тоя „надвечерь на 29“ има още една заранъ, та послѣ вече иде—„на другия день“. Четата стигнала на 28 въ тъмни зори. [1]) Прѣстояли цѣлия день, и на 29 сѫщо, а на 30 потеглили за Панагюрище. Захарий Стояновъ самъ е съучастникъ въ Хвърковатата чета, пише своитѣ записки скоро слѣдъ събитията и ние може да му вѣрваме — разбира се, не толкава на датитѣ, колкото на послѣдователния ходъ на самитѣ събития.

II.

Нападения на черкезитѣ върху Еледжикъ. Разпоредби на Бенковски. Лошитѣ извѣстия отвънъ. Пушацитѣ на Панагюрище. Отчаяние. Хвърковатата чета пакъ на пѫть.

Между това, ето какъ се били сложили работитѣ въ самия укрѣпенъ лагеръ на Еледжикъ.

Додѣто отсѫтствувалъ Бенковски, прѣзъ цѣлиятъ миналъ день, черкезитѣ и башибозуцитѣ подновили на два пѫти своитѣ нападения върху възстаническиятъ укрѣпенъ лагеръ, но били отблъснати. Неприятельтъ далъ и двата пѫти по нѣколко жертви. Възстанницитѣ виждали какъ отстѫпающитѣ отнасятъ своитѣ ранени, а отъ лагера не пострадалъ никой.

Сега, съ пристигането на воеводата, духоветѣ повече се ободрили. Но деньтъ прѣминалъ отчасти въ почивка, а сѫщо и въ дребни разпореждания за укрѣпяване на мѣстото. Бенковски пакъ обиколилъ всички стражи. Между

1) Неклановичъ бѣлѣжи срѣдноощь.

Както и да е, сега около Бенковски събрали се всичко до стотина души, отъ които само нѣкои имали кремъклии пушки, а други били въоржжени съ ножове и криваци, и запжтили се и тѣ за Еледжикъ. Келъ Хасанъ паша послѣ напада съ войска беззащитно, изоставеното село. Ония нещастници, които били още останали, разбѣгватъ се. Въ настаналата бърканица биватъ, разбира се, и нѣкои избити — всичко до триесеть души. Двѣстѣ кжщи ставатъ жертва на пламъцитѣ. Мнозина, които отпослѣ се прѣдаватъ, биватъ затваряни, страдатъ дълго и пр. А всичко туй въ споменитѣ на тие нещастни хора се нарича възстание. Ала разбира се, да ли, при тѣзи условия, може да се говори за истинско възстание въ Вѣтренъ — това не само е другъ въпросъ, но още въпросъ и мжчно разрѣшимъ.

Хората сж въвлечени въ общата бърканица, но като не се държатъ наедно, губи се и цѣлостния образъ на оная роля, която играятъ въ движението на цѣлия край. Тѣ не се борятъ и не се защищаватъ. Въ Сестримо, дѣто сж отишли, за да се криятъ, възстание нѣма. Че и споменътъ за малкото души отъ тѣхъ, които ще да сж защищавали Еледжикъ, е, както спомѣнахме, твърдѣ ненадежденъ.

На 28, въ ранни зори, Хвърковатата чета стига на Еледжикъ. Нека се опитаме да установимъ по-точно тая дата.

Въ голѣмия („първия") протоколъ на Цѣровци (стр. 21) казано е, че Бенковски се върналъ отъ Бѣлйово и стигналъ на Еледжикъ на осмия день отъ възстанието. Ст. Заимовъ като отбѣлѣзва, кога Хвърковатата чета стигнала на Еледжикъ, криво цитира З. Стояновъ — ужъ, че пристигането станало на 29 Априлъ.[1]) З. Стояновъ не означилъ датата на пристигането, но тя се разбира, че е другия день, откакъ сж стигнали въ Бѣлйово. Но той отбѣлѣзва сжщо, колко врѣме сж стояли на Еледжикъ и какво се случило всѣкой день. А неговитѣ спомени се съгласяватъ съ „протокола" на цѣровци и съ запискитѣ на Неклановичъ, които притежаваме. И наистина, З. Стояновъ разказва послѣдователно — почти часъ по часъ—всичко, що четата е правила на Еледжикъ, и ние точно може да прослѣдимъ всичкитѣ

1) Ср. „Миналото", стр. 102.

и дѣйствия, както и всичко що става съ укрѣпения лагерь. Нека видимъ това.

„На Еледжикъ ние стигнахме, казва З. Стояновъ, на разсъмване“ (стр. 139); по-нататъкъ (стр. 142) добавя: „Тоя сѫщия день ние рѣшихме да нападнемъ“. И продължава още пакъ за сѫщото мѣсто: „Заранъта на другия день и пр.“ И пакъ на слѣдующата страница (143): „На 29 надвечерь всички жители на мѣстото си“ и пр. Тази дата г. Заимовъ не погрѣшно е зелъ за день на пристигането, а пъкъ то се забѣлѣзва, че между пристигането и тоя „надвечерь на 29“ има още една заранъ, та послѣ вече иде — „на другия день“. Четата стигнала на 28 въ тъмни зори.[1]) Прѣстояла цѣлия день и на 29 сѫщо, а на 30 потеглили за Дамбаторище. Захарий Стояновъ самъ е съучастникъ въ Хвърковатата чета, пише своитѣ записки скоро слѣдъ събитията и ние може да му вѣрваме — разбира се, не толкова за датитѣ, колкото за послѣдователния ходъ на самитѣ събития.

II.

Нападения на черкезитѣ върху Еледжикъ. Разпоредби на Бенковски. Лошитѣ извѣстия отвънъ. Пушкитѣ из Дамбаторище. Отчаяние. Хвърковатата чета пакъ на пѫть.

Между това, ето какъ се били сложили работитѣ въ самия укрѣпенъ лагеръ на Еледжикъ.

Додѣто отсѫтствувалъ Бенковски, прѣзъ цѣлиятъ миналъ день, черкезитѣ и башибозуцитѣ подновили на два пѫти своитѣ нападения върху въстанническиятъ укрѣпенъ лагеръ, но били отблъснати. Неприятельтъ далъ и двата пѫти по нѣколко жертви. Въстанницитѣ виждали какъ отстѫпающитѣ отнасятъ своитѣ ранени, а отъ лагера не пострадалъ никой.

Сега, съ пристигането на воеводата, духоветѣ повече се ободрили. Но деньтъ прѣминалъ отчасти въ почивка, а сѫщо и въ дребни разпореждания за укрѣпяване на мѣстото. Бенковски пакъ обиколилъ всички стражи. Между

1) Неизвестни бѣлѣжки срѣдногорц.

другс, споменува се, че поставилъ нова стража на една отъ стратегическитѣ точки на Еледжикъ къмъ Ихтиманъ. Пратенитѣ на тоя пунктъ четиредесетина души, били — както се разказва — тъкмо ония вѣтренци, за които прѣди малко споменахме. А тия вѣтренци се изгубили на другия день. Съ други думи, тѣ своеволно напустнали длъжностьта си и върнали се въ тѣхното село. Това трѣба да е и вѣрно, защото за него съ неутѣшително признание споменува въ брошурката си и Г. Лютаковъ, съгражданинъ на провиненитѣ [1]).

Но вѣтренци сж, може би, само началото на онова, което е общо за всички въ тоя пунктъ.

Униниeто и деморализацията пущатъ бърже корени въ лагера. Имало случаи отъ пиянство, и хората изчезвали тайно единъ по единъ. Този упадъкъ, който и самъ по себе лесно се разбира у тия бѣдни селяци, безъ оржжие, безъ опитность, безъ прѣдводитель и най-послѣ, безъ никаква надежда, поставени подъ куршума на върлия нападатель— туй разтление въ душитѣ, Зах. Стояновъ е описалъ твърдѣ живописно въ редъ страници. [2])

Станало дума, една малка чета да замине за Ихтиманъ, който споредъ думитѣ на пристигналия отъ тамъ Миличинъ, билъ готовъ да възстане и да се прибере на Еледжикъ. [3]) Малкото войска, която се видѣла тамъ, трѣбало да бжде нападната внезапно отъ възстанницитѣ и разбита. Този походъ щѣлъ да има особно важенъ придобивъ, защото въ Ихтиманъ имаше депо съ оржжие и барутъ. Но съгласие не могло да се постигне, собствено никой не се подчинилъ на заповѣдьта. Нѣмало смѣли хора, които да се рѣшатъ на сражение вънъ отъ укрѣпения Еледжикъ.

Но то се и лесно разбира само по себе си.

Въоржжението е твърдѣ слабо. Всѣкой се чувствува беззащитенъ, щомъ се открие на неприятелския прицѣлъ. Че и природата като че ли нарочно се бѣ опълчила, както знаемъ, противъ нещастнитѣ борци. Дъждоветѣ, които за-

1) с. „Вѣтренъ“, стр. 12.
2) „Записки“, т. II. стр. 141—147.
3) Протоколъ, стр. 22.

валяха вредъ още отъ 26 вечерьта, нѣматъ и тукъ спиране. Барутътъ се измокрилъ и при една стрѣлба за упражнение се указало, че отъ сто пушки хванали само половината. Второ едно упражнение на Еледжикъ отъ четиристотинъ „кавала", едва хванали десеть на стотѣ. [1]) При тия резултати, планътъ за нападение на Ихтиманъ падалъ отъ само себе си.

Между това, на Еледжикъ вече знаяли, че Стрѣлча бѣше изгубена, Клисура изгорѣ. Още на Бѣлйово самъ Бенковски получилъ писмо отъ Копривщица за клисурския погромъ.

На другия день, 29 Априлий, слѣдъ като стигатъ на Еледжикъ, задава се привечерь войска откждѣ Вѣтренъ. Царскитѣ служители бързали за „Капуджикъ", — врата, която води прѣзъ балканскитѣ междини за въ Тракийско поле, както и отъ тамъ за София. Щомъ стигнали прохода и го намѣрили незащитенъ, успокоили се, развили шатри върху една полянка на укрѣпено и по-високо мѣсто и останали да нощуватъ. Появяването на редовна войска още по-силно сплашило възстаническия лагеръ. Всички трѣперали отъ туй, което ги очаква.

Сега, Бенковски повелъ къмъ Капуджика всички въоржжени сили, съ които разполагалъ, и възстанницитѣ застанали лице съ лице срѣщу неприятеля. Еднитѣ били на една височина, а другитѣ на друга. Бенковски не далъ да се гърми. Разстоянието било голѣмо, и пушкитѣ слаби, а той не искалъ да покаже слабостьта на въоржжението си. Сетнѣ, по-угодно било на възстанницитѣ да държатъ отбранително положение.

Самата войска не искала сражение. Слѣдъ като противницитѣ се погледали нѣкое врѣме издалечъ, аскерътъ потеглилъ за Ихтиманъ. Турцитѣ чакали помощь.

Сжщата вечерь стигналъ куриеръ отъ Панагюрище, който извѣстилъ, че столицата на възстанието е въ отчаяно положение; редовна войска се надвѣсила да влѣзе въ града. Пристигнало сжщо извѣстие, че Петричъ е вече падналъ въ турски ржцѣ. [2])

---

[1]) Ср. З. Стояновъ „Записки" т. II, стр. 141.

[2]) Криво бѣлѣжи З. Стояновъ, че заедно съ Петричъ извѣстили и отъ Бѣлйово, че и то гори. Бѣлйово не горѣ, а се прѣдаде, но по-късно.

На другия день, 30 Априлъ, дигналъ се облакъ отъ димъ откъмъ Панагюрище, което, разбира се, горѣше. Нѣмало вече възможность да се укрие плачевното положение. Пристигнали едновременно и бѣжанци отъ разорената столица и на лѣво и на дѣсно разказвали за своето нещастие. Естествено, тѣзи новини подѣйствували най-съкрушително върху бѣднитѣ еледжишки страдалци. Положението станало несносно. Бенковски рѣшилъ да събере по-голѣма чета и да иде да се сражава около пепелищата на Панагюрище. Въ същность, самъ той не ще да е знаялъ, какво трѣба да прави. Че и охотници за новия походъ събрали се малцина. Хората отъ Еледжикъ не искали да напустнатъ въ такива ужасни минути сѣмействата си. Самитѣ панагюрци, които били съ воеводата, бързали да вървятъ за родното си мѣсто. Тѣ били дори наклонни да напустнатъ своя военачалникъ — да си тръгнатъ, безъ да му искатъ позволение: толкова желанието да видятъ съ очи злочестата съдба на своитѣ разорени сѣмейства ги е деморализирало и обезличило.

Съ една дума, разложението става общо.

На първи Май Хвърковатата чета все пакъ потеглила отъ Еледжикъ и, прѣзъ Мухово и Поибрене, хванала пътя за Панагюрище.

Протоколътъ на цѣровци казва, че Бенковски тръгналъ на 30 Априлъ, което едва ли е възможно. На същото мѣсто се казва, че на 30 вечерьта стигнали бѣжанци отъ разбитото Панагюрище, което отговаря на събитията. Турцитѣ влѣзоха въ Панагюрище, както знаемъ, на 30 Априлъ утриньта. А до надвечерь избѣгалитѣ можеха да стигнатъ Еледжикъ, или прѣзъ нощьта срѣщу 1 Май и до съмване, както твърди и Тома Георгиевъ. [1]) Споменитѣ на Зах. Стояновъ [2]) и тия на Тома Георгиевъ [3]) очевидци на събитията, не могатъ да ни лъжатъ. И двамата твърдятъ, че били на Еледжикъ, когато на обѣдъ на 30 Априлъ видѣли пламъцитѣ на Панагюрище. Такова трепетно за тѣхъ по онѣзи врѣмена събитие

---

[1]) „Бѣлѣжки по срѣдногор. възстание“, стр. 28.
[2]) „Записки“, т. II, стр. 151.
[3]) „Бѣлѣжки“, стр. 29.

не може да не се запомни вѣрно. Сжщо не можеха да не запомнятъ, че положителни извѣстия чрѣзъ забѣгнали сж се получили на Еледжикъ. А това е било вече срѣщу първи, или на самия първи Май.

Хората отъ Еледжикъ били крайно възбудени, че воеводата ги напуща въ най-критическия моментъ. Безъ остри и даже неприлични прѣпирни не минало. Деморализацията господствувала. Въодушевлението, а заедно съ туй и уважението къмъ воеводата огаснали.

Тома Георгиевъ твърди, че отъ Еледжикъ се присъединили къмъ четата тридесеть-четиредесеть души. [1]) Зах. Стояновъ, обаче, съвършено отрича Бенковски да е зелъ ратници отъ тукъ, [2]) а това е по-близо до ума.

Така, че ние приемаме, къмъ четата да не се е присъединилъ почти никой отъ мѣстнитѣ. Цѣлата чета брояла сега около осемдесеть до сто души, отъ които само до двадесеть и петь души на коне.

Зах. Стояновъ повѣствува за възмущението на мѣстнитѣ, че воеводата ги напуща безъ врѣме. Нѣколко души Муховци, слѣдъ като четата потеглила, изпрѣдили я, заловили пусия въ гората, съ намѣрение да убиятъ Бенковски.[3]) Тази нещастна случка, колкото и да изглежда невѣроятна, пакъ е, за жалость, една истина. Г. Заимовъ, въ своитѣ критически етюди, сжщо я потвърдява. [4]) За щастие, муховци не изпълнили чудовищния си планъ: казватъ, че размислили, раздумали се, и не посмѣли да посегнатъ върху живота на единъ човѣкъ, който ги бѣ толкова обаялъ.

Сжщата вечерь четата стига на Поибрене. Тукъ, обаче, нѣмало жива душа. Всички забѣгнали въ гората. Подминали по-нататъкъ и стигнали надъ Мечка. Тамъ, въ ближната гора, бѣха се притаили шумнитѣ по-рано мечани. Четата зела храна, нощувала, и на 2 Май въ зори стжпили на Сивата Грамада, отъ дѣто прѣдъ очитѣ имъ вече зинали пепелищата на Панагюрище, въ всичката своя ужасна голота. [5])

---

1) Ibid., 29
2) „Записки“, т. II 152.
3) „Записки“, т. II, стр. 103.
4) „Миналото“, 103.
5) З. Стояновъ, „Записки“, стр. 155.

III.

Бобековъ, Хорчо и Манчо Маневъ на пѫть. Избиване на циганитѣ въ Копривщица Безнадеждното положение тука. Засѣдание въ аптеката на Д-ръ Спасъ. Писмо за прѣдаване на Каблешковъ. Приготовления за балкана. Контрареволюция. Революционеритѣ арестувани. Сеймътъ на благоразумнитѣ. Ново писмо за капитулация. Бобековъ, Хорчо и Манчо Маневъ пристигатъ. Контра-прѣвратъ.— Какъ се спасяватъ арестуванитѣ революционери. Походъ къмъ Балкана.

Бѣгащитѣ Бобековъ, Ив. Хорчовъ и Манчо Маневъ хванали пѫтя за Коприщица, безъ нито да сънуватъ за оня нежеланъ край, който работитѣ бѣха зели тамъ.

Казахме, че отъ 27, откакъ Воловъ се връща отъ Карловско, дѣто бѣ ималъ прѣстрѣлка съ башибозукъ надъ селата Дерелий и Слатина, цѣлото възстанническо дѣло е било вече допрѣло въ Копривщица до своя разгромъ. Не ставало почти вече дума за борба, но само за бѣгство или прѣдаване.

Единъ печаленъ епизодъ, обаче, прѣдшествува прѣдаването. И тъй като този епизодъ не само е отъ важность, но и самъ по себе е твърдѣ характеристиченъ, то ние ще го прѣдадемъ съ всичкитѣ му особености.

Пристигналитѣ бѣжанци отъ Клисура окрасили запалването на селото си съ една странна измислица. Споредъ тѣхния разказъ, селото било запалено не отъ нападающия башибозукъ, но отъ мѣстнитѣ цигани. Макаръ че въ шпионската роль на циганитѣ нѣма кой да се съмнява, но при всичко че разказътъ билъ и прѣувеличенъ, подѣйствувалъ сега направо.

Копривщени били силно възбудени и рѣшили да навържатъ всички цигани. А тъй като тия се възпротивили и стрѣляли, рѣшено било да ги затриятъ.

Прочее, всички цигани въ Копривщица, единъ прѣкрасенъ день, били навързани и екзекутирани. Избититѣ цигани сѫ на брой до осемдесеть души[1]). Екзекуцията се извършила въ Чардашкия долъ отъ Кр. П. Радомировъ, Тодоръ Малевъ, Г. Кунчевъ, Цончо Н. Клисарътъ, Петко Гедженътъ и нѣколко още други. Била канена цѣлата чета на

---

[1]) Ср. Бѣловѣждъ „Първа пушка", стр. 87; Г. Димитровъ „Княжество България", т. II. стр. 407.

Брайко Еневъ за тая цѣль, но хората не показали охота; отказалъ и Георги Каменаровъ. Изобщо въ цѣлата случка има нѣщо варварско, нѣщо което говори, че копривщени се намирали въ началото на своето разпадане. Избиването е извършено прѣзъ нощь на 27 срѣщу 28. Споредъ нѣкои, между избититѣ цигани имало петь души турци, въ числото на които и гюмрюкчията и писарьтъ [1]).

Споредъ други, числото на избититѣ цигани е било по-малко: тѣ сж били четиредесеть [2]). Скайлеръ съвсѣмъ намалява това число; у него всички избити турци, съ мюдюрина и стражарина и съ убийствата въ Старо Ново село — всичко сж 26. Благородниятъ американецъ е гледалъ какъ да е да намали виновностьта на бѣдния робъ. Берингъ означава седемдесеть и единъ избити само въ Коприщица.

Положението било наистина безнадеждно, всѣкой съзнавалъ това. Съ разбиването на Клисура идѣло редъ за Копривщица. Отъ къмъ Златишко грозили тамошнитѣ турци. Стражата отъ Медетъ и Влъкъ обаждала, че надъ Стрѣлча бѣлѣятъ шатри. На 27 и 28, едно слѣдъ друго, получили се писма и отъ Панагюрище, че турци нападатъ; панагюрци искали помощь, за да отблъстнатъ съ общи сили неприятеля.

Ножътъ опиралъ до кокълъ.

Коприщенци виждали, че сж забиколени отъ всѣка страна, въ туй положение сами тѣ повече отъ всички сж имали нужда отъ помощь, а не да се откъснатъ въ тоя критически моментъ отъ малкото защитници на своитѣ собствени огнища.

Разбира се, малодушието въ случая трѣбаше да играе главна роля. Копривщени прѣдвидѣли, че селото имъ ще бжде разорено, и рѣшили, и честь, и дѣло и всичко друго да жертвуватъ, но кжщитѣ си да запазятъ. Това е било вече, разбира се, прѣдателство къмъ идеята, за която се клѣли да умиратъ, но има и едно общо оправдание: погромътъ и деморализацията.

Каблешковъ пръвъ схваналъ положението, но търсилъ да намѣри единъ по-хуманенъ изходъ.

1) „Шабановитѣ записки“, 53.
2) П. Димитровъ, „Спомени“, 24.

На 28 прѣзъ нощьта той свикалъ въ аптеката на Докторъ Спасъ на съвѣщание всички членове на управителния комитетъ, а сжщо и всички по-видни първенци въ селото. Въ неуспѣха на възстанието не е могълъ никой да се съмнява. Тукъ сърдцата не бѣха тъй упоени, като въ Панагюрище; умътъ въ Копривщица работѣше по-бистро.

Прѣдстояло да се намѣри едно разрѣшение: борцитѣ да си останатъ борци, и селото да оцѣлѣе. Слѣдъ дълги прѣпирни, дошли до единъ умъ: всички въоржжени и желающи борба, да излѣзатъ въ планината, а първенцитѣ на селото да напишатъ примирително писмо до правителството, съ което да го надхитрятъ. Въ писмото трѣбало да се каже, че възстанието било работа на бездѣлници, слѣзли отъ балкана, и че селото не имъ съчувствувало, но съ грубата сила имъ заповѣдали и тѣ били принудени да се подчинатъ. Сега, обаче, когато бездѣлницитѣ отъ страхъ прѣдъ царската войска се оттеглили пакъ въ планинитѣ, селото кани царската войска да дойде и да го запази. Тази идея, която излѣзла отъ Каблешкова, била добра и харесала се твърдѣ на всички, прѣгърнали я, прочее, всички. Възстанницитѣ се наговорили да потеглятъ на слѣдующата вечерь 29, за Стара планина. Писмо до правителството се писало още на часа и билъ отреденъ човѣкъ за да го отнесе въ Пловдивъ.

Но тръгне ли единъ възелъ, чорапътъ се разнищва до край. Онова, което Каблешковъ замоталъ тъй человѣколюбиво, благоразумнитѣ глави размотали по своему. Тѣ се събрали на слѣдующия день въ кжщата на Иванчо п. Михайловъ и, подъ ржководството на Д-ръ Спасъ, зели ново рѣшение. При по-зрѣла обсжда, благоразумнитѣ намѣрили, че тръгването на толкова души, което не ще се укрие отъ турцитѣ, ще повлече опасность за селото. Нѣщо повече: тая чета ще бжде опровержение на писмото. Едно село, което дало толкова ратници, не е могло да бжде безучастно къмъ възстанието.

А сжщия день се отдѣлили желающитѣ възстанници да хванатъ балкана. Тѣ се оказали значително число — около петстотинъ — шестотинъ [1]). Г. Димитровъ ги туря до осемстотинъ — произволно, разбира се [2]).

---

1) Бѣловѣждъ, „Първа пушка, 90.

2) „Княжество България“, II, 408.

Прѣдвидъ на тѣзи съображения, благоразумнитѣ рѣшили да опитатъ една контра агитация, за да отбиятъ всички ратници отъ влиянието на апостолитѣ. При владѣющия упадъкъ, отровата бърже подѣйствувала.

Случило се още, че привечерь, сжщия день, 29 Априлъ, завалѣлъ силенъ дъждъ, като изъ ржкавъ, и възстанницитѣ не могли да потеглятъ. Тръгването, прочее, било отложено да стане рано сутриньта на 30. Това дало врѣме на противния лагеръ да дѣйствува. Цѣлата нощь, на 29 срѣщу 30, била употрѣбена, за да разубѣждаватъ готовитѣ за пжть ратници.

Сутриньта, на 30, контрареволюционеритѣ се чувствували вече доста силни, за да снематъ маскитѣ отъ лицата си. Рѣшено било, да хванатъ всички по-видни бунтовници и да ги прѣдадатъ на турцитѣ, съ което да откупятъ селото си. Свикали голѣма маса отъ разбунени селяни прѣдъ аптеката, отдѣто дружината трѣбаше да потегли за балкана, и, по даденъ знакъ, тълпата се нахвърлила върху бунтовницитѣ, обезоржжила и навързала най-виднитѣ отъ тѣхъ. Мнозина отъ послѣднитѣ искали да се защищаватъ съ оржжие, но Каблешковъ не далъ да се лѣе братска кръвь. Така, че грозната междуособица се избѣгнала, но и възстаническитѣ водители били арестовани. Апостолитѣ: Каблешковъ, Воловъ, Икономовъ и съ тѣхъ заедно Хр. Н. Караджовъ, Хр. Благоевъ, Хр. Труфчевъ, Ф. Поповъ и Г. п. Божковъ, А. П. Минковъ и Лука Атанасовъ се оттеглили на горния етажъ на аптеката и тамъ били запрѣни: нападателитѣ заключили вратитѣ отвънъ съ дебели желѣзни кофари.

Отъ външнитѣ, всѣко село хващало своя водитель, връзвали и прѣдавали го на чорбаджиитѣ. Навързанитѣ запрѣли въ лудницата на черковата св. Никола.

Тамъ били запрѣни: Найденъ п. Стояновъ, Танчо Шабановъ, Цоко Будинъ, Нешо П. Брайковъ, Тодоръ Фили...ъ, Ненчо Искрйовъ, Н. Бѣловѣждовъ, Яко С. Кацаровъ, ...о Гуджевъ и др. [1]).

... гробницата, пакъ тамъ, били затворени: Г. Тусуновъ ...еоргиевъ Чуревъ отъ Калоферъ, бакалинъ въ Син-

[1]) ...ъ, „Първа пушка", 93.

джирлии, Милю Балиновъ, Сава х. П. Евстатиевъ отъ Стрѣлча и Дѣлчо Динчовъ отъ Елешница.

Въ Метоха, който е сжщо въ двора на черковьта, били затворени цѣлъ редъ други лица, между които: Андонъ Стоиловъ отъ Синджирлии, и отъ Копривщица: Павелъ Млъчковъ и Тодоръ Душанцалията, послѣдний бившъ прѣдставитель въ Оборище.

Съ рѣшението, да се запратъ бунтовницитѣ, било унищожено първото писмо — хуманното дѣло на Каблешковъ. Въ новото писмо чорбаджиитѣ сега казвали, че виновницитѣ на злото сж хванати и навързани, остава само да се яви царска войска, за да й ги прѣдадатъ. Съ туй писмо билъ натоваренъ Матея Алексовъ Лудовъ, младъ абаджия, въ когото имали вѣра. Тоя, макаръ и да извършилъ точно възложената му работа, билъ, обаче, арестованъ въ Пловдивъ, защото правителството въ онѣзи разбъркани врѣмена не могло да се довѣри тъй лесно на хитри сдѣлки, като коприщенската. Още повече, защото правителството явно виждало, че покорностьта на коприщени въ случая се дължала само на побѣдоносния ходъ на щиковетѣ му.

Нека дадемъ и приблизителния списъкъ на сейма на благоразумнитѣ въ Коприщица. Тамъ били: Хаджи Лало, Докторъ Спасъ, Беню Царвулджията, Коста Каравеловъ, Хаджи пѣю Пѣевъ, Хаджи Иванчо Маджаровъ [1])

Не ще прѣмълчимъ, че Бѣловѣждовъ, не безъ основание впрочемъ, нарича тѣзи хора прѣдатели, но не съобщава имената имъ, защото, навѣрно, нѣкои отъ тѣзи лица сж му ближни или познати[2]). Г. Димитровъ сжщо не споменува имена [3]).

Положението на запрѣнитѣ по всички мѣста—въ аптеката, лудницата, гробницата и метоха — е било отъ найокаянитѣ. Мнозина изъ тълпата заставали прѣдъ аптеката и хокали по най-безцеремоненъ начинъ апостолитѣ и виднитѣ дѣйци, щомъ нѣкой отъ тѣхъ се покажелъ прѣзъ дебелитѣ желѣзни пръчки на прозореца.

1) Зах. Стояновъ, „Записки", т. III, стр. 105.
2) „Първа пушка," 34.
3) „Княжество България", 408.

По тоя поводъ, Зах. Стояновъ бѣлѣжи, какво чичата на Каблешковъ идвалъ да ругае своя племенникъ по най-непростителенъ начинъ [1]). Обаче, това не е вѣрно. Защото въпросниятъ чичо на Каблешковъ, Тодоръ Каблешковъ, не бѣше по онуй врѣме тамъ. А това разгледахме вече на свое мѣсто [2]). Колкото за оня разказъ пакъ на З. Стояновъ, дѣто на жедни апостоли, които молили за вода, била изпратена една стомна, пълна съ нечистотии, за да се напиятъ — това, за щастие, не се подтвърдява [3]).

Въобще, апостолитѣ били твърдѣ неприятелски третирани, държали ги гладни и жедни. Нешо Попъ Брайковъ, когато да го арестуватъ, освѣнъ че билъ вързанъ, но го още и били, а че и брадата му оскубали [4]).

Обаче, най-жестокиятъ жребий на онеправданитѣ, не ще съмнѣние, бѣше душевната мжка за осраменото велико дѣло, и обидата да бждатъ затваряни, връзвани и унижавани отъ едномишленници, станали сега слѣпо орждие на безчувствени и долни хора. По стѣнитѣ на мрачната лудница въ двора на св. Никола и сега личатъ, въ надписи, ония тжжни изповѣди на бѣднитѣ затворници. Единъ отъ тия надписи, който по свидѣтелство на всички доживѣли участници, е дѣло на Найденъ п. Стояновъ, прави особно впечатление. Покойниятъ патриотъ-учитель се подписалъ на своя приживѣ поставенъ епитафъ съ инициалитѣ на името-си. Прочее, цѣлата записка съ подписа гласи:

„Който за народъ ся труди и грижи,
Тукъ той въ гнусна темница лѣжи"

НС (Н. П. С.)

Ще прибавимъ, че г. Бѣловѣждовъ погрѣшно е прѣдалъ тоя надписъ — види се, не го е снелъ на мѣсто отъ стѣ-

[1]) „Записки", III, 106.
[2]) В. т. II, 285.
[3]) Ibid, 107. В. и въ Г. Димитровъ, „Княжество България" стр. 410, забѣлѣжка, II.
[4]) Бѣловѣждъ, „Първа пушка", стр. 94.

ната на лудницата, дѣто си той стои и днесъ и, свърхъ туй, отдава го на Нешо п. Брайковъ, което не е вѣрно [1]).

Между това, додѣто затворницитѣ се изтезаваха съ тѣло и душа въ своитѣ дупки, безъ да има кой да имъ се притече на помощь, панагюрскитѣ бѣжанци: Бобековъ, Хорчо и Манчо Маневъ[2]), привечерь, около 11 ½ по турски, привтасали въ Копривщица, съ надежда, разбира се да намѣрятъ тука подкрѣпа и спасение [3]).

Бѣгащитѣ били много смутени, кога още на край село имъ се казало, че всички водители сж затворени. Тѣ сами скоро почувствували недружелюбния погледъ на тълпата, която ги окржжавала. Приличало като да сж въ неприятелски лагеръ. Но хитриятъ Хорчо тукъ изигралъ най-добрѣ своята роля. Той пустналъ тънъкъ комаръ между копривщенци: Бенковски въ Панагюрище билъ разбилъ турцитѣ и сега съ петстотинъ юнашка конница иде да освободи и Копривщица! Комарътъ жилилъ на мѣсто: противнитѣ на възстанието онѣмѣли. А Хорчо не е билъ отъ ония, които изпускатъ скжпия моментъ: хитриятъ пандуринъ грабналъ сѣкира и като замахналъ съ все мощь, въ единъ мигъ разбилъ вратата на аптеката, безъ, разбира се, да срѣща вече стража, която би се съпротивила. Разказватъ още, че двама отъ освободенитѣ, Хр. Благоевъ отъ Клисура и Георги Търневъ отъ Пловдивъ, затекли се до черковата св. Никола; тѣ освободили запрѣнитѣ въ лудницата, както и ония въ гробищата и метоха, но всичко туй трѣба да се приеме съ прѣдпазливость.

Колкото за измислицата на Хорчо, тя е прѣтърпѣла до сега разни редакции, кждѣ по-малко, кждѣ повече поетична; самъ той прѣдава лъжата си въ тоя или приблизително въ тоя видъ [4]).

---

1) „Първа пушка“, 94.

2) З. Стояновъ, „Записки“, т. III, 107; Г. Димитровъ „Княжество България“, т. II, стр. 410.

3) Бѣловѣждовъ твърди („Първа пушка“, 95.), че съ тѣхъ имало още двама, безъ обаче да каже имената на послѣднитѣ. Бѣловѣждовъ е криво освѣдоменъ. Хорчо и Манчо Маневъ сж живи и не помнятъ да се имали още другари.

4) Сравни З. Стояновъ „Записки“, т. III, стр. 107; Г. Димитровъ „Княжество България“, т. II, 402 и Бѣловѣждовъ, „Първа пушка“, 26.

Но ние мислимъ, че въ цѣлия разказъ за лъжата и послѣдствията отъ нея трѣба да се направятъ нѣкои допълнения или дори поправки. Единъ подвигъ никоги не е въ дѣйствителность тъй лесенъ и тъй непосрѣдственъ, както може да ни го прѣдстави по-късно единъ самохвалебенъ разказъ или една художествено стъкмена история; героитѣ на дѣло не сѫ тъй велики, както въ въображението.

Ето, прочее, приблизително какъ сѫ се развивали работитѣ.

Въ единъ градецъ, населенъ сега съ десятки хиляди хора, слѣдствие на прѣселението, и едва-що отъ миналата вечерь прѣгазилъ прага на контра-революцията, дѣто хората още ходятъ бѣсни, неизтрѣзвели отъ насилията, които се извършватъ нѣколко часа по-напрѣдъ, трима бѣжанци не можеха да влѣзатъ съ куражъ на побѣдители. Ала неочаквано, прѣдъ очитѣ имъ се извършва единъ процесъ, който ги научилъ какво да правятъ. Печалнитѣ насилнически дѣйствия отъ вчера сѫ тежали на душата на всѣкиго. Трѣба да признаемъ, че най-силниятъ лостъ въ механизма на събитията е чувството на правото. Страхътъ прѣдъ едно справедливо наказание разтърсва съвѣстьта, поразява волята, както чумната зараза разлага тѣлото; тоя страхъ е, като сила, нѣщо по-велико, отколкото животинския уплахъ или бѣсния неопрѣдѣленъ ужасъ на отмъщението. Настѫпи ли той, — настѫпи ли страха на справедливото наказание — тълпитѣ не сѫ вече ония разбѣснѣли диви звѣрове, както отвчера въ Копривщица, но прѣдставляватъ стадо отъ кротки, отрѣзвели сѫщества.

Това и станало сега.

Измислицата на Хорча, пустната още край града, че панагюрци идатъ побѣдители, като мълния се разнесла въ единъ мигъ изъ цѣлото гнѣздо. Туй лесно се разбира, защото градецътъ е малъкъ, а пъкъ хората живѣяха или бездѣйствуваха скупомъ и безсмислено като подплашени стада по улицитѣ. Вѣстьта се разнесла за единъ мигъ и събудила въ смутенитѣ души миража на страшния оня сѫдъ на съвѣстьта и правото.

За по-нататъкъ, какво е станало, ние ще приведемъ разказа на участници.

Стое Стоевъ, Ботю Ивановъ и Койно Димитровъ били вече пуснати отъ гробницата малко по-напрѣдъ, прѣди ония отъ аптеката. — Това се извършило така. Било се разнесло, че панагюрци ще дойдатъ на помощь. Стражата, като чула това, отишла си сама отъ себе си. Тогава и затворенитѣ излѣзли сѫщо сами, неканени отъ никого.

Сега, тѣ бърже тръгнали къдѣ края на селото, защото се разчуло, че панагюрци идатъ; посрѣщачи се явили много и съединили се съ идещитѣ. Станало голѣмо смущение. Стражата прѣдъ аптеката била вече сѫщо избѣгала. Стое, Ботю и другиятъ, още на отиване, зели знамето отъ прозореца на аптеката — то си висѣло забравено тамъ и тръгнали да посрѣщатъ панагюрци. Вратата, обаче, на аптеката оставили заключени, за да видятъ и гоститѣ постѫпката на копривщенци. Сетнѣ вече, кога посрѣщачи и гости се изправили прѣдъ нещастната аптека, дошълъ редъ и за сѣкира и за разбиване врати.

Разказътъ на тия трима пострадали е само една трошица отъ голѣмия прѣвратъ, който се извършилъ въ единъ дългъ часъ. Трѣба, разбира се, да прѣдположимъ, че тримата бѣжанци отъ Панагюрище се маяли доста, додѣ се изправятъ прѣдъ аптеката.

Но да продължимъ по-нататъкъ.

Сега вече Бобековъ и другаритѣ му като пуснали лъжата за московци или панагюрци-побѣдители, та освободили всички запрѣни, казали на ухо на по-виднитѣ водители, че Панагюрище е паднало, че работитѣ отиватъ злѣ и че трѣба да се бѣга и то, ако се може, още сѫщата вечерь. Но да маскиратъ бѣгството, казали да се стѣгнатъ, че ще се направи прѣгледъ на всички стражи [1]).

Ето, прочее, по тоя начинъ, всички освободени, къмъ които се присъединили и мнозина привърженници на възстанническата идея, които врѣменно се потайвали прѣзъ бурята, рѣшили неотложно да хванатъ — още сѫщата вечерь — пѫтя за балкана, което и направили. Всички били на коне. Събраната дружина броила всичко двадесеть и седемь

---

1) Хр. Драгановъ, 3.

души [1]). Трѣба да се признае, че и тукъ цифрата силно клатушка, а да се установи точно число е почти невъзможно. Всички тридесетина [2]) Захарий Стояновъ качва до сто души [3]), а може би, били сж толкова, но кога съмнало, останали малко.

Така че, ето що може да се приеме. Тръгнали конници и пѣшаци, но послѣднитѣ скоро се и върнали, защото не могли да вървятъ съ конетѣ [4]). Числото на всички заедно могло е да бжде около сто. Хр. Драгановъ въ запискитѣ си не споменува числото на пѣшитѣ. Но конницата била, казва той, тридесеть и шесть души, които бързали право за къмъ балкана; а „съ конетѣ вървѣли, додѣто могло да се ѣзди, послѣ слѣзли отъ тѣхъ и ги пустнали“ [5]). Ще прослѣдимъ по-късно сждбата на тая шепа борци по балкана, а сега нека видимъ накратко печалния край на работитѣ въ Копривщица.

IV.

Окончателната сждба на Копривщица. Появяването на Хасанъ бей съ войска и башибозуци. Убийства и грабежи.

Макаръ бунтовническата роль на градеца и да спираше още отъ по-рано, ала съ излизане на апостолитѣ и дружината имъ изъ селото, изчезва тамъ и послѣдния откритъ революционенъ елементъ. Контра революционеритѣ сега се поокопитили; тѣ поставятъ стражи, за да се запази селото отъ башибозуци — което било твърдѣ разумно.

Но, разбира се, часоветѣ бѣха вече броени; всѣкой чака да се яви войска, за да разполага съ бившитѣ бунтовници, както й скимне. Тъй, че прѣдаването трѣбаше да бжде безусловно — на милостьта на всесилния врагъ.

Дружината тръгва по два часа по турски прѣзъ нощьта на 30 Априлъ.

1) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка“, 97.
2) Г. Димитровъ, „Княж. Българ.“, т. II, 411.
3) „Записки“, т. III, 108.
4) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка“, 96.
5) Записки на Хр. Драгановъ, 3.

Още на другия день, откакъ се оттеглила тя, послѣ пладне, появила се турска войска на височинитѣ на Св. Илия, отъ източна страна [1]). Войската дошла отъ Златишко. Бѣгащитѣ съ Волова видѣли настжплението ѝ отъ клисурскитѣ височини на 1 Май [2]). Прѣдводитель на пристигналата войска е билъ полковникъ Хасанъ бей [3]). Почти едноврѣменно съ неговото появяване почернѣли върховетѣ и на отсрѣщната страна, откъмъ западъ. Туй били башибозуци. За присжтствието на башибозуцитѣ, числото на които било значително — защото войската била малко — говори пакъ и П. Димитровъ. Аскерътъ дигналъ по пжтя си и доброволци отъ Златишко и тѣзи башибозуци се намирали подъ командата на сжщия полковникъ Хасанъ бей. Тѣ завзели върховетѣ Св. Димитрия и три могили.

Чорбаджиитѣ, които сега повече били въ своята роля, отколкото срѣдъ бунтовния водовъртежъ, на часа пратили свещеника Донча Плачковъ въ лагера на военачалника — единъ видъ като парламентйоръ. Нещастния попъ сърдечно поелъ върлитѣ поли на стръмнината, върху която бѣлѣяли шатритѣ на войската, ала не било му писано да стигне до горѣ. Щомъ пристжпилъ той близо до авангарда, който пазилъ къмъ гребена, злощастниятъ попъ билъ безмилостно разсѣченъ.

Това безпричинно убийство се дължи само на обстоятелството, че фанатизмътъ на турския войникъ, инакъ и самъ достатъчно жестокъ по навикъ, билъ сега до неимовѣрность разпаленъ; раздухали го не само отдѣлнитѣ малки схватки съ възстанници, които схватки бѣха станали до сега тукъ-тамъ, макаръ и съ други части и другадѣ и които мълвата скоро правѣше общо достояние за всички войски турени на кракъ, за да затисне движението, но още и отъ фантастичнитѣ слухове, които охотно разпространявало и самото правителство между турското население, че бунтовницитѣ ужъ

1) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка“, стр. 144.
2) Хр. Драгановъ, 4.
3) П. Димитровъ „Спомени“, 25. П. Димитровъ придружаваше Скайлера; Г. Димитровъ, „Княжество България“, 416, казва миралая Хасанъ паша, а по-късно дошълъ отъ Панагюрище кель Хасанъ паша на 6 Май. Тѣзи свѣдѣния сж ненадеждни.

подлагали на адски мжки всѣкой мохамеданинъ, когото хванатъ, че жени и дѣца сж избивани, села разрушени, живи хора одирани и горени и пр.

Заедно съ нещастния попъ тръгналъ, повече по свое желание, и стариятъ Хр. Павурджиевъ отъ Клисура [1]), който сжщо билъ закланъ.

Войницитѣ отсетнѣ намѣрили единъ претекстъ за своето звѣрско дѣяние; тѣ оправдавали своята постжпка само съ обстоятелството, че убититѣ не носили никакви знаци на парламентйори — които, както е извѣстно, трѣба да се въоржжатъ съ бѣлъ прѣпорецъ.

Споразумѣнието, обаче, съ Хасанъ бея се постигнало всепакъ посрѣдствомъ втори пратеници, снабдени съ бѣло знаме, които на колѣнѣ изпросили отъ вѣковнитѣ владѣтели милость за своитѣ грѣхове.

Послѣдвала заповѣдь селото да прѣдаде оржжието си. То е било събрано на два пжти. Вториятъ пжть събирането извършили самитѣ войници, което било форменъ обиръ; при всѣко прѣтърсване тѣ задигвали най-охотно и явно всѣка скжпоцѣнность; никой не смѣялъ, разбира се, нищо да имъ възрази. Вечерьта паша и войници се оттеглили пакъ по височинитѣ. Отъ тамъ били пустнати въ дълбока нощь нѣколко гранати, които съ бучене прѣхвърчели надъ гробно мълчащето тъмно село, и били назначени да увеличатъ смъртния уплахъ на покоренитѣ. По-видни селяни били затворени и откарани.

Грабежътъ и арестуванията се повторили на слѣдующия день, когато се появило ново отдѣление войска: новопристигналитѣ сжщо се пустнали да грабятъ [2]). Тогава копривщени се принудили да молятъ писмено Хафжзъ паша, който ужъ да ги закрили. Въ втората половина на Май Хафжзъ дѣйствително пристига, но неговата войска само допълва разграбването.

Защото, най-послѣ, цѣльта е била една за всички: да обиратъ, мачкатъ и разорятъ, което било и постигнато. Коприщица, съ всички села прибѣгнали въ нея, лежали безжизненъ трупъ подъ нозѣтѣ на завоевателитѣ.

1) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка“, 144.
2) П. Димитровъ, „Спомени“, 25.

V.

Сждбата на другитѣ гнѣзда около Панагюрище: Петричъ, Мечка, Поибрене.

Нека присъединимъ сега къмъ Копривщица и сждбата на Петричъ и други околности на Панагюрище.

Слѣдъ като на 25 Априлъ тръгна хвърковатата чета на Бенковски отъ Петричъ, деньтъ въ туй село миналъ спокойно. Хората седѣли мирно по своитѣ постове. Ала на другия день се явила вече редовна войска, съ която никой не билъ приготвенъ да се бори. Тя била сжщата, на която шатритѣ още Бенковски съ дружината си гледаха да бѣлѣятъ подъ Мирково. Тази войска настжпила на 26 отъ кждѣ Смолската рѣка и Furлина. Стражата веднага се разпръснала, а селянитѣ се разбѣгали изъ горитѣ. Едни се укрили на Св. Никола — единъ конусообразенъ и твърдѣ стръменъ връхъ срѣщу селото, — а други отишли до Вранъ Камъкъ — гребена на планинската верига между Мечка и Петричъ. Въ пещеритѣ на послѣдната мѣстность, нарѣчена „Дупкитѣ", били прѣнесени още отъ по-рано брашно и други припаси, за всѣкой случай.

Съ войската се повърнали разбититѣ по-рано и прогонени отъ петричани златишки башибозуци, които като ястреби връхлетѣли върху изоставеното село и го ограбили. Съ тоя башибозукъ имало турци дори отъ софийско и цѣлата сганъ се придружавала отъ нѣколко стотинъ коля, прѣдназначени да дигнатъ гладно очакваната плѣчка. Цѣлиятъ день миналъ въ грабежъ, отъ който не могли да дигнатъ очи ни войска, ни башибозуци. Вечерьта отъ прѣдпазливость прѣспали вънъ отъ село. На другия день, 27 Априлъ, грабителството продължавало. И като видѣли найпослѣ кжщитѣ опразднени, подпалили ги, като най-напрѣдъ дали огънь на училището.

Малцина отъ съзаклетницитѣ се оттеглили въ горитѣ съ рѣшение да се самозащищаватъ; такива били Н. Бабалевъ и Даскаловъ, убити съ пушка въ ржка. Зах. Спасовъ падналъ раненъ на Смолешката рѣка още при настжпление

на турцитѣ, отъ които не можилъ да избѣгне. Той билъ закаранъ въ Панагюрище и тамъ го добили.

Забѣгналитѣ на Вранъ камъкъ седѣли въ своето горско гнѣздо цѣла недѣля. На 3 Май войскитѣ, които плѣнили селото, срѣщнали се горѣ съ отряда на Хафжзъ паша, идещъ отъ Панагюрище, и нещастнитѣ бѣжанци се намѣрили между два огъня. Тукъ разорението вече е пълно, ала за това на друго мѣсто.

Мечка постигнала сжщата участь, както Петричъ.

Селото бива изпразднено още отъ самото начало. Бенковски и на двата пжти при заминаването си отъ тукъ, бѣше зелъ повечето въоржжени хора. Нѣкои отъ тѣхъ останали да защищаватъ Панагюрище, а други се маятъ въ хвърковатата чета. Селото се прѣнесло една часть задъ Илиндень, единъ остъръ и залѣсенъ върхъ на югъ отъ селото, и на Мерджановитѣ ливади, на Банския синуръ, а друга на Вранъ камъкъ, дѣто по-късно идатъ и петричане.

На първи Май башибозуцитѣ, които разорили Панагюрище, проникнали и тукъ и ударили на грабежъ. Тѣ подподпалили дюгенитѣ на Г. Панчовски и Матя Струнджевъ, както и нѣколко кжщи, а на слѣдующия деня привтасала и войска — часть отъ отряда на Хафжзъ паша. З. Стояновъ казва сжщо, че кога на 2 Май били на Лисецъ (Сивата грамада), едно отдѣление войска потеглила за Мечка и запалила селото. Далматинцитѣ поискали да нападнатъ това отдѣление, но отъ четата никой се не рѣшавалъ[1]). Войската хванала пжтя за Вранъ камъкъ, дѣто на 3 се срѣщнала съ войскитѣ, които разориха Петричъ.

Този отрядъ отъ Вранъ камъкъ, слѣдъ като слиза и разорява и Поибрене, на обратенъ пжть минава пакъ прѣзъ Мечка и досвършва съвършено селото. Останали само петь-шесть кжщи, а споредъ нѣкои, напр., споредъ запискитѣ на Кокля, оцѣлѣли тридесеть кжщи.

Трѣба да се догадимъ, че отрядитѣ, пратени отъ Хафжзъ паша, бързатъ да забиколятъ по-главнитѣ планински гнѣзда около Панагюрище: Мечка, Петричъ и Поибрене и

1) „Записки“ III т. стр. 167.

да ги приведатъ въ покорность. Затова и не се маятъ на едно мѣсто: щомъ стигнатъ въ Мечка и не намѣрятъ съпротивление, бързатъ за Поибрене, съ надежда да срѣщнатъ тамъ нѣкакъвъ остатъкъ отъ възстаннически сили и да го разбиятъ. Споредъ нѣкои, Хафжзъ самъ прѣдвождалъ тѣзи отряди. Разбира се, че липсватъ ни и тукъ официални свѣдения.

Въ Поибрене се повторило почти сжщото както въ Мечка. Никой не мислилъ да се противопостави на редовната войска. Селото, обаче, се спасило съ откупъ, който Хафжзъ паша охотно събиралъ отъ всѣкждѣ.

Отъ Поибрене Хафжзъ паша свърналъ пакъ къмъ Мечка и отъ тукъ къмъ Вранъ камъкъ и като заприщили тамъ петричени между два огня съ войскитѣ, които идѣли откъмъ Петричъ, слѣдъ споменати безчиния, Хафжзъ паша потеглилъ назадъ за Панагюрище, а отъ тамъ по-късно отишълъ за Копривщица.

Съ това, най-важнитѣ гнѣзда на възстанието бѣха смазани въ този край и възстаннически сили не се видятъ вече никждѣ въ самитѣ заселища.

VI.

Краятъ на Еледжикъ.

Но ето накжсо и сждбата на Еледжикъ, който напуснахме на 30 Априлъ, и който още тогава и самъ по себе стоеше на прага на единъ страховитъ и всеобщъ погромъ.

Какво можеше да послѣдва и тукъ, то си бѣ рѣшено веднага съ заминаването на Бенковски. На 1 Май турската войска отъ Ихтиманъ, подъ войводството на Хасанъ паша, който идѣше отъ Нишъ, придружена отъ башибозукъ и черкези, нападнала отъ три страни. Нападателитѣ били нѣколко хиляди, като се брои, че самъ Хасанъ водилъ не по-малко отъ около три хиляди войници.

Защитницитѣ на Еледжикъ, както знаемъ, брояха на повече отъ нѣколко стотинъ въоржжени съ стари кремъклии

пушки и съвършено деморализирани селяци, много отъ които носѣха само коси и сѣкири. Разбира се, че тази нищожна възстанническа сила не показва никакво съпротивление. При появяването още на неприятелскитѣ пълчища, който можилъ да свари изпразднилъ пушката си на посоки, и, сжщеврѣменно, обърналъ гърбъ. Главното е, че всички изеднажъ ударили на бѣгъ. Усилията на отдѣлни лица като Гене Г. Теллийски, да повърнатъ по-добрѣ въоржженитѣ момци за съпротивление, излѣзли ялови. При срѣщата, която, както казахме, съвпада съ бѣгането, отъ, страна на възстанницитѣ, падналъ само единъ: Кошо Вълчовъ отъ с. Славовица.

Всѣкой бѣгалъ за да спаси кожата си. Панически безуменъ страхъ обладалъ всички. Мжжетѣ напустнали жени и дѣца и гледали да спасятъ себе си. Женитѣ напустнали покжщнината си, пищѣли и бѣгали, безъ да знаятъ на кждѣ. Настанала сѣчь. Башибозуци и черкези убивали кого дѣ настигнатъ. Любница — Муховски колиби, — дѣто бѣгали най-много отъ Еледжишкия лагеръ, била запалена. Околноститѣ се покрили съ трупове. Убивани били безразлично, както мжже, тъй и жени, дѣца и старци.

Срѣдъ бърканицата отъ общото бѣгане билъ убитъ и воеводата Теллийски.

Относително това убийство, въ голѣмия Цѣровски протоколъ, написанъ навѣрно отъ сина на Теллийски, се разказва, че воеводата билъ убитъ отъ разочарованитѣ муховци, които вината на своитѣ нещастия сега товарили върху гърба на своя водитель. Разказътъ е подведенъ тъй, че срѣдъ общия хаосъ при бѣгането, единствениятъ свидѣтель на тая възмутителна случка билъ самичъкъ пакъ синътъ на Теллийски. Ето защо, и само заради това, цѣлиятъ мраченъ епизодъ не подлежи на провѣрка.

Хасанъ паша съ всички войски и башибозуци прѣнощувалъ сжщата вечерь на мѣстностьта Златаретѣ. На слѣдующия день, всички влѣзли въ Цѣрово и го изгорили. Изпратени били отдѣления до другитѣ села: Лѣсичево, Калугерово, Кара-Мусалъ, Славовица, Сжртъ Харманъ, Дере Харманъ и Мухово. Въ нѣкои отъ тѣзи села старци изли-

зали гологлави да измолятъ милость, безъ да постигнатъ нѣщо. Славовица била спасена, благодарение на прѣдателството на Митра Босковъ, турско ухо, който издалъ всички възстанници отъ селото си. Останалитѣ села били подпалени и по-голѣмата часть отъ кжщитѣ въ тѣхъ изгорѣли. Много отъ възстанницитѣ, които влѣзли въ ржцѣ, били откарани въ Ихтиманъ. Въ всѣко отъ покоренитѣ села билъ оставенъ малъкъ гарнизонъ.

Нѣкои отъ скриттитѣ въ горитѣ възстанници, около сто души, подъ водителството на Цвѣтко К. Бръшковъ, Гене Балабановъ, Стоянъ Сердаровъ и др. намислили да бѣгатъ къмъ Рила, но не могли да пробиятъ отъ башибозукъ, който пазилъ всѣкждѣ, и пакъ се повърнали по своитѣ мѣста. Съ туй и всѣка по-нататъшна възстаническа искра изгаснала по цѣлия край.

ГЛАВА ДВАНАДЕСЕТА.

Героичната епопея въ Перущица.

I.

Мисли за безтактното оттегляние на Бенковски отъ Бѣлйово. Тжмрашлията надъ Перущица. Примирителна комисия отъ Пловдивъ. Революционеритѣ искатъ борба. Първо клане.

Редътъ е сега вече да се прѣхвърлимъ пакъ на отвждния брѣгъ на Марица, за да прослѣдимъ и тамъ несполукитѣ и пораженията.

Когато Бенковски се рѣши да се върща назадъ отъ Бѣлйово, безъ да протегне ржка на родопскитѣ възстанически гнѣзда, сждбата на Перущица, Батакъ и Брацигово бѣше рѣшена: тѣ оставаха да се пържатъ всѣко въ своето масло, докато поотдѣлно бждатъ смазани едно по едно.

Крайната безтактность на Бенковски въ случая не подлежи на съмнѣние.

На негово мѣсто, всѣкой военачалникъ щѣше да направи всичко, за да възстанови съобщенията между отдѣлнитѣ

души [1]). Трѣба да се признае, че и тукъ цифрата силно клатушка, а да се установи точно число е почти невъзможно. Всички тридесетина [2]) Захарий Стояновъ качва до сто души [3]), а може би, били сж толкова, но кога съмнало, останали малко.

Така че, ето що може да се приеме. Тръгнали конници и пѣшаци, но послѣднитѣ скоро се и върнали, защото не могли да вървятъ съ конетѣ [4]). Числото на всички заедно могло е да бжде около сто. Хр. Драгановъ въ запискитѣ си не споменува числото на пѣшитѣ. Но конницата била, казва той, тридесеть и шесть души, които бързали право за къмъ балкана; а „съ конетѣ вървѣли, додѣто могло да се ѣзди, послѣ слѣзли отъ тѣхъ и ги пустнали“ [5]). Ще прослѣдимъ по-късно сждбата на тая шепа борци по балкана, а сега нека видимъ накратко печалния край на работитѣ въ Копривщица.

IV.

Окончателната сждба на Копривщица. Появяването на Хасанъ бей съ войска и башибозуци. Убийства и грабежи.

Макаръ бунтовническата роль на градеца и да спираше още отъ по-рано, ала съ излизане на апостолитѣ и дружината имъ изъ селото, изчезва тамъ и послѣдния откритъ революционенъ елементъ. Контра революционеритѣ сега се поокопитили; тѣ поставятъ стражи, за да се запази селото отъ башибозуци — което било твърдѣ разумно.

Но, разбира се, часоветѣ бѣха вече броени; всѣкой чака да се яви войска, за да разполага съ бившитѣ бунтовници, както й скимне. Тъй, че прѣдаването трѣбаше да бжде безусловно — на милостьта на всесилния врагъ.

Дружината тръгва по два часа по турски прѣзъ нощьта на 30 Априлъ.

1) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка“, 97.
2) Г. Димитровъ, „Княж. Българ.“, т. II, 411.
3) „Записки“, т. III, 108.
4) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка“, 96.
5) Записки на Хр. Драгановъ, 3.

На 27 Априлъ, слѣдъ като още по-прѣдния день брѣстовичени — единствената ближна помощь на Перущица — се оттеглятъ, перущени сж останали съвсѣмъ на собственнитѣ си мишци. А тъкмо тогава вече и тъмрашлията Мехмедъ ага разполагалъ съ достатъчно въоржжени сили за да удари селото.

Още отъ зараньта жестокитѣ кърджалии и тъмрѣшчани запалили мънастиря Св. Тодоръ, недалечъ на Югъ отъ Перущица, въ една скалиста пазва на Родопитѣ. Борцитѣ видѣли да се извива черния пушеченъ стълбъ и се приготвили да посрѣщнатъ близкия врагъ.

Въ сжщото врѣме отъ Пловдивъ стигнала примирителната комисия. Отиването на Дѣдо Рангелъ и Г. Стояновъ въ града, които вѣрноданнически помолили да имъ се запази селото, подѣйствувало. Конакътъ пратилъ нѣколко лица, въ видъ на комисия, за да въздѣйствуватъ за примирие. Пристигналитѣ лица били: Хаджаръ Зааде, Х. Ахмедъ, Тодораки Власаковъ, членъ на епархиалния съвѣтъ и отъ правителствения мензлишъ (административенъ съвѣтъ) и Иванъ П. Черневъ. [1]). Но за съставътъ на тази комисия не сме тъй сигурни. Г. Димитровъ [2]) прибавя още Хаджи Рашидъ ефенди. Зах. Стояновъ споменува за сжщия [3]) като казва, че цѣлата комисия състояла отъ шесть души, отъ които трима турци. Г. Димитровъ намеква, че трети турчинъ е билъ писарь (кятибинъ)! А пъкъ отъ българитѣ ние не намираме да е имало и трети; но комисията се придружавала отъ четири конни стражари.

Комисията имала за най-близка цѣль да примири перущени съ устинци, което почти изглежда невѣроятно. [4]) Ако правителството вѣрваше, че перущени сж мирни, съ едно заптие и съ една заповѣдь можеше да усмири устинци.

Но работата е, че Рангелъ, който отишълъ съ робски намѣрения, не искалъ да наклевети своитѣ съселяни, че сж бунтовници. При разбърканостьта на врѣмената, той прѣдставилъ работитѣ въ малко по-други видъ. Устинци и дру-

---

1) Г. Натевъ. „Защита на Перущица." стр. 38.
2) „Княжество България," т. II стр. 475
3) „Записки" т. III, 275.
4) „Княж. България" 174; „Записки" 275.

ги околни османлии ужъ точили зѫби на селото имъ, поради което неговитѣ съселяни дигнали орѫжие да се бранятъ. Правителството, което знаяло повече, отколкото Рангелъ; което било сигурно че има възстание, употрѣбило тактиката на стария перущенецъ не за друго, освѣнъ като източникъ за свѣдения. То е знаяло вече, че въ Панагюрище владѣе уплахъ, че външна сила тамъ нѣма и това му стигало. То насърдчило турцитѣ да държатъ въ респектъ възстаналото село, додѣто войската се освободи откъмъ Панагюрско или пъкъ, ако може, башибозуцитѣ сами да се разправятъ, безъ да чакатъ помощь отъ редовната войска.

При това положение на работитѣ, комисията се оказнала пратена отъ конака само за очи: колкото да се каже, че той, конакътъ, се отзовалъ благосклонно на вѣрноподаническитѣ молби на една рая, а въ сѫщность, той знаеше, че тая комисия нищо нѣма да постигне, защото и работитѣ другояче стояха въ Перущица. Устинци и гъмрашлии били вече извѣстни, че въ това село има сѫщински комити, че османска кръвь е вече пролѣна и трѣба отплата.

Устинци най-добрѣ отъ всички разбрали назначението на тая комисия. Когато членоветѣ ѝ пристигнали въ Перущица, тъкмо билъ настѫпилъ момента за дѣйствие. Нѣколко чалмоносци попълзѣли на ближната височинка — Мишова Могила която доминира надъ черковата Св. Атанасий; единъ турски байракъ билъ забитъ тамъ горѣ. Комисията отъ друга страна спрѣла на „Беглишкия харманъ" — една обла тераса, недалечъ отъ страни. Комисаритѣ повикали при себе си старѣйтѣ: Дѣдо х. Ташко, Гочо Къневъ, Цвѣтко [illegible], Диню Гичевъ, Георги Ивановъ и Динчо Минчевъ [1] или още х. Тодоръ Гинчевъ, Коста Гинчевъ, Гочо Кѫневъ, Ал. [illegible], Г. Ташевъ, които Г. Димитровъ [2] сѫщо означава, но безъ Коста Гичевъ. Повикани били и отъ турцитѣ нѣкои лица за съвѣщание, като: Хасанъ Чаушъ На-[illegible], х. Ахмедъ Кърмаджи, Арифъ Пехливанъ, Зъртъ Селимъ и х. Сюлейманъ всички отъ Устина. Съвѣщанието траело доста врѣме, безъ да се постигне нѣкакво ръ-

[1] Г. Начевъ „Защитата на Перущица" 38
[2] „Княжество Българ." стр. 475

глашение. Устинци искали жени и дѣца залогъ, че нѣма тѣ сами да бждатъ нападнати отъ перущичени, иначе, казвали тѣ, веднага ще ударятъ селото.

Борцитѣ отъ комитета стояли въ сжщото врѣме на близо и слѣдили прѣговоритѣ. Самичъкъ управителния съставъ на комитета стоялъ прѣдъ черковата Св. Атанасъ, и когато му обявили искането на устинци, П. Боневъ, прѣдседательтъ, отказалъ да даде какъвто и да било залогъ. Чистеменски привтасалъ за една минута и удобрилъ отговора. Между възстанницитѣ настанало движение. Тѣ били въодушевени за борба. Имало и войнственни провиквания. „Да живѣе България" гърмналъ въодушевенъ зовъ срѣдъ редоветѣ на борцитѣ, и неприятелствата били съ това прогласени. Комисаритѣ устинци, разсърдени отъ упоритостьта на възсталалитѣ, хванали пжтя къмъ своето село. Тѣ повлѣкли съ себе си и комисията отъ Пловдивъ.

Сега идѣлъ редъ за дѣйствие. Турцитѣ башибозуци се чернѣяли по височинитѣ отъ Югъ и Западъ, готови да налѣтятъ на селото. Старѣитѣ, които били въ комисията, се изплашили. Тѣхното мнѣние било, перущичени да се прѣдадатъ. Съ тази идея тръгнали тѣ между хората и уговарвали жени и дѣца. Георги Ивановъ, Гочо Късевъ и Цвѣтко Насевъ подкарали женитѣ и дѣцата отъ черковата Св. Атанасъ, начело съ поповетѣ, Попъ Петъръ и Попъ Стоименъ, да ги водятъ за Устина, дѣто, като ги оставятъ за залогъ, да изпросятъ милость отъ турцитѣ

Множеството, водено отъ старѣи и попове, се повлѣкло къмъ Беглишкия харманъ, дѣто по-напрѣдъ бѣше примирителната комисия, и отъ тамъ съ нерѣшителни стжпки тръгнали къмъ лагера на башибозуцитѣ, които завземали на петдесетина стжпки въ лѣво върха Циганска Могила.

Възстанницитѣ викали на тѣзи нещастници нѣколко пжти да се върнатъ и, въодушевени отъ желание за борба, приготвили пушкитѣ. Първата стжпка направилъ Кочо Чистеменски, той изпразнилъ своя револверъ въ въздуха. Съ туй вече окончателно билъ даденъ знакъ за бой. За единъ мигъ загърмѣли пушки отъ двѣтѣ страни. Ив. Атанасовъ съ единъ куршумъ свалилъ знаменосеца отъ Мишова Могила.

Търъшени отъ Власевица сѫщо се пустнали надолу, но били присрѣщнати съ честь огънь отъ страна на „Лачковото укрѣпление.“ Около двадесеть турци легнали на земята и туй спрѣло щурмътъ върху главнитѣ бунтовнически позиции. Около обѣдъ черкези опитали да влѣзатъ откъмъ устинска страна, прѣзъ „Адамовъ Пазлѫкъ“, но като срѣщнали съпротивление, задоволили се само съ плѣчка — откарали нѣколко глави добитъкъ, който имъ попадналъ подъ рѫка.

Нѣкой си отъ тия черкези се прокатерилъ върху единъ отъ брѣстоветѣ, каквито имало на тая мѣстность, и отъ тамъ замѣрялъ въ черковния дворъ и сплашилъ тамъ всички, но Стойчо Мънастирски го замѣрилъ и свалилъ.

Прѣстрѣлката се продължавала упорно отъ всички страни и безъ прѣкѫсване цѣлиятъ този день.

На мръкване отъ Пловдивския пѫть се задава редовна войска, водена отъ Рашидъ паша.

Изеднажъ сега налитанията на башибозука станали по-настойчиви. Разположението на възстаническата позиция подъ Власовица като било съвсѣмъ неудобно, възстаницитѣ рѣшили да се отдръпнатъ и се закрѣпили на вѫтрѣ въ селото по разни згради, а селото пламнало отъ краищата. Но силниятъ дъждъ, който завалѣлъ тая вечерь, спира движението.

Заранъта, на 29, войницитѣ на Рашидъ паша, които прѣкарали дъждовната нощь подъ шатритѣ си на Куртова ливада, подъ селото, правятъ обходъ откъмъ Устина и изкачватъ единъ топъ на Мишовата могилка, една височина, която споменахме и по-напрѣдъ, и която владѣе надъ черковата Св. Атанасъ. Било около обѣдъ, когато се раздалъ първиятъ топовенъ гърмежъ. Той разтърсилъ цѣлото село, смутилъ борцитѣ за свобода, но болшинството отъ тѣхъ не отпадали духомъ, рѣшени да се борятъ докрай. Слѣдъ нѣколко гърмежи, черковата Св. Атанасъ била разбита. Хората прѣминали въ долната черкова Св. Архангелъ. Послѣ малко горната черкова била вече въ рѫцѣтѣ на войницитѣ.

Единственото свободно мѣсто още, дѣто възстанницитѣ можели колко-годѣ да се държатъ, остава долната чер-

кова съ околнитѣ кжщи. Тамъ се загнѣздватъ сега, Колакмана съ нѣколко души въ х. Тодоровата и Гичовата кжщи, които пазѣли черковния дворъ откъмъ югъ; сжщо хора се настанили и въ Бояджиевата кжща откъмъ сѣвероизтокъ. Въ такова положение останали работитѣ на 29. Перущени очаквали, че войската ще разпжди кръвожадния башибозукъ и като въдвори редъ, тѣ ще могатъ да се прѣдадатъ, което неминуемо трѣбаше да стане. Но войската се съединила съ башибозука и просто продъжила наченатото отъ ония разбойници дѣло. Една часть отъ населението, около двѣстѣ и осемдесеть души, се опитало да избѣга и прѣзъ нощьта на 29 срѣщу 30 хванало пжтя къмъ полето. Тѣ се крили около Цалапица и слѣдъ нѣкои странствувания стигнали въ Пловдивъ, а нѣкои били избити. [1]).

На 30 бомбардирането на бунтовническия лагеръ вече става отъ съвсѣмъ близо. Топоветѣ били настанени въ двора на черковата Св. Атанасъ.

Новитѣ позиции на възстанницитѣ въ Тодоровата и Гичевата кжщи били разбити и борцитѣ се прибрали непосрѣдствено до черковата. Съ това бойната линия съвършено се стѣснявала. Войска и башибозуци владѣли по голѣмата часть отъ селото.

Сега, възстаници имало само закрѣпени въ Каймакамовата и Натевата кжщи. Сжщо и Цачовото кафене къмъ югозападъ, дѣто пазили П. Боневъ, Кочо Тилевъ и други храбри възстанници, се държало като най-далечна позиция отъ черковата. Тукъ падналъ прѣдводителя на перущени и душата на бунтовното дѣло въ този край П. Боневъ, ударенъ въ челото. Послѣ това и тази позиция била напустната. Тукъ паднали още, между друго, Насю Тилевъ и Колю Ивановъ Каламана.

Между туй топоветѣ били прѣмѣстени отъ долна страна, защото указало се, че бомбардирането не върви добрѣ отъ горѣ на долу. Сега батареята заседнала на мѣстностьта Св. Недѣля и бомбардирала отъ близо долната черкова Св. Архангелъ.

1) Г. Димитровъ „Княжество България“ стр. 779; З Стояновъ „Записки“, 286.

Камбанарията, отдѣто нѣколко юначни възстанници безпокоили турскитѣ артилеристи, отъ които и нѣкои били убити, паднала, съсипана отъ една граната. Тукъ билъ убитъ юначния Ив. Натевъ.

Настжпвали послѣднитѣ минути на защитата.

Почти всички борци се прибиратъ сега въ самата ограда на черковата. Вънка нѣмало вече възможность да се стои. Дори и дворътъ на черковата сега става недостжпенъ. Турцитѣ се промъкнали до оградата, пробили дупки и замѣряли всѣкиго, който се мѣрне вънъ. Въ такъво положение заварила възстанницитѣ нощьта на 30 Априли.

Положението на борцитѣ било съвсѣмъ безнадежно; не се надѣвали тѣ вече за помощь и отъ вънъ. Прѣзъ всичкото врѣме отъ по-напрѣдъ се крѣпили съ надеждата, че Соколски ще дойде на помощь, пратенъ отъ Бенковски. Сега знаяли, че сж сами; явно било сжщо, че сж слаби да се борятъ противъ редовната войска.

Трѣба да си мислимъ, че въ черковата сега сж били събрани повече отъ шестотинъ души.[1] За прѣдводители слѣдъ смъртьта на толкова храбри мжже останали само Кочо и Спасъ Гиневъ, сжщия, когото Бенковски зърна отъ Оборище.

Срѣдъ това безнадеждно положение прѣзъ тази ужасна нощь появила се, като спасителка, една единичка идея — да бѣгатъ или по-добрѣ да пробиятъ срѣдъ нощния мракъ пжть прѣзъ редоветѣ на войската.

Но освѣнъ черковата и като послѣденъ оплотъ вънъ отъ каменната ограда на светилището, оставали още всепакъ непрѣвзети още отъ турцитѣ: Каймакамовата и Натевата кжщи, съ Гиневата хана? — залѣпени отъ едната страна къмъ черковната ограда.

Когато било рѣшено да излѣзать, сжщеврѣменно разпоредили да се запали и Каймакамовата кжща, за да не би, като остане праздна сутриньта, да я завзематъ турци и да мѣрятъ отъ нея въ двора на черковата, което се и извършило. Избѣгали не голѣма часть, защото надеждата

1) Г. Димитровъ „Княжество България“ т. II стр. 479

била слаба за да пробиятъ и не всѣкой се рѣшавалъ да излѣзе. Сждбата на тѣзи избѣгали е сжщата както на прѣдишнитѣ: тѣ се пропилѣли изъ полето. Нѣкои се спасили, а други били избити.

Сега оставали, значи, само Гиневата яхна и Натевата кжща, прилѣпени, както казахме, непосрѣдствено до оградата на черковата. Отъ тѣхъ се минавало въ черковния дворъ и то именно тъй: отъ Гиневата яхна въ Натевата кжща и отъ тукъ, прѣзъ единъ изкъртенъ прозорецъ, въ училището, а училището е свързано чрѣзъ странична врата съ черковата.

Прѣзъ нощьта срѣщу 1 Май, слѣдъ като излѣзли бѣгащитѣ, въ черковата и въ двѣтѣ поменати кжщи съ училището оставатъ още нѣколко стотинъ жени и дѣца и всичко сто и тридесеть и шесть души въоржжени хора. Сутриньта почва се бомбардиране на черковата. Сега вече топътъ забучалъ, разбира се, отъ съвсѣмъ близо. Черковата се издига на лѣвия брѣгъ на Перущинската рѣка, леглото на която е тѣсно и прорито. На дѣсния брѣгъ, отъ къмъ Изтокъ, който е по висъкъ, били поставени топове. Пашата замѣрялъ сега по прозорцитѣ на черковата. Гранатитѣ влизали вжтрѣ; тѣ повалили полилея, изкривили желѣзата, които поддържатъ каменитѣ черковни стълпове и пр. . Всичко туй си личи още днесъ въ печалнитѣ остатъци на тази черкова, останала въ развалини, която, навѣрно, ще трѣба да се запази така, като памятникъ на отчаяната робска борба.

До обѣдъ, всички хора отъ училището, Натевата кжща и Гиневата яхна се прибрали вжтрѣ въ черквата: около това врѣме турцитѣ — войници и башибозукъ — зачестили съ дружни залпове отъ височинитѣ.

Въ този моментъ отъ черковата се подалъ знакъ за прѣдаване: прѣзъ прозореца на женското отдѣление проврѣли черенъ платъ, закаченъ за кжса върлина — това било знаме за примирие.

Гърмежитѣ врѣменно спрѣли. Трима старци понесли черното знаме за къмъ неприятелския лагеръ.

Тѣзи старци парламентйори стигнали при турцитѣ, събрани подъ Власюзица, прѣговаряли късо врѣме, и когато

тръгнали назадъ, за да донесатъ разултата на прѣговоритѣ и обърнали гърбъ къмъ турцитѣ, били коварно упушнати. Цѣлото пространство между черковата и Власювица било вече равно поле — пожарътъ извършилъ своето — та всички обсадени въ черковата били очевидци на дивашката подлость. Имената на убититѣ сѫ: Стаменъ Карлювъ, Мишю Даневъ или Поповъ[1]) и Рангелъ Аракчиевъ.

Тогава настѫпила героическата развързка — единствена въ това възстание: хората рѣшили да се борятъ до смърть.

Като не знаяли какво може да послѣдва, прѣзъ нощьта прѣнесли вода отъ черковния изворъ, който шуртѣлъ посрѣдъ двора. Прѣнасянето вода коствало десетина жертви, между които юначнитѣ Димитръ Малинчовъ и Костадинъ х. Танковъ. Турцитѣ, закрити задъ нѣкои развалини отъ околни изгорѣли и разрушени здания, измѣрвали на прицѣлъ жертвитѣ си. То не е било усилие на една власть да приведе въ подчиненость разбунтувани поданици, но безсърдечна забава на кървожадни ловци, които се гаврили съ прѣдсмъртната агония на своя омаломощенъ отъ рани ловъ.

Тъмната нощь на 1 срѣщу 2 май издигнала своя черенъ плащъ надъ клетото възстаническо гнѣздо, дѣто се въдворила тишина, тъй величава понѣкога прѣдъ смъртьта.

На заранька, 2 май, четвъртъкъ, всички въоржжени хора се броили до 116 души. Турцитѣ подпалили училището, като искали отблизо да блокиратъ черковната ограда. Скоро послѣ това и самия дворъ на черковата, който откъмъ училището ималъ, както казахме, врата, се напълнилъ отъ башибозуци и черкези. Сега вече границитѣ на перущенското бунтовно царство били само четиритѣ стѣни на храма.

Рашидъ паша, въ послѣдния моментъ, пратилъ писмена покана да се прѣдадатъ борцитѣ. Писмото било донесено отъ едно младо момче Апостолъ Наневъ или Ивановъ,[2]) хванато прѣзъ по-първата нощь. Но възстанницитѣ не довѣрявали, а въ промежутъка на тѣхнитѣ двоумѣния, турцитѣ продължили неприятелствата. Дворътъ билъ отново задръстенъ съ хора, които ожесточено стрѣляли въ всѣкой про-

[1]) З. Стояновъ, „Записки“ т. III, стр. 287
[2]) З. Стояновъ, „Записки“ т. III, 287.

Кочо Чистемснски.

зорецъ. Скоро и главната врата била разбита. Тъй че и самия храмъ вече билъ достѫпенъ за врага. Двама отъ борцитѣ Стоянъ Къневъ и Тодоръ Велчевъ, хвърлили се на ножъ срѣщу нахлуващитѣ отъ пѫтнитѣ врата войници, гонили ги до вънка, но намѣрили славна смърть на неприятелскитѣ щикове.[1]) Ранго Аивазовъ падналъ прониза нъ отъ куршумъ. Излѣзлитѣ отъ черкова борци пакъ се повърнали назадъ; Иванъ Тилевъ и Г. Натевъ, който ни разказва тѣзи сцени, били ранени.

Вънъ не могло вече да се излѣзе, а вѫтрѣ нѣмало какъ да се седи: пушекътъ отъ гърмежи и отъ гранатитѣ задушилъ всички. Тогава се извършили ония сцени, които никоя епопея не може да възкреси.

Кочо, най-трогателниятъ отъ героитѣ на тази нещастна година, вдъхновенъ отъ безнадежностьта на положението, покачилъ се въ женското отдѣление, дѣто било сѣмейството му. Отчаяниятъ баща, подигналъ своето бозайниче на рѫцѣ, помилвалъ засмѣното невинно сѫщество и послѣ вече — това не може да се разкаже като фактъ, безъ да се просълзи човѣкъ — насочилъ хладната цѣвъ на револвера въ розовитѣ устица и теглилъ. Малкото ангелче само потреперало и огаснало така, безъ да подозира жестокитѣ мѫки на родителя си. Тогасъ, великиятъ Кочо обърналъ спасителя-револверъ къмъ нещастната майка, която и тъй вече била полумъртва отъ ужасъ. Като свършилъ и съ нея, той, съ единъ свинецъ въ устата, просналъ и себе си до нейния трупъ.

Вѣрниятъ другарь на Кочо, Спасъ Гиневъ, който съ него заедно се покачилъ въ женското отдѣление, послѣдвалъ великия примѣръ. Всичко двадесеть и двама мѫже, жени и дѣца намѣрили подобна героическа смърть, за да не попаднатъ въ вражески рѫцѣ.

Захарий Стояновъ бѣлѣжи — което не може да се опровергае — че и Спасъ Спицеринътъ послѣдвалъ примѣра. Спасъ Гиневъ убилъ тритѣ си дѣца и своята жена; а два-

1) З. Стояновъ „Записки" 288, III., казва, че Велчевъ разгонилъ турцитѣ, а на връщане паднали въ двора, пронизани отъ куршуми, което, макаръ и неточно, ала пакъ е едно и сѫщо.

житѣ съ Спицерина убили, по собствена молба, осемнадесеть жени и тогава се самоубилъ. А самоубили се още: Коста Р. Арачиевъ, Калоферъ Пашевъ и Апостолъ Рупчевъ[1]).

Подиръ това, пушекътъ и голѣмия задухъ изтикали хората вънъ отъ черкова. Войската отворила пжть и прѣдаването се свършило. Това било по мръкване: слънцето едва що било зашло на западъ.

Окървавения трупъ на Перущица — най-трагичния, може би, отъ всички възстанали български гнѣзда — лежалъ безпомощно въ нозѣтѣ на тържествующия врагъ.

ГЛАВА ТРИНАДЕСЕТА

Батакъ.

I.

Батакъ. Причини на разгрома. Прѣговори. Начало на катастрофата. Прѣговори съ Брацигово. История съ пратенитѣ коне. Появяване на Барутанлията. Начало на стълкновението. Разположение на Батакъ. Начало на възстанието. Деморализация. Общо разположение на пължищата. Стълкновение на долния край. Борцитѣ на „Галагонката". Исканията на Барутанлията. Кои бѣгатъ.

Отъ всички други мѣста най-нещастенъ е края на Баташкото възстание. Ако геройството се заключава само въ способностьта да се подложишъ подъ сѣкира, нѣма геройство по-голѣмо отъ онова на батачени.

И тукъ, както почти навсѣкждѣ, слѣдъ като дадоха воля на ентусиазма и възстанаха, оставаше или да умратъ въ борба съ врага, или, като го виждаха по-прѣвъзходенъ, да му се подчинятъ. Но да се прѣдадатъ въ ржцѣтѣ на башибозука значеше се едно пакъ смърть, и затуй батачени рѣшаваха да чакатъ редовна войска; дотогава, обаче, би трѣбвало да се отбраняватъ докрай. Але тъкмо въ тая точка направиха тѣ своята грѣшка, ото защо ги сполетѣ печалната съдба.

[1]) [illegible]

И все пакъ трѣба да признаемъ, че ако Батакъ не лежеше на самата най-далечна граница на възстаналата область, войската щѣше да стигне тамъ по-скоро, и ние не щѣхме днесъ да имаме една отъ най-мрачнитѣ страници въ историята на оная размирна епоха.

Всички благоприятни условия тукъ си бѣха подали рѫка, за да прѣдизвикатъ нѣщо най-чудовищно.

Не стигаше, че едно единствено село остана да разчита само на собственнитѣ си мишци — защото споредъ плана, ако помнимъ, трѣбаше много отъ ближнитѣ села да се притекатъ въ него, а не се вѣстява нито едно; не стига, че туй самичко село лежеше още и на най-далечната точка отъ всичкитѣ възстанически сили, че за своето изолиране бѣ жертва не само на безтактностьта на общитѣ апостоли, но и на невѣжеството на епохата и на наивностьта на всичкия възсталалъ свѣтъ тогава и на своитѣ ратници — това не било достатъчно: трѣбаше слѣдъ всичко туй нещастниятъ Батакъ да бѫде забиколенъ отъ най-закоренелитѣ главорѣзи, най-фанатизирани и невѣжи, които, за попълнение на злото, бѣха и най-многочислени тукъ отъ всички други възстанали краеве.

Тикнато дълбоко въ недрата на Доспатъ, Батакъ лежеше готовъ курбанъ на прага на Чепинския помаклѫкъ и Родопскитѣ кържалии за да бѫде разкървавенъ съ единъ размахъ.

Отъ обявяване на възстанието до 25 Априлъ, батачени пѣятъ бунтовни пѣсни, както всѣкѫдѣ другадѣ и, разбира се, нищо не прѣдприематъ. Не така било съ голѣмцитѣ-аги въ Чепинското корито — въ Ракитово, Дорково, Костандово и Корово. Тѣ съзнавали опасностьта на новосъзданното положение и били сериозно загрижени да се измъкнатъ изъ него. Правителството въ Татаръ-Пазарджикъ, залисано отъ много страни не било въ състояние да помисли въ скоро врѣме за тѣхъ. А за това тѣ знаяли още отъ първитѣ дни на възстанието. Както ни свидѣтелствува Берингъ, който грижливо проучилъ въпроса, още на 21, когато Пловдивскиятъ мютесарифъ бѣше въ Пазарджикъ и направи, както знаемъ, екскурзия до Калагларе, която не донесе друго освѣнъ страхове, защото се разбра, че властьта въ оная

минута не е въ сила нищо да прѣдприеме — още него часъ, пазарджишкитѣ бегове, като се видѣли заплашвани отъ къмъ Панагюрище и подъ страхъ, да не се намѣрятъ скоро и подъ два огъня — защото прѣдвиждало се възстание и на отвъдния брѣгъ на Марица, писали на Барутинския кжрагасж Ахмедъ ага да поведе родопскитѣ фанатизирани пълчища на помощь на заплашванитѣ едновѣрци по полето.

А пъкъ, отъ друга страна, противницитѣ имъ, батачени, имали задъ себе си, както се говорило, много други възстанали мѣста, пъкъ още и сърби и московци. Агитѣ като прѣтегляли тѣзи важни обстоятелства, рѣшили да направятъ една необходима стжпка: да искатъ врѣменно примирие отъ Батакъ. Въ всички военни врѣмена тази мѣрка е бивала правена отъ по-слабата страна; да избѣгне съвършената катастрофа и, като залъже противника ту съ едно, ту съ друго, да спечели врѣме додѣ се приготви. Трѣбало наистина, да се почака, докато Ахмедъ ага привика своитѣ хора отъ Барутина и дори отъ по-далечни мѣста изъ коритото на Арда, и да се съедини съ чепинци.

Съ особенъ пратеникъ агитѣ изказали желание да се примирятъ. Вѣстоносецъ билъ Петъръ Говедаровъ, който дотърчалъ до възстаническия лагеръ и разяснилъ мисията си.

Батачкитѣ пълководци, които малко познавали военна дипломация, приели прѣдложението.

Насрѣдъ полето, между Ракита и Батакъ, рѣшено било да пратятъ комисари отъ една и отъ друга страна за споразумение. Отъ възстаническа страна били опрѣдѣлени Петъръ Трендафиловъ, Вранко Пауновъ и Ив. Божинъ. Срѣщата станала на „Тумбата“. Отъ турска страна се явили Мохамедъ Имамовъ отъ Дорково и махлебашиитѣ отъ Ракитово и Костандово. Тумбата е малка могилка срѣдъ баташкото поле — продължение на блатото. Като защита на своитѣ комисари стояли отъ-далечъ [illegible] турци по ре[illegible] на [illegible] височина „[illegible]“, което съ разлатото си [illegible] Баташкото блато отъ Чепинското корито.

Надалечъ отъ тукъ по височинитѣ на „Царевъ Комина“ [illegible] съ своята свита на коне, чакали [illegible]. За [illegible] въпроси, нѣкой отъ комисаритѣ [illegible] да [illegible] мнѣнието на воеводата.

[illegible] — [illegible]

[illegible]

[illegible] пи е [illegible]

[illegible] Пущ[illegible] и об[illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] доре [illegible] да [illegible]

[illegible] хитр[illegible] се [illegible] били [illegible] жавали да [illegible] Ракитово да [illegible] Батакъ [illegible] да [illegible] печелѣха [illegible]

Но [illegible] наизусть [illegible] тически разрѣ[illegible] махлебашии отъ [illegible] птиче въ кафе[illegible], което [illegible]

Прочее, Мохамедъ отъ [illegible], братъ на [illegible] първенецъ, главния отъ прѣговар[illegible], подбралъ отъ Каменица чорбаджи Пею, и отъ Ракита Тешко Тупаро[illegible]. На другия денъ отъ прѣговорите, тѣ се явили на мѣстност[illegible]

Мехтера. Съ тѣхъ билъ още Метю Бекташътъ отъ Ракитово. Мехтаръ се нарича мѣстото до самия изворъ подъ Св. Троица, — височинка надъ самия Батакъ.

Сега, тѣхното послание било много практично и ясно.

Двамата коджабашии имали сърдечната поржка, да се изправятъ прѣдъ страшния баташки воевода, съ голѣмия калпакъ, и като му се поклонятъ най-страхопочитателно до земята, да му кажатъ, че тѣхнитѣ хора като сжщи братия си живѣяли въ любовъ съ своитѣ османски комшии и заради това не имъ е по сърдце да се прѣселятъ въ Батакъ.

По този начинъ, вчерашното условие, разбира се, паднало, а пъкъ батачени нѣмали нуждната воля, за да го наложатъ съ оржжие въ ржка.

Собствено, тѣ нѣмали и сила да сторятъ това, защото бѣха сами. Трѣбаше да нападнатъ тѣзи турски села, още докато е врѣме, да ги обезоржжатъ и приведатъ въ покорность, а не да се договарятъ съ тѣхъ. Но за туй трѣбаха сили, каквито въ Батакъ нѣмаше.

Оттукъ почва катастрофата. Чувствуващи своето безсилие, батачени трѣбало съ нехайството на единъ фаталистъ да чакатъ оня часъ, когато ще легнатъ на дръвника подъ сѣкирата.

Съ залъгванията по тѣзи прѣговори минаватъ цѣли три хубави дни: 25, 26, и 27 Априли. Разбира се, че изгубеното за Батакъ е било спечелено за главорѣзитѣ.

Въ сжщото врѣме не могло да се сбжадне и едно друго нѣщо за батачени, което можеше да има особно значение за бждащата защита на селото отъ неприятеля. Брациговци, заедно съ околнитѣ села, събрани тамъ, изявили желание да се прѣселятъ въ Батакъ, но и това се осуетило.

Както планътъ за това прѣселение, така и неговото ощетяване станало по слѣдующия начинъ.

Въ планътъ на възстанието, който бѣше твърдѣ добрѣ извѣстенъ на Петлешкова, стои, както знаемъ, че всички села отъ политѣ на Родопитѣ се събиратъ въ Брацигово и послѣ, споредъ развитието на събитията, оттеглятъ се въ планината къмъ Батакъ. Въ съгласие съ това, Петлешковъ писалъ писмо до Батакъ, като искалъ мнѣнието на бата-

чени, както и кждѣ да се съберать. Писмото отнесълъ на 26 Априлъ Ив. Глувчевъ, като ималъ за другарь едного отъ външнитѣ села.

Сжщия день отъ Батакъ се били отправили за Брацигово Ст. Поповъ, за когото говорихме подробно на свое мѣсто. Съ него тръгналъ П. Тошковъ, съ специална поржка отъ баташкия комитетъ. Послѣдната се състояла въ туй, че батачени желаяли да знаятъ, какво става въ Брацигово, да влѣзатъ въ споразумение съ своитѣ съсѣди и, въ случай на нужда, да си помагатъ взаимно.

Ст. Поповъ, който избѣга отъ Пещера, слѣдъ нѣколкодневно скитане се бѣше прибралъ, както знаемъ, въ Батакъ на 24 срѣщу 25 Априлъ. Той слѣзълъ въ кжщата на П. Горановъ. Тукъ имаше още забѣгнали пещерци: Кюсеивановъ баща и синь, Христо Попче и Д. Миндовъ. Ст. Поповъ обиколилъ сжщия день баташкитѣ позиции и тъй като страхливиятъ вижда често повече отъ всѣкой другъ, рѣшилъ, че Батакъ не може да се държи за дълго. Прочее, той намислилъ незабавно да бѣга за Брацигово. Рѣшението си съобщилъ на П. Горановъ, а тоя намислилъ да му даде за другаръ и проводникъ единъ батаченецъ, по който да може да чака писменъ отговоръ отъ Брацигово.

Ст. Поповъ и П. Тошковъ тръгнали отъ Батакъ по скрити балкански пжтеки на 26 сутриньта.

Въ леглото на баташката рѣка, на Поповъ чучуръ срѣщнали се обаче пратеницитѣ отъ Брацигово и Батакъ. Ив Глувчевъ рѣшилъ да се повърне за нови инструкции, и вечерьта всички били въ Брацигово. На другия день, 27, тамъ имало събрание на комитета. Написали ново писмо, което П. Тошковъ, придруженъ отъ Г. Ангелиевъ, отнесли въ Батакъ. Писмото гласяло, че Брациговци сж готови да се приберать на едно мѣсто съ Батачени, но искали отъ послѣднитѣ да имъ пратятъ коне за по-лесно прѣнасяне. Гого Ангелиевъ заминалъ сжщия день, 27, споразумението станало, и прѣзъ нощьта се върналъ, пакъ назадъ.

На 28, обаче, пристигналъ въ Брацигово батачeнецътъ Ник. Хаджиевъ и разказалъ, че всичко е осуетено.

Ето какво се било случило прѣзъ това врѣме.

Батачени отредили около двѣстѣ коня[1]) и, карани отъ двадесеть въоржжени възстанници, подъ воеводството на Златанъ Вълчиновъ, пратили ги въ Брацигово съ по два праздни чувала всѣкой. Казало се, че Дѣдо Златанъ Вълчиновъ може да прѣведе конетѣ отъ безопасно мѣсто.

Но тази дружина не била достатъчно прѣдпазлива. Близо до Чанакчиево, тя налетѣла на турска засада и била мъгновенно пръсната. Конетѣ паднали плѣчка въ турски ржцѣ. Но казватъ, че нѣкои коне могли да се спасятъ и върнали се въ Батакъ. Само единъ отъ възстаницитѣ, образуващи ескорта, падналъ мъртавъ, а другитѣ се изгубили изъ гората. Никола Хаджиевъ можалъ да се добере до Брацигово и разказалъ за катастрофата. Планътъ за съединение на Брацигово и Батакъ се осуетилъ. Брациговци трѣбало отъ сега нече да се свиятъ за винаги въ своята чорупка, готови сами да се защищаватъ, както и Батакъ оставалъ самъ, жертва на хищницитѣ.

Додѣто Батакъ и Брацигово губили скжпото си врѣме за да се споразумѣятъ и събератъ за взаимна защита, безъ

1) Іеремиевъ и Петлешковъ, „История на Бр. възстание" стр. 90, бѣлѣжатъ 180 коня; Бойчо „Батакъ" казва двѣстѣ; А. Митевъ „Боятъ около Брацигово" съобщава за сто и седемдесеть, стр. 35; по голѣма точнесть не може да се постигне. Единствени писмени източници за сждбата на прѣговоритѣ между Брацигово и Батакъ сж краткитѣ бѣлѣжки, посветени за това въ книгата на Бойчо, „Батакъ" и на А. Мишевъ, „Боятъ около Брацигово", но и двата източника сж кждѣ малко, кждѣ много разнорѣчиви. А. Мишевъ пише, че баташкитѣ чорбаджии пратили сто и седемдесеть коня, защото „нѣкои си чорбаджии" пъкъ отъ Брацигово пожелали да се укриятъ въ Батакъ (Стр. 36). Види се, А. Мишевъ нѣмалъ възможность да събере по-точни свѣдения за сжщинския характеръ на събитието. Той даже въ разказа си прибавя, че брациговци се събрали и като намѣрили виновнитѣ двама, на които имената не сж дадени, казали имъ „съ голи сабли на ржцѣ, че ще бждатъ заклани, ако настояватъ да стоятъ на прѣдателската си идея, да напустнатъ своитѣ огнища и да идатъ въ Батакъ". Такова нѣщо никой не знае и би било противологично. Бойчо иде по-близо до истината, като отбѣлѣзва, че Петлешковъ пратилъ писмо по Г. Ангелиевъ, съ което извѣстилъ, че Брациговци съ всички села сж готови да дойдатъ въ Батакъ и искатъ коне, които имъ били пратени. Бойчо полага, че Гого Ангелиевъ билъ пратенъ отъ Брациговци заедно съ Ст. Поповъ. Послѣдния обаче е живъ и не знае да е ставало това. Той прѣзъ врѣме на обсадата стоялъ въ Брацигово, отъ дѣто избѣга само кога селото се прѣдаде. Относително датитѣ, и двата източника сж твърдѣ неопрѣдѣлени, което се и разбира. Бойчо казва „Тъкмо въ туй врѣме пристигна Г. Ангелиевъ и Ст. Поповъ и пр.", а туй „тъкмо това врѣме" се разбира, по разказя на събитията, 27 или 28. А. Мишевъ казва, че разграбването на баташкитѣ коне е станало на 28, което е, впрочемъ, вѣрно. Сжщата дата приема и „Историята на брациговското възстание".

нѣщо отъ това да произлѣзе, врагътъ вършилъ своето си. Всичката сганъ отъ Доспатъ била свикана подъ знамената и, подъ прѣводителството на Барутанлията Ахмедъ ага, тръгнали за Батакъ. Прѣдвождания башибозукъ отъ Барутанлията е възлизалъ на нѣколко хиляди.

На 29 Априли по мръкнало, стражата, която пазила по далечния отъ Батакъ гребенъ на Семераланъ, забѣлѣзала, че сганьта приближава откъмъ доспатския пжть прѣзъ Ташъ боазъ. Това било съобщено въ Батакъ и стражата получила подкрѣпление.

Но и тукъ, както на всички други мѣста, военната наука на възстанницитѣ бѣше твърдѣ кжса. Тѣ пазили на главния отворенъ пжть, очаквайки неприятеля да дойде подъ тѣхнитѣ удари, безъ да слѣдятъ неговитѣ движения. За нещастие, турцитѣ знаяли да вървятъ и по околни пжтища. Зараньта, на 30 априлъ, всичкиятъ башибозукъ не само билъ задъ гърба на семераланската стража, но слѣзълъ на „Петрово бърдо", до самия прагъ на селото.

Единъ батач板нинъ, уловенъ случайно изъ гората, билъ пратенъ въ селото да яви на първенцитѣ страшната воля на башибозушкия прѣдводитель. Посланието гласѣло: батачени — въ два часа врѣме — да прѣдадатъ оржжието си и да върнатъ живи убититѣ двама стражари, иначе — селото ще се прѣдаде на огънь.

Но и куражътъ на батачени още не билъ съвсѣмъ изгасналъ. Тѣ се осмѣлили да прѣдизвикатъ Барутанлията на борба: отказали да изпълнятъ желанието му.

Тогава, боятъ се почналъ.

За да разберемъ по-добрѣ дѣйствията на едната и на другата страна, нека направимъ малко едно описание на полесражението.

Батакъ е разположенъ надлъжъ по двата брѣга на една балканска рѣчица, наричана Баташка рѣка, по долътъ на която се нижатъ двата реда селски кжщи, покрити съ балкански плочи. Паралелно съ селскитѣ кжщи, които лежатъ ниско въ тѣсния долъ, точатъ се самитѣ брѣгове на рѣката, които заграждатъ леглото й; тѣ иматъ голъ гърбъ и горѣ се вълнуватъ ниви и ливади. При туй разположение на

Кжсо и ясно: бѣгството почва прѣди да пукне първа пушка; тѣзи, които останали, тѣ не помнили отъ страхъ себе си [1]).

II.

Начало на деморализацията. Агитатори отъ стария лагеръ. Богдановата кжща. Първо прѣдаване на оржжието. Клане. Всичкото оржжие прѣдадено. Касапница. Случая въ училището. Послѣдно клане въ черковата.

Забѣгналитѣ се прибрали въ село, а тукъ сега старото дѣление между благоразмни и революционери заговорило съ най-голѣма сила. Ангелъ и Вълко Ковлакови и Г. Серафимовъ се качили на Св. Георги и пустнали дума между момчетата, да се приберать въ село и тамъ да се защищаватъ. Идеята била, да слѣзатъ долу за да може послѣ да се каже, че селото не възстанало, но турци нападнали, а тѣ си защищавали огнищата. Такъвъ билъ гласътъ на благоразумието.

Всѣкога въ великитѣ събития началото на деморализацията се заключава въ туй, че хващатъ високо да говорятъ ония, които по-напрѣдъ сж мълчали [2]).

1) Тукъ Бойчо даже дава имената на забѣгналитѣ, („Батакъ“, стр. 55), което не се опровергава отъ живи поборници. Нека припомнимъ, че Бойчо е псевдонимъ, а сжщински авторъ е героятъ на тъзи първа срѣща съ турцитѣ, П. Горановъ. За историята е важно да се знае хода на събитието, а частноститѣ се изпущатъ. Тѣ биха имали мѣсто и сж цѣнни въ монография, като тая на Бойчо, дѣто трѣба да се прѣдадатъ и мѣстнитѣ разпри. Сетнѣ, историята отбѣлѣзва: геройствата, заслугитѣ или грѣшкитѣ, направени отъ отдѣлни лица, само кога извършеното отъ тѣхъ е влияло на общия ходъ на работитѣ; но че Иванъ и Стоянъ изпомежду другитѣ били по-малко или повече прилежни да изпълнятъ дълга си, — съ това историята не може да се занимава.

2) Всички писатели, като Бойчо и Г. Димитровъ, говорятъ единодушно за безмислената постжпка на благоразумнитѣ, Зах. Стояновъ отива дори подалечъ съ своя рѣзъкъ тонъ: „Чорбаджийското калпаво владичество“, казва той, „това подло съсловие“, хората на което и въ Батакъ, както всѣкждѣ другадѣ „си останали чисти кръстени турци“, — „тръгнали по позициитѣ и изъ селото да проповѣдватъ и обезсърдчаватъ, кого гдѣ срѣщнатъ, да хвърлили оржжието и сѣки да си седѣлъ на мѣстото. Вслѣдствие на туй вжтрѣшно прѣдателство, момчетата отъ много позиции се върнали въ селото и оставили мѣстата си въ разположение на неприятеля“ (Записки 320).

За жалость, азъ не мога да се съмнявамъ, че Зах. Стояновъ е правъ въ възмущението си, макаръ и да е прѣувеличено раздразненъ въ изразитѣ; чорбаджии, въ истинска смисъль на думата, въ Батакъ не е имало. Но

Разбира се, че самитѣ думи, които Кавлаковци разпущали между борцитѣ на Св. Георги и другадѣ, или по-добрѣ, доколко тѣ сѫ идентични, не може да се провѣри: всички ония хора сѫ отдавна между мъртвитѣ. Вълю Кавлаковъ е дори първата убита отъ турски куршумъ жертва въ Батакъ. Турцитѣ, стрѣлящи отъ Царювъ коминъ го прострѣли на площада прѣдъ черковата. Погребението му, казватъ, станало тържествено.

Четата отъ Св. Георги се поддала на отровата и се прибрала въ село. Това е била първа и рѣшителна стѫпка за окончателно прѣдаване: веднажъ околнитѣ височини напустнати, не може да се мисли за защита въ едно село, мушнато въ дупка, което може да се пали и обстрѣлва отъ всички страни. Хората отъ Царювъ коминъ послѣдвали сѫщия примѣръ, а слѣдъ тѣхъ се повлекли и хората отъ Кънева борика и срѣщу Св. Троица.

Отъ послѣдното мѣсто, П. Горановъ вече отсѫтствувалъ въ тоя моментъ. Като видѣлъ, че хората отъ другитѣ позиции се разбѣгватъ, той оставилъ за свой замѣстникъ Серафинъ Милевъ Лулчовъ и припналъ до село, за да разубѣждава да се повърнатъ по позициитѣ. Но въ негово отсѫтствие хората му сѫщо потеглили назадъ за по домоветѣ си.

Турцитѣ използували сгодната минута на общо разклащане и завзели мѣстата на възстанницитѣ.

Хората на Беглишки харманъ, подъ воеводството на Ст. Трандафиловъ, най-ближна позиция при самия горенъ

умѣстно е пакъ да забѣлѣжа — азъ разгледвахъ и на друго мѣсто тоя въпросъ — че нито послѣдствията на печалната 1876 г., нито всеразрушающата сила на лѣтящитѣ години не разрѣши тоя вѣченъ споръ между благоразумни („чорбаджиитѣ“ на З. Стояновъ) и борци и революционери. Възстанието, макаръ и въ кръвь потопено, донесе чужда намѣса и освобождение — тъй както очакваха борцитѣ — а благоразумнитѣ останаха прави въ своя възгледъ, че подобно слабо възстание, като това въ 1876 г., зето само по себе си, противъ една Отоманска Империя, страшилище даже за велики сили по своята военна мощь, е безумие. Драматизмътъ, обаче, се заключава въ туй, че годинитѣ и разумътъ оправдаха и еднитѣ и другитѣ, безъ да разрѣшатъ спора. Днесъ нѣма живъ поборникъ и то отъ най-яркитѣ революционери — това азъ казвамъ слѣдъ старателно изслушване, — който да не е убѣденъ, че дѣлото на 1876 година е било луда работа, само дѣто освобождението дошло „дюшешъ“ — ако искамъ да се ползувамъ съ юморния говоръ на шопския — и покрило всичко. Но се пакъ освобождението дойде — т. е. чуждата намѣса се прѣдизвика точно, както планираха лудитѣ необмислени глави.

И все пакъ трѣба да признаемъ, че ако Батакъ не лежеше на самата най-далечна граница на възстаналата область, войската щѣше да стигне тамъ по-скоро, и ние не щѣхме днесъ да имаме една отъ най-мрачнитѣ страници въ историята на оная размирна епоха.

Всички благоприятни условия тукъ си бѣха подали ржка, за да прѣдизвикатъ нѣщо най-чудовищно.

Не стигаше, че едно единствено село остана да разчита само на собственнитѣ си мишци — защото споредъ плана, ако помнимъ, трѣбаше много отъ ближнитѣ села да се притекатъ въ него, а не се вѣстява нито едно; не стига, че туй самичко село лежеше още и на най-далечната точка отъ всичкитѣ възстанически сили, че за своето изолиране бѣ жертва не само на безтактностьта на общитѣ апостоли, но и на невѣжеството на епохата и на наивностьта на всичкия възсталалъ свѣтъ тогава и на своитѣ ратници — това не било достатъчно: трѣбаше слѣдъ всичко туй нещастниятъ Батакъ да бжде забиколенъ отъ най-закоренелитѣ главорѣзи, най-фанатизирани и невѣжи, които, за попълнение на злото, бѣха и най-многочислени тукъ отъ всички други възстанали краеве.

Тикнато дълбоко въ недрата на Доспатъ, Батакъ лежеше готовъ курбанъ на прага на Чепинския помаклжкъ и Родопскитѣ кържалии за да бжде разкървавенъ съ единъ размахъ.

Отъ обявяване на възстанието до 25 Априлъ, батачени пѣятъ бунтовни пѣсни, както всѣкждѣ другадѣ и, разбира се, нищо не прѣдприематъ. Не така било съ голѣмцитѣ-аги въ Чепинското корито — въ Ракитово, Дорково, Костандово и Корово. Тѣ съзнавали опасностьта на новосъзданото положение и били сериозно загрижени да се измъкнатъ изъ него. Правителството въ Татаръ-Пазарджикъ, залисано отъ много страни не било въ състояние да помисли въ скоро врѣме за тѣхъ. А за това тѣ знаяли още отъ първитѣ дни на възстанието. Както ни свидѣтелствува Берингъ, който грижливо проучилъ въпроса, още на 21, когато Пловдивскиятъ мютесарифъ бѣше въ Пазарджикъ и направи, както знаемъ, екскурзия до Калагларе, която не донесе друго освѣнъ страхове, защото се разбра, че властьта въ оная

Още отъ началото на бѣгството, дигнала се страшна суматоха. То било общо бѣгане и щуране, кой кждѣ да се скрие. Моментътъ е добрѣ описанъ отъ Бойчо, по разказа на самия П. Горановъ. Ние ще приведемъ тѣзи думи, защото въ вѣрностьта имъ нѣма кой да се съмнява, а тѣ говорятъ освѣнъ за хода на събитията, още и за туй, какви черни страни има едно селско масово възстание, дѣто задъ гърба на борящитѣ се четници пищатъ жени и дѣца. „Улицитѣ на селото, казва Бойчо, прѣдставлявали страшна трагична и печална картина, когато влѣзълъ Петъръ Горановъ вжтрѣ въ селото. Било пладнина, часа кждѣ 8 по турски (около 3 — 4 слѣдъ обѣдъ). Мжже, жени, дѣца и старци бѣгали насамъ нататъкъ по различни посоки и никой не можилъ да опрѣдѣли накждѣ бѣга и защо бѣга. По-голѣмитѣ викали, по-малкитѣ плачели, дѣцата пискали... Мжжетѣ стояли посърнали, трепнати и като автомати машинално вървѣли по женитѣ си. Всички държали оржжието си, но го държали като безъ цѣль. Едни нарамили пушкитѣ, а въ ржцѣ пригърнали едно или двѣ дѣца, други награбили дрехи, трети скжпи вѣщи и богатствата си, четвърти подкрѣпяли старитѣ си бащи, или майки и разнообразието се допълвало съ всевъзможни картини! Едни бѣгали да търсятъ мѣста, които да не сж изложени на пожаръ, други носили да закопаватъ спестения си потъ, трети се мжчили да се освободатъ отъ домашнитѣ си, за да отиватъ да се биятъ съ неприятеля; но женитѣ и дѣцата съ отчаяни ревове се хвърляли върху имъ и ги запирали"[1]).

Горановъ се опиталъ да събере вbjörжжени хора за защита, и викалъ кого дѣ срѣщне по улицитѣ; той заплашвалъ, убѣждавалъ, защото явно било, че селото ще се прѣвърне въ прахъ и пепель. Никой не го чулъ срѣдъ всеобщата обезумѣлость. „Всички само го гледали съ печалнитѣ и безмисленитѣ си очи и като че се чудили на ума му".

Паниката била безподобна и „въ пълния смисълъ на думата".

---

1) Ср. сжщитѣ впечатления у З. Стояновъ „Записки" 324, дѣто се критикува системата на цѣлото възстание

Както и да е, ала не избѣгали хората само отъ едно мѣсто — отъ Голагонката, кждѣто командували Колю Църпювъ и Тодоръ Колчювъ. Голагонката е брадавица по лѣвия брѣгъ, задъ чарковетѣ. Тукъ се били закрѣпили до тридесетина души. Първи тѣ загърмѣли противъ ония пълчища, които нападали отъ долния край; а тукъ сж били енимахленци. Трѣба да забѣлѣжимъ, че едноврѣменно съ пълчищата на Барутанлията, които настжпиха прѣзъ Семераланъ, отдѣсно привтасватъ чепинскитѣ помаци — мирнитѣ договорители отъ вчера и завчера! — а отъ долна страна идатъ енимахленци и осеновци. Прѣдварителното съгласие между всички за общо и съвмѣстно нападение личи ясно[1]).

Въ единъ мигъ селото било обхванато отъ всички страни. Гладната за плѣчка и кръвь сгань, като се проточила като дълга скоба по лѣвия и дѣсния брѣгъ надъ селото, заприщила въ единъ мигъ изхода и отъ долния край, отдѣто можеха нещастнитѣ заприщени да се измъкнатъ за къмъ Пещера.

Но ето, приблизително, общото разположение на пълчищата, които нападатъ: отъ долния край налитали Карабулакъ, Енимахле, Осеново, Фотенъ, Настанъ, Грутно; отъ горѣ: Касякъ, Неплии, Доспатъ, Барутина, Аланджиево, Жижево и чепинскитѣ села.

Осеновци, енимахленци и други се покатерватъ върху Калина бърчина, при долния входъ, отъ лѣва страна; катерятъ се по ребрата на Божаново дере.

---

1) За нападенията на този день Зах. Стояновъ пише много неточни работи. Той приема, че всичко туй е станало на 31 априли, („Записки“ 317). Но априлъ мѣсецъ, разбира се, има само тридесеть дни. Между другото, той споменува, че отъ прѣдводителитѣ баташки тоя день се най-много отличилъ Ст. Трандафиловъ, „който се пустналъ съ 15—20 души чакъ въ позицията на нападателитѣ, безъ да се повреди ни единъ отъ дружината му“. („Записки“ 323). Навѣрно, думата е за бѣгството на Ст. Трандафиловъ съ седемнадесеть души, за което споменувамъ на свое мѣсто. Г. Димитровъ, („Княж. Бълг.“ 445), който прѣразказва събитието напълно споредъ Бойчо, твърди, че Горановъ, нападнатъ на Гробето, „принудилъ се и той да отстжпи за селото“. Обаче за отстжпление не може дума да става, когато Горановъ самъ казва, че момчетата му се разбѣгали. („Бойчо“ „Батакъ“ 58) Горановъ е живъ и пакъ подтвърдява това. Изобщо всичко, що е разказано за Батакъ, като сражение и дори малкото прѣстрѣлки, които и азъ самъ споменувамъ тука, би трѣбало да се зематъ, като часть отъ общото бѣгане, при което единични личности прибѣгватъ до самозащита.

Срѣщу тѣхъ привтасва П. Горановъ съ малкото души смѣли хора, които го слѣдватъ — не повече отъ четиридесеть души. Тѣ възлѣзли сега на Гробето. Завързала се малка прѣстрѣлка. Тукъ билъ изкаранъ и черешевъ тоīъ. Башибозуцитѣ се оттеглили за минута.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

чена схватка. Но слѣдъ единъ мигъ позицията вече не сѫществувала: тамъ се развѣвалъ полумѣсеца.

Сега, нападателитѣ се обърнали съ всички сили къмъ Гробето. Тукъ работата се свършила по лесно. Върху малката дружина на Горановъ полетѣлъ кръстосанъ огънь отъ разни страни. Нѣколко души паднали ранени; мигомъ останалитѣ живи се разбѣгали. Самъ воеводата се запѫтилъ мирно да си върви у дома.

Исканията на Барутанлията били ясни: пушкитѣ да се прѣдадатъ и двамата стражари да се върнатъ живи. Послѣдното не могло да се изпълни, ала убийцитѣ могли да бѫдатъ хванати и опрощението да се изкупи. Съ една дума, тукъ, както въ Копривщица, между благоразумнитѣ изникнала една и сѫща идея: да хванатъ всички виновни, да ги навържатъ и прѣдадатъ на неприятеля, за да спасятъ собствената си кожа.

При Ст. Трандафиловъ, както твърди самъ той, се явили Ангелъ Кавлаковъ, Тодоръ Христовъ, Серафимъ Георгиевъ и др. за да го вържатъ; той се възпротивилъ и прѫдилъ ги. Събрали се тогазъ всички, които убили стражаритѣ, и хванали пѫтя къмъ долния край, за да избѣгнатъ. Поели по Калино бърдо. Но скобата на башибозушката обсада била вече сключена, та бѣжанцитѣ били посрѣщнати отъ неочакванъ залпъ и повърнали се. Тогава извили къмъ Богдановата кѫща, отдѣсно, пакъ на долния край. Тъй като се мръкнало, тѣ направили новъ опитъ. Извили тоя пѫть прѣзъ рѣката въ лѣво, по стръмното ребро на Пюскюлиева (пѣсъклива) скала. Сега вече пробили. Ст. Трандафиловъ, споредъ както разказва самъ, повърналъ Ангелъ Цочевъ назадъ, да обади на П. Горановъ, за да се измъкне и той по сѫщия пѫть. Ангелъ Трепковъ и Илия Дроплювъ извели Горановъ по стѫпкитѣ на Ст. Трандафиловъ, съ което, впрочемъ, самъ П. Горановъ не се съгласява.*)

*) Но както за този моментъ на избѣгването, така и за непосрѣдствено прѣдшествующитѣ случки има още една интересна версия. Азъ ще я приведа за любопитство и като илюстрация, безъ да правя окончателни заключения, за което ми липсватъ нуждни данни.

Отонъ Ивановъ, който въ битностьта си пещерски околийски началникъ, по порѫка на Зах. Стояновъ, събиралъ свѣдения по възстанието, спо-

Заключението е неизмѣнно и едно: прѣдводителитѣ, а заедно съ тѣхъ, нѣкои по-смѣли и по-щастливи ратници успѣли да се измъкнатъ. Ангелъ Благоевъ Джурковъ е живъ и подтвърдява казаното отъ Горанова. И наистина, той билъ пратенъ още при бѣгство, а не слѣдующия день. Колкото

менува въ запискитѣ си (стр. 2, точка 4) между другото, че П. Хаджи Горевъ (П. Горановъ) прѣзъ нощьта, слѣдъ като се почнали нападенията, „побѣгналъ изъ с. Батакъ съ цѣлата си фамилия, безъ да обади никому, и утриньта проводилъ извѣстие чрѣзъ слугата си Серафимъ Нисторовъ да бѣгатъ всички, слѣдствие на което обезкуражилъ батачен итѣ и тѣ влели въ споразумѣние съ врага за прѣдаване".

П. Горановъ опровергава всичко туй съ особна бѣлѣжка. Азъ ще я прѣдамъ тукъ цѣла, защото бѣлѣжката хвърля свѣтлина върху единъ интересенъ моментъ отъ баташката грозна сждба и читательтъ, въ бѣглия разказъ на П. Горановъ, ще има една илюстрация за цѣлото събитие. Допущамъ, че г. Горановъ прѣувеличава нѣкои свои дѣйствия; но читательтъ вече знае моето мнѣние за всичко онова, що се извършило при нещастната защита на Батакъ, та не е нуждно, мисля, да правя особни коментарии и тукъ. Ето бѣлѣжката:

„На 30 Априлий 1876 година нападнаха башибозуцитѣ на чело съ Ахмедъ ага Барутанлията с. Батакъ, като най-първо се явиха на западната страна на селото — Петрово бърдо. Азъ, П. Горановъ, потеглихъ съ една дружина възстаници — около стотина души, — срѣщу тѣхъ, вънъ отъ селото, около полвинъ часъ, на „Кънева Борика". Като пристигнахме на мѣстото, отъ башибозуцитѣ се отдѣлиха около двѣстѣ души срѣщу насъ, съ викане и псувни. Ний се пуснахме срѣщу тѣхъ съ сжщото. Спрѣхме се и хванахме въ изровени мѣста позиция. Тѣ се упжтиха къмъ тепето Св. Троица и се разпорѣдиха да сѣчатъ съ балтии дървета, задъ които да се вардятъ, въ сжщото врѣме пристигна единъ възстаникъ и ми съобщи, че отъ позицията Св. Георги всичкитѣ възстаници влѣзли въ селото, по приказанията на трима баташки първенци. Именно: Ангелъ Къневъ, Вълю Кавлакъ и Георги Серафинъ, азъ се споразумѣхъ съ моитѣ другари и тръгнахъ за селото да изуча причинитѣ и ги убѣдя да излѣзатъ всички на мѣстото „Кънева Борика". Влѣзохъ въ селото, разправихъ на С. Трандафиловъ и до гдѣто говорихме още, дружината отъ „К. Борика", изъ разни мѣста влѣзла въ селото и оставила позицията, нѣмаше що да се прави, азъ викахъ изъ селото да излѣзатъ отъ кжщитѣ, защото турцитѣ живи ще ни изгоратъ, никой не се виждаше въ селото. Стефанъ остана надъ селото съ една дружина отъ нѣколко души. Близо до селото, на „Гробето", чакахме пристигането на башибозуцитѣ, които бѣха зели позициитѣ: „Кънева Борика" и „Св. Георги". Башибозуцитѣ пристигаха медлено къмъ селото, трима отъ моята дружина прѣкараха и дървенъ топъ. Като наближиха турцитѣ, отвориха прѣстрѣлката, хвърлихме и топа два пжти. Турцитѣ като чуха гърмежа на топа, всички легнаха по гърба си, отъ противната страна други башибозуци градъ куршуми сипѣха върху насъ, ний лежехме по коремъ и не можеха да ни улучатъ. Това трая около два часа. Като видѣха моитѣ другари, че и съ топа не можихме нѣщо да направимъ на турцитѣ, единъ по единъ избѣгаха въ селото, азъ съ слугата си Никола Неновъ останахме на позицията и слѣдъ малко и ний бѣхме въ селото и се спрѣхме при училището, тамъ бѣ и учителя Тонжеровъ и нѣколко души батачене. Като видѣхъ, че батачене се уплашиха, уплашихъ се и азъ; нѣмаше що да се прави, освѣнъ да можемъ да излѣземъ отъ селото, тамъ бѣше и Серафинъ Милевъ, не мой слуга, както е забѣлѣжилъ Отонъ Ивановъ, а другъ баташки житель, — пратихъ го

за дѣйствията на Ст. Трандафиловъ, ние ги прѣдадохме по собствения неговъ разказъ. Едно е безпорно: Ст. Трандафиловъ сжщо напустналъ — по-рано или по-късно — бащината си кжща и послѣ избѣгалъ отъ селото.

Селото останало безъ прѣдводители и готова плячка въ ржцѣтѣ на кървожаднитѣ разбойници.

Слѣдъ здрача, въ тихо настжпилата пролѣтна вечерь, пушканията продължавали отъ всички страни и всѣли ужасъ

въ Трендафиловата махала да обади на Трендафилови и всички тамъ въ кжщята събрани, да потеглятъ всички къмъ долния край на селото, дѣто и азъ съ нѣколко души се упжтихъ за тамъ. Като минавахме при моста, събрани около 30 души батачене въ Капинчовия дюкянъ, единъ отъ тѣхъ, именно: Илия Дроплевъ дигна пушката срѣщу менъ да ме застрѣля. Георги Тюфекчията дръпна пушката и азъ си заминахъ нататъкъ. Накрай селото се спрѣхме и се сражавахме съ други башибозуци. Серафинъ Милевъ се повърна отъ Трендафилови и ми каза, че тѣ не искатъ да излѣзватъ изъ селото, пристигна и Стефанъ Трендафиловъ съ триесетина души по вѣщи пушкачи, но слѣдъ като се притемни, изгубиха се. Серафинъ Милевъ ми каза йоще да се не връщамъ назадъ въ селото, защото ще мя убиятъ; азъ нѣмаше какво друго да правя освѣнъ да гледамъ по който и да е начинъ да излѣза изъ селото.

Георги Кюсеивановъ, Иванъ Кюсеивановъ, Христоско Попче, Мито Миндовъ — всички пещерци около мене се въртѣха. Като се притъмни хубаво, Ангелъ Пигуроновъ, батаченецъ, ни поведе прѣзъ краятъ на селото въ едно дълбоко дере, още мнозина отъ тоя край батачене, мжже, жени и дѣца, и щомъ наближихме турската позиция, обсипаха ни послѣднитѣ съ куршуми. Слѣдъ като отговорихме и ния съ нѣколко вистрѣла, всички наши избѣгаха обратно въ селото. Слугата ми и азъ, като останахме сами, и ний се върнахме въ селото. Слѣдъ дълго обикиляне изъ празднитѣ кжщи, едвамъ можахме наново да намѣримъ пещерци съ 10-на души батачене, азъ имъ прѣдложихъ, както и по първий пжтъ, да насилимъ съ оржжие върху позицията, да излѣземъ, макаръ и съ жертви. Съгласиха се и всички тръгнахме, но изъ друго мѣсто излѣзохме, безъ никакви жертви. Щомъ захванахме изъ балкана, азъ и слугата ми се спрѣхме. Пратихме Ангелъ Благовъ Джурковъ, който е още живъ, да слѣзе изъ сжщото мѣсто въ селото, гдѣто бѣха се събрали най-много мжже, жени и дѣца — въ Богдановата кжща, дѣто сж били и неговитѣ дѣца; той отиде, ний го чакахме, и слѣдъ малко, колкото е имало тамъ човѣци, жени, дѣца съ него заедно пристигнаха — въ които бѣше и моята фамилия, съ изключение на майка ми, братята ми и дѣцата имъ, които станаха жертва на турския ножъ.

Не е истина, че азъ съмъ избѣгналъ съ фамилията си, безъ да обадя никому това. Това е подла и шарлатанска лъжа, човѣка е още живъ, който се върна и съ него мнозина мжже, жени и дѣца, съ които и моята фамилия.

Азъ не обезкуражихъ батачане, а тѣ мене обезкуражиха, като искаха да ме убиятъ и се оправдаятъ на турцитѣ. Това е истината надъ истинитѣ.

Можало ли е на другий день да пращамъ човѣкъ въ Батакъ, когато турцитѣ бѣха заобиколили селото отъ всички страни и не можеше птичка да прѣхфръкне и то Серафинъ Милевъ, който не е билъ съ менъ, нито е пъкъ излизалъ отъ селото на вънка. Здравия човѣшки разумъ зима ли го?

Тѣзи, които накараха да се прѣдаде оржжието, тѣ бѣха противници на възстанието, но мълчаха, защото ги бѣше страхъ; па щомъ настжпиха турцитѣ, тѣ се явиха първи при Ахмедъ ага Барутанлията за прѣдаване на оржжието, но тѣ и първи станаха жертва на турския куршумъ."

въ душата на сплашенитѣ бѣдни селяни. Башибозукътъ стрѣлялъ на посоки върху жилищата, които вече били изпразднени. Всички се затворили въ избрани по-яки домове, които по-мжчно могли да се подпалятъ. Такива здания били черковата, училището и Кереловата кжща, въ центра на селото. Много сѣмейства отъ долния край били събрани, както казахме, въ Богдановата кжща; сжщо нѣкои се закрѣпили въ Келешовата кжща, отъ лѣва страна на рѣката въ самия долъ и отъ тамъ стрѣляли върху налитащитѣ откъмъ Пѣсекливата скала башибозуци.

Налегнала тъмна, ужасна нощь, прорѣзвана феерично отъ прѣхвърчащи куршуми и отъ искрещи се въ бездънното тъмно небе пламъци на разбѣснѣлитѣ внезапно страховити пожарища. Ревътъ на повилнѣли нападатели и писъкътъ на изгубени майки и дѣца, на ранени — валящи се по разни кжтове — и на затрупани и задушени по пламналитѣ кжщя нещастни, допълнятъ картината.

Мирното и щастливо до тогава село се прѣвърнало въ всепоглащающъ центавръ и въ адска гробница за своитѣ собствени рожби.

Отъ този часъ вече по-нататъкъ сждбата на Батакъ е само агония. Ние ще прослѣдимъ накратко тѣзи ужасни часове и докрай, макаръ че тѣ, сами по-себе, не прѣдставляватъ моменти въ самото възстание. Трѣба да приемемъ, че съ разбиването на въоржженитѣ сили на революциониритѣ, прѣстава и всѣко възстание; всичко друго, що слѣдва, би съставлявало страници отъ своеволията на турското владичество въ България.

На 1 Май, цѣлиятъ день, положението почти не се измѣнило. Пожарътъ продължава да взема все по-голѣми и по-голѣми размѣри. Батачени защищавали своитѣ сборни пунктове: Богдановата и Кереловата кжщи, училището и черковата и кжщата на Джамбазови отъ горния край.

Отъ всички тѣзи пунктове, сждбата на жертвитѣ въ Богдановата кжща трѣбало най-скоро да се рѣши. Тази кжща, която е слѣдъ освобождението съградена отново и по-образъ на старата, се намира на самия доленъ край на селото, построена върху малка тераса по ребрата на дѣ-

сния брѣгъ и осамотена. Кжщата била на два етажа, безъ прозорци на долния етажъ, който се счита оборъ за домашния добитъкъ. По тоя типъ сж построени и сега много отъ баташкитѣ жилища. Сега, въ Богдановата кжща били събрани повече отъ 200 души, мжже, жени и дѣца. Порѣшителнитѣ мжже напустнали тази кжща и се прибрали въ черковата, като на по-защитено мѣсто. Отиването дотамъ, обаче, не било безопасно, защото неприятелски куршуми свободно свирили изъ отворенитѣ улици и дебнали жертвитѣ си. Освѣнъ това, на 1 Май много отъ по-дързостнитѣ и лакоми за плѣчка башибозуци кръстосвали вече изъ селото.

З. Стояновъ, който отъ всичко, що е написалъ, най-фантастиченъ е въ разказа си за сждбата на Батакъ, казва, че на 1 Май станала „най-отчаяната битка между баташкитѣ възстаници и башибозуцитѣ на Барутанлията. Въ една минута около четири хиляди пушки сж изгърмѣвали и отъ двѣтѣ страни.[1] Явно е, че за никаква битка между възстанници и башибозукъ на 1 Май не може дума да става. Затворени по кжщята, батачени пушкали наистина, отъ врѣме на врѣме, ала само за да отпждятъ подпалвачитѣ, които охотно се доближавали, за да турятъ запалена главня подъ гявурската кжща. А башибозукътъ стрѣлялъ на прицѣлъ, дѣто му се видѣло по интересно.

Въ недѣля заранья, на 2 Май, Енимахленския башибозукъ, който специално обсаждалъ Богдановата кжща, направилъ хитри маневри, за да придума обсаденитѣ да се прѣдадатъ: нѣколко души, които били познати на батачени, защото Енимахле е комшийско село, се доближили до сградата, прикрити задъ околнитѣ кжщи, и казали съ високъ гласъ, че никому нищо нѣма да стане, само трѣба да си дадатъ оржжието и да идатъ да гасатъ запаленитѣ си кжщи. Болшинството отъ затворенитѣ се поддало на примамванията, на всички се щѣло да подишатъ чистъ въздухъ и да се погрижатъ за опожарения си имотъ. Пъкъ и нѣмали надежда ни за помощь, ни за спасение: сѐ трѣбаше еднажъ да се прѣдадатъ на милость на врага.

1) „Записки“ 382.

Орѫжието било прибрано на бърза рѫка, нѣколко души го сграбчили и бърже го отнесли въ лагера на радостно настървенитѣ разбойници.

Нѣкои отъ доживѣлитѣ батачени твърдятъ, че прѣдаването на Богдановата кѫща станало въ сѫбота, на 1 Май, което не отговаря на развитието на работитѣ.

И тъй, пушкитѣ се дали.

Тогава, кървожадната сганъ мигомъ налетѣла отъ всички страни върху беззащитнитѣ жертви. Първо прѣтърсили и разблекли жени и мѫже — за да зематъ всичко, що е цѣнно. Почти едноврѣменно се почнало и клане: кой когото долови.

За да не зацапатъ дрѣхитѣ, които башибозукътъ искалъ чисти да ограби, извели жертвитѣ си вънъ, поставили дръвникъ, съблѣкли ги и послѣ клали, собствено, сѣкли ги, като дърва за горене: стрѫкъ по стрѫкъ, единъ по единъ.

Въ сѫщото врѣме, измамата се повторила и на горния край и сѫщо имала успѣхъ. Ахмедъ ага Барутанлията пратилъ до събранитѣ въ черковата единъ куцовлахъ, докаранъ отъ планината, дѣто пасѣлъ своитѣ стада. Този куцовлахъ билъ запознатъ съ батачени, защото отдавна прѣкарвалъ по тия мѣста. Той билъ сега пратенъ да доведе Ангелъ Кавлака въ стана на Ахмедъ ага, което и сполучливо извършилъ — разбира се, пакъ подъ прѣдлогъ, че прѣдводителя на башибозуцитѣ иска миръ да сключи и да позволи на гяуритѣ да огасятъ подпаленитѣ си кѫщи. Кавлакътъ отишълъ самъ въ турския лагеръ, дѣто било заповѣдано да му дадатъ свободенъ входъ.

Всички живи поборници разказватъ, че Ахмедъ ага тържествено се клелъ да не закача никого, ако раята мирно сама прѣдаде орѫжието си. Това изучили сѫщо Скайлеръ и Берингъ три мѣсеци слѣдъ произшедствието и разказватъ го.

Кавлакътъ се върналъ назадъ; най-напрѣдъ той отишълъ у Керелови. И тукъ се повторила сѫщата сцена, както въ Богдановата кѫща, едни се съгласили изеднажъ да прѣдадатъ орѫжието си, други прѣдвиждали катастрофата. Най-послѣ, миролюбието пакъ побѣдило, защото болшинството било на тая страна. Прѣди, обаче, да прѣдадатъ пушкитѣ,

рѣшено било, за успокоение на болшинството, нѣколко отъ по виднитѣ старѣи да идатъ въ стана на башибозука и сами лично да се убѣдатъ въ клѣтвата на Ахмедъ ага.

И тъй, отправили се като единъ видъ провѣрочна депутация: Трендафилъ Тошевъ Кереловъ, Вранко Димитровъ Пауновъ, Георги Серафинъ, Петъръ Трандафиловъ, Петъръ Кахведжийски и Георги Вълювъ.

Ала щомъ тѣзи старѣи стигнали въ неприятелския лагеръ, били заградени отъ башибозукъ т. е. плѣнени: не ги пуснали вече да се завърнатъ назадъ. И ето защо. Сега прѣдаването на пушкитѣ се искало наложително: старѣитѣ оставали залогъ.

Играта напълно сполучила.

Всичкото оржжие било натоварено въ три коля и прѣнесено въ лагера на Ахмедъ ага.

Отъ клането при Богдановата кжща се спасилъ съ бѣгство само Колю Христосковъ Кривовъ; но въ черковата, дѣто прибѣгналъ, владѣла такава тѣснота и бърканица, че неговиятъ разказъ за ужаситѣ на башибозука не могли да чуятъ всички.

Прочее и сега, веднага слѣдъ прѣдаване на оржжието, почнало се клане.

Най-напрѣдъ била изклана депутацията отъ старѣи.

Оставени били за специално измжчване: Трандафилъ Тошевъ, Ангелъ Кавлака и Горчо Вълевъ, които скоро послѣ това лѣгатъ подъ ятаганитѣ и биватъ различно изтезавани.

Клането на останалото множество ставало по специаленъ начинъ.

Щомъ прѣдали оржжие, хората побързали да излѣзатъ отъ скрититѣ си мѣста, и бързали да се притекатъ до домоветѣ си и да гасатъ пожарищата. Въ туй врѣме и башибозукътъ привтасалъ: ето тогава се започнало чудовищното касапство. Кой както тичалъ по пжтя, билъ съсѣченъ. Мнозина, които о врѣме разбрали измамата, заловили се за оржжие: кой за ножъ, кой за сѣкира, случайно доловена и, прѣди да издъхнатъ, скжпо платили на палача своята невинна кръвь.

А мнозина, ужасени отъ станалото, успѣли отъ ново да се повърнатъ и скрили се въ черковата и училището.

Нѣколко стотини души, които се скрили въ голѣмото здание на училището, не се спасили за дълго. Кждѣ мръкнало този день, 2 Май недѣля, башибозуцитѣ, които насилили вратитѣ на долния етажъ, проникнали вжтрѣ и произвели сѣчь. Хората, натжпкани единъ до другъ, чакали съ оскотени отъ уплахъ очи и съ скърстени ржцѣ да имъ дойде редъ, за да бждатъ сѣчени. Само нѣкои жени били изведени вънъ за обиръ, всички други легнали подъ ятагана.

При туй избиване на хората въ училището става единъ трогателенъ епизодъ. Попъ Нейчо Пауновъ и учительтъ Тонджеровъ отъ Самоковъ скрили се подъ дъскитѣ на единъ патъ (мендерлжкъ). Когато турцитѣ очистили стаята отъ всички други жертви, едно момче, на име Тодоръ Лявката, хванато и въ страха си, — навѣрно съ надежда да се откупи — изказало, кждѣ сж скрити двамата почетни хора. По-навънъ, подъ пата, билъ Попъ Нейчо, когото хванали първъ и почнали да изтезаватъ. Извили му очитѣ и когато се говорило да го сѣкатъ, Тонджеровъ се хвърлилъ съ голи ржцѣ върху джелатитѣ, за да защити своя другарь. Той сполучилъ да повали двама съ ударитѣ на юмрука си и тогава билъ съсѣченъ наредъ съ свещеника. Случката не е прѣмълчана и отъ други повѣтствуватели, макаръ и малко иначе разказана. [1])

Мнозина още останали скрити въ самия подъ, дѣто имало праздно пространство. Слѣдъ клането, дали огънь на дървеното здание; нещастнитѣ изгорѣли тамъ до единъ.

Сждбата на скрититѣ вжтрѣ въ черковата не била порозова. Дворътъ билъ задръстенъ съ хора. Още вечерьта, 2 Май, тукъ проникнали башибузуци и произвели ужасно клане.

Сега вече оставали живи само ония, които се скрили въ храма. Но тукъ и не било възможно да се седи: хората умирали отъ задухъ и жажда.

Сутриньта, 3 Май, понедѣлникъ, наченала се развързката и тукъ. Появили се помаци на вратата и заговорили за прѣдаване, но като видѣли безпомощното положение на

[1]) Бойчо „Батакъ" 89; Г. Димитровъ „Княжество България" 451; З. Стояновъ „Записки" 338.

хората, нахлули вжтрѣ и хванали да колятъ. Нещастнитѣ жертви, и тъй вече въ прѣдсмъртна агония, оставили се на волята на джелатина. Имало поединична самозащита на умиращи: голи ржцѣ срѣщу свѣтнали ятагани. Повечето смирено навеждали глава подъ острието на сѣкирата.

Нѣкои жени били отдѣлени и отведени пакъ вънъ — за обиръ.

Изведенитѣ били заклани на беглишкитѣ хамбари — горния край на селото, дѣто билъ главния лагеръ на башибузука. Тука събрали остатъка отъ всички прѣжни кланета — повечето жени и по-малко мжже — всичко около триста души.

Барутанлията ималъ намѣрение да запази живота на тѣзи нещастници, за да засели отъ послѣ съ тѣхъ отново Батакъ. Той пратилъ, обаче, албанеца Селимъ въ Пазарджикъ, да пита на всѣкой случай беговетѣ тамошни за тѣхното мнѣние: да пощади ли гяуритѣ, или не. Пратениятъ заминалъ сжщия день, 3 Май, по-пладне и на заранььта, 4 Май вторникъ, върналъ се съ отговоръ на жестокия Али бей — да се изсуши коренътъ на баташкитѣ гяури.

Тогава настжпилъ часа на послѣдното клане. Повели тристата души назадъ на площада, прѣдъ изгорѣното училище и прѣдъ черковата. Подъ училището тече селска рѣка. На моста турили дръвникъ и заработила пакъ оная сжщата елементарна гилотина — печаленъ памятникъ на помашкия гений. Други дръвникъ билъ туренъ въ двора на самата черкова. Двойната машина работила усърдно. Жертвитѣ бивали прѣдварително грижливо събличани.

На 5 Май Батакъ прѣдставлявалъ най-ужасното гробище, което може да се мисли на земята. Обезобразени трупове се валяли всѣкждѣ. Нѣмало жива душа. Ахмедъ ага потеглилъ за Брацигово. Помацитѣ си отишли, като отнесли всичко, що могло да влѣзе въ работа. Само виенето на кучетата се разнасяло изъ глухата атмосфера. Малкото въоржжени мжже, които излѣзоха прѣзъ нощьта срѣщу 1 май — единствения ратнически контингентъ на баташени, не прѣдставлявали вече отъ себе си въоржжена сила. Всички се пръснали изъ гората и стараяли се кой

какъ може да се укриятъ и прѣхранятъ. За срѣща съ врага и за сражение не могло да става дума. Нѣкои отъ тѣхъ попаднали въ ржцѣтѣ на властьта и били освободени. Други дочакали амнистия въ горитѣ.

Уцѣлѣли сжщо нѣкои хубавици невѣсти и моми, разнесени по разнитѣ хареми на охотливитѣ доспатски мохамедовци. Много отъ тѣхъ били послѣ повърнати, благодарение на европейската намѣса. За тѣхната сждба се редатъ множество рапорти на английски консули, печатени въ синята книга.

Отъ цѣлата депутация на старѣи останалъ живъ само Горю Вълювъ, когото Ахмедъ ага отвелъ въ Барутина, за да прави сапунъ, защото тоя билъ добъръ сапунджия!

ГЛАВА ЧЕТИРИНАДЕСЕТА.

Защитата на Брацигово.

I.

Първи стълкновения съ неприятеля. Спечелени сражения. Крѣпостния видъ на Брацигово. Мекушавость. Градска и селска партия. Прѣселяването въ Батакъ изоставено. Нападение на Паничери на 30 Априли. Пристигането на редовна войска. Условията за прѣдаване. Хасанъ паша милостивъ.

На 25 Априлъ събранитѣ борци въ Брацигово имали първия случай да се срѣщнатъ съ пъплещитѣ вече наоколо башибозушки маси. Завързало се сражение, което е било единъ видъ кръщавка за бждащитѣ боеве. Цѣлата случка състояла въ слѣдното.

Турцитѣ отъ Айдиновско поле и Кръчимъ дѣйствували вече въ съгласие едни съ други и заплашвали Козарско. Послѣдното село се намира почти на срѣдата на пжтя между Кръчимъ и Брацигово по Сѣверо-Източна посока. Айдиново е на Сѣверъ. Козарчене не се прѣнесли още, защото възникнало нѣкакво недоразумѣние.

Комитета рѣшилъ да прибере Козарско и да нападне Айдиново и Кръчимъ, за да ги обезоржжи. Прѣдполагало

се, че турцитѣ сж съединени къмъ полето въ Айдиновско. Планътъ билъ простъ и добъръ. Козарско, Бѣга и Аликочово образуватъ полукржгъ срѣщу Айдиново. Аликочово е на лѣво, Козарско на дѣсно и Бѣга въ центра. На тритѣ мѣста пратили по една чета отъ стотина души. Казахме, че Козарско трѣбаше да се дигне; имало селяни отъ Аликочово и Бѣга, които искали да посѣтятъ напустнатитѣ си села и да прѣнесатъ което било изоставено. Тѣзи частични нужди внушили и горния цѣленъ планъ. Четата отъ Бѣга щѣла да нападне отъ центра и да ангажира неприятеля; двѣтѣ крила щѣли да се потайватъ до извѣстно врѣме и послѣ да ударятъ неприятеля въ флангъ.

Този планъ отпослѣ се видоизмѣнилъ. Когато дружината за Козарско, подъ воеводството на Ст. Гьошевъ и Т. Костовъ стигнала на своето мѣсто, отъ другия край на селото се задали кръчимскитѣ турци. Двѣтѣ вражески страни сега заели позиция на двата срѣщуположни краища на селото, което оставало по срѣдата. Завързала се прѣстрѣлка, която траяла три часа. Въ туй врѣме възстаническитѣ главатари отдѣлили една часть отъ борцитѣ и пратили да заобиколятъ неприятеля откъмъ тилъ. Въ рѣшителния моментъ, когато прѣстрѣлката достигнала до най-голѣма ожесточеность и заприличало, че двамата противника ще се хвърлятъ единъ върху другъ, турцитѣ чули задъ своя гръбъ сжщо гърмежи и възстанически провиквания и като разбрали, че сж заобиколени, въ единъ мигъ се разбѣгали изплашени.

Сражението било спечелено и насърчило не малко ратницитѣ за свободата, които се готвятъ за велика неравна борба.

Козарско послѣ това окончателно се прибрало въ Брацигово.

Едноврѣменно, и до Аликочово станало сблъскване съ башибозушки пълчища отъ Айдиновско, дѣто отново турцитѣ били разбити. Тѣ оставили на мѣсто, споредъ нѣкои, сто и петдесетъ души мъртви и три знамена, обаче, това е прѣувеличено: отъ турцитѣ паднали седемь души, а отъ възстаницитѣ осемь и четири жени. Присжтствието на жени

се обяснява съ туй, че селянитѣ, както казахме, отишли да повидятъ своитѣ изоставени жилища, а съ тѣхъ тръгнали и жени. Тѣ влѣзли въ селото и били нападнати отъ башибозукъ. Четата, назначена за тукъ, довтасала и, подкрѣпена отъ другата изъ Бѣга, разгонила башибозушката тълпа, състояща, както казватъ, отъ около двѣстѣ души. [1])

На 26 и 27 се минало спокойно. Туй врѣме бѣше употрѣбено за вжтрѣшно устройство. Турцитѣ събирали сили въ Пещера и пратени били отъ тѣхна страна съгледатели, да разузнаятъ какви хора сж защитницитѣ на Брацигово, колко сж, съ какви сили разполагатъ и пр. И въ Пещера както вськждѣ на друго мѣсто, между турското простолюдие била разпространена мълвата, че възстаницитѣ не сж сами, а между тѣхъ има сърби и руси, тайно слѣзли отъ Балкана. За съгледатели били употрѣбени дори българи, отъ които брациговци хванали двама: Ив. Т. Чакжровъ и Хр. Пунджевъ и задържали ги.

Брацигово е една паланка, съ градски видъ и дори нѣщо повече: то прилича, както казва Иречекъ, на срѣдневѣковна малка крѣпость. Улицитѣ сж тѣсни; кжщитѣ, повечето двуетажни и безъ дворища, лѣпнати гжсто една до друга, и градецътъ прѣдставлява наистина крѣпость. По крайнитѣ кжщи били поставени стражи по двадесеть души. Тамъ, дѣто градътъ билъ отворенъ — дѣто излизали улици — направени били позиции, единъ видъ барикади, съ дебели греди. Общъ началникъ билъ назначенъ Гого Ангелиевъ отъ Радилово, а негови помощници: Лазаръ лиевъ и Ив. Т. Байчевъ.

Нека забѣлѣжимъ, че тѣзи сж и тримата вънкашни селяни. Този фактъ отъ една страна, а отъ друга обстоятелството, че Петлешковъ въобще не излиза като прѣдводитель — всичко туй не е случайность, а кара да се догаждаме за едни вжтрѣшни неуредици и тукъ, както на много други мѣста. А нуждно е да поспремъ малко на това, още повече, дѣто никой отъ повѣствователитѣ за Брацигово досега не ни е освѣтлилъ върху прѣдмета.

---

[1]) Ср. „Записки“ З. Стояновъ, томъ III, стр. 296; „Боятъ около Брацигово“ А. Мишевъ, 30; „Кн. Българ.“ Г. Димитровъ т. II, ст. 456 и „Историята на Бр. възстание“ отъ Іеремиевъ и Петлешковъ, стр. 82.

за дѣйствията на Ст. Трандафиловъ, ние ги прѣдадохме по собствения неговъ разказъ. Едно е безпорно: Ст. Трандафиловъ сжщо напустналъ — по-рано или по-късно — бащината си кжща и послѣ избѣгалъ отъ селото.

Селото останало безъ прѣдводители и готова плячка въ ржцѣтѣ на кървожаднитѣ разбойници.

Слѣдъ здрача, въ тихо настжпилата пролѣтна вечерь, пушканията продължавали отъ всички страни и всѣли ужасъ

въ Трендафиловата махала да обади на Трендафилови и всички тамъ въ кжщята събрани, да потеглятъ всички къмъ долния край на селото, дѣто и азъ съ нѣколко души се упжтихъ за тамъ. Като минавахме при моста, събрани около 30 души батачене въ Капинчовия дюкянъ, единъ отъ тѣхъ, именно: Илия Дроплевъ дигна пушката срѣщу менъ да ме застрѣля. Георги Тюфекчията дръпна пушката и азъ си заминахъ нататъкъ. Накрай селото се спрѣхме и се сражавахме съ други башибозуци. Серафинъ Милевъ се повърна отъ Трендафилови и ми каза, че тѣ не искатъ да излѣзватъ изъ селото, пристигна и Стефанъ Трендафиловъ съ триесетина души по вѣщи пушкачи, но слѣдъ като се притемни, изгубиха се. Серафинъ Милевъ ми каза йоще да се не връщамъ назадъ въ селото, защото ще мя убиятъ; азъ нѣмаше какво друго да правя освѣнъ да гледамъ по който и да е начинъ да излѣза изъ селото.

Георги Кюсеивановъ, Иванъ Кюсеивановъ, Христоско Попче, Мито Миндовъ — всички пещерци около мене се въртѣха. Като се притъмни хубаво, Ангелъ Пигуроновъ, батаченецъ, ни поведе прѣзъ краятъ на селото въ едно дълбоко дере, още мнозина отъ тоя край батачене, мжже, жени и дѣца, и щомъ наближихме турската позиция, обсипаха ни послѣднитѣ съ куршуми. Слѣдъ като отговорихме и ния съ нѣколко вистрѣла, всички наши избѣгаха обратно въ селото. Слугата ми и азъ, като останахме сами, и ний се върнахме въ селото. Слѣдъ дълго обикиляне изъ празднитѣ кжщи, едвамъ можахме наново да намѣримъ пещерци съ 10-на души батачене, азъ имъ прѣдложихъ, както и по първий пжтъ, да насилимъ съ оржжие върху позицията, да излѣземъ, макаръ и съ жертви. Съгласиха се и всички тръгнахме, но изъ друго мѣсто излѣзохме, безъ никакви жертви. Щомъ захванахме изъ балкана, азъ и слугата ми се спрѣхме. Пратихме Ангелъ Благовъ Джурковъ, който е още живъ, да слѣзе изъ сжщото мѣсто въ селото, гдѣто бѣха се събрали най-много мжже, жени и дѣца — въ Богдановата кжща, дѣто сж били и неговитѣ дѣца; той отиде, ний го чакахме, и слѣдъ малко, колкото е имало тамъ човѣци, жени, дѣца съ него заедно пристигнаха — въ които бѣше и моята фамилия, съ изключение на майка ми, братята ми и дѣцата имъ, които станаха жертва на турския ножъ.

Не е истина, че азъ съмъ избѣгналъ съ фамилията си, безъ да обадя никому това. Това е подла и шарлатанска лъжа, човѣка е още живъ, който се върна и съ него мнозина мжже, жени и дѣца, съ които и моята фамилия.

Азъ не обезкуражихъ батачане, а тѣ мене обезкуражиха, като искаха да ме убиятъ и се оправдаятъ на турцитѣ. Това е истината надъ истинитѣ.

Можало ли е на другий день да пращамъ човѣкъ въ Батакъ, когато турцитѣ бѣха заобиколили селото отъ всички страни и не можеше птичка да прѣхфръкне и то Серафинъ Милевъ, който не е билъ съ менъ, нито е пъкъ излизалъ отъ селото на вънка. Здравия човѣшки разумъ зима ли го?

Тѣзи, които накараха да се прѣдаде оржжието, тѣ бѣха противници на възстанието, но мълчаха, защото ги бѣше страхъ; па щомъ настжпиха турцитѣ, тѣ се явиха първи при Ахмедъ ага Барутанлията за прѣдаване на оржжието, но тѣ и първи станаха жертва на турския куршумъ.*

телитѣ — селяни, които намѣстѣ удряли и плѣсници на гражданитѣ, за да ги приведатъ къмъ изпълнение на дълга. Това обстоятелство — мекушавостьта на брациговци — още повече обезкуражавало смисленитѣ селяни и тѣ мислили какъ да се прѣхвърлятъ въ Батакъ.

Така, именно, се обяснява, какъ лесно селянитѣ ставатъ партизани на прѣдложението на Петлешковъ, да се прѣселятъ и да се изпълни възстаническия планъ.

А сжщо и Петлешковъ отблъснатъ, по тоя начинъ, отъ своитѣ съграждани, лесно се сдружилъ съ селянитѣ. Тѣхъ издигналъ въ прѣдводители, защото, въ сжщность, тѣ бѣха и революционната сила въ града. Самъ Петлешковъ се дръпналъ назадъ, защото не искалъ да дразни и така възбудения духъ на неразбранитѣ. И послѣ, никой не е пророкъ въ своето село: трѣбаше външни да заповѣдатъ.

Планътъ за прѣселяване, както знаемъ, се осуети: турцитѣ отъ Чанакчии грабнаха на 28 Априлъ пратенитѣ отъ Батакъ коне, които щѣха да помогнатъ да се прѣхвърлятъ хората по-лесно за мѣстоназначението.

При тоя случай, може, струва ни се, да твърдимъ, че пакъ брациговци, макаръ и само до извѣстна степень, сж помогнали за неуспѣха. Ако тѣ усърдно желаеха да се изпълни планътъ, можеше енергични мѣрки да се зематъ и да се запазятъ конетѣ, пратени отъ Батакъ. А тъй пропаднало всичко. И ако, дѣйствително, брациговци и други обстоятелства не попрѣчеха, нѣмаше, може би, да имаме единъ Батакъ: събрани повече наедно, възстанницитѣ щѣха да отблъснатъ кръвопийцитѣ на Барутанлията, а по-късно можеха съ по-голѣма сигурность да капитулиратъ прѣдъ редовната войска.

Околниятъ башибозукъ на 28 вече се готвѣлъ да удари.

Брациговци отъ своя страна рѣшили да ударятъ понапрѣдъ и да разбиятъ най-близкитѣ турски села. На 29 се приготвили. На 30 нападнали Паничери — първото по редъ турско село, което трѣбало да се разруши.

Завързала се прѣстрѣлка около селото, но брациговци скоро се видѣли принудени да вървятъ назадъ: сега вече самото Брацигово било нападнато отъ всички страни изеднажъ.

Тъмрършлията привтасалъ отъ Перущица, която съсипа; Айдиново, Кръчимъ и Ясжкория, съ татаръ-пазарджичени отъ долу, пещерци отлѣво, паничерци отгорѣ — обградили града и зели го като въ обръчъ.

Ала налитанията на башибозука били успѣшно отблъснати по всички точки. Присжтствието на нѣколко села заедно давало взаимно ободрение. И послѣ, сила отговаря на сила: нападатъ само башибозуци: тѣ сж, наистина, многочислени, но и брациговци не сж малко.

Излишно е, може би, да забѣлѣжимъ, че боеветѣ около Брацигово, въ тоя си видъ, иматъ характеръ на самозащита, но не и на бунтъ противъ царството. Мнѣнието е било общо, че щомъ се зададе редовна войска, ще се прѣдадатъ.

И тукъ внезапното избухване на възстанието направи да паднатъ духоветѣ още отъ самото начало. Никой не мислилъ да се бори съ редовната войска, пъкъ и немислима щѣше да бжде борбата.

Нападението на 30 привечерь било отблъснато съ много жертви отъ турцитѣ. Въ слѣдующитѣ дни турци и черкези дебнатъ изъ лозята, доловетѣ и височинитѣ на единъ хвърлей и врѣмето минава въ частични схватки отъ разни страни. Дружини отъ по нѣколко нападатели се приближавали ту отъ една, ту отъ друга страна, отъ дѣто се надѣвали да изненадатъ защитницитѣ, ала винаги бивали отблъснати. Защитницитѣ на Брацигово били бодри А така именно тѣ запазиха, своитѣ огнища отъ хищницитѣ, спасиха себе си, но безъ, разбира се, да спасятъ честьта на безъ врѣме смазаното българско възстание.

Така минаватъ 2, 3, 4 и 5 Май. Пушканията продължавали понѣкога и прѣзъ нощьта. Въ послѣднитѣ дни обсадата се стѣснява: неприятельтъ става сé по-многочисленъ и губи търпѣние. Малко по-малко прииждатъ пълчища и отъ Батакъ. На 6 Май пристига и самъ Барутанлията, ала нищо не помага; обсаденитѣ се държатъ, благодарение на своитѣ закрити позиции.

На 5 Май привечерь, единъ топовенъ гърмежъ откъмъ голѣмата пждарница въ долината извѣстилъ пристигането на редовна войска. Бомбадирването траяло малко и, повидимому, водило се неохотно и само съ заплашителна

цѣль. Повреди сѫщо не сѫ се случили. Нощьта турила донѣкѫдѣ край на заплашителното положение, обаче брациговци още отъ вечерьта дали сигналъ за прѣдаване. [1])

Пристигналъ Хасанъ паша, съ своитѣ нѣколко табори, съ които бѣ разсипалъ Еледжикъ. На другия день пристига и Рашидъ паша откъмъ Пловдивъ — сѫщия — който довърши Перущица.

На 7 Май зараньта условията за прѣдаване тръгнали благополучно. Орѫжието събрали и прѣнесли го въ лагера на пашата. Послѣ туй войската влѣзла въ града и хванала да лови когото иска.

Съ една дума, прѣдаването било пълно. За щастие, Хасанъ паша се показалъ по-человѣколюбивъ, той не позволилъ да стане плѣчкосване, колкото и да блазнило това гладния башибозукъ. Единъ чаушинъ, съ десеть войника, билъ оставенъ да пази селото, а Хасанъ паша отнесълъ съ себе си изловенитѣ първенци въ Т.-Пазарджикъ.

ГЛАВА ПЕТНАДЕСЕТА.

Послѣдни остатъци.

I.

Хвърковатата чета къмъ Балкана. Мнѣние за комплотъ противъ Бенковски. Четници избѣгали. Пусия надъ Етрополе. Заклания конь. Скитания безъ посока. Начало на разпадането. Убийството на Бѣлопитовъ. Кѫдѣ се изгубватъ В. Соколски и Тома Георгиевъ. Четата само двадесеть и петь души. Около Лопянъ. Послѣдно дѣление. Далматинската колония. Неморална страна на дѣлението. Деветьтѣхъ души калугеровци. Сѫдбата на далматинцитѣ. Убийството на Бенковски.

Нека още прослѣдимъ сега остатъка на въорѫженитѣ сили на Панагюрище и Копривщица — послѣдна опора на Тракийското възстание.

Остатъка отъ Хвърковатата чета, начело съ Бенковски, която въ зори на 2 Май оставихме да си отспива подъ Мечка, и четата, що изъ Копривщица бѣга, за да се

---

[1]) Иремиевъ и Петлешковъ „История на Брац. възст.“, стр. 10

отърве отъ братския български, не турски — плѣнъ и единъ день по-рано, срѣщу 1 Май, се пуща на пжть: — и еднитѣ, и другитѣ бърже направляватъ стжпкитѣ си къмъ майка Стара-планина — поетически блѣнъ на всѣка юнашка българска душа отъ вѣкове — съ блажена цѣль, да отмъстятъ, закриляни отъ хайдушкитѣ балкански усои, стократно да отмъстятъ на врага и да подадатъ ржка братска на гордитѣ и непрѣклонни борци отъ Сѣверна България.

Но уви! то бѣше само една сладка мечта, както сладка мечта бѣ изобщо цѣлия блѣнъ на възстанието.

Нека вървимъ кротко по стжпкитѣ имъ. Хвърковатата чета има пжтеводитель най-яркатата звѣзда на тракийския бунтъ и на цѣлата Априлска революция — Бенковски, а копривщенската чета водятъ не по малко свѣтлитѣ жреци на свободата: Воловъ, Каблешковъ и Икономовъ. Като ги слѣдимъ, ние ще имаме двѣ важни задачи: да освѣтлимъ докрай героичната сждба на тѣзи гиганти на свободата и послѣ сжщо да изброимъ всички още, макаръ слаби сблъсквания на споменатата българска мощь съ турскитѣ освирепѣли пълчища.

Рано сутриньта, на 2 Май, Хвърковатата чета била на Сивитѣ грамади, а послѣ и на Лисецъ, които сж поли на Братия. Отъ Лисецъ Панагюрище лежи подъ нозѣтѣ „като на тава", както се изразява З. Стояновъ. Къмъ четата никой не се присъединилъ, нито отъ Поибрене, ни отъ Мечка. На мѣстото на Панагюрище сега се виждали гжсти облаци отъ димъ, които се издигали бавно и задушително отъ догарящия пожаръ. Забѣгнали панагюрци имало съ челядьта въ шумака на Раслатица — току въ подножието на Лисецъ. Тамъ лежали тѣ въ хладната и влажна пролѣтна нощь подъ открито небе, кои яли, кои не.

Бенковски опиталъ да събере панагюрци, да усили четата и да удари на неприятеля, макаръ, разбира се, кжсно и да бѣше вече. Той повикалъ Маринъ Шишковъ, Тома Георгиевъ, Бѣлопитовъ, и нѣколко още други и пратилъ ги въ гората съ поржка, да привикатъ колкото момчета въоржжени има отъ разбитата панагюрска войска да се явятъ при него. Сжщеврѣменно, пратилъ и единъ куриеръ да иска бърза

помощь отъ Копривщица: петстотинъ души искалъ той отъ тамъ, безъ да мисли, че славното чорбаджийско село бѣ вече замѣнило позорно бунтовния калпакъ съ кирливия турски фесъ. Разбира се, куриера се върналъ съ неутѣшителна вѣсть. Освѣнъ това, Копривщица била вече обсадена отъ Хасанъ бей съ златишкитѣ башибозуци. Пратеникътъ не можилъ ни да влѣзе въ селото.

Другитѣ пратеници на Бенковски скитали до слѣдъ обѣдъ по ребрата на Братия, но и тѣ нѣмали успѣхъ. М. Шишковъ намѣрилъ жена си ранена нѣкждѣ и при нея останалъ и при дѣцата си. Тома Георгиевъ и Бѣлопитовъ описали прѣдъ изоставения воевода жестокото положение на работитѣ както трѣба: нищо не могло да се направи.

И тукъ, между панагюрци, както всѣкждѣ другадѣ, разочарованието и бѣдитѣ бѣха докарали, разбира се, извѣстенъ моралентъ отпадъкъ, макаръ и въ ограничени размѣри. Т. Георгиевъ споменува въ запискитѣ си, че прѣди Бенковски да тръгне за Стара планина, между другитѣ горчевини ималъ и това, да узнае, че нѣкои панагюрци искали да го убиятъ. „По побуждение на нѣкои отъ противницитѣ на възстанието, казва той, прѣди да отвори Сърбия война, готвило се убийство на Бенковски." [1]) Макаръ това съпоставление на Бенковски съ Сърбия и да свързва само чрѣзъ кралимаркови скокъ понятия не сходни помежду си, макаръ то и да граничи дори съ безсмислица, азъ пакъ направихъ всичко за да провѣря обстоятелствата на тоя комплотъ, но никакви слѣди не сж останали отъ него, или поне старателно сега се прикриватъ. Всѣкой случай, трѣба за такова нѣщо да се е говорило около Бенковски, по прѣдположение или подозрение, като за поводъ сж имали естествената, разбира се, упадналость и хладината на хората, но сериозенъ замисълъ за убийство едва ли ще да е сжществувалъ. Ний допущаме дори, че нѣкои по-слабодушни личности и да сж се заканвали да отмжстятъ на главния виновникъ на тѣхнитѣ нещастия, пакъ прѣдъ очитѣ на самия Бенковски никой нищо, навѣрно, не ще да е прѣдприелъ. Иначе, щѣше

1) „Бѣлѣжки и пр. 31.

не само Т. Георгиевъ да споменува за туй, но и други можеха да ни кажатъ по нѣщо. З. Стояновъ бѣлѣжи, че хората на Раслатица ги гледали „твърдѣ съ добро око".[1]) За комплотъ той казва, че Т. Георгиевъ, като ходилъ, чулъ да се говори изъ възстаническитѣ бѣжанци, но З. Стояновъ самъ не гарантира.[2])

Между това, не само нови другари не приидвали, но и старитѣ зели да се губятъ. З. Стояновъ споменува за нѣколко души, които се явили при Бенковски, но не казва по-нататъкъ дали сж останали съ него. Това сж били, навѣрно, лица, които, щомъ пристигнала четата, намѣрили се на близу отъ нѣя и не искали да се скриятъ. З. Стояновъ е не само повръхностенъ и неточенъ въ тоя пунктъ, но още и противорѣчивъ. Той казва първо: „мнозина отъ панагюрскитѣ юнаци не закъснѣха да се явятъ съ оржжието си при насъ, [3]) а малко по-късно казва другояче: „Освѣнъ нѣколко души, които бѣха дошли още въ начало, повечето неканени, никой другъ не се явяваше". Неклановичъ въ своитѣ спомени пише, че никой новъ не се явилъ при Бенковски, което ще бжде най-вѣроятно. Явилитѣ се „неканени", за които споменува З. Стояновъ, навѣрно не сж се присъединили къмъ четата.

При тѣзи условия, за едно нападение върху турцитѣ не е можело, разбира се, нито да се мисли. Крайчо, пратенъ да узнае численностьта на неприятеля, донесълъ, което трѣба и което ние твърдѣ добрѣ знаемъ: четата бѣше ничтожна, за да излѣзе сама противъ страшния многочисленъ врагъ.

Тогава, при общо съвѣщание и сжщия день, 2 Май, рѣшили да тръгнатъ незабавно за Стара-Планина. Пжтьтъ имъ билъ прѣзъ Петричъ.

Четата състояла отъ осемдесеть души. [4])

Привечерь били въ Петричъ. Тукъ нѣмало ни жива душа. Почакали да се мръкне и тогасъ едвамъ дружината хванала пжтя за Стара-Планина. Но тукъ липсалъ Крайчо Самоходовъ,

1) „Записки" 165.
2) Ibid. 166.
3) Ibid., 150.
4) Т. Георгиевъ „Бѣлѣжки и пр" — 31.

знаменосеца на четата. Той оставилъ знамето забучено на една висока могила, а самъ се скрилъ въ горитѣ, отдѣто послѣ се връща въ Панагюрище. [1]) Бенковски пратилъ да го уловатъ, но не го намѣрили. Знаменосецъ на четата cтаналъ отъ тукъ на тъй Стефанъ Радоичъ (Стефо).

Напустнали четата сѫщо Тодоръ Влайковъ и Радъ Джуновъ, съ позволение, като сѣмейни хора. Както Крайчо, тъй и послѣднитѣ се укриватъ послѣ въ Срѣдна гора и уцѣляватъ.

Цѣлата нощь вървѣли. Прѣминали прѣзъ Златишко поле, подъ Мирково, и хванали Балкана на горѣ, на ребрата на който поздравили зората, на 3 Май, върху голата рѫтлина, Бабата. Ударили въ дѣсно. Наблизо въ лѣво остава Етрополе.

Тукъ забѣгнали отъ четата Тодоръ Банченина (хайдутинъ) и вѣтренеца Пено Хайдутина. Двамата хайдути отвели съ себе си и 6 отъ най-добритѣ коне на четата, между които оня на Бенковски, на Сутичъ и Неклановичъ и Мария Сутичъ.

Нощували на височинитѣ надъ Етрополе. Тукъ балканския ситенъ дъждецъ се прѣвърналъ въ лапавица, та измѫчилъ и така измѫченитѣ нещастни възстанници. Настаналиятъ день, 4 Май, билъ мъгливъ. Дружината минала прохода прѣзъ Лопянската планина и не много извървѣли, защото врѣмето прѣчило и сами тѣ не знаяли посока, по която да се движатъ. Въ прохода тѣ били съзрѣни отъ потера, която хванала стѫпкитѣ имъ и зела да ги слѣди. Тѣ прѣспали въ една гора по височинитѣ и зараньта, 5 Май, продължили своя пѫть нагорѣ.

Въ единъ долъ забѣлѣзватъ кошари и нѣколко души се отдѣлили съ мисъль да намѣрятъ хлѣбъ и агнета. Но тамъ нѣйдѣ потерата се била скрила и ненадѣйно нападнала изъ засада отишлитѣ за храна момчета, които сега се разпилѣли кой на кѫдѣто види. Сава Давидовичъ падналъ на мѣсто; паднали и двѣ още момчета. Двама се върнали ранени: Господинъ Бакърджията и Янко Копривщенеца; Ив. Неклановичъ билъ сѫщо раненъ.

1) З. Стояновъ „Записки" 182.

Тукъ скитали по тия мѣста безъ посока, изнурени, убити духомъ, и прѣнощували на 5 срѣщу 6 Май срѣдъ буковата гора. Дошла имъ идеята да заколятъ конь, което и направили, за да успокоятъ гладнитѣ си стомаси. Единъ четири годишенъ конь, който принадлежалъ на Павелъ Шоповъ, станалъ жертва на бунтовническитѣ ножове.

На 6 Май сжщо скитатъ мъртвешки, безъ посока. Биватъ отъ близо слѣдени отъ потера, която ги напада изъ засада, като залъгала множина момчета съ блѣяне ужъ на овци. Тукъ паднали петь — шесть души отъ борцитѣ. Множина се изгубили въ бърканицата, въ врѣме на нападанието, защото уморената дружина се била разточила на дълго: по-силнитѣ вървѣли напрѣдъ и причаквали отпадналитѣ си другари.

Тукъ падналъ Бѣлопитовъ. Той билъ само раненъ, но турцитѣ го съсѣкли. Носилъ всичката комитетска кореспонденция, която паднала въ вражески ржцѣ[2]).

Между изгубенитѣ били още и Докторъ Соколски, Т. Георгиевъ — всичко петнадесеть души — разпилѣни изъ гората и изловени малко по-късно на разни мѣста: Орхание, Етрополе, Мирково и пр.[3]), между игубенитѣ З. Стояновъ туря и трима далматинци, което Неклановичъ въ запискитѣ си не споменува.

Т. Бѣлопитовъ.

Останали само около двадесеть и петь души.

Дружината била близу при село Лопянъ, което остава въ лѣво. Наблизу е селото Брусенъ, а малко по далечъ въ дѣсно — Тетевенъ. Хванали трима лопянци, които казали, че селото имъ се намира на около два часа пжть. Тая срѣща възродявала измжчената чета, която отъ 5 дни не била виждала живъ свой човѣкъ. Двамата дошли до село

1) в. Неклановичъ, 29.
2) З. Стояновъ „Записки“ 214.
3) Т. Георгиевъ „Бѣлѣжки и пр.“ стр. 39.

и донесли хлѣбъ, ягнета, сланина и кисело млѣко. Нощьта, 7 срѣщу 8 Май, били водени отъ тѣзи овчари, които въ тъмнината успѣли да избѣгатъ.

Вървѣли почти цѣлата нощь.

Като се съмнало, дружината се вече била надвѣсила надъ долината на Тетевенъ. Въ това нощно скитане се изгубили още нѣколко момчета. 1) Градътъ билъ близо. Единъ овчарь, на име Станчо, обадилъ, че въ Тетевенъ има много войска. Дружината паднала въ крайно униние.

На заранньта, 8 май, Бенковски показалъ самъ рѣшение да се раздѣлятъ останалитѣ петнадесеть-двадесетина души, а съ него си искалъ да земе само твърдѣ малцина— до петь души: З. Стояновъ, отецъ Кирилъ и двама далматинци.

Но цѣлата колония на далматинцитѣ, прѣдвидъ на безизходното положение на четата, рѣшила да се прѣдаде, Съ нея потеглили и нѣкои момчета. Други рѣшили да се върнатъ назадъ въ Тракия. Раздѣлата станала съ братски прѣгръщания. Рѣшенитѣ да се прѣдадатъ се обезоржжили. З. Стояновъ зелъ винчестера на Кр. Неклановичъ. Бенковски тръгналъ съ Зах. Стояновъ и отецъ Кирилъ, зели още Стефо, който не искалъ да се раздѣли отъ воеводата.

Имало и други такива, които искали да умратъ съ воеводата заедно. Тѣ сж били барометра на тоя драматически моментъ, дѣто вѣрнитѣ и покорни войници се показватъ по-велики въ душата си, отколкото тѣхния генералъ.

Безсърдеченъ, като всѣки резонеръ, въ минута, когато прояви енергия, Бенковски заповѣдалъ да обърнатъ пушки срѣщу тѣзи покорни герои 2), безъ да мисли, че съ тази си постжпка запечатва съ безславие своя кратъкъ и буренъ животъ.

Имената на пропжденитѣ се помнятъ донѣкждѣ, защото имаме доста живи отъ тѣхъ. Павелъ Захариевъ Койчевъ, неотдавна кметъ въ Панагюрище, Павелъ П. Шоповъ, също живъ, и Стефанъ Г. Х. Дулчовъ се отбили въ Черни Витъ и отъ тамъ, водени отъ единъ селянинъ, прѣдали се на

1) З. Стояновъ, „Записки“ 29[illegible].
2) З. Стояновъ, „Записки“ 29[illegible].

властьта въ Тетевенъ. Отъ панагюрци още имаме: Нено Якововъ и братия Ангелъ и Станчо Станчеви. Нено е живъ и Станчо сѫщо. Послѣдния до неотдавна бѣше градинаръ въ Пловдивъ. Отдѣлили се и деветь души калугеровци, които него день сѫщо се прѣдали въ Тетевенъ. Имената имъ сѫ: Тома Г. Сираковъ, Захарий Стояновъ Сираковъ, братовчедъ на първия, Атанасъ Тренчевъ Котовъ, Ив. Кр. Котовъ, Никола А. Лазаровъ, Ил. Л. Чергаровъ, Христоско (Гачо) Райкинъ, Колю Васелинъ и Г. Т. Керемидовъ. Още единъ калугеровецъ, Ангелъ Керемидовъ, падналъ при послѣдното нападение. За нѣкои отъ тѣзи, напр. Захарий Ст. Сираковъ и Тома Сираковъ споменува и Захарий Стояновъ, че сѫ били прѣдани на дѣлото и твърдѣ юначни мѫже [1]). Бенковски се отдѣлилъ отъ всички тия прѣдани хора, защото намиралъ, че като се раздѣлятъ на малки групи, улеснява се бѣгането, съ други думи, защото бързалъ да осигури, до нѣкѫдѣ, своята собствена кожа.

Отдѣленитѣ далматинци били хванати веднага отъ потерата и откарани въ Тетевенъ, отъ тамъ въ София. Били злѣ изтезавани. Български селяни отъ Български Изворъ ги приели братски и нахранили. Съ голѣма мѫка стигнали въ София, отъ дѣто послѣ бидоха освободени като чужди поданици.

Бенковски, като отпѫдилъ тъй безсърдечно своитѣ юначни съратници, скрилъ се, заедно съ тримата си другари, въ една пещера, която имъ показалъ овчарьтъ Станчо. Като се бояли да не бѫдатъ заловени тамъ, хванали пакъ височинитѣ на балкана и се надвѣсили надъ село Брусенъ. Тукъ, въ една пуста кошара, нощуватъ на 7 срѣщу 8 Май, срѣдъ лапавица и снѣгъ, описани живописно отъ Захарий Стояновъ [2]).

Отъ тукъ единъ отъ овчаритѣ, Нено Николовъ, [3]) кога се съмнало, на 8 Май, завелъ ги до друга кошара, кѫдѣ Тетевенъ, на Свинарската лѫка. Почти цѣлъ день скитали прѣзъ непроходими усои, замъркнали на снѣга, подъ открито небе, и на 9 по пладне били вече на Свинарска лѫка

1) „Записки“, ч. II — 242.
2) „Записки“ 248
3) Г. Димитриевъ „Княж. България, ст. 435.

— два и половина часа отъ Тетевенъ. Тукъ тѣхния пжтеводитель ги прѣдалъ въ грижливитѣ ржцѣ на Вълю Стоиловъ Мечката отъ Горнянската рѣка, тетевенскитѣ колиби. Замръкнали въ една скрита и отстранена пещера, въ която ги закаралъ бае Вълю. Тукъ прѣнощували. На другия день промѣнятъ влажната пещера и прѣспали въ единъ долъ изъ балкана, указанъ пакъ отъ Въля. (Отъ лѣво кошара и отъ дѣсно Свинарица); малко по-долу тече р. Рибарица. На 11 се поздравили поради праздника Кирилъ и Методий. Пакъ прѣнощували на сжщото мѣсто, храна имъ носилъ Вълю, който хитро се опиталъ да ги накара да захвърлятъ и дрѣхи и оржжие. На слѣдующия день, едва привечерь, явилъ се благодѣтельтъ имъ и повелъ ги къмъ рѣката Костина или Свинарска, до кошарата на нѣкакъвъ свой зеть. До една ливада, дѣто имало мостенце, наредили се да минатъ единъ по единъ. Тукъ имало скроена отъ рано, по прѣдателство на Въля, засада. Загърмѣли ненадѣйно пушки: убийцитѣ били шестнадесеть души помаци. Бенковски падналъ убитъ на мѣсто. Отецъ Кирилъ и Стефанъ Радоичъ паднали ранени. Отецъ Кирилъ послѣ умрѣ въ заточение. Само Захарий Стояновъ сполучилъ да се измъкне живъ. Той се скиталъ още цѣла недѣля изъ гората, додѣто хванали и него; той билъ закаранъ въ Троянъ. Съ смъртьта на Бенковски изгубва се не само най-голѣмиятъ виновникъ на Тракийското възстание, но угасва едва ли не и послѣдния лжчъ отъ това възстание, защото Бенковски е единъ отъ послѣднитѣ въоржжени бунтовници.

Всички други, които се отдѣлиха по-рано отъ четата и които скитатъ изъ горитѣ, биватъ изловени единъ по единъ, което впрочемъ се и спомена вече.

Отецъ Кирилъ.

II.

Сѫдбата на копривщенската чета. Съставътъ на четата. Воловъ съ трима загубени. Пѫтьтъ на четворицата. Смъртьта на Караджова [illegible] съ други деветь другари. Пѫтьтъ на четата. Четворица за Сопотъ. Кѫдѣ се отдѣлятъ Каблешковъ, Даскалъ Найденъ, Почековъ и Търневъ. Сѫдбата на послѣднитѣ единадесеть душа. Надъ Троянския монастиръ. Кѫмъ Мара Гидикъ. Хващането на Хорча. Около Търново. Прѣдложение за [illegible] раздѣла. Осѫдителната страна. Три групи. Хващането на синджирлийци. Сѫдбата на копривщенското знаме. Смъртьта на Воловъ, Икономовъ и Стоянъ Ангеловъ отъ Т. Пазарджикъ. Спасенитѣ Бобековъ, Манчо Маневъ и Хр. Драгановъ. Животътъ имъ въ Самоводени. Срѣща съ Стамболова. [illegible] въ Ромѫния. Смъртьта на Търневъ и Почековъ. Хващането на Каблешковъ и даскалъ Найденъ. Грозната смърть на четворицата въ Сопотъ. Прѣдателя [illegible].

Нека прослѣдимъ сѫдбата на копривщенската чета, за да заключимъ разказа си за окървавена Тракия.

И тъй, Воловъ, Икономовъ, Каблешковъ, Найденъ Н. Стояновъ, Павелъ Бобековъ, Н. Караджовъ, Г. Търневъ, Хорчо, Манчо Маневъ, Танчо Шабанътъ и Н. Бѣлоплѣдовъ — все отборъ сили — потеглятъ, на 30 Априли, въ два часа по турски прѣзъ нощьта, за Балкана, по направление кѫмъ Троянъ.

Хр. Драгановъ, въ своитѣ записки, именува измежду другаритѣ си още: Хар. Караджовъ, братъ на Никола, Григоръ Бошковъ Поповъ, Атанасъ Миковъ Поповъ, Христо Труфчевъ — отъ Клисура, Стефанъ Почековъ — отъ Казанлъкъ, но пакъ учитель въ Клисура, Сгео (Стефанъ) Невчевъ Стоевъ и Ив. Г. Поповъ, което е погрѣшно, и трѣбва да се чете Колю попъ Димитровъ отъ Синджирлии и Невчо Налбантина отъ Голѣмо (Старо Ново село)[1], но родомъ, както знаемъ, отъ Душанци, при Копривщица, които ний ще срѣщнемъ и по-нататъкъ. Четата състояла отъ двадесеть и седемь души, които при самото сражение не ся биле повече. И тукъ числото при разказитѣ [illegible] играе до невѣроятность. Г. Димитровъ ни говори [illegible] отъ тридесеть и [illegible] ратници. [illegible] двадесеть души[2], въ [illegible] е непрежено и тукъ съ цифрата: [illegible]

---

1) Страница [illegible]
2) „Записки" II [illegible]

сж вече само „стотина“ [1]) и пакъ нѣкждѣ сж цѣли двѣстѣ и четиредесеть души [2])!

Четата не вървѣла дълго врѣме скупомъ; хората зели скоро да се губятъ въ тъмната нощь — едни насамъ други нататъкъ. Прочее, на съмване, тѣ останали само двадесеть и седемь души.

Първоначално почти сж на коне, ала щомъ поематъ стърмната урва на планината, конетѣ били напждени.

Когато се спущали къмъ клисурската мѣстность, „Каменидица,“ дружината спрѣла да си почине въ една гора, а Воловъ, Н. Караджовъ, Манчо Маневъ и Хр. Драгановъ подминали съ намѣрение да причакатъ по-нататъкъ другаритѣ си. Сетнѣ вече не могли да се намѣрятъ. Отдѣленитѣ въ зори поели върлитѣ поли на Балкана, като се държали все къмъ Сѣверо-Изтокъ. Къмъ тѣзи четирима Бѣловѣждовъ [3]) погрѣшно смѣта и Бобековъ.

Отдѣленитѣ четворица стигатъ на 1 Май на Велюва черкова — клисурска мѣстность въ Балкана. Прѣзъ деньтъ тѣ сж надъ самата Клисура и виждатъ нейнитѣ развалини. Тѣ забѣлѣзали и къмъ Златица башибозука, който пъплѣше за Копривщица. До вечерьта стигатъ самия гребенъ на Балкана, дѣто и нощуватъ.

На 2 Май намиратъ пжтя, който води отъ Клисура до Тетевенъ, и по който и тръгватъ. На билото на планината ги срѣща потера, състояща отъ стражари и башибозуци, тридесеть — четиридесеть души, съ които почватъ прѣстрѣлка. Тѣ заематъ позиция на една скала, но потерата, като разбрала, че само сж четворица, насилва да ги заобиколи. Като виждатъ опасностьта, троицата избѣгватъ въ ближната гора; тѣ се спасиха. Н. Караджовъ, който билъ твърдѣ отпадналъ, остава на скалата, дѣто на утриньта си намира и гроба отъ настжпилия башибозукъ. Впрочемъ, върху тоя пунктъ сжществува разнорѣчие. [4])

1) Ibid , 108.
2) Ibid., 257.
3) „Първа пушка“ 98.
4) Азъ прѣдадохъ тукъ разказа на Хр. Драгановъ, който бѣше добъръ да ми даде запискитѣ си. Манчо Казва, че прѣди да се тегаятъ на скалата, въ нейнитѣ поли тѣ се натъкнали неочаквано на потера; тая дала залпъ и

Наблизо въ гората прѣспали забѣгналитѣ троица другари. На 3 Май скитали почти безцѣлно изъ лѣса, като слѣзли долу по сѣверния склонъ на Стара-планина и на мръкване пакъ поели билото. Узнали отъ единъ селякъ, който сечелъ дърва въ гората, че въ Троянъ нѣмало възстание, ала пакъ хванали пжтя къмъ Троянския манастиръ, дѣто Воловъ имаше, както знаемъ, познати и дѣто се надѣе сега да намѣри каква-годѣ помощь.

На 4 Май се нахранили на краварника на нѣкой си Х. Петъръ, на самото било на планината и продължили пжтя си за къмъ манастиря. Подушили засада отъ турци, затуй трѣбало прѣзъ нощьта да пжтуватъ, а прѣзъ деня да се криятъ. Нощьта била тъмна и забъркали пжтя. Измжчени посрѣщнали 5 Май срѣдъ балканскитѣ усои, слѣдъ като ги мокрилъ دъждъ цѣлата нощь. Този день пакъ се хранили при нѣкои дърводѣлци изъ гората съ чорба отъ бобъ и замръкнали на близо. Нощьта била пакъ дъждовна.

На 6 Май се борили съ мъглата, безъ да могатъ да опрѣдѣлятъ посоката, която трѣба да държатъ. Къмъ пладне на 6 Май, намѣрили случайно при една кошара деветьтѣ души отъ изгубената дружина. Тия деветь души, остатъкъ отъ цѣлата чета бѣха: Г. Икономовъ, Павелъ Бобековъ, Хорчовъ, Стео Ненчовъ Стоевъ, Колю П. Димитровъ отъ Синджирлии, Ненчо Налбантина, Найденъ Сланинковъ, Петко Шаламанътъ отъ Калоферъ (кюркчия въ Елешница), и Стоянъ Ангеловъ отъ Татаръ Пазарджикъ (убиецътъ на Неджипъ бея.)

Когато четворицата на 2 Май се сражавали на скалата, дѣто падна Н. Караджовъ, другитѣ чули гърмежитѣ и само зели позиция до една кула, а да се покажатъ не смѣли.

Но нека видимъ, какво бѣше станало съ цѣлата чета.

Казахме, че всички бѣха двадесетъ и седемь души, а слѣдъ като още първия день съ Воловъ се отдѣлятъ четворица, оставаха двадесеть и три. Сега, ето какъ се пръснали и тѣзи. Всички желаяли да намѣрятъ изгубенитѣ, още

Н. Караджовъ падналъ на мѣсто. Останалитѣ трима се качили на скалата и дали отпоръ. Турцитѣ на четири пжти правили обходъ; Манчо и Хр. Драгановъ държели двѣтѣ крила, а Воловъ срѣлялъ правъ и задружно тъй отблъсвили атакитѣ. Разликата, въ сжщность не е голѣма.

знаменосеца на четата. Той оставилъ знамето забучено н
една висока могила, а самъ се скрилъ въ горитѣ, отдѣт
послѣ се връща въ Панагюрище.[1] Бенковски пратилъ д
го уловатъ, но не го намѣрили. Знаменосецъ на четата ста
налъ отъ тукъ на тъй Стефанъ Радоичъ (Стефо).

Напустнали четата сѫщо Тодоръ Влайковъ и Рад
Джуновъ, съ позволение, като сѣмейни хора. Както Крайчо
тъй и послѣднитѣ се укриватъ послѣ въ Срѣдна гора
уцѣляватъ.

Цѣлата нощь вървѣли. Прѣминали прѣзъ Златишк
поле, подъ Мирково, и хванали Балкана на горѣ, на реб—
рата на който поздравили зората, на 3 Май, върху голат
рѫтлина, Бабата. Ударили въ дѣсно. Наблизо въ лѣв
остава Етрополе.

Тукъ забѣгнали отъ четата Тодоръ Банченина (хайду—дутинъ) и вѣтренеца Пено Хайдутина. Двамата хайдути отвели съ себе си и 6 отъ най-добритѣ коне на четата, между които оня на Бенковски, на Сутичъ и Неклановичъ и Мария Сутичъ.

Нощували на височинитѣ надъ Етрополе. Тукъ балканския ситенъ дъждецъ се прѣвърналъ въ лапавица, та измѫчилъ и така измѫченитѣ нещастни възстанници. Настаналиятъ день, 4 Май, билъ мъгливъ. Дружината минала прохода прѣзъ Лопянската планина и не много извървѣли, защото врѣмето прѣчило и сами тѣ не знаяли посока, по която да се движатъ. Въ прохода тѣ били съзрѣни отъ потера, която хванала стѫпкитѣ имъ и зела да ги слѣди. Тѣ прѣспали въ една гора по височинитѣ и зараньта, 5 Май, продължили своя пѫть нагорѣ.

Въ единъ долъ забѣлѣзватъ кошари и нѣколко души се отдѣлили съ мисъль да намѣрятъ хлѣбъ и ягнета. Но тамъ нѣйдѣ потерата се била скрила и ненадѣйно нападнала изъ засада отишлитѣ за храна момчета, които сега се разпилѣли кой на кѫдѣто види. Сава Давидовичъ падналъ на мѣсто; паднали и двѣ още момчета. Двама се върнали ранени: Господинъ Бакърджията и Янко Копривщенеца; Ив. Неклановичъ билъ сѫщо раненъ.

1) З. Стояновъ „Записки“ 182.

Той послѣ издаде мнозина. Неговата личность е очъртана съ неподражаемъ юморъ отъ Захарий Стояновъ.

И така, останалитѣ деветь души, подъ воеводството на Икономовъ, на 6 Май се намиратъ съ изгубенитѣ първи четворица, безъ Караджова, начело съ Воловъ. Икономовъ билъ вече пратилъ записка до Троянския манастиръ, дѣто ималъ познати, и дѣто дружината искала да слѣзе, но отговорили му, че светилището е забиколено съ турска стража.

Но тъй като новосъбранитѣ сега дванадесеть души бѣха много близо до самия Троянски манастиръ, пратили нова записка до игумена съ извѣстие, че били рѣшени да избиятъ стражата. Игуменътъ ги отсъвѣтвалъ и тогава слабата чета се рѣшила да тръгне по посока къмъ Габровския балканъ.

На 7 Май се отбили всепакъ около манастиря, за да се видятъ, за малко, съ нѣкои познати. Захванало да вали снѣгъ. Наблизо въ една осамотена колиба прѣкарали памятната снѣжна нощь на 7 срѣщу 8 и студенитѣ слѣдующи дни 8, 9 и 10 Май. Послѣдния день, 10 Май, надвѣсили се надъ самия манастиръ.

Тукъ Воловъ ималъ познати хора съзаклетници въ колибитѣ, отъ които повикали четири-петь души. Нѣмало надежда за възстание. Зели хлѣбъ и потеглили за Новоселския балканъ, за Марагидикъ.

На 11 Май сж вече тамъ и срѣщатъ новоселци, пръснати изъ гората и бѣгащи отъ турци. Нощували наблизо, заедно съ много сѣмейства отъ Ново село. Тѣзи ги приели много дружелюбно.

На 12 Май хващатъ право къмъ Марагидикъ. По пжтя се отдѣлили Даскалъ Найденъ Сланинковъ и Петко Шаламанатъ отъ Калоферъ. Послѣдния искалъ да се спаси въ Калоферъ и Даскалъ Найденъ съ него, като приятель. Дружината останала само съ десеть души. На 13 продължили сжщия пжть, слѣдъ като прѣспали на билото. Тоя день стигнали къмъ долината на Тодорчета — най-далечната махла на Тополешката община, Габровска околия, като държали пжтя къмъ Габрово. Тукъ, обаче, отъ едни селяни, които пасѣли конетѣ си въ гората, узнали, че възстанието въ Габрово е до

края смазано, че учители и други сж арестувани и закарани въ Търново. Тогава рѣшили да зематъ направление къмъ Свищовъ и да избѣгатъ, ако може, въ Ромжния. Отбиватъ се съ тѣзи коняри въ Тодорчета, но не прѣспиватъ, а сжщата нощь продължаватъ пжтя си, като прѣкарали цѣлия 14 Май скрити изъ едни камънаци надъ махлата Руевци. 15 Май прѣкарали въ една горичка изъ Трънченската община и прѣзъ нощьта продължили пжтя си къмъ сѣверо-изтокъ. Прѣзъ нощьта скитали изъ градинитѣ на Гарванската община и въ Ликовскитѣ лозя и на съмване, 16 Май, недѣля, отбили се въ една малка воденица. Сжщия день прѣсѣкли пжтя Габрово—Севлиево, газили рѣка Лопушница и държали отъ страни прѣзъ Ариянскитѣ лозя. Сетнѣ продължили пжтя си изъ едно дере, като били издадени отъ селянитѣ, що ги видѣли въ Янковската воденица. Появили се конни стражари. Тѣ се прѣхвърлили прѣзъ отвѣсния спусъкъ на едни като стѣна прави скали—Гарвановъ камъкъ.[1]) Всички могли да се покатерятъ и спасили се; само Хорчо останалъ, защото билъ тежъкъ, отдѣлилъ се отъ дружината и на другия денъ билъ хванатъ и откаранъ въ Търново. — Другитѣ се крили въ единъ храсталакъ задъ стѣната, не могли да бждатъ видени и прѣзъ нощьта продължили своя пжть прѣзъ Козирогската община. Призори стигнали до границата на Фердинандовската община и близо до Аджмово прѣгазили Янтра. Тукъ нѣйдѣ, пакъ въ малка горичка, крили се на 17 Май. Прѣзъ нощьта продължили пакъ. Тукъ узнали отъ едни селяни за участьта на Дрѣновския манастиръ. Прѣгазили пакъ Янтра и скрили се пакъ на 18 Май, като прибѣгвали отъ горичка въ горичка. Прѣзъ нощьта сжщо вървѣли, осъмнали до турското село Шемшу. 19 Май прѣкарали легнали край брѣга на Янтра. Прѣзъ нощьта стигнали до шосето Дрѣново—Търново. Влѣзли въ търновскитѣ лозя и на 20 Май се крили въ една колиба. Прѣзъ нощьта, като извили по височинитѣ на Марино поле, влѣзли въ Търновския боазъ.

Близо до Прѣображенския манастирь, въ гората, прѣкарали 21 Май. Тукъ Воловъ и Икономовъ прѣдложили,

---

[1]) Г. Димитровъ „Княжество Българ

както Бенковски надъ Тетевенъ, да се раздѣлятъ на три групи по трима, за да бждатъ по-малко и по лесно да се спасятъ. Воловъ, Икономовъ и Стоянъ Ангеловъ отъ Т. Пазарджикъ първа група, Бобековъ, Манчо Маневъ и Хр. Драгановъ друга група и Стео Стоевъ, Никола Д. Поповъ и Ненчо Искревъ налбантина—трета група.

Раздѣлили се всепакъ сърдечно, освѣнъ Стео Стоевъ; той не искалъ да се прости съ Икономовъ. „До тукъ те водихъ и служихъ ти, казалъ му той—споредъ както самъ разправя—дѣто знаяхъ пжтя, а отъ тука дѣто ти го знаешъ, а азъ нищо не знамъ, ти ме оставяшъ. На второ пришествие ще се простимъ“! Тѣ склонили най-послѣ да го зематъ, но Ненчо и Даскалъ Колю не рачили да се дѣлятъ, а пъкъ и Стео не искалъ да зарѣже добри приятели.

Хр. Драгановъ бѣлѣжи въ запискитѣ си,[1]) че отъ цѣлата чета само Икономовъ и Воловъ познавали добрѣ тѣзи мѣста и пжтя до Свищовъ, но и тѣ искали да се отдѣлятъ двама, като вѣрвали, че тъй най-лесно ще спасятъ главитѣ си, а за другитѣ не искали и да знаятъ. Никой отъ другитѣ не знаялъ околнитѣ мѣста. Теглата и мизерията бѣха тъй голѣми, че успѣватъ да деморализиратъ и такава идеалистична натура като Воловъ.

Раздѣлата станала на 21 Май вечерьта. Най-напрѣдъ потеглили Воловъ и Икономовъ по боаза; по тѣхъ синджирлийци—пакъ по боаза. Най-послѣ тръгнали Бобековъ, Манчо и Христо Драгановъ.

Отъ всичкитѣ три, двѣтѣ групи не можиха да се спасатъ.

Двамата синджирлийци съ Ненчо Искрйовъ Налбантина били уловени до устието на Янтра и закарани въ Свищовъ.

Споредъ разказътъ на Ст. Стоевъ, тѣ тръгнали за Самоводени. Минали прѣзъ нощьта подъ селото, и прѣгазили моста на Росица. Лежали въ нивитѣ. Прѣзъ нощьта се срѣщнали пакъ съ Воловъ и Икономовъ, но пакъ се раздѣлили. Икономовъ заговорилъ Стео, искалъ да се помирятъ, но той се отказалъ. Отъ едно село, по шосето за

[1]) ...

Бѣла, зели хлѣбъ. Осъмнали на Бѣленския мостъ, но като се бояли да го минатъ денемъ, повърнали се и спали въ нивитѣ. Послѣ, хванали по течението на рѣката къмъ Дунавъ. Осъмнали до нѣкакво село, но караулътъ ги усѣтилъ. Тѣ се скрили въ нѣкакви драки. Дигнала се тревога въ селото. Заградили скривалището имъ и намѣрили ги. Ненчо билъ заточенъ въ Акия, но послѣ повърнали и него при другитѣ въ Кипъръ, дѣто всички били държани въ затворъ. Съ тѣзи трима пропаднало и копривщенското знаме. Ст. Стоевъ бѣше избранъ за знаменосецъ на четата, на която Г. Икономовъ остана докрай воевода. Когато още първата нощь Воловъ се изгубилъ, Ст. Стоевъ навилъ знамето на поясъ и по късно прѣдалъ го, заедно съ оръжието си, на овчаря Къси Колю, около Бѣла. [1])

Воловъ, Икономовъ и Стоянъ стигнали до село Трембешъ, дѣто се крили день-два около една воденица, послѣ потеглили къмъ Бѣла. Тукъ нѣйдѣ не прѣдпазливо седѣли подъ едно дърво. Съзира ги единъ турчинъ (пъдаръ). Искали му тютюнъ и заръчали да не казва. Той съобщилъ въ Бѣла. Потера нападнала незабавно. За да се спасятъ, тѣ се нахвърлили въ Янтра, съ цѣль да я прѣгазятъ. Тя се минавала, но заблудени отъ смущението, тримата нещастни ударили прѣзъ бента. Прочее, и тѣзи трима юначни борци за свобода намиратъ гроба си тукъ, въ Янтра, въ която се удавили. Водата ги отнесла и не знаемъ днесъ къдѣ сж тѣхнитѣ останки. Нѣмаме портрета на Стояна [2]).

1) Бѣловѣждовъ „Първа пушка" стр. 99; Г. Димитровъ „Княж. България" стр. 415.

2) Хр. Драгановъ бѣлѣжи въ запискитѣ си, че двамата апостоли съ Ангеловъ сж стигнали до с. Рѣсенъ и се удавили въ р. Росица, което не е вѣрно. (Записки стр. 41.) Георги Димитровъ пише, че удавянето станало на 22 Май, което не е съгласно съ хода на нѣщата. На 19 Май всички сж били надъ Търново, послѣ прѣминали насамъ, на 21 се раздѣлятъ, а сжщо Г. Димитровъ казва, както отбѣлѣзахъ и азъ, че Воловъ и другаритѣ му прѣкарали нѣколко дни около с. Тъмбрешъ. („Княжество България", стр. 415). Като е тъй, смъртьта на апостолитѣ е била къмъ 25 или 26 Май. Хр. Драгановъ бѣлѣжи сжщо, че два или три дни слѣдъ пристигането имъ въ Самоводени чули да се говори за трима удавени възстаници, което отговаря на хода на нѣщата. Захарий Стояновъ не е билъ добрѣ освѣдоменъ за врѣмето на смъртьта. Той го туря на посоки „послѣ двадесеть дена" („Записки т. III стр. 83) Франговъ бѣлѣжи погрѣшно, че се удавили Воловъ и Манчовъ. („Бѣлочерковската чета въ Дрѣновския манастиръ").

Тримата, Бобековъ, Манчо Маневъ и Христо Драгановъ, единственнитѣ, които се спасиха и не паднаха въ вражески ржцѣ, тръгнали не по стжпкитѣ на своитѣ другари. Тѣ ударили по височинитѣ, защото чули хлопки отъ ближнитѣ тамъ кошари и надвѣсили се надъ Самоводени. Тука слѣзли по баира Кобилица и попаднали въ първата кжща на края —въ Кобилишка махла, у единъ добъръ българинъ, Георги Трифоновъ Гецовъ, у когото прѣдпазливо похлопали прѣзъ нощьта и били приети. Гецовъ ги нахранилъ и укрилъ на 22; той почина на 5 Априлъ 1904; жена му Станка е жива и разказва съ всички подробности случката. Нѣмали хлѣбъ първата нощь и поискали отъ комшиитѣ. Колибата си стои сжщо и до днесъ.

Тогавашния въ Самоводени кметъ, Георги П. Мариновъ, сжщо билъ посветенъ въ укривателството и закрилялъ бѣжанцитѣ. Въ сжщото село крилъ се тогава и Ст. Стамболовъ, съ когото тримата тракийски бѣжанци се срѣщнали. Бобековъ го позналъ макаръ въ селски дрехи и положението на малката дружина се улеснило. Тукъ тѣ прѣкарали цѣлото лѣто.

Най-дълго и най-добрѣ прѣкарали тѣ въ кжщата на добрия старецъ Дѣдо Коста Мицовъ, който ги обичалъ като свои синове. Тоя дѣдо е между мъртвитѣ. Той е оставилъ най-трогателни спомени и въ двамата живи — Манчо и Христо Драгановъ.

Къмъ 15 Августъ Стамболовъ и Хр. Караминковъ прѣхвърлили Дунава. Тѣ извѣстили на оставената дружина за пжтя, който трѣбва да държатъ въ бѣгството, и вѣрнитѣ хора, до които да се обърнатъ. Било къмъ края на Августъ, когато и тримата другари, Бобековъ, Манчо и Хр. Драгановъ прѣминали благополучно Дунава, улеснени отъ патриотитѣ въ Свищовъ.

Нека прослѣдимъ още сждбата на нѣкои отъ тѣзи, що се отдѣлиха по-рано. Каблешковъ и другаритѣ му спѣли дълбоко, когато ги нападнала потерата. Гого Търневъ и Почековъ били заклани на мѣсто, а Каблешковъ и Даскалъ Найденъ ходиха въ Троянъ, Ловечъ и Търново. Н. Бѣловѣждовъ, Хр. Благоевъ и Л. Гиотлийски се въртятъ нѣкое

Най-трогателна отъ всички била сѫдбата на четворица цвѣтущи момци отъ Клисура: Хар. Караджовъ, Гр. П. Божковъ, Христо Труфчевъ и А. П. Минковъ. Знаемъ, че тѣ се бѣха отдѣлили скоро, слѣдъ като Воловъ и другаритѣ

Хр. Труфчевъ. Гр. П. Божковъ. Хар. Караджовъ.

му се губятъ отъ дружината, и искаха да слѣзатъ къмъ Сопотъ, за да се укриятъ тамъ при познати. Слѣдъ дълги скитания тѣ се надвѣсили надъ селото. Черковата е на края на село отъ горна страна. Черковния дворъ е за-

граденъ съ ниска каменна стѣна. Тѣ се прѣхвърлили прѣзъ оградата и притаили се въ училището. Било по дрезгавина призори. Попъ Партени се явилъ да служи утрена. Момцитѣ се обадили на служителката баба Неда, а тази обадила на попа. Тоя се стрѣсналъ и запжтилъ се завчасъ да иде у Чорбаджи Кирка, за да му съобщи за страшнитѣ гости. Момчетата искали само дрѣхи, да се прѣоблекатъ и да бѣгатъ. Попътъ ужъ щѣлъ да се погрижи и затова излѣзълъ. Въ двора на черковата има чешма. Тука е крайнина, както казахме, та наоколо живѣли цигани. Циганитѣ влизали често въ двора за вода. Циганката Арабия влѣзла внезапно и видѣла нѣкои отъ момчетата и, поразена отъ странното имъ облѣкло, притекла се сжщо при Чорбаджията за мюжде (бакшишъ). Когато Попъ Партени, както ни разказва самъ, отворилъ пжтнитѣ врата у Киркови, циганката вече си излизала. „Знамъ вече, знамъ" казалъ чорбаджията, щомъ зарналъ Партения—безъ да му даде да говори—тъй поне разказва Партени, като, навѣрно, иска да изтовари грозното прѣдателство върху циганката. Послѣ това, обаче, Кирковъ, още прѣди попа, тръгналъ да иде въ конака и да обади, а попътъ се прибралъ въ кжщата си и давалъ ухо навънъ, за да чуе, кога ще загърмятъ пушкитѣ. Това и станало, защото отъ конака въ Сопотъ извѣстили скоро въ Карлово. Башибозукътъ запъплилъ прѣзъ лозята и по височинитѣ надъ Сопотъ. Скоро училището било заобиколено отъ всички страни. Бѣднитѣ жертви се скрили въ тавана на училищната стая. Отъ вънъ, прѣзъ прозорцитѣ, запукали пушкитѣ. Куршумитѣ пробили покрива и кръвьта шурнала. Тримата паднали мъртви на мѣсто: Григоръ П. Бошковъ, Хр. Труфчевъ и Ат. П. Минковъ, а Хараламби Караджовъ, тежко раненъ свлекли долу, натоварили го на кола и закарали въ Карлово, а отъ тамъ въ Пловдивъ. Тукъ той скоро издъхналъ.[1])

Тримата паднали били заровени, безъ опѣло, единъ до другъ — нѣкакъ на страна, въ двора на черковата. Главитѣ

1) Нѣкои сж на мнѣние, че Хараламби Караджовъ издъхналъ още по пжтя за Пловдивъ. Това не е вѣрно. Ст. Дрѣнски видѣлъ Хараламби въ затвора. Измжченъ отъ ранитѣ и отъ звѣрски обноски на мжчителитѣ си, Хараламби отпустналъ, казватъ, нѣкои имена, обаче, доколкото можахъ да проуча, никой не е станалъ жертва отъ това.

Наблизо въ гората прѣспали забѣгналитѣ троица другари. На 3 Май скитали почти безцѣлно изъ лѣса, като слѣзли долу по сѣверния склонъ на Стара-планина и на мръкване пакъ поели билото. Узнали отъ единъ селякъ, който сечелъ дърва въ гората, че въ Троянъ нѣмало възстание, ала пакъ хванали пжтя къмъ Троянския манастиръ, дѣто Воловъ имаше, както знаемъ, познати и дѣто се надѣ сега да намѣри каква-годѣ помощь.

На 4 Май се нахранили на краварника на нѣкой си Х. Петъръ, на самото било на планината и продължили пжтя си за къмъ манастиря. Подушили засада отъ турци, затуй трѣбало прѣзъ нощьта да пжтуватъ, а прѣзъ деня да се криятъ. Нощьта била тъмна и забъркали пжтя. Измжчени посрѣщнали 5 Май срѣдъ балканскитѣ усои, слѣдъ като ги мокрилъ дъждъ цѣлата нощь. Този день пакъ се хранили при нѣкои дърводѣлци изъ гората съ чорба отъ бобъ и замръкнали на близо. Нощьта била пакъ дъждовна.

На 6 Май се борили съ мъглата, безъ да могатъ да опрѣдѣлятъ посоката, която трѣба да държатъ. Къмъ пладне на 6 Май, намѣрили случайно при една кошара деветьтѣ души отъ изгубената дружина. Тия деветь души, остатъкъ отъ цѣлата чета бѣха: Г. Икономовъ, Павелъ Бобековъ, Хорчовъ, Стео Ненчовъ Стоевъ, Колю П. Димитровъ отъ Синджирлии, Ненчо Налбантина, Найденъ Сланинковъ, Петко Шаламанътъ отъ Калоферъ (кюркчия въ Елешница), и Стоянъ Ангеловъ отъ Татаръ Пазарджикъ (убиецътъ на Неджипъ бея.)

Когато четворицата на 2 Май се сражавали на скалата, дѣто падна Н. Караджовъ, другитѣ чули гърмежитѣ и само зели позиция до една кула, а да се покажатъ не смѣли.

Но нека видимъ, какво бѣше станало съ цѣлата чета.

Казахме, че всички бѣха двадесетъ и седемь души, а слѣдъ като още първия день съ Воловъ се отдѣлятъ четворица, оставаха двадесеть и три. Сега, ето какъ се пръснали и тѣзи. Всички желаяли да намѣрятъ изгубенитѣ, още

Н. Караджовъ падналъ на мѣсто. Останалитѣ трима се качили на скалата и дали отпоръ. Турцитѣ на четири пжти правили обходъ; Манчо и Хр. Драгановъ държели двѣтѣ крила, а Воловъ срѣлялъ правъ и задружно тъй отблъсвили атакитѣ. Разликата, въ сжшность не е голѣма.

ВТОРИ ОТДѢЛЪ

Възстание въ окрѫзитѣ и възстанници отъ вънъ.

ВТОРИ ОТДѢЛЪ

Възстание въ окрѫзитѣ и възстанници отъ вънъ.

ГЛАВА ПЪРВА.

Въ Сливенъ.

I.

Пакъ прѣдателство. Писмо до Стамболова. Арестуването на Нено Господиновъ. Кървавото писмо отъ Панагюрище. Д. Топаловъ и раздвоение на духоветѣ.

Сѫдбата на възстанието въ другитѣ окрѫзи, откакъ избухна то безъ врѣме въ Панагюрско, зависѣше отъ двѣ обстоятелства: 1. дали извѣстието за възстание, при лошитѣ пѫтни съобщения въ ония врѣмена и при строгия надзоръ на властьта, ще стигне на врѣме и въобще до революционнитѣ центрове и 2. дали послѣднитѣ ще се дигнатъ.

Между това, додѣто се получи извѣстието за възстание, работитѣ въ Сливенъ и въ Търново бѣха зели трѣвоженъ обратъ: и тукъ, както въ Панагюрище, прѣдателството успѣва да изпрѣвари бунтовницитѣ.

За да се разясни това, необходимо е да прѣминемъ за малко въ Търновско. Случкитѣ, които непосрѣдствено прѣдшествуватъ избухването на пожара, сѫ почти еднакви и тукъ, въ Търновско, както и въ Панагюрско, и свързани сѫ тѣсно помежду си. Нека се запознаемъ накратко съ тѣхъ.

Онова, което въ Панагюрище се извърши на 13—14 Априлъ — събранието въ Оборище — прѣдстояло тепърва още да стане и въ Търново. Революционеритѣ на старата столица стояли прѣдъ дилемата: или да приематъ безъ поправка рѣшенията, зети въ Оборище, или сами да привикатъ пакъ подобно общо събрание. Търновци, обаче, спиратъ на послѣдното. Мотивъ за това тѣ сѫ имали въ обстоятелството, че тамъ революционеритѣ въобще сѫ на мнѣние, бунтътъ да се провъзгласи по-късно — нѣщо, което достатъчно се освѣтли и на свое мѣсто.

Събранието е било назначено да бѫде, по всѣка вѣроятность, на 25 Априлъ въ Горна-Орѣховица. [1]) Изискани били прѣдставители и отъ всички околни мѣста, а сѫщо и отъ Сливенъ поканили единъ.

Въ родния градъ на Хаджи Димитра, обаче, срѣщу Гергйовдень, на 23 Априлъ, бѣше убитъ, както знаемъ, бюлюкбашията, който излѣзе да лови Стоилъ войвода въ Балкана.

По поводъ на това събитие, което макаръ и да бѣше насърдчително за бунтовницитѣ, поради успѣшното прѣмахване на единъ отявленъ врагъ, сè пакъ криеше трѣвога въ себе си, защото показа, че властьта не спи, а напротивъ, че е по стѫпкитѣ на възстанието — по поводъ на това, Иларионъ Драгостиновъ отправилъ писмо до Стамболова. Освѣнъ за убийството на бюлюкбашията, сливенскиятъ апостолъ явявалъ сега, че Сливенъ нѣма да прати прѣдставитель на общото събрание, но че ще приеме онова, което се рѣши тамъ.

Ето тукъ, имено, съ туй писмо се почва развързката на събитията. Пратеникъ билъ Г. Николовъ Бъчовката.

---

1) Въ едно писмо на Стамболова изъ Г. Орѣховица до Георги Петковичъ въ Русе, съ дата 18 Априлъ, е казано, между друго: „Отъ вашия градъ се призовава единъ отъ първитѣ работници да дойде на нашето окрѫжно събрание, дѣто ще да се рѣшаватъ най-важнитѣ въпроси за нашиятъ окрѫгъ. Човѣкъ непрѣменно ще да ни изпратите, който да познава добрѣ силата ви и духътъ на населението. Чакаме го безъ друго да пристигне въ петъкъ или сѫбота най-късно". Послѣднитѣ дни сѫ 23 и 24 Априлъ. А щомъ прѣдставительтъ отъ Русчукъ е трѣбвало най-късно да стигне на 24 въ Г. Орѣховица, събранието можеше най-рано да почне на 25. В. Захарий Стояновъ: „Опитъ за биография на Хр. Ботевъ", 299.

Тримата, Бобековъ, Манчо Маневъ и Христо Драгановъ, единственнитѣ, които се спасиха и не паднаха въ вражески ржцѣ, тръгнали не по стжпкитѣ на своитѣ другари. Тѣ ударили по височинитѣ, защото чули хлопки отъ ближнитѣ тамъ кошари и надвѣсили се надъ Самоводени. Тука слѣзли по баира Кобилица и попаднали въ първата кжща на края —въ Кобилишка махла, у единъ добъръ българинъ, Георги Трифоновъ Гецовъ, у когото прѣдпазливо похлопали прѣзъ нощьта и били приети. Гецовъ ги нахранилъ и укрилъ на 22; той почина на 5 Априлъ 1904; жена му Станка е жива и разказва съ всички подробности случката. Нѣмали хлѣбъ първата нощь и поискали отъ комшиитѣ. Колибата си стои сжщо и до днесъ.

Тогавашния въ Самоводени кметъ, Георги П. Мариновъ, сжщо билъ посветенъ въ укривателството и закрилялъ бѣжанцитѣ. Въ сжщото село крилъ се тогава и Ст. Стамболовъ, съ когото тримата тракийски бѣжанци се срѣщнали. Бобековъ го позналъ макаръ въ селски дрехи и положението на малката дружина се улеснило. Тукъ тѣ прѣкарали цѣлото лѣто.

Най-дълго и най-добрѣ прѣкарали тѣ въ кжщата на добрия старецъ Дѣдо Коста Мицовъ, който ги обичалъ като свои синове. Тоя дѣдо е между мъртвитѣ. Той е оставилъ най-трогателни спомени и въ двамата живи — Манчо и Христо Драгановъ.

Къмъ 15 Августъ Стамболовъ и Хр. Караминковъ прѣхвърлили Дунава. Тѣ извѣстили на оставената дружина за пжтя, който трѣбва да държатъ въ бѣгството, и вѣрнитѣ хора, до които да се обърнатъ. Било къмъ края на Августъ, когато и тримата другари, Бобековъ, Манчо и Хр. Драгановъ прѣминали благополучно Дунава, улеснени отъ патриотитѣ въ Свищовъ.

Нека прослѣдимъ още сждбата на нѣкои отъ тѣзи, що се отдѣлиха по-рано. Каблешковъ и другаритѣ му спѣли дълбоко, когато ги нападнала потерата. Гого Търневъ и Почековъ били заклани на мѣсто, а Каблешковъ и Даскалъ Найденъ ходиха въ Троянъ, Ловечъ и Търново. Н. Бѣловѣждовъ, Хр. Благоевъ и Л. Гйотлийски се въртятъ нѣкое

като разстоянието отъ това заминаване, което пакъ точно незнаемъ кога е било, до хващането на Нено Господиновъ, се мжчно опрѣдѣля, а пъкъ и не е далечъ, трѣба да приемемъ, че писмото се е получило едноврѣменно съ хващането на Нено Господиновъ. Живия още Нено Господиновъ, който не изглежда да е особно памятливъ, твърди, че самъ е билъ хванатъ на 26 въ понедѣлникъ; тази дата, обаче, е правоподобна и отговаря на всичко послѣдующе, което ще разкажемъ.

Съ получване на кървавото писмо, било е нарѣдено Курти Стояновъ, Георги Гиндевъ и Стоянъ Ивановъ пждарьтъ да заминатъ за полскитѣ села, да събератъ всички момчета, готови за Балкана, подъ знаме, да ги доведатъ въ града и отъ тукъ да се излѣзе.

На самитѣ балкански села се писало, че и тѣхъ ще заобиколи четата и ще подбере въоржженитѣ хора.

Сжщеврѣменно и въ града свикали общо събрание, съ прѣдставители отъ всички махали. Дошли всичко около петнадесетъ души. Събранието станало подъ единъ орѣхъ въ Котленскитѣ лозя. Всѣкой отъ махаленскитѣ прѣдставители на думи прѣдставилъ съ колко души въоржжени момчета разполага махлата му. Били прѣдставени невѣроятни цифри отъ сто, двѣстѣ и повече души, отъ които нито десетата часть нѣмали пушки, а още по-малко били готови да излѣзатъ. Окончателно рѣшили, новоселци да излѣзатъ най-напрѣдъ, на слѣдующата вечерь да потеглятъ кумлученитѣ а най-послѣ юнацитѣ отъ Клуцохоръ, съ червенитѣ пояси.

Рѣшението било, четата да излѣзе на 1 Май, но като се закъснило, защото момчетата не се събирали, отложило се за 3 Май. Тѣзи дати сж, обаче, твърдѣ ненадеждни. Д. Кукумявковъ пише, че 1 май билъ въ Недѣля, а на ямболци извѣстили да стигнать въ срѣда. [1]) Но 1 Май е сжбота, значи, ямболци трѣбвало да стигнатъ на 5 май. [2])

Тукъ, обаче, станало едно внезапно раздвоение на духоветѣ. Нѣкой си Д. Топаловъ се явилъ самозванъ като

1) „Слив. възстание" стр. 98 и 99.

2) Ще забѣлѣжа, че за тъкмежитѣ на сливенци азъ повѣтствувамъ неохотно: отъ тѣзи тъкмежи нищо не излѣзе. Но изложението имъ бѣше необходимо, за да се отдѣлятъ трицитѣ отъ брашното.

прѣдставитель на Букурешския комитетъ [1]) и заявилъ, че възстанието се отлага, защото генералъ Киселовъ щѣлъ да мине съ въоржжени хора Дунава, а него били длъжни да чакатъ мѣстнитѣ комитети и да се не дигатъ сами. Отъ Влашко щѣли да минатъ още и прѣдводители, които да устроятъ и поведатъ хората. Мнозина повѣрвали и съгласили се да отложатъ тръгването за Балкана.

II.

Бързитѣ мѣрки на Илариона Драгостиновъ и Г. Обретеновъ. Четата въ Балкана. Ратници отъ Ямболъ. Походъ. Нейково и нейковци. Четата въ Жеравна. Потера. Срѣща надъ Нейково. Смъртьта на Обретенова и на Илариона Драгостиновъ. Разпръсване на четата. Смъртьта на Стоилъ воевода. Четицата на Таню Стояновъ.

Илларионъ Драгостиновъ и Обретеновъ, като видѣли ненадеждното състояние на духоветѣ между съгражданитѣ на хаджи Димитра, убѣдили се, че всѣко отлагание ще бжде пагубно, защото ще парализира волята и на останалитѣ още вѣрни съзаклетници. Ето защо, двамата апостоли

[1]) Кукумявковъ „Слив възст." 98.

Историята съ тоя Д. Топаловъ е твърдѣ забавна; той е живъ и притежава всички признаци на единъ ненормаленъ умъ; не вѣрвамъ да е билъ нѣщо повече и въ 1876. Азъ нѣма да се простирамъ за него; психологътъ би намѣрилъ много да изучава. Както мнозина въ оная бурна епоха, Д. Топаловъ страдалъ отъ остра мания да борави съ народни работи и да бжде единъ видъ герой на своето врѣме. Той билъ фотографъ, падалъ се нѣкакъвъ роднина на Рафаилъ Атанасовъ отъ Галацъ и скиталъ нѣкое врѣме въ Влашко. Въ 1875 той е учитель въ Айтошко, обаче, по подозрѣние отъ властьта или по своя воля, пакъ заминалъ, пролѣтьта 1876, за Галацъ. Тукъ, около Рафаелъ Атанасовъ, когото изумѣлиятъ маниякъ и днесъ продължава да нарича, безъ забикалки, глава на централния революционенъ комитетъ, Д. Топаловъ подочулъ да се говори за генералъ Черняевъ, както самъ твърди, или за Киселски, както повѣствува Кукумявковъ — а пъкъ и едното, и другото е възможно. А говорѣше се тогава, че тѣзи генерали ще минатъ въ Сърбия, както наистина, биде по-послѣ, а за тамъ трѣбвало да тръгнатъ всички български воеводи и борци. Това бѣше, както знаемъ, идеята на една голѣма часть отъ нашитѣ емигранти, на чело съ Панайотъ Хитовъ. Казвало се още — а пъкъ и това ний знаемъ — че въ България не трѣбва да възставатъ, прѣди Сърбия да обяви война, защото иначе — всичко бърже ще мине подъ ножъ — което, впрочемъ, и стана. Тѣзи критики разбудили спящата idée fixe на манияка и той лудо запросилъ пари, защото нѣмалъ, и тръгналъ съ новата голѣма звѣзда въ глава за родния си градъ, който искалъ „да спаси" — както помпозно се изразява и сега съ всички интонации на забърканъ умъ. Истина е, че той въ читалището държалъ огнена рѣчь, разколебалъ и тъй хлътналия духъ на сливенци

ла и дѣ се крие четата. Войската, която прѣзъ Ичера се запжтила за Котелъ, стигнала въ Жеравна и сжщо повела нѣкои отъ забѣгналитѣ отъ четата жеравненци, да обадятъ кждѣ сж другаритѣ имъ.

Тъй като пратенитѣ до Нейково закъснѣли да се върнатъ, Стоилъ пакъ страшно се разлютилъ. Той вече усѣщалъ, какъ се разкапва цѣлото дѣло, но инатинъ по своему, бърже повелъ отново четата къмъ Нейково, за да излови и накаже този пжть всичкитѣ. Но тъкмо стигналъ до бичкийницитѣ въ горния край на селото, което лежи въ едно дере, забѣлѣзали войската надъ селото — на пжть за къмъ Жеравна. Възстанницитѣ не разпознали изеднажъ, кого иматъ насрѣща си, но войската, водена отъ хванатитѣ, които й разказали всичкитѣ знаци на четата, зела оврѣме въ обходъ, като се старала да прѣсече на дружината пжтя назадъ за Балкана. Стоилъ ударилъ тогава на дѣсно, възлѣзълъ на срѣщния брѣгъ на Нейковото дере, и заповѣдалъ момчетата да вървятъ къмъ Раково, ближно село посрѣдъ хълместия океанъ на балкана и отечеството на Раковски, оттдѣто тоя носи името си.

Но войската била настжпила близо и завързала се прѣстрѣлка. Стоилъ, Иларионъ, Обрѣтеновъ и Маринъ Димитровъ останали надирѣ, заложили се задъ дървета и зели да гърматъ, за да възпратъ напорътъ на войската, дордѣто четата се отдалечи. Отъ войскаритѣ паднали нѣколко души ударени, а войводата се ранилъ леко въ лѣвата нога, сжщо и Маринъ подъ колѣното, но успѣли да се отдръпнатъ и да стигнатъ отстжпващата чета. Малко по-горѣ, обаче, слѣдъ като минали Соукъ-Бунаръ, въ мѣстностьта Харемъ-Бунаръ, черкезската конница — защото въ потерата имало и такава, — опитала се да прѣсече пжтя на Симеонъ Николовъ, който останалъ малко назадъ. Войводата побързалъ на помощь, пакъ съ сжщитѣ другари, и съ още нѣколко отборъ момчета; всички други пустнали напрѣдъ да държатъ посока край Раково, прѣзъ Демиръ-Капия за Кипиловския балканъ, дѣто мислили да се съединятъ съ четитѣ отъ Търновско.

Въ новата и по-ожесточена прѣстрѣлка, която се почнала, паднали около петь войника, но войводата се ранилъ въ пръста, който, впрочемъ на часа успѣли да прѣвържатъ.

Борбата била неравна, защото четата, като била въоружена съ кремъклийки, които се измокрили и не могли да хващатъ, почти не отговаряла. Само Обретеновъ и Стоилъ

Г. Обретеновъ.

стрѣляли съ своитѣ добри пушки, каквито имали. Обрѣтеновъ, който съ умѣлата стрѣлба привлѣкълъ вниманието на войницитѣ върху себе си, билъ замѣренъ отъ мнозина, улучили го и на мѣсто издъхналъ. Ранени били сжщо К. Кючюковъ и П. Бановъ.

Тръгнали бързо да отстжпятъ, но войската вървѣла по тѣхнитѣ стжпки. Малко по-късно, като спрѣли да си почиватъ, били пакъ нападнати и този пжть разпърсиали се.

ВТОРИ ОТДѢЛЪ

Възстание въ окржзитѣ и възстанници отъ вънъ.

ВТОРИ ОТДѢЛЪ

Възстание въ окржзитѣ и възстанници отъ вънъ.

ГЛАВА ПЪРВА.

Въ Сливенъ.

I.

Пакъ прѣдателство. Писмо до Стамболова. Арестуването на Нено Господиновъ. Кръвавото писмо отъ Панагюрище. Д. Топаловъ и раздвоение на духоветѣ.

Сждбата на възстанието въ другитѣ окржзи, откакъ избухна то безъ врѣме въ Панагюрско, зависѣше отъ двѣ обстоятелства: 1. дали извѣстието за възстание, при лошитѣ пжтни съобщения въ ония врѣмена и при строгия надзоръ на властьта, ще стигне на врѣме и въобще до революционнитѣ центрове и 2. дали послѣднитѣ ще се дигнатъ.

Между това, додѣто се получи извѣстието за възстание, работитѣ въ Сливенъ и въ Търново бѣха зели трѣвоженъ обратъ: и тукъ, както въ Панагюрище, прѣдателството успѣва да изпрѣвари бунтовницитѣ.

За да се разясни това, необходимо е да прѣминемъ за малко въ Търновско. Случкитѣ, които непосрѣдствено прѣдшествуватъ избухването на пожара, сж почти еднакви и тукъ, въ Търновско, както и въ Панагюрско, и свързани сж тѣсно помежду си. Нека се запознаемъ накратко съ тѣхъ.

Онова, което въ Панагюрище се извърши на 13—14 Априлъ — събранието въ Оборище — прѣдстояло тепърва още да стане и въ Търново. Революционеритѣ на старата столица стояли прѣдъ дилемата: или да приематъ безъ поправка рѣшенията, зети въ Оборище, или сами да привикатъ пакъ подобно общо събрание. Търновци, обаче, спиратъ на послѣдното. Мотивъ за това тѣ сѫ имали въ обстоятелството, че тамъ революционеритѣ въобще сѫ на мнѣние, бунтътъ да се провъзгласи по-късно — нѣщо, което достатъчно се освѣтли и на свое мѣсто.

Събранието е било назначено да бѫде, по всѣка вѣроятность, на 25 Априлъ въ Горна-Орѣховица. [1]) Изисквани били прѣдставители и отъ всички околни мѣста, а сѫщо и отъ Сливенъ поканили единъ.

Въ родния градъ на Хаджи Димитра, обаче, срѣщу Гергйовдень, на 23 Априлъ, бѣше убитъ, както знаемъ, бюлюкбашията, който излѣзе да лови Стоилъ войвода въ Балкана.

По поводъ на това събитие, което макаръ и да бѣше насърдчително за бунтовницитѣ, поради успѣшното прѣмахване на единъ отявленъ врагъ, сѐ пакъ криеше трѣвога въ себе си, защото показа, че властьта не спи, а напротивъ, че е по стѫпкитѣ на възстанието — по поводъ на това, Иларионъ Драгостиновъ отправилъ писмо до Стамболова. Освѣнъ за убийството на бюлюкбашията, сливенскиятъ апостолъ извѣвалъ сега, че Сливенъ нѣма да прати прѣдставитель на общото събрание, но че ще приеме онова, което се рѣши тамъ.

Ето тукъ, именно, съ туй писмо се почва развръзката на събитията. Пратеникъ билъ Г. Николовъ Бъчовката.

1) Въ едно писмо на Стамболова изъ Г. Орѣховица до Георги Петковичъ въ Русе, съ дата 18 Априлъ, е казано, между друго: „Отъ вашия градъ се приказваше единъ отъ първитѣ работници за дойде на нашето окрѫжно събрание, дѣто ще да се рѣшаватъ най-важнитѣ въпроси за вашиятъ окрѫгъ. Чакахме непрѣменно ще да ни изпратите, който да познава добрѣ силата ви и духътъ на населението. Чакаме го безъ друго да пристигне въ понедѣлникъ или сѫбота най-късно“. Послѣднитѣ дни са 23 и 24 Априлъ. А понеже прѣдставительтъ отъ Русчукъ е трѣбвало най-късно да стигне на 24 въ Г. Орѣховица, събранието можеше най-рано да почне на 25. В. Захарий Стояновъ „Опитъ за биография на Хр. Ботевъ“. [illegible]

Като се има прѣдвидъ, че убийството е било срѣщу Гергйовдень на 22 Априлъ, или, всѣкой случай, единъ два дни по-късно, [1]) то писмото на Илариона било писано въ свръзка съ тъзи случка и, разбира се, скоро послѣ нея, което се съгласява и съ послѣдующето развитие на събитията.

Пратеникътъ съ писмото намѣрилъ Стамболова въ Горна Орѣховица и на обратенъ пѫть получилъ сѫщо едно писмо отъ Търновския комитетъ за Сливенъ. Г. Николовъ се изказалъ на нѣкакъвъ учитель, навѣрно шпионинъ, съ когото случайно се срѣщналъ въ нѣкаква кръчма[2]).

Кѫщата на Маринъ Станчовъ въ Лѣсковецъ, кѫдѣто се маялъ по-напрѣдъ Бъчовката, била нападната отъ властьта. Слугата на сѫщия изказалъ за полученото писмо отъ Сливенъ. Г. Николовъ, хванатъ тугакси, изповѣдалъ че писмото било му дадено отъ Нено Господиновъ. Той носилъ и револверъ, който казалъ, че принадлежи на сѫщия Нено Господиновъ. Властьта веднага телеграфира въ Сливенъ, и Нено Господиновъ, прѣдседатель на комитета, билъ арестуванъ. Обаче, всички книжа и бунтовнически вещи, които се намирали въ дома му, биватъ набързо прикрити другадѣ и нищо не влѣзло въ турски рѫцѣ.

Арестуването на прѣдседателя силно стрѣснало съзаклетницитѣ. Едноврѣменно, обаче, получило се и кървавото писмо отъ Панагюрище, съ което се извѣстявало, че тамъ развили знамето; то било донесено отъ двама панагюрци, за които ний нѣмаме свѣдения. Писмото окончателно разбутало духоветѣ. Тогава набързо пакъ събрали послѣдни срѣдства за барутъ, олово и други бунтовни потрѣби.

Д. Кукумявковъ казва, че кървавото писмо стигнало „слѣдъ заминуването на пратения отъ Лѣсковецъ;" [3]) тъй

---

[1]] Кукумявковъ „Сливенското възстание" твърди, че е срѣщу Гергйовдень; Нено Господиновъ — че е два-три дни по-късно или пъкъ по-рано. „Спомени". Стр. 85.

[2]) Но ще добавя, че туй твърдене е отъ сливенски източникъ, който не е надѣжденъ: случката става въ Г. Орѣховица, доста далечъ отъ Сливенъ. По разпитванията, които правихъ въ Търновско, властьта по разни пѫтища ще да е била влѣзла въ стѫпкитѣ на съзаклѣтието. Както и да е, подробноститѣ не измѣняватъ сѫществото на работата.

[3]] „Сливенското възстание" 93.

като разстоянието отъ това заминаване, което пакъ точно незнаемъ кога е било, до хващането на Нено Господиновъ, се мжчно опрѣдѣля, а пъкъ и не е далечъ, трѣба да приемемъ, че писмото се е получило едновремѣнно съ хващането на Нено Господиновъ. Живия още Нено Господиновъ, който не изглежда да е особно памятливъ, твърди, че самъ е билъ хванатъ на 26 въ понедѣлникъ; тази дата, обаче, е правоподобна и отговаря на всичко послѣдующе, което ще разкажемъ.

Съ получване на кървавото писмо, било е наредено Курти Стояновъ, Георги Гиндевъ и Стоянъ Ивановъ пждарьтъ да заминатъ за полскитѣ села, да съберать всички момчета, готови за Балкана, подъ знаме, да ги доведатъ въ града и отъ тукъ да се излѣзе.

На самитѣ балкански села се писало, че и тѣхъ ще заобиколи четата и ще подбере въоржженитѣ хора.

Сжщевремѣнно и въ града свикали общо събрание, съ прѣдставители отъ всички махали. Дошли всичко около петнадесетъ души. Събранието станало подъ единъ орѣхъ въ Котленскитѣ лозя. Всѣкой отъ махаленскитѣ прѣдставители на думи прѣдставилъ съ колко души въоржжени момчета разполага махлата му. Били прѣдставени невѣроятни цифри отъ сто, двѣстѣ и повече души, отъ които нито десетата часть нѣмали пушки, а още по-малко били готови да излѣзатъ. Окончателно рѣшили, новоселци да излѣзатъ най-напрѣдъ, на слѣдующата вечерь да потеглятъ кумлученитѣ а най-послѣ юнацитѣ отъ Клуцохоръ. съ червенитѣ пояси.

Рѣшението било, четата да излѣзе на 1 Май, но като се закъснило, защото момчетата не се събирали, отложило се за 3 Май. Тѣзи дати сж, обаче, твърдѣ ненадеждни. Д. Кукумявковъ пише, че 1 май билъ въ Недѣля, а на ямболци извѣстили да стигнать въ срѣда. [1]) Но 1 Май е сжбота, значи, ямболци трѣбвало да стигнатъ на 5 май. [2])

Тукъ, обаче, станало едно внезапно раздвоение на духоветѣ. Нѣкой си Д. Топаловъ се явилъ самозванъ като

1) „Слив. възстание" стр. 98 и 99.

2) Ще забѣлѣжа, че за тъкмежитѣ на сливенци азъ повѣствувамъ неохотно: отъ тѣзи тъкмежи нищо не излѣзе. Но изложението имъ бѣше необходимо, за да се отдѣлятъ трицитѣ отъ брашното.

прѣдставитель на Букурешския комитетъ [1]) и заявилъ, че възстанието се отлага, защото генералъ Киселовъ щѣлъ да мине съ въоржжени хора Дунава, а него били длъжни да чакатъ мѣстнитѣ комитети и да се не дигатъ сами. Отъ Влашко щѣли да минатъ още и прѣдводители, които да устроятъ и поведатъ хората. Мнозина повѣрвали и съгласили се да отложатъ тръгването за Балкана.

II.

Бързитѣ мѣрки на Илариона Драгостиновъ и Г. Обретеновъ. Четата въ Балкана. Ратници отъ Ямболъ. Походъ. Нейково и нейковци. Четата въ Жеравна. Потера. Срѣща надъ Нейково. Смъртьта на Обретенова и на Илариона Драгостиновъ. Разпръсване на четата. Смъртьта на Стоилъ воевода. Четицата на Таню Стояновъ.

Иларионъ Драгостиновъ и Обретеновъ, като видѣли ненадеждното състояние на духоветѣ между съгражданитѣ на хаджи Димитра, убѣдили се, че всѣко отлагание ще бжде пагубно, защото ще парализира волята и на останалитѣ още вѣрни съзаклетници. Ето защо, двамата апостоли

[1]] Кукумявковъ „Слив възст." 98.

Историята съ тоя Д. Топаловъ е твърдѣ забавна; той е живъ и притежава всички признаци на единъ ненормаленъ умъ; не вѣрвамъ да е билъ нѣщо повече и въ 1876. Азъ нѣма да се простирамъ за него; психологътъ би намѣрилъ много да изучава. Както мнозина въ оная бурна епоха, Д. Топаловъ страдалъ отъ остра мания да борави съ народни работи и да бжде единъ видъ герой на своето врѣме. Той билъ фотографъ, падалъ се нѣкакъвъ роднина на Рафаилъ Атанасовъ отъ Галацъ и скиталъ нѣкое врѣме въ Влашко. Въ 1875 той е учитель въ Айтошко, обаче, по подозрѣние отъ властьта или по своя воля, пакъ заминалъ, пролѣтьта 1876, за Галацъ. Тукъ, около Рафаелъ Атанасовъ, когото изумѣлиятъ маниякъ и днесъ продължава да нарича, безъ забикалки, глава на централния революционенъ комитетъ, Д. Топаловъ подочулъ да се говори за генералъ Черняевъ, както самъ твърди, или за Киселски, както повѣствува Кукумявковъ — а пъкъ и едното, и другото е възможно. А говорѣше се тогава, че тѣзи генерали ще минатъ въ Сърбия, както наистина, биде по-послѣ, а за тамъ трѣбвало да тръгнатъ всички български воеводи и борци. Това бѣше, както знаемъ, идеята на една голѣма часть отъ нашитѣ емигранти, на чело съ Панайотъ Хитовъ. Казвало се още—а пъкъ и това ний знаемъ — че въ България не трѣбва да възставатъ, прѣди Сърбия да обяви война, защото иначе — всичко бърже ще мине подъ ножъ — което, впрочемъ, и стана. Тѣзи критики разбудили спящата idée fixe на манияка и той лудо запросилъ пари, защото нѣмалъ, и тръгналъ съ новата голѣма звѣзда въ глава за родния си градъ, който искалъ „да спаси"—както помпозно се изразява и сега съ всички интонации на забърканъ умъ. Истина е, че той въ читалището държалъ огнена рѣчь и разколебалъ и тъй халтавия духъ на сливенци.

неотложно нагласили, щото всички рѣшени за борба момци да излѣзатъ безъ забава на Балкана. Кушъ-бунаръ — единъ отъ високитѣ скалисти върхове надъ Сливенъ, — билъ опрѣдѣленъ за сборенъ пунктъ. На Стоила, съ неговитѣ момчета, извѣстили да чака на близо — въ Кѫшленскитѣ лозя.

Образувала се чета, която излѣзла подъ воеводството на Илврионъ Драгостиновъ и Г. Обретеновъ. Тази чета е била малобройна. Тукъ били: А. Кутевъ, П. Баневъ, Г. Комовъ отъ Кортенъ, Ставри Ненчовъ, Дели Петъръ Гендовъ, Цанко Александровъ, Юрданъ Димитровъ, Стефанъ Кънчевъ и Юрданъ Бакърджиевъ. [1]) Тѣ тръгнали прѣзъ нощьта на 3 Май и се настигнали въ лозята съ Стоила, който ги чакалъ съ своитѣ десетина другари.

Г. Дражевъ, отъ Ямболъ, който срѣщу 1 май идвалъ въ Сливенъ, за да пита послѣденъ пѫть, кога сж рѣшили сливенци да излѣзать, завърналъ се да събере ямболскитѣ въстанници и на 3 Май тръгналъ съ тѣхъ за Балкана, ала прѣдателството го прѣварило. Г. Добревъ билъ праценъ отъ ямболци да купи орѫжие отъ Одринъ. Тукъ властьта го пипнала, турила го подъ изтезания, които го принудили да издаде. Телеграфически било заповѣдано да се заловятъ въ Ямболъ Г. Дражевъ, Киро Икономовъ и Панайотъ Гайдарски, но тѣ успѣли да се укриятъ, благодарение на Василъ Новачковъ, членъ въ меджлиша, който успѣлъ да имъ съобщи правителственото разпорежданне.

Макаръ и да се криелъ, Г. Дражовъ успѣлъ да събере слѣднитѣ момчета: Жеко Андреевъ, Панайотъ Мжнковъ, Ат. Голцовъ и Зах. Величковъ; по пѫтя къмъ тѣхъ се присъединили: Ставри Гажевъ и Стефанъ Сертксстовъ. Всички прѣстояли на слѣдующия день скрити по Кравтаво поле, надъ Сливенъ, и послѣ се съединили съ воеводата на Кушъ Бунаръ.

Стоилъ, съ своята чета, чакалъ на Кушъ-бунаръ нѣколко дни, за да се съберятъ всички момчета отъ Сливенъ, Ямболъ и отъ селата, но никой вече не дошълъ. Тогава напуснали мѣстото и тръгнали по балканскитѣ пѫти, за да се

[1]) Д. Т. Страшимировъ „Слив. възстание“ стр. 107 [illegible] Димитровъ „Княжество България“ [illegible]

присъединятъ отъ тамъ другари. Пжтьтъ имъ билъ найнапрѣдъ за Нейково. Тукъ стигнали на разсъмване, 7 май; четата право теглила на равнището прѣдъ селската черкова: тамъ е сега издигнато училище, Нѣколко момчета тръгнали отъ кжща на кжща, за да изведатъ способнитѣ за оржжие, които трѣбало да вървать съ тѣхъ. Съ новосъбранитѣ извършили клетва въ самата черкова.

Днесъ не може точно да се установи, колко момчета отъ Нейково сж присъединени къмъ юнацитѣ. Числото имъ едва ли ще да е било голѣмо, защото нѣмали оржжие. Помнятъ се имената на слѣднитѣ:

1). Бенчо Пѣевъ	13). Ради Тодоровъ
2). Иванъ Пейковъ	14). Геню Тодоровъ
3). Стефанъ Русевъ	15). Денчо Кирчевъ
4). Василъ Недевъ	16). Стойко Драгоювъ
5). Тодоръ Илиевъ	17). Доню Миховъ
6). Недко Тодоровъ	18). Василъ Добревъ
7). Димитъръ Шериховъ	19). Никола Христовъ
8). Еню Петровъ	20). Сава Милковъ Бебровецъ
9). Кирю Мариновъ	21). Петко Аврамовъ
10). Кирю Стояновъ	22). Атанасъ Петковъ
11). Василъ Костадиновъ	23). Стефанъ Дечевъ
12). Иванъ Костадиновъ	24). Илия Николовъ

Повечето тръгнали съ надежда, да зематъ оржжие отъ Жеравна, но скоро послѣ, единъ-по-единъ се разбѣгали. Други отнели оржжие отъ каракачанитѣ, които кжшлуватъ по тия мѣста.

Слѣдъ часъ или два маене, дружината потеглила за Жеравна. Отъ Нейково до Жеравна е не повече отъ единъ половина часъ. Прочее, стигнали още прѣди обѣдъ.

Въ Жеравна извадили пакъ насила момчета и ги зачислили къмъ четата. Ето и тѣхнитѣ имена:

1). Василъ Дойновъ	7). Вендю Цонковъ
2). Юрданъ Диновъ	8). Иванъ х. Вълковъ
3). Митю Стоян. (дюлгеръ)	9). Руско Жейновъ
4). Стефанъ Д. Хрусановъ	10). Йовчо Николовъ
5). Гани Вичевъ	11). Боню Недѣлчевъ
6). Райно Люцкановъ	12). Киро Цонковъ

13). Нено Ивановъ
14). Райно Ивановъ
15). Колчо отъ Килифарево
16). Симеонъ Райновъ
17). Рашо Ивановъ.

Като земемъ прѣдвидъ, че Стоилъ потегли отъ Сливенъ съ едвамъ десетина момчета, отъ Нейково зема двадесеть и четири и сега оттукъ седемнадесеть, може да опрѣдѣлимъ численностьта на четата — единъ въпросъ, за който различнитѣ източници силно се и различаватъ. Прочее, като приемемъ, че момчетата отъ Сливенъ и Ямболъ сж били двадесеть — по-голѣмо отъ това число не може да се прѣдположи — ще имаме всичко 20+24+17; съ една дума, четата въ Жеравна брояло шестдесеть и едно момчета[1]).

Когато четата стигнала въ Жеравна, въ селото имало трима турци, които продавали брашно. За да не бждатъ издадени по-късно, възстаницитѣ се пуснали да убиятъ тѣзи турци, отъ които единиятъ успѣлъ да избѣга.

Но дружината се маяла твърдѣ малко. Стоилъ, като опитенъ хайдутинъ, не се забравялъ. Потеглили за Разбойна, единъ отъ старопланинскитѣ върхове между Жеравна и Котелъ. Планътъ билъ, да почакатъ тукъ, догдѣ се съператъ още момчета отъ останалитѣ села, и тогава да влѣзатъ въ Котелъ. Воеводата пратилъ И. Жековъ за Градецъ да подкани съзаклетницитѣ да излѣзатъ. А. Гендовъ билъ сжщо пратенъ за Катуница и В. Желчевъ за Медвенъ.

Сжщата вечерь, на 7 срѣщу 8 Май, когато дружината поема ребрата на Разбойна, тя е била спрѣна отъ лошото врѣме: знаемъ вече какъ прѣзъ тази нощь всѣкждѣ валѣ снѣгъ. Четата намалѣла, защото нѣколко отъ нейковскитѣ момчета избѣгали. Като се прѣброили на 8 Май, отъ шестдесеть и единъ останали всичко петдесеть.

1) Георги Димитровъ я начислява на седемдесеть и двама. Нено Господиновъ въ ново врѣме изпросилъ по едно свидѣтелство отъ Жеравна, Сливенъ и въобще отъ всѣкждѣ, кждѣто е могълъ да ходи, въ което се казва, че Стоилъ дошълъ въ Нейково съ осемдесеть и петь момчета. Съ тия свидѣтелства, въ всѣко едно отъ които е трѣбвало непрѣменно, и безъ никаква нужда, да се спомене, че Нено Господиновъ е билъ прѣдседатель на Слив. комитетъ, последния, благодарение на своето класическо невѣжество и на своята изумилость, принася мечешка услуга на историята на миналото. Той безумно желае да означи сливенската чета по-голѣма, отколкото тя е била тя, за да величае, види се, себе си, като прѣдседатель на тамошния комитетъ.

Между първитѣ избѣгали нейковци се споменуватъ: Петко Аврамовъ, Никола Христовъ и Еню Петровъ.

Тъй като нощьта била много студена, дружината слѣзла на Песи долъ, на лѣво отъ Разбойна, по посока къмъ Нейково, въ кѫшлата на Паунъ Дойновъ. Тукъ запалили седемь огнйове, за да се грѣятъ.

Стоилъ билъ лютъ човѣкъ, както ще го видимъ и по-подиръ. Той се страшно разярилъ за избѣгналитѣ и настоявалъ непрѣменно да ги накаже. Отсѣкли прѫчки, съ които щѣли да ги биятъ, и тръгнали пакъ къмъ Нейково, гдѣто се мислило, че ще ги уловятъ. Но още отъ кѫшлата, като авангардъ, били пратени Дончо Кирчевъ и Киро Мариновъ, за да видятъ, има ли турци въ селото.

Между това, обаче, дружината била прѣдадена и потерата дебнала вече по слѣдитѣ й. Когато пратеницитѣ на Стоила се надвѣсили надъ Нейково, потерата владѣяла селото и веднага хванала двамата пратени бунтовници.

Прѣдателството извършилъ единъ циганинъ, когото четата изтървала още по-първия день между Нейково и Жеравна. Той билъ пратенъ отъ мютесарифина като съгледатель, но билъ хванатъ на Кушъ-бунаръ. Четата го повела съ себе си, додѣто отсамъ Нейково той се изскубналъ.

Споредъ нѣкои твърдѣ вѣроятни разкази, освѣнъ този циганинъ прѣдателство било извършено отъ самитѣ жеравненци, които пратили оплакване по дѣдо Петъръ хаджи Стефановъ, че въорѫжени хора нападнали селото имъ. Имало и селяни отъ Нейково, които донесли сѫщото. [1])

Мютесарифинътъ незабавно изпратилъ войска да прѣслѣдва четата, мѣстонахождението на която вече доста добрѣ знаялъ. Едно отдѣление тръгнало отъ къмъ Котелъ, за да я присрѣщне, а друго отдѣление, на 8 май, се озовало въ Нейково, дѣто турило рѫка на пратеницитѣ на Стоила. Избѣгналитѣ момчета, които се криеха въ село, сѫщо били изловени.

Сега, пратеницитѣ на Стоила, съ бой и мѫки, били поведени отъ турската потера да й обадятъ, дѣ именно е спрѣ-

---

1) Сравни Кукумявковъ „Слив. възстание", 130.

ла и дѣ се крие четата. Войската, която прѣзъ Ичера се запжтила за Котелъ, стигнала въ Жеравна и сжщо повела нѣкои отъ забѣгналитѣ отъ четата жеравненци, да обадятъ кждѣ сж другаритѣ имъ.

Тъй като пратенитѣ до Нейково закъснѣли да се върнатъ, Стоилъ пакъ страшно се разлютилъ. Той вече усѣщалъ, какъ се разкапва цѣлото дѣло, но инатинъ по своему, бърже повелъ отново четата къмъ Нейково, за да излови и накаже този пжть всичкитѣ. Но тъкмо стигналъ до бичкийницитѣ въ горния край на селото, което лежи въ едно дере, забѣлѣзали войската надъ селото — на пжть за къмъ Жеравна. Възстанницитѣ не разпознали изеднажъ, кого иматъ насрѣща си, но войската, водена отъ хванатитѣ, които ѝ разказали всичкитѣ знаци на четата, зела оврѣме въ обходъ, като се старала да прѣсече на дружината пжтя назадъ за Балкана. Стоилъ ударилъ тогава на дѣсно, възлѣзълъ на срѣщния брѣгъ на Нейковото дере, и заповѣдалъ момчетата да вървятъ къмъ Раково, ближно село посрѣдъ хълместия океанъ на балкана и отечеството на Раковски, оттдѣто тоя носи името си.

Но войската била настжпила близо и завързала се прѣстрѣлка. Стоилъ, Иларионъ, Обрѣтеновъ и Маринъ Димитровъ останали надирѣ, заложили се задъ дървета и зели да гърматъ, за да възпратъ напорътъ на войската, дордѣто четата се отдалечи. Отъ войскаритѣ паднали нѣколко души ударени, а войводата се ранилъ леко въ лѣвата нога, сжщо и Маринъ подъ колѣното, но успѣли да се отдръпнатъ и да стигнатъ отстжпващата чета. Малко по-горѣ, обаче, слѣдъ като минали Соукъ-Бунаръ, въ мѣстностьта Харемъ-Бунаръ, черкезската конница — защото въ потерата имало и такава, — опитала се да прѣсече пжтя на Симеонъ Николовъ, който останалъ малко назадъ. Войводата побързалъ на помощь, пакъ съ сжщитѣ другари, и съ още нѣколко отборъ момчета; всички други пустнали напрѣдъ да държатъ посока край Раково, прѣзъ Демиръ-Капия за Кипиловския балканъ, дѣто мислили да се съединятъ съ четитѣ отъ Търновско.

Въ новата и по-ожесточена прѣстрѣлка, която се почнала, паднали около петь войника, но войводата се ранилъ въ пръста, който, впрочемъ на часа успѣли да прѣвържатъ.

Борбата била неравна, защото четата, като била въоружена съ кремъклийки, които се измокрили и не могли да хващатъ, почти не отговаряла. Само Обретеновъ и Стоилъ

Г. Обретеновъ.

стрѣляли съ своитѣ добри пушки, каквито имали. Обрѣтеновъ, който съ умѣлата стрѣлба привлѣкълъ вниманието на войницитѣ върху себе си, билъ замѣренъ отъ мнозина, улучили го и на мѣсто издъхналъ. Ранени били сжщо К. Кючюковъ и П. Бановъ.

Тръгнали бързо да отстжпятъ, но войската вървѣла по тѣхнитѣ стжпки. Малко по-късно, като спрѣли да си почиватъ, били пакъ нападнати и този пжть разпърснали се.

Около воеводата били събрани по-силни момчета: Илирионъ, Желчовъ, К. Кавржковъ, Дели П. Гендовъ, З. Великовъ, Ж. Андреевъ, Г. Дражевъ, А. Кутевъ, В. Кавлаковъ, Ст. Серткостовъ, Г. Колювъ и Юрданъ Димитровъ. Други се върнали към Сливенския балканъ.

На 9 май останалитѣ съ воеводата се въртѣли въ Кална Усойна—гориста мѣстность между Раково и Сливенъ. Отъ тукъ хванали пжтя за Твърдишкия балканъ. На 10 тѣ били прѣсрѣщнати на Вратникъ отъ потерата на Османъ Бюлюк-баши. Тукъ падналъ Иларионъ, комуто главата отнесли на прътъ; сжщо били убити В. Кавлаковъ и Серткостовъ, байрактаръ на четата.

Нѣкои се изгубили или избѣгали. Войводата останалъ само съ Г. Дражовъ, К. Кавржковъ, М. Гаджаловъ, В. Желчевъ и А. Кутевъ. Тѣ се смъкнали къмъ селото Бѣла, били прѣдадени отъ едно воловарче, отъ което искали хлѣбъ. Появила се потеря. Тѣ хванали пжтя за Терзоба, тукъ прѣнощували въ лозята. Пратили А. Кутевъ въ селото да вземе хлѣбъ. Той билъ прѣдаденъ отъ дюгенджията Енчу Ивановъ; хванали го. Измжчванъ жестоко, А. Кутевъ издалъ, дѣ се криятъ останалитѣ. Но Стоилъ бѣше прѣдпазливъ; той промѣнилъ мѣстото още съ врѣме. Додѣто потерата ги търсила, тѣ хванали пжтя за Алобасъ, сетнѣ възвили къмъ Бинкосъ. Тамъ, между Изикча и Бинкосъ настигнала ги потерата, а тѣ нѣмали вече ни патронъ, нито сили, за да се биятъ. Рѣшили да се прѣдадатъ. Стоилъ билъ убитъ още по пжтя.

Тъй е била унищожена послѣдната ратническа сила на Сливенския революционенъ окржгъ. Обаче, нека забѣлѣжимъ, че, почти въ сжщото врѣме, или малко по-късно, една малка чета отъ 5-7 души — навѣрно всички сливенци — се движи откъмъ Влашко и бърза на помощь на своя роденъ градъ. Тази малка четица е била подъ воеводството на Таню Стояновъ, когото имахме случай да споменемъ и по-рано [1]). Таню Стояновъ, младъ човѣкъ, на около 30 години, пъргавъ и юначенъ, бѣше прѣзъ днитѣ на Левски,

[1]) В. т. I, стр. 177.

началникъ на тайната полиция въ Сливенско и единъ отъ най-надеждннтѣ тѣлохранители на Апостола. Но прѣдаденъ веднажъ, той успѣва да се измъкне отъ ноктитѣ на властьта и прѣминава въ Влашко. Когато се нареждаше Ботевата чета, въ началото на Май 1876, Таню е трѣбало да влѣзе

Таню Стояновъ.

въ нея, но прѣдпочелъ, съ 5 — 7 другари, да се запжти къмъ родния си градъ. Малката четица прѣминала незабѣлѣзана Дунавъ откъмъ Силистренско и — по стжпкитѣ на Панайота отъ 1867—прѣминала къмъ Османпазарско, като гонила, разбира се, да мине прѣзъ Герлово и Тузлука за

Сливенъ. Татъкъ, обаче, къмъ Османпазарско — мѣстото не се знае точно — дружината била, види се, издадена, нападнали я внезапно, въ сънь, и всички били изклани на мѣсто. Всѣкой случай, по-достовѣрни данни още липсватъ за тѣзи достойни борци отъ 1876 г.

ГЛАВА ВТОРА.

Въ Търновско.

I.

Начало на развързката. Послѣдното заседание у баба Пантеленица. Ново прѣдателство. Хващането на Измирлиевъ и Пановъ.

Началото на развързката въ Г.-Орѣховица ние вече засегнахме въ по-първата глава. Планътъ за общото „окржжно" събрание тукъ, на 25 Априлъ, или около тази дата, се прѣдвари отъ прѣдателството, което изложихме.

Въ сжщото врѣме, обаче, пристига и кървавото писмо отъ Панагюрище. Като оповѣстявало, че пламъцитѣ на възстанието вече свѣткатъ въ Тракия, туй писмо отваря очитѣ на хората въ този край и ускорява още повече бързия развой на събитията и тука. Кога точно и по кой пжть кървавото писмо иде въ Г.-Орѣховица — и дали сжщинското кърваво писмо е стигнало, или само достовѣренъ слухъ за възстание — това сега не може да се установи. Всѣкой случай, не сж много онния дни, които може да влѣзатъ въ прѣдположение тукъ. Кървавото писмо, ако го има, и ако би дошло по правия пжть прѣзъ Балкана, би стигнало въ Г.-Орѣховица най-късно на 23 Априлъ. Но тъй като съобщенията сега бѣха най-затруднителни, а по-нататъшния ходъ на събитията ни говори, че до 26 Априлъ тукъ вече иматъ извѣстие за станалото въ Тракия, то деньтъ на пристигането на писмото или на слухътъ за възстание ще трѣбва да туримъ между тия двѣ дати за въстание — 23 и 26.

Когато е билъ хванатъ Бъчовката и се напада кжщата на Маринъ Станчевъ въ Лѣсковецъ, властьта посегнала

да лови и въ Г.-Орѣховица. Прѣдателството било неоспоримъ фактъ. И не били прѣдадени само единични личности, но властьта държала слѣдитѣ на цѣлото дѣло.

Още на 25 заптиитѣ се разтичали да ловятъ. Мих. Х. Стояновъ билъ потърсенъ у дома му, но успѣлъ да се скрие.[1]

Пановъ, прѣдседатель на Горне-Орѣховския комитетъ, и Измирлиевъ пратили Ст. Филевъ до Стамболовъ въ Самоводени съ извѣстие за трѣвожнитѣ постъпки на властьта. Стамболовъ, който вече знаялъ за безврѣменното избухване на възстанието въ Тракия, а също оцѣнявалъ, какъ дѣлото би се осуетило, ако властьта внезапно успѣе да тури на ръка всички по-видни дѣйци, заповѣдалъ да се събератъ и провъзгласятъ и тукъ възстание. Но казватъ, че Стамболовъ е далъ разрѣшение само слѣдъ второ или трето искане, като — навѣрно — желалъ да се състои „окръжното" събрание, тъ послѣ и възстанието да се дигне по приетия редъ.

Отначало разтревоженитѣ и заплашвани отъ катастрофата съзаклятници били събрани въ къщата на Коста Тодораковъ. Кога тоя се върналъ вечерьта у дома си и видѣлъ чуждитѣ хора—а пъкъ трѣвогата изъ града въ туй врѣме била вече обща и домакинътъ не е могълъ да не знае каква опастность има и за него — уплашилъ се и, се едно, пропъдилъ революционеритѣ. Тогава събранитѣ се прѣхвърлили у баба Пантелеица: двѣтѣ къщи сѫ една до друга.

Рѣшили, като почакатъ до другия день, за да се съберать още ратници, да излѣзатъ на слѣдующата нощь. А планътъ имъ билъ още, като се съберать съ самоводенскитѣ и търновскитѣ възстанници, които трѣбало да настигнатъ всички—една чета до шестотинъ души — да хванатъ пътя, както знаемъ, за Балканскитѣ поли.

Събранитѣ, които на 27 осъмнали у баба Пантелеица, били само деветь души: Пановъ, Измирлиевъ, Михаилъ х. Стояновъ, Петю Ивановъ, Хр. Стояновъ, Ант. Бендеревъ, Ст. Минковъ, Минчо Ивановъ и Г. Христовъ.

---

1) Разказътъ, че още на 24 билъ хванатъ Маню Тодоровъ, когато стрѣлялъ съ револверъ въ лозята, не е вѣрно; (Ю. П. Тодоровъ „Спомени", стр. 6) хващането на Маню е станало по Великденскитѣ праздници, на единъ кохабетъ съ гивечъ изъ околностьта.

Сега вече, нѣкой си Пав. П. Петковъ, турско ухо, който успѣлъ да се вмъкне между съзаклятницитѣ като вѣренъ човѣкъ, посочилъ на властьта самото мѣсто на събранието. Кѫщата на баба Пантелеица била завчасъ блокирана отъ заптиета. Възстанницитѣ излѣзли на двора въоржжени. Захванала се кратка прѣстрѣлка, при която чаушинътъ падналъ раненъ. Съзаклятницитѣ се разбѣгали прѣзъ заднитѣ низки огради.

Краятъ на градеца не е далечъ оттука. Пановъ и Измирлиевъ се скрили въ кжщата на баба Киряка, която е почти на самата крайность, дѣто почватъ градини. Тѣхъ подушилъ Атанасъ Кантарджиевъ и прѣдалъ ги. Рано сутриньта, 28 Априлъ, и двамата биватъ уловени. Тѣ бидоха послѣ обѣсени прѣзъ Май.

Иванъ Пановъ Семерджиевъ е роденъ въ Търново 1854, слѣдвалъ въ духовната семинария въ Одёса, а есеньта 1875 се условилъ учитель въ Г.-Орѣховица. Прѣди да свърши образованието си, политически бури го призоваватъ на работа, на която той посвѣти своя кратъкъ, но достоенъ животъ.

Още сжщия день били заловени всички други по-видни двадесеть-тридесеть съзаклетници отъ Г.-Орѣховица, които незабавно биватъ пратени въ Търново.

Съ туй властьта успѣва да парализира центра на окржга. Търновци оставатъ на мѣстата си, безъ да проявятъ животъ. Сжщо не мръдватъ самоводенци, отъ които Стамболовъ не може да подигне нито единъ човѣкъ. По тоя начинъ, цѣлото дѣло се е считало изъ тия мѣста вече за ощетено.

II.

Бѣлочерковски пунктъ. Попъ Харитонъ. Начало на Дрѣновската чета. Офицерътъ отъ руската армия Пармаковъ. Четата на пжть.

Обаче, освѣнъ центра, Търновскиятъ окржгъ криеше въ себе си още други и твърдѣ надеждни за дѣлото гнѣзда по крайнинитѣ. Разбира се, че ако и тѣ не възстанѣха, нѣмаше търновско да считаме между бунтовнитѣ окржзи. Но работитѣ вематъ изеднъжъ другъ обратъ. Хората сж тамъ будни и залавятъ се за оржжие.

И наистина, три надеждни точки въ окржга стояха още незасегнати отъ прѣдателството: селата около Мусина, Габрово и севлиевскитѣ прибалкански села. Тамъ, прочее, работитѣ зематъ отъ само себе си своя очакванъ развой. Нека прослѣдимъ това.

Когато на 26 Априлъ отъ Горня-Орѣховица извѣстяватъ на Стамболова въ Самоводени за грозящата катастрофа, останалитѣ воеводи: Попъ Харитонъ, Караминковъ и др. били събрани въ Мусина и тукъ, както въ центра, новината за бунтъ въ Тракия бѣше вече достигнала до ушитѣ на всички. Освѣнъ това, трѣбва да спомнимъ, че Мусина и съсѣднитѣ ѝ села никакъ не сж далечъ отъ Г.-Орѣховица. Прочее, още на 25 или 26 тукъ сж знаяли за началото на края — за прѣдателството и ареститѣ. Ето защо, позволението на Стамболова, да се обяви възстание, било общо както за Г.-Орѣховица, така и за Мусина.

Попъ Харитонъ още отъ 26 вечерьта, слѣдъ кратко съвѣщание съ революционеритѣ, които го окржжаваха, разпоредилъ, като главенъ воевода, да се съобщи колкото се може по-скоро на околнитѣ вѣрни села, че възстанието е обявено. За сборно мѣсто опрѣдѣлили Мусина, а за день на обща срѣща—28 Априлъ.

И дѣйствително, на опрѣдѣления срокъ хората се притичатъ около доблестния воевода, който ги чака въ Мусина. На 28 Априлъ една чета отъ повече отъ двѣстѣ души стои тукъ подъ знаме.

Тази чета е извѣстна подъ разни имена. Св. Франговъ я нарича Бѣлочерковска, защото въ нея влизаха, дѣйствително, най-вече бѣлочерковци; но михалци се сърдятъ на тази кръщавка [1]). Ние мислимъ, че ако тази чета сама най-добрѣ свърза своята сждба съ Дрѣновския манастиръ, то и ние трѣба да свържемъ нейното име съ името на разореното светилище, като я наречемъ: чета на Дрѣновския манастиръ.

Хората идатъ отъ слѣднитѣ села: Бѣла Черкова, Михалци, Вишовъ Градъ, Дичино и Голѣмо Яларе. Бѣлочер-

---

1) Ср. в. „България", № 42 1905 година.

ковци минаватъ прѣзъ Михалци, съединяватъ се и стигатъ Мусина; тукъ се събиратъ отъ разни страни и другитѣ.

Главенъ воевода е, както казахме, Попъ Харитонъ; негови помощници, подвоеводи: сж Хр. Караминковъ и Бачо Киро—всички ни сж добрѣ познати. Но въ тази чета сега има нѣщо друго, което липсваше на цѣлото Тракийско възстание: тукъ е Пармаковъ — офицеръ отъ руската армия: той е военниятъ ржководитель и фактическиятъ комендантъ на четата. Биографическитѣ свѣдѣния, които притежаваме за Пармакова, сж твърдѣ оскждни; ние ще дадемъ това, което притежаваме.

Петъръ Николовъ Пармаковъ е роденъ въ селото Градецъ, Котленско, прѣзъ 1850 година, отъ родители българи отъ православно християнско вѣроизповѣдание—баба Станка (майка му) и дѣдо Никола Жейновъ — Алтжпармака, наричанъ тъй, защото ималъ на едната си ржка на голѣмия пръстъ едно малко пръстче. Повече билъ извѣстенъ между населението на селото Градецъ подъ прѣкора: Дѣдо Кода. Той ималъ трима синове: Тодоръ, Василъ и най-малкия Петъръ и една дъщеря Руска.

Петъръ щомъ навършилъ петь-шесть годишна възрасть даватъ го родителитѣ му да се учи въ селското тогава училище. По ония врѣмена градецкото училище е било тъй уредено, че стояло много по-високо отъ училищата на другитѣ околни села и градове, и то благодарение на учителя Димитъръ Русковъ, който се трудилъ неуморно да го постави на прилична висота.

Слѣдъ като е свършилъ III-ий класъ на тамошното училище, Петъръ Пармаковъ, по волята на родителитѣ си напустналъ е Градецъ и отишелъ овчаръ въ Добруджа, на бащината си кжшла въ селото Малъкъ-Гаргалъкъ, Кюстенджнско.

Бащата на Пармаковъ е билъ по-рано овчарь, и като добилъ завидно състояние, купилъ този чифликъ (кжшла) и като позастарѣлъ, прѣдалъ чифлика на синоветѣ си Тодоръ и Василъ, при които отива и най-малкия Петъръ. Дѣдо Никола — бащата, оставалъ въ Градецъ, за да управлява другитѣ си имоти: воденица, тепавица, даракъ, лозя, ниви,

П. Пармаковъ.

градини, ливади и да прѣкарва по-охоленъ животъ на стари години при сѣмейството си.

По балканскитѣ села: Котелъ, Жеравна, Градецъ, Медвенъ, Ичера и Катуница, печалбата на хората по ония врѣмена бѣше се по „виделата Добруджа", както си я казватъ, още и до днесъ. Занимавали се главно съ овчарлжкъ и земледѣлие отчасти. Много учение не трѣбало, па да е трѣбало, нѣмало уредени училища.

Пармаковъ билъ на тринасеть години, когато отишълъ овчаръ. Овчарувалъ той три години. Послѣ това пакъ се върналъ въ Градецъ, но не слѣдвалъ тамъ, а отишълъ въ Котелъ. Тукъ той билъ на квартира у свакови си, Даскалъ Вълйо Бандата. Слѣдъ година и повече той напусталъ котленското училище, понеже е нѣмало за какво да слѣдва тамъ, и заминалъ за Тулча. Тукъ постжпилъ въ мѣстното училище и въ врѣменния пансионъ. Учителитѣ му били Сава Доброплодний и Тодоръ Икономовъ. Когато имали ваканции, Петъръ е ходилъ да прѣкарва врѣмето си на кжшлата при братята си—въ селото М.-Гаргалъкъ.

Като свършилъ наукитѣ си въ Тулчанското училище, въ 1870 заминалъ за Цариградъ. Тамъ той стоява при единъ евреинъ като работникъ въ търговска кантора до като си вземе паспортъ и уреди работата съ руския посланикъ въ Цариградъ за да постжпи на училище въ Одеса.

Полковникъ Кишелски въ Одеса го настанилъ въ военното училище, въ което се постжпало много трудно безъ прѣпоржка и настояване отъ страна на нѣкои влиятелни лица.

На 21 Май 1875 година, той билъ произведенъ прялорщикъ въ 59 пѣхотенъ Люблински полкъ въ гр. Николаевъ—Херсонска губерния.

Прѣзъ годината 1876 Пармаковъ се явява при братята си въ селото Малъкъ-Гаргалъкъ, на 13-ий Мартъ, придруженъ отъ Данаилъ Огняновъ, котленецъ; Пармаковъ билъ облеченъ сега съ цивилни дрехи и съ .френска шапка.

Когато заминалъ за Русия, билъ на деветнадесеть годишна възрасть, нѣмалъ мустаци и брада, а когато се завърналъ отъ училище, той билъ на двадесеть и шесть го-

дини, съ черни мустаци, срѣдни, и съ чаталеста срѣдна брада, черна.

Слѣдъ нѣколко дни върналъ се въ Кюстенджа и отъ тамъ заминалъ за Търново, дѣто билъ назначенъ като военнъ инструкторъ на I революционенъ окржгъ. Той се отбилъ въ кжшлата съ намѣрение да отклони братята си отъ овчарство и да ги направи революционери—но не успѣлъ. Навѣрно, теглило го още да ги види, слѣдъ като били толкова години раздѣлени. Отъ заминаването на Пармакова за Търново понататъшнитѣ случки изъ живота му влизатъ въ историята на възстанническото дѣло въ Търновско.

Точното число на ратницитѣ сега въ четата не е тъй добрѣ установено. Досегашното писано по това е пълно съ противорѣчия. Г. Димитровъ [1]) означава, че сж били двѣстѣ и осемдесеть души, но въ продължение на разказа си споменува четата като по-многочислена. Така, въ отговоръ къмъ турския военачалникъ, дѣто не искатъ да се прѣдадатъ, възстанницитѣ твърдятъ че сж четиристотинъ и деветнадесеть души [2]) и Г. Димитровъ не прави никакви бѣлѣжки. Послѣ, на 7 Май, кога искатъ да избѣгатъ изъ манастиря, тѣ се дѣлятъ на три отдѣления по сто души, значи сж триста [3]) и пр. Явно е, че Г. Димитровъ не еималъ поточни свѣдения и прѣмълчавалъ поради туй противорѣчията.

Най-рано писа за дѣйствията на четата игуменътъ на Дрѣновския манастиръ Отецъ Похомий Стояновъ въ своята брошура „Очерки и разкази" отъ 1882 година. Но списъкътъ на ратницитѣ, приложенъ къмъ тази книжка, е крайно неточенъ. Сжщо е неточенъ списъкътъ, който четемъ на каменния паметникъ, издигнатъ за слава на четата въ двора на Дрѣновския манастиръ [4]). Най-пълния списъкъ досега ни

1) „Княжество България" стр. 495.
2) Ibid. стр. 497.
3) Ibid.
4) Когато посѣтихъ манастиря прѣзъ есеньта [1904], азъ намѣрихъ не само десятки имена отъ четницитѣ пропустнати въ надписа на паметника, който краси двора на светинята сега, но дори списъкътъ на загинали отци отъ самия манастиръ не бѣше точенъ, което азъ не скрихъ отъ сегашнитѣ служители на светилището. Но отговорътъ на послѣднитѣ бѣше много оригиналенъ. Божитѣ хора правяли тогава гроздоберъ и никой не намѣри врѣме да извади моливъ, за да запише имената на забравенитѣ отци; а заслужва-

е донесълъ Св. Франговъ въ своята книга: „Бѣлочерковската чета въ Дрѣновския манастиръ"; но и този списъкъ страда отъ голѣми неточности: едно и сжщо лице е писано и за убито и за живо, напр. Начо Пенчевъ отъ Михалци [1]), едни и сжщи лица сж броени два пжти въ една страница напр. Лажо (Желю) Тодоровъ [2]), Тодоръ Геневъ (Генчевъ) [3]), и пр. Азъ допълнихъ тоя списъкъ, колкото ми бѣше възможно, като посѣтихъ най-главнитѣ мѣста, отдѣто произхожда четата.

Бѣлочерковци сж излѣзли всичко осемдесеть и седемь души, които ни означава св. Франговъ въ своята книга. Съ допълнителенъ списъкъ, подкрѣпенъ съ печата на Бѣлочерковското поборническо дружество, св. Франговъ ни съобщи по-късно, че всички излѣзли отъ Бѣла-Черкова сж сто души, отъ които осемь чужди, а къмъ послѣднитѣ тукъ сж прибавени още двама. Та изцѣло отъ Бѣла-Черкова излѣли деветдесеть и двама души бѣлочерковци, а всичко сто и двама.

Цѣлата Дрѣновска чета се би достойно докрай, и заслужава да се запишатъ имената на всички ратници. Ето, прочее, списъкътъ на излѣзлитѣ отъ Бѣла-Черкова деветдесеть и двама души.

1. Даскалъ Киро (Бачо Киро)
2. Попъ Гавр. Трифуновъ
3. Даскалъ Вас. Недѣлчовъ
4. Георги Тодоровъ Ничевъ
5. Димитръ П. Койвцалията
6. Иванъ Дишовъ
7. Колчо Тончевъ
8. Тодоръ П. Бановъ
9. Цачо Ненковъ
10. Захария Вълчевъ
11. Гатю Станчевъ Стоевъ
12. Петко Иванчевъ Тончевъ
13. Райко Ц. Даскаловъ
14. Хр. Петковъ Ботована
15. Юр. Тодоровъ Хаджиолу
16. Ив. Николовъ Хаджиолу
17. Лука Райковъ
18. Петко Райковъ
19. Стоянъ Миневъ
20. Ангелъ Колевъ Рачевъ

ше тия имена да се споменатъ въ нѣкоя молитва. На тръгване, светитѣ отци се заинтересуваха съ моитѣ пжтнически обуща, каквито имъ се искаше и тѣ да носятъ; дълги съвѣщания се правиха дали кундураджиитѣ въ Дрѣново ще могатъ да подражаятъ такова нѣщо. Това ги интересуваше повече. . . .

1) Страница 97 и 101.

2) Стр. 101.

3) Стр. 97.

21. Недѣлчо Вачевъ
22. Петко Радевъ
23. Тодоръ Радевъ
24. Кръстю Христовъ
25. Сава Христовъ
26. Лазаръ Станевъ
27. Георги Заневъ
28. Георги Начовъ
29. Стоянъ Колевъ
30. Георги Цанковъ
31. Георги Кирчовъ
32. Руси Гергевъ (Кара Герги)
33. Дончо Стояновъ Гецовъ
34. Юр. Филевъ Дешковъ
35. Нед. Мариновъ Дешковъ
36. Илия Марчевъ
37. Недѣлчо Марчевъ
38. Иванъ Петковъ
39. Георги Петковъ
40. Недѣлчо Маринчовъ
41. Раню Тодоровъ
42. Ив. Димитровъ (Илчолу)
43. Стефанъ Бѣлчевъ
44. Личо Вачевъ (Сейковъ)
45. Трифонъ Димовъ
46. Стефанъ Петровъ
47. Петъръ Пенчовъ
48. Ангелъ Тодоровъ
49. Стоянъ Бакевъ
50. Петъръ Бакевъ
51. Цанко Куевъ
52. Тр. Дойчевъ (Петровлу)
53. П. Тотевъ (Павуновъ)
54. Петко Тотевъ (Павуновъ)
55. Юр. Георгевъ (Кръстеолу)
56. Недѣлчо Райчевъ
57. Юр. Михаловъ (Павуновъ)
58. Петъръ Кънчевъ
59. Тошо Кънчевъ
60. Георги Несторовъ
61. Анчо Ангеловъ (Неновъ)
62. Петъръ Карастояновъ
63. Стойчо Бакевъ
64. Захарий Кръстевъ
65. Алекса Поповъ
66. Петъръ х. Ангеловъ
67. Дончо Димитровъ Сейковъ
68. Тодоръ Душковъ
69. Ив. Дойчевъ (Заневъ)
70. Кучо Петковъ
71. Хр. Вълевъ (Хъша)
72. Мотю Начевъ
73. Тошо Анчевъ (Бановъ)
74. Пею Недѣлчевъ
75. Свещ. П. Франговъ
76. Юрданъ Матѣевъ
77. Цачо А. Неновъ
78. Димитъръ Куевъ
79. Атанасъ Марчевъ
80. Иванъ Недѣлчовъ
81. Георги Калчевъ
82. Георги Юрдановъ
83. Анчо Радиловъ (Князътъ)
84. Кръстю Ц. Жилковъ
85. Юрданъ Костадиновъ
86. Петъръ Андр. Бакевъ
87. Даскалъ Ат. Дойчевъ
88. Пенчо Колевъ Кирчовъ
89. Петъръ Ив. Тончевъ
90. Иванъ Цвѣтковъ
91. Дим. К. Камбуровъ
92. Ив. Марчевъ

Чужди сѫ:

93. Нено Рашковъ } отъ [illegible]
94. Пан. Рашковъ
95. Нед. Маричовъ

96. Т. Несторовъ } Марангози отъ Калоферъ
97. Ив. Димитровъ
98. Т. Генчевъ { отъ Г.-Орѣхов.
99. Рачо Халачинъ } отъ Търново
100. Станю Сжбевъ
101. Киро Ковачъ { отъ Сухиндолъ
102. К. Морангозчето { отъ Ташъ-Двла.

Отъ Михалци се присждинили тридесеть и единъ, отъ които само трима не сж михалчени, а живѣли въ селото или се намирали тамъ: Лука Т. Лефтеровъ отъ Търново, учитель, Димитъръ Русчуклия, знаменосецъ на четата и Никола Червеноводецъ, когото понѣкога смѣсватъ съ Дѣдо Никола отъ Хаинето и който погрѣшно броятъ за апостолъ. Ето имената и на всички двадесеть и осемь души.

1. Св. Стеф. Трифуновъ
2. Петко Ивановъ
3. Антонъ Миневъ
4. Петъръ Калчевъ
5. Георги Х. Дафиновъ
6. Кост. Колевъ Маринчевъ
7. Кирилъ Пенчевъ
8. Димо Митевъ Кроснакъ
9. Желю Тодоровъ
10. Начо Трифоновъ
11. Тодоръ Станевъ Хубчевъ
12. Колю Ив. Бърборковъ
13. Юрданъ Начевъ
14. Начо Пеневъ
15. Минчо Господиновъ
16. Георги Кирковъ
17. Симеонъ Маринчевъ
18. Славчо Колевъ
19, Димитъръ Ст. Ковачъ
20. Ради Тодоровъ
21. Гено Станоевъ
22. Иванъ Христовъ
23. Ганчо Недѣлчевъ
24. Ив. Станевъ Папазъ
25. Колю Бъчваровъ
26. Тодоръ Георгевъ
27. Недѣлко П. Гължбовъ

Споредъ както разказватъ въ Михалци, Пармаковъ отъ тукъ потеглилъ съ четата.

Въ Мусина чакали подъ оржжие двадесеть и деветь души мусинци.

1. Аврамъ Петковъ
2. Юрданъ Петковъ
3. Хр. П. Иринчевъ
4. Петко Ганевъ
5. Петко Геневъ
6. Колю Геневъ
7. Ангелъ Димовъ
8. Георги Димовъ
9. Иванъ Добревъ
10. Трифонъ Г. Коциловъ
11. Димо Г. Коциловъ
12. Стоянъ Д. Рачковъ
13. Стойко Колевъ
14. П. Радевски
15. Рачо Панайотовъ (Рачевски)
16. Иванъ Пан. (Рачевски)

17. Илия Василевъ
18. Дончо Колевъ
19. Колю Геновъ
20. Н. Д. Бояджиевъ
21. Гено Димовъ
22. Величко Д. Помачето
23. Юрданъ Герчевъ
24. Г. Недѣлчевъ
25. Колю Ив. Куковъ
26. Генчо Димовъ
27. Дечо Димовъ
28. Юрданъ Аврамовъ
29. Цвѣтко Тодоровъ

Освѣнъ това, оттукъ се присъединяватъ, както споменахме, Попъ Харитонъ, Хр. Караминковъ, Г. Тюфекчийчето и Хр. Доневъ Тамбурата отъ Търново, значи всичко тридесеть и три.

А били събрани отъ околнитѣ мѣста, както слѣдва:

Отъ *Дичинъ* дванадесеть души:

1. Петко Мариновъ
2. Георги Неновъ
3. Христо Начовъ
4. Стойчо Ивановъ
5. Зани Ганевъ
6. Тодоръ Ивановъ
7. Иринчо Костадиновъ
8. Тодоръ Димитровъ
9. Паунъ Николовъ
10. Божилъ Кундевъ
11. Св. П. Драгановъ
12. Вел. Драгановъ

Отъ *Вишовградъ* шесть души:

1. Св. Балчо Колевъ
2. Рачо Колевъ (братя)
3. Гено Мариновъ
4. Колю Недѣлковъ
5. Симеонъ Сѫбевъ
6. Никола Радевъ

Отъ *Голѣмо-Елари* (Биляковецъ) двама:

1. Даскалъ Димитъръ и 2. Юр. Ив. Парцалевъ.

Освѣнъ това, имало двама отъ *Дѣскотъ:*

1. Св. П. Драгановъ и 2. Величко Драгановъ (братя)

които слѣзли отъ Дичинъ и въ Мусина се присъединяватъ къмъ четата.

И тъй, всичко тръгватъ отъ Мусина сто и осемдесеть и осемь души известни. Св. Франговъ възкачва тѣхното число до двѣстѣ и двадесеть души, [1] като ни е далъ спи-

1) „Бѣлочерковската чета“, стр. 16. Ю. П. Тодоровъ, повтаря сѫщото въ своитѣ „Спомени“.

съкъ само на сто и осемдесеть и шесть души, отъ които четворицата погрѣшно повторени.

Нека прослѣдимъ сега точно пѫтя на четата. Движението не е било тъй бърже, както се иска въ такива случаи, за да се избѣгнатъ всички непрѣдвидени опасности. Напротивъ, всички били опиянени, а все едно, че за никаква дисциплина не е могло да се мисли. Сборна точка е била една ливада накрай Мусина; то е малка тераса подъ мѣстностьта наричана „Чуката“, до Димиговската гора, дѣто и днесъ още се намира малъкъ брѣстъ.

Рѣшено било да тръгнатъ вечерьта на 28, като вървятъ цѣла нощь по направление къмъ Габрово. До два часа по турски (прѣзъ нощьта) воеводата съ своя щабъ се измайвалъ въ плѣвнята на Ив. Рачевъ, а когато и той излѣзълъ подъ брѣста, за да тръгнатъ, рукналъ силенъ дъждъ. Тогава всички влѣзли въ двора на Дѣдо Гено Костадински — съсѣденъ тукъ, прѣзъ една градина. Въ избата имало бъчва вино, отъ което се черпили доволно всички. Въодушевлението и самозабравата били общи.

Осъмнали на Курудере надъ Балванъ, турско село, което едвамъ е три часа отъ Мусина! Мѣстностьта е отворена и четата не могла да се укрие. Двѣ воловарчета, които пасли добитъка, били непрѣдпазливо подгонени. Казватъ, че тия воловарчета имали пищови и гръмнали; отговорили имъ съ вистрѣли и отъ четата. Съ това дали сигналъ и въ селото, отъ което веднага тръгва потера отъ башибозукъ да ги слѣди. Едноврѣменно било извѣстено на правителството. Още до пладнѣ, сѫщия день, 29 Априлъ, тръгнала войска и башибозукъ отъ Търново и Дрѣново, за да заградятъ пѫтя на комититѣ.

Между това, бунтовницитѣ вървѣли твърдѣ полека съ осѫдителна нехайность.

Отъ Балванъ до Балванска махла, българско село, едвамъ е единъ часъ пѫть. Четата минава срѣдъ махлата и спрѣла да си почине. Двѣтѣ села се дѣлятъ отъ една разлата височина. Кога възстаницитѣ слѣзли въ махлата, забѣлѣзали вече по диритѣ си балванската потера, която ги слѣдила отъ върха на баира. Тръгнали отъ кѫща на кѫща

да изведатъ бунтовници. Но всички млади хора въ селото се изпокрили. Присъединили се около десетина души, отъ които повечето избѣгали по пжтя. Останали докрай въ четата: Рашко Гергевъ Витановъ, Тодоръ Обрешковъ, Кръстю Ивановъ, Колю Мариновъ Топалътъ и Маринъ Драгановъ Бояджиевъ.

Въ селото имало единъ чаушинъ. По чудо, четата, слѣдъ като заловила този чаушинъ, обезоржжила и пакъ го пустнала, който, разбира се, я шпиониралъ отпослѣ.

Оттукъ натъй, пжтьтъ на четата лежи прѣзъ хълмести и планинисти вече мѣста. Минали прѣзъ срѣдъ Каломенъ, слѣзли въ леглото на дълбокото дере до Плачка. Славчо Колевъ, единствениятъ плаченецъ, бакалинъ въ Михалци, отдѣто се бѣше присъединилъ къмъ четата, отбилъ се у тѣхъ си. Кжщата имъ е тъкмо на върлиятъ дѣсенъ брѣгъ отгорѣ, отдѣто надничатъ и крайнитѣ колиби на селото, покрити съ сиви плочи и пръснати още по планината нагорѣ. [1])

Отъ Плачка зели два коня — единиятъ на Хинко Колевъ, а другиятъ отъ съсѣдитѣ: Хинковия върнали, а другиятъ подкарали съ себе си, за да носи едно-друго. Било около обѣдъ, между десеть и дванадесеть часътъ.

Сега, забикалятъ селото Пѣйна, което остава малко на дѣсно, прѣсичатъ разлатия баиръ, обрасълъ съ рѣдка и стара джбова гора, надвѣсватъ се по малката височина надъ Рикя, пакъ слизатъ въ малко дере, възлизатъ отсрѣща по гжста и пакъ стара джбова гора, извиватъ отдѣсно отъ Геша и по правата пжтека прѣзъ хубави ливади прѣсичатъ селото Цинга прѣзъ срѣдъ. Отъ височинитѣ на Рикя, Янтра е вече прѣдъ очитѣ; нейнитѣ скалисти и живописни брѣгове се рисуватъ като успоредни и гигантски стѣни, които капризно се виятъ изъ хълместия океанъ на балканското прѣдгорие. Цинга е вече въ самата долина на манастиря. Когато слизали надъ Геша, единъ пждаринъ — османецъ,

1) Азъ минавахъ по стжпкитѣ на четата. Братътъ на Славчо, Хинко Колевъ, твърдѣ интелигентенъ и гостоприеменъ човѣкъ, е още живъ. Отъ високото мѣсто, което занимава тѣхната кжща, вижда се ясно противниятъ брѣгъ на дерето: а тамъ е дебнала потерята, която отъ Балканъ не губи изъ вида бунтовната чета. Впрочемъ, тази башибозушка чета не била още голѣма.

разбира се—като хваща пусия задъ каменната ниска ограда на едно лозе край пжтя, обърналъ своето ърждясало шишене противъ цѣлата чета и заповѣдалъ велегласно да спратъ. Съ пръвъ куршумъ отъ нѣколко отъ четницитѣ, той билъ простр̀ѣнъ, както се разказва, на мѣсто.

III.

Защита на Дрѣновския манастиръ. Разположение на светинята. Дѣйствията на башибозуци и редовна войска. Въодушевлението на Бача Кира. Смъртьта на Попъ Харитона. Послѣдниятъ героиченъ опитъ. Смъртьта на Пармаковъ и Тодоръ Лефтеровъ. Краятъ на Дрѣновското дѣло.

Привечерь — около икиндия — четата била вече въ манастиря. Положението на светата обитель е много живописно и оригинално и дори само за това заслужва да се запознаемъ,—макаръ и на кжсо — по-отблизо съ него.

Дрѣновския манастиръ лежи на ключа на двѣ рѣки: Трѣвненската и Андешката, която иде по посока откъмъ Боженцитѣ, но нѣма свое легло, а влиза въ пещери, отъ които извира тъкмо надъ стѣнитѣ на светилището отъ югозападъ. Изворътъ е една голѣма фурна, съ дълбоко тъмно дъно — зѣюща челюсть на гигантски китъ, отъ гърлото на който клокочи цѣлъ единъ балкански потокъ. Двѣтѣ рѣки скоро се съединяватъ и образуватъ една, която е притокъ на Янтра и се нарича Дрѣновска рѣка. Оттукъ до Дрѣново е не повече отъ половина часъ. Рѣката върви къмъ сѣверъ не повече отъ единъ километъръ и изъ Цинга извива къмъ изтокъ, за да стигне града. Това малко разстояние отъ Цинга до светилището е манастирската долина, съ тѣсни бахчи по леглото на рѣката, която често отвлича всичко. Двата брѣга тукъ образуватъ гигантски и върли урви, които по горнитѣ слоеве сж оголена скала и гледатъ като нарочно пристроени крѣпостни стѣни. Вѣковетѣ образували насипъ подъ самата стѣна и тукъ е гжсто залѣсено. Прочее, единствениятъ входъ и изходъ за манастира е по леглото на рѣката или изъ гжстата гора, по която все пакъ трѣба да се катерите, защото е почти отвѣсна. Въ старо врѣме рѣката е извивала за къмъ Дрѣново изеднажъ отъ манас-

тиря, надъ който и дѣсната ужасна скала образува жгълъ. Но вѣковнитѣ насипи като оттикнали рѣката къмъ Цинга, образували една висока тераса, като подножие и стжпало на скалата, и тази тераса, като широкъ въ основитѣ клинъ изпълня сега завоя на потока до срѣщу Цинга. Горѣ туй стжпало на скалата е обрасло съ гжста гора, намѣстѣ изкоренена, дѣто сж и днесъ манастирскитѣ лозя. За военнитѣ дѣйствия за въ бждеще трѣба да имаме прѣдвидъ не само скалитѣ, които извисоко владѣятъ надъ манастиря, но и туй плато, което е не само единъ надежденъ изходъ, но сжщо опасенъ достжпъ къмъ него. Това е, което може да се каже за долината на манастиря. Дъното на тая долина, кждѣто се сключватъ двѣтѣ рѣки, е заградено съ непристжпни скали. Самото гърло на Трѣвненската рѣка прѣдставлява дълбокъ и тѣсенъ процѣпъ, въ дъното на който водата скача отъ виръ на виръ, губяща се въ вълнинитѣ на подровената върла скала. Само надѣсно, край голѣмата като фурна пещеря, отдѣто извира другата рѣка, извива се нагорѣ една пжтека, изкопана на стжпала върху самитѣ гърди на скалата, и по тая пжтека могатъ да се качватъ единъ по единъ пѣши пжтници. Тя възлиза горѣ на билото и води право за въ Габрово.

Четата не се маяла много въ манастиря, поотдъхнала си и потеглила изъ пжтеката нагорѣ. Но тукъ вече се разбрало, че башибозукъ и войска настигнали отъ Търново и Дрѣново и завзели двѣтѣ скали надъ манастиря. Ако четата продължеше пжтя си, тя щѣше безъ друго, още сжщата вечерь, да бжде заградена въ открито мѣсто и избита, може би, още на слѣдующия день.

Тогава рѣшили да се повърнатъ въ светилището, дѣто щѣха да намѣрятъ и храна за по-дълго врѣме, и заслонъ противъ многочисления врагъ.

И така, привечерь, на 29 Априлъ, четата се прибира въ манастиря, а на 30 врагътъ сталалъ още по-многочисленъ, заелъ и скалитѣ на дъното и още отъ сутриньта обсадата на манастиря отъ башибозуци и войска се почнала.

Възстанницитѣ се държали извънредно жилаво на 30 Априлъ, 1 и 2 Май.

Прѣзъ нощьта, срѣщу 3 Май, изъ манастиря успѣлъ да се измъкне егуменътъ Пахомий. Той отишълъ въ Дрѣново и направилъ опитъ да спаси обительта.

Слѣдствие застжпванията на Пахомия да спаси майка си и калугеритѣ отъ манастира, военачалникътъ на турцитѣ, единъ бинбашия, [1]) написалъ ново писмо, съ прѣдложение, разбира се, четата да се прѣдаде. Но споразумѣние не се постигнало; борцитѣ не се довѣрявали. Споредъ Скайлеръ, тѣ поискали двадесеть и четири часа примирие, за да си помислятъ но послѣ неприятелствата пакъ почнали.

Между това, отъ Шуменъ настжпила, на 6 Май,[2]) нова войска подъ прѣдводителството на Фазлж паша. Той довелъ повече отъ два табора, съ два само топа, както казва и Скайлеръ. Освѣнъ това, съ редовната войска вървѣли множество черкези и башибозуци, гладни за плячка.

Насърдчителни рѣчи не липсвали въ манастирската крѣпость. Даскалъ Киро въ това отношение направилъ чудеса съ пламенното си слово, но и топовнитѣ ядра вършили своето. Твърдятъ, че около двѣстѣ ядра били хвърлени върху злополучния манастиръ. Г. Димитровъ ги означава сто и осемдесеть. [3]) Бомбардирването почнало на 7 Май. Сжщия день вечерьта, когато се мръкнало, възстаницитѣ се рѣшаватъ на отчаянъ опитъ: да пробиятъ и да избѣгатъ.

И наистина, нѣмало вече надежда, че ще могатъ се удържа въ манастиря. Всички огради въ двора били разрушени; покривътъ на манастиря сжщо рухналъ подъ ударитѣ на разрушителния топъ.

Прѣди опита да избѣгатъ, въ манастиря се случило голѣмо нещастие, което лишава четата отъ юначниятъ ѝ воевода Харитона. Воеводата влѣзълъ въ една отъ манастирскитѣ стаи, дѣто сж държали барута на защитницитѣ. Отецъ Гавраилъ, калугеръ отъ манастиря, правилъ фишеци. Пристигналъ четника Тодоръ Генчовъ отъ Гор.-Орѣховица, съ нѣкакво извѣстие отъ сражающитѣ се отвънъ. Тодоръ пу-

1) Англ. Синя книга, I p. 160. 187.
2) Ю. Тодоровъ, 13. „Спомени“.
3) „Княжество България“, стр. 497.

шилъ цигара, която забравилъ да хвърли вънъ; щомъ влѣзълъ въ стаята, за да покаже уважение къмъ своя воевода, добриятъ войникъ изпусналъ съ страхопочитание цигарата на пода. Ала по пода имало пръснатъ барутъ, който изеднажъ се подпалилъ. Тогава, подпалило се и голѣмото гърне, кждѣто държали запаса отъ барутъ. Взривътъ билъ ужасенъ. Килията се разрушила. Тримата нещастни изгорѣли. Харитонъ билъ още живъ, но съвършено лишенъ отъ зрѣние.

Слѣдъ това, четата избрала за разпоредитель и пъленъ воевода Пармакова.

Юначниятъ поручикъ грижливо подготвилъ излазътъ. Той държалъ една твърдѣ достойна рѣчь на борцитѣ. Той имъ открилъ, отъ военно гледище, опасното положение на четата. Една войска, заобиколена — казвалъ той — както сме ние, има два пжтя за спасение, или гърди съ гърди да излѣзе срѣщу врага и да си пробие пжть, или да се прѣдаде. Той не скрилъ, че такъвъ излазъ е много опасенъ и труденъ и че, обикновенно, костува живота на повечето борци; но хората, въодушевени отъ смѣлия прѣдводитель, прѣдпочели да умратъ, отколкото да се прѣдадатъ.

Тогава, потеглили прѣдпазливо на пжть. За нещастие, избрали най-защитената отъ турци, най-непрѣстжпната точка, дѣто да насочатъ удара си.

Читательтъ помни оная висока тераса, която описахме, че пълни завоя на рѣката срѣщу Цинга и до манастиря; казахме, че леглото на рѣката съставлява единствениятъ достжпъ до светилището, а пъкъ горѣ терасата е пакъ тъй нѣщо подобно. Рѣката протича между двѣтѣ високи стѣни на скалитѣ, но сама е малка и тѣсна и тече дълбоко. Скалитѣ сж на раздалечъ. Подъ самитѣ скалисти стѣни се образувалъ насипъ, обрасълъ съ гора и по двата брѣга на рѣката. Насипътъ отъ лѣво е незначителенъ и стръменъ, като една мазилка подъ скалата и тамъ може да се катерятъ хора само по единъ. Насипътъ отъ дѣсно е голѣмъ и образува терасовидно ребро на отвѣсната горѣ скала. На терасата сж манастирскитѣ лозя. Да тръгнатъ по рѣката, открито е: щѣха да бждатъ засрѣщнати отъ силната турска цѣпъ и бити още отдалечъ и отъ двата брѣга. Из-

брали терасата. Знаемъ, че тя бѣше гжсто обрасла съ гора. Тамъ извжтрѣ сж, казахме, и манастирскитѣ лозя. Къмъ тия, отъ заднитѣ врата на манастиря, подъ самата скала, води една стръмна пжтека, що се катери ребромъ по скалата и възлиза на оная тераса. Ето по тая пжтека тръгнали.

Било тъмна, дъждовита нощь, срѣщу 8 Май.

Горѣ, на самото плато, дѣто е равнището на лозята, имало редовна войска на бивакъ. Срѣщу излѣза на пжтеката, на стръмната урва надъ манастиря, турскиятъ военачалникъ поставилъ силна стража, като здраво уцѣнявалъ, че тукъ лежи единъ отъ главнитѣ изходи на обсаденото гнѣздо.

Излѣзлитѣ, които вървѣли по трима-четирма, се натъкватъ най-напрѣдъ на тази стража. Назадъ ги чакаше смърть и тѣ не искали да се върнатъ. Напрѣдъ, разбира се, е врагътъ. Отдѣсно се възправя гигантски гранитното чело на скалата и затваря всѣкой пристжпъ, а отлѣво терасата отвѣсно се пуща надолу и чуе се, какъ зловѣщо въ политѣ ѝ се бие манастирската рѣка, която си тамъ проровила тъмни и опасни вирове.

Трѣбало да вървятъ напрѣдъ.

Стражата се оттегля въ шумата и открива огънь. Пармаковъ, който вървѣлъ напрѣдъ, спира първитѣ редове, събира сили и дава напоръ. Първата цѣпъ е пробита; дружината върви напрѣдъ.

Отлѣво, въ гората, явяватъ се нови нападатели. Юначниятъ прѣдводитель командува: напрѣдъ! И тукъ е изгоненъ врагътъ.

Но главнитѣ вражески сили, квартирующи горѣ на платото, разбуждатъ се въ туй врѣме и заематъ позиции, като образуватъ гжста фронтова верига. Тъкмо въ тоя моментъ и възстанническата колона се задава отъ края на гората.

Прѣзъ една неширока ливада почва едно отъ монастирскитѣ лозя; то стои и до днесъ, заградено съ низка стѣна отъ наредени масивни камъни, — за да не го гази добитъкътъ, който пасе наоколо. Задъ тази стѣна били скрити турскитѣ войници. Раздали се нетърпеливи вистрѣли отъ двѣтѣ страни. Юначниятъ воевода, съ дигната гола сабя

на ржка, извикалъ „ура!“ и повелъ щурмътъ. Нощьта е била тъмна като въ рогъ. Никой никого не виждалъ. Загърмѣли хората и полетѣли.

Станало туй, което се случи съ Наполеона въ Ватерло: страшнитѣ гренадери напълнили въ мълненосния си напоръ единъ невиденъ отъ тѣхъ трапъ.

Нещастнитѣ възстаници допрѣли до стѣната, на която е трѣбало да се катерятъ, и били съсѣчени или измушкани на мѣсто.

Нови вълни отъ хора прииждали отдирѣ съ бѣсенъ напоръ и лѣгали надъ легналитѣ вече трупове.

Пармаковъ билъ единъ отъ първитѣ, който падналъ, а по него всички други. Отъ осемдесеть до сто души легнали на мѣсто. Калугеритѣ разказваха, че само четири трупа отпослѣ се намѣрили на отвъдната страна отъ стѣната. Покатерили се и минали всепакъ нѣкои!

Но, като видѣли страшниятъ отпоръ, други се втурватъ на лѣво изъ гората и спущатъ се по стръмниятъ лесистъ брѣгъ долу, въ рѣката. Пороитѣ проровили тоя брѣгъ и хората пълзѣли по бръчкитѣ му и като се държатъ отъ коренъ на коренъ — успѣли да се пустнатъ на безопасно мѣсто въ рѣката.

Около четиредесеть души се повърнали въ манастира, за да намѣрятъ вѣрна смърть въ него. Бачо Киро се отдѣлилъ съ седемъ души, Попъ Балчо отъ Вишовградъ сжщо съ нѣколко души и Петко Франговъ, днесъ свещеникъ, съ други петнадесеть души: всички се спущатъ къмъ рѣката.

Слѣдъ този несполучливъ и ужасенъ опитъ, върналитѣ се четиредесеть души не мислили вече за борба.

Онищожени духомъ, тѣ излѣзли на зараньта отъ монастирската ограда съ бѣло знаме на чело, за да се прѣдадатъ; но тъкмо кога се приближили до войската, единъ залпъ по заповѣдь на пашата ги посрѣщналъ; всички, които не паднали мъртви, били съсѣчени. Числото на мжченически умъртвенитѣ по тоя начинъ нѣкои писатели опрѣдѣлятъ повече. Георги Димитровъ полага, че сж били седемдесеть и петь души. П. Димитровъ приема сжщо туй число; той го е нотиралъ отъ Скайлеръ, американския консулъ, когото придру-

жаваше; Скайлеръ въ своя рапортъ ни разказва и подробноститѣ, какъ били умъртвени нещастнитѣ мѫченици.

Отъ цѣлата чета можиха да се спасятъ само около четиредесетъ души.[1]) Св. Франговъ ни изброява имената само на четиредесеть и трима поборника. Струва ни се, тѣ заслужаватъ всѣка честь, като истински възстанници.

ГЛАВА ТРЕТА.

Габровската чета.

I.

Начало на движението въ Габрово. Планътъ. Съставътъ на четата. Организация. Цанко Дюзтабановъ. Габровскиятъ монастиръ.

Въ началото на Априлъ, когато въ Горна-Орѣховица се гласѣше общо събрание, поискали, разбира се, прѣдставитель и отъ Габрово. Станало събрание на Гунинъ кладенецъ, една мѣстность край града, за да изберать прѣдставитель; това било на 23 Априлия.

Тъкмѣли за прѣдставитель Цанко Дюзтабановъ, но той бѣше правителственъ чиновникъ и не можелъ да си издѣйствува отпускъ. Тогава спиратъ на другъ избора. На 25 Априлъ вечерьта, габровския прѣдставитель Асенъ Каменовъ билъ въ Търново, но тукъ вече Дж. Момчевъ му казалъ сутриньта, че работата е издадена.

На 28, когато и Асень Каменовъ успѣлъ да се върне, въ Габрово вече знаели положително за възстанието въ Панагюрище. Освѣнъ това, на 29 габровци сѫ били свидѣтели, когато тръгва войска, за да прѣслѣдва Дрѣновската чета. И наистина, пѫтищата за мирно движение били вече затворени. Дюзтабановъ, като правителственъ чиновникъ, съобщилъ за официалната телеграма, съ която се искало войска и която самъ той билъ прочелъ. Съобщавало се, че четата се била появила край село Балванъ.

---

1) Ю. Тодоровъ. „Спомени" стр. 16.

Отъ Г. Орѣховица, дѣйствително, нѣмало никакви извѣстия: могло е лесно да се сѫди, че тамъ е всичко парализирано. Обаче, габровци пакъ рѣшили да възстанатъ. На 30 заранъта, събрали се при моста Шипка: Дюстабановъ, Тотю Ивановъ, Хр. Конкилевъ, Екимъ Цанковъ, Пенчо Постомпировъ, Георги Кръстниковъ и Д. Денчевъ. Слѣдъ като се съвѣтвали малко помежду си, тѣ рѣшили още на мѣстото да възстанатъ. За воевода опрѣдѣлили Дюстабановъ.

Планътъ билъ простъ: да свикатъ всички момчета подъ оржжие и послѣ — да помогнатъ на четата, която се явила край Балванъ. Прѣдполагало се, естествено, че тази чета ще гони Стара планина.

Сборно мѣсто назначили Габровския манастиръ.

Отъ Габрово излѣзли тридесеть души, отъ Етъра се присъединили дванадесеть. Всички влѣзли въ колибитѣ Новата махала, гдѣто станало общо провъзгласяване на възстанието. Ударили черковнитѣ камбани. Разбира се, владѣло общо опоение: пѣли, плакали.

Отъ тука се присъединили къмъ четата всичко тридесеть и седемь души.

До Габровския манастиръ хората минали прѣзъ колибитѣ: Недѣлковци, Петковци, Камилитѣ, Ганевци, Кръстевци, Балаанцитѣ, Курвина могила, Бѣла рѣка, Златева бахчия, Потока, Власовци, Чарковетѣ, Бойчетара, Червена локва и на 1 Май, когато стигнали на сборния пунктъ, четата вече брояла сто и тридесеть и седемь души. Прѣзъ нощьта стигнали още осемдесеть и двама отъ Габрово, та станали всичко двѣстѣ и деветнадесеть души.

Ржководители, — щабъ на четата, — се броили: Христо Конкилевъ, П. Постомпировъ, Тотю Ивановъ, Г. Бочаровъ, Даниилъ [illegible], [illegible] Михайловъ [illegible], Христо [illegible]ковъ, Н. [illegible], Цвѣтко М. [illegible], а главенъ воевода, както казахме, билъ Цанко Дюстабановъ. Той билъ младъ, интелигентенъ човѣкъ, роденъ въ 1844, и билъ синъ на богатия въ Габрово чорбаджия Христо Дюстабана. Училъ се въ Габрово, но като билъ много даровитъ, научилъ и чужди езици, като италиянски и френски. Въ 1862 отишълъ да се учи въ Цариградското английско училище, гдѣто

усвоилъ, разбира се, и английскиятъ езикъ. Той притежавалъ воденица край Севлиево, отъ приходитѣ на която живѣлъ. Богатъ и безпеченъ, още и правителственъ чиновникъ, той стърчалъ надъ своитѣ връстници и съграждани не само съ начетеностьта и дарбитѣ си, но още и съ своя независимъ и твърдъ характеръ, който, впрочемъ, не издържа

Цанко Дюзтабановъ.

докрай. Само съ влиянието, което, по умъ и дарби, упражнявалъ надъ своитѣ околни, се обяснява избирането му и за воевода, макаръ че самъ Дюзтабановъ — то се знай — нищо не разбиралъ отъ военни дѣла.

Четата била раздѣлена на седемь части, съ седемь подвоеводи: Тотю Ивановъ, Пенчо Постомпировъ, Христо Конкилевъ, дѣдо Михаилъ Гешйовъ, Данаилъ Бурмовъ, Хр. Партинковъ и Н. Каваловъ[1]).

1) Ще забѣлѣжа, че Бр. Гжбенски, въ своята „История на Габрово", употрѣбяватъ други термини, като раздѣлятъ всички ратници на седемь чети, съ седемь „четници" – (Страница 140). — название, което не съотвѣтствува

Прѣзъ нощьта, срѣщу 2 Май, опрѣдѣлили маршрута на своето бѫдаще движение. За Дрѣновската чета липсвали свѣдѣния, а пъкъ да напущатъ балкана — не е било мислимо. Освѣнъ това, четата е трѣбало да се храни, слѣдователно, длъжни бѣха да държатъ политѣ на планината, кѫдѣто има български села. Прѣдполагало се още, че въ Севлиевско — къмъ Батошево, именно, и Кръвеникъ и Ново Село — за сериознитѣ приготовления на които не можеше да не се знае въ Габрово и отъ по-напрѣдъ — прѣдполагало се, прочее, нататъкъ да намѣрятъ дори и възстанали села, които биха могли да послужатъ на четата като база за нейнитѣ по-нататъшни дѣйствия.

Ето така, значи, пѫтьтъ на Габровската чета не можелъ да бѫде другъ, освѣнъ къмъ западъ.

II.

Пѫтьтъ на четата. Случката на Червенъ-Брѣгъ. До Батошево.

Четата потегля на пѫть на 2 Май заранъта — както казахме, къмъ западъ. Както всѣкѫдѣ, тъй и тукъ дисциплината липсала. На Червенъ-Брѣгъ се завързала прѣстрѣлка между нѣкои четници и двама заптии, които придружавали пощата отъ Габрово за прѣзъ Балкана. Това е било около деветь часа прѣди обѣдъ. Разбира се, че по-голѣмо безумие отъ това не е могло да се измисли. Ако наистина бѣше необходимо да се нападнатъ пощата и двамата заптии — нѣщо, което никой не може доказа — трѣбало поне да се зематъ сериозни мѣрки, за да не се изпуснатъ правителственитѣ агенти, които послѣ съ бързото си донесение трѣбаше да повредятъ на четата. Ала малко му мислили.

Жертви отъ прѣстрѣлката нѣмало отъ никоя страна. Заптиитѣ избѣгали назадъ. Но послѣдствията отъ това сѫ почти чудовищни. Сега не било въпросъ за думи, пѣсни и

на прѣдмета. Всѣкой участвувалъ е четникъ, а прѣдводителитѣ сѫ стотници, петдесетници, десетници или подвоеводи. Тъй като опрѣдѣлени названия всѣкой случай липсваха, което и тукъ става явно, азъ приемамъ по-общото: подвоеводи.

тържества, а замирисало на барутъ: четата се разкапала. По-голѣмата часть отъ момцитѣ заблагоразсждили да си се приберать у дома. Най-потрѣсающе подѣйствували силнитѣ правителствени пушки: шнайдеритѣ на двамата стражари биели на хиляда стжпки и проглушили ушитѣ на борцитѣ, додѣто тѣхнитѣ кремъклии пушки прашили пжтя далечъ, прѣди да помиришатъ неприятеля.

Останали всичко деветдесеть и четири души подъ знаме.

Намалената чета минала въ колибитѣ Стомонеци и Зелено Дърво и стигнала сжщия день, 2 Май, въ Топлешъ, дѣто момчетата обѣдвали. По пжтя къмъ четата се присъединили отъ ново възстанници и вечерьта на Моровешката стѣна, дѣто замръква, дружината нарасла до четиристотинъ души, но на зараньта, 3 Май, тя пакъ брояла едвамъ стотина момци защото прѣзъ нощьта повечето избѣгали.

Задъ колибитѣ Байновци, въ мѣстностьта Завой, къмъ четата се присъединили десетина габровци водени отъ Гавр. Кръстниковъ, съ знаме отъ червено сукно съ надписъ „Свобода или смърть", шито отъ Мар. Ив. Рѣскова. Тъзи малка чета носила и вѣнци, увити отъ габровскитѣ дѣвици отъ живи цвѣтя. Въодушевление не липсало въ прѣдводителитѣ.

Тукъ се получило писмо съ извѣстие, че войската отъ Габрово се затворила въ казармата. Тя била само единъ таборъ войска анадоллии [1]). Явило се мнѣние, да нападнатъ и да я обезоржжатъ. Дюзтабановъ се противилъ, прѣдвидъ на общия планъ, да не удрятъ градове, но да държатъ Балкана. Послѣ, страхъ го било да не изгори Габрово. Мислило се още, че като нападнатъ Габрово, ще извадятъ насила ония съзаклѣтници, които не излѣзли доброволно. Окончателно наддѣлѣло рѣшението на воеводата Дюзтабановъ, да се навъртатъ въ политѣ на Балкана и да повдигнатъ селата.

Сега, цѣлата чета се раздѣлила на двѣ отдѣления, съ цѣль, да обхванатъ повече села и да съберать повече ратници. Едното отдѣление, подъ воеводството на Дюзтабанова, потеглило за Батошево; а другото отдѣление, което

1) Д-ръ Беронъ, „Арх. изслѣдвания", стр. 359.

води Бочаровъ, потеглило пакъ за Батошево, но отъ другъ пѫть. Първитѣ трѣбало да минатъ прѣзъ Дебелъ-Дѣлъ и Гѫбени, а вторитѣ прѣзъ Купенъ, Тумбалово и Стокитѣ.

Прѣди да тръгнатъ, обаче, Хр. Партинковъ съ нѣколко момчета се отдѣлилъ и върналъ се назадъ, само отъ вироглавие. Той поддържалъ, че трѣба да се нападне Габрово, и като не приели неговото мнѣние, зарѣзалъ и борбата.

Изобщо, липсва всѣка дисциплина, както забѣлѣзахме и по-напрѣдъ.

Дюзтабановъ миналъ прѣзъ Гѫбени по два часа по турски прѣзъ нощьта, безъ обаче да намѣри съчувственници и продължилъ пѫтя, и по срѣднощь стигналъ въ Батошево. Едвамъ на зараньта стигнало и другото отдѣление.

III.

Работитѣ въ Батошево. Начало на бунта. Печалнитѣ случки въ Севлиево. Хващането на Ст. Пешевъ. Защита на Батошево. Разорение.

Въ Батошево възстанието било провъзгласено сѫщиятъ день, 3 Май. Този день дошли: Хр. Василевъ Глушковъ и Цв. Димовъ, пратеници отъ Кръвеникъ, които извѣстявали за възстание, като канили и Батошево да се дигне.

За да разберемъ, какъ сѫ се развивали работитѣ по тѣзи села, би трѣбало да се направи едно малко повръщание назадъ.

Душа на възстанието въ цѣлата Севлиевска околность бѣше, както знаемъ, Ст. Пешевъ. На 27 Априлъ Пешевъ самъ билъ въ Г. Орѣховица — трѣбало да присѫтствува като прѣдставитель въ общото събрание. Прочее, той видѣлъ, какъ полицията напада и лови прѣднитѣ сили въ центъра на революционния окрѫгъ. Тогава, Пешевъ забѣгва бърже назадъ прѣзъ Търново. Отъ тукъ до Севлиево сѫ четиредесеть и осемь километра. Въ сѫщото врѣме, обаче, властьта го потърсила въ Севлиево, което дава да се прѣдположи, че прѣдателството въ Търново е отивало по-далечъ отъ прѣдѣлитѣ на тоя градъ. Прѣдвидъ на грозящата опасность, и севлиевскитѣ съзаклѣтници като знаяли,

че Пешевъ, безъ да се сѣти, че го търсятъ, може всѣкой часъ да пристигне отъ Търново, пратили човѣкъ да го присрѣщне до Ново-Село (Търновско), за да го прѣдупрѣди да бѣга. Пешевъ, дѣйствително, продължилъ пѫтя си до Богатово, но оттукъ хваналъ пѫтя право за Балкана. За нещастие, обаче, рѣката (Росица) придошла и нѣмало откѫдѣ да я прѣгазятъ: трѣбало пакъ да се мине прѣзъ града. Призори Пешевъ билъ вече тукъ и се пригаява въ кѫщата на своя зетъ, Спиридонъ Кънчевъ. На слѣдующия день се прѣхвърлилъ въ градината на Ив. Пенчевъ, но билъ прѣдаденъ, казватъ, и то отъ нѣкой роднина и хванали го. Това е било на 30 Априлъ [1].

По-живи революционери отъ Севлиево, като Іонко Карагйозчето, Ботю Илиевъ и др. успѣли все пакъ да се измъкнатъ и притекли се къмъ балканскитѣ гнѣзда, които, по тоя начинъ, получавали силенъ потикъ къмъ възстание.

Но, вънъ отъ това, въ Батошево, Кръвеникъ и Ново-Село, които не сѫ далечъ отъ града, знаяли веднага — още отъ 27 — че властьта вече посѣга въ Севлиево да лови бунтовници. Още повече, че посѣгателството скоро се прѣнесло и тамъ.

На 30 Априлъ довтасали въ Кръвеникъ до четиредесеть заптии съ башибозукъ и почнали всеобщъ обискъ въ селото: търсили орѫжие. Тукъ душа на възстанието бѣха — както е споменато и другадѣ — Дѣдо Филю и неговиятъ синъ Хр. Филювъ. Щомъ на 1 Май се почва обискуването, привтасали още двама заптии съ опрѣдѣлена заповѣдь: да хванатъ Хр. Филевъ и да го каратъ въ града — при общото прѣдателство въ Севлиево, неговото име, найпослѣ, било сѫщо издадено. Дѣдо Филю, обаче, успѣлъ да прѣдупрѣди сина си; тоя се облѣкълъ въ бунтовническата

[1]) Нѣкои искать да кажатъ, че Пешевъ, подложенъ на мѫка, издалъ своитѣ другари, което азъ не мога да потвърдя. Заедно съ Пешева били хванати — само по подозрѣние, може би — доста видни граждани, като Тодоръ х. Ангеловъ и Ст. Богдановъ; послѣдния билъ касиеръ на табашкото дружество и дружествени пари похарчилъ за комитета Сега, стегнатъ, обадилъ истината и веднага били арестувани всички членове табаци. Арестували сѫщо членоветѣ на терзийското дружество — пакъ по прѣдателство. Така че смѣло би било да се изтовари, при тѣзи условия, прѣдателството върху Пешева.

[illegible] формата повикалъ двойни [illegible] — въстанието пламнало. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] на бояла, който води право да въ [illegible] и [illegible] [illegible] на башибозука [illegible] се [illegible]. Обаче, да [illegible] [illegible], не са [illegible]. Тогава тѣ [illegible] да се [illegible] [illegible] Батошево и [illegible] [illegible] на [illegible]. Така и [illegible] [illegible] въ недѣля, 2 Май, [illegible] се чета башибозукъ отъ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] се и [illegible]. Безъ жертви, обаче [illegible] се [illegible] назадъ и [illegible] това не е било още [illegible] [illegible] се [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Въ [illegible] [illegible] се [illegible] още [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] въ тия [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] да [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] не [illegible] [illegible] на [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] на [illegible] [illegible] [illegible] да се [illegible] въ Балкана и въ [illegible] да [illegible] [illegible] [illegible] да [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] — [illegible] [illegible] [illegible] жени и [illegible] въ [illegible] — [illegible] [illegible] на [illegible] [illegible] [illegible].

На 4 Май [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] на [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] началството на [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] да [illegible] Батошево. Тѣ [illegible], [illegible] [illegible] батошенци. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] души отъ тѣхъ били [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] на [illegible] въ [illegible] [illegible] Дерели [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Дерели и на [illegible] и Могиле — [illegible] [illegible].

На 4 [illegible] въ спокойствие. На 5 Май нападнали севлиевските турци [illegible] [illegible]. Тѣ били [illegible] души, але не се [illegible] да [illegible] [illegible]. На [illegible], обаче,

башибозуци и черкези се връщатъ по-многочисленни и стрѣмително нападнали.

Селото било земено въ полукрѫгъ. Най-напрѣдъ нападнали отъ лѣво по Росица. „Чуката“, която затваря дола до моста — входътъ въ селото — дала залпъ и нападателитѣ се теглятъ. Но тѣ забиколили на дѣсно и като се съединили тамъ съ главнитѣ сили, нахлули подъ „Чуката“ и прѣзъ лозята.

Възстаницитѣ бърже се пръснали почти безъ съпротивление. Нѣкои се запрѣли на Ешовъ рътъ и стрѣляли, но не одържали напора. Бочаровъ даже не успѣлъ да напише записка до Дюзтабановъ, за да го вика на помощь. Черкезката конница нахлула въ селото и произвела сѣчь надъ бѣгащитѣ.

Двама отъ Габровскитѣ момци се залостили въ кѫщата на Дѣдо Миня, Горна махала. Тѣ били Иванъ Тосевъ и Иванъ Дянковъ. Тѣ върнали два пѫти съ умѣла стрѣлба нахлулата турска колона и помогнали на мнозина да избѣгатъ. Кѫщата била запалена и двамата юнаци изгорѣли.

Бочаровъ съ Никола Симеоновъ успѣли да прибѣгнатъ до Кръвеникъ. Гавр. Кръстниковъ, Кънчо Буреновъ и Недѣлко Хрелски могли да стигнатъ до Ново-Село.

Батошево запалили отъ всички страни.

Привтасала редовна войска, изловила всички останали живи съзаклетници, които послѣ биватъ затворени въ Търново, а по-късно освободени.

IV.

Кръвеникъ. Боеветѣ около Ново-Село. Разорение. Бѣгство на Балкана. Хващане на Дюзтабановъ. Послѣдни остатъци отъ четата.

Нека прослѣдимъ пѫтя на Дюзтабановата чета. Като тръгва на 4 Май отъ Батошево, Дюзтабановъ замръква на Енювъ рѫтъ, а на 5 стига въ Кръвеникъ.

Но той не остава и въ Кръвеникъ. На 5 Май Дюзтабановъ заминалъ за Ново-Село, като оставя около четиредесеть души отъ Габровската чета въ Кръвеникъ. На 3

Май тукъ били дошли нѣколко въоржжени хора на помощь и отъ Ново-Село. Малката помощь оставена отъ Дюзтабановъ на 5, подъ командата на Гого Куевъ, севлиевецъ, пазила на Грѫднишкия боазъ, ала на 6, четвъртъкъ, тя намѣрила за добрѣ да се прибере назадъ и, заедно съ новоселци, тръгнала да гони Дюзтабанова въ Ново-Село. Тукъ оставалъ сега само Н. Каваловъ, съ десетина габровци. Съ други думи, кървеничани били мълкомъ прѣдоставени сами на себе си.

Послѣ, ето какво се случва съ туй нещастно село. На 8 Май деньтъ миналъ спокойно.

На 9 Май Кървеникъ билъ нападнатъ отъ многочисленъ башибозукъ, подъ прѣдводителството на Плѣвенския каймакаминъ, Дели-Неджибъ и на единого отъ севлиевскитѣ фанатизирани бегове, Саадулахъ ефенди, които водили значителни тълпи сѫщо отъ черкези. Селото било заобиколено. Дѣдо Филю, съ нѣколко възстаници, пробилъ си пѫть прѣзъ редоветѣ на неприятеля; той стига послѣ на Зелениковецъ, около Мара Гидикъ, тамъ се крие нѣкое врѣме, но бива издаденъ и тъй като не се прѣдава, а сражавалъ се съ послѣдни сили, то пада като истински възстаникъ на мѣсто. Синъ му, Хр. Филювъ, бѣше хванатъ и обѣсенъ въ Севлиево.

Между това, въ Ново-Село кипѣла сериозна работа. И тукъ, както въ Батошево и Кръвеникъ, огъньтъ пламва въ свръзка съ работитѣ въ Горна-Орѣховица.

Слѣдъ като правителството падна въ слѣдитѣ на гласеното възстание, покрай другитѣ апостоли, билъ потърсенъ сѫщо и Христю Ивановъ Голѣмия. Той, обаче, успѣлъ да се укрие въ Троянския монастиръ. А тъй като изглеждало, че ще го издебнатъ и тамъ, той сполучилъ да се прѣхвърли до махлата Скандалото, а отъ тукъ дошълъ въ кѫщата на Попъ Петка въ Ново Село. Духоветѣ били приготвени. На 1 Май отъ Кръвеникъ се върналъ Иванъ Машевъ, който съобщилъ, че тамъ сѫ вече на кракъ и че е стрѣляно противъ турци. На слѣдующия день бѣха имъ искали помощь отъ Кръвеникъ, както кръвеничани поискаха и отъ Батошево. А тъй като съ молба за помощь бѣше дошълъ самъ Хр.

Филювъ, когото въ Ново Село много добрѣ познаватъ, то и новоселци не се забавили да се въоржжатъ. Съ Христо Филювъ пристигналъ още Дончо Фесчията и Іонко Карагйозовъ. [1])

На 3 Май сутриньта хората били вече на кракъ. Погрѣшно, прочее, твърди Ю. П. Тодоровъ, [2]) че „възстанието въ Севлиевска околия избухнало прѣди 1 Май — на 26 Априлъ, по причина, че апостолитѣ работили много открито и пр." Йонко Карагйозчето зелъ прѣдводителството на една чета, която си поставила за задача да пази прохода откъмъ Дебнево. Друга една чета отъ седемдесеть и петь души заминали за Гръднешкия боазъ къмъ Кръвеникъ. Втора една чета подъ воеводството на Дончо Фесчията отишла сжщо да пази Гръднешкия боазъ.

И тъй, още на 3 Май почнали сраженията около Новосело, защото, значителни тълпи башибозуци налитали да си пробиятъ пжть откъмъ Дебнево, — отъ другия край на селото, — но били отблъснати.

Имало направени и два черешови топа, които Карагйозовъ поставилъ при Зла рѣка.

На 4 Май отъ къмъ Дебнево настжпили до петстотинь души и повече башибозуци. Сражението се почнало. Възстаницитѣ се държали жилаво по своитѣ мѣста. Топоветѣ сжщо били запалени, ала единиятъ, който билъ буковъ, пукналъ. Турцитѣ, които познавали добрѣ мѣстностьта, прѣвели едно отдѣление отъ своитѣ хора изотзадъ и забиколили възстаницитѣ. Но Карагйозовъ налетялъ на атака, пръсналъ турцитѣ и пробилъ си пжть. Отъ борцитѣ паднали дванадесеть души.

На 5 вечерьта пристигналъ и Дюзтабановъ. На 6 Май четитѣ се съединили и задружно се укрѣпили да пазятъ прохода на сжщото мѣсто, при Зла рѣка, дѣто станало първото сражение. Заградили пжтя отъ Дебнево съ камъни и дървета.

Турцитѣ се показали по обѣдъ, но само надзиравали, а сражение не станало. [3])

---

1) Ср. „Ново-Селското възстание" отъ Ив. Н. Марангозовъ, 1903 стр. 18.
2) „Спомени" стр. 39.
3) „Новоселско възстание" стр. 23.

Загубата на тоя день се заключаваше, обаче, въ туй, че турцитѣ насилватъ на Гржднишкия боазъ; оставенитѣ тамъ около четиредесеть габровци се теглятъ къмъ Ново Село и башибозукътъ, макаръ още да не смѣе да излѣзе въ долината, но почти изцѣло владѣе входа.

За да разберемь по-лесно ходътъ на работитѣ, добрѣ е да се мисли оригиналностьта на положението на селата, за които е дума. Прѣдставете си едно дълго прѣдгорие на Стара планина, една гигантска буца, една продълговата рунтава могила, която като завеса крие отъ Севлиевската равнина селата Батошево, Кръвеникъ и Ново Село — по на единъ два часа разстояние едно отъ друго. Отпрѣдъ е могилата, а отдирѣ гигантската стѣна на Мара Гидикъ. Помежду разлатата могила и балканската стѣна, образува се тѣсна планинска пазва, която не е друго, освѣнъ дълго планинско гърло, което въ форма на полумѣсецъ тръгва отъ Севлиевското поле, за да излѣзе пакъ на него, но отъ другата страна. Полумѣсецътъ е разсѣченъ на двѣ чрѣзъ тѣсния гръднишкия проходъ до Кръвеникъ. На двата рога на полумѣсеца сж Батошево, отъ дѣсно, и Ново-Село отъ лѣво, а въ срѣдъ е Кръвеникъ. Но трѣба да мислимъ още, че въ тая дълга тѣснина, между планината и прѣдгорието, освѣнъ тритѣ села, като герданъ се нижатъ още безброй колиби и „махали“, както наричатъ тукъ малкитѣ селца. Освѣнъ това, двата края на тѣсната планинска пазва слизатъ въ полето отдѣсно съ Батошевската рѣка, а отъ лѣво съ Ново-селския или Дебневски боазъ, по който се изтича Зла рѣка. Тия сж двата главни входа за вжтрѣшностьта. И послѣ, въ срѣдата на завесата, Гржднишкия боазъ, между Ново Село и Кръвеникъ, е най-правия пжть отъ Севлиево и води едноврѣменно и въ двѣтѣ села, а входътъ откъмъ Батошево [illegible]-широкъ и по-достжпенъ. Турцитѣ виждали, прочее, [illegible]но е да се пробие прѣзъ боазитѣ Дебнево и Грълн[illegible] за туй [illegible]атъ отдолу — откъмъ Батошево. [illegible]-тѣхме, че [illegible] Батошево пада. Едноврѣменно, [illegible] нападе[illegible]ърху туй село, турцитѣ правили де[illegible]ни отъ [illegible]руги боази, за да отвличатъ възст[illegible] сили.

71	Христо	родомъ	изъ	Севлиево
72	Върбанъ Господиновъ	„	„	Русе
73	Единъ руски князъ	„	„	Русия
74	Единъ бошнакъ	„	„	Босна
75	Димитъръ Тодоровъ	„	„	Н.-Махла (Габровско)
76	Димитъръ Икономовъ	„	„	Троянъ
77	Курти Чобанинътъ	„	„	Кара-Омуръ (Силистр.)
78	Илия Чобанътъ	„	„	Кара-Омуръ (Силистр.)
79	Димо	„	„	с. Атмаджаларе „
80	Стефанъ Поповъ	„	„	Бесарабия
81	Василъ	„	„	Троянъ[1])
82	Илия Тодоровъ	„	„	Ловечъ
83	Ненко Гачевъ	„	„	„
84	Иванъ Докторовъ	„	„	„
85	Никола Астарджиевъ	„	„	„
86	Маринъ Петковъ	„	„	Тетевенъ
87	Станчо Василевъ	„	„	„
88	Славко Ивановъ	„	„	„
89	Иванъ Тоневъ	„	„	„
90	Христо Дачевъ	„	„	„
91	Тончо Кунчевъ	„	„	„
92	Пенчо Минковъ	„	„	Калоферъ
93	Хаджи Бенчо	„	„	Плѣвенъ
94	Иванъ Стойковъ	„	„	Сопотъ
95	Хаджи Георги Гржблата	„	„	Тулча
96	Стойко Фучеджи	„	„	„
97	Христо Арамовъ	„	„	Тетово
98	Тодоръ Стояновъ	„	„	Неврокопъ
99	Стоянъ Стайковъ	„	„	Якуруда
100	Антонъ Стояновъ (Танасовъ)		„	Призренъ
101	Янко Атанасовъ	„	„	Неврокопъ
102	Димитъръ Т. Ночовъ	„	„	Пирдопъ
103	Нено Ивановъ	„	„	Смолско
104	Димитъръ Кючюка	„	„	Егри-Паланка
105	Георги Костовъ	„	„	Неврокопъ
106	Кръстю Андрѣевъ	„	„	Карлово
107	Георги Андрѣевъ	„	„	„

1) Повторенъ въ списъка на З. Стояновъ.

118	Илия [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]ово
119	Никола Тодоровъ	.	.	Разградъ
[illegible]	Димитъръ [illegible]	.	.	Сливенъ
[illegible]	[illegible] [illegible]	.	.	Сливенъ
[illegible]	Антонъ [illegible]	.	.	[illegible]
[illegible]	Илия [illegible]	.	.	[illegible]
[illegible]	Вениаминъ Тодоровъ	.	.	Мачинъ
[illegible]	Христо Славковъ	.	.	Етрополе
[illegible]	Стоянъ Христовъ	.	.	Ловечъ
[illegible]	Атанасъ Ивановъ	.	.	Орѣховица
[illegible]	Доко Димитриевъ	.	.	Дрѣново
[illegible]	Никола Димитровъ	.	.	[illegible]
121	Михаилъ [illegible]	.	.	Болградъ
[illegible]	Димо	.	.	Калоферъ
122	Михаилъ	.	.	[illegible]
123	Василъ Стояновъ	.	.	[illegible]
124	Никола Стояновъ	.	.	[illegible]
125	Христо Геновъ	.	.	Етрополе
126	Атанасъ	.	.	[illegible]
127	Иванъ Поповъ	.	.	Калоферъ
128	Никола Поповъ	.	.	Калоферъ
129	Янко Буяновъ	.	.	Орѣховица
130	Христо	.	.	Казанъ Дере
131	Иванчо	.	.	Сливенъ
132	Ганчо	.	.	Дрѣново
133	Драганъ Ивановъ	.	.	с. [illegible] (Орѣхов.)
134	Киро	.	.	Търново
135	Марко Атанасовъ	.	.	Брашля
136	Цанко Минковъ	.	.	Казанлъкъ
137	Георги Христовъ	.	.	Карлово
138	Никола	.	.	София
139	Атанасъ	.	.	Самоковъ
140	Никола	.	.	Търново
141	Н. [illegible]овъ	.	.	с. Руска
[illegible]	А. [illegible]овъ Чартаамовъ	.	.	Орѣховица
[illegible]	[illegible]товъ	.	.	Габрово
	[illegible]кола	.	.	.

[illegible]-горѣ.

145	Антонъ Черногореца	родомъ изъ	Подгорица
146	Александръ Х. Димитровъ	„ „	с. Аладагли (Сливен.)
147	Петъръ Паскалевъ	„ „	Карлово
148	Стефанъ Газибаровъ	„ „	Сливенъ
149	Петъръ Дюкмеджиевъ	„ „	Карлово
150	Младенъ Павловъ	„ „	Видинъ
151	И. Цаневъ	„ „	Тетевенъ
152	Захарий Петровъ	„ „	Трѣвна
153	Недѣлчо Цаневъ	„ „	Сухиндолъ (Севл.)
154	К. Хараламбовъ	„ „	Котелъ
155	Стоянъ Войвода	„ „	Ст.-Загора
156	Христо Стояновъ	„ „	Божанци (Габровско)
157	Пенчо Манчевъ	„ „	Калугерово (Търнов.)
158	Василъ Троенчето	„ „	Троянъ (повторенъ)
159	Пенчо	„ „	Котелъ
160	Иванъ Кръстевъ	„ „	Русе
161	Анастасъ Джумалиевъ	„ „	Севлиево
162	Стефанъ П. Димитровъ	„ „	Габрово
163	Пенчо Стаменовъ	„ „	с. Мирково
164	Тодоръ Минковъ	„ „	с. Сараня (Каз.)
165	Атанасъ П. Рахиловъ	„ „	Шуменъ
166	Маринчо Никовъ	„ „	„
167	Коджа Иванъ Моканецътъ	„ „	Добружа
168	Малкиятъ Иванъ	„ „	Силистренско
169	Сава Букурещлията	„ „	неизвѣстно
170	Нено Ивановъ	„ „	Габровско
171	Ненчо	„ „	Троянъ
172	Йовко	„ „	Силистренско

Къмъ този списъкъ би трѣбвало да прибавимъ имената на четиредесеть души, съобщени отъ К. А. Цанковъ, съ обозначение на възрастьта. Той твърди, че въпросния списъкъ, писанъ съ моливъ, билъ запазенъ отъ онуй врѣме въ богатата му инакъ архива, която и другадѣ споменахме.[1]) Ето тия имена:

1	Цаню Данчевъ	отъ	Габрово
2	Младенъ Тричковъ	„	Пиротско

[1]) Ср. „Официални ромъно-турски документи“, стр. 5.

3	Тодоръ Качевъ	отъ	Ломъ-Паланка
4	Димитъръ Юрдановъ	„	Търновско
5	Димитъръ Ганчевъ	„	Горни Турчета
6	Тодоръ Кирковъ	„	Сопотъ
7	Василъ Кжнчевъ	„	„
8	Бойко Стелиновъ	„	Копривщица
9	Георги М. Стойковъ	„	Самоковъ
10	Василъ Ивановъ	„	Търново
11	Данчо Ивановъ	„	Ловни-Долъ (Търновско)
12	Тодоръ Илиевъ	„	Бѣлоградчикъ
13	Тодоръ Стойковъ	„	Ловечъ
14	Иванъ Недѣлчовъ	„	Панагюрище
15	Василъ Христовъ	„	Търново [1])

Въ военно отношение четата не е била безъ компасъ: въ нея влизатъ двама офицери — Петъръ Радоиновъ отъ Петербургъ, русинъ, който постжпилъ като доброволецъ и се нарича въ списъка „князъ", а ималъ чинъ капитанъ, и Войновски, пакъ младъ офицеръ отъ Габрово, който е фактически командантъ на четата.

Планътъ за движението е билъ, момчетата да сж на групи събрани по разни пристанища на Дунавъ и да се

[1]) При голѣмата разбърканость на наименованията при Захарий Стоянова, азъ намѣрихъ, че много отъ тѣзи четиредесеть души сж обозначени въ списъка му, макаръ често и погрѣшно, ала нѣкои и досущъ не се срѣщатъ тамъ. За да спестя трудъ на интересующитѣ се за провѣрка, азъ отбѣлѣжихъ тѣзи, които не се срѣщатъ въ голѣмия списъкъ; тѣ сж всичко петнадесеть. Погрѣшни сж у Зах. Стояновъ или недописани имената на (Димитъръ) Ботевъ отъ Кайматево Чирпанско (стр. 470), (Георги) Юрданъ Апостоловъ (стр. 471) отъ Свищовъ, Илия Тодоровъ отъ Ловечъ (писанъ Тодоръ Илиевъ), Теофанъ Радановъ, руски капитанъ, писанъ само „единъ руски князъ" (стр. 471), Пеньо Христовъ (Атанасовъ) отъ Ловечъ, Атанасъ Ивановъ (Димитровъ) отъ Орѣховица, Никола Пенчевъ (писанъ само Поповъ). Отъ Видинъ въ голѣмия списъкъ имаше означено само едно лице — Младенъ Павловъ (стр. 473), а въ малкия списъкъ стои пакъ едно лице отъ Видинъ съ име Пандели Стояновъ — дали не сж едно и сжщо? Малкиятъ списъкъ, споредъ казването на К. А. Цанковъ, принадлежи на една особна чета, която въ Пикетъ се присъединила къмъ Ботева. Тя е, навѣрно, онази на Катрафилова, макаръ че неговото име липсва тамъ. Остава и туй обстоятелство да се провѣри. Ще добавя, че въпросъ е още, дали всички лица отъ тази четица се присъединили къмъ Ботева, както К. Цанковъ претендира да знае, или не. Тогава имаше голѣмо движение. Мнозина заминаваха за Сърбия; а които минаха съ Ботева, не бѣха намѣрили врѣме да се упознаятъ помежду си. Тръгването бѣше сжщо една тайна: мнозина до послѣдния моментъ сж знаяли само това, че отиватъ за Сърбия. Тази бърканица попрѣчила, безъ друго, на З. Стояновъ, да състави по-точенъ списъкъ на цѣлата чета.

качватъ на опрѣдѣления параходъ като градинари, послѣ да се прѣвъорѫжатъ, да плѣнатъ за една минута парахода и да го изведатъ на пустинно мѣсто по българския брѣгъ. Разгледахме по-рано, кой е билъ авторътъ на тоя завоевателенъ планъ.

Планътъ билъ точно изпълненъ. На 16 Май Ботевъ, съ тридесеть до тридесеть и петь момчета, качилъ се отъ Гюргево на австрийския параходъ „Радецки"; послѣдния пѫтувалъ нагорѣ. Отъ Зимничъ сѫщо се качили петнаесеть — двaесеть ратници; отъ Турно-Могурели още двaесеть и петь — триесеть. Освѣнъ това, оттукъ се присъединили Войновски, Спасъ Соколовъ, когото познаваме като апостолъ въ Вратчанско, и Кирилъ Ботевъ, по-малъкъ братъ на поета. Всички, що досега се качили, брояли се на повече отъ сто, както извѣстява нѣкой свой влашки приятель самъ Ботевъ съ записка отъ „Радецки". Понататъкъ, отъ Корабия и Пикетъ, воеводата очаквалъ още стотина.[1])

Параходътъ продължавалъ своя пѫть прѣзъ цѣлата нощь и на 17 Май, около 10 часа прѣди пладне, допрѣлъ послѣдната бунтовна скеля — Пикетъ: тукъ се качватъ рускиятъ капитанъ, Обретеновъ, Апостоловъ, Мито Цвѣтковъ, Сава Пеневъ отъ Търново, Перо Македонецътъ и Черногорецъ, който при Ботева заема сѫщото мѣсто, както Стефо далматинецъ бѣше въ четата на Бенковски, и още четиредесеть или повече момчета.

Малко по-надолу отъ Пикетъ, дружината се облекла въ бунтовнитѣ си дрехи, развила знамето, параходътъ планомѣрно, безъ шумъ, билъ заробенъ и, по командата на бунтовницитѣ, слѣзълъ на Козлудуй.

II.

Пѫтьтъ и сѫдбата на Ботевата чета.

Съ излизанието си на суша, четата направила непрѣдпазлива постѫпка: ближната погранична стража се притекла да види, защо чуждиятъ параходъ тъй неочаквано слиза

---

[1]) З. Стояновъ, „Опитъ за Биография" стр. 339.

дѣто не трѣба. Нетърпеливитѣ бунтовници се прицѣлили, единъ турски войникъ падналъ мъртавъ на мѣсто.[1]) Останалата стража избѣгала къмъ Ломъ и, навѣрно, бѣше найблизката и сигурна доносчица за четата.

Прѣди четата да мине Дунавъ, Апостоловъ и Обретеновъ пишатъ Заимову да приготви петдесеть househоски каруци, които да прѣнесатъ четата до Враца. Заимовъ наистина заповѣдалъ на Лукана отъ Галиче да приготви исканитѣ кола и да чака на опрѣдѣленото мѣсто; но тъкмо два дни прѣди да мине четата, Луканъ билъ арестуванъ отъ ряховскитѣ власти по прѣдателство; той послѣ умрѣ въ затвора.[2])

По тоя начинъ, пжтьтъ на четата се забавя; тя сега трѣба да мине равни, открити полета, по които да се движи съ убийствена мѣдленость и пѣша, изложена всѣкой часъ да бжде съзрѣна, заобиколена, избита, и при туй, да се изнурява безцѣлно отъ единъ и така убийственъ пжть.

Изобщо, трѣба да се каже, че отъ оня часъ, откакъ ратницитѣ стжпватъ на родния брѣгъ, тѣхъ прѣслѣдва зла орисница съ редъ несгоди. Отъ Козлудуй къмъ четата се присъединили само двама: Младенъ Павловъ учитель въ селото и Георги Димитровъ Кантарджийски, който е билъ родомъ отъ Рахово, но сега се намѣрилъ тукъ и минава подъ знамето.

Четата е тръгнала около два часа слѣдъ пладне отъ Козлудуй, съ направление, разбира се, на Югъ, къмъ Враца. Слѣдъ единъ часъ пжть, въ селото Бутанъ, борцитѣ за свобода се натъкватъ на първата вълна на разочарованието, което послѣ ще ги задави по-скоро отколкото врагътъ: селянитѣ бѣгали отъ тѣхъ, като отъ най-злия неприятель.

На 18 дружината осъмва надъ Борованъ. До Враца сж още петдесеть километра оттукъ. Тя е далечъ! Трѣбва пакъ да се отбѣлѣжи, че въ туй голѣмо село, отдѣто четата е очаквала да се присъединятъ къмъ нея най-малко до четиристотинъ съратници, не се намѣрилъ живъ човѣкъ, който да донесе единъ котелъ вода, за да напои изморенитѣ прѣ-

---

1) К. А. Цанковъ, „Документи", стр. 18.
2) Ст. Заимовъ, „Етюди", стр. 140.

горѣли отъ жажда юнаци. Или очакванията бѣха фантастични, или приготовлението е било дѣтинско . . .

Оттукъ вече дружината е заслѣдена отъ отдѣление черкези, които я безпокоятъ на бързитѣ си коне. За нея, разбира се, остава само една надежда: да я посрѣщнатъ нови ратници отъ Вратца и да я засилятъ, инакъ, тя е бърже изгубена, както и стана.

Задъ Борованъ, наредъ съ село Баница—въ дѣсно, издига се голиятъ връхъ на Миленъ камъкъ. Четата бърза, по съвѣта на Войновски, да хване прѣдната камениста чука отъ планината за позиция. Въ политѣ още, додѣто се движи по открито поле, тя е нападната отъ башибозукъ, съ черкези, които я прѣвъзхождатъ въ численость. Но четата успѣва да отблъсне врагътъ, възлиза горѣ, напуща първата чука и намѣства се на самия Миленъ камъкъ. Но тукъ, убита отъ безсънна нощь, отъ умора и жажда, тя бива отъ ново заобиколена отъ придошлия още по-многочисленъ башибозукъ, къмъ който скоро се притича и редовенъ аскеръ, (отъ Вратца!) на помощь. Пристигналата войска е била подъ командата на Ибраимъ бей, бинбашия. Той водилъ два табора пѣхота, единъ ескадронъ кавалерия, а башибозуци били триста и черкезитѣ четиристотинъ, които минаватъ подъ негова команда.[1]) Турскиятъ военачалникъ ималъ, естествено задачата да изолира бунтовницитѣ по такъвъ начинъ, щото никой отъ вжтрѣшностьта да не може да имъ се притече на помощь. Най-голѣмъ страхъ турскиятъ военачалникъ ималъ, разбира се, откъмъ Вратца, дѣто кипежътъ на духоветѣ не бѣше тайна за властьта. Всѣка минута той очаквалъ да се намѣри между два огня, ала неговото положение съвършено се поправя, слѣдъ като на помощь му пристига откъмъ Орхание Келъ-Хасанъ паша, съ значително отдѣление войници.

Сражението трае до вечерьта и само настъпилата тъмнина разтървала ожесточенитѣ врагове. Отъ четата паднали повече отъ тридесеть ранени и убити. Между тѣхъ и знаменосецътъ Курто, Попъ Сава Катрафиловъ, Атанасъ Горовъ и др.

Попъ Сава Катрафиловъ е една отъ забѣлѣжителнитѣ *личности* въ четата на Ботева. Роденъ въ Елена, той е билъ *достатъчно образованъ*, билъ е учитель въ Карнобатско, но *навсѣкждѣ съ буйния си нравъ* дразнилъ подозрителностьта *на турскитѣ власти*: казватъ, че се попилъ по погрѣшка, *но скоро хвърлилъ* расото, билъ въ Русия, а послѣ работилъ въ печатницата на Ботева въ Букурещъ. Тоя безпокоенъ духъ намѣри граба си на Миленъ камъкъ, дѣто е билъ останенъ между раненитѣ. Курто е билъ родомъ отъ Ески-Джумая и се занимавалъ съ манифактурна търговия на дребно по туалушкитѣ турски села. Тамъ той добилъ голѣма извѣстность съ своето безстрашие и съ юнашката си сила.

Прѣзъ нощьта тръгнали да си пробиятъ пѫтъ. Тогава пада и Давидъ Тодоровъ, интелигентенъ търговецъ отъ Вратца, който познавалъ языцитѣ: нѣмски, френски и ромѫнски.

На 19 Май четата осъмва надъ Вѣслецъ, единъ отъ ония лѣсисти вериги — прѣдгория на Балкана,— които като вѣнецъ окрѫжаватъ Вратца. По политѣ на Вѣслецъ сѫ хубавитѣ вратчански лозя.

По чудо, потерата този день изгубила слѣдитѣ на изморената дружина. Момчетата могли да поседнатъ, да се отморятъ. Но по пѫтя за Вѣслецъ изгубили се още братътъ на войводата Кирилъ, Иваница Данчевъ, Рускиятъ капитанъ Радановъ, Мито Цвѣтковъ и Димитъръ Дишлията отъ Сливенъ.

Между това, ето какво се бѣше случило въ Вратца. Появяването на Ботева върху Миленъ камъкъ, на 18, май не остана тайна за никого въ центра на революционния [illegible] [illegible] рѫка да се бие, башибозуци тъпанътъ, [illegible] [illegible] [illegible] всичко това говорило колкото [illegible] [illegible] на върхъ 18 Май отъ Орѣхово дов- [illegible] [illegible] [illegible], още, и донесълъ на вратчени [illegible] [illegible] извѣстие, че четата е турила вече [illegible] [illegible] [illegible] земя. Не стига това, но отъ [illegible] [illegible] [illegible] Младенъ Павловъ, учи- [illegible] [illegible], който се бѣше присъединилъ къмъ

четата, и той още по-добрѣ описалъ работитѣ. Сега вече нѣмало враченци на кждѣ да шаватъ. Отъ тѣхъ се искало работа.

Но между съзаклетницитѣ въ града сжществуваше остъръ раздоръ; караницата водила своето начало още отъ оня моментъ, когато вратчанския комитетъ позволи съ неговитѣ пушки да се въоржжи външна чета: мнозина отъ патриотитѣ не искали да отпуснатъ своитѣ пушки изъ ржцѣ. Интригитѣ се разпалили дотамъ, че, както ни разправя самъ Заимовъ, той заплашилъ съвършено да зарѣже града.[1])

Разбира се, при тѣзи условия, силата на вратчени, колкото и не значителна, парализирала се съвършено и отъ само себе си. Но все пакъ, категоричното извѣстие на Станю Байчевъ, мисъльта, че наблизо до вратата на града български юнаци се биятъ съ вѣковния врагъ—всичко туй стрѣснало мнозина, и сжщиятъ день станало събрание въ кжщата на Мито х. Ангелакевъ спахийчето (Иотинъ). Тукъ се рѣшило, вечерьта да грабнатъ оржжие, а за сборенъ пунктъ опрѣдѣлили черковата св. „Възнесение".

Вечерьта, дѣйствително, сто и петдесеть—двѣстѣ лошо въоржжени хора запжтили се къмъ черковата. Едноврѣменно били разпратени хора да подналятъ отъ четири страни града. Пожарътъ, обаче, избухналъ твърдѣ слабо и билъ веднага потушенъ.

Планътъ на врачани е билъ, да излѣзатъ по селата и като наелектризиратъ селската маса, да образуватъ една по-внушителна мощь. Но този планъ си осталалъ една мечта.

Ботевата чета бѣше отвлекла почти цѣлата войска вънъ на полето. Само една рота е оставала като стража въ града и тя квартирувала въ ханътъ на Стефанъ Савовъ. Вратчени трѣбало първо да ударятъ върху тази войска и да станатъ пълни господари на своя градъ, но тѣ не се рѣшили и на тая, въ сжщностъ, не особно опасна стжпка: войската сама дотолкова е съзнавала своето нищожество[2]), че носътъ си вънъ отъ затворения ханъ не е смѣяла да подаде.

Додѣто възстанницитѣ се събирали въ св. Възнесение, по улицитѣ — кое волно, кое неволно, дàли се нѣколко ви-

1) „Етюди", стр. 191.
2) „Етюди", 189.

стрѣля. Градътъ съвършено се разтрѣвожилъ, турцитѣ се изпокрили.

Както и да е, тази трѣвога която всепакъ успѣватъ вратчани да дигнатъ около си, не минава—трѣбва да го признаемъ току тъй. Войската и башибозука, които на 18 се сражавали на Миленъ камъкъ, щомъ се научили за станалото, мислятъ вече — на слѣдующия день — не да прѣслѣдватъ бѣгащата чета, но да пазятъ гърба си: тѣ се връщатъ къмъ града. Додѣто напрѣдъ гледали да изолиратъ четата, за да не би нѣкой да дойде къмъ нея отъ Вратца, сега се постарали да изолиратъ града, за да не дойде въ него нѣкой отъ четата.

Разбира се, на 19 Май вратчанци осъмватъ пакъ въ черкювата, но сега вече достатъчно омждрени. Сами повече не станали, отколкото бѣха, а пъкъ дори и намалѣвали, а положението само отъ себе си е ставало безизходно. Въ сжщото врѣме войската и башибозукътъ успѣва да се поприбере и пак обхваща града отъ всички страни.

Сега вече могло пакъ да се дѣйствува, но съвсѣмъ тайно. Въ отчаянието, въ което изпаднали, вратчанци помислили да молятъ четата, дано тя се втурне въ града, да разбие турцитѣ и да спаси, макаръ врѣменно и себе си и [illegible] сега не бѣха ни бунтовници, ни [illegible]. До [illegible] били пратени Гаче [illegible] които се върнали съ записка [illegible] както разправятъ въ [illegible] четата желала да дойде сжщата [illegible]

[illegible] четата [illegible] своята [illegible] Въ тоя положение, [illegible] да се даде [illegible] да я упи- [illegible]

[illegible] за се [illegible] на врат- [illegible]

[illegible] день 19 Май, [illegible]

значителенъ отрядъ отъ три—четири хидяди души съ 2 батереи артилерия. Възстанницитѣ що бѣха събрани въ св. Възнесение, всички на минутата се разбѣгали кой на кждѣто види: всѣкой търсилъ скривалище, за да спаси кожата си. Самъ Заимовъ, слѣдъ безуспѣшни опити да се крие ту въ една, ту въ друга кжща—срѣдъ настжпилата деморализация, всѣкой се пазилъ отъ него като отъ чума — изкочилъ, прѣобleченъ като шопъ-копачъ, съ мотика на рамо, вънъ отъ града и бива хванатъ нѣколко дни послѣ между селата при Баница.[1])

Едноврѣменно съ двамата пратеници до Вѣслецъ, изъ града успѣли да се измъкнатъ, прѣоблечени като турци, Мито Ангелакевъ съ Кото Дзезовъ. Тѣ се запжтили къмъ Долна-Кремена. Побили байрака, що носили отъ Вратца, срѣдъ село; селянитѣ, подготвени отъ напрѣди, събрали се. Дори имало въодушевление. Мито пратилъ да извѣстятъ и на другитѣ села: Брусенъ, Горно-Кремена, Бaденици, Старо-Село и др. да ставатъ. Имало надежда, че ще сполучатъ да съберaтъ въоржжена сила и да поведатъ работата по нататъкъ. Едноврѣменно и четата била прѣдупрѣдена за приготовлението, а туй, види се, ще да я спрѣло, всѣкой случай, за да не направи нѣкой отчаянъ опитъ съ единъ маршъ върху Вратца. Захарий Стояновъ загатва за това обстоятелство, но прѣувеличено; той твърди, че на Костелевския мостъ Ботева чакалъ другъ воевода, Мито Спахийчето, съ триста души юнаци, събрани изъ Долна и Горна Кремена и други села! [2])

Скоро, обаче, дѣлото на Ангелакевъ Спахийчето и на патриотитѣ отъ Долня-Кремана рухнало отъ само себе си, както и трѣбаше да се очаква. Слѣдь пладне привтасалъ нѣкакъвъ селякъ, който възвѣстилъ правдивата истина, че въ Вратца всичко е вече свършено: дошла войска и лови когото си иска—тамъ нѣма ни възстание, ни дяволъ. Това пръснало нещастнитѣ селяни: никой вече съ никого не се видѣли. Самъ Ангелакевъ се спасилъ съ голѣмъ трудъ, като се крилъ прѣоблеченъ.

1) „Етюди", 193.
2) „Опитъ", 436.

Ясно е, че съ туй се и свършва цѣлото Вратчанско възстание. Остава сега да прослѣдимъ само печалната сждба на нещастната чета, начело съ излъгания поетъ воевода: то не е вече възстание, не е нито борба, а добиване на една шепа нещастни хора—подхлъзнати еднажъ и нахълтали твърдѣ дълбоко и не прѣдпазливо въ една вражеска страна. Ако би било на мѣсто да се употрѣби въ подобни случаи какво и да било сравнение, ние бихме казали, че сждбата на Дрѣновската чета, на четата на Дюзтабанова, на Стоила и на Бенковски — бѣше хиляди пжти по-розова, отколкото оная на тази шепа немилостиво подиграни и на мжченическа смърть подведени хора. Първо и първо, попъ Харитонъ, Дюзтабановъ, Стоилъ и Бенковски не бѣха такива мечтатели и идеалисти като Ботева; тѣхната душа не бѣше се издигала до небесата, за да свали оттамъ образътъ на бляна за свобода, не бѣше се разпъвала на кръста на спасителя, за да ни разгласи оттамъ струнитѣ на адскитѣ страдания на роба, тия хора не бѣха полетѣли въ България съ ония крилати сънища за тържеството на свободата, съ оная поетска безгранична любовь и съ крилатото довѣрие къмъ народъ и бащиния, за да разберать и сега всичката сила на отровата на разочарованието. Да, само туй нещастно сравнение би ни разкрило великата оная роля, която играе при всѣко историческо събитие моралътъ на душитѣ. Една шепа беззащитни калугери, които своеволно прѣдложиха своитѣ килии за подслонъ, прѣвърнаха Попъ Харитона и неговитѣ другари въ безподобни герои, които и до послѣдно издихание защищаваха беззавѣтно високи човѣшки правдини само затуй, защото защищаваха едно свое собствено гнѣздо. На Дюзтабановъ, на Стоила, на Бенковски и на всички не липса едно бѣдно село, което да свърже сждбата на своитѣ беззащитни хижи съ туптежа на сърдцето, съ живота, съ бѣдната жертва на една шепа борци, рѣшени да сложатъ юнашки кости за отечествени права. А за възторженитѣ соколи на великия поетъ се паднаха въ дѣлъ дивитѣ гори, дѣто, полугладни, убити и прокудени, трѣбаше да заклопятъ очи съ горчивата клетва на безуспѣшни мжченици въ уста. И милостива пакъ бѣше сждбата, че направи единъ отъ пър-

витѣ въ реда да угасне поетътъ, за да не дигне прѣдъ неговитѣ горди очи завесата на пълното разочорование.

Цѣлиятъ денъ на 19 Май Ботевъ и неговитѣ другари почивали на Вѣслецъ, а когато се стъмнило, тѣ хванали пжтя прѣзъ долината, дѣто се простиратъ врачанскитѣ лозя, минали я, и на разсъмване стигнали стръмнитѣ поли на Стара планина надъ село Челопекъ, подъ което сега минава пжтя отъ Мездра за Вратца. Пжтьтъ на горѣ е собствено козя пжтека, по която борцитѣ сега се измъкватъ единъ по единъ.

Тамъ горѣ, дѣто уморената дружина сѣда да си отпочине, бива незабавно нападната отъ многочислена потера отъ черкези, башибозукъ и редовна войска. Трѣба да се забѣлѣжи, че врагътъ дебналъ зорко своитѣ жертви и знаялъ отрано стжпкитѣ му. Ето защо потерята едновремено изкочила отъ разни страни.

На около, дѣто почивали сега момчетата, по високия балкански гребенъ надъ Челопекъ, около една малка възвишена котловина, редатъ се чуки подъ име: Околчица, Камара, Клена и Голата могила. Захарий Стояновъ на свое врѣме пустна измислицата, че всички сражения този день станали около Върхътъ Волъ, който, обаче, стои на страни отъ туй мѣсто. По късна и надеждна експертиза отъ живи ратници и отъ познавачи на мѣстото изъ близкитѣ тукъ села, като Челопекъ, Павелча, Мѣдковецъ и др. показаха истината.

Момчетата бърже напущатъ огъня, дѣто вече си пекли агнета, и бързатъ да хванатъ полузаетитѣ вече отъ врага височини за позиция. Ржководството на Войновски е толкози вѣщо, колкото и сржчно. Боятъ трае цѣлия день. Постигнатитѣ отъ врага прѣзъ туй врѣме резултати могатъ се опрѣдѣли съ туй, че въ една схватка, до дѣто Войновски съ умѣла маневра искалъ да отбие врага отъ една височина, отъ която грозѣла най-голѣма опасность за главната позиция на четата, юначниятъ офицеръ успѣлъ да заеме крилото и съ туй спасявалъ врѣменно цѣлото положение; ала многочисленниятъ врагъ отъ своя страна използувалъ раздѣленостьта на двѣтѣ господствующи точки, и

тъй като защитницитѣ били вече малко, за да подържатъ съобщението си, то двѣтѣ половини на четата останали откъснати една отъ друга. Настѫпилиятъ мракъ турилъ край на сражението. Ала тъкмо, когато Ботевъ окрѫженъ отъ своитѣ близки: Перо, Апостоловъ, Сава Пеневъ и Обретеновъ, обмислялъ плана, какъ да се измъкне отъ железния обръчъ на засадата и да се съедини съ откѫснатитѣ другари, единъ черкезинъ, който изневидѣло се примъкналъ задъ шубракитѣ, замѣрилъ поета право въ челото и той, ударенъ, заклопилъ навѣки очи, надъ хладната и горда балканска скала. Черкезинътъ Джумбелетъ, прѣдводитель, сѫщо билъ сложенъ на мѣсто отъ вѣрния куршумъ на Апостолова, но заслужената отплата не повърщала ни милионната часть отъ изгубеното съкровище.

Съ смъртьта на Ботевъ и съ настаналата нощна тъмнина, малкото другари на воеводата се разпръсватъ на разни посоки, безъ да успѣятъ да се съединятъ съ Войновски—или както казва Зах. Стояновъ, въ тая страшна и сѫдбоносна нощь, „дружината се самоубива". Пръснали се по два до четири души и били хващани или прѣдавани по отдѣлно. Отъ всички пръснати, само тринадесеть момчета, водени отъ Апостоловъ, скитали на 21 Май къмъ Люти бродъ, като мислили да прѣгазятъ Искъра на пѫть за Тракия. Тукъ, обаче, имало пусия; почти всички били избити; падналъ и Апостоловъ. Тукъ се спасили Кѫршовски и Инджето.

Но пакъ видна часть отъ цѣлата чета стояла още на кракъ, подъ водителството на юначния Войновски. Надъ Звѣрено тѣ минали Искъра. Къмъ 26 Май малката чета наближавала къмъ Етрополско, но между момчетата се явило разногласие, както всѣкога става въ подобни врѣмена на упадъкъ и отчаяние. Едни отъ момчетата искали да теглятъ къмъ Сърбия, други къмъ Тракия, дѣто още имали надежда да заварятъ борци подъ знаме. Войновски, винаги все още неотпадналъ въ войнишкия духъ за борба докрай, билъ не за бѣгство вънъ, а за окървавена, бунтовна Тракия. Но деморализацията извършила пакъ своето си. Войновски не можилъ да въдвори съгласие, и момчетата

се раздѣлили. Съ хаджи Димитровъ тръгнали до петдесеть души, а съ Войновски само петнадесеть. Първитѣ били скоро пръснати, като повечето паднали живи въ ржцѣ.

Войновски водилъ до четиридесеть дни своитѣ другари, между които бѣха Обретеновъ, Сава Пеневъ, Димитъръ Тодоровъ отъ Габровско и др. Най-послѣ, самоотвержениятъ офицеръ падналъ пронизанъ отъ турскитѣ куршуми, въ геройска и непримирима борба около с. Шипково, въ Троянско [1]). Неговитѣ пръснати другари, Обретеновъ, Сава Пеневъ, Д. Тодоровъ и Стоянъ Ловченлийчето скитали още нѣколко дни изъ балкана, додѣто нѣкой си Пенчо Троянецъ ги прѣдалъ. Когато се появила потерата около хана, дѣто билъ послѣдниятъ остатъкъ на ботевци, а може би, и на цѣлото Априлско възстание, тия достойни за името на своя вождъ мжже се заловили за оржжие. Но скоро подлиятъ врагъ запалилъ зданието. Тогава героичнитѣ борци на минута се поколебали. Сторило имъ се, че по-добрѣ е да умратъ на бѣсилката, но прѣдъ очитѣ на хората, отколкото да изгорятъ въ тази огнена гробница. Но и въ този моментъ, единиятъ отъ тѣхъ, Стоянъ Ловчелията, млѣкаръ отъ Северинъ—нека се помни това име—помислилъ за клетвата, що далъ: да умре като бунтовникъ и да не се прѣдава, прѣпрѣчилъ вратата, за да не излизатъ отпадналитѣ духомъ другари, а най-послѣ „ухапалъ устата на револвера" и легналъ на мѣсто, като истински герой. Другитѣ се прѣдали.

Съ Войновски и съ неговитѣ юначни другари утихна послѣдната вълна отъ оня разбуненъ и величавъ и поетиченъ океанъ, който въ нашата история се нарича Априлско възстание, и който на вѣчни врѣмена ще остане една отъ найлжчезарнитѣ страници на нашата народна епопея.

---

[1]) Съжелявамъ, че липсватъ всѣкакви свѣдения за биографията му, която заслужва да се изучи най-подробно.

3	Тодоръ Качевъ	отъ	Ломъ-Паланка
4	Димитъръ Юрдановъ	„	Търновско
5	Димитъръ Ганчевъ	„	Горни Турчета
6	Тодоръ Кирковъ	„	Сопотъ
7	Василъ Кжнчевъ	„	„
8	Бойко Стелиновъ	„	Копривщица
9	Георги М. Стойковъ	„	Самоковъ
10	Василъ Ивановъ	„	Търново
11	Данчо Ивановъ	„	Ловни-Долъ (Търновско)
12	Тодоръ Илиевъ	„	Бѣлоградчикъ
13	Тодоръ Стойковъ	„	Ловечъ
14	Иванъ Недѣлчовъ	„	Панагюрище
15	Василъ Христовъ	„	Търново [1])

Въ военно отношение четата не е била безъ компасъ: въ нея влизатъ двама офицери — Петъръ Радоиновъ отъ Петербургъ, русинъ, който постжпилъ като доброволецъ и се нарича въ списъка „князъ", а ималъ чинъ капитанъ, и Войновски, пакъ младъ офицеръ отъ Габрово, който е фактически командантъ на четата.

Планътъ за движението е билъ, момчетата да сж на групи събрани по разни пристанища на Дунавъ и да се

---

[1]) При голѣмата разбърканость на наименованията при Захарий Стоянова, азъ намѣрихъ, че много отъ тѣзи четиредесеть души сж обозначени въ списъка му, макаръ често и погрѣшно, ала нѣкои и досущъ не се срѣщатъ тамъ. За да спестя трудъ на интересующитѣ се за провѣрка, азъ отбѣлѣжихъ тѣзи, които не се срѣщатъ въ голѣмия списъкъ; тѣ сж всичко петнадесеть. Погрѣшни сж у Зах. Стояновъ или недописани имената на (Димитъръ) Ботевъ отъ Кайматево Чирпанско (стр 470), (Георги) Юрданъ Апостоловъ (стр. 471) отъ Свищовъ, Илия Тодоровъ отъ Ловечъ (писанъ Тодоръ Илиевъ), Теофанъ Радановъ, руски капитанъ, писанъ само „единъ руски князъ" (стр. 471), Пеньо Христовъ (Атанасовъ) отъ Ловечъ, Атанасъ Ивановъ (Димитровъ) отъ Орѣховица, Никола Пенчевъ (писанъ само Поповъ). Отъ Видинъ въ голѣмия списъкъ имаше означено само едно лице — Младенъ Павловъ (стр. 473), а въ малкия списъкъ стои пакъ едно лице отъ Видинъ съ име Пандели Стояновъ — дали не сж едно и сжщо? Малкиятъ списъкъ, споредъ казването на К. А. Цанковъ, принадлежи на една особна чета, която въ Пикетъ се присъединила къмъ Ботева. Тя е, навѣрно, онази на Катрафилова, макаръ че неговото име липсва тамъ. Остава и туй обстоятелство да се провѣри. Ще добавя, че въпросъ е още, дали всички лица отъ тази четица се присъединили къмъ Ботева, както К. Цанковъ претендира да знае, или не. Тогава имаше голѣмо движение. Мнозина заминаваха за Сърбия; а които минаха съ Ботева, не бѣха намѣрили врѣме да се упознаятъ помежду си. Тръгването бѣше сжщо една тайна: мнозина до послѣдния моментъ сж знаяли само това, че отиватъ за Сърбия Тази бърканица попрѣчила, безъ друго, на З. Стояновъ, да състави по-точенъ списъкъ на цѣлата чета.

ТРЕТИ ОТДѢЛЪ

Пепелища.

ТРЕТИ ОТДѢЛЪ

Пепелища

ГЛАВА ПЪРВА

Историческата роль

I.

Пепелищата като неразривна часть въ цѣлото

Пепелищата не сѫ логическо слѣдствие отъ онея случки, що разглеждаме; въ тая смисълъ тѣ не би трѣбвало и да съставляватъ часть отъ повѣствованието. Основанията за това сѫ твърдѣ ясни. Всѣко събитие се гради върху три момента: начало, развитие и край. Къмъ началото броимъ и причинитѣ, а въ краятъ лежатъ послѣдствията. Когато е дума — както въ нашия случай — за възстание, причинитѣ сѫ, или че свободата е станала най-голѣма необходимость на живота, или пъкъ че условията на робския животъ сѫ вече непоносими — което, впрочемъ, означава почти едно и сѫщо. А еднакво тъй, послѣдствията — когато е пакъ дума за възстание — могатъ да бѫдатъ, ако не, че свободата е спечелена, то поне условията за живота да бѫдатъ подобрени или, най-послѣ, че нищо не е постигнато и че тѣзи условия ставатъ още по-тежки. Съ една дума, и въ единиятъ, и въ другия случай не е дума за пепелища, или поне, пепелищата — били малко или много — не измѣнятъ

четата, и той още по-добрѣ описалъ работитѣ. Сега вече нѣмало враченци на кждѣ да шаватъ. Отъ тѣхъ се искало работа.

Но между съзаклетницитѣ въ града сжществуваше остъръ раздоръ; караницата водила своето начало още отъ оня моментъ, когато вратчанския комитетъ позволи съ неговитѣ пушки да се въоржжи външна чета: мнозина отъ патриотитѣ не искали да отпуснатъ своитѣ пушки изъ ржцѣ. Интригитѣ се разпалили дотамъ, че, както ни разправя самъ Заимовъ, той заплашилъ съвършено да зарѣже града.[1])

Разбира се, при тѣзи условия, силата на вратчени, колкото и не значителна, парализирала се съвършено и отъ само себе си. Но все пакъ, категоричното извѣстие на Станю Байчевъ, мисъльта, че наблизо до вратата на града български юнаци се биятъ съ вѣковния врагъ—всичко туй стрѣснало мнозина, и сжщиятъ день станало събрание въ кжщата на Мито х. Ангелакевъ спахийчето (Иотинъ). Тукъ се рѣшило, вечерьта да грабнатъ оржжие, а за сборенъ пунктъ опрѣдѣлили черковата св. „Възнесение".

Вечерьта, дѣйствително, сто и петдесеть—двѣстѣ лошо въоржжени хора запжтили се къмъ черковата. Едноврѣменно били разпратени хора да подпалятъ отъ четири страни града. Пожарътъ, обаче, избухналъ твърдѣ слабо и билъ веднага потушенъ.

Планътъ на врачани е билъ, да излѣзатъ по селата и като наелектризиратъ селската маса, да образуватъ една по-внушителна мощь. Но този планъ си останалъ една мечта.

Ботевата чета бѣше отвлекла почти цѣлата войска вънъ на полето. Само една рота е оставала като стража въ града и тя квартирувала въ ханътъ на Стефанъ Савовъ. Вратчени трѣбало първо да ударятъ върху тази войска и да станатъ пълни господари на своя градъ, но тѣ не се рѣшили и на тая, въ сжщностъ, не особно опасна стжпка: войската сама дотолкова е съзнавала своето нищожество[2]), че носътъ си вънъ отъ затворения ханъ не е смѣяла да подаде.

Додѣто възстанницитѣ се събирали въ св. Възнесение, по улицитѣ — кое волно, кое неволно, дали се нѣколко ви-

1) „Етюди", стр. 191.
2) „Етюди", 189.

образа на [illegible] — това е което [illegible] да [illegible] пожарища и развалини — това не е логическия край на едно възложено [illegible] поставена задача точното [illegible] действие.

[illegible] — [illegible] ако искаме да определимъ точно [illegible] на [illegible] резултати и сравниваме началата съ [illegible]. [illegible] не казваме ясно: толкова е [illegible], и толкова [illegible] е заложено [illegible] отъ друго. [illegible] на пелешницата, но са[illegible] резултати.

[illegible] и логически. [illegible] момента — начало, развитие и [illegible] — образуватъ история, и причините и последствията [illegible] за събитието — [illegible] политическо и [illegible].

[illegible] литература обаче работата [illegible] за самия [illegible] на тая литература. [illegible] редица [illegible] възстание. [illegible] — по[illegible] — [illegible] история. Мемоари [illegible] повече [illegible] участие са [illegible] това. Отъ [illegible] и да прочем събитието [illegible] възстание [illegible] писатель [illegible] цъбъство въ [illegible] и да покажатъ причините [illegible]. Историкътъ би [illegible]; въ [illegible] какъ ор[illegible].

[illegible] съчинения [illegible] най-[illegible] се [illegible] за разру[illegible] възстание. А това [illegible] или по[illegible] съгра[illegible] на Захари Стоя-

новъ се простиратъ, както е извѣстно, въ цѣли три тома. Като отмахнемъ 300 и повече страници въ първия томъ за разни спомени изъ по-стари врѣмена, — спомени, които иматъ чисто нравоописателна цѣль, — приготовленията за Априлското възстание сѫ разхвърлени твърдѣ небрежно, и то въ едвамъ двѣстѣ страници, които силно се разводняватъ пакъ още и съ лични епизоди изъ живота на автора. Вториятъ томъ обхваща близо четиристотинъ страници и той е, който ни повѣствува за самото възстание. Всепакъ обаче, повечето отъ половината отъ този материалъ (стр. 179 — 389) е посветенъ на скитанията и мѫкитѣ по Балкана. Къмъ всичко туй, цѣлиятъ трети томъ — 350 страници — като изключимъ кѫси подробности за Перущица, Брацигово и Батакъ, — описва затворитѣ. Казахме, че това не е недостатъкъ за едни записки, ала то не би било сѫщо, ако е дума за една история. Въ „Възстанието на Батакъ“ отъ Бойчо почти половината на книгата се пълни съ описание за ужаситѣ. Въ „Историята на града Габрово и Грабровскитѣ възстания“ отъ Бр. Гѫбенски — книга, дѣто възстанието въ 1876 не е специаленъ прѣдметъ, описанието на мѫкитѣ и разрушенията прѣзъ тая година заематъ по-голѣмо мѣсто, отколкото разказътъ за самото движение. Съ една дума, всички книги, що имаме върху възстанието, даватъ най-широко мѣсто на пепелищата. Дори „Историята на Брациговското възстание“ — едно сьчинение съ по-критическа обработка — щомъ махнемъ бѣлѣжкитѣ за поминъкътъ и миналото на Брацигово (стр. 1-45), една третя отъ цѣлия остатъкъ е посветена пакъ на грозната поразия слѣдъ възстанието.

Между това, убѣденъ съмъ, че пълното описание на ужаситѣ, които увѣнчаха нашето възстание — това е дѣло само на художеството; освѣнъ туй, подобно описание ще образува страница въ историята на турското варварство, ала не и въ историята на нашето възстание.

Но трѣба всепакъ да отбѣлѣжимъ, че нашето възстание има изключителна, ако не дори и безподобна сѫдба: то бѣше, само по себе, открай докрай несполучливо; бѣше несполучливо, а сполучи напълно онова, за което бѣше из-

бухнало. Тукъ, именно, пепелищата изкачатъ като най-важенъ факторъ: това трѣба да се помни. Турцитѣ, като господари въ своята държава, трѣбаше съ сила и кръвь да потъпчатъ въоржженото съпротивление срѣщу приетия редъ въ страната: трѣбаше да смачкатъ възстанието. Но тѣ не направиха това, което е право отъ всѣко държавно гледище, не спрѣха тамъ, дѣто трѣба, а отидоха и по далечъ. Слѣдъ като бунтътъ бѣше смазанъ, турскитѣ пълчища, насъскани отъ своя вроденъ фанатизмъ, нахвърлиха се върху мирното население, върху жени, дѣца и старци, и въ кръвь потопиха цѣлата страна. Тогава, именно, слѣдъ като гласътъ на държавното право спираше, заговори езикътъ на човѣшкото право. Обществената съвѣсть въ Европа се възмути противъ туй нечувано варварство, всичко мина на страната на човѣщината и на добрия редъ, всичко мина на наша страна. Ето така и дойде нашето освобождение. Цѣлиятъ свѣтъ видѣ звѣра и скочи да спаси жертвата.

И въ тая смисъль вече, пепелищата сж неразривна часть отъ цѣлото. А щомъ като е така, ние трѣба неминуемо да спремъ на тѣхъ; да спремъ, ако не, за да обрисуваме съ всичкия чудовищенъ колоритъ упражненитѣ жестокости, то поне, за да изброимъ и да изтъкнемъ приблизителния размѣръ на фактитѣ. Колкото сухи и да сж тия факти, тѣ сж, именно, фундамента, на който се издигна непосрѣдствено нашата свобода.

II

Начало на анкетата. Елиотъ, Берингъ и Макгехенъ. Клането като държавна система въ Турция.

Трѣба да признаемъ, че за турскитѣ звѣрства прѣзъ врѣме на възстанието и послѣ първи заговориха протестантскитѣ мисионери въ България. Тѣ бѣха успѣли да съберать много данни отъ чудовищни дѣла на насилия и варварска жестокость и се възмутиха първи. Непосрѣдствено заинтересувани съ душевното благосъстояние на единъ народъ, срѣдъ който бѣха дошли прѣзъ далечни океани да

проповѣдатъ спасение на душитѣ, тѣзи органи на божието слово достойно и оврѣме се възмутиха за мжкитѣ, страданията — да, за безнадеждното положение на божието стадо. Въ Цариградъ тѣ заемаха видно положение, бѣха въ обходъ съ дипломатически и чужди кореспондентски крж-гове. Въ България тѣ имаха душевни сродници. Така, имено, възмущението се роди, а скоро мина тогава и въ английската преса.

Партизанството, тъй нищожно у насъ въ послѣдно врѣме съ своитѣ недостойни похвати, въ културни държави, като Англия, често и винаги е проявявало съревнования въ найблагородни подвизи. Либералитѣ, начело съ доблестния Гладстонъ, не бѣха въ туй врѣме на рулото на държавния ковчегъ въ Англия. Тѣ бѣха водили и водиха енергична борба противъ своитѣ владѣющи противници, консерваторитѣ, ала никой случай не бѣ имъ се видѣлъ тъй сгоденъ да увѣнчаятъ своята партийна програма съ ореола на високи филантропически идеи — толкова достойни за единъ великъ народъ, колкото и за цѣлото човѣчество — както сега при кланетата въ България. Гладстонъ и отъ по-рано бѣше за една малко-много русофилска политика въ Англия. Нашето пъкъ дѣло тогава, както въ много случаи и до днесъ, свѣтътъ държеше неразривно свързано съ руското име. А консерваторитѣ английски държаха съ Турция, водиха турска политика. Държавническиятъ английски умъ мждрѣше се още съ старото и съ нищо не оправдано възрѣние, че Турция притежава жизнеспособность да се реформира въ скоро врѣме и да стане за въ бждаще една цивилизована и мощна държава. Тази мечта бѣха коткали дълго врѣме французкитѣ дипломати — най-старитѣ гяурски съвѣтници на султана — а когато тѣ се видѣха безсилни да я осжществятъ нѣкога, ето че англичанитѣ се нагърбиха съ нея — англичанитѣ, вѣчно горди съ своето непоколебимо прѣвъзходство: нагърбиха се, за да спратъ завоевателния маршъ къмъ Босфора и Срѣдиземното море на сѣверната мечка, съ която бѣха непримирими врагове сжщо тъй, както понапрѣдъ французитѣ.

При чудовищнитѣ, обаче, геройства на турцитѣ въ България, Глядстонъ улови случая да докаже на цѣлия

свѣтъ, че Англия има недостоенъ — даже не, а че държи срамень съюзникъ. По тоя начинъ, почнаха се, а че и въ такъвзи видъ се развиватъ послѣ работитѣ.

Пръвъ и най-рано, който отъ Цариградъ дигна гласъ за клането въ България, бѣше г. Пиярсъ, и днесъ още живущъ въ турската столица. Той захвана своитѣ публикувания още въ Юний —едвамъ единъ мѣсецъ слѣдъ звѣрскитѣ подвизи. Неговитѣ кореспонденции въ „Дейли Нюсъ“ възмутиха до неимовѣрность духоветѣ въ Лондонъ. Енергични петиции бѣха отправени въ парламента, а скоро и цѣлиятъ печатъ заговори за турското варварство.

Но когато стана явно, че трѣба официално да се разслѣдва злото, Американското посолство въ Цариградъ сѫщо не остана назадъ въ възмущението и назначи свой човѣкъ за това — г. Скайлеръ — генералния консулъ на Америка въ турската столица. Къмъ Скайлеръ се придружи доброволно Макгехенъ—специаленъ кореспондентъ на „Дейли-Нюсъ“ по избухналитѣ пламъци въ Балканския полуостровъ. Скайлеръ бѣше зелъ за свой прѣводчикъ въ пѫтуването нашия съотечественикъ г. П. Димитровъ, сега още дѣецъ по нашата дипломация. Той ни е изложилъ отпослѣ своитѣ „спомени“ въ една твърдѣ прилично написана, макаръ и много малка книжка.

Отъ страната пъкъ на английското посолство бѣше тръгналъ г. Берингъ, вториятъ секретаръ на сѣръ Елиота, министръ на Велико Британия въ Цариградъ.

Отпослѣ, Макгехенъ, съ своитѣ пламенни кореспонденции, прави вече самъ чудеса за да разбуди обществената съвѣсть не само въ Англия, но и въ цѣла Европа. Той всѣкждѣ се ползува съ фактитѣ, добити отъ Скайлера, ала като дава напълно воля на своето свободно кореспондентско перо, на негодованието и ужаса, които притискаха сърдцето му, той дари тѣло и душа на сухитѣ, скромни, ала високо правдиви заключения на официалния изслѣдователь. Гигантъ е, като човѣкъ, гигантъ е и като перо тоя Макгехенъ! България трѣба да му издигне памятникъ. Той се бои, че всичко пакъ ще замръзне съ заплашвания отъ страната на Европа и че нищо друго нѣма да се извърши; бои се, че Турция

ще употрѣби вѣчната си магия—да замаже очитѣ на свѣта съ реформи. „Не! — вика благородниятъ человѣколюбецъ — не, нито загубата на Романия, Сърбия и Гърция, нито Наваринския погромъ, не научиха Турция и турцитѣ да иматъ човѣшки чувства. Тогава, какъ е възможно да се чака, че слабитѣ заплашвания на Дерби (английскиятъ министеръ на външнитѣ дѣла) ще подѣйствуватъ на тѣхъ? Тѣ (турцитѣ) сж твърдѣ тжпи, невѣжествени и диви. Каква полза за Лорда Дерби да заплашва единъ народъ, който даже не знае за неговото сжществование? То е сѐ едно, да заплашвашъ нѣкой бенгалски тигъръ, че ще го викашъ въ полицейски сждъ.“ А другъ пжть, въ възмущението си, несравнения Макгехенъ е тъй пламененъ, че едва ли нѣкой може, въ тоя родъ, да каже нѣщо по добрѣ отъ онова, що той е изговорилъ. „Какъ може — провиква се той — отъ такива люде (турцитѣ) да се чакатъ реформи? Не! нѣма да станатъ никакви реформи. Хиляди безпомощни жени и дѣца, хладнокръвно посѣчени на части, високо искатъ възмездие, а вие, държавници на Европа, разсждавате, че е нуждно да се съхрани status-quo, че всичко е длъжно да си остане като прѣди! А пъкъ азъ ви говоря, че това нѣма да бжде така! Вие сте длъжни да намѣрите удовлетворително разрѣшение на източния въпросъ, или той да се рѣши и безъ васъ и не така, както вие чакате. Status-quo е немислимо, или цивилизацията е измама, справедливостьта — зълъ присмѣхъ, а християнството — лъжа.“ Или, както другадѣ казва, за да бие външната политика на Дизраели: „и така, русскиятъ варваринъ се бори за человѣчеството и християнството, а английскиятъ християнинъ — за варварството, тиранията, за злото и звѣрството! При такова зрѣлище лесно е да се съмни човѣкъ въ справедливостьта, въ цивилизацията, въ самото християнство [1]“.

---

1) Писмата на Макгехена бидоха прѣведени на руски, отдѣто покойния Стамболовъ ги издаде и на български. Азъ нѣмахъ на разположение „Дейли Нюсъ“ и не мога да сждя, дали всички или поне най-добритѣ писма на кореспондента сж събрани, и вѣрвамъ, че българското общество нѣкога ще поиска да ги има въ по-сигуренъ прѣводъ отъ самия оригиналъ.

Скайлеръ, освѣнъ своя официаленъ рапортъ, не обнародва нищо по вѣстницитѣ; също и Берингъ. И двата тия рапорти се намиратъ въ Синята

ТРЕТИ ОТДѢЛЪ

Пепелища.

ТРЕТИ ОТДѢЛЪ

Пепелища.

ГЛАВА ПЪРВА.

Историческата роля.

I.

Пепелищата като неразривна часть отъ цѣлото.

Пепелищата не сѫ логическо слѣдствие отъ ония случки, що разгледахме; въ тая смисъль тѣ не би трѣбало и да съставляватъ часть отъ повѣствованието. Основанията за това сѫ твърдѣ ясни. Всѣко събитие се гради върху три момента: начало, развитие и край. Къмъ началото броимъ и причинитѣ, а въ краятъ лежатъ послѣдствията. Когато е дума — както въ нашия случай — за възстание, причинитѣ сѫ, или че свободата е станала най-голѣма необходимость на живота, или пъкъ че условията на робския животъ сѫ вече непоносими — което, впрочемъ, означава почти едно и сѫщо. А еднакво тъй, послѣдствията — когато е пакъ дума за възстание — могатъ да бѫдатъ, ако не, че свободата е спечелена, то поне условията за живота да бѫдатъ подобрени или, най-послѣ, че нищо не е постигнато и че тѣзи условия ставатъ още по-тежки. Съ една дума, и въ единиятъ, и въ другия случай не е дума за пепелиша, или поне, пепелищата — били малко или много — не измѣнятъ

образа на послѣдствията. А това е, което искахъ да кажа: пожарища и разсипия — това не е логическия край на едно въоржжено съ опрѣдѣлена задача почнато дѣйствие.

Другъ е въпросътъ, ако искаме да опрѣдѣлимъ точно цѣната на постигнатия резултатъ и сравняваме печалата съ загубата. Въ такъвъ случай ние казваме ясно: толкова е спечелено, а толкова изгубено и вадимъ едно [illegible] друго. Ала пакъ, разбира се, прѣдметъ не сж [illegible] не сжщинския резултатъ.

Ала [illegible] и логически, тритѣ момента — начало, развитие и край — образуватъ историята, а причинитѣ и послѣдствията сж философска свръзка на събитието — свръзка отъ политическо и социално гледище.

Въ нашата повѣствователна литература, обаче [illegible] малко [illegible], и то така [illegible] на [illegible] характеръ на тази литература. Ние притежаваме [illegible] книги по Априлското възстание, които — по-вече, по-малко — сж истински мемоари. А мемоарътъ не е история. Мемоари сж записки или спомени на единъ човѣкъ или на по-вече хора, които разказватъ не само какво участие сж взели въ събитието, но и какво [illegible] при това. Отъ тѣзи спомени историкътъ се ползува, за да проучи събитието. Ала що се относи до патилата на съврѣменниците, тѣхъ не само историкътъ може да използува: надъ тѣхъ най-вече ще работи икономиста, политическиятъ писатель или философътъ, за да освѣтлятъ лошото домакинство въ държавата, безумното управление, а също, за да покажатъ причинитѣ на упадъка въ цѣлия организмъ. Историкътъ би ималъ [illegible] работа, но само отъ друго гледище: върху основа на печалнитѣ факти, той би ги разяснилъ, [illegible] се разпаде една мощна държава.

Въ по-вечето и по-известни [illegible] съчинения въ нашата историческа литература [illegible] на възстанниците [illegible] за разру-[illegible] самото възстание [illegible] това [illegible] или по-малко мемоари. [illegible] съдържа-[illegible]

новъ се простиратъ, както е извѣстно, въ цѣли три тома. Като отмахнемъ 300 и повече страници въ първия томъ за разни спомени изъ по-стари врѣмена, — спомени, които иматъ чисто нравоописателна цѣль, — приготовленията за Априлското възстание сж разхвърлени твърдѣ небрежно, и то въ едвамъ двѣстѣ страници, които силно се разводняватъ пакъ още и съ лични епизоди изъ живота на автора. Вториятъ томъ обхваща близо четиристотинъ страници и той е, който ни повѣствува за самото възстание. Всепакъ обаче, повечето отъ половината отъ този материалъ (стр. 179 — 389) е посветенъ на скитанията и мжкитѣ по Балкана. Къмъ всичко туй, цѣлиятъ трети томъ — 350 страници — като изключимъ кжси подробности за Перущица, Брацигово и Батакъ, — описва затворитѣ. Казахме, че това не е недостатъкъ за едни записки, ала то не би било сжщо, ако е дума за една история. Въ „Възстанието на Батакъ" отъ Бойчо почти половината на книгата се пълни съ описание за ужаситѣ. Въ „Историята на града Габрово и Грабровскитѣ възстания" отъ Бр. Гжбенски — книга, дѣто възстанието въ 1876 не е специаленъ прѣдметъ, описанието на мжкитѣ и разрушенията прѣзъ тая година заематъ по-голѣмо мѣсто, отколкото разказътъ за самото движение. Съ една дума, всички книги, що имаме върху възстанието, даватъ най-широко мѣсто на пепелищата. Дори „Историята на Брациговското възстание" — едно съчинение съ по-критическа обработка — щомъ махнемъ бѣлѣжкитѣ за поминъкътъ и миналото на Брацигово (стр. 1-45), една третя отъ цѣлия остатъкъ е посветена пакъ на грозната поразия слѣдъ възстанието.

Между това, убѣденъ съмъ, че пълното описание на ужаситѣ, които увѣнчаха нашето възстание — това е дѣло само на художеството; освѣнъ туй, подобно описание ще образува страница въ историята на турското варварство, ала не и въ историята на нашето възстание.

Но трѣба всепакъ да отбѣлѣжимъ, че нашето възстание има изключителна, ако не дори и безподобна сждба: то бѣше, само по себе, открай докрай несполучливо; бѣше несполучливо, а сполучи напълно онова, за което бѣше из-

[illegible]

[illegible] поне, за да изброимъ и да изтъкнемъ приблизителния размѣръ на фактитѣ. Колкото сухи и да сѫ тия факти, тѣ сѫ, именно, фундамента, на който се издигна непосрѣдствено нашата свобода.

Г

Начало на анкетата. Елиотъ, Берингъ и [illegible]. [illegible] система въ Турция

Трѣбва да признаемъ, че за турскитѣ звѣрства прѣзъ врѣме на възстанието и послѣ първи изговориха протестантскитѣ мисионери въ България. Тѣ бѣха успѣли да съберать много данни отъ чудовищни дѣла на насилия и варварска жестокость и се възмутиха първи. Непосрѣдствено заинтересувани съ душевното благосъстояние на единъ народъ, срѣдъ [illegible]

проповѣдатъ спасение на душитѣ, тѣзи органи на божието слово достойно и оврѣме се възмутиха за мжкитѣ, страданията — да, за безднадежното положение на божието стадо. Въ Цариградъ тѣ заемаха видно положение, бѣха въ обходъ съ дипломатически и чужди кореспондентски кржгове. Въ България тѣ имаха душевни сродници. Така, имено, възмущението се роди, а скоро мина тогава и въ английската преса.

Партизанството, тъй нищожно у насъ въ послѣдно врѣме съ своитѣ недостойни похвати, въ културни държави, като Англия, често и винаги е проявявало съревнования въ найблагородни подвизи. Либералитѣ, начело съ доблестния Гладстонъ, не бѣха въ туй врѣме на рулото на държавния ковчегъ въ Англия. Тѣ бѣха водили и водиха енергична борба противъ своитѣ владѣющи противници, консерваторитѣ, ала никой случай не бѣ имъ се видѣлъ тъй сгоденъ да увѣнчаятъ своята партийна програма съ ореола на високи филантропически идеи — толкова достойни за единъ великъ народъ, колкото и за цѣлото човѣчество — както сега при кланетата въ България. Гладстонъ и отъ по-рано бѣше за една малко-много русофилска политика въ Англия. Нашето пъкъ дѣло тогава, както въ много случаи и до днесъ, свѣтътъ държеше неразривно свързано съ руското име. А консерваторитѣ английски държаха съ Турция, водиха турска политика. Държавническиятъ английски умъ мждрѣше се още съ старото и съ нищо не оправдано възрѣние, че Турция притежава жизнеспособность да се реформира въ скоро врѣме и да стане за въ бждаще една цивилизована и мощна държава. Тази мечта бѣха коткали дълго врѣме французкитѣ дипломати — най-ститѣ гяурски съвѣтници на султана — а когато тѣ се видѣха безсилни да я осжществятъ нѣкога, ето че англичанитѣ се нагърбиха съ нея — англичанитѣ, вѣчно горди съ своето непоколебимо прѣвъзходство: нагърбиха се, за да спратъ завоевателния маршъ къмъ Босфора и Срѣдиземното море на сѣверната мечка, съ която бѣха непримирими врагове сжщо тъй, както понапрѣдъ французитѣ.

При чудовищнитѣ, обаче, геройства на турцитѣ въ България, Глядстонъ улови случая да докаже на цѣлия

свѣтъ, че Англия има недостоенъ — даже не, а че държи срамenъ съюзникъ. По тоя начинъ, почнаха се, а че и въ такъвзи видъ се развиватъ послѣ работитѣ.

Пръвъ и най-рано, който отъ Цариградъ дигна гласъ за клането въ България, бѣше г. Пиярсъ, и днесъ още живущъ въ турската столица. Той захвана своитѣ публикувания още въ Юний —едвамъ единъ мѣсецъ слѣдъ звѣрскитѣ подвизи. Неговитѣ кореспонденции въ „Дейли Нюсъ" възмутиха до неимовѣрность духоветѣ въ Лондонъ. Енергични петиции бѣха отправени въ парламента, а скоро и цѣлиятъ печатъ заговори за турското варварство.

Но когато стана явно, че трѣба официално да се разслѣдва злото, Американското посолство въ Цариградъ сѫщо не остана назадъ въ възмущението и назначи свой човѣкъ за това — г. Скайлеръ — генералния консулъ на Америка въ турската столица. Къмъ Скайлеръ се придружи доброволно Макгехенъ—специаленъ кореспондентъ на „Дейли-Нюсъ" по избухналитѣ пламъци въ Балканския полуостровъ. Скайлеръ бѣше зелъ за свой прѣводчикъ въ пѫтуването нашия съотечественикъ г. П. Димитровъ, сега още дѣецъ по нашата дипломация. Той ни е изложилъ отпослѣ своитѣ „спомени" въ една твърдѣ прилично написана, макаръ и много малка книжка.

Отъ страната пъкъ на английското посолство бѣше тръгналъ г. Берингъ, вториятъ секретаръ на сьръ Елиота, министръ на Велико Британия въ Цариградъ.

Отпослѣ, Макгехенъ, съ своитѣ пламенни кореспонденции, прави вече самъ чудеса за да разбуди обществената съвѣсть не само въ Англия, но и въ цѣла Европа. Той всѣкждѣ се ползува съ фактитѣ, добити отъ Скайлера, ала като дава напълно воля на своето свободно кореспондентско перо, на негодуванието и ужаса, които притискаха сърдцето му, той дари тѣло и душа на сухитѣ, скромни, ала високо правдиви заключения на официалния изслѣдователь. Гигантъ е, като човѣкъ, гигантъ е и като перо тоя Макгехенъ! България трѣба да му издигне паметникъ. Той се бои, че всичко пакъ ще замръзне съ заплашвания отъ страната на Европа и че нищо друго нѣма да се извърши; бои се, че Турция

ще употрѣби вѣчната си магия—да замаже очитѣ на свѣта съ реформи. „Не! — вика благородниятъ човѣколюбецъ — не, нито загубата на Романия, Сърбия и Гърция, нито Наваринския погромъ, не научиха Турция и турцитѣ да иматъ човѣшки чувства. Тогава, какъ е възможно да се чака, че слабитѣ заплашвания на Дерби (английскиятъ министеръ на външнитѣ дѣла) ще подѣйствуватъ на тѣхъ? Тѣ (турцитѣ) сѫ твърдѣ тѫпи, невѣжествени и диви. Каква полза за Лорда Дерби да заплашва единъ народъ, който даже не знае за неговото сѫществувание? То е сè едно, да заплашвашъ нѣкой бенгалски тигъръ, че ще го викашъ въ полицейски сѫдъ.“ А другъ пѫть, въ възмущението си, несравнения Макгехенъ е тъй пламененъ, че едва ли нѣкой може, въ тоя родъ, да каже нѣщо по добрѣ отъ онова, що той е изговорилъ. „Какъ може — провиква се той — отъ такива люде (турцитѣ) да се чакатъ реформи? Не! нѣма да станатъ никакви реформи. Хиляди безпомощни жени и дѣца, хладнокръвно посѣчени на части, високо искатъ възмездие, а вие, държавници на Европа, разсѫждавате, че е нуждно да се съхрани status-quo, че всичко е длъжно да си остане като прѣди! А пъкъ азъ ви говоря, че това нѣма да бѫде така! Вие сте длъжни да намѣрите удовлетворително разрѣшение на източния въпросъ, или той да се рѣши и безъ васъ и не така, както вие чакате. Status-quo е немислимо, или цивилизацията е измама, справедливостьта — зълъ присмѣхъ, а християнството — лъжа.“ Или, както другадѣ казва, за да бие външната политика на Дизраели: „и така, русскиятъ варваринъ се бори за човѣчеството и християнството, а английскиятъ християнинъ — за варварството, тиранията, за злото и звѣрството! При такова зрѣлище лесно е да се съмни човѣкъ въ справедливостьта, въ цивилизацията, въ самото християнство [1])“.

---

1) Писмата на Макгехена бидоха прѣведени на руски, отдѣто покойния Стамболовъ ги издаде и на български. Азъ нѣмахъ на разположение „Дейли Нюсъ“ и не мога да сѫдя, дали всички или поне най-добритѣ писма на кореспондента сѫ събрани, и вѣрвамъ, че българското общество нѣкога ще иска да ги има въ по-сигуренъ прѣводъ отъ самия оригиналъ.

Скайлеръ, освѣнъ своя официаленъ рапортъ, не обнародва нищо по вѣстницитѣ; сѫщо и Берингъ. И двата тия рапорти се намиратъ въ Синята

Една отъ най-важнитѣ задачи за чуждитѣ официални изслѣдователи бѣше да опрѣдѣлятъ кога, кѫдѣ и какъ сѫ се почнали злочинията. За Берингъ, който тръгва като турски приятель, въпросътъ билъ по-опрѣдѣленъ. Тъй като турскитѣ официални крѫгове не бѣха спирали да твърдятъ, че възстаналитѣ българи се отнасяли много безчовѣчно съ турското население, то оставало, официалниятъ английски пратеникъ да докаже това, и тогазъ всички турски звѣрства бѣха изеднажъ, ако не напълно, то поне до голѣма степень обяснени и оправдани.

английска книга, 1876 година, № 1. Но трѣбва да забѣлѣжимъ, че помѣстения тамъ рапортъ на Скайлера е кратъкъ и прѣдставлява резюме отъ оня, който Гладстонъ цитира въ „Уроци отъ клане"; послѣдния билъ печатанъ въ „Дейли Нюсъ", или, както бѣлѣжи Гладстонъ, въ нѣкои френски вѣстници, които, за жалость, ние сѫщо нѣмаме. Въ единъ календарь отъ 1877 цѣлия този пространенъ рапортъ, макаръ и въ безпомощенъ прѣводъ, е даденъ на български. Прочее, цитати, които правимъ, се дължатъ на този прѣводъ. Календарътъ носи име: „За споменъ на Батачкитѣ и други-ти мъченици въ България. Народенъ календаръ за 1877 г., издаденъ отъ печатницата на Д. Веселиновъ въ Букурешъ". Въ пълнотата на рапорта и въ точностьта на даннитѣ азъ нѣма защо да се съмнѣвамъ, защото, освѣнъ че почти всичко отъ това, що се относи до сухи факти — се съдържа и въ „Синята книга", но и многото извадки, що Гладстонъ прави въ своята книга изъ рапорта на Скайлера, съдържатъ се точно и въ нашия прѣводъ.

Берингъ, освѣнъ главния свой рапортъ, далъ е богата редица отъ отдѣлни, кратки, но твърдѣ важни донесения изъ България, които рисуватъ ясно бавнитѣ стѫпки, съ които малко по малко се подготви европейската намѣса за въ наша полза. Не по-малко сѫ важни донесенията на английскитѣ консули Дюпюи отъ Одринъ, Калвъртъ отъ Русчукъ, Брофи отъ Бургасъ, Блънтъ отъ Солунъ и др. Вѣстникъ Таймсъ донесе много извѣстия за говореното въ Парламента, а сѫщо и нѣкои твърдѣ съчувствени статии за нашата кауза. Всичко туй, вѣрвамъ, ще състави нѣкога единъ богатъ сборникъ, за който нашето Министерство на просвѣщението не би трѣбало да пожали срѣдства. Ще да се намѣрятъ, може би, нѣкои подробности и въ Австрийската червена книга и въ рускитѣ официални донесения, ала азъ не разполагамъ съ тѣхъ. Колкото за френската „жълта книга" — тамъ нищо нѣма, или поне, всичко, що е тамъ, е почти нищо.

Нека не забравя да кажа, че английскиятъ посланикъ въ Цариградъ прѣзъ 1876, Сѫръ Хенри Елиотъ, бѣше пъленъ турколюбецъ, за което открито го обвиняватъ Макгехенъ и Гладстонъ. Когато се разбра, че американския консулъ Скайлеръ ще тръгне по анкета, сѫръ Елиотъ, който, заедно съ своето правителство, искаше съ каквито срѣдства и да било да се прикриятъ турскитѣ геройства, направи не малко, за да се осуети онази неприятна мисия, но усилията на човѣколюбиви американци, на български патриоти и на екзархията наша въ Цариградъ, бѣха успѣли да сломятъ కозниꬰтѣ на официалната Англия, и доброто възтържествува. Като най-добродѣтелни мѫже въ това отношение г. Димитровъ споменува двамата благородни американци: А. Л. и Г. В., на които принудени сме за сега да знаемъ имената само въ тоя съкратенъ видъ. Какъ сѫ вървѣли, обаче, перипетиитѣ на всички интриги и скрити въздѣйствия въ турската столица — въ всички тия подробности, разбира се, азъ нѣмамъ възможность тукъ да влѣза.

И наистина, колкото се отнася до звѣрства, извършени отъ българска страна, турцитѣ не се стѣсняваха въ измислицитѣ си. Прѣди всичко, щомъ най напрѣдъ се чу въ печата за ужасното клане въ България, портата бѣше побързала да замаже очитѣ на обществото, като прибѣгна до старата практика: бѣха пращани специални и важни чиновници, „снабдени съ пълна власть, да налагатъ строги наказания, както да спратъ чрѣзмѣрноститѣ." Единъ отъ тѣзи високи чиновници е билъ Едибъ Ефенди; той бива назначенъ да изслѣдва заробенитѣ въ Одринския вилаетъ, съ други думи, кланетата въ Сливенско и Пловдивско. И чудесно бѣше той извършилъ това! Неговиятъ рапортъ отпослѣ биде прѣдставенъ и на британския министеръ на външнитѣ дѣла въ Лондонъ, и цѣлиятъ свѣтъ научи съдържанието му. Прочее, тамъ се разправя, че изкланитѣ хора и всичката ужасия напр. въ Батакъ се дължи на туй, че до възстаналото село се дала кървава битка съ тежки загуби и за двѣтѣ страни! Ние знаемъ, че дръвникътъ въ черковния дворъ бѣше единственото поле на сражение, дѣто се отличиха батачени. За Бояджикъ, едно отъ Сливенскитѣ села, което биде съвършено унищожено, Едибъ Ефенди пакъ изпѣва своятъ отъ рано изученъ урокъ: въ една битка между селяни и войска, казва той, селото се запалило отъ само себе си и изгорѣло съвършено! Сѫщото ни разказватъ турскитѣ донесения и въ ново врѣме за унищоженитѣ македонски села. Читательтъ знае, че въ никакъвъ Бояджикъ въ Сливенско нѣмаше възстание, иначе ние го бихме описали.

Съ една дума, Берингъ имаше богати данни напрѣдѣ си. Отпослѣ, той, колко и да е туркофилъ, се пакъ чувствува, какво безчествие би било, ако прѣдставителя на една тъй доблестна и велика нация затвори очи прѣдъ ослѣпително ярката истина, та по тоя начинъ схваща и разкрива официалната турска измама.

Скайлеръ, въ края на своя рапортъ, признава, че още прѣди да тръгне отъ Цариградъ, Кяни паша, министъръ на гюмруцитѣ въ Султанската столица, казалъ му, какво възстанницитѣ въ Копривщица били варварски убили дъще-

рята и жената на мюдюрина си. Скайлеръ, обаче, послѣ посѣти самъ Копривщица и бѣше разбралъ, че мюдюрина тамъ не е ималъ дъщеря, а пъкъ прѣзъ врѣме на възстанието неговата жена се намирала въ Стара-Загора. Скайлеръ, като оповѣсти по-късно това, бѣше прибавилъ, че всички турски твърдения отъ този родъ сѫ „единъ синджиръ отъ лъжи".

Разбира се, че що се относи до въпроса, доколко суровото заключение на човѣколюбивия дипломатъ е самата дѣйствителность, това ние, които боравимъ съ домашнитѣ източници, въ състояние сме по-добрѣ да знаемъ — то се знай, ако не сме слаби въ духа си, или ако не задушимъ срама, който ни диктува да криемъ истината. Но и въ тая точка читательтъ—чуждъ или нашъ — може вече да бѫде спокоенъ. Когато излагахме самото възстание, ние не пощадихме възстанницитѣ. Ония врѣмена се минаха, а сега е въ наша полза да признаемъ грѣшкитѣ си, отколкото да ги криемъ. И наистина, ние положихме всички грижи, за да не скриемъ нищо. Читательтъ знае, кѫдѣ какво бѣ извършено. За варварство отъ българска страна не може, за щастие, дума да става. Но че единични увлѣчения и грѣхове противъ революционния кодексъ, както и срѣщу християнския моралъ бѣха станали, това ние не избѣгнахме да разкриемъ и заклеймимъ. Не вѣрваме да ни е останало нѣщо скрито отъ подобенъ родъ дѣяния.

Прочее, нека кажемъ тукъ съ открито чело, че чужденцитѣ нѣмаше какво да открият и докажатъ отъ върволицата чудовищни турски лъжи и да минемъ къмъ прѣдмета. Ето защо и Берингъ, и Скайлеръ, и всички други признаха, че отъ българска страна не е имало никакви чрѣзмѣрности. Берингъ, освѣнъ това, разясни, че въ Батакъ не е имало никакво сражение, а въ Бояджикъ съвсѣмъ.

Тогава, въпросътъ оставаше още по-опростенъ, пооткритъ; питало се въ края на крайоветѣ; кога, кѫдѣ, и защо сѫ произведени кланията?

Естествено, туркофилътъ Берингъ, за да отговори на трънливия въпросъ, пакъ трѣбало да се хване за нѣкаква правителствена необходимость, та дано оправдае султана.

И той бѣ направилъ това. Когато пристига въ Одринъ, той билъ попиталъ добросъвѣстно Одринския валия, не е ли той самъ направилъ разпореждание, да се свика и въоржжи башибозукътъ и да се прати срѣщу българскитѣ села, и ако е направилъ това, то кждѣ е лежала необходимостьта отъ подобни екстрени мѣрки? Оказало се, обаче, че то е било тъкмо така както дипломатътъ можеше да желае т. е. отговорътъ на валията е билъ такъвъ. Валията далъ разпореждание да се свика башибозукътъ и дори отворилъ правителственитѣ складове, за да го въоржжи. Туй признава и Берингъ съ чисто сърдце. Освѣнъ туй, валията обяснилъ, че се билъ видѣлъ принуденъ да прибѣгне до тѣзи мѣрки —едно, обяснение, което Берингъ, повидимому, трѣбаше пакъ, въ име на извѣстно доброжелателство, да иска да се оправдае. Валията разполагалъ съ малко войска, за да потуши грозното възстание, и прибѣгналъ до народното опълчение. Послѣдното, по непрѣдвиденъ начинъ, показало нѣкои непозволителни увлѣчения. Ето съ туй работата колко-годѣ се изглаждала сепакъ донѣкждѣ прѣдъ очитѣ на английския дипломатъ.

Обаче, твърдѣ скоро Берингъ трѣбаше да узнае, че възстанието е било твърдѣ слабо. Та изобщо благоразумниятъ англичанинъ не го нарича и възстание, ами се задоволилъ съ прѣзрителния изразъ—„българска гюрултия". Така че, той указва просто и чисто само на едно: валията ималъ достатъчно сили отъ редовна войска, за да се разправи както трѣбва съ възстаницитѣ, но че защо, при това, повикалъ е подъ оржжие и башибозука, туй оставало да е работа на валията.

Но вънъ отъ това, Берингъ бѣше узналъ още нѣщо.

Когато стига въ Т.-Пазарджикъ, старателниятъ и логиченъ сепакъ англичанинъ можилъ да схване едно странно обстоятелство. А то е, че, прѣди още да стигне каквото и да било разпореждане отъ валията, пазарджишкитѣ бегове бѣха поканили доспатския кжрагасж Ахмедъ ага да изколи Батакъ.[1])

Сега, съ туй ново откритие, работата земаше малко подругъ образъ въ понятията на приятелски настроения ди-

1) „Синята книга", т. I. 145, 1887.

пломатъ. Обаче, туркофилътъ Берингъ остава все пакъ резервиранъ въ първо врѣме. Така, той отдава [illegible] подвигъ и ужаситѣ въ Батакъ на фанатизма на нѣкои [illegible] бегове, като упорито искаше да одуши страховития кошмаръ, който ще мачка вече прѣзъ [illegible] му,— грозната мисъль, че този фанатизъмъ е въ кръвьта и на цѣлия турски народъ и че той лежи въ естеството на цѣлата султанска държава.

И наистина, на английския агентъ — иначе твърдѣ добросъвѣстенъ чиновникъ — липсвали са му нѣкои по-основателни познания изъ миналото и въобще изъ историята на отоманитѣ. Ако тая липса не бѣше, той не би ималъ нужда да прави мъчни прѣдположения за фанатизма на единични личности, защото отъ събитията рано щѣше да знае онова, което отдавна е една обща истина.

И разбира се, че онова, до което той не можеше да се добере, доказватъ го Скайлеръ и Мактеханъ и цѣлъ редъ други писатели и държавници. И наистина, Скайлеръ, безъ никакви забикалки, излиза отъ истината, че турцитѣ до единъ са неподправени фанатици. А за Мактеханъ вече знаемъ достатъчно, той се произнася високо, че турцитѣ са били и ще си останатъ за винаги варвари. За туй, разбира се, и всичко се обяснява. [illegible] Лордъ Розбери като специаленъ прѣдставитель на Британското правителство въ Цариградската конференция, макаръ и да бѣше консерваторъ и отявленъ туркофилъ, къмъ никакво друго заключение не можа да дойде освенъ къмъ едно: че [illegible] Турция и [illegible] са двѣ нѣща, които [illegible] едно друго.

[illegible]

[illegible]

отплати, като съ безброй рапорти — които сега само съ насмѣшка четемъ въ „Синята книга" — настоятелно искаше, не само да се деградиратъ награденитѣ, но и да се накажатъ като прѣстѫпници. Ала султанътъ направи това, че нищо не направи, додѣто пакъ Берингъ си остана съ което трѣбаше: той фалира окончателно съ своето наивно гледище.

Ето кръвопийцитѣ, които Берингъ самъ ни изброява, че сѫ получили орденъ или повишение:

Шефкетъ паша, който унищожи Бояджикъ, получава високъ чинъ въ палата;

Хафѫзъ паша, който изгори Панагюрище и ограби Копривщица, се назначава командантъ въ Сърбия:

Ахмедъ ага Барутанлията, който изкла Батакъ, се награждава съ орденъ; Тосунъ бей, палачътъ на Клисура, Неджипъ ефенди героятъ въ Кръвеникъ и Батошево, се красятъ сѫщо съ ордени.

Ала нѣщо повече.

Не само наградиха кръвопийцитѣ, но добритѣ—които били, както казва Гладстонъ, страшна голѣма рѣдкость между турцитѣ — добритѣ бидоха наказани, уволнени, прѣзрѣни. Тѣхъ ги изброява сѫщо самъ Берингъ. Хафѫзъ ефенди и Хюсеинъ ефенди, които спасяватъ Ямболъ, Мютевелията въ Карлово, който не далъ да се плѣчкоса градътъ, Рустемъ ефенди, юзбашия, който насочилъ пушка срѣщу самитѣ башибозуци, за да спаси плѣненитѣ комити — всички тия получиха наказания. [1]) Хайдаръ ефенди, мютесарифътъ отъ Сливенъ, за когото симпатично споменува и Макгехенъ, бѣ скоро уволненъ; Хасанъ паша, покровительтъ на Брацигово, биде безцеремонно обруганъ отъ пазарджишкитѣ турци — „was violently abused by the Turks of Bazardjik." [2])

Съ една дума, Берингъ, или по-добрѣ, Дизраели и цѣлото консервативно английско правителство, не разбраха, че се касае не до едно прѣстѫпление, не до една случайна грѣшка, или до едно врѣменно зло, но че въпросътъ е за цѣла една вѣковна система. Искаха отъ султанътъ наказание, когато султанътъ не можеше да наказва, а трѣбаше да

1) „Синята книга", I, 165 1877.
2) Ibid, 166.

награди. Се едно, искаха невъзможното. Не знаяха, или не искаха да знаятъ, че Турция бѣше и си е господарство, на което и държавнитѣ и религиознитѣ институции почиватъ върху насилието; държава, въ която джелатитѣ сѫ мощь — мощь дадена и отъ властьта и отъ черкова. Искаха да сѫдятъ по европейски и съ модерни закони въ една държава, законитѣ на която сѫ срѣдновѣковни и варварски.

Или най-после, защото бѣха приятели съ тази държава, [illegible]

Разбира се, общественото мнѣние въ Англия видѣ все пакъ [illegible] — тукъ трѣбва да признаемъ съ удоволствие [illegible] въ полза на великата нация — [illegible]

[illegible]

Когато турцитѣ си отидоха отъ България, бѣха забравили въ Видинъ и София своята архива. Неотдавна, трудолюбиви наши учени хванаха да публикуватъ нѣкои отъ тѣзи документи. Тѣ сж отъ най-разнообразно естество, ала помежду имъ се намѣриха и нѣкои конфиденциални разпореждания на турското правителство. Послѣднитѣ сж още по интересни въ дадения случай за насъ, че се касаятъ пакъ до едно възстание — до сърбското възстание прѣзъ 1805—1813—едвамъ половина вѣкъ, шеесетъ години прѣди нашето. А тъй като сърбитѣ пишатъ тъкмо сега една попълна история на своятъ освободителенъ подвигъ, то г. Баласчевъ, който разполагаше съ софийската архива, съобщилъ на бѣлградскитѣ ни съсѣди своитѣ открития. Отъ това негово съобщение произлѣзе една статия, току що въ прѣводъ публикувана въ страницитѣ на „Србски книжевни гласник", изъ дѣто се ползуваме отъ нея, защото не е още публикуванъ българскиятъ ѝ оригиналъ. Тамъ е казано всичко, що ни трѣба — казано съ документи, разбира се.

Когато, имено, въ 1805 сърбитѣ възстанаха и бѣха отнели редъ крѣпости отъ ржцѣтѣ на турската власть, султанътъ се вижда принуденъ — както може да се мисли — да свика вържжени сили подъ знаме, за да потъпче възстанието. По този поводъ, отъ Цариградъ послѣдвало тайно разпореждание — бурултия — до Софийския мутеселимъ — управитель. Въ тази бурултия, прочее, подробно четемъ всички ония мѣрки, що е трѣбало мутеселимътъ да вземе — като административенъ чиновникъ и като добъръ мохамеданинъ — за да спаси накърненитѣ интереси на империята. Извѣстява се, че царската власть свикала съвѣтъ „отъ благородни родолюбци и висши сановници и отъ военни старѣйшини (мирмирали)", който съвѣтъ рѣшилъ: „цѣлокупниятъ мюслюмански свѣтъ, възъ основа на религиознитѣ свои длъжности и поради военна и държавна честь, трѣба да обяви свещена война, да се бие съ оржжие въ ржка, и съ опасность на живота да земе най-живо участие противъ възстаналитѣ раи — невѣрници, да се бие и бори, додѣто не бжде съвършено сломенъ и унищоженъ неприятельтъ на динъ-исляма; при това, мюсюлманското на-

[illegible] отъ [illegible] до [illegible] да помагатъ мо-[illegible] и материално [illegible] всичко що може на [illegible] да [illegible] мюсюлмани въ [illegible] и [illegible], ще се [illegible] намиратъ въ [illegible] не [illegible]. [illegible] бурултията като наброява подробно кои лица били избрани и назначени за прѣдводители — а тия лица трѣбвало да се почитатъ отъ всички като [illegible] и [illegible] на пророка — обръща се лично къмъ [illegible] мутесарифъ [illegible] — казва бурултията — [illegible] мутесарифъ, нека то е извѣстно, да [illegible] и да свикатъ на оржжие и подъ знамето [illegible] мюсюлмански [illegible] на [illegible] каза, които е способни за бой[1] и [illegible] иматъ най-много отъ три до петъ дни [illegible] на разположение, за да призоватъ и приготвятъ [illegible] войници [illegible] каза и за да отдѣлятъ и изберать изъ [illegible] способни и [illegible] за старши на [illegible] тѣхъ ще поставятъ въ военни [illegible] и ще изпратятъ [illegible] подъ командата на [illegible] „башъ-бегъ" [illegible] на главнокомандуващия, слѣдъ като ги [illegible] и грижливо прѣгледатъ."[2]

[illegible] сега споредъ той документъ онии пълчища — главорѣзи — свикани и въоржжени не по случаенъ припадъкъ на фанатизма и не по врѣменна необходимость, а тъкмо въ духътъ на религията и въ редътъ на нѣщата и съ всичкото спокойно достойнство на приетия въ държавата йерархически редъ за заповѣди: везирътъ на управителя, управительтъ на другитѣ старѣйшини и на тълпата.[3]

Освѣнъ това бурултията като заповѣдь за свещенъ походъ, който трѣба да се обяви въ името на религиознитѣ длъжности на мюсюлманитѣ, припомня тия длъжности, като нѣщо отдавна познато на всички. Г. Баласчевъ положилъ трудъ да ни разясни основателно и тази точка и то пакъ

1) А за такива се считатъ по старите турски закони — всички мжже отъ [illegible] до 70 години.

2) Отпечатъкъ, стр. 110.

3) Че и по нашето въстание ще сжществува подобна бурултия, азъ не се съмнявамъ; единъ помакъ бѣше обѣщалъ да ми достави прѣписъ отъ подобна, като чрѣзъ това самъ той лично искаше, до извѣстна степень, да оправдае участието на своитѣ съселяни въ клането; послѣ, обаче, нѣмахъ случай да го видя. Но азъ все вѣрвамъ, че единъ день той документъ ще се намѣри.

чрѣзъ софийската архива. Той разяснява, че султанитѣ отъ по-ранни врѣмена, за да вълпятъ на мюсюлманското население религиознитѣ му задължения за въ подобни размирнически случаи, прибѣгвали сж до фетви — свещеноправно рѣшение на най-високия духовникъ — Шейхъ-юл-ислямътъ. А подобни фетви се намѣрили въ тефтеритѣ на архивата. Г. Баласчевъ ни цитира три най-важни отъ тѣхъ, издадени отъ Али ефенди, нѣкогашенъ Шейхюлислямъ, който е умрѣлъ въ 1691; фетвитѣ на Али ефенди бидоха напечатани въ началото на миналия вѣкъ, но г. Баласчевъ разглежда единъ ржкописъ отъ софийскитѣ тевтери изъ 1743 г. Ще забѣлѣжимъ, че фетвитѣ изобщо иматъ разговоренъ видъ, и състоятъ отъ въпросъ и отговоръ. Прочее, пита се въ една отъ фетвитѣ: „Ако нѣкоя невѣрническа въоржжена чета успѣе да обсади ислямски градъ, и околното мюслюманско население види, че той самичъкъ нѣма достатъчна мощь да противостои и да отбие врагътъ, и съобщи това на мюслюманитѣ отъ други градове на османската държава, дали тогава на мухамеданитѣ отъ османскитѣ градове, които сж били извѣстени, че невѣрници се додигнали противъ тѣхни братия — дали вѣрата и свещениятъ законъ имъ налага като длъжность да тръгнатъ и да се биятъ противъ невѣрниятъ врагъ? — Отговоръ: „Да, вѣрата налага имъ това като длъжность, и въ случай на отказъ и съпротивление, тѣ падатъ въ най-тежка отговорность, наказватъ се съ смърть тука на земята, и съ проклятие и вѣчна мжка на небето."

Като чете човѣкъ тая фетва, обяснява си неволно, какъ, по едно само извѣстие на обсаденитѣ въ джамията стрѣлѣшки турци, тѣхнитѣ съсѣди османчени и други още се събиратъ и притичатъ се съ свѣткавична бързина да спасятъ своитѣ братя.

Втора една фетва допълня горната. Въпросъ: „Ако противъ бунтовна невѣрническа чета, която съ оржжие въ ржка е успѣла да отнѣме, оплени и оплячка нѣкой градъ на османската държава, бжде изпратена османска войска, и султанътъ, като върховенъ и законенъ калифъ на пророка и на османската династия — Богъ нека упази на вѣки вѣ-

ковъ своя калифъ — даде своята височайша заповѣдь на войската си, да нападне, да разпръсне и до кракъ да унищожи бунтовната невѣрническа чета, а пъкъ османскитѣ войници, поради нѣкакви непростителни и противозаконни причини биха отказали да изпълнятъ заповѣдьта на падишаха и не биха желали да се противопоставятъ и да се борятъ съ бунтовната невѣрническа чета, какво наказание, тогава, налага законътъ на такива непослушни и непокорни войници? — Отговоръ: „Такива войници се гледатъ като велики държавни измѣнници, а за таквато е прѣдвидено най-тежкото наказание — смърть".

„Значи — прибавя умѣстно г. Баласчевъ въ своитѣ коментарии къмъ приведенитѣ документи — значи, тѣзи фетви намиратъ пълно практическо приложение въ бурултията, що приведохме. Всѣкой мюслюманинъ, билъ войникъ или не, задълженъ е по Шериата да се бие съ подигнатитѣ раи; въ противенъ случай, бива наказанъ съ смърть тукъ на земята, — което се заповѣдва отъ светия законъ — а на оня свѣтъ такъвъ се лишава отъ сладкия мохамедовъ рай. Съ тая строгость на Шериата — продължава г. Баласчевъ понататъкъ — която е само изразъ на срѣдно-вѣковната суровость въ понятията на мухамеданеца, се обяснява и оная готовность на мюслюманския свѣтъ да се бие съ християнитѣ." [1])

Сега, да видимъ, какъ събранитѣ подъ оржжие и знаме мюсюлмани-башибозуци ще усмиряватъ възстаналата рая: всичко туй категорично се опрѣдѣля пакъ въ бурултията и въ една отъ фетвитѣ.

„Султанското правителство е рѣшило — казва бурултията — да постжпи строго и немилостиво съ подигналата се и подбудена рая; за туй, правителството дава заповѣдь, да се убива, унищожава и стрѣля всѣкой бунтовникъ, за да се унищожи въ коренъ сѣмето на възстанието. Тоя начинъ на постжпване, успѣшно извършенъ, ще се смѣта като отмъщение на правовѣрцитѣ мюсюлмани, което отмъщение имъ се налага отъ тѣхнитѣ религиозни длъжности." [2])

---

[1]) Ibid, стр. 17.
[2]) Ibid, 9.

А фетфата по тоя пунктъ гласи, както слѣдва. Въпросъ: „Ако нѣкоя въоржжена чета невѣрници мжчи и убива мюсюлманското население, отнема и пустоши неговото имане, и върши принуждения и неприятелства, а чиновникътъ или валията, на които султанътъ и правителството нарочно сж възложили да гонятъ четата, за да се умири враждебния край, прѣдварително му прѣдложатъ да сложи по миренъ начинъ оржжие и пакъ да се покори на султановата власть и на законитѣ на страната, а бунтовницитѣ откажатъ и продължаватъ да се противятъ на царската власть, дали тогава шериатътъ допуска да се погуби и да се изколи всичкото възстанническо население?" — Отговоръ: „Да, допуща, и гледа се като законно, да се избива всичкото население, което е възстанало противъ падишаха и неговитѣ власти". Ето още единъ вариантъ, още по-живописенъ и обстоятелственъ, отъ сжщата фетва. Въпросъ: — „Ако християни отъ нѣколко села нарушатъ мира, възстанатъ противъ правителството и откажатъ да плащатъ данъкътъ, който имъ е наложенъ, и съединени съ неприятелска войска нападнатъ мюсюлманското население, завладѣватъ го и почватъ война съ мохамеданцитѣ, какъ трѣба, тогава, да се постжпи съ невѣрницитѣ?" — Отговоръ: „Да се нападне цѣлиятъ тѣхенъ край и да се разори; хората да се изколятъ всички до единъ, жени и дѣца да се заробятъ; дърветата да се изсѣкатъ и посѣвитѣ да се унищожатъ съ огънь или съ вода."

Човѣкъ неволно пакъ мисли за Юрушкитѣ колиби, тъй безразсждно, впрочемъ, нападнати отъ панагюрци — което описахме на свое мѣсто. Слѣдъ подобно прѣдизвикателство, постановленията на шериата сж опрѣдѣлени и фетвата пише, какво ще слѣдва.

„Така се обяснява — бѣлѣжи пакъ г. Баласчевъ въ своитѣ коментарии—че турскитѣ башибозуци немилосърдно колятъ, отниматъ и опустошаватъ всичко що е гяурско; а че и висшитѣ турски чиновници, както и войницитѣ и всички мохамедани въобще сж могли и могатъ да вършатъ клане и свирѣпства надъ побуненитѣ християни. Туй го иска шериатътъ. А споредъ това, и днесъ още видимъ, че султанътъ,

като върховенъ прѣдставитель на светия законъ, не само заповѣда да се постѫпва по духа на мухамеданската религия, но още и награждава и въздига всички мюсюлмани, що сѫ се отличавали съ клане и свирѣпость противъ когото и да било християнинъ" 1).

Послѣдната фетва, дѣто се споменува за въстанническа чета, съединена съ неприятелски войски, и онзи толкова усърдно разпространяванъ отъ турцитѣ слухъ прѣзъ 1876, че между нашитѣ въстаници имало „чужди" — ако не руси, то поне сърби: напомня и обяснява ни, какъ пломѣрно турскитѣ ръководителни кръгове сѫ засилвали фанатизма на озвѣрената своя стадъ по религиозни пѫтища. Тази дума „чужди" е употрѣбена въ прѣводния текстъ на протокола на въстанницитѣ, държанъ въ Панагюрище, а самиятъ прѣводъ, както казахме, е дѣло на турската изпитателна комисия въ Пловдивъ. Ако е писано, щото нѣкога тоя прѣводъ да се окаже идентиченъ съ оригинала, ние сме убѣдени, че въ послѣдния ще липса думата чужди, а вмѣсто нея ще стои, поне въстанници емигранти, които ще минатъ отъ вънка (Дунава или прѣзъ Сърбия) — единъ изразъ достатъчно простъ и ясенъ, за да могатъ го разбра, ако искаха, турскитѣ прѣводачи и за да не го бъркатъ съ нѣкакви „чужди" войски — ако не имъ е било прѣдписано така, именно, да го разбиратъ.

Както и да е, работата е ясна: въстане ли раята, имуществата му трѣбва да се разграбятъ и унищожатъ, самитѣ невѣрницитѣ е нуждно до кракъ да се изколятъ. Това и става. Ние го видѣхме отчасти въ продължителния разказъ на кървавитѣ събития; остава да погледнемъ по-отблизо, що казватъ цифритѣ и пепелищата.

1) Ibid, 17.

ГЛАВА ВТОРА.

Размѣри.

I

Орждия на разорението. Размѣри

Ето, приблизително, какъ се събрали всички ония башибозушки пълчища, които разориха Пловдивско. Додѣто още пловдивскиятъ мютесарифъ Азисъ паша е въ Пазарджикъ,—ще си припомнимъ, че той бѣ отишълъ тамъ, за да наблюдава възстанието въ Панагюрище по-отблизо — додѣто се мае още въ тоя градъ, пазарджишкитѣ бегове дали заповѣдь на Барутанлията да слѣзе отъ Доспатъ, а на пжтя си той удря Батакъ. Въ самия Пазарджикъ се събиратъ башибозуци и черкези отъ околнитѣ села. Скайлеръ ги уцѣнява само до четиристотинь, но тѣ сж били нѣколко хиляди.

Едноврѣменно, Акифъ паша, одрински валия, билъ замоленъ отъ пловдивскитѣ турски нотабили да имъ прати военна помощь. Валията, който послѣ се извиняваше, че Махмудъ, Великиятъ везиръ, отказалъ да му прати редовна войска, далъ заповѣдь на турското население да се въоржжи, като и самъ пратилъ отъ правителственнитѣ складове оржжие, за да се раздаде на башибозука [1]). Берингъ бѣлѣжи, че двѣ хиляди кжрджалийци отъ Хасковско слѣзли скоро въ Пловдивъ, но английския агентъ черпи своитѣ цифри отъ турски източници, а тия послѣ намаляваха нарочно численностьта на башибозука. Та, разбира се, и кжрджалиитѣ сж били много повече отъ двѣ хиляди.

Отъ Доспатъ сжщо слѣзли помацитѣ изъ Чепеларско и дори Енидженско и, споредъ споменитѣ на съврѣменници, още въ първитѣ дни, слѣдъ избухване на възстанието, Пловдивъ плувналъ катъ островъ посрѣдъ ужасното наводнение отъ чужди завоеватели. Всичката тая сгань била гладна за плячка и кръвь. Скайлеръ бѣлѣжи, че тѣ потеглили къмъ осжденитѣ на плѣнъ и пожаръ български села съ девизътъ: „Славата за султана, а плячката намъ“.

---

1) „Синята книга“, I, 145, 1877.

Валията назначилъ за общъ командантъ на пълчищата въ Пловдивъ Рашидъ паша, който веднага и пристигналъ отъ Одринъ, дѣто живѣлъ. Той билъ нѣкога управитель на Трѣвна. Едноврѣменно, тъй като бившиятъ мютесарифъ въ Пловдивъ, поменатиятъ вече Азизъ паша, се показвалъ досега благоразуменъ и дори благосклоненъ къмъ християнитѣ, поради което татарпазарджишкитѣ бегове се оплакали отъ него, валията бърже го замѣстилъ съ Хамидъ паша, братъ на Савфетъ, който изгори Бояджикъ.

Карловскитѣ турци, подъ Тосунъ бей, били подкрѣпени отъ свои събратия изъ Казанлъшко, една часть отъ които прѣзъ Шипка успѣ да подаде ржка на плѣвенския каймакамъ Дели Неджипъ, за да оплѣнятъ Ново-Село.

Тѣзи пълчища биватъ скоро подкрѣпени, както означихме и на друго мѣсто, съ редовни войски, идещи отъ Цариградъ и отъ София. Отъ Цариградъ иде Хафжзъ паша, а отъ София Хасанъ паша. Хасанъ паша води съ себе си башибозуци отъ по-далечнитѣ ребра на Марицинското дефиле. Походътъ, обаче, обхваща Тракийския революционенъ центъръ отъ двѣ страни. Хасанъ паша отъ долу, като напада Еледжикъ, минава прѣзъ Пазарджикъ и плѣни Брацигово; полковникъ Хасанъ бей, отъ друга страна, иде отъ горѣ, забира златишкитѣ турци и напада Панагюрище и Копривщица отъ тилъ, додѣто Хафжзъ паша ги бие отъ фронтъ. Скайлеръ споменува още Исуфъ паша, който е разрушилъ Петричъ, като иде сжщо отъ София, съ едно отдѣление войска. Трѣба да се прѣдположи, че Рашидъ иде отъ Одринъ, че безъ свое отдѣление и безъ артилерия.

Така сбрани, тия пълчища налитатъ отъ всички страни, като гарвани на мърша.

Гръцкиятъ вицеконсулъ въ Пловдивъ, Мателасъ, пжтувалъ на 26 Май отъ Пловдивъ за Пазарджикъ и видѣлъ, че села горятъ вече и по двата бръга на Марица. Това е трети день едвамъ откакъ избухва възстанието, или едвамъ втори или първи, откакъ можеха да чакатъ съ положителность за него въ Пазарджикъ и въ турскитѣ села.

При този редъ на работитѣ, едва ли може да се мисли за разпореждане отъ Одринъ, или поне трѣба да се приеме

че между телеграмата на валията и въоржжението на тия тълпи нѣма никакво разстояние. Разорението почва съ свѣткавична бързина. Никакво колебание на духа прѣдъ прѣстжплението, никакъвъ трепеть на съвѣстьта прѣдъ ужаситѣ.

На 24 горятъ ония гнѣзда, що бѣха прибѣгнали въ Старо-Ново-Село на пжть за Копривщица. На 25 пламва самото Старо-Ново-Село. Радилово и Аликочово едноврѣмено зематъ огънь. На 26 прѣзъ нощьта цѣлото поле между Пловдивъ, Панагюрище, Пазарджикъ и Брацигово прѣдставлява едно грамадно пожарище, на което и Неронъ би могълъ да позавиди. Фееричния свѣтликъ на пламъцитѣ, съ поетични краски описва Захарий Стояновъ по пжтя на хвърковатата чета за Бѣлйово. На 27 иде редъ за Клисура. На 28, слѣдъ като защитницитѣ на Перущица се дивяли цѣлата нощь на гигантския свѣтилникъ на пожара по Тракийското поле, сега виждатъ вече какъ пламъцитѣ лазятъ и до собственитѣ имъ жилища. Въ сжщото врѣме, догаря Стрѣлча, а пламъцитѣ поематъ Петричъ, за да прѣскочатъ скоро къмъ Поибрене и Мечка. На 29 концертътъ на разрушението е вече пъленъ, защото Перущица яко гори, а свѣтватъ и селата около Пловдивъ, отсамъ Марица, като Бойково, Дѣдово, Сотиръ и други. Но вѣнецътъ иде на 30, когато пламва и Панагюрище. Човѣкъ може да си прѣдстави тия гигантски колони отъ пламъци и димъ, устремени къмъ небето, като една ужасна експлозия, която се стрѣми да обхване звѣздитѣ и да низвергне самия небесенъ сводъ. Но тия пламъци не сж мимолѣтна експлозия, защото дигатъ и развиватъ се съ стихийна сила и свѣтятъ денѣ и нощѣ и траятъ по недѣли!

Пламъцитѣ идатъ по система. Когато всичко е било плѣчкосано, и нѣмало що вече да се дига, туряли огъньтъ на кжщата. На бандитството, въ тоя му видъ, не липсватъ и класически чърти. Ония отъ разбойницитѣ, които сж побързи и по-смѣли, влизатъ, прѣтърсватъ на бърза ржка всички сандъци и потайни мѣста за скжпоцѣнности, забиратъ всичко, що намѣрятъ, и летятъ по-нататъкъ, за да не ги изпрѣди другъ; по тоя начинъ, операцията се продължава прѣзъ цѣлия градъ, като биватъ нападнати най-на-

прѣдъ по-богатитѣ на видъ кжщи. Слѣдъ първата вълна иде втора, това сж лица отъ втори рангъ въ бандата, и тѣ се задоволяватъ, като задигнатъ само дрехи изъ отворенитѣ сандъци, черги отъ плѣненитѣ пусти стаи; трети, четвърти, пети пристигатъ единъ слѣдъ други и задигатъ всичко що се намѣри. Макгехенъ споменува, че имало такива, които откъртвали прозорцитѣ, задигали греди, товарили дори и дървета отъ дръвника — товарили на специално докарани кола и ги отнасяли по домоветѣ си или на пазаръ въ града. Други се повърщали и изъ пепельта на изгорѣлата кжща събирали гвоздеитѣ! Туй грабителство често е траяло по цѣла недѣля и само най-послѣ, когато всичко е било задигнато и прѣнесено, самитѣ грабители ставали подпалвачи, гаче ли страхътъ въ тия варвари билъ вѣченъ, да не би сè пакъ да уцѣлѣе нѣщо за гяурина.

Всичкиятъ домашенъ добитъкъ билъ откаранъ по горитѣ и послѣ разпродаденъ на разни страни. Влизали въ обори, въ мази, задигвали бъчви, каци, нощови, всички домашни потрѣби — всичко до най-голѣми подробности. Отъ хванатитѣ плѣнници — мжже и жѐни — отнимали грижливо всички дрехи до послѣдната риза и ги пущали често съвсѣмъ голи на произвола на сждбата. На женитѣ отнимали честьта, като послѣдно имане: защото — нали е казано — трѣбва да се отнеме всичко на гяурина.

По тоя бруталенъ начинъ биватъ оплѣнени, плячкосани и изгорѣни цѣлъ редъ села и градове, отъ които — нека се забѣлѣжи — много не сж и възставали. Но нека ги отбѣлѣжимъ поредъ.

Батакъ, четиристотинъ кжщи по Ст. Захариевъ (изчисление отъ 1870—1872), шестотинъ и петдесеть по Берингъ и седемстотинъ и петдесеть по Скайлеръ — всички изгорѣли.

Перущица, триста и петдесеть кжщи, всички изгорѣли.

Панагюрище, двѣ хиляди кжщи, изгорѣли до петстотинъ — двѣ училища и двѣ черкови [1].

Петричъ, триста и тридесеть и деветь кжщи, отъ които спасени само около двадесеть.

---

1) „Свѣтята книга“, I, стр. 151, 1877.

Клисура, осемстотинъ кѫщи, всички изгорѣли.

Стрѣлча, до двѣстѣ и петдесеть кѫщи (български), всички изгорѣли.

Поибрене, съ триста и тридесеть и три кѫщи — изгорѣли сто и шестдесеть и осемь кѫщи, съгласно изчисленията на общината, а сто и деветдесеть и деветь по Скайлера.

Муховскитѣ колиби, изгорѣли триста и четиредесеть кѫщи, съгласно изчисленията на общината, а сто и четиредесеть по Скайлера (послѣдния не посѣтилъ колибитѣ, а Берингъ не ги и познава).

Мечка, сто кѫщи, отъ които седемдесеть и осемь изгорѣли.

Бѫта и *Баня,* изгорѣли по шесть кѫщи, но цѣлитѣ села ограбени. Погрѣшно бѣлѣжи Скайлеръ, че цѣли сѫ отдадени на пламъци.

Попинци, отъ сто и двадесеть кѫщи, Хафѫзъ паша изгорилъ двадесеть и шесть.

Ерелий, двѣстѣ и деветдесеть и петь кѫщи (по изчисленията на общината), всички изгорѣли.

Кепелий, отъ осемдесеть и осемь кѫщи, всички изгорѣли (по изчисленията на общината всичко сто и двадесеть здания).

Елшица, отъ деветдесеть, изгорѣли петдесеть и двѣ.

Щърково, съ седемдесеть и три кѫщи, изгорѣли всички.

Динката, съ шестдесеть кѫщи, изгорѣли петдесеть и петь, или цѣлото [1]).

Церово, сто и осемдесеть кѫщи, изгорѣли осемдесеть.

Калугерово, сто и деветдесеть и три кѫщи, изгорѣли сто и петдесеть и три.

Лѣсичево, отъ сто и осемдесеть и шесть кѫщи, изгорѣли шестдесеть и четири.

Карамусалъ, (Карамюрселъ) съ сто и четиредесеть кѫщи [2]), всички изгорѣли [3]).

Славовица, съ сто кѫщи, до петдесеть изгорѣли.

Сърть-Харманъ, (Церовски гумна), сто и дведесеть кѫщи, шестдесеть изгорѣли.

---

1) „Синята книга", т. I, 151, 1877.
2) Ст. Захариевъ, „Описание и пр.", стр. 36.
3) „Синята книга", рапорта на I. Hutton Dupuis, 1876. I, 52.

Дере-Хорманъ (Рѣчна долина), тридесеть кѫщи — всички изгорѣли.

Зъмгренъ, отъ триста и петдесеть кѫщи, изгорѣли, съгласно изчислението на общината, сто и петь; Скайлеръ ги означава сто и петдесеть, Берингъ — сто и тридесеть.

Брацигово, отъ шестотинъ кѫщи, по петдесеть изгорѣли [1].

Козарско, съ деветдесеть и осемь кѫщи, цѣло изпожарено.

Ликочово, шестдесеть и осемь кѫщи — сѫщо.

Жребичко, деветдесеть кѫщи (български), всички изгорѣли [2].

Бѣла, шестдесеть и петь кѫщи (български), всички изгорѣли.

Исакория, отъ сто и четиридесеть кѫщи, повече отъ половината изгорѣли [3].

Радилово, сто и седемдесеть и седемь кѫщи, всички изгорѣли [4].

Бойково, петдесеть и деветь кѫщи, всички изгорѣли.

Дълово, сто кѫщи — сѫщо.

Елешница, сто и двадесеть кѫщи, съвсѣмъ изгорѣли.

Царацово — не е означено въ синята книга, а е било разорено.

Узунъ Геренъ, сто и двадесеть кѫщи, всички изгорѣли.

Христово, осемдесеть кѫщи, отъ които седемдесеть изгорѣли.

Каложирлии, сто и седемдесеть и седемь кѫщи, всички изгорѣли.

Старо Ново Село, триста кѫщи, всички изгорѣли.

Кираджикъ, петдесеть кѫщи, всички изгорѣли.

Трѣбва да се забѣлѣжи, че тук сѫ само ония мѣста, които по единъ или други начинъ вземаха участие въ възстанието, а има цѣли десятки още села, които никакъ не възстанаха и пакъ сѫ били безмилостно прѣдадени на огъня.

1) „Синята книга", рапортъ на Беринга, 51.
2) Ibid., рапортъ на Dupuis, 52.
3) Ibid.
4) Берингъ, 51, нѣма въ „Синята книга".

Такива Скайлеръ наброилъ до седемдесеть и деветь, въ Пловдивско, Сливенско и Търновско, но не вѣрваме да сж му били всички извѣстни. Въ Сливенско Бояджикъ биде изгорѣнъ и хората се изклаха, безъ да сж възставали нѣкога, само защото Савфетъ паша желаялъ да се награби, за което послѣ биде награденъ. Освѣнъ това, цѣлата почти страна бѣше немилостиво ограбена. Грабителствата сж отивали отъ Дунавъ надлъжъ, дори до Пиротъ, Нишъ и Солунъ, съ една дума, простирали се всѣкждѣ, дѣто имаше българска рая. Човѣкъ трѣба да чете рапортитѣ на английскитѣ консули отъ всички краища прѣзъ 1876 и дори отъ началото на 1877, за да види, колко турцитѣ бѣха послѣдователни въ своитѣ варварски принципи. Има случаи, дѣто обирътъ и плѣчкосването сж били специална задача, като напр. въ Копривщица, която не се бори, както знаемъ, и затуй биде пощадена отъ пламъци. Цѣли петнадесеть дни тукъ хищницитѣ прѣнасяли по домоветѣ си всичко, що намѣрили по людскитѣ кжщи: всичко било забирано нахално, прѣдъ очитѣ на жени, дѣца и домакини и срѣдъ бѣлъ день и често отъ самия редовенъ аскеръ.

Фанатизмътъ и хищничеството имали такъво изключително владичество надъ вѣрнитѣ служители на султана, че тѣ се съвършено самозабравили; забравили, че като разоряватъ раята, разоряватъ своето собствено царство. Берингъ зелъ приблизителни данни отъ официални източници, колко данъкъ е прибирало правителството годишно отъ Пловдивския санджакъ и опрѣдѣля това на осемстотинъ хиляди лири; той се удивлява, че, благодарение на турското безумие, държавата сега за дълго врѣме се лишавала отъ тия добри приходи.

Въ Търновско сж били опустошени, както слѣдва:

Ново Село съ колибитѣ отъ хилядо и четиристотинъ кжщи, всичко седемстотинь и седемдесеть и двѣ изгорѣли.

Кръвеникъ съ триста и седемдесеть кжщи, отъ които сто и двадесеть изгорѣли.

Батошево съ *Стокитѣ* отъ осемстотинь и петь кжщи, триста и двадесеть и деветь изгорѣли.

Новата Махла отъ седемдесеть кѫщи, изгорѣли дванадесеть [1]).

Освѣнъ това, и тукъ е имало разграбени и горени села, безъ да сѫ зели участие въ възстанието; така е разграбено Гѫбене, село отъ хиляда и четиристотинъ кѫщи, съ околни близки колиби, отъ които голѣма часть изгорѣли. Ще добавимъ, че горнитѣ свѣдения на Калвертъ сѫ черпени малко или много отъ турски източникъ. Ново Село изгорѣ по-голѣмата часть, сѫщо и Батошево и Кръвеникъ. А всички сѫ били съвършено разграбени, което лесно се разбира, като си помислимъ, че хората избѣгаха и бѣха оставили всичко на произвола на хищницитѣ.

На видъ изглежда, че Панагюрище е пострадало по-малко отъ другадѣ, но то не е вѣрно: тукъ разорението бѣше съвършено, защото Панагюрище е индустриаленъ градъ. Има голѣма разлика между едно земледѣлческо гнѣздо и нѣкой индустрияленъ центъръ. На селяка—земледѣлецъ вие не можете отне всичко, защото все ще му остане земята, а тя го храни. И при двѣ-три урожайни години той е пакъ богатъ. Но отнемете стоката, капитала, инструментитѣ на единъ индустриалецъ, и той е осѫденъ на вѣрна гладна смърть. Землището на Панагюрище е бѣдно, и така се обяснява, че панагюрци не можиха вече да се съвзематъ. Перущица бѣше съвсѣмъ изгорена, ала мѣстото е богато и земледѣлческо и перущени сега се радватъ на рѣдко благосъстояние.

Въ разграбването на села прѣзъ 1876 година има живописни подробности. Казахме, че хищницитѣ обирали докрай и безсрамно всичко що намѣрятъ. Въ Батошево, запазени сѫ случайно едни стари тефтери. Ето произхождението имъ. Слѣдъ разорението, европейскитѣ сили, най-вече Англия, настояваха да се повърне на бѣднитѣ селяни всичко, що имъ е откраднато, или правителството да имъ заплати. Подъ тоя натискъ, правителството назначава комисия отъ специаленъ чиновникъ, селския кметъ и нѣколко старѣи: тѣзи ходили отъ огнище на огнище и описвали,

1) „Синята книга", стр. 176, № 15, стр. 44, рапортъ на Edmund Calvert, английски вицеконсулъ въ Пловдивъ, командированъ въ Търновско.

що било разграбено. Тевтеритѣ сѫ полуизгорѣли, но ето нѣкои изписки изъ тѣхъ, които живописно говорятъ, до какви подробности е отивало плѣчкосването. На чело стои името на ограбения, писано съ турски характеръ, а слѣдватъ плѣчкосанитѣ вещи. И тъй:

Петъръ Иванъ:

1 кола съ ритли
40 кофи жито
30 кофи папуръ (царевица)
16 оки вълна
1 тиганъ
1 медникъ
1 кипче
1 мѣнче
1 желѣзо
2 тарнокопи
2 коси
2 сърпа
2 кожу̀ха
1 кожа биволска
1 сертме
3 свредла
2 чифта гащи
2 салтамарки
3 ризи
3 топа платна
1 верига (ръженъ)
4 оки желѣзо
1 саджакъ (перустия)
1 козакъ (?)
. . . . (по-нататъкъ откѫснато).

Слѣдва другъ общъ списъкъ, отъ коя кѫща колко глави добитъкъ задигнатъ. Общитѣ цифри донѣкждѣ личатъ: сто и осемдесеть и петь вола, четиристотинь и тридесеть и петь крави, седемдесеть и петь коня, четиридесеть и осемь кобили, петдесеть и три телета, овци хилядо и седемстотинь и осемдесеть и петь, ягнета хилядо и двѣстѣ

и петдесеть и шесть, кози триста и осемдесеть и шесть и колко ярета — скжсано. Туй само за Батошево!

II.

Подробности за мжчителствата. Потрѣсяющи и героични случаи. Даскалъ Найденъ. Тодоръ Лефтеровъ. Каблешковъ. Петлешковъ. Славния Бачо Киро. П. Щърбановъ.

Ония, що бѣха тъй послушни на религиознитѣ си закони и тъй послѣдователни въобще, не можаха да останатъ по-назадъ и въ кървавото отмъщение. Първи, разбира се, трѣбаше да легнатъ подъ удара самитѣ причинители на смута, трѣбаше да се онищожатъ носителитѣ на оржжие противъ исляма, ала ние знаемъ духа на заповѣдитѣ, а поради това ясно е, че отмъщението не можеше само тамъ да спира. Казано е: трѣба кореньтъ да се изсуши на ония, що сж възстанали.

Най-добриятъ отговоръ на това ще бжде разбира се, дългиятъ редъ списъци отъ дѣца, жени и старци, легнали подъ ножа, наредъ съ тѣзи, що можеха да носятъ оржжие, ала, въпрѣки това, ние ще спремъ малко върху нѣкои подробности.

Побѣдитель, който води своитѣ плѣнници на ешафота и тамъ, подъ команда, кара да ги опушнатъ до единъ — както Наполеонъ бѣше направилъ въ Египетъ—това е жестоко; побѣдитель, който заповѣдва, по сжщия начинъ—по команда—да избиятъ и рода на плѣнницитѣ — е нѣщо варварско; въ 1876 се отива по-далечъ: побѣдениятъ не само се изтрѣбява — изтрѣблението е тамъ послѣдно дѣло: побѣдения тамъ изтезаватъ и позорятъ — това какъ да наречемъ?

Даннитѣ за изтезания, обиди и позоръ сж безбройни; тѣхъ чужди изслѣдователи, чуждата преса на врѣмето изтъкнаха съ подобающа пълнота.

„Има фактове, казва Макгехенъ, които сж до толкова ужасни, низки и позорни, щото окото се отказва да ги гледа, ухото да ги слуша, умътъ да ги обсжжда".

Нека споменемъ само нѣкои характерни отъ тѣхъ.

Почтенни възрастни хора, хванати само по подозрѣние, които не даватъ никакъвъ знакъ, че биха опитали да избѣгатъ изъ ржцѣтѣ на правосждието, биватъ навързани съ вжжа, оковани въ букаи, като добитъци, каратъ ги да вървятъ пѣши дълги пжтища, подъ дъждъ и слънце, гладни и жедни; ако пожелаятъ сами да си наематъ кола—защото сж заможни — отказватъ имъ: главната цѣль е мжчението; по пжтя ги биятъ, обиждатъ всѣкакъ, обиратъ ги, а който падне безсиленъ—отъ старость може би—за да продължи пжтя си, добиватъ го на мѣсто, като псе, съ удари по глава, по гърди, по всѣкждѣ, дѣто заблагоразсждятъ. Това ни е разказалъ твърдѣ поетично г. Величковъ, който, срѣдъ дълъгъ синджиръ отъ подобни нещастници, и самъ бие шосето между Пазарджикъ и Пловдивъ. Не трѣба да се забравя, че въ синджиря сж баща и синъ: синътъ, виновенъ за революционнитѣ си ламтежи, а бащата — че е родилъ такъвъ синъ.

Онова, що ни разказва г. Величковъ, е неописуемо. Всички излизатъ отъ тъмнитѣ затворнически кауши: редатъ ги за пжть. „Тъкмо, когато излизахме отъ стаята — разказва г. Величковъ — едно заптие съ пушка въ ржцѣтѣ, дигната нагорѣ и обърната съ дръжката напрѣдъ, прѣлѣтя край насъ по стжпкитѣ на нѣколко затворници и, като ги застигна, удари едного отъ тѣхъ въ главата и го прострѣ на земята. Веднага нѣколко гласа повториха името на баща ми, като прибавиха: „убиха го!“ [1]).

Самиятъ затворъ изобилва съ потрѣсяющи картини. Между тъмницата и нуждницитѣ, за гредитѣ на тавана, били сж обѣсени за шията съ дебели желѣзни синджири дваесетина нещастници, съ вързани отдирѣ на гърба ржцѣ; краката имъ едвамъ допиратъ до земята: това не е смъртно наказание — така се не умира: туй сж инквизиторски мжчения. Нещастнитѣ „изопинатъ страдалчески нагорѣ главитѣ си“, дигатъ се на пръсти, за да отлекне на окованата шия, но краката имъ не ги носятъ по-далечъ! [2])

1] „Въ тъмницата“, изъ „Лѣтописи“, г. I, № 7, стр. 138.
2) Ibid, 2, 38.

Нѣкоя нощь цѣлото тъмнично здание се трѣсе изъ основа отъ „страшнитѣ сърдцераздирателни викове“ на ония, които биятъ; а днесъ сж бити едни, утрѣ — други: редатъ се [1])

Щомъ синджирътъ плѣнници излиза вънъ отъ града, войницитѣ отъ конвоя се впущатъ надъ нещастнитѣ и обиратъ имъ всичко, що се намѣри по тѣхъ: пари, драгоцѣнности, часовници — всичко. А туй става, разбира се, прѣдъ очитѣ на тѣхнитѣ офицери [2]).

Наумъ Кундураджията не дава своитѣ пари и плаща съ живота си. Изначало, за отговоръ, промушили го на нѣколко мѣста съ сюнгия (щикъ), и той билъ дълженъ да върви съ [illegible] рани, отъ които е текла кръвь. „Нѣколко врѣме — разказва г. Величковъ — бѣха го влѣкли вързанитѣ съ него другари, додѣто, най-сетнѣ, умаломощенъ отъ болки и отъ многото кръвь, която бѣше загубилъ, бѣше капналъ и бѣше се простръвъ полумъртавъ на земята. Джелатитѣ му го довършиха съ нѣколко удари“. Така свършили живота си и други [3]).

Когато синджирътъ отъ седемстотинъ души стига срѣдището на пжтя, между двата града, отъ подирѣ вървятъ коли, пълни съ убити и ранени. „Мисля, че стоятъ и сега прѣдъ мене тия нещастници, нахвърлени единъ връзъ други, окжпани въ кръвьи, едни умрѣли, други издихающи, които като въ прѣдсмъртна агония отваряха и затваряха очитѣ си, и съ [illegible] почивала“ [4]).

[illegible] система е пълно логично слѣдствие отъ [illegible], религиозни и правителствени. Всички хора, ако е възможно, трѣба да се хванатъ, изтезаватъ и [illegible] споменува въ рапорта си за нѣколко [illegible] души, затворени въ Пловдивъ въ една баня [5]): четири [illegible] да излизатъ вънъ по [illegible] Хората били принудени [illegible], за да си направятъ мѣсто

[illegible]

да седнатъ. Вонята, що излизала отъ тоя адъ, била тъй ужасна, че караулътъ, що пазилъ тамъ, отказалъ се да стои до вратата.

Макгехенъ е отбѣлѣзалъ отдѣлни, живописни факти за избиване, обиди и позоръ. Осемдесеть и петгодишниятъ панагюрски свещеникъ, Т. Пѣевъ, слѣдъ като го мъчили „по най-изтънченъ начинъ, както могатъ да правятъ само турцитѣ", изгорили го, най-сетнѣ, живъ прѣдъ олтаря на черквата. На другъ старецъ и благодѣтеленъ човѣкъ изболи очитѣ и слѣдъ страшна мъка, пакъ живъ го изгорили. Осемнадесетгодишниятъ синъ на една бабичка билъ хванатъ, и турцитѣ „само за разтуха" отрѣзали му ръцѣтѣ и главата, прѣдъ самитѣ очи на злочестата майка.

Не само старцитѣ и юношитѣ бивали мѫчени и убивани: женитѣ, момитѣ, дѣцата и младенцитѣ — разказва Макгехенъ — раздѣляли сѫщата участь. Отсѣчени дѣтски глави, набодени на щикове, били носени, като бойни трофеи, по улицитѣ. „Турцитѣ хладнокръвно сѫ изваждали младенцитѣ изъ люлкитѣ съ остриетата на щика, и като ги подхвърляли нѣколко пѫти отъ щикъ на щикъ, като топка, блъсвали ги въ лицето на ридающитѣ майки."

Трѣбва да се прибави, че туй не сѫ били отдѣлни случаи, а такава бѣше общата система на изтрѣблението.

Най-безмилостно сѫ били позорени и избивани женитѣ. Ни една жена въ Панагюрище, въ Копривщица и всѣкждѣ другадѣ отъ оплѣненитѣ мѣста, не избѣгна поруганието. Обаче, най що заслужва да се отбѣлѣжи, е че позорътъ винаги бива нанесенъ по такъвъ прѣнебрѣжителенъ и драстиченъ начинъ, каквото да подчертае системата на отмѫщението. Майкитѣ биватъ обезчестени прѣдъ очитѣ на своитѣ дъщери, момитѣ прѣдъ очитѣ на своитѣ братя.

Една жена, която се явила прѣдъ Скайлеръ и Макгехенъ, кършейки рѫцѣ разказала, че я безчестили въ една стая съ нейната петнадесетгодишна дъщеря, „а младото момиче — казва Макгехенъ — като трепере̂ше съ цѣлото си тѣло и като си затуляше лицето съ рѫцѣ, изповѣда, че сѫ го опозорили десеть солдати" [1]).

1] Прѣводъ на Стамболовъ, стр. 48.

[illegible] загиналъ.

Най-ужасното клане се извърши въ Батакъ, както е извѣстно. Цѣлото население, което [illegible] да се предаде, мина подъ ножа. Отъ начало женитѣ били отдѣлени, защото трѣбвало да [illegible], а слѣдъ като били [illegible] [illegible] отъ всички страни [illegible] и [illegible] кой какъ [illegible]. [illegible] не бѣше [illegible]. И [illegible] при [illegible] на 30 Априлъ [illegible] часть отъ населението бѣше [illegible] по-малко [illegible] отъ Батакъ. [illegible] се повтори и въ Перущица на [illegible] и почти въ всички [illegible] села да повече да по-малко.

Най-немилостиво бѣха довършени най-интелигентнитѣ сили особено учителитѣ, щомъ паднѣха въ ржцѣ.

Даскалъ Найденъ Попъ Стояновъ, [illegible] на Копривщица, който командуваше една часть отъ обсадата на Стрълчанската джамия, бѣше хванатъ, както знаемъ, заедно съ Каблешкова въ Троянския балканъ. Найденъ билъ съвършенно отпадналъ духомъ. Тежестьта на годинитѣ — той бѣше човѣкъ къмъ 45 години — мисъльта за изоставенитѣ дѣца и жени и физическата немощь, слѣдствие редица години усилена учителска дѣятелность, правили пжтьтъ на скиталчеството по балкана, — особено слѣдъ такава съкрушителна катастрофа на дѣлото, — несносенъ за кроткия инакъ по характеръ миренъ културенъ дѣецъ. А когато вече падналъ въ вражески ржцѣ, силитѣ му го оставили съвършено; той не можилъ да върви. Тогава почнали инквизиторскитѣ смъртни мжчения надъ него. Опитали съ бои и съ издѣвателства да повърнатъ силитѣ на стария труженикъ, а съ това го убили още повече. Той носилъ дълга брада, оскубали му я[1]). Така, смазанъ отъ бой и отъ мжки, той падналъ полумъртавъ и тогава го метнали „като кожа на самаря на единъ мършавъ конь" и една вечерь късно билъ замъкнатъ въ Търново. „Заптиитѣ, пълни съ ненависть, го стоварили и повлѣкли го като мърша, а главата му се блъскала по стжпалата на сълбитѣ." [2]) Още сжщата нощь злочеститятъ издъхналъ. Това е било въ втората половина на Май, а споредъ Копривщен-

1) Захарий Стояновъ, т. III стр. 109
2) Ю. П. Тодоровъ „[illegible]", стр. 37.

да седнатъ. Вонята, що излизала отъ тоя адъ, била тъй ужасна, че караулътъ, що пазилъ тамъ, отказалъ се да стои до вратата.

Макгехенъ е отбѣлѣзалъ отдѣлни, живописни факти за избиване, обиди и позоръ. Осемдесеть и петгодишниятъ панагюрски свещеникъ, Т. Пѣевъ, слѣдъ като го мъчили „по най-изтънченъ начинъ, както могатъ да правятъ само турцитѣ“, изгорили го, най-сетнѣ, живъ прѣдъ олтаря на черквата. На другъ старецъ и благодѣтеленъ човѣкъ изболи очитѣ и слѣдъ страшна мъка, пакъ живъ го изгорили. Осемнадесетгодишниятъ синъ на една бабичка билъ хванатъ, и турцитѣ „само за разтуха“ отрѣзали му ръцѣтѣ и главата, прѣдъ самитѣ очи на злочестата майка.

Не само старцитѣ и юношитѣ бивали мжчени и убивани: женитѣ, момитѣ, дѣцата и младенцитѣ — разказва Макгехенъ — раздѣляли сжщата участь. Отсѣчени дѣтски глави, набодени на щикове, били носени, като бойни трофеи, по улицитѣ. „Турцитѣ хладнокръвно сж изваждали младенцитѣ изъ люлкитѣ съ остриетата на щика, и като ги подхвърляли нѣколко пжти отъ щикъ на щикъ, като топка, блъсвали ги въ лицето на ридающитѣ майки.“

Трѣбва да се прибави, че туй не сж били отдѣлни случаи, а такава бѣше общата система на изтрѣблението.

Най-безмилостно сж били позорени и избивани женитѣ. Ни една жена въ Панагюрище, въ Копривщица и всѣкждѣ другадѣ отъ оплѣненитѣ мѣста, не избѣгна поруганието. Обаче, най що заслужва да се отбѣлѣжи, е че позорътъ винаги бива нанесенъ по такъвъ прѣнебрѣжителенъ и драстиченъ начинъ, каквото да подчертае системата на отмжщението. Майкитѣ биватъ обезчестени прѣдъ очитѣ на своитѣ дъщери, момитѣ прѣдъ очитѣ на своитѣ братя.

Една жена, която се явила прѣдъ Скайлеръ и Макгехенъ, кършейки ржцѣ разказала, че я безчестили въ една стая съ нейната петнадесетгодишна дъщеря, „а младото момиче — казва Макгехенъ — като треперѣше съ цѣлото си тѣло и като си затуляше лицето съ ржцѣ, изповѣда, че сж го опозорили десеть солдати“ [1]).

1] Прѣводъ на Стамболовъ, стр. 48.

учитель въ Михалци. Какво именно го е заставило да замѣни града, дѣто можеше споредъ своята подготовка—съкровище за ония врѣмена—винаги да намѣри мѣсто, съ селско учителство—това обстоятелство остава необяснимо. Нѣкои прѣдполагатъ, че той „мечталъ да се прѣдаде на чисто апостолска работа" [1], ала, за жалость, животътъ не е тъй логиченъ и праволинеенъ, та да повѣрваме лесно на подобни прѣдположения. Като учитель въ Михалци, той оставилъ най-добри спомени, билъ извѣстенъ въ цѣлата околность, като много ученъ даскалъ, и получавалъ колосална за ония врѣмена и то въ село заплата — 6000 гроша на година — отъ което може да сѫдимъ, доколко сѫ го и цѣнили. Стъпилъ въ революционната организация още въ 1875 г., той развива тайна дѣятелность въ своето село, както и въ околнитѣ [illegible], дѣто, благодарение на своя високъ умъ, не можелъ да не упражнява силно влияние надъ душитѣ. Най-добро доказателство за неговата тогавашна дѣятелность като революционеръ е [illegible] участие на Михалци—[illegible] Черкова—въ състава на Дрѣновската чета. Макаръ [illegible] въ [illegible] на революционната организация и въ четата, въ която се числятъ [illegible] като попъ Харитонъ, Пармаковъ, Бачо Киро, Хурмаликовъ, [illegible] Тодоръ Лефтеровъ [illegible] между тѣхъ [illegible] подвигъ.

Тодоръ Лефтеровъ.

Прочее, [illegible] смърть. По [illegible] спомени, той [illegible] билъ между числото на ония 40 души или повече [illegible] отъ [illegible] на 7 Май [illegible] — [illegible] и Парма-

[1] „Училище", [illegible]

ковъ,—сутриньта дигатъ бѣло знаме за прѣдаване, и послѣ биватъ звѣрски избити. Тодоръ, види се, е билъ отлъченъ и позванъ отъ пашата и щѣлъ да бжде, може би пощаденъ за по-късни изслѣдвания—турцитѣ правиха нѣкои такива икономии — но щомъ Фазлж-паша узналъ, кой е, разярилъ се и, казватъ, самъ билъ единъ отъ убийцитѣ на просвѣтениятъ народенъ труженикъ. Послѣ, трупътъ му се виждалъ простнатъ и захвърленъ настрани отъ пашовския шатъръ.

Не по-розова бѣше сждбата на Каблешкова, единъ отъ най-яркитѣ метеори на памятната епоха. Страдащъ отъ треска, а може би и отъ гръдна болесть, смазанъ отъ тежкия пжть, отъ блъсканията отъ затворъ на затворъ, а още повече, покрусяванъ душевно отъ прѣдпочитанието, което всѣкждѣ властитѣ му давали надъ другитѣ бунтовници съ надѣжда, че може повече работи да знае и да прѣдаде — Каблешковъ прѣтърпѣва изпитанията въ Ловечъ и въ Търново, но още тамъ подшушвалъ, че нѣма и не желае да остане живъ. Гордата душа не искала да е и по-нататъкъ свидѣтель на унижението и позора, на който била свидѣтель. Въ Габрово, прѣзъ дѣто миналъ съ Селями паша, на пжть за Пловдивъ, дѣто неговитѣ показания се считали отъ първостепенна важность за изпитателната комисия — та въ Габрово, вечерьта, щомъ стигнали, билъ настаненъ, за поголѣмо спокойствие, въ заптийската стая. Щомъ, обаче, полицейскитѣ служители си излизатъ, пламенниятъ злочесть юноша откачилъ една пълна пушка — каквито имало закачени доста по стѣната — и съ единъ куршумъ въ главата турилъ моментално край на живота си. Той е билъ твърдѣ младъ. Като Лефтеровъ, той е роденъ въ 1853 г. Слѣдъ като свършилъ основното училище въ родното си гнѣздо, родителитѣ му, желающи да сдобиятъ чедото си съ по-добро образование отъ онова на Копривщенското училище, пращатъ Тодора въ Пловдивъ. Три години, 1864—1867, Тодоръ остава тукъ, послѣ което ние го виждаме вече въ Цариградъ, въ турския лицей. Поради разтроено здраве, той се връща прѣзъ 1871 г. въ Копривщица, дѣто остава до 1873 г. Тукъ почва, може да се каже, неговата политическа и агитаторска дѣятелность. Не се знае по какво влияние, мла-

[illegible] често [illegible] — [illegible] [illegible] кооперативно [illegible] машини. [illegible] Копривщица индустрията. [illegible] [illegible] на [illegible] машини [illegible]. [illegible] Бенковски, Каблешков, основал читалище [illegible] тук начал и [illegible] политически [illegible] [illegible] революционната организация [illegible] един [illegible] може [illegible] впрочем [illegible] [illegible] забележи, че от Каблешков са останали няколко писма, някои от които се обнародваха [illegible] а други стоят още в [illegible] на неговите [illegible] братя и тепърва ще видят свѣт — тогава ще се сдобием може би и с по-пълна негова биография. Фактът е обаче, че безпокойството у него взима връх въ 1875 г., когато ще да е бил вече въ течение на Ст.-Загорското дѣло и веднага слѣд него или даже прѣди него, прибира се в Копривщица, като се впуща въ вихъра на всѣка кариера. Тук го заварва и Бенковски, а по-нататък — ние всички знаем.

Много са горчиви послѣдните минути от живота и на стария Стоил войвода. Слѣд като се прѣдавал [illegible] около Бенковски, в рацѣте на потерята, която го заобиколила [illegible] бил навързван и [illegible] — бити и обиждани. Това поразило окончателно стария юнак слѣд толкова несполуки, обидите сега привършвали всичко. Стоил [illegible] [illegible] знаем, тъкмо [illegible] [illegible] — както

Т. Каблешковъ.

всички чада на балканскитѣ усои, прокуждани и дълго тровени отъ несгодитѣ на живота, и за които друга опора не остава на тоя свѣтъ, освѣнъ собствената мощь и яростната отплата. Стоилъ, вързанъ, измѫченъ, униженъ, легналъ на земята, лицето му посинѣло отъ разлютване и горчивина, и той казалъ, че нѣма да мръдне. Това и чакали палачитѣ: всички се нахвърлили върху него, удряли, тъпкали и слѣдъ една минута трупътъ на нещастния воевода билъ захвърленъ и главата набучена на върлина и като трофей понесена къмъ Сливенъ. [1])

Не само звѣрствата на палачитѣ, но и дълбокиятъ моралenъ упадъкъ на духоветѣ, деморализацията на цѣлия народъ—естествена рожба на великата провала — сѫ легнали като водениченъ камъкъ на гърдитѣ на борцитѣ и допълватъ всичко друго въ чернитѣ пепелища, що засипаха тъй немилостиво грандиозно мечтания подвигъ. Хората сѫ забравили клетвата, забравили въодушевлението, прѣдаватъ своитѣ братя, своята вѣра, своитѣ идоли. Прѣдателството е тиня въ дъното на оня адъ, който наричаме пепелища, и въ който трѣбаше да се потопи и задъхне всичко. Муховци посѣгатъ да убиятъ Бенковски, за Панагюрци се казва сѫщото; Копривщени въ затвора прѣдаватъ единъ другиго. Всѣкой прѣдава, кой кого завърне. Дюзтабановъ въ Търново посочва своитѣ другари и си е присвоилъ ролята на втори Димитръ Общи въ историята. Цѣлъ редъ други прѣдаватъ свои роднини, съселени и съграждани—съ една дума: стигаше единъ мигъ несполука, за да се разкапе и опозори великото дѣло. Но така е: единъ вѣковенъ робъ, свикналъ, като червей, да пълзи въ смрадъ и унижение, не може изведнажъ да се възправи на великъ и гордъ борецъ — това трѣбаше апостолитѣ да мислятъ. Ето защо, въ общия уплахъ, що настѫпва, има примѣри, дѣто животнитѣ, струва ни се, биха стоели по-високо. Въ бѣгството отъ Еледжикъ — въ момента, когато войската и башибозукътъ добивали когото стигнатъ, баща и майка хвърлятъ дѣтето си въ рѣката, за да бѣгатъ по-леко и да спасятъ своитѣ глави. Подобни при-

1) Въ запискитѣ си, Ив. Драсовъ бѣлѣжи, че притежавалъ портрета на Стоила. Дано този портретъ нѣкакъ се намѣри!

мѣри и не единъ се споменуватъ въ подробния баташки списъкъ, който притежаваме.

Въ грозния моментъ пакъ на бѣгството въ Панагюрище, единъ отъ стотницитѣ срѣща на пжтя си младо момче — дѣте, яхнало голъ бащинъ конь и печели гората: народниятъ водитель хваща невинната жертва за кракъ, мѣта го долу — рипва на коня и спасява кожата си. Какъ скоро борецътъ-революционеръ се прѣвърналъ въ светотатственъ разбойникъ и палачъ!

Случаятъ съ Петлешкова въ Брацигово не е отъ по-малко трогателнитѣ. Пашата настоявалъ да се прѣдадатъ водителитѣ и турилъ на изпитъ съ бой хванати плѣнници. Въ врѣме башибозукъ и войска подпалили селото отъ двѣ страни. „Като видѣли — разказватъ Иеремиевъ и Петлешковъ — че селото гори, което е трѣбало да се разбира, че става за главатаритѣ, Брациговци отиватъ при пашата, искатъ отдѣление войници и тръгватъ съ царскитѣ хора да ловатъ своитѣ водители. Нѣкой се обадилъ, че знае скривалището на Петлешкова". [1])

Ще добавимъ, че тоя нѣкой, казватъ, билъ близъкъ роднина, вуйка или чичо, или другъ нѣкой — все едно, — на покойниятъ апостолъ.

И така: стотина души свои и едно отдѣление войска заобиколили здраво кжщата; роднината знаялъ отдѣ се влиза въ тавана. Апостолътъ като чулъ каква е работата, слѣзълъ самичъкъ. А той чулъ, какъ се провиквали и какво тълкували негвитѣ съграждани на смѣтка на жертвата си. „Тука е — викали Брациговци като фарисеитѣ, що се ругаяха на Христа — тука: да уловимъ тоя нехранимайко, който ще ни изгори селото и ще стане причина да ни изколятъ. Да го прѣдадемъ — той е виновенъ за всичко. Ако не излѣзе, дайте да запалимъ кжщата му, та да иде неговата, а да не горятъ людскитѣ." Тѣзи думи вземаме пакъ отъ горнитѣ двама писатели: тѣ сж Брациговци, единиятъ е билъ отчасти очевидецъ, а другитъ е грижливъ изслѣдователь.

---

1) „История на Брациговското възстание", стр. 110.

Петлешковъ, прѣди да се прѣдаде, взема отровата, що носилъ; съ това той овѣнча името си съ вѣчната слава на истински бунтовникъ.

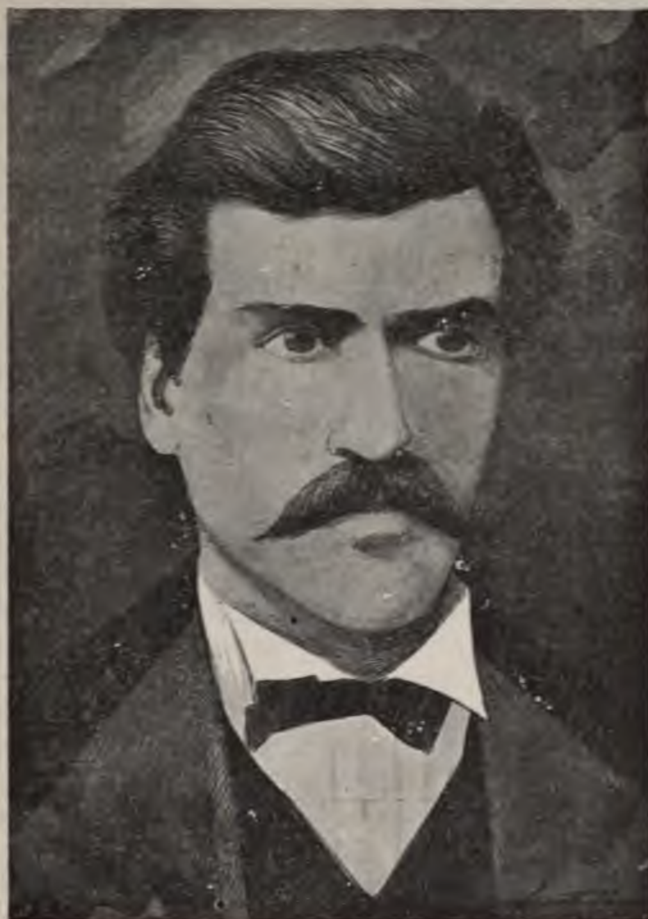

В. Петлешковъ.

Въ послѣднитѣ минути, що му оставали, той билъ туренъ между два огъня, за да обади другаритѣ си, но не отворилъ уста. Повели го къмъ Пазарджикъ, но скоро тукъ, по пѫтя, настѫпила вѣрната развръзка. Той падналъ, а па-

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] обвидить на [illegible] вече [illegible] хохали, ругали [illegible]

Бачо Киро Петровичъ.

да го пазятъ, да не избѣга, а нѣкои казватъ, че го даже и били. Посраменъ, измжченъ, бѣдниятъ добродушенъ учитель далъ дума, че ще се даде самъ, за да спаси селото. Утриньта го завели въ една колиба въ градинитѣ край село и все пакъ поставенъ билъ отстрани човѣкъ да го пази. Тогава отишли да обадятъ въ Павликени. Бачо Киро съ стоическо търпение очаквалъ появяването на своитѣ джелати. Прѣзъ туй врѣме, казватъ, забѣлѣзалъ на една греда: „изгориха ме свои хора." Успѣлъ сжщо да остави записка съ подобно съдържание, която мушналъ въ единъ чорапъ: послѣдното твърди неговиятъ синъ, запасенъ капитанъ Теодоси Бачокировъ. За жалость, записката не е запазена, или поне нѣмаме я още на лице. Бачо Киро се държалъ извънредно смѣло прѣдъ търновския чрѣзвичаенъ сждъ. Тамъ той издекламиралъ едно отъ своитѣ стихотворения на турски текстъ:

Бенъ биръ бачо Киро имъ
Тюрктенъ коркмазъ кумита имъ;
Хакжмж арамаа бенъ чиктжмъ
Ипи да бойнума бенъ тактжмъ.

(Азъ единъ бачо Киро съмъ, безъ страхъ отъ турчинъ кумита съмъ, правата си да търся азъ скочихъ и самъ вжжето на врата си закачихъ).

Бачо Киро билъ прѣзъ цѣли 25 години учитель. Съ рѣдка наивность и съ една кротка любознателна душа, съ своитѣ редъ книжки, що издаде, съ романтичнитѣ си пѣша скитания по странство, заслужава основателно проучване, ала не си е намѣрилъ майстора още; той би билъ прѣкрасенъ типъ за исторически романъ, за да украси единъ български „Notre Dame de Paris."

Измжчванията, прѣслѣдването и ловътъ траятъ прѣзъ цѣлото лѣто. Изначало съ особна прокламация отъ страна на правителството свикватъ пръснатото население изъ горитѣ да се върне и да види онищоженитѣ свои жилища. Ето текста на прокламацията.[1])

---

1) Френската жълта книга—„Documents diplomatiques, affaires d'Orient 1875—1876—1877, p. 151.

... inaugurer son
... sa haute élé-
... et de la part
... intentions et ses
...

...tan Mourad Khan,
... la plus vive sol-
... et tient à vous
... d'assurer votre
...

... sécurité rencontreront
... et puissante protection.
... sceptre paternel, vous
... tant des priviléges
... octroyés par
... d'être solennellement
... Elle-même.

... dignement répondu
... Maître légitime et donné
... son dévouement
...

... tenté dernièrement
... sentiments, s'interposant
... paternellement à votre
... les actes du Gou-
... subtils et coupables,
... détourner de la
... jusqu'à ce jour, celle
... en la bienveillance
...

... mais en partie, dans
... pu égarer qu'une
... misérables ont
... la désolation au sein de
... vos récoltes, fruits de
... le fer et le feu dans
... que vous avez arrosés

de votre sueur et qu'ils veulent noyer dans votre sang. Ils ont lancé de tous côtés des emissaires farouches qui, par des déclamations surannées et d'effroyables menaces mises par eux à exécution, se sont efforcés d'entraîner la partie saine de la population dans une entreprise aussi criminelle que stérile. Par tous ces agissements ils ne visent qu'à satisfaire leurs passions personnelles en ne se souciant nullement de tous les maux et de toutes les dures privations dont ils font souffrir le pays.

Bulgares!

Moi, comme représentant direct de S. M. le Sultan et comme un de vos plus anciens et de vos plus devoués compatriotes, je vous exhorte, vous qui êtes avec moi enfants de la même patrie, à vous rallier plus que jamais autour du trône de votre Souverain qui tend les bras à tous ceux que le repentir toucherait. Suivez l'exemple de vos ancêtres, qui se serraient toujours autour du drapeau de l'honneur et de la fidélité à toute épreuve envers leurs Maîtres bien-aimés; ne prêtez pas l'oreille à toutes les insinuations perfides et à toutes les vaines agitations dont on essaye encore de vous entourer, car toutes ces embûches ne sauraient avoir pour but que de vous plonger dans la misère et la ruine et d'attirer sur vous, avec les malédictions divines, les calamités inévitables de la répression.

Que les incorrigibles tremblent, car un châtiment prompt, sévère et juste les attend!

Que les bons se rassurent, car plus que jamais ils peuvent compter sur la justice et la protection efficace du Gouvernement imperial! Qu'ils continuent à vaquer tranquillement à leurs travaux des champs et à repousser avec indignation les conseils pernicieux qui leur sont donnés.

Qu'enfin les malheureux égarés, qui ont encore le temps de sauver eux et leurs familles des conséquenses de leur aveuglement, se hâtent de profiter du pardon qui leur est si généreusement offert, en déposant les armes et en regagnant en toute sécurité leurs foyers.

Le 24 mai/5 Juin 1876.

Signé: le Grand Vizir *Mehemed Ruchdi.*

(*Българи*, негово императорско величество, августейшия нашъ господарь иска да освети своето честито царуване съ едно блѣскаво доказателство за своята висока милость къмъ васъ. Прочее, по заповѣдь отъ негово величество, азъ ви съобщавамъ неговитѣ намѣрения и великодушнитѣ му чувства къмъ васъ.

Вие трѣба да сте убѣдени, че султанъ Мурадъ Ханъ, вашия милостивъ господарь, желае да ви окржжи съ най-нѣжни грижи — васъ, негови законни и вѣрни поданници, и възнамѣрява да ви даде всичко, що може да уздрави вашето благополучие и процъвтяване.

Вашата вѣра, вашитѣ имоти, вашата сигурность ще посрѣщнатъ винаги отъ негова страна високо и могжще покровителство. Подъ милостивата егида на отеческия му скиптъръ, вие нѣма да прѣстанете да се радвате на добрини, които произтичатъ отъ привилегиитѣ и свободитѣ, които своеволно ви сж били даравани отъ неговитѣ благочестиви прадѣди и които пакъ тържествено сж обявени и дарени и отъ негово величество.

Българския народъ още отъ старо врѣме е отговарялъ на тѣзи великодушни намѣрения на своя законенъ господарь и винаги е давалъ на правителството му доказателства за своята традиционна вѣрность и прѣданость.

Тѣ ви сж неприятели тѣзи, които се опитаха напослѣдъкъ да дадатъ друга посока на вашитѣ чувства, които се поставиха между васъ и властьта, която отечески бди надъ щастието ви; тѣ търсятъ, изопачвайки дѣйствията на императорското правителство и съ хитри и прѣстжпни срѣдства да разклатятъ добрата ви вѣра и да ви отклонятъ отъ пжтя, който вие сте слѣдвали непрѣстанно до днесь — пжтя на законностьта и съвършеното довѣрие въ доброжелателството на властьта къмъ васъ.

За нещастие, тѣ сж успѣли, но отчасти, въ своитѣ прѣстжпни намѣрения, защото не можиха да помамятъ освѣнъ една твърдѣ малка часть изъ васъ. Тѣзи нѣколко нещастници се осмѣлиха да смущаватъ спокойствието и да докаратъ съсипия въ жилищата ви, разрушавайки безъ милость вашитѣ посѣви, плодове на неуморимия ви трудъ, като разиграха огънь и мечь въ вашитѣ огнища, опустошавайки вашитѣ поля, които сте оросили съ потьта си и които тѣ искатъ да удавятъ въ кръвьта ви. Тѣ сж пуснали отъ всички страни бѣсни проповѣдници, които посрѣдствомъ изтерти декламации, [illegible], [illegible] прѣзъ тѣхъ, се опитаха да увлекатъ [illegible] часть на населението въ едно прѣстжпление толкова [illegible]. Съ всичкитѣ си дѣйствия тѣ не гонятъ друга [illegible] да удовлетворятъ своитѣ си лични страсти, безъ да ги е грижа за [illegible] тежки лишения, които [illegible] страдатъ.

[illegible] азъ, като главенъ прѣдставитель на Н. В. Султана и [illegible] съотечественници, азъ

ви приканвамъ, вась, които сте оть едно и сѫщо отечество съ мене, да се прислоните повече отъ всѣкоги около трона на вашия господаръ, който простира рѫка на всички, които досегне разкаянието. Послѣдвайте примѣра на вашитѣ прадѣди, които се притискаха винаги около знамето на честьта и вѣрностьта, неизмѣнни къмъ своя любимъ господарь. Не слушайте ехиднитѣ клѣвети и празднитѣ проповѣди, съ които още се опитватъ да ви окрѫжатъ, защото всички тия примки не ще иматъ другъ край, освѣнъ да ви повалятъ въ бѣдность и разсипия и да привлекатъ надъ васъ съ проклятието божие още и несгодитѣ на прѣслѣдването.

Нека треперятъ непоправимитѣ, защото бързо, жестоко и праведно наказание ги чака!

Нека добритѣ се успокоятъ, защото повече отъ всѣкога може да разчитатъ на справедливостьта и покровителството на императорското правителство. Нека продължатъ спокойно да си гледатъ полската работа и съ възмущение да отблъскатъ пагубнитѣ съвѣти, които имъ сѫ дадени.

Нека най-послѣ нещастнитѣ заблудени, които още иматъ врѣме да спасятъ и себе си, и сѣмействата си отъ послѣдствията на своето заслѣпление, побързатъ да използуватъ прошката, която толкова великодушно имъ се даде, като сложатъ орѫжието и се завърнатъ въ огнищата си.

24 Май (5 Юний) 1876.

(Подп.) Великъ Везиръ *Мехмедъ Ружди)*.

Слѣдъ като хората сѫ се прибрали, мнозина все пакъ отиватъ само по подозрение въ затворитѣ. Сѫдбата на тия остава неизвѣстна до 11 Августъ н. с. (30 Юлий) 1876 г., когато послѣдва общата амнистия; споредъ послѣднята, всички по подозрѣние затворници се пущатъ, а доказанитѣ организатори и прѣдводители се спасяватъ отъ смъртно наказание, което се замѣня съ вѣчни окови. Ето за илюстрация на амнистията едно свидѣтелство отъ русчушкия чрѣзвичаенъ сѫдъ, прѣдседатель на който бѣше Хакж-Паша, делегатъ на централното правителство и прѣдседателъ на касацията въ Цариградъ; съ това свидѣтелство Заимовъ е спасенъ отъ ешафота:

„Възстанникътъ на име Стоянъ Заимовъ отъ Чирпанъ е единъ отъ главнитѣ дѣйци—началникъ по сформируването и организирането на бунтовници—комити, които се домогваха да повдигнатъ—разбунтуватъ Българията (Българистана) противъ славната Османска империя. Той биде за-

ловенъ, прѣдаденъ въ ржцѣтѣ на чрѣзвичайния сждъ и осжденъ публично отъ послѣдния на смърть. Въ момента, когато смъртната присжда публично и на ешафота му се съобщаваше, бѣ издадена отъ Н. Ц. Величество Султана една височайша телеграма, която пристигна и съ която се заповѣдваше на поменатия чрѣзвичаенъ сждъ, щото смъртната присжда къмъ всички онѣзи лица, числяющи се въ категорията на възстанницитѣ (ербаабъ фесадъ хакларжнда) се видоизмѣня на доживотенъ строгъ тъмниченъ затворъ въ вѣчни окови (Мус—ебедъ—денъ кюрече). Вслѣдствие на тая височайша царска милость, поменатия Заимовъ съ окончателна присжда, произнесена отъ чрѣзвичайния сждъ, се поставя на доживотенъ строгъ тъмниченъ затворъ на вѣчни окови въ царската „терсана", за знание на което по реда си се съобщава на всички.

12 Августъ 1292 отъ егира (1876 г.)"

Но, въпрѣки амнистията, която спаси, наистина, много души, не малко други оставатъ, безъ сждъ и разслѣдване, да гниятъ още въ зънданитѣ до къмъ есень, за което Берингъ споменува въ кжсия си рапортъ отъ 19 октомврий (1 ноемврий) изъ Пловдивъ.[1]

За тоталното число на всички избити не можемъ да имаме точна цифра; Берингъ, Скайлеръ и Макгехенъ го туреха между тридесеть и шестдесеть хиляди души, но трѣбва да сж били не по-малко отъ сто хиляди. Тукъ прибавяме, като документъ, списъци за жени, дѣца и старци и за всички други беззащитни, въ бѣгство или при защита убити и пострадали. Тия списъци сж земени отъ официални учреждения — общинитѣ — които често сами заявяватъ, че за пълнотата имъ не могатъ да отговарятъ, защото има изселени фамилии, които не могатъ да се изпитатъ, или умрѣли, заробени [illegible] дѣца. [illegible] случай въ вѣрността на [illegible] не може да се съмняваме. Списъкътъ на Батакъ е работенъ отъ единъ [illegible] — офицеръ, родомъ баташкенецъ, който описвалъ опустошението по фамилии. Ние [illegible] по фамилии — тази речь, който

[1]) [illegible]

ужасяваше нѣкоги Макгехена: той съ трепетъ споменува, че сѣмейства, които броили до двадесеть и петь — тридесеть души, оставали съ три—четири или нѣкои съвършено сж бивали онищожени.

Една подробность за баташкитѣ жертви. Цѣли купища черепи сж запазени; тѣхъ може всѣкой да види и изучава. На тѣхъ има що да се наблюдава. Нещастниятъ осжденъ се изправялъ прѣдъ своя палачъ, войнишки, правъ; палачътъ замахвалъ ятагана, като мѣрилъ да разчекне робската глава тъкмо прѣзъ срѣдъ; злочестия се отклонявалъ на дѣсно и желѣзото отнимало лѣвото ухо; втори пжть, нещастниятъ накланялъ съ трепетъ глава къмъ лѣво, и отивало дѣсното ухо или часть отъ черепа, додѣто ножътъ се забивалъ тъкмо всрѣдъ и жертвата се проствала безчувственна долу. Такива черепи, разсѣчени посрѣдъ отъ горѣ надолу и съ сегментни отлюпки отъ двѣтѣ страни има запазени цѣлъ редъ. Другъ случай. Жертвата, съ вързани отзадъ ржцѣ, поставяли да легне на очи върху дръвника — една дебела греда; шията намѣствали добрѣ върху дървета и удряли ту съ ножъ, ту съ брадва. Случвало се, та ударътъ отивалъ върху черепа и бивалъ по-слабъ; тогава жертвата сама се намѣствала напрѣдъ, за да отсѣкатъ по лесно шията. Понѣкоги не единъ ударъ се повтарялъ върху черепа и отчеквали се стърготини, които и сега личатъ. Всички жертви, тжпи отъ ужасъ, безъ да се отвърнатъ отъ гледището, чакали своя редъ. Отъ нѣкого, при съсичането, шурвалъ буенъ потокъ отъ кръвь — повече отъ обикновено: туй възбуждало удивление, защото е показвало извънредна сила. Обикновено, жертвата се събличала сама, т. е. хвърляла послѣдната риза отъ гърба си, сетнѣ сама давала да ѝ вържатъ ржцѣтѣ и сама лѣгала. На долния край на селото отдѣсно, на брѣга на Долния долъ, наредили стотина и повече души, казали имъ да седнатъ гжсто единъ до другъ — вързани разбира се; тогава полетѣли палачитѣ да сѣкатъ глави като наредени по земята либеници. Упражнението било: отсѣчената съ единъ ударъ глава да се търкулне сама по брѣга надолу.

Срѣдъ тѣзи ужасни обиди, изтезания, срѣдъ безподобнитѣ унижения на човѣшката природа, не липсваха и кар-

тини на възмущение, не липсваха геройски самоубийства. Такава е смъртьта на отличния Петъръ Щърбановъ, членъ на Военния съвѣтъ въ Панагюрище, за когото и другъ пжть обѣщахме да говоримъ.

Петъръ Ст. Щърбановъ е роденъ прѣзъ 1832 г. въ Панагюрище. Баща му, Стефанъ Щърбановъ, билъ богатъ търговецъ, първенецъ въ града, а по характеръ той билъ кротъкъ, уменъ и ученолюбивъ. Щомъ синъ му стигналъ седмата си година, той го изпратилъ въ училище, дѣто малкиятъ Петъръ получилъ грамотность. Слѣдъ като свършилъ мѣстното училище, Щърбанову условили частенъ учитель по турски езикъ. Той лесно усвоилъ чуждиятъ езикъ и умѣялъ да чете и пише на него.

Съ дохождането на Бенковски въ Панагюрище, Щърбановъ се запознава отблизо съ комитетското дѣло и съ сърдце се прѣдава на него. Като почтенъ и влиятеленъ човѣкъ между тѣзи които, като него, жадѣли за свобода и право, той билъ избранъ въ революционния комитетъ, а слѣдъ прогласяване на възстанието — членъ на Военния съвѣтъ. Като такъвъ, Щърбановъ далъ на дѣлото всичко що можалъ. Съ падането на Панагюрище, Щърбановъ загинва. Неговата смърть по своята трагичность заслужва, както казахме, да се отбѣлѣжи.

Срѣдъ общата бъркания, когато вече турцитѣ нахлули въ града, Щърбановъ тръгналъ къмъ Военния съвѣтъ изъ долната вратня на кжщата имъ, откъмъ рѣката. Тукъ го срѣщнала съсѣдката му Кера Цвѣтанкова, която му казала, че турцитѣ отъ тази страна налетѣли. Той се повръща въ дома си. Повежда жена и дѣца и тръгнали да бѣгатъ изъ горната вратня. Щомъ излѣзли на пжтя, видѣли слисанъ свѣтъ; страхъ и трепетъ, жени и дѣца бѣгали и не знаяли кждѣ да идатъ, а гърмежитѣ ставатъ все по-близки и по-силни. Щърбановъ подбралъ много жени отъ тази махла, на които знаялъ, че мжжетѣ бѣха разпратени на далечни позиции отъ града; подбралъ ги всички и заедно съ неговитѣ дѣца прибѣгнали да се укриятъ въ срѣщната кжща на Петъръ Дудековъ (прѣзъ пжтя). Дудековата кжща е богата и много голѣма, оградена е съ високъ каменъ

Петъръ Щърбановъ.

зидъ. Всички — повече отъ четиридесеть-петдесеть—скрили се въ голѣмия зимникъ подъ кѫщата, гдѣто заварили и други хора. Тукъ Щърбановъ застаналъ на зимничния входъ, съ револверъ въ рѫка, отъ дѣто наблюдавалъ пѫтната врата. А гърмежитѣ се чували все по-близо и по близо, придружени съ страшни писъци. Слѣдъ малко, разбива се вратнята. Турцитѣ нахлуватъ. При навлизането на първитѣ нападатели, Щърбановъ поискалъ да излѣзе вънъ отъ зимника и да стрѣля на тѣхъ, но шуреитѣ му Георги и Стефанъ (млади момчета) и др. прѣпрѣчили се на вратата прѣдъ него и съ голѣма молба той билъ върнатъ назадъ. Слѣдъ това, нахлуватъ въ двора още повече турци и кого дѣ видятъ по двора убивали. Тамъ падналъ, между други, и Петъръ Дудековъ, старецъ, и Цона Мехтерова (млада невѣста). Щърбановъ, като видѣлъ това, обърналъ се къмъ шуреитѣ си и имъ казвалъ, защо го възпрѣли; не видятъ ли що вършатъ звѣроветѣ: не само мѫже, ами и жени убиватъ. Ето че сѫ зачули въ туй врѣме пакъ силни гърмежи и отчаяни мѫченически плачове. Щърбановъ, като видѣлъ вече безизходното си положение, оттегля се отъ вратата и подирва жена си, около която въ единъ ѫгълъ на зимника били сгушени и четиритѣ ѝ малки дѣца (отъ които най-голѣмото, Стефанъ, на шесть години, Нонка на четири години, която отъ страхъ умрѣла, Прода на двѣ и малкия Павелъ шесть мѣсеченъ). Като ги съгледалъ нещастния баща, развълнуванъ душевно, пристѫпилъ и се изправилъ съ впити очи и насочилъ револверъ къмъ тѣхъ. Послѣ стрѣсналъ се, вдигналъ рѫката си нагорѣ и бърже-бърже помилвалъ и цѣлуналъ дѣцата си, въздъхналъ дълбоко и, съ бързи крачки и просълзени очи, оттеглилъ се къмъ вратата. Шуреитѣ му като го видѣли много отчаянъ, прѣпрѣчили се на вратата и му заловили рѫката. Но той изговорилъ: „Мойта се свърши вече!“ Съ тия думи той изпразднилъ револвера въ устата си.

Колко ли още други, неизвѣстни герои сѫ загинали съ сѫщата жестока смърть! И колко ли още други потрѣсающи сѣмейни картини сѫ останали безъ свидѣтель и оставатъ въ тъмнина за историята!

Потрѣсающата картина отъ смъртьта на Великия Кочо Чистеменски съ другаритѣ му въ Перущица, които по-напрѣдъ убиватъ жена и дѣца и послѣ себе си, описахме на свое мѣсто. Нека минемъ сега къмъ мъртвото, но много значуще изложение на списъцитѣ. Тамъ, редомъ съ възстаници, стоятъ имена на немощни старци и жени, крѣхки дѣвици и бозайничета, избити съ равно ожесточение, като заклѣти врагове. Горчивитѣ подробности сами удрятъ въ очи, стига малко да се загледаме въ списъка. Едноврѣмено излагаме списъка на всички заточени, затваряни, въобще пострадали.

I. Панагюрище.

а) *Убити, изклани и обѣсени.*

	год.		год.
1. Велко Г. Бучуклиевъ	30	20. Георги Костурковъ	42
2. Мар. П. Бучуклиевъ	28	21. Магдалина Власакова	18
3. Лука Ив. Хитрьова	27	22. Георги Баровъ	36
4. Георги Божинъ	21	23. Георги Гаджовъ	62
5. М. Ив. Стоименова	20	24. Добре Каменски	40
6. Велко Донковъ	14	25. Нено Ив. Пиперковъ	2
7. Цона Донкова	25	26. Тодоръ Налбатски	30
8. Стоилъ Шопа	48	27. Хаджи Кръстю	45
9. Илия Стоиловъ	18	28. Станчо Бошковъ	30
10. Стояна Ст. Бжтовска	30	29. Стойко П. Нягуловъ	75
11. Стойка Т. Босйова	17	30. Ганчо Дундаровъ	42
12. Крайчо Балиндроковъ	45	31. Нено Бекяровъ	60
13. х. Ст. Балиндроковъ	40	32. Стойчо Шоповъ	40
14. Лула Пан. Поппова	45	33. Анна Ильова	32
15. Дим. П. Петришки	58	34. Велко Сжбовъ Илчовъ	62
16. Павелъ Щърбановъ	45	35. Дѣлчо Илчовъ	55
17. Стана Ст. Пауничина	35	36. Лулчо Нед. Ланджовъ	27
Лула Пауничина	18	37. Коста Ушовъ	70
Давидъ Пауничинъ	16	38. Радъ Г. Ушовъ	2

		год.
39.	Цвѣта Геор. Ушова	2
40.	Станчо Мариновъ	26
41.	Стаю Дражовъ	76
42.	Лулчо Станчовъ	62
43.	Иванъ Димановъ	40
44.	Кирчо Димановъ	50
45.	Кою Нѣмски	68
46.	Кат. Ил. Калагларска	17
47.	Мария Вел. Кацарова	32
48.	Мария Лул. Маньова	24
49.	Дойка Ан. Шишкова	20
50.	Тюл. Н. Караильова	70
51.	Лула Ст. Димирова	18
52.	Патю Ст. Димировъ	28
53.	Димо Нен. Илповъ	30
54.	Дим. Ан. Шишковъ	40
55.	Рада Михал. Търлева	85
56.	Харал. Д. Шумановъ	18
57.	Михо Н. Циганкаровъ	75
58.	Петра Мин. Ангьозова	62
59.	Добре Кул. Сукленъ	68
60.	Анастасъ Хаджи	53
61.	Тодоръ Ст. Дѣдовъ	48
62.	Стою П. Куйкинъ	22
63.	Дѣла Пет. Ламбова	17
64.	Аджи Паликартъ	56
65.	Ив. Лул. Рундаровъ	37
66.	Нончо Добр. Чуклевъ	38
67.	Ник. Добр. Чуклевъ	28
68.	Стоянъ Рад. Юруковъ	68
69.	Радъ Ст. Юруковъ	45
70.	Томе Ст. Юруковъ	35
71.	Радъ Ст. Финджековъ	18
72.	Петко Петр. Пърлевъ	6
73.	Дончо Вел. Чолаковъ	21
74.	Христю Гешановъ	49
75.	Д. Н. Димикатоновъ	51

		год.
76.	Петра Димикатонова	38
77.	Нона Ст. Свинарова	6
78.	Радъ Дян. Юруковъ	70
79.	П. Сжбевъ Сжбковъ	40
80.	Никола Н. Илчовъ	40
81.	Димо Н. Илчовъ	43
82.	Малея Стояновъ	41
83.	П. М. Грозданековъ	22
84.	Георги М. „	18
85.	Свѣщ. Ив. Ганчовъ	62
86.	Василъ Н. Баировъ	36
87.	Нейко Пенчовъ	38
88.	Вълко Ст. Муховски	18
89.	Дойчо Ст. Гарнеовъ	15
90.	Пена Ив. Митова	12
91.	Петръ Ив. Митовъ	32
92.	Делчо Рад. Харъковъ	38
93.	Нейко Ст. Чуклевъ	27
94.	П. Сжбк. Костурковъ	29
95.	Никола Генинъ	27
96.	Ник. Върлетинаковъ	42
97.	П. Н. Кривитанковъ	50
98.	Нена Ив. Михмезова	25
99.	Дѣлчо Чамовъ	42
100.	Дѣл. Дѣйк. Петровъ	47
101.	Петко Дѣл. Дѣйковъ	20
102.	Ст. Пеневъ Пжковъ	40
103.	Вълчо Петринъ	31
104.	Тодоръ Н. Матевъ	60
105.	Цв. С. Фурнаджиевъ	18
106.	Пена Кр. Вълнева	28
107.	Цвѣта Кр. Вълнева	1
108.	Дона Иос. Керкенякова	28
109.	Дим. Н. Копелиски	20
110.	Скер. Ив. Гемановъ	55
111.	Лулчо Гаджовъ	75
112.	Петръ Кривиганчовъ	21

		год.
113.	Радъ Л. Балджиевъ	48
114.	Патю Л. Петкански	38
115.	Дена П. Петканска	10
116.	Рада П. Петканска	25
117.	Сим. Кур. Фурнадж.	52
118.	Кузма П. Фурнадж.	18
119.	Цвѣта П. Фурнадж.	12
120.	Неделя Ст. Белишка	70
121.	Цв. Искровъ Мачовъ	70
122.	Никола П. Михтезовъ	32
123.	Иванъ П. Михтезовъ	21
124.	Нена П. Михтезова	17
125.	Н. Кост. Златековъ	18
126.	Петръ Дошековъ	58
127.	Дойка К. Мавруданова	20
128.	Дѣлчо Г. Патърчановъ	51
129.	Катетина х. Малеова	12
130.	Нено Малеовъ	62
131.	Зария Койчовъ	52
132.	Лулчо Н. Ковачовъ	72
133.	Цвѣтко Л. Ковачовъ	42
134.	Стою Ив. Меченовъ	40
135.	Лулчо Н. Джонова	47
136.	Цв. П. Пиперняковъ	32
137.	Ат. П. Момековъ	38
138,	Мария Т. Самоходова	7
139.	Ст. Кр. Самоходовъ	62
140.	Курта Л. Петкансковъ	51
141.	Рада Пен. Джунова	52
142.	Дѣла Цв. Топалова	56
143.	Патю Ил. Радуловъ	68
144.	Гена Петр. Радулова	56
145.	Вълчо Петринъ	72
146.	Добра Г. Дошекова	40
147.	Никола Г. Дошековъ	4
148.	Марко Н. Пененовъ	49
149.	Нейко М. Пененовъ	70
150.	Никола С. Скачковъ	2
151.	Саво Н. Марековъ	20
152.	Стою Ст. Шиндаровъ	2
153.	Стоянъ Шиндаровъ	3
154.	Курта Л. Петканековъ	32
155.	Велко Добр. Маслевъ	16
156.	Пена Добр. Маслева	48
157.	С. Дим. Срѣбрековъ	38
158.	Иванъ Ник. Геренски	48
159.	Ст. Лул. Скачковъ	75
160.	Анна Цв. Джунова	52
161.	Цвѣтко Джуновъ	58
162.	Дончо Н. Стръгеловъ	71
163.	Мария Т. Бѣлопитова	47
164.	Минко Рад. Джоловъ	39
165.	Цона Пен. Хасанова	51
166.	Стоянъ Н. Джуджовъ	68
167.	Рада Ст. Джуджова	56
168.	Стою Ст. Джуджовъ	37
169.	Ненка Ст. „	29
170.	Рада Ст. „	3
171.	Дѣлчо Ст. „	16
172.	Лула Ан. Шушлекова	75
173.	Саво Ман. Дошековъ	52
174.	Иванъ С. Дошековъ	17
175.	Кръстю Ив. Дошековъ	40
176.	Петко Чукенековъ	41
177.	Стоянъ Ст. Дуджовъ	1
178.	Лулчо Н. Савлековъ	70
179.	Гина Лул. Савлековъ	75
180.	Станисл. Дим. „	2
181.	Петръ Ст. Щърбновъ	37
182.	Нона П. Щърбанова	7
183.	Ат. Л. Щърбаповъ	42
184.	Дончо Стръгеловъ	80
185.	Лука Н. Господовъ	25
186.	Мария Н. Господова	20

		год.
187.	Петръ Ст. Дудековъ	62
188.	Лулчо Д. Перфановъ	32
189.	Елена Л. Перфанова	3
190.	Лула Пен. Бобекова	2
191.	П. Дим. Мехтеровъ	3
192.	Велко Ст. Тутевъ	86
193.	Иванъ П. Шондьовъ	84
194.	Христо Н. Хиндаловъ	88
195.	Куна Н. Хиндалова	30
196.	Вела С. Коджабашова	43
197.	Н. Ст. Коджабашевъ	43
198.	Стою Сп. Шиндаровъ	3
199.	Янко Ст. Велювъ	20
200.	Стояна Г. Гушкова	12
201.	Василя Ирнчова	73
202.	Стою Ст. Валяйски	72
203.	Анна Рад. Баненска	68
204.	Лула Ст. Коджабашева	36
205.	Никола Панайотовъ	62
206.	Дѣла Н. Панайотова	52
207.	Христо Д. Циганина	51
208.	Димитръ Хр. Дидовъ	23
209.	Мария Хр. Дидова	7
210.	Дина Хр. Дидова	4
211.	Никола Ст. Паровъ	40
212.	Лулчо Ив. Враювъ	41
213.	Никола Лул. Враювъ	16
214.	Пен. П. Биволаровъ	60
215.	Койна П. Биволарова	55
216.	Цвѣта К. Джунова	5
217.	Иванъ Ст. Хасановъ	41
218.	Патю Илчовъ	61
219.	Нона Пат. Илчова	51
220.	Илчо Мар. Кюрчиевъ	60
221.	Драганъ Хишовъ	92
222.	Ив. Петр. п. Толевъ	42
223.	Нена П. п. Толева	32
224.	Стойка Ив. Конкова	42
225.	Нена Ив. Конкюва	12
226.	Параш. Ив. Конкюва	6
227.	Стойно Ст. Цущековъ	7
228.	Мария Ив. Пухова	12
229.	Милко Цв. Пуховъ	7
230.	Нидѣлю Ст. Чачовъ	78
231.	Иванъ Ст. Радивчовъ	48
232.	Свѣщ. Лука Динчовъ	48
233.	Нена Нид. Матекова	46
234.	Радъ Фил. Еничеровъ	45
235.	Краичо Серетлиски	70
236.	Гена Кривата	69
237.	Иванъ п. Павловъ	43
238.	Мария Ив. Павлова	38
239	Ст. С. Брадестиловъ	18
240.	Димо Н. Илчовъ	32
241.	Свѣщ. Нист. Неновъ	82
242.	Петръ Калагларецa	43
243.	Цвѣта Ст. Кекова	38
244.	Цончо Б. Копрившки	72
245.	Кр П. Дюлгеровъ	51
246.	Стоянъ Цв. Киринъ	48
247.	Ив. Кост. Шиндаровъ	46
248.	Филипъ Ив. Узуновъ	30
249.	Михо Нов. Джуновъ	64
250.	Минко Ю. Бжтовски	3
251.	Лулчо Бараровъ	36
252.	Св. Георги Футековъ	46
253.	Панчо х. Луковъ	38
254.	Лулчо П. Докузановъ	68
255.	Иванъ Пен. Ралчовъ	60
256.	Петра Ил. Муховска	66
257.	Ник. Р. Бѣлопитовъ	57
258.	Ст. Пан. Муховица	63
259.	Мар. Нет. Юруковъ	50
260.	Петра Н. Ангьозова	42

60	[illegible]	[illegible]	63.	[illegible] Т. [illegible]	[illegible]
6[illegible].	[illegible]	[illegible]	6[illegible].	[illegible] Т. [illegible]ловъ	5[illegible]

[illegible]

	[illegible]	[illegible]	22.	[illegible] Т. [illegible]ловъ	—
[illegible]	[illegible]		23.	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	24.	[illegible] Иван [illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	25.	[illegible] Гошековъ	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	26.	[illegible] Гошековъ	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	27.	[illegible] Пинддовъ	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	28.	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	29.	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	30.	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	31.	[illegible]	[illegible]
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]

	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	39
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	26
[illegible]	Павелъ Ст. [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	42
4	Георги [illegible]	3[illegible]	[illegible]	[illegible]	46
5	Вл. Ст. [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	62
[illegible]	Димитръ [illegible]	3[illegible]	[illegible]	[illegible] Ст. [illegible] Стефановъ	40
7.	Кръстю [illegible]	4[illegible]	[illegible]	[illegible] Т. Быстрековъ	36
8.	Симонъ х. Кирилловъ	4[illegible]	16.	[illegible] Т. Безпустаковъ	22

	год.
17. Стоянъ П. Смолаковъ	31
18. Стоно Лук. Гарнеовъ	37
19. Павелъ Н. Делирадовъ	30
20. Томе Ст. Пиклевъ	31
21. Пенчо Ст. Даскаловъ	32
22. Димитръ Н. Райновъ	45
23. Кр. Ст. х. Кръстевъ	42
24. Димитръ Дели Радовъ	14
25. Павелъ х. Симеоновъ	37
26. Коста Т. Керимихчиевъ	43
27. П. Як. Безмустаковъ	62
28. Яко П. Безмустаковъ	62
29. Георги Вел. Пепински	25
30. Свѣщ. Н. Чуклевъ	41
31. Фил. Ст. Щърбановъ	38
32. Петръ Н. Георгиевъ	36
33. Кръстю Н. Гарчовъ	20
34. Кръстю х. Томовъ	38
35. Георги Нен. Малеовъ	32
36. Койчо Генчовъ	22
37. Димитръ п. Нейковъ	23
38. Димитръ Г. Лангеровъ	38
39. Нешо Радовъ	16
40. Ефтимъ С. Конунарски	42
41. Велко П. Масловъ	27
42. Бойно Д. Ганчовъ	39
43. Спасъ Ст. Шиндаровъ	42
44. Васила Ст. Шиндарова	32
45. Кост. Ст. Геренченина	32
46. Райко Иос. Бѣлопитовъ	42
47. Димитръ Цв. Данековъ	31
48. Иванъ Лековъ	40
49. Манчо х. Димитровъ	52
50. Петръ Тод. Дѣдовъ	30
51. Петръ Ил. Братковъ	37
52. Иванъ Петр. Дудековъ	36
53. Никола Пен. Гюровъ	38
54. Павелъ П. Шоповъ	38
55. Пано Геровъ	48
56. Рашко Нид. Нѣмски	58
57. Матю Кр. Серетлиски	50
58. Маринъ Ил. Братковъ	37
59. Ив. Илиевъ Попински	32
60. х. Кръстю Налбантовъ	49
61. Дѣлчо Пет. Гуриновъ	42
62. П. Ст. Брадестиловъ	49
63. Захария Сжб. Койчевъ	38
64. Стоянъ Г. Шоповъ	28
65. Лулчо Мариновъ	32
66. Илия Фил. Хжнтовъ	41
67. Лулчо П. Раковъ	60
68. Дойчо Лул. Раковъ	32
69. Пѣю Лул. Раковъ	35
70. Дѣянъ х. Дяковъ	48
71. Христо Ст. Главчовъ	50
72. Св. Панчо Джуджовъ	41
73. Райна п. Георгиева	22
74. Маринъ Д. Шишковъ	43
75. Пенчо Р. Ралчовъ	42
76. Пеню Ил. Перфановъ	62
77. Стоянъ Н. Тропчевъ	58
78. Радъ Дѣлиниколовъ	65
79. Илия П. Бойкинъ	58
80. Стойко Ст. Цоцорковъ	63
81. Стойко Деризимовъ	65

II. Копривщица.

а) *Убити и обѣсени.*

1. Г. Гр. Хлътевъ-Бенковски
2. Тодоръ Л. Каблешковъ
3. Найденъ П. Стояновъ
4. Брайко Еневъ
5. Цоко Ил. Будиновъ
6. Св. Ник. Г. Бѣлчевъ
7. Тодоръ Н. Душановъ
8. Тодоръ Малѣевъ
9. Павелъ Ив. Фурнаджиевъ
10. Василъ В. Мангъровъ
11. Кръстьо Н. Радомировъ
12. Кръстьо П. Радомировъ
13. Станко Говедара
14. Хр. Вълковъ Бояджиевъ
15. Андонъ Заевъ Шопътъ
16. Груьо Л. Срѣтковъ
17. Станьо Н. Сапунджиевъ
18. Стойчо Р. Джуджовъ
19. Динчо Бонинъ
20. Бона Майка
21. Неьо Смиловъ воденчарь
22. Мария Неева и дѣтето й
23. Григоръ Д. Будикатъ
24. Св. Дончо Плачковъ
25. Рашко Ст. Мавруднevъ
26. Стоянъ Нѣджето

б) *Заточени, затворяни, ранени и пр.*

1. Нешо п. Брайковъ
2. Атанасъ Б. Шабановъ
3. Петръ М. Жилковъ
4. Генчо К. Бѣлчевъ
5. Ганчо Н. Мъчковъ
6. Рашко п. Радомировъ
7. Никола Ил. Бѣловѣждовъ
8. Никола Г. Гайтанековъ
9. Георги Н. Тусуновъ
10. Георги Н. Каменаровъ
11. Георги Н. Тихановъ
12. Недѣлко Н. Тихановъ
13. Вангелъ Минчовъ Сърба
14. Генчо Д. Шулевъ
15. Ханчо Хр. Биволаровъ
16. Илия Мангъровъ
17. Никола Въльовъ
18. Тодоръ Филиповъ
19. Св. Илия Кацаровъ
20. Вельо Ат. Сирековъ
21. Луко Ат. Гьотликовъ
22. Либенъ Пападийнъ
23. Пенчо П. Папухчиевъ
24. Никола Н. Чипевъ
25. Филипъ Кр. Бояджиевъ
26. Тодоръ М. Тумангеловъ
27. Костадинъ Н. Юруковъ
28. Ив. Ст. Янтахтовъ
29. Тодоръ Л. Моровеновъ
30. Св. Ив. Ерчевъ
31. Тодоръ И. Душановъ
32. Алекса П. Кесяковъ
33. Найденъ Ив. Шулевъ
34. Тодоръ П. Козинаровъ
35. Вельо Т. Мирчовъ
36. Георги Т. Мирчовъ
37. Иванъ Фурнаджи
38. Якимъ Младеновъ
39. Тодоръ Р. Карамосковъ
40. Дамянъ Кескиновъ
41. Матея Н. Кривиралчовъ

42. Найденъ Панчовъ
43. Симионъ Ниновъ
44. Михаилъ В. Купчиски
45. Петко Н. Карагали
46. Ив. Н. Лютовъ
47. Ганчо К. Старибратовъ
48. Ненчо Н. Ослѣковъ
49. Пѣьо Кр. Бояджиевъ
50. Хараллампия Маневъ
51. Ненчо Искровъ
52. Георги К. Анадоли
53. Стоянъ Н. Берберъ
54. Вельо Н. Бояджиевъ
55. Кара Никола Ивановъ
56. Геро Ат. Х. Геровъ
57. Дѣлчо Балабановъ
58. Дойчо Шулевъ
59. Лулчо Крадлековъ
60. Ненчо Л. Крадлековъ
61. Динчо Попадиинъ
62. Дончо Почековъ
63. Иове Стефлековъ
64. Стоянъ Стефлековъ
65. Михаилъ Захаралията
66. Василъ Д. Щутковъ
67. Ив. Ц. Загорчиновъ
68. Найденъ Врачовъ
69. Ив. Д. Дебеляновъ
70. Атанасъ Десьовъ
71. Св. Харалампия
72. Св. Павелъ
73. Св. Брайко
74. Св. Стоянъ
75. Найденъ Мъниковъ
76. Славчо Х. Д. Кесяковъ
77. Василъ П. Бѣлчевъ
78. Брайко Киндековъ
79. Цоко Ив. Голасановъ
80. Гаврилъ Х. Тодоровъ
81. Дѣло Н. Бѫзевъ
82. Тодоръ Маковъ.
83. Тодоръ Ив. Карапетковъ

III. Перущица.[1]).

а) *Убити и обѣсени.*

1. Петръ Боневъ.
2. Георги С. Пеневъ
3. Тодоръ Ат. Чолаковъ
4. Маташъ Янколовъ
5. Еню Тошевъ
6. Илия Величковъ
7. Тодоръ Величковъ
8. Атанасъ Тошковъ
9. Апостолъ Славчовъ
10. Стоилъ Мандаджиевъ
11. Мария Мандаджиева
12. Архангелъ Арачиевъ
13. Костаки Р. Арачиевъ
14. Атанасъ Р. Арачиевъ
15. Архангелъ Сендовъ
16. Димитръ Р. Андрѣевъ
17. Димитръ Тонковъ
18. Спасъ Даневъ

1) Този е единствения списъкъ, който притежаваме за Перущица и той е, за жалость, твърдѣ непъленъ.

19. Костадинъ Дардовъ
20. Стоименъ Дардовъ
21. Грозда Влаева
22. Велика Симонова
23. Андрѣя Ц. Симоновъ
24. Стоянъ Джингаровъ
25. Петръ Бояджиевъ
26. Тодоръ Козаря
27. Илия Стояновъ
28. Христю Ангелиевъ
9. Стоянъ Иовчевъ
. Димитръ Тиловъ
31. Илия Тиловъ
32. Апостолъ Ил. Тупчевъ
33. Илия Рупчевъ
34. Арахангелъ Тотовъ
35. Атанасъ Тотовъ
36. Василъ Толчовъ
37. Стоянъ Дѣлчовъ
38. Кръстю Гърнаковъ
39. Петръ Гърнаковъ
40. Никола Кушевъ
41. Гължбъ Гинчовъ
42. Арахангелъ Силямовъ
43. Апостолъ Тодорчовъ
44. Мито Боневъ
45. Славе Боневъ
46. Стоянъ Боневъ
47. Павелъ Боневъ
48. Начу Пълевъ
49. Мито Поповъ
50. Люляна Попова
51. Ягода Попова
52. Павлю Доневъ
53. Кръстанъ Доневъ
54. Тота Филипова
55. Атанасъ Муровъ
56. Петръ Ат. Муровъ
57. Гюро Ат. Муровъ
58. Атанаса Ив. Кжнева
59. Никола Г. Къневъ
60. Спасъ Наджевъ
61. Стоянъ Еневъ
62. Костадинъ Тошковъ
63. Кръстю Тошковъ
64. Райка Талепова
65. Стоянъ Динковъ
66. Кирчо Кръстановъ
67. Атанасъ Ствилковъ
68. Никола Кръстенъ
69. Никола Кърпачовъ
70. Атанасъ Т. Кръстевъ
71. Катерина Кръстанова
72. Г. Дачовъ
73. Гюрга Т. Витанова
74. Стаменъ Кърмовъ
75. Костадинъ х. Танковъ
76. Господина Покл. Танкова
77. Никола Грозданов
78. Тодоръ А. Табовъ
79. Димитръ Райковъ
80. Стоянъ Добренъ
81. Спаса Добрена
82. Георга Атанасова
83. Пауна Атанасова
84. Никола И. Илиевъ
85. Костадина Христева
86. Илия Киревъ
87. Калоферъ Спасовъ
88. Тодоръ Цачовъ
89. Георги Цачовъ
90. Юрдана Тодорова
91. Василъ Соколски
92. Стоянъ Тотовъ
93. Цвѣтко Тотовъ
94. Костадинъ Тотовъ

95. Георги Тилковъ
96. Рангелъ Тилковъ
97. Къдра Г. Тилкова
98. Атанасъ Д. Тилевъ
99. Павелъ Д. Тилевъ
100. Митра П. Тилева
101. Божия И. Тилева
102. Борисъ П. Тилевъ
103. Марийка И. Тилева
104. Марчо Боженовъ
105. Йлия Марчовъ
106. Ст. Цвѣт. Панагюрецъ
107. Георги Н. Табовъ
108. Тодоръ Д. Кръстевъ
109. Димитръ Кръстевъ
110. Катерина Кръстева
111. Куто Пейчовъ
112. Димитра К. Пейчова
113. Христо К. Пейчевъ
114. Каню Кръстевъ
115. Стоянъ Каневъ
116. Ининка Стоянова
117. Стоянъ Р. Кръстевъ
118. Велика Г. Мишова
119. Атанасъ Г. Мишовъ
120. Галипа Г. Мишовъ
121. Иванъ Мишовъ
122. Ковчо Гинчовъ
123. Гюрга Н. Гинчова
124. Спаса Н. Гинчова
125. Гилю Църкаловъ
126. Сиферина Гилева
127. Иванъ Гилевъ
128. Атанасъ Гилевъ
129. Димитръ Георгиовъ
130. Начо Д. Геошовъ
131. Недѣля Аризанова
132. х. Тодоръ Гинчовъ
133. Юрдана х. Тодорова
134. Иванъ х. Тодоровъ
135. Никола х. Тодоровъ
136. Цвѣтко Тековъ
137, Иова Цвѣткова
138. Елена Цвѣтковъ
139 Богдана Цвѣткова
140. Христю Цвѣтковъ
141. Христо К. Гроздановъ
142. Тодоръ Кръстевъ
143, Стоянъ Кръстевъ
144. Стоянъ Г. Сърнаковъ
145, Натю Михаловъ
146. Иванъ Натевъ
147. Магдалина Натева
148. Велика Натева
149. Райко Каймакановъ
150. Имшерия Р. Каймакановъ
151. Апостолъ Р. Каймакановъ
152. Люляна Р. Каймаканова
153. Стоянка Ставрева
154. Петку Р. Долевъ
155. Илия И. Долевъ
156. Митра И. Куртова
157. Петку Долевъ
158. Рангелъ Т. Долевъ
159. Василъ Г. Куртовъ
160. Димитръ Куртовъ
161. Кѫта Р. Куртева
162. Велика Р. Куртова
163. Георги А. Пановъ
164. Кръстю Е. Поповъ
165. Николина Кръстева
166. Дачо Ташовъ
167. Иванъ Малинчовъ
168. Димитръ Малинчовъ
169. Иванъ Анастасовъ
170. Костадинъ Пъздеровъ

171. Иванъ Мочовъ
172. Тодоръ Мочовъ
173. Костадинъ Сендовъ
174. Рангелъ Пенчовъ
175. Илия Пенчовъ
176. Стоянъ Лозановъ
177. Георги Д. Богоевъ
178. Митро Д. Богоевъ
179. Гизда А. Айвазова
180. Рангелъ Мрановъ
181. Мария Кирева
182. Янко Рангеловъ
183. Георги Ангеловъ
184. Костадинъ Стояновъ
185. Михалаки Стояновъ
186. Спасъ Христевъ
187. Стоянъ Т. Мацовъ
188. Гълъбъ Б. Куртовъ
189. Илия Б. Куртовъ
190. Тодоръ Дачовъ
191. Георги Дачевъ
192. Гичо Доневъ
193. Митра Гинева
194. Велика Гинева
195. Маринъ К. Дордовъ
196. Костадинъ Кривошиевъ
197. Тодоръ Тиловъ
198. Иванъ Тиловъ
199. Стояна Т. Минева
200. Костадинъ Цачовъ
201. Кътю Стоиковъ
202. Димитръ Г. Гичовъ
203. Любомиръ Д. Гичевъ
204. Магдалина Д. Гичова
205. Велика Д. Гичова
206. Дъла Г. Гичева
207. Божия И. Милошова
208. Димитръ С. Кайнакановъ

— —

IV. Клисура.

а) Убити и обесени.

	год.		год.
1. Андонъ Брайковъ	9	13. Гена Танчева	65
2. Атанасъ Курдалиевъ	70	14. Генчо Шойлековъ	100
3. Ана Караджова	60	15. Гешо Т. Балиновъ	35
4. Арменъ Вълчевъ	50	16. Георги Шърбиевъ	42
5. Атанасъ П. Минковъ	25	17. Георги Чекчевъ	72
6. Брайковица Минчева	50	18. Гана Калъчева	63
7. Божко Петковъ	23	19. Георги Чечката	70
8. Брайко Н. Дръндаровъ	33	20. Гена Копачева	62
9. Вело П. Йовчевъ	37	21. Дончо Стоевъ	95
10. Власаки Новковъ	45	22. Дъчо Михалевъ	40
11. Гана Ив. Кайтъмова	30	23. Дъла Танкова	28
12. Галина Кайтъмова	4	24. Димитръ Дюлгеровъ	

		год.
25.	Дѣлчо Кацарать	75
26.	Драганъ Карафискинъ	39
27.	Дѣлчо Рачевъ	30
28.	Захаръ Влайковъ	90
29.	Ив. Н. Ковинаровъ	10
30.	Ив. Червенаковъ	70
31.	Иванъ Дѣлчовъ	40
32.	Иванъ Танковъ	30
33.	Ив. Дюлгеринътъ	30
34.	Иванъ Романовъ	40
35.	Кева П. Джартазанова	10
36.	Копчовица Глушкина	70
37.	Кирянъ Ц. Алваджиевъ	3
38.	Куна Б. Керимидчиска	71
39.	Кара Дончо Бахарятъ	60
40.	Кунчо Поповъ	42
41.	Лулчо Г. Лучевъ	2
42.	Лала Брайкова	45
43.	Лулчо Божковъ	90
44.	Лала Ташкова	25
45.	Лало Наг. Иосевъ	18
46.	Лала Д. Кацарова	30
47.	Лало Т. Балевовъ	40
48.	Лукия Копчева	20
49.	Лалчевица Курдалиска	52
50.	Мария Бр. Джеферова	50
51.	Мария Тепавичарова	20
52.	Манго Патуревъ	70
53.	Матьо Марковъ	55
54.	Мария Петрова	18
55.	Мария Хр. Шанова	25
56.	2 дѣца Пенчеви по 9 м.	
57.	Мачо Фурнаджията	50
58.	Манго Спасовъ	
59.	Нено Г. Дрангаровъ	70
60.	Неда Гуцкова	71
61.	Николина Брайкова	50

		год.
62.	Неда Кацарова	60
63.	Никола Калйовъ	25
64.	Нешовица Калйова	50
65.	Нена х. Христева	25
66.	Нова Бр. Манчова	60
67.	Ненка В. Петкова	30
68.	Нягулъ Бахаровъ	46
69.	Никола Ив. Караджовъ	33
70.	Недко Курдалиевъ	22
71.	Никола Семерджиевъ	40
72.	Нейко Буховъ	60
73.	Никола Балевовъ	40
74.	Пена Павурджиева	70
75.	Пена Д. Стоева	75
76.	Петръ Лѣсичевъ	78
77.	Петръ Воденичаровъ	55
78.	Пена Р. Патурова	30
79.	Петръ Нанчевъ	75
80.	Пена Пържанова	2[illegible]
81.	Петко Петровъ	[illegible]
82.	Петръ Н. Ковинаровъ	5
83.	Пена Д. Стайжикова	74
84	Попадия Хр. Бояджи	70
85.	Пена Д. Генова	79
86.	Пена Ник. Дончева	18
87.	Петръ Михайловъ	27
88.	Петръ Джартазановъ	40
89.	Петръ попъ Ивановъ	28
90.	Петръ Пиргановъ	60
91.	Рашовица Керимиди	70
92.	Радѣ Грамматиковъ	33
93.	Рашо Романовъ	70
94.	Райка Постелжиова	60
95.	Ранко Будаковъ	60
96.	Стеф. Ив. Кайрямовъ	7
97.	Симеонъ Кайрямовъ	70
98.	Стайко Радовъ	70

		год.
99.	Стоянъ Пачаржзовъ	70
100.	Стефана Д. Кацарова	14
101.	Стояна х. Савова	75
102.	Стоянъ Десковъ	60
103.	Стеф. Дѣлибекирова	70
104.	Стойка Кайдъмова	60
105.	Свещеникъ Божко	50
106.	Стою Пауновъ	38
107.	Стефанъ Почековъ	26
108.	Стефанъ Калчовъ	50
109.	Стоянъ Дапковъ	65
110.	Стойчо Ласкинъ	34
111.	Тотьо Панчевъ	15
112.	Танко Капановъ	80
113.	Тодоръ Козаревъ	36
114.	Христо Делибеятъ	52
115.	Христовица Цанчева	70
116.	Хаджи Калевица	90
117.	Хаджи Гергана	70
118.	Христо Павурджиевъ	48
119.	Хаджи Ганчо Велевъ	65
120.	Харал. Ив. Караджовъ	25
121.	Х. Никола х. Савовъ	56
122.	Христо Д. Бояджиевъ	20
123.	Христо Трувчевъ	29
124.	Цана Георгиева	25
125.	Цана Първанова	60
126.	Цанко Петровъ	1/2
127.	Цана Н. Козинарова	40
128.	Цанко Н. Козинаровъ	2
129.	Черньо Андрѣевъ	23
130.	Яко Конаревъ	74
131.	Яко Гетовъ	34
132.	? Петровъ Тепович.	2 м.
133.	? „ „	2 м.
134.	Ивана Михова	6 м.
135.	? Н. Козинарево	2 дни
136.	? Папукчиеви	?
137.	? Папукчиеви	?
138.	? Петковъ Иончевъ	3
139.	? П. Д. Джартазановъ	12
140.	? Цанкова П. Тепавич.	5
141.	? Георгево Осойченово	1
142.	Брайковица Гавтанджи.	40

б) *Заточвани и затваряни.*

1. Беню Кировъ
2. Велю Дапковъ
3. Ганчо Черневъ
4. Ганчо Лучевъ
5. Генчо Т. Влахлиевъ
6. Георги Шопатъ
7. Дѣлчо Шойлековъ
8. Дѣлчо Берберовъ
9. Дончо П. Макавѣевъ
10. Иванъ Кондаковъ
11. Илия Зогравски
12. Иванъ Георгевъ
13. Иванъ Бунековъ
14. Кою Червенаковъ
15. Кунчо Ст. Кандуровъ
16. Лало Пенчовъ
17. Лулчо Станковъ
18. Младенъ Дончевъ
19. Минчо П. Лѣсичевъ
20. Минчо Стайковъ
21. Маринъ Генчевъ
22. Миленъ Треновъ
23. Минко Т. Фурнаджиевъ
24. Нешо Берберовъ

25. Никола Андрѣевъ
26. Недѣлко Петровъ
27. Недко Динчевъ
28. Нешо Налбантина
29. Никола Козинаровъ
30. Нягулъ Дончевъ
31. Петръ Хр. Павурджиевъ
32. Павелъ х. Цанчевъ
33. Петко Г. Шойлековъ
34. Петко Лазаровъ
35. Петръ Глухчевъ
36. Свещеникъ Божко
37. Свещеникъ Брайко
38. Свещеникъ Кръстю
39. Свещеникъ Стойчо
40. Тодоръ Л. Бояджиевъ
41. Тотю Лазаровъ
42. Тунчо Петковъ
43. Фръго Станевъ
44. Филипъ П. Божковъ
45. Христю Н. Бояджиевъ
46. Христю Ц. Бояджиевъ
47. Христю Ф. Поповъ
48. Христю Г. Пранджовъ
49. Цанко Бояджиевъ
50. Цвѣтко Семковъ
51. Черню Русковъ

V. Батакъ.

Убити и заклани.

а) Паунова махала.

		год.
1.	Петръ Горановъ	50
2.	Петръ Триндафиловъ	30
3.	София Петрова	8
4.	Трендаф. Т. Пауновъ	76
5.	Мария Стефанова	12
6.	Катерина Стефанова	3
7.	Райна Стефанова	$^1/_2$
8.	Владимиръ Ангеловъ	1
9.	Продю Шундовъ	55
10.	Димитръ Продюновъ	25
11.	Герю Аризановъ	60
12.	Тоско Герювъ	23
13.	Продю Аризановъ	45
14.	Димитръ Продювъ	17
15.	Ангелъ Продювъ	15
16.	Стоянъ Анювъ	45
17.	Димитръ Ст. Анювъ	18
18.	Филю Лазаровъ	38
19.	Георги Филювъ	1
20.	Стоянъ Паулевъ	10
21.	Трендафилъ Паулевъ	1
22.	Велю Пауновъ	50
23.	Тоско Велювъ	23
24.	Тодоръ Велевъ	15
25.	Георги Велювъ	11
26.	Петръ В. Юруковъ	40
27.	Мария Петрова	2
28.	Стефанъ В. Юруковъ	30
29.	Илия Тр. Юруковъ	50
30.	Злата Трендафилова	70
31.	Елена Илиева	10
32.	Катерина Ангетова	2
33.	Водю Георгиевъ	1
34.	Петръ Я. Треновъ	30
35.	Ангелъ Треновъ	60
36.	Мария Ангелова	50

		год.
4.	Рада Костова	65
5.	Георги Костовъ	45
6.	Митра Георгева	42
7.	Стоянъ Георгевъ	8
8.	Атанасъ Костовъ	35
9.	Митю Костовъ	28
10.	Никола Митевъ	1
11.	Тодоръ Бъбаревъ	30
12.	Петра Бабарева	4
13.	Лазаръ Гочовъ	70
14.	Танка Лазарова	67
15.	Вранко Гочовъ	35
16.	Дора Здравкова	65
17.	Ангелъ Здравковъ	25
18.	Ичко Гочовъ	75
19.	Кида Ичкова	73
20.	Георги Зафирковъ	45
21.	Катерина Георгева	19
22.	Ангелъ Бъбаревъ	70
23.	Илия А. Бъбаревъ	46
24.	Тоско Илиевъ	2
25.	Никола Илиевъ	1/2
26.	Върба Димитрова	36
27.	Петръ А. Бъбаревъ	18
28.	Георги Бъбаревъ	73
29.	Гина Георгева	70
30.	Ангелъ Г. Бъбаревъ	45
31.	Писа Ангелова	43
32.	Петръ Ангеловъ	5
33.	Георги Ангеловъ	3
34.	Ваню Къневъ	70
35.	Мария Петрова	4
36.	Наско Ван. Къневъ	35
37.	Петра Наскова	32
38.	Митю Насковъ	10
39.	Мария Наскова	8
40.	Дим. Ван. Къневъ	28
41.	Вана Димитрова	25
42.	Писа Димитрова	6
43.	Петра Димитрова	4
44.	Наско Къневъ	55
45.	Павлю Анкинъ	50
46.	Пена Павлюва	48
47.	Тодоръ Павлювъ	35
48.	Катерина Тодорова	2
49.	Димитръ Тодоровъ	1
50.	Ваню Павлювъ	30
51.	Петра Ванюва	26
52.	Мария Ванюва	1
53.	Пеню Казлъровъ	60
54.	Лилка Павлюва	55
55.	Колю Павлювъ	35
56.	Николина Колева	33
57.	Ваню Колевъ	2
58.	Митю Пеневъ	32
59.	Петра Митева	30
60.	Мария Пенева	12
61.	Катерина Колева	8
62.	Видолъ Казлъровъ	75
63.	Капка Видолова	70
64.	Петю Видоловъ	50
65.	Димитръ Видоловъ	45
66.	Вана Димитрова	40
67.	Георги Видоловъ	36
68.	Илия Хрисчовъ	60
69.	София Илиева	1
70.	Митю Маринъ	60
71.	Тодоръ Митевъ	28
72.	Митю Тип. Балиновъ	28
73.	Илия Тип. Балиновъ	26
74.	Митю Сираковъ	60
75.	Стоянка Митева	22
76.	Петръ Митевъ	8
77.	Трендафилъ Митевъ	6

		год.			год.
78.	Петра Митева	4	115.	Тино Божановъ	60
79.	Тодоръ Стоевъ	18	116.	Лена Георгева	6
80.	Стефанъ Стоевъ	16	117.	Дяля Георгева	4
81.	Ангелъ Стоевъ	14	118.	Петръ Георгевъ	1
82.	Митю Стоевъ	12	119.	Наско Илиевъ	8
83.	Грозда Пенева	60	120.	Тоско Илиевъ	6
84.	Петръ Гроздановъ	35	121.	Янко Божановъ	50
85.	Митю Петровъ	30	122.	Злата Янкова	45
86.	Дялю Пелювъ	70	123.	Митю Къневъ	50
87.	Петра Пелюва	65	124.	Върба Митева	45
88.	Георги Дялювъ	50	125.	Елена Митева	10
89.	Тодоръ Дялевъ	30	126.	Мария Митева	8
90.	Димитръ Тодоровъ	10	127.	Катерина Митева	6
91.	Елена Дялева	32	128.	Ангелъ Къневъ	45
92.	Георги Пеневъ	50	129.	Мария Ангелова	40
93.	София Георгева	45	130.	Димитръ Ангеловъ	16
94.	Колю Георгевъ	20	131.	Никола Ангеловъ	12
95.	Петръ Кузовъ	55	132.	Катерина Ангелова	10
96.	Мария Петрова	50	133.	Елена Ангелова	8
97.	Стоянка Петрова	2	134.	Ваню Къневъ	35
98.	Велю Пелевъ	65	135.	Дяля Ванева	30
99.	Велика Велева	60	136.	Илия Ваневъ	4
100.	Върба Велева	45	137.	Наса Ванева	2
101.	София П. Пелева	6	138.	Стоянка Ванева	1
102.	Тоско Пелевъ	22	139.	Вълю Кавлаковъ	70
103.	София Пелева	20	140.	Тоско Вълевъ	40
104.	Маргалъ Пелевъ	65	141.	Ангелъ Тосковъ	3
105.	Катерина Георгева	6	142.	Петръ Тосковъ	8
106.	Петръ Георгевъ	4	143.	Наско Кавлаковъ	66
107.	Ангелина Маргалева	26	144.	Ангелъ Насковъ	45
108.	Илия Г. Божановъ	55	145.	Петра Ангелова	43
109.	Колю Илиевъ	22	146.	Писа Ангелова	10
110.	Илия Колевъ	4	147.	Тоско Ангеловъ	6
111.	Пеню Божановъ	50	148.	Мария Ангелова	3
112.	Благоя П. Божановъ	30	149.	Димитръ Насковъ	40
113.	Васила Илиева	$1\frac{1}{2}$	150.	Гина Димитрова	32
114.	Атанасъ Илиевъ	1	151.	Мария Димитрова	16

		год.
152.	Тоско Димитровъ	7
153.	Петръ Димитровъ	3
154.	София Петрова	24
155.	Ангелъ Петровъ	5
156.	Мария Петрова	2
157.	Петръ Гюровъ	65
158.	Пена Петрова	60
159.	Янко Петровъ	28
160.	Петръ Банчевъ	60
161.	Петръ Николовъ	3
162.	Георги Петровъ	22
163.	Лаза Георгева	18
164.	Мария Георгева	1
165.	Димитръ Петровъ	13
166.	Вълю Банчовъ	57
167.	Димитръ Вълевъ	30
168.	Стоянка Димитрова	28
169.	Ангелъ Димитровъ	6
170.	Недѣля Димитрова	3
171.	Ангелъ Вълевъ	14
172.	Трендафила Георгева	22
173.	Петръ Георгевъ	7
174.	Ваню Георгевъ	5
175.	Султана Георгева	2
176.	София Илиева	2
177.	Свѣщ. п Петъръ	45
178.	Илия п. Петровъ	23
179.	Петра Илиева	2 мѣс.
180.	Никола п. Петровъ*)	20
181.	Димитръ Ангеловъ	45
182.	Върба Димитрова	43
183.	Петръ Димитровъ	8
184.	София Димитрова	5
185.	Георги Димитровъ	1

		год.
186.	Вълко Кавлаковъ	65
187.	Калина Николова	27
188.	Мария Николова	9
189.	Вана Николова	7
190.	Искра Николова	5
191.	Катерина Николова	2
192.	Димитръ Вълковъ	24
193.	Здравка Димитрова	21
194.	Ѓеорги Димитровъ	1
195.	Вълю Горевъ	22
196.	Мария Горева	18
197.	Катерина Вълева	2
198.	Ангелъ Кавлаковъ	70
199.	Груда Ангелова	67
200.	Тодоръ А. Кавлаковъ**)	35
201.	Върба Тодорова	33
202.	Груда Тодорова	9
203.	Лаза Тодорова	6
204.	Ангелъ Тодоровъ	3
205.	Митю Балиновъ	70
206.	София М. Балинова	68
207.	Тино М. Балиновъ	48
208.	Дим. Т. Балиновъ	23
209.	Петръ Т. Балиновъ	5
210.	Гълю М. Балиновъ	38
211.	Стоянка Г. Балинова	38
212.	Атанасъ Г. Балиновъ	3
213.	Иванъ М. Балиновъ	43
214.	Фикия Ив. Балинова	43
215.	Атанасъ М. Балиновъ	45
216.	Дора Ат. Балинова	44
217.	Георги Ат. Балиновъ	24
218.	Ангелъ Ат. Балиновъ	19
219.	Стоянка Г Балинова	24

* Изсѣкани рѫцѣтѣ на части, послѣ ушитѣ, очитѣ извадени и най-послѣ закланъ.

** Рѣзанъ съ ножъ отъ рѫцѣтѣ, послѣ ушитѣ и най-сетнѣ закланъ.

	год.		год.
220. Атанасъ Г. Балиновъ	3	255. Катерина Ат. Попова	3
221. Вана Г. Балинова	1	256. Георги М. Балиновъ	40
222. Вана Ат. Балинова	8	257. Петра Г. Балинова	36
223. Янко Гюровъ	62	258. Нисторъ Милевъ	60
224. Гюро Я. Гюровъ	38	259. Сеферинъ Нисторовъ	36
225. Мария Гюрова	38	260. Петръ Нисторовъ	34
226. Петръ Кърколячовъ	60	261. Катерина Петрова	31
227. . . . . П. Кърколячова		262. Никола Петровъ	2
228. Дим. Кърколячовъ	55	263. Ангелъ Нисторовъ	32
229. Митра Кърколячова	52	264. Тодоръ Ангеловъ	1
230. Илия П. Кърколячовъ	1/2	265. Колю Василевъ	40
231. Ангелъ Гюровъ	50	266. Тодора Василева	70
232. Петра Анг. Гюрова	48	267. Никола Т. Василевъ	3
233. София Анг. Гюрова	15	268. Стояна П. Доганова	40
234. Петръ Анг. Гюровъ	10	269. Мария П. Доганова	12
235. Катерина Анг. Гюрова	5	270. Пуню Догановъ	60
236. Мария Анг. Гюрова	3	271. Тодоръ П. Догановъ	40
237. София Гюрова	75	272. Петра Тодорова	38
238. Георги Сарафиновъ	60	273. Димитръ Тодоровъ	20
239. Дяля Г. Сарафинова	54	274. Василъ Тодоровъ	13
240. Стоянъ Г. Сарафиновъ	28	275. Мария Тодорова	8
241. Георги Н. Сарафиновъ	3	276. Стефана Тодорова	2
242. Петръ Балиновъ	62	277. Димитръ Пуневъ	35
243. Елена П. Балинова	19	278. Мария Димитрова	3
244. Христоско Кавлаковъ	62	279. Георги Димитровъ	1
245. Никола Коларевъ	35	280. Иванъ Пуневъ	30
246. Катер. Н. Коларева	1	281. Дяля Пунева	18
247. Тоско Благоевъ	65	282. Благоя Догановъ	60
248. Елена Т. Благоева	63	283. Георги Благоевъ	35
249. Лаза Т. Благоева		284. Димитръ Георгевъ	6
250. Ат. Н. Мангъровъ*)	23	285. Тодоръ Благоевъ	30
251. Тодоръ М. Мангъровъ	48	286. Юрданъ Благоевъ	15
252. Георги М. Мангъровъ	44	287. Димитръ Божовъ	22
253. Никола Т. Мангъровъ	2	288. Никола Божовъ	18
254. Атанасъ Поповъ	55	289. Катерина Божова	15

*) Рѣзали му сѫ частитѣ: ушитѣ, извъртяни очитѣ, рѣзани ръцѣтѣ и сѣчено тѣлото на части.

		год.			год.
290.	Стоянъ Божовъ	10	327.	София Георгева	75
291.	Стоянка Божова	7	328.	Иванъ Георгевъ	40
292.	Тодоръ Догановъ	65	329.	Дяля Иванова	10
293.	Димитръ Тодоровъ	45	330.	Тоско Ивановъ	6
294.	Гюргя Димитрова	40	331.	София Иванова	1
295.	Илия Димитровъ	18	332.	Илия Георгевъ	35
296.	Катерина Димитрова	14	333.	Зоча Илиева	32
297.	Ивана Димитрова	12	334.	Петра Илиева	3
298.	Митра Димитрова	10	335.	Ангелъ Илиевъ	½
299.	Нидяля Димитрова	6	336.	Велю Георгевъ	55
300	Никола П. Поповъ	50	337.	Атанасъ Велювъ	32
301.	Елена Николова	16	338.	Марена Атанасова	30
302.	Дяля Николова	10	339.	Димитръ Атанасовъ	3
303.	Георги Ивановъ	2	340.	Димитръ Велевъ	20
304.	Свѣщ. Нейчо Пауновъ	55	341.	Тодоръ Велевъ	17
305.	Стефана Нейчова	16	342.	Димитръ Георгевъ	25
306.	Стоянъ Мяховъ	40	343.	Ангелъ Георгевъ	20
307.	Милана Михова	65	344.	Дяля Тодорова	47
308.	Вана Стоянова	3	345.	Петра Тодорова	5
309.	Яню Мяховъ	70	346.	Катерина Тодорова	3
310.	Георги Янювъ	40	347.	Стоянка Тодорова	1
311.	Ангелина Ангелова	7	348.	Ивана Димитрова	43
312.	Пуню Мяховъ	65	349.	Тодоръ Димитровъ	10
313.	Тянка Пунева	63	350.	Дяля Димитрова	8
314.	Златанъ Пуневъ	32	351.	Георги Семерджиевъ	35
315.	Ангелъ Димовъ	45	352.	Ергения Георгева	33
316.	Гина Димова	75	353.	Стоянка Георгева	8
317	Елена Ангелова	42	354.	Катерина Георгева	6
318.	Петръ Ангеловъ	18	355.	Мария Георгева	4
319.	Георги Ангеловъ	4	356.	Дяля Георгева	1
320.	Гюра Димовъ	40	357.	Георги Ил. Димовъ	40
321	Мария Митева	1	358.	. . . . . Георгевъ	½
322.	Илия Димовъ	70	359.	Чиню Пейчиновъ	55
323.	Иванъ Илиевъ	25	360.	Николина Чинева	12
324	Илия Ивановъ	1	361.	Мария Чинева	9
325.	Гюра Димовъ	50	362	Митра Чинева	6
326.	Георги Пейчиновъ	80	363.	Елена Чинева	4

		год.
364.	Гюра П. Пейчиновъ	40
365.	Фикия П. Пейчинова	60
366.	Петра П. Пейчинова	38
367.	Тянка Гюрова	19
368.	Фикия Гюрова	8
369.	Тодоръ Пуневъ	20
370.	Пуню Пейчиновъ	35
371.	Димитръ Пейчиновъ	30
372.	Писа Димитрова	28
373.	Коста Ристевъ	45
374.	Божия Костова	43
375.	Петра Костова	7
376.	Здравка Костова	3
377.	Стоянъ Ристевъ	40
378.	Яна Стоянова	7
379.	Божия Стоянова	4
380.	Вранко Томовъ	28
381.	Ванчо Вранковъ	2 мѣс.
382.	Ангелъ Томовъ	20
383.	Ангелъ Динковъ	13
384.	Дяля Динкова	7
385.	Ангелъ Митевъ	19
386.	Елена Митева	2
387.	Наско Вранчовъ	55
388.	Георги Чалмовъ	54
389.	Здравка Георгева	52
390.	Ванчо Вранчовъ	28
391.	Пуню Вранчовъ	30
392.	Петра Пунева	1 1/2
393.	Пуню Вранчовъ	56
394.	Вранко Пуневъ	37
395.	Георги Пуневъ	36
396.	Елена Георгева	1 1/2
397.	Стефанъ Вранковъ	5
398.	Ангелъ Пейчиновъ	40
399.	Атанасъ Ангеловъ	2

в) Стойчова махала.

		год.
1.	Стоянъ Пр. Стойчовъ	47
2.	Петра Стоянова	2
3.	Митю Пр. Стойчевъ	40
4.	Тодоръ Митевъ	16
5.	Николина Митева	13
6.	Атанасъ Митевъ	8
7.	Яна Митева	1/2
8.	Ангелъ Пр. Стойчевъ	36
9.	София Ангелова	32
10.	Мария Ангелова	10
11.	Христоско Ангеловъ	6
12.	Георги Ангеловъ	1/2
13.	Митю В. Ралевъ	50
14.	Велю Митевъ	14
15.	Мария Митева	12
16.	Николина Митева	9
17.	Георги Циговъ	56
18.	Илия Георгевъ	30
19.	Георги Илиевъ	4
20.	Ангелъ Илиевъ	2
21.	Атанасъ Илиевъ	27
22.	Тоско Илиевъ	4
23.	Тошо Циговъ	35
24.	Митю Тошевъ	8
25.	Ванка Ангелова	47
26.	София Ангелова	22
27.	Тома Ангеловъ	8
28.	Тодоръ Ц. Колчовъ	40
29.	Колю Църпювъ	65
30.	Мария Колева	55
31.	Върбю Църпювъ	35
32.	Митра Колюва	30
33.	Атанасъ Колювъ	18
34.	Никола Върбювъ	3
35.	..... Върбювъ	1

		год.
36.	Иванъ Каладжигки	55
37.	Тяна Каладжиска	75
38.	Трендафилъ Циговъ	85
39.	Калина Трендафилова	70
40.	Тошо Трендафиловъ	40
41.	Георги Трендафиловъ	32
42.	Искра Георгева	$^1/_2$
43.	Димитръ Поповъ	55
44.	Тодоръ Димитровъ	30
45.	Писа Тодорова	27
46.	Дяля Тодорова	6
47.	Вана Тодорова	3
48.	Илия Димитровъ	28
49.	Тоско Димитровъ	26
50.	Петра Димитрова	20
51.	Катерина Димитрова	17
52.	Христоско Кривовъ	60
53.	Колю Христосковъ	32
54.	Мария Колева	30
55.	Катерина Колева	5
56.	Петра Колева	2
57.	Митю Христосковъ	30
58.	Андрея Митевъ	4
59.	Георги Веселиновъ	50
60.	Мария Георгева	45
61.	Тоско Георгевъ	26
62.	Димитръ Георгевъ	17
63.	Богданъ Веселиновъ	45
64.	Ангелъ Богдановъ	21
65.	Тодоръ Богдановъ	2
66.	Атанасъ Латевъ	32
67.	Петра Атанасова	4
68.	Божия Атанасова	2
69.	Никола Колячевъ	50
70.	Илия Николовъ	30
71.	Зоя Илиева	27
72.	Митра Илиева	2
73.	Христоско Слаевъ	50
74.	Марйя Христоскова	14
75.	Ангелъ Христосковъ	19
76.	Мария Христоскова	18
77.	Момче некръстено	7 дни
78.	Ивана Христоскова	8
79.	Анчо Сираковъ	50
80.	Велика Анчова	48
81.	Димитръ Анчовъ	20
82.	Петръ Анчовъ	18
83.	Мария Анчова	10
84.	Колю Чинговъ	40
85.	Петра Чингова	59
86.	.... Колева	7
87.	.... Колева	5
88.	Георги Христосковъ	35
89.	Петра Христоскова	55
90.	Петръ Георгевъ	2
91.	Георги Христосковъ	35
92.	Илия Христосковъ	32
93.	Петра Илиева	1
94.	Дора Нисторова	65
95.	Нисторъ Ичимовъ	65
96.	Риса Нисторова	62
97.	Наско Ичимовъ	45
98.	Илия Ичимовъ	30
99.	Петра Илиева	2
100.	Димитръ Ичимовъ	22
101.	Дяля Тупузова	68
102.	Тодоръ Ярковъ	45
103.	Катерина Яркова	35
104.	Стоянъ Тодоровъ	6
105.	Петръ Тодоровъ	4
106.	Петра Тодорова	12
107.	Илия Ярковъ	55
108.	Доню Илиевъ	23
109.	Ничка Тип. Недева	20

		год.
110.	Янко Недевъ	60
111.	Ангелъ Т. Комшуто	55
112.	Амшерия Т. Комшуто	
113.	Петра Ангелова	50
114.	Георги Ангеловъ	16
115.	Тодоръ Ангеловъ	14
116.	Лазаръ Ангеловъ	12
117.	Ваню Ангеловъ	9
118.	Катерина Ангелова	6
119.	Стоянка Ангелова	2
120.	Лазаръ Тод Комшувъ	26
121.	Пеню Кремдювъ	70
122.	Илия Пенювъ	35
123.	Стоянка Илиева	2
124.	Димитръ Манолевъ	40
125.	Писа Димитрова	½
126.	Илия Манолевъ	31
127.	Стефана Ил. Манолева	25
128.	Петръ Ил. Манолевъ	6
129.	Стоянъ Ил. Манолевъ	3
130.	Иванъ Манолевъ	40
131.	Стефана Ил. Манолева	6
132.	Божия Ив. Манолева	3
133.	Петръ Бояджикинъ	50
134.	Нейчо Неневъ	70
135.	Ваню Н. Неневъ	50
136.	Писа Ванюва	48
137.	Иванъ Тодоровъ	1
138.	Нейчо Ванювъ	18
139.	Божия Ванюва	14
140.	Петръ Ванювъ	4
141.	Георги Пейч. Чинювъ	28
142.	Николина Георгева	7
143.	Ангелъ Георгевъ	½
144.	Георги Циговъ	28
145.	Искра Цигова	60
146.	Никола Георгевъ	7
147.	Искра Георгева	½
148.	Николина Георгева	2
149.	Пеню Манолевъ	70
150.	Георги Пенковъ	40
151.	Петръ Георгевъ	4
152.	Тодоръ Георгевъ	2
153.	Янко Тянкинъ	40
154.	Петра Янкова	37
155.	Димитръ Янковъ	7
156.	Илия Янковъ	5
157.	Катерина Янкова	3
158.	Георги Калеевъ	75
159.	Янко Георгевъ	40
160.	Мария Янкова	37
161.	Стоянка Георгева	23
162.	Петра Янкова	16
163.	Ангелъ Неневъ	34
164.	Наско Ангеловъ	½
165.	Вана Ангелова	4
166.	Димитръ Неневъ	48
167.	Ангелъ Димитровъ	7
168.	Катерина Димитрова	½
169.	Начу Ненювъ	42
170.	Злата Начова	39
171.	Георги Начовъ	1
172.	Петра Начова	5
173.	Георги Лукаревъ	80
174.	Стоя Георгева	78
175.	Стоилъ Георгевъ	31
176.	Гина Стоилова	26
177.	Катерина Стоилова	3
178.	Петра Стоилова	1½
179.	Божу Нен. Кормушовъ	50
180.	Димитръ Божовъ	9
181.	Водю Стойчовъ	68
182.	Божа Водюва	65
183.	Димитръ Водювъ	27

		год.
184.	Митю Водювъ	27
185.	Тода Митова	24
186.	Стефанка Митова	5
187.	Стойчо Стойчовъ	48
188.	Димитръ Стойчовъ	19
189.	Никола Стойчовъ	60
190.	Петра Николова	58
191.	Стойчо Николовъ	41
192.	Катерина Стойчова	39
193.	Стоянка Стойчева	8
194.	Мария Стойчева	5
195.	Петра Стойчова	$2^1/_2$
196.	Никола Димитровъ	4
197.	Катерина Димитрова	2
198.	Яна Стойчова	68
199.	Георги Пр. Стойновъ	27
200.	Петра Георгева	25
201.	Мария Георгева	5
202.	Божия Георгева	3
203.	Злата Върбова	7
204.	Димитръ Гарабитовъ	44
205.	Мария Д. Гарабитова	$6^1/_2$
206.	Стойко Д. Гарабитовъ	4
207.	Марко [illegible]	70
208.	[illegible] М. [illegible]	20
209.	[illegible]	52
210.	[illegible] Иванова	47
211.	[illegible] Иванова	21
212.	София Иванова	7
213.	Георги Ивановъ	7
214.	Никола Ивановъ	4
215.	Георги Гатевъ	38
216.	Божия Георгева	35
217.	[illegible] Георгева	25
218.	Стоянка Георгева	5
219.	Димитръ Х. Гатевъ	40
220.	Яна Х. Гатева	[illegible]
221.	Фикия Димитрова	13
222.	Катерина Димитрова	11
223.	Велю Лич. Рисковъ	43
224.	Георги Лич. Рисковъ	33
225.	Ангелъ Лич. Рисковъ	29
226.	Пеню Рисковъ	83
227.	Гина Пенюва	81
228.	Яню Пенювъ	38
229.	Наско П. Рисковъ	35
230.	Петръ В. Рисковъ	45
231.	Благоя В. Рисковъ	26
232.	Колю Калеювъ	83
233.	Колю Кол. Калеевъ	43
234.	Стоянъ Кол. Калеевъ	4[illegible]
235.	Димитръ Стояновъ	26
236.	Мария Стоянова	12
237.	Георги Т. Калеювъ	45
238.	Велю Калеювъ	53
239.	Яна Велюва	51
240.	Димитръ Велювъ	17
241.	Георги Вал. Калеювъ	31
242.	Яна Георгева	23
243.	[illegible] Георгева	17
244.	[illegible]	60
245.	[illegible]	31
246.	[illegible] Герджиковъ	55
247.	Иванъ Герджиковъ	40
248.	Георги Герджиковъ	25
249.	Ангелъ Герджиковъ	31
250.	Ангелъ Герджиковъ	76
251.	Костадинъ Ангеловъ	45
252.	[illegible] Герджиковъ	55
253.	[illegible] Ивановъ	18
254.	Иванъ Герджиковъ	50
255.	Петра Иванова	45
256.	Георги Герджиковъ	35
257.	[illegible] Георгева	32

		год.
258.	Димитръ Георгевъ	2
259.	Колю Герджиковъ	38
260.	Митю Мерджановъ	55
261.	Христю Герджиковъ	60
262.	Петръ Христевъ	28
263.	Димитръ Христевъ	22
264.	Христю Герджиковъ	58
265.	Лазю Герджиковъ	30
266.	Божия Лазева	27
267.	Николина Лазева	3
268.	Писа Пеюва	50
269.	Георги Пеювъ	25
270.	Георги Пеювъ	22
271.	Тодоръ Пеювъ	80
272.	Иванъ Пеювъ	30
273.	Лячко Капсъзовъ	60
274.	Върба Личкова	58
275.	Янко Личковъ	28
276.	Лаза Личкова	22
277.	Дяля Личкова	12
278.	Тодоръ Миржановъ	63
279.	Янко Тодоровъ	30
280.	Колю Миржановъ	80
281.	Стефана Вълева	45
282.	Георги Вълевъ	5
283.	Ангелъ Н. Мерджановъ	35
284.	Христю Герджиковъ	65
285.	Петръ Христевъ	28
286.	Димитръ Христевъ	22

г) Самунева махала.

		год.
1.	Петръ Я. Станковъ	38
2.	Здравка Петрова	36
3.	Георги Петровъ	4
4.	. . . . Петрова	2
5.	Гюрга Я. Станкова	80
6.	Димитръ Станковъ	32
7.	Петръ Димитровъ	2
8.	Мария Димитрова	3 мѣс.
9.	Христю Я. Станковъ	50
10.	Янко Христевъ	10
11.	София Наскова	1
12.	Ваню М. Станковъ	28
13.	София Ванева*)	25
14.	Димитръ Ваневъ	2
15.	Тодоръ Топаловъ	40
16.	Стояна Тодорова	35
17.	Митра Тодорова	12
18.	Петръ Тодоровъ	10
19.	Благоя Тодоровъ	7
20.	Ирина Тодорова	2
21.	Наско Я. Станковъ	45
22.	Христоско Н. Станковъ	8
23.	Катерина Н. Станкова	1/2
24.	Янко Станковъ	70
25.	Николина Янкова	68
26.	Дели-Колю Коларевъ	70
27.	Вана Колева	65
28.	Стоянъ Колевъ	30
29.	Николина Стоянова	3
30.	Благоя Стоянова	1
31.	Янко Колевъ	20
32.	Колю Геошевъ	50
33.	Ивана Ст. Жилѣзкова	70
34.	Стефана Петрова	33
35.	Ирина Петрова	12
36.	Елена Петрова	10
37.	Илия Петровъ	2
38.	Марга Крушарова	70
39.	Ифтимъ Крушаровъ	40

*) Разпрана и убито дѣтето въ корема ѝ.

	год.
40. Божия Ифтимова	38
41. Тоско Ифтимовъ	13
42. Елена Ифтимова	5
43. Янко Вл. Шаровъ	50
44. Велика Янкова	48
45. Георги Янковъ	10
46. Злати Петрова	40
47. Никола Петровъ	15
48. Димитръ Петровъ	12
49. Недѣля Петрова	9
50. София Триндафилова	32
51. Стоянка Триндафил.	8
52. Катер. Триндафилова	6
53. Атанасъ П. Кирломовъ	40
54. Анастаса Атанасова	39
55. Риса Атанасова	1
56. Янко Кюрломовъ	39
57. Тоско Янковъ	16
58. Янко П. Джурковъ	75
59. Дора Янкова	70
60. Гълю Янковъ	40
61. Босила Гълева	38
62. Катерина Гълева	8
63. Ванка Гълева	6
64. Дора Гълева	3
65. Петръ Гълевъ	1
66. Димитръ Г. Джурковъ	50
67. Стоянка Димитрова	40
68. Мария Димитрова	15
69. Божия Димитрова	8
70. Никола Димитровъ	4
71. Георги Димитровъ	1/2
72. Янко Газинчовъ	55
73. Тодоръ Янковъ	30
74. Божия Тодорова	1
75. Димитръ Янковъ	18
76. Ваню Янковъ	9
77. Мария Маргалева	18
78. Тоско П. Хаджиевъ	40
79. Вана Тоскова	36
80. Божия Тоскова	12
81. ..... Тоскова	4
82. ..... Тоскова	1/2
83. Злата Газинчова	70
84. Злата Ангелова	18
85. Божия Ангелова	12
86. Георги Ангеловъ	10
87. Иванъ Ангеловъ	7
88. Тодоръ Ангеловъ	3
89. Благоя Ангеловъ	3
90. Петко Газинчовъ	48
91. Димитръ Петковъ	18
92. Катерина Петкова	11
93. Ваню Тикваря	80
94. Стокя Ванюва	77
95. Ангелъ Ванювъ	35
96. Георги Ангеловъ	4
97. Илия Ив. Тикваревъ	45
98. Николина Илиева	40
99. Иванъ Илиевъ	15
100. Ангелъ Илиевъ	18
101. Никола Илиевъ	12
102. Петръ Илиевъ	5
103. Костадинъ Илиевъ	3
104. Георги Ив. Тикваревъ	40
105. Катерина Георгева	38
106. Ваню Георгевъ	14
107. Ангелъ Георгевъ	12
108. Никола Георгевъ	9
109. Нейчо Георгевъ	7
110. Василъ Георгевъ	4
111. Петръ Георгевъ	1
112. Мария Янкова	48
113. Димитръ Янковъ	18

год.

258. Димитръ Георгевъ 2
259. Колю Герджиковъ 38
260. Митю Мерджановъ 55
261. Христю Герджиковъ 60
262. Петръ Христевъ 28
263. Димитръ Христевъ 22
264. Христю Герджиковъ 58
265. Лазю Герджиковъ 30
266. Божия Лазева 27
267. Николина Лазева 3
268. Писа Пеюва 50
269. Георги Пеювъ 25
270. Георги Пеювъ 22
271. Тодоръ Пеювъ 80
272. Иванъ Пеювъ 30
273. Личко Капсъзовъ 60
274. Върба Личкова 58
275. Янко Личковъ 28
276. Лаза Личкова 22
277. Дяля Личкова 12
278. Тодоръ Миржановъ 63
279. Янко Тодоровъ 30
280. Колю Миржановъ 80
281. Стефана Вълева 45
282. Георги Вълевъ 5
283. Ангелъ Н. Мерджановъ 35
284. Христю Герджиковъ 65
285. Петръ Христевъ 28
286. Димитръ Христевъ 22

г) Самунева махала.

1. Петръ Я. Станковъ 38
2. Здравка Петрова 36
3. Георги Петровъ 4
4. . . . . Петрова 2

год.

5. Гюргя Я. Станкова 80
6. Димитръ Станковъ 32
7. Петръ Димитровъ 2
8. Мария Димитрова 3 мѣс.
9. Христю Я. Станковъ 50
10. Янко Христевъ 10
11. София Наскова 1
12. Ваню М. Станковъ 28
13. София Ванева*) 25
14. Димитръ Ваневъ 2
15. Тодоръ Топаловъ 40
16. Стояна Тодорова 35
17. Митра Тодорова 12
18. Петръ Тодоровъ 10
19. Благоя Тодоровъ 7
20. Ирина Тодорова 2
21. Наско Я. Станковъ 45
22. Христоско Н. Станковъ 8
23. Катерина Н. Станкова 1/2
24. Янко Станковъ 70
25. Николина Янкова 68
26. Дели-Колю Коларевъ 70
27. Вана Колева 65
28. Стоянъ Колевъ 30
29. Николина Стоянова 3
30. Благоя Стоянова 1
31. Янко Колевъ 20
32. Колю Геошевъ 50
33. Ивана Ст. Жилѣзкова 70
34. Стефана Петрова 33
35. Ирина Петрова 12
36. Елена Петрова 10
37. Илия Петровъ 2
38. Марга Крушарова 70
39. Ифтимъ Крушаровъ 40

*) Разпрана и убито дѣтето въ корема й.

	год.
188. Петръ Петковъ	42
189. Стефана Петрова	2
190. Мария Георгева	3
191. Елена Георгева	1
192. Божа Иванова	55
193. Тодоръ Пенчовъ	57
194. Риса Тодорова	55
195. Петръ Тодоровъ	22
196. Благоя Тодоровъ	18
197. Злата Тодорова	11
198. Колю Вълчиновъ	50
199. Катерина Колева	17
200. Никола Благовъ	25
201. Димитръ Николовъ	1
202. Мария Николова	4
203. Тодоръ Благовъ	15
204. Петра Петрова	36
205. Благоя Петровъ	13
206. Мария Петрова	1
207. Илия Благовъ	29
208. Елена Илиева	4
209. Янко Илиевъ	1
210. Илия Грозевъ	50
211. Дора Илиева	48
212. Ангелъ Грозевъ	45
213. Димитръ Ангеловъ	18
214. Ангелъ Терзията	40

б) Климентова махала.

	год.
1. Дойко Т. Климентовъ	[illegible]
2. Лазаръ Шова	50
3. Писа Лазарова	47
4. Димитръ Лазаровъ	25
5. Тошо Лазаровъ	22
6. Илия Лазаровъ	18
7. Ангелъ Димитровъ	[illegible]
8. Заф. Ив. Каркулевъ	70
9. Иванъ Зафировъ	48
10. Катерина Иванова	45
11. Василъ Ивановъ	15
12. Илия Зафирковъ	40
13. Ивана Илиева	38
14. Стоянка Илиева	3
15. Катерина Илиева	1
16. Тодоръ Зафирковъ	35
17. Стояна Т. Каркулева	33
18. Триндаф. Д. Каркулевъ	20
19. Магдал. Д. Каркулева	18
20. Вълю Пен. Мирчевъ	50
21. Петра Вълева	48
22. Мария Вълева	6
23. Ангелъ Вълевъ	3
24. Тодоръ Пен. Мирчовъ	26
25. Петръ Тодоровъ	1
26. Найчо Ст. Коларевъ	60
27. Петръ Н. Коларевъ	32
28. Мария Петрова	30
29. Найчо Петровъ	3
30. Ив. Найчовъ Коларевъ	27
31. Ангелъ Найчовъ	24
32. Петръ Георгевъ	28
33. Ангелина Петрова	3
34. Елена Петрова	1
35. Илия Георгевъ	25
36. Ангелъ Георгевъ	8
37. Катерина Георгева	15
38. Върба Георгева	3
39. Гина Петрова	47
40. Горю Тяневъ Цуревъ	60
41. Тошо Горевъ	15
42. Неделя Горева	8
43. Петръ Тян. Цуревъ	55
44. Тошо Петровъ	3
45. Георги Тош. Чърковъ	35

		год.
46.	Фикия Георгева	32
47.	Димитръ Ф. Гърковъ	36
48.	Писа Димитрова	34
49.	Мария Димитрова	15
50.	Ангелъ Димитровъ	6
51.	Тодоръ Димитровъ	12
52.	Илия Димитровъ	3
53.	Върба Димитрова	1
54.	Илия Фил. Гърковъ	32
55.	Митра Ил. Гъркова	30
56.	София Ил. Гъркова	1
57.	Петра Радева	26
58.	Мария Радева	2
59.	Тодоръ М. Хаджиевъ	38
60.	Мария Тодорова	36
61.	Елена Тодорова	15
62.	Димитръ Тодоровъ	12
63.	Стояна Тодорова	10
64.	Петра Тодорова	6
65.	Никола Ат. Везевъ	32
66.	София Ник. Везева	30
67.	Мария Ник. Везева	10
68.	Ангелъ Ник. Везевъ	8
69.	Гюргя Д. Ташкова	50
70.	Василъ Д. Ташковъ	18
71.	Димитръ Клинчевъ	40
72.	Георги Каркулевъ	38
73.	Петръ Георгевъ	10
74.	Фикия Георгева	8
75.	Стоянъ Георгевъ	1
76.	Янко Фил. Коралевъ	30
77.	Дяля Янкова	3
78.	Наско Русевъ	50
79.	Мария Наскова	45
80.	София Наскова	15
81.	Стоянъ Насковъ	5
82.	Ангелъ Русевъ	40
83.	Никола Ангеловъ	7
84.	Русю Ангеловъ	3
85.	. . . . Ангеловъ	1
86.	Дим. Ф. Коралиевъ	26
87.	Писа Димитрова	3
88.	Ваню Коралиевъ	50
89.	Вана Ванюва	45
90.	Тодоръ Ванювъ	8
91.	Димо Клинчовъ	70
92.	Дора Димова	65
93.	Тодоръ Димовъ	38
94.	Наско Тодоровъ	5
95.	Ваню Дим. Клинчовъ	35
96.	Ангелъ Ванювъ	6
97.	Ванка Ванюва	1/2
98.	Димитръ Т. Клинчовъ	70
99.	Амшерия Димитрова	65
100.	Василъ Димитровъ	25
101.	Колю Василевъ	1
102.	Никола В. Клинчовъ	40
103.	Мария Николова	40
104.	Зоча Николова	10
105.	Паса Николова	8
106.	Петръ Николовъ	6
107.	Димитръ Николовъ	1
108.	Стоянъ Дим. Клинчовъ	38
109.	Катерина Стоянова	1
110.	Паско Руневъ	30
111.	Писа Паскова	28
112.	Трендафила Паскова	8
113.	Георги Пасковъ	5
114.	Петръ Пасковъ	3
115.	Тодоръ Тян. Руневъ	50
116.	Доста Тодорова	45
117.	Мария Тодорова	12
118.	Катерина Тодорова	10
119.	Наско Пълевъ	70

год.

120. Катерина Наскова 15
121. Петръ Насковъ 6
122. Митра Наскова 4
123. Диля Наскова $^{1}/_{2}$
124. Малинъ Пун. Пълевъ 40
125. Малина Малинова 15
126. Ангелъ Малиновъ 6
127. Петра Малинова 4
128 Ванка Малинова 2
129. Тодоръ Пун. Пълевъ 22
130. Ленка Тодорова 2
131. Стойчо Тян. Цуревъ 69
132. Стоянъ Стойчовъ 35
133. Катерина Стойчова 5
134. Андрея Ст. Цуревъ 30
135. Юрданъ Андрѣевъ 1 м.
136. Димитръ Ст. Цуревъ 27
137. Мария Димитрова 2
138. Дѣте некръстено 3 дни
139. Петръ Ст. Цуревъ 24
140. Георги Стойчевъ 20
141. Митю Тян. Цуревъ 80
142. Тинка Митева 70
143. Стойчо Митевъ 35
144. Пися Стойчева 34
145. Катерина Стойчева 5
146. Деля Стойчева 2
147. Стоянъ Мит. Цуревъ 55
148. Петра Стоянова 10
149. Мария Стоянова 6
150. Маринка Стоянова 4
151. Пися Лазина 8
152. Катерина Стоянова [illegible]
153. Тодоръ Ристевъ 50
154. Димитръ Тодоровъ 22
155. Христаки Тодоровъ 18
156. Нешка Христакова 54
157. Василъ Христаковъ [illegible]

год.

158. Николина Христоскова 8
159. Коста Чаушовъ 55
160. Доню Костовъ 25
161. Вълю Джурковъ 60
162. Николина Вълева 57
163. Катер. Триндафилова 1
164. Ваню Вълевъ 12
165. Ваню Джурковъ 70
166. Петръ Ванювъ 30
167. Стойна Петрова 27
168. Мария Петрова 4
169. Георги Петровъ 1
170. Петра Георгева $2^{1}/_{2}$
171. Владо Ваневъ 20
172. Катерина Ванева 10
173. Ванчо Ванчовъ 70
174. Петръ Георгевъ 13
175. Наско Георгевъ 3
176. Илия Ванчовъ 40
177. Вълю Газинчовъ 70
178. Босилка Вълева 65
179. Ванка Богдова 32
180. Вълю Богдовъ 3
181. Босилка Горюва 1
182. Петръ Гав. Зеленчовъ 60
183. Здравка Петрова 58
184. Доню Петровъ 28
185. Стоянъ Терзиски 30
186. Мария С. Терзиска 2
187. София Лаз. Терзиска 45
188. Вълю Лаз. Терзиски 15
189. Тодоръ Лаз. Терзиски 12
190. Никола Лаз. Терзиски 8
191. Мария Лаз. Терзиска 10
192. Златка Лаз. Терзиска 5
193. Ангелъ Самуневъ 55
194. Лиса Вел. Самунева 90
195. Георге Тод. Пеневъ 30

		год.
196.	Тодоръ Георгевъ	1
197.	Илия Самуневъ	30
198.	Катерина Илиева	28
199.	Пеню Самуневъ	50
200.	Дим. П. Самуневъ	20
201.	Петръ Пен. Стивасаря	70
202.	Пена Цетрова	65
203.	Пена Митева	28
204.	Тоско Пенкинъ	25
205.	Ангелъ М. Пенкинъ	2
206.	Георги Мафовъ	40
207.	Петръ Георгиевъ	20
208.	Петра Георгиева	18
209.	Илия Георгиевъ	15
210.	Тоско Мафовъ	37
211.	Катерина Тоскова	35
212.	Мария Тоскова	3
213.	Милка Зафиркова	80
214.	Петръ Миленовъ	60
215.	Теофана Петрова	57
216.	Мария Петрова	10
217.	Катерина Петрова	8
218.	Наско Миленовъ	55
219.	Илия Насковъ	30
220.	Георги Н. Миленовъ	27
221.	Ангелъ Н. Миленовъ	23
222.	Петръ Насковъ	20
223.	Георги Миленовъ	50
224.	Стефана Георгева	47
225.	Петръ Георгевъ	25
226.	Марга Петрова	23
227.	Елена Петрова	15
228.	Мария Петрова	7
229.	Катерина Петрова	2
230.	Стефанъ Георгевъ	18
231.	Димитръ х. Георгевъ	60
232.	Стефана Димитрова	58
233.	Горю Димитровъ	35
234.	Петра Гор. Хаджиева	33
235.	Стефана Г. Хаджиева	5
236.	Мария Г. Хаджиева	2
237.	Катерина Г. Хаджиева	1
238.	Петръ Димитровъ	28
239.	Илия Миленовъ	50
240.	Марика Ил. Миленова	47
241.	Тозю Ил. Миленовъ	35
242.	Катерина Тазева	30
243.	Иванка Ил. Миленова	18
244.	Иванъ Върбановъ	18
245.	Георги Върбановъ	13
246.	Илия Везевъ	70
247.	Никола Везевъ	28
248.	Димитръ Николовъ	2
249.	Русю Пъпаневъ	75
250.	Лазаръ Русевъ	40
251.	Никола Лазаровъ	20
252.	Фикия Радулова	8
253.	Петра Радулова	6
254.	Найденъ Капинчовъ	40
255.	Николина Найденова	38
256.	Тодоръ Найденовъ	9
257.	Никола Найденовъ	5
258.	Ангелъ Найденовъ	3
259.	Коста Капинчовъ	64
260.	Дора Костова	60
261.	Ангелъ Костовъ	50
262.	Върба Ангелова	43
263.	Дора Ангелова	14
264.	Мария Ангелова	6
265.	Катерина Ангелова	4
266.	Илия Капинчовъ	55
267.	Петръ Капинчовъ	40
268.	Мария Петрова	35
269.	Димитръ Петровъ	8

		год.
270.	Риса Петрова	4
271.	Гина Мит. Капинчова	75
272.	Дялю Чучулевъ	75
273.	Божия Дялова	65
274.	Ангелъ Чучулевъ	50
275.	Петра Ангелова	45
276.	Димитръ Ангеловъ	20
277.	Ангелина Ангелова	17
278.	Георги Чучулевъ	40
279.	Вана Георгева	35
280.	Мария Георгева	4
281.	Стоянка Георгева	2
282.	Стефанъ Узуновъ	45
283.	Искра Стефанова	40
284.	Мария Стефанова	18
285.	Ангелина Стефанова	6
286.	Ангелъ Стефановъ	15
287.	Стоянъ Узуновъ	54
288.	Мария Стоянова	50
289.	Димитъръ Стояновъ	15
290.	Кольо Узуновъ	50
291.	Ката Колева	45
292.	Мария Димитрова	2
293.	Ангелъ Узуновъ	45
294.	Зоча Ангелова	42
295.	Ивана Ангелова	13
296.	Недялка Ангелова	6
297.	Рада Ангелова	4
298.	Васо Ангеловъ	3
299.	Никола Ванинъ	48
300.	Ангелъ Николовъ	14
301.	Марко Ванинъ	40
302.	Яна Маркова	38
303.	Кольо Марковъ	[illegible]
304.	Екатерина Маркова	6
305.	Стефанъ Марковъ	[illegible]
306.	Мария Маркова	2
307.	Стефана Гъл. Тодева	50
308.	Елена Гълова	18
309.	Георги Гъловъ	40
310.	Лаза Георгева	35
311.	Ружа Георгева	12
312.	Тоско Георгевъ	9
313.	Наско Гъловъ	35
314.	Николина Наскова	33
315.	Илия Насковъ	4
316.	Стефана Наскова	2
317.	Пеню Цвѣтановъ	50
318.	Тодоръ Пеневъ	15
319.	Мария Пенева	12
320.	Митю Пеневъ	10
321.	Стоянъ Цвѣтановъ	28
322.	Грозда Димитрова	42
323.	Риса Димитрова	10
324.	Ангелъ Димитровъ	3
325.	Гено Димитровъ	4
326.	Ангелъ Карамановъ	50
327.	Мария Стоянова	28
328.	Ангелъ Стояновъ	2
329.	Зълю Карамановъ	48
330.	Стоянка Зълева	43
331.	Илия Зълевъ	18
332.	Митю Карамановъ	32
333.	Зоичка Митева	30
334.	Стоянъ Митевъ	8
335.	Ванка Митева	6
336.	Злата Митева	4
337.	Трендафилъ Митевъ	2
338.	Найденъ Банковъ	55
339.	Милка Найденова	50
340.	Наско Банковъ	48
341.	Грозда Наскова	45
342.	Тодоръ Насковъ	5
343.	Катерина Наскова	1

		год.			год.
344.	Янко Ташинъ	40	381.	Стоянка Ангелова	18
345.	Гана Янкова	38	382.	Георги Ангеловъ	12
346.	Вано Янковъ	7	383.	Ивана Георгева	10
347.	Тодоръ Ташинъ	38	384.	Марга Георгева	10
348.	Недѣля Тодорова	2	385.	Мария Георгева	5
349.	Георги Ташинъ	35	386.	Недѣлко Георгевъ	3
350.	Рада Маджарова	60	387.	Димитръ Пъпаневъ	50
351.	Тазю Радинъ (зеть)	35	388.	Василъ Димитровъ	17
352.	Иванка Тазюва	32	389.	Петръ Димитровъ	15
353.	Елена Тазюва	8	390.	Ваню Тодоровъ	45
354.	Мария Тазюва	3	391.	Катерина Ванева	40
355.	Рада Сеферинова	42	392.	Тодоръ Ваневъ	15
356.	Катерина Сеферинова	18	393.	Стефана Ванева	13
357.	Ангелъ Сефериновъ	16	394.	Злашия Ванева	0
358.	Мария Сеферинова	14	395.	Петръ Тодоровъ	36
359.	Иванъ Сефериновъ	12	396.	Лиса Петрова	4
360.	Стояна Сеферинова	10	397.	Божия Петрова	[illegible]
361.	Маргилъ Мирчевъ	55	398.	Елена Петрова	[illegible]
362.	Злата Маргилева	22	399.	Стефанъ Илиевъ	[illegible]
363.	Таско Вел. Джурковъ	75	400.	Георги Илиевъ	[illegible]
364.	Мария Георгева	8	401.	Митю Стоевъ	26
365.	Анка Георгева	6	402.	Ангелъ Пъпаневъ	40
366.	Илия Георгевъ	[illegible]	403.	Митра Ангелова	2
367.	Гана Вел. Джуркова	16	404.	Тодоръ Ангеловъ	[illegible]
368.	Колю Сапа-Владевъ	55	405.	Мария Зафирова	[illegible]
369.	Ангелъ [illegible]	15	406.	Илия А. [illegible]	[illegible]
370.	Зафиръ [illegible]	50	407.	Катер. Ил. [illegible]	
371.	Стефана Зафирева	48	408.	Петръ А. [illegible]	[illegible]
372.	Илия Зафиревъ	10	409.	Андрея I. [illegible]	
373.	Петръ Зафиревъ	6	410.	Ангелъ I. [illegible]	
374.	Мария Зафирева	[illegible]	411.	Мария [illegible]	[illegible]
375.	Злата Зафирева	[illegible]	412.	Катерина [illegible]	
376.	Мара [illegible]	6	413.	Ангелъ А. [illegible]	[illegible]
377.	Петра [illegible]	[illegible]	414.	[illegible]	[illegible]
378.	Ангелъ [illegible]	20	415.	Димитръ [illegible]	[illegible]
379.	Злата [illegible]	[illegible]	416.	[illegible]	[illegible]
380.	Катерина [illegible]	[illegible]	417.	[illegible]	[illegible]

		год.			год.
418.	Петръ М. Хаджиевъ	30	455.	Ваню П. Балабановъ	40
419.	Кица Петрова	28	456.	Ангелъ П. Балабановъ	6
420.	Гюргя Тодорова	30	457.	Митю Вълчиновъ	50
421.	Петръ Г. Хаджиевъ	45	458.	Злата Митева	48
422.	Георги Ванчовъ	6	459.	Георги М. Вълчиновъ	25
423.	Димитръ Ванчовъ	4	460.	Назла Георгева	24
424.	Стоянъ Г. Хаджиевъ	25	461.	Димитръ Георгевъ	7
425.	Георги Стояновъ	3	462.	Мария Георгева	5
426.	Лена Стоянова	1	463.	София Георгева	3
427.	Зафиръ Хаджиевъ	70	464.	Катер. М. Вълчинова	18
428.	Рада Зафиркова	68	465.	Гина Водева	48
429.	Атанасъ Зафирковъ	26	466.	Вана Стоянова	28
430.	Катерина Атанасова	23	467.	Мария Стоянова	6
431.	Колю Зафирковъ	20	468.	Георги Стояновъ	4
432.	Петръ Зафирковъ	18	469.	Босилка Илиева	27
433.	Янко Г. Хаджиевъ	60	470.	Тоско Илиевъ	3
434.	Руса Янкова	55	471.	Георги П. Хаджиевъ	42
435.	Георги Янковъ	35	472.	Тоско Георгевъ	22
436.	Ангелъ Петровъ	[illegible]	473.	Дила Тоскова	1
437.	Мария Янкова	12	474.	Нако П. Хаджиевъ	38
438.	Николина Янкова	8	475.	Мария Накова	36
439.	Ангелъ Янковъ	6	476.	Илия Наковъ	5
440.	Тодоръ Янковъ	3	477.	Здравка Накова	2
441.	Нако Янковъ	1	478.	Колю П. Хаджиевъ	40
442.	Вело Найчевъ	70	479.	Петръ Колевъ	22
443.	Ивана Велова	60	480.	Георги Петровъ	3
444.	Стоянъ Веловъ	40	481.	Елена Петрова	1
445.	Георги Веловъ	40	482.	Павелъ Вълчиновъ	80
446.	Катерина Велова	45	483.	Петра Павелова	78
447.	Върба Митева	30	484.	Георги Илиевъ	10
448.	Тодоръ Митевъ	10	485.	Петръ Павеловъ	40
449.	Дила Митева	7	486.	Димитръ Петровъ	20
450.	Пеню Балабановъ	70	487.	Катерина Димитрова	4
451.	Дила Пенева	60	488.	Петръ Чиневъ	37
452.	Янко Пеневъ	20	489.	Янка Петрова	34
453.	Ива Пенева	3	490.	Пена Петрова	12
454.	Стойка П. Балабанова	80	491.	Георги Петровъ	10

		год.
492.	Димитръ Петровъ	8
493.	Дяля Божилова	38
494.	Лена Божилова	6
495.	Мария Божилова	4
496.	Митра Божилова	2
497.	Невена Божилова	½
498.	Стоянка Георгева	33
499.	Катерина Георгева	12
500.	Тоско Георгевъ	10
501.	Марена Георгева	6
502.	Георги Паваловъ	80
503.	Ана Ангелова	38
504.	Георги Ангеловъ	5
505.	Божия Ангелова	3
506.	Ангелъ Пищроневъ	80
507.	Петръ Ангеловъ	26
508.	София Митева	32
509.	Тодоръ Митевъ	2
510.	Дяля Георгева	28
511.	Фикия Георгева	15
512.	Мария Георгева	12
513.	Петръ Найденовъ	30
514.	Георги Петровъ	8
515.	Мария Петровъ	6
516.	Колю Найденовъ	40
517.	Стояна Колева	37
518.	Тоско Колевъ	20
519.	Георги Колевъ	14
520.	Мария Колева	12
521.	Петра Колева	8
522.	Стоянъ Цоцевъ	45
523.	Тефения Стоянова	42
524.	Тодоръ Стояновъ	22
525.	Мария Стоянова	8
526.	Божия Стоянова	6
527.	Петра Стоянова	4
528.	Стефанъ Стояновъ	2
529.	Янко Цоцевъ	78
530.	Слава Янкова	66
531.	Митра Тодорова	26
532.	Ванка Тодорова	2
533.	Петъръ Димовъ	23
534.	Ангелъ Димовъ	21
535.	Илия Димовъ	19
536.	Андрея Димовъ	16
537.	Мария Т. Коларева	6
538.	Гълю Коларевъ	80
539.	Маленко Бутринъ	50
540.	Велика Маленкова	45
541.	Атанасъ Н. Марудинъ	50
542.	Фикия Атанасова	50
543.	Илия Атанасовъ	10
544.	Никола Атанасовъ	7
545.	Петръ Атанасовъ	3
546.	Вранка Атанасова	1
547.	Димитръ Власевъ	50
548.	Тяна Димитрова	45
549.	Атанасъ Димитровъ	15
550.	Стоянъ Димитровъ	13
551.	Илия Димитровъ	11
552.	Мария Димитрова	9
553.	Зоча Димитрова	6
554.	Стоянка Павалова	25
555.	Илия Найчевъ	82
556.	Стоянка Найчова	17
557.	Дяля Найчова	15
558.	Гина Вълева	52
559.	Петръ Вълевъ	35
560.	Лена Вълева	32
561.	Мария Вълева	3
562.	Ангелъ Вълевъ	1
563.	Георги Д Хаджиевъ	45
564.	Петра Г. Хаджиева	42
565.	Ванка Г. Хаджиева	12

		год.
566.	Янко Хаджиевъ	43
567.	Дяля Я. Хаджиева	41
568.	Мария Я. Хаджиева	13
569.	Невена Я. Хаджиева	10
570.	Христоско Тошковъ	46
571.	Яна Христоскова	42
572.	Тодоръ Христосковъ	7
573.	Андрея Христосковъ	5
574.	Катерина Христоскова	3
575.	Тошо Христосковъ	1/2
576.	Недяля Тошкова	69
577.	Елена Петрова	32
578.	Георги Петровъ	8
579.	Тодоръ Петровъ	6
580.	Нидѣля Петрова	4
581.	Стоянка Петрова	2
582.	Вана Велева	32
583.	Димитръ Велевъ	9
584.	Илия Велевъ	5
585.	Ангелъ Велевъ	3
586.	Христоско Велевъ	1/2
587.	Лаза Гяурова	36
588.	Димитръ Лазинъ	9
589.	Елена Лазина	6
590.	Яню Келетовъ	80
591.	Никола Яневъ	40
592.	Митра Николова	38
593.	Ангелъ Николовъ	12
594.	Димитръ Николовъ	9
595.	Николина Николова	7
596.	Катерина Николова	4
597.	Райна Николова	1
598.	Георги Ян Келетовъ	81
599.	Ленка Георгева	24
600.	Петръ Георгевъ	5
601.	Николина Георгева	8
602.	Димитръ Георгевъ	1
603.	Петра Тодорова	31
604.	Никола Тодоровъ	10
605.	Николина Тодорова	3
606.	Дяля Тодорова	7
607.	Кана Богданова	61
608.	Никола Богдановъ	35
609.	Кица Николова	32
610.	Богданъ Николовъ	4
611.	Стоянка Николова	1
612.	Благоя Богдановъ	27
613.	Митра Благоева	25
614.	Мария Благоева	1
615.	Петръ Гяуровъ	65
616.	Мария Петрова	60
617.	Невка Митева	84
618.	Стефанъ Петровъ	11
619.	Ангелъ Власевъ	62
620.	Върба Ангелова	59
621.	Богданъ Ангеловъ	36
622.	Мария Богданова	34
623.	Петра Богданова	8
624.	Божия Богданова	6
625.	Стефанъ Богдановъ	2
626.	Янко А. Власевъ	18
627.	Амшерия Т. Власева	42
628.	Наско Амшериевъ	16
629.	Мария Амшериева	2
630.	Вана Амшериева	4
631.	Андрея Власевъ	28
632.	Здравка Андрѣева	23
633.	Георги Андрѣевъ	5
634.	Георги Гяуровъ	75
635.	Митю Георгевъ	58
636.	Катерина Митева	55
637.	Георги Митевъ	19
638.	Петра Митева	
639.	Стоянъ Митевъ	

		год.
640.	Атанасъ Митевъ	5
641.	Наско Гяуровъ	54
642.	Никол. Наскова	51
643.	Петръ Насковъ	16
644.	Здравка Наскова	13
645.	Мария Наскова	9
646.	Недѣля Наскова	7
647.	Ваню Г. Гяуровъ	45
648.	Елена Ванева	43
649.	Митра Ванева	8
650.	Катерина Ванева	4

е) Странни лица.

		год.
1.	Георги Мангъра	35
2.	Митрумъ Георгевъ	40
3.	Теоф. Мирковъ берберя	45
4.	Ристо Мутафчията	30
5.	Стефанъ Бояджията	30
6.	Ангелъ Мастора	50
7.	Даскалъ Ник. Ганчевъ	55
8.	Костадинъ Спасовъ	50
9.	Иванъ Кафеджиевъ	22
10.	Петръ Кафеджиевъ	40
11.	Георги Делиевъ Терзия	30
12.	Гаврето Грънчара	35
13.	Благо Бакърджията	50
14.	Никола Благовъ	16
15.	Тодоръ (чирака на Христо Мутафчията)	20
16.	Славе Божинъ	40
17.	Ив. Тонжуровъ учит.[1]	50
18.	Георги Ат. Матѣевъ	35
19.	Иванъ Ангеловъ	30
20.	Тошо Г. Дончовъ	40
21.	Никола Т. Петаковъ	30
22.	Димитръ П. Мавревъ	32
23.	Георги Тасовъ Бамбовъ	30
24.	Мистю Кр. Ташковъ	30
25.	Щерю Кр. Ташковъ	25
26.	Ристодоръ Димитровъ	20

VI. Брациговски пунктъ.[2]

а) *Убити и обѣсени.*

I. Отъ Брацигово.

1. Василъ Ат. Петлешковъ
2. Свещ. Никола (попъ Соколъ)
3. Илия Партжчевъ
4. Христо Партжчевъ
5. Иванъ Нолювъ
6. Атанасъ Дуковъ
7. Ангелъ Цѣровеца
8. Христо Цѣровеца
9. Георги Търпомановъ
10. Симонъ Рашайковъ
11. Хр. Н. Симоновъ
12. Анг. Мишевъ
13. Василъ Гъл. Буровъ

---

1) Като учитель познатъ на турцитѣ, намѣрили го въ училището заедно съ попъ Нейчо. И двамата първенъ имъ сѣкли ржцѣтѣ на части, като захванали отъ пръститѣ, послѣ ушитѣ; извадили имъ очитѣ и найпослѣ сж ги омъртвили.

2) Заето изъ историята на Брациговското възстание отъ Иеремиевъ и Петлешковъ.

[illegible] Тодовичинъ
[illegible] Мишевъ
[illegible] Бояновъ
[illegible] Чинакчила
[illegible] В. Гуслова
[illegible] Андреевъ
[illegible] К. Зоговъ
[illegible] Рамбовъ
[illegible] Тодовичинъ
[illegible] П. Стояновъ
[illegible] Г. Кънчевъ
[illegible] Сокеровъ
[illegible] Чулковъ
[illegible] Гинковъ
[illegible] Г. Кюсеилиевъ
[illegible] Пѣйкинъ
[illegible] Чанакчила
[illegible] В. Джабарова
[illegible] Ст. Къневъ
[illegible] Мишевъ
[illegible] Танчевъ
[illegible] Хр. Манчевъ
[illegible] Ив. Кърпачевъ
[illegible] Паваниковъ
[illegible] Ат. Марковъ
[illegible] Бъндевъ
[illegible] Цоновъ
[illegible] Ставревъ
[illegible] Банжевъ
[illegible] Зафировъ

II. Отъ с. Бѣга.

[illegible] Мячковъ

III. Отъ с. [illegible]

[illegible]

48. Ив. Антоновъ
49. Малинъ Ботевъ
50. Пѣйко Христосковъ
51. Анг. Христосковъ
52. Ст. Илиевъ
53. Петко Тосевъ
54. Ружа Ангелова
55. Рада Митева
56. Стою Митевъ
57. Анг. Стояновъ
58. свещ. Тодоръ Трифоновъ
59. Ангелъ Дънгалаковъ
60. Иванъ Димевъ
61. Илия Митевъ
62. Ат. Велевъ
63. Илия Еримовъ
64. Коста Маноловъ
65. Колю Кузмановъ
66. Георги Тодоровъ
67. Илия Дойчиновъ
68. Калинъ Широколжчки
69. Дим. Бубаровъ
70. Драго Наковъ
71. Никола Илчевъ
72. Анг. Маноновъ

IV. Отъ Али-Кочово.

73. Никола Георгиевъ
74. Иванъ Стояновъ
75. Павлю Стояновъ
76. Петко Атанасовъ
77. Дим. Котевъ
78. Ат. Кондювъ
79. [illegible] Недѣлчевъ
80. Трендафилъ Петковъ
81. Минка Димитрова
82. Тано Спасовъ
83. Катина Ташева

84. Ангелина Янколова
85. Саво Панагюреца
86. Триндафилъ Соколовъ
87. Триндафилъ Стоиловъ
88. Цвѣта Николова
89. Филипъ Димитровъ

V. Отъ Козарско.

90. Иеромонахъ Нефталимъ
91. Тод. Кръстановъ
92. Свещ. Тод. Ненчовъ
93. Стоилъ Василевъ
94. Хр. Лазаровъ
95. Ст. Търповъ
96. Анг. Стояновъ
97. Ив. Дамяновъ
98. Ат. Вълковъ
99. Мито Колевъ
100. Триндафилъ Николовъ
101. Риса попъ Иванова
102. Кръстана Петрова
103. Анастасъ Василовъ
104. Анг. Чобановъ

VI. Отъ Радилово.

105. Кото Ивановъ
106. Андонъ 'Галевъ
107. Тано Андоновъ
108. Дим. Пеневъ
109. Илия Косовъ
110. Петко Ив. Коевъ
111. Дим. Върбановъ
112. Стефанъ Караджовъ
113. Янушъ Рабаджиевъ
114. София Топалова
115. Дим. Иововъ
116. Илия Гешевъ
117. Тодоръ Гешевъ
118. Илия Топаловъ
119. Пенчо Личевъ.
120. Коста Митовъ

VII. Отъ Ясѫ-Кория.

121. Свещ. Анг. Санджкчиевъ
122. Спасъ Т. Узуновъ
123. П. Т. Узуновъ
124. Ал. Терзията
125. Никола Алексовъ
126. Хр. Рѫбевъ
127. Хр. Вълковъ
128. Ел. Н. Вълкова
129. Илия Манолчовъ
130. Ник. Ил. Манолчовъ
131. Хр. Славовъ
132. Т. Сп. Ангеловъ
133. П. Катранковъ
134. Т. Атанасовъ
135. Велко Тодоровъ
136. Дим. Власевъ
137. Илия В. Кузмановъ
138. Хр. К. Вълковъ
139. Павелъ Георгиевъ
140. П. Ян. Личевъ
141. Дим. Георгиевъ

б) *Заточени и затворени.*

I. Отъ Брацигово.

1. Стоянъ Юруковъ
2. Никола Юруковъ
3. Ангелъ Мижорковъ
4. Ст. П. Геошовъ
5. Щ. Бъчваровъ

6. Хр. Юруковъ
7. Анг. Юруковъ
8. Ив. Юруковъ
9. П. Ликомановъ
10. Ат. Ст. Ликомановъ
11. Ник. Ст. Ликомановъ
12. Ат. Търпомановъ
13. Анг. Манчовъ
14. Мих. Манчовъ
15. Свещ. Дим. Арнаудовъ
16. Петръ Мечкаркинъ
17. Хр. П. Димитровъ
18. Ив. Иеремиевъ
19. Анг. Кузмановъ
20. Юрд. Ст. Кънєвъ
21. Георги П. Димитровъ
22. Ат. Трояновъ
23. Никола Луджевъ
24. Ник. Янковъ
25. Ат. Манчовъ
26. Ник. Каравълковъ
27. Кузо Рабаджи
28. Кр. Геошовъ
29. Щ. Трояновъ
30. П. Ячовъ
31. Георги Тодориевъ
32. Толю Джамовъ
33. Ат. Милиевъ
34. Ник. Христевъ
35. Кост. Бозовъ
36. Т. Цойковъ
37. Ив. Хрисчевъ
38. Ст. Хрисчевъ
39. Сърбинъ Цанковъ
40. Свещ. П. Стоиловъ
41. П. Вълчевъ
42. Ив. Бояновъ
43. Пав. Петлешковъ
44. Кост. Томчевъ
45. Георги Дялювъ
46. П. Стоицовъ
47. Д. Рашайковъ
48. Ив. Грънчаровъ
49. В. Недевъ
50. Д. Кънчевъ
51. Дан. Юруковъ
52. Дам. Комбовъ
53. Търпо Грънчаровъ
54. Вас. Мишовъ
55. Ник. Грънчаровъ
56. Ив. Неновъ
57. Дим. Неновъ
58. Никола Налбантъ
59. Вас. Димитриевъ
60. Ст. Сефинъ
61. Никола Пунджовъ
62. Ник. Ст. Зоговъ
63. Никола Поповъ
64. Д. Джамовъ
65. Н. Цѣновъ
66. Н. Карабайрактаровъ
67. Ст. Джукановъ

II. Отъ Аликочово.

68. Лаз. Илиевъ
69. Тр. Василевъ
70. Дим. Симоновъ
71. Василъ Стайковъ
72. Цв. Хрисчевъ
73. Ст. Хрисчевъ
74. Ат. Илиевъ
75. Хр. Пандуровъ
76. Лаз. Спасовъ
77. Кънчо Стояновъ
78. Ник. Илиевъ
79. Дим. Кръстевъ
80. Сим. Секаловъ

III. Отъ Бѣга.

81. Георги Анчовъ
82. Свещ. Илия Димитровъ
83. Ник. Петровъ
84. Пет. Николовъ
85. Илия Стояновъ

IV. Отъ Козарско.

86. Триндаф. Николовъ
87. Пет. Кръстевъ
88. Ат. Пѣевъ
89. Коста Христевъ
90. Свещ. В. Павловъ
91. Ст. Петровъ
92. Ат. Стоиловъ
93. Георги Стоиловъ
94. Дим. Триндафиловъ
95. Ив. Триндафиловъ
96. Дим. Яневъ
97. Анг. Атанасовъ
98. Ник. Ангеловъ
99. Сим. Димитровъ
100. В. Пѣевъ
101. Търпо Щерювъ
102. Дим. Стояновъ
103. Велю Кузмановъ
104. Г. Атанасовъ
105. Ат. П. Ивановъ
106. Т. Кръстановъ
107. Георги Тодоровъ
108. Георги Дамяновъ
109. Щерю Костадинчевъ
110. Яне Василевъ
111. Ник. Димовъ
112. Хр. Щерювъ
113. Ап. Василевъ
114. Илия Стоевъ
115. Ат. Христевъ.
116. Ник. Георгиевъ
117. Георги Колевъ
118. Георги Сидовъ
119. Ник. Лазаровъ
120. Дам. Илиевъ
121. Ник. Костадиновъ
122. Кост. Колевъ
123. Сп. К. Гюзелевъ
124. Анг. Варадиновъ
125. Георги Тачевъ
126. Сп. Илиевъ
127. Вас. Илиевъ
128. Тод. Ангеловъ

V. Отъ Ждрѣбичко.

129. Тод. Стайковъ
130. Ангелъ Андреевъ
131. Илия Калиновъ
132. П. Кузевъ
133. Пет. Бабачевъ
134. Хр. Тодоровъ
135. Смиленъ Тодоровъ
136. Ат. Вълковъ
137. Коста Манолевъ
138. Ник. Кузмановъ
139. Илия Дойчиновъ
140. Илия Стоевъ
141. Стеф. Николовъ
142. Дафо Николовъ
143. Ив. Атанасовъ
144. Георги Илковъ
145. Ангелъ Дойчиновъ
146. Ант. Маноловъ
147. Илия Тасковъ
148. П. Н. Андреевъ
149. Ник. Атанасовъ
150. Г. Личевъ
151. Ив. Личевъ

152. Кр. Ил. Крушаровъ
153. Манолъ Крушаровъ
154. Ник. Кузевъ
155. Ив. Димитровъ
156. Трандаф. Бабачевъ
157. Ат. Калиновъ
158. Анг. Сокеровъ
159. Георги Терзията
160. Илия Кузевъ
161. Трифонъ Стояновъ
162. Ив. Кузмановъ
163. Стоилъ Бубаревъ
164. Хр. Кузмановъ
165. Ат. Тошовъ
166. Сп. Бакърджиевъ
167. Томо Димовъ
168. Хр. Димовъ
169. Ив. Николовъ
170. Дим. Сокеровъ
171. Бож. Ангеловъ
172. Ст. Петлешковъ
173. Г. Кориски
174. Пенко Петлешковъ
175. П. Стояновъ
176. Ст. Сокеровъ
177. Д. Балдювъ
178. А. Балдювъ
179. Т. Балдювъ
180. К. Николовъ
181. Тод. Терзията
182. Стойко Личовъ
183. Ив. Стоювъ
184. Щ. Личовъ
185. Т. Крушаровъ
186. Ат. Маджаровъ
187. Ив. А. Кузювъ
188. Вас. Кузювъ
189. Г. Андреевъ

VI. Отъ Радилово.

190. Спасъ Лупановъ
191. Ив. Поповъ
192. Ванчо Гинчовъ
193. Ник. Т. Коцовъ
194. Петко Данчевъ
195. Стефко Кандовъ
196. Илия Пройчевъ
197. Свещ. Геор. Д. Прѣдювъ
198. Тодоръ Вачковъ
199. Петъръ Т. Вачковъ
200. Хр. Т. Вачковъ
201. Дим. Стоицовъ
202. Марко П. Мишевъ
203. Анг. Кѫтювъ
204. Георги В. Вачковъ
205. Тончо П. Георгевъ
206. Ник. Ташевъ
207. Ив. Ангелиевъ
208. Георги Т. Банчовъ

VII. Отъ Ясѫ-кория.

209. Анг. Дабиджовъ
210. Ив. Дячовъ
211. Дячо Върбановъ
212. Стоилъ П. Грудевъ
213. Дим. Дячевъ
214. Тод. Кукориновъ
215. Тод. Делипавловъ
216. Колю Узуновъ
217. Тиню Сънджкчиевъ
218. Геоги Стамболията
219. Анг. Даскала
220. Дафо Казаковъ
221. Дим. П. Триндафиловъ
222. Пет. Санджкчиевъ
223. Ив. Смъркалювъ
224. Тосю Смъркалювъ

225. Пет. Смъркалювъ
226. Тод. Банковъ
227. Ник. Паунчевъ
228. Насю Узуновъ
229. Тод. Ангеловъ
230. Георги Цвѣтковъ
231. Найденъ Пѣйковъ
232. Ив. Русевъ
233. Пенчо Аризановъ
234. Ат. Банковъ
235. Тод. Аризановъ
236. Анг. Триндафиловъ
237. Ат. Кукориновъ
238. Христоско Кукориновъ
239. Анг. Н. Вълковъ
240. Дим. Вълковъ
241. Герги Начковъ
242. Янко Хаджиевъ
243. Пет. Брайковъ
244. Анг. Маджовъ
245. Ат. Пенчовъ
246. Тод. Аризановъ
247. Ив. Делипавловъ
248. Гялю Аризановъ
249. Стоим. Шиковъ
250. Стоилъ Шиковъ
251. Янко Бардуковъ
252. Върбанъ Димитровъ
253. Тодю Аневъ
254. Аризанъ Дабиджовъ

VII. Стрѣлча.

а) *Убити и обѣсени.*

1. Станенъ Кръстевъ 25
2. Генчо Кръстевъ 28
3. Филипъ Кръстевъ 18
4. Петко Н. Татаровъ 56
5. Цанчо Ангеловъ 20
6. Димитръ Костовъ II-й 26
7. Ганчо Нонинъ 65
8. Нешо Фил. Попповъ 34
9. Милйо Фил. „ 28
10. Димитръ Г. Гуджовъ 20
11. Дончо Цончевъ Царевъ
12. Енчо Т. Фингаровъ 40
13. Милйо Пенчовъ 20
14. Стоянъ Е. Кежовъ 22
15. Петръ Нончовъ 40
16. Станйо Имювъ 35
17. Хараламлия Зоневъ 30
18. Нешовица Ревова 70
19. Иваница Бѣличениката 60
20. Тодора Д. Каламбутова 50
21. Мариница Байкова 60
22. Димитрица Петкина 50
23. Рада Шопкинята 30
24. Лало Филиповъ 30
25. Иванъ Ангеловъ 30
26. Дѣло Нягуловъ 30
27. Ненко Татаровъ 56
28. Лулчо Рашковъ 22
29. Саво Рашковъ 18
30. Енчо П. Царвулановъ 60
31. Петко Бойковъ 20
32. Вълканъ Маджаровъ 45
33. Стоянъ П. Кацаровъ 28
34. Дончо С. Кацаровъ 40

		год.
35.	Тодоръ Ивановъ	30
36.	Генчо Цв. Чачовъ	45
37.	Стоянъ Кючуковъ	60
38.	Енйо Балйовъ Чорсовъ	65
39.	Лулчо Енйовъ	27
40.	Найденъ Цвѣтковъ	27
41.	Стефанъ Енйовъ	42
42.	Петко Николовъ	52
43.	Нешо Велчовъ	30
44.	Петръ Д. Велчовъ	26
45.	Петко Димитровъ	15
46.	Георги Петкинъ	36
47.	Саво п. Евстатиевъ	30
48.	Свещ. Бойчо Петровъ	38
49.	Филипъ Грозйовъ	60

б) *Затваряни, ранени и пр.*

1.	Генчо Иос. Кидосковъ	75
2.	Нончо Савовъ Цемовъ	35
3.	Филипъ Д. Мацинъ	25
4.	Димитръ Костовъ I	53
5.	Димитръ Кунчовъ	45
6.	Янко Ненковъ	18
7.	Милйо Ф. Чишерановъ	23
8.	Гавраилъ Г. Гуджовъ	35
9.	Нешо Ст. Кацаровъ	50
10.	Рашко Г. Гуджовъ	55
11.	Генчо Р. Гуджовъ	18
12.	Любенъ Нидѣлчовъ	35
13.	Нешо М. Чишерановъ	42
14.	Пенчо Т. Фингаровъ	45
15.	Ганчо В. Гелеменовъ	40
16.	Стоянъ Динчовъ	38
17.	Славчо Динч. Славинъ	60
18.	Тодоръ Нанчовъ	45
19.	Нейо Н. Чапкъновъ	50
20.	Филипъ Димовъ	30
21.	Танчо Кунчовъ	40
22.	Тодоръ А. Балтовъ	36
23.	Иванъ Иос. Кидосковъ	35
24.	Рашко Д. Бѣлчовъ	22
25.	Иосифъ Цанковъ	45
26.	Динчо С. Кацаровъ	42
27.	Георги Байковъ	45
28.	Спасъ Митовъ	35
29.	Петко Лазаровъ	36
30.	Петръ Василкиовъ	50
31.	Петко Петровъ	26
32.	Танчо Добрйовъ	30
33.	Коста Илиевъ	36
34.	Нешо Филиповъ	51
35.	Филипъ Нешовъ	36
36.	Димитръ П. Стойновъ	22
37.	Тодоръ Цвѣтковъ	28
38.	Иовко Петкинъ	26
39.	Гето Велковъ	25
40.	Динчо Янковъ	26
41.	Лало Велювъ	28
42.	Стоянъ Кафеджиевъ	50
43.	Христю Нягуловъ	40
44.	Радъ Грезйовъ	40
45.	Коста Байковъ	45
46.	Св. И. х. п. Евстатиевъ	35
47.	Свещеникъ Евстатия	46
48.	Маринъ Ангеловъ	48
49.	Саво Ангеловъ	22
50.	Ангелъ Мариновъ	65
51.	Иванъ Ангеловъ	25

	год.		год.
52. Кръстю Димитровъ	28	54. Танчо Петровъ	28
53. Милйо Ангеловъ	40	55. Янко Р. Тошковъ	33

VIII. Поибрене.

а) Убити.

1. Стоянъ Попповъ 45
2. Ангелъ Бедриновъ 50
3. Иванъ Стоиловъ 65
4. Власаки Влаховъ 52
5. Никола Г. Джунаковъ 22
6. Петко Ив. Талатиловъ 18
7. Никола Гарчовъ 65
8. Петко Ганчовъ 45
9. Гено Гушлековъ 55
10. Никола Нид. Зяпковъ 49
11. Никола М. Ножаровъ 50
12. Иванъ Ст. Карагиозовъ 20
13. Никола Ив. Танчовъ 25
14. Гена Ст. Бодурова 16
15. Рада Ст. Бодурова 14

б) Затваряни.

1. Дѣлчо Ив. Уливеровъ 65
2. Попъ Нидѣлю Ивановъ 58
3. Ст. Н. Дерменджия 48

IX. Цѣрово.

а) Убити.

1. Минчо Амуджовъ 40
2. Стоица Ивановъ 30
3. Стоянъ Франговъ 45
4. Аджи Ненко Илиевъ 30
5. Петръ Геневъ 25
6. Митръ Г. Раплювъ 20
7. Ангелъ Бързаковъ 20
8. Вълчо Жилювъ 50
9. Колю Крайчовъ 50
10. Петръ Шенгаровъ 25
11. Енчо Гурустановъ 30
12. Цвѣтко Шенгаровъ 20
13. Гене Теллията 35
14. Нена Вучова 25
15. Цвѣтко Шаренковъ 40
16. Павелъ Енчовъ 50
17. Стефанъ Г. Кавајовъ 36
18. Геор. Благоевъ (Даск.) —

б) Заточени и затваряни.

1. Стоянъ Сердаровъ 31
2. Цвѣтко К. Бръщковъ 48
3. Никола Кочовъ 36
4. Гене Ив. Кюрчията 34
5. Ангелъ Г. Телиски 30
6. Михалъ Г. Телиски 16
7. Никола С. Кодуковъ 34
8. Гене Балабановъ 58
9. Георги Ст. Арачиски 38
10. Ночо Поповъ 32

	год.		год.
11. Свещ. Георги Ноневъ	50	14. Иванъ Т. Гумнеровъ	42
12. Троянъ Павловъ	33	15. Генко Нетковъ	38
13. Илия Сердаровъ	40	16. Атанасъ Шенгаровъ	—

X. Мухово.

а) *Убити, обѣсени и пр.*

1. Найденъ Нейковъ	50
2. Георги Владевъ	35
3. Цвѣта Г. Владева	34
4. Тодоръ Нейковъ	80
5. Станю Стойновъ	90
6. Стоилъ Жабаровъ	45
7. Дѣлчо Райновъ	30
8. Иванъ Станьовъ	40
9. Добре Халевъ	50
10. Кръстю Станковъ	45
11. Вълко Бързаковъ	40
12. Иванъ Въртиски	44
13. Иванъ Матеничаровъ	50
14. Гено Матеничаровъ	30
15. Колчо Младеновъ	35
16. Никола Готьовъ	40
17. Владъ Готьовъ	50
18. Христю Търньовъ	60
19. Радъ Навущановъ	50
20. Никола Навущановъ	30
21. Димитръ Мъджовъ	45
22. Петръ Тръкалановъ	60
23. Петръ Тердзиски	60
24. Петръ Н. Цвичовъ	35
25. Кръстана Учкурова	30
26. Василъ Ст. Босаковъ	30
27. Златанъ Гиозьовъ	50
28. Стойко Дебровъ	50
29. Стою Пеньовъ	35
30. Добре Ст. Хрисковъ	36
31. Георги Ив. Стайковъ	20
32. Стоянъ Гиозьовъ	60
33. Кунчо Н. Навущановъ	45
34. Благо Николовъ	45
35. Станю Гериовъ	30
36. Проданъ Ивановъ	20
37. Стоянка Ив. Ружинова	45
38. Атанасъ Ив. Ружиновъ	5
39. Минчо Кичуковъ	65
40. Ангелъ Гунчовъ	30
41. Пена Ст. Райкова	45
42. Минчо Бончовъ	35

б) *Затваряни и пр.*

1. Кръстю Цѣровеца	45
2. Христю Тотинъ	46
3. Стоянъ Готьовъ	55
4. Златанъ Готьовъ	58
5. Никола Тръкалановъ	40
6. Гено Николовъ	35
7. Стойко Младеновъ	35
8. Петръ Доколянковъ	50
9. Димитръ Терзидски	40
10. Тодоръ Фафалиевъ	30
11. Стою Ячкуревъ	40
12. Стойно Терзидски	50
13. Нено Дѣколянковъ	45

		год.			год.
14.	Пенчо Ячкуревъ	35	19.	Колчо Бежовъ	30
15.	Димитръ Стоиловъ	35	20.	Иванъ Теповичаровъ	50
16.	Иванъ Рафаиловъ	30	21.	Иванъ Ружиновъ	50
17.	Иванъ Илиевъ	50	22.	Добро Н. Короджиски	65
18.	Димитра Петкова	35	23.	Проданъ Ружиновъ	60

XI. Калугерово.

а) *Убити, обѣсени и пр.*

1. Иванъ Ботевъ 70
2. Никола Кр. Цонковъ 55
3. Христо Кепелиски 75
4. Никола Поровъ 65
5. Никола М. Драгановъ 31
6. Ангелъ Нон. Нешковъ 34
7. Георги Нед. Нешковъ 20
8. Томе Гриашковъ 30
9. Пане Квралагановъ 55
10. Теофилъ Бѣйковъ 55
11. Ангелъ Велчовъ 60
12. Георги Велчевъ 34
13. Иванъ П. Чукурановъ 20
14. Паунъ Т. Тумбалиевъ 25
15. Отецъ Хараламплий 60
16. Ненчо Драгановъ
17. Божилъ Чочоловъ
18. Тодоръ Квралагановъ
19. Ангелъ Н. Квачковъ
20. Георги Ив. Квачковъ
21. Мария Велчева
22. Никола Къневъ
23. Димитръ Дачовъ
24. Георги Ив. Георгиевъ
25. Лазарина М. Шикова
26. Велко Паралиевъ
27. Тодоръ Георгиевъ
28. Стою Черrаровъ
29. Рада П. Калагларска
30. Стоянъ Ник. Титевъ
31. Ангелъ П. Керешидовъ
32. Неделю Поибренски
33. Илия Манастирски свинарь
34. Гроздена Н. Тодорова
35. Митра Г. Рахова
36. Петръ Драгановъ
37. Велчо Кировъ

б) *Затваряни, заточени и пр.*

1. Стоянъ Сираковъ 60
2. Стою Илчовъ 55
3. Петко Нен. Попповъ 45
4. Георги Сираковъ 60
5. Отецъ Кирилъ 50
6. Панчо Петровъ 60
7. Петко Осмовъ 67
8. Свещ. Георги Христевъ 52
9. Свещ. Стеф. Стояновъ 75
10. Ангелъ Нешковъ 50
11. Никола Шиндаровъ
12. Христоско С. Райкинъ
13. Атанасъ Тренчовъ
14. Никола А. Лазаровъ

15. Илия Чергаровъ
16. Никола Г. Бейковъ
17. Христо М. Райкинъ
18. Иванъ Кировъ
19. Тома Г. Сираковъ
20. Захария С. Сираковъ
21. Петръ Хр. Димовъ
22. Петко Бейковъ
23. Величко Квачковъ
24. Георги М. Шипаровъ
25. Илия Квачковъ
26. Атанасъ Шипаровъ

XII. Мечка.

Затваряни.

	год.
1. Иванъ Ф. Думухчиевъ	72
2. Андрѣя С. Корбановъ	53
3. Петръ Г. Грепчовъ	57
4. Коста П. Коклювъ	53
5. Димитръ П. Коклювъ	66

XIII. Вѣтренъ.

а) *Убити и обѣсени.*

1. Янаки Кюрчията
2. Гено Сърбиновъ
3. Христо Петкинъ
4. Митрь Н. Поплювковъ
5. Вълчо Чипиловъ
6. Пено Кочмаровъ
7. Мария Кочмарова
8. Лазо Клисаровъ
9. Грозданъ Ялчковъ
10. Георги Папукчията
11. Митрь Углешовъ
12. Постолъ Чучковъ
13. Стоименъ Бонджовъ
14. Катер. Ив. Г. Ненова
15. Пено К[illegible]
16. Иванъ [illegible]на

б. *Затваряни и ранени.*

1. Георги Лютаковъ
2. Петръ Лютаковъ
3. Василъ Лазаровъ
4. Георги Бѣлювски
5. Пено Чавдаровъ
6. Стефанъ Адовъ
7. Св. Дим. Лютаковъ
8. Кочо Копановъ
9. Стоянъ Копановъ
10. Вълчо Банкинъ
11. Митко Бѣлювски
12. Мария Гергиненова
13. Митрь Чепиловъ
14. Нена Ст. Даулова
15. Атанасъ П. Кумановъ
16. Петка Ив. Мушова

XIV. Елшица.

а) Убити и обѣсени.

	год.		год.
1. Ст. Д. Ваклиновъ	50	4. Стоянъ Хаджиски	50
2. Найденъ Котленовъ	70	5. Танка Тодорова	85
3. Дойчо Трифоновъ	30	6. Дойчо Шулековъ	60

б) Затваряни и ранени.

1. Петко Митовъ	30	6. Минко Шулековъ	55
2. Ненко Михайловъ	60	7. Никола Шулековъ	60
3. Тодоръ Шулековъ	50	8. Георги Шулековъ	50
4. Андонъ Шулековъ	55	9. Стоянъ Дичовъ	55
5. Мирчо Шулековъ	70		

XV. Бѫта.

а) Убити и обѣсени.

1. Елена Стоянова	21	4. Васю Илиювъ	18
2. Георги Атанасовъ	2	5. Яко Драгановъ	50
3. Петръ Добревъ	40	6. Никола Стойковъ	1

б) Затваряни и ранени.

1. Стояна Атанасова	46	7. Георги Кр. Царски	73
2. Ненко Върбановъ	58	8. Стоянъ Ив. Ендаровъ	52
3. Ненко Минковъ	62	9. Нено Пенчовъ	60
4. Димитръ Ивановъ	58	10. Лало Минковъ	53
5. Станю Митовъ	45	11. Станчо Стояновъ	52
6. Георги Говедаровъ	48	12. Стойко Патьовъ	50

XVI. Ерелий.

а) Убити.

1. Стоянъ Зайковъ	80	3. Петко Костадиновъ	20
2. Атанасъ Зайковъ	40	4. Петръ Дупиновъ	80

		год.			год.
5.	Маринъ Ивановъ	21	8.	Мито Дѣловъ	25
6.	Тодоръ Вълковъ	25	9.	Христоско Дойчовъ	26
7.	Ноно Дѣловъ	24	10.	Лазаръ Геновъ	23

XIX. Црънча.

а) *Убити.*			б) *Затваряни.*		
1.	Тасо Василевъ	60	3.	Славо Шарковъ	50
2.	Кръстю Гиздовъ	65	4.	Петръ Шарковъ	45

XX. Щърково.

а) *Убити.*			б) *Затваряни.*		
1.	Ат. Христосковъ	42	3.	Попъ Петко Ангеловъ	54
2.	Христю Дундаловъ	58	4.	Илия Петровъ Даскала	44

XXI. Диниката.

Убити.

1. Иванъ Симоновъ
2. Ангелъ Пеневъ
3. Кочо Митровъ
4. Петко Скерлатовъ
5. Лале П. Бустадунски
6. Тоте Андрѣевъ
7. Трифонъ Андрѣевъ
8. Иванъ Митровъ
9. Коле П. Скерлатовъ

XXII. Лѣсичево.

Убити и обѣсени.

1.	Стойко Мишовъ	80	6.	Стефана Зарова	60
2.	Стоянъ Иванчовъ	55	7.	Мария Г. Зарова	1
3.	Велко Чорбаджиски	55	8.	Анна Ст. Кошова	45
4.	Кочо Мързьовъ	60	9.	Митьо Ст. Кошовъ	4
5.	Стоянъ Мързьовъ	80	10.	Добре Геновъ	70

		год.			год.
11.	Атанасъ Д. Геновъ	27	33.	Маринъ Мараджиски	40
12.	Кръстю Д. Геновъ	35	34.	Попъ Георги	80
13.	Тодора Кр. Добрева	30	35.	Баба Калинка	80
14.	Кръстю Кр. Добревъ	1	36.	Петра Ив. Мантарова	40
15.	Мито Ат. Добревъ	1	37.	Смилевъ Варниковъ	40
16.	Гина М. Найденова	40	38.	Стояна Ат. Умерова	60
17.	Гечо М. Найденовъ	3	39.	Митра Ст. Енкина	50
18.	Ангелъ Шумановъ	65	40.	Коте Маратилевъ	60
19.	Вел. Ан. Шумановъ	25	41.	Вида Кичова	50
20.	Рада Дудева	60	42.	Злата Варникова	60
21.	Мите Г. Дудовъ	22	43.	Иванъ Спасовъ	26
22.	Ангелъ Ан. Петковъ	1/2	44.	Инто Колювъ	32
23.	Найденъ Илчовъ	50	45.	Петръ Катерининъ	35
24.	Илчо Георгевъ	25	46.	Никола Т. Мурджовъ	1
25.	Мите Ив. Ненчовъ	20	47.	Петко Ангеловъ	70
26.	Ноне Червенаковъ	22	48.	Димитръ М. Петковъ	1 1/2
27.	Иванъ Ст. Ципорковъ	22	49.	Георги Вълковъ	20
28.	Благо Тошкинъ	25	50.	Личо Л. Ганювъ	1
29.	Петръ К. Мурджовъ	1	51.	Лазаръ Ан. Дойчиновъ	1
30.	Стоянъ К. Кошовъ	1 1/2	52.	Спаса Цв. Ковачева	1/2
31.	Ванто Нечкинъ	30	53.	Стоянъ Ст. Десповъ	1
32.	Елена В. Нечкина	2			

XXIII. Кара-Мусалъ.

Убити.

1.	Панчо Динковъ	95	11.	Панко Бадровъ	35
2.	Атанасъ Чопановъ	85	12.	Трифонъ Коевъ	30
3.	Атанасъ Шутевъ	70	13.	Тодоръ Коевъ	34
4.	Атанасъ Пачовъ	65	14.	Георги Дерменджиски	55
5.	Ангелъ Шахъновъ	60	15.	Ангелъ Мантаровъ	55
[illegible]	Стоишевъ Пачовъ	65	16.	Кула Мантарова	15
[illegible]	Никола Кръджовъ	70	17.	Митръ Матовъ	40
[illegible]	[illegible]овъ	35	18.	Атанаса Аджова	55
[illegible]	[illegible]човъ	35	19.	Иванъ Дойчевъ	45
[illegible]	[illegible]ъ	65	20.	Митръ Аджовъ	22

	год.		год.
21. Илия Ламбевъ	65	25. Никола Бараковъ	17
22. Ангелъ Црънчовъ	75	26. Ивана Попова	12
23. Митръ Калваковъ	15	27. Христоско Попповъ	9
24. Спасъ Костовъ	16		

XXIV. Славовица.

а) *Убити.*

1. Кошо Вълчовъ	52	10. Стоянъ Цвѣтковъ	28
2. Гето Пилювъ	47	11. Ангелъ Влайковъ	70
3. Ангелъ Радинъ	31	12. Митъръ Гюндуровъ	65
4. Лазаръ Бараковъ	70	13. Стояна К. Владова	1
5. Атанаса Бингарова	70	14. Кръстю Весалиновъ	1/2
6. Рада Татаерова	70	15. Триндаф. Христоскова	1/2
7. Кръстана Баракова	55	16. Малина Т. Урашова	1
8. Стоянъ Чолеовъ	5	17. Тодоръ Кусеровъ	55
9. Стоица Кипринъ	49		

б) *Затваряни.*

1. Атанасъ Малиновъ	28	6. Кошо Владовъ	45
2. Илия Арнаутски	38	7. Филипъ Куртовъ	40
3. Петко Ковача	50	8. Рашо Геновъ	47
4. Иванчо Пѣювъ	25	9. Стефанъ Заровъ	50
5. Митъръ Благовъ	18	10. Митръ Вълчовъ	45

XXV. Сжртъ Харманъ.

а) *Убити.*

1. Христоско Чавеовъ	7. Стано Шутевъ
2. Стоица Миховъ	8. Стоица Чуренчова
3. Кръстю Милошовъ	9. Пено Ибровъ
4. Дачо Червенаковъ	10. Никола Мариновъ
5. Петко Червенаковъ	11. Спасъ Ан. Кюсековъ
6. Гено Лашовъ	12. Ивана А. Стамболска

13. Пано Пеновъ
14. Иванъ П. Пеновъ
15. Христоско Дасканаровъ
16. Стойне Цв. Райнинъ

б) Затваряни и ранени.

1. Никола Клисурски
2. Ангелъ Н. Клисурски
3. Кошо К. Ятовъ
4. Стефенъ Г. Цръвчовъ
5. Кръстю Меларски
6. Кошо Чавдаровъ
7. Христо Мръковъ
8. Атанасъ Райчовъ
9. Митръ П. Клюсековъ
10. Кито Мръковъ

XXVI. Бѣлица.

а) Убити и обесени.

1. Арангелъ Ивановъ
2. Мячо Нейковъ
3. Иванъ Лазовъ
4. Кръстю Георгиевъ
5. Велю Стояновъ
6. Вълко Стояновъ
7. Цвѣтко Ивановъ
8. Михаилъ Ат. Панчовъ
9. Ганчо Геновъ
10. Илия Ласковъ
11. Петръ Петковъ

б) Затваряни.

1. Христо Михаиловъ
2. Павелъ Боневъ
3. Панко Гергевъ
4. Нено Стояновъ
5. Стоянъ Неновъ
6. Иванъ Постоловъ
7. Мито Стояновъ
8. Тано Постоловъ
9. Петръ Стояновъ
10. Петко Лазаровъ
11. Динко Цвѣтковъ
12. Генчо Ивановъ
13. Стойчо Цѣнковъ

Азбученъ показалецъ на по-рѣдко срѣщаии и по-забѣлѣжителни собствени имена въ III томъ.

А.

Б.

Художници, които сж изработили нѣкои отъ помѣстенитѣ портрети*).

Ив. Ангеловъ, т. I стр. 59, 114, 142, 186, 202, 236, 254, т. II. стр. 5, 6, 57, 96, 99, 155, т. III стр. 43, 45, 50, 178, 298, 404.
К. Величковъ, т. III, стр. 275, 392
А. Митовъ, т. I, 96
П. Клисуровъ, т. III, 264
Б. Михаиловъ, т. I, 222, т. III, 291
О. Хорейши, т. III, 274
Н. Морозовъ, т. I, 198, т. III, 332, 396
Г. Евстатиевъ, т. I, 220, т. II, 196
Ал. Мутафовъ, т. II, 41, т. III, 293
К. Панайотовъ, т. I, 195, т III, 225, 389
Хр. Берберовъ, т. I, 148, т. II, 25
Н. Петровъ, т. II, 46
Ив. Славовъ, т. III, 395
Р. Жековъ, т. I, 228, т. III, 47
Г-ца Виктория Георгова, т. III, 315
В. Антоновъ, т. II, 52
Т. Мавродиевъ, т. I, 188.

Цитирани или споменати съчинения и автори.

Ст. Заимовъ, „Миналото“ етюди.
П. Кисимовъ, „Исторически работи“.
Д-ръ В. Беронъ, „Археологически изслѣдвания“.
Панайотъ Хитовъ, „Моето пжтуване“.
Н. Балкански, „Записки отъ живота на Г. С. Раковски“.
П. Карапетровъ, „Сбирка отъ статии“.
Ч. Поповъ, „Чърти изъ живота на Г. С. Раковски“.
„Бомбардирванье Београда“.
З. Стояновъ, „В. Левски“, биография.
Хр. Македонски, „Записки“.
Г. Димитровъ, „Княж. България“.
З. Стояновъ, „Записки по възстанието“.
„ „ „Четитѣ въ България“.
А. Теодоровъ Баланъ проф., „Българска литература“.
Берковски, „Изъ възпоминанията ми“.
Пирочанацъ „Кнез Михаило III“.
Полковникъ Краевъ „Възстанията на българитѣ“.
Раковски, „Горски пжтникъ“.
I. Ристиђ, „Први рат“.
Ив. Ев. Гешевъ, „Евлоги Георгиевъ“.
Ив. Адженовъ, „Записки“.
I. Ристиђ, „Сполашна одношаји“.
М. Г. Грековъ, „Геройската смърть на Н. Воеводовъ и Цвѣтко Павловичъ“.
Ст. Заимовъ, „В. Левски“, биография.
К. Цанковъ, „Писма и документи“.
Д-ръ Стояновъ, „Градъ Ловечъ“.
М. Ив. Марковски, „Спомени“.
К. Цанковъ, „23 писма на Левски“.
I. Ристиђ, „Дипломатска историја Србије“.
Ст. Заимовъ, „Миналото“, очерки.
З. Стояновъ, „Хр. Ботевъ“, биография.
Биманъ, „Стефанъ Стамболовъ“, биография.
„Иваница Данчевъ“, отъ сжщия.
Finlay „History of Greece“
П. Ивановъ, „Възпоминания отъ разбъркани врѣмена“.
Ю Ивановъ, „Периодическия печатъ“.
Н. Бѣловѣждовъ. Първата пушка“.
Ranke, „Die serbische Revolution“.
Прота Ненадовичъ, „Записки“.
Hammer, „Geschichte der Osmanen“.
Blanki „Voyage en Bulgarie“.
Раковски, „Хайдути“.
М. Д. Балабановъ, „Страници отъ политическото ни възраждание“.
Иречекъ, „Княжество България“.
В. Кънчевъ, „Етнография и статистика на Македония“.
М. Т. Влайковъ, „Бѣлѣжки върху економическото положение на Панагюрище“.
П. Карапетровъ, „Матсриали за описване града Панагюрище“.
Хр. и П. Гжбенски, „История на Габрово“.
Н. Ив. Ванковъ, „История на учебното дѣло въ България“.

---

*) Прѣдставенитѣ рисунки сж били прѣгледани и приети отъ жури: г. г. К. Величковъ и П. Клисуровъ, като по-слабитѣ работи сж отхвърлени.

Т. Бурмовъ, „Българо-гръцката църковна разпря".
П. Р. Славейковъ, „Съчинения".
Ю. Т. Теодоровъ, „Възпоминания"
A. Schopoff, „Les réformes et la protection des chrétiens en Turquie"
И. Г. Бакаловъ, „Ст. Ив. Пешевъ".
Хр. Ф. Поповъ, „Самуилъ".
Чемковъ, „Панагюрското въстание"
Тома Георгиевъ, „Бележки за Средногорското въстание"
Ст. Костурковъ, „Заклинанието на село Мечка"
Н. Хр. Цветейковъ и Ив. Игнатиевъ, „История на Врачанското въстание".
Г. Н. Златевъ, „Защитата на Перущица"
Бойчо, „Батакъ".
Т. Липаковъ, „Дядо Вътренъ".
Н. Т. Бладиканъ, „Дряновското въстание"
Липовъ, „Сватбата на хайдутъ Вичо".
Д. Кутуминовъ, „Дряновското въстание"
Ст. Захариевъ, „Описание на Т.-Пазарджишката кааза".
„Четоване"
„Автобиография Панагюрской Учителницы Райне Георгиевой"
А. Мишевъ, „Боятъ около Враца".
П. Димитровъ, „Спомени"
Свещ. П. Франговъ, „Бъловишковската чета".
Ив. Н. Маринчевъ, „Новоселското въстание"
Н. Балабановъ, „Нѣщо по въстанието въ Трѣвна"
Макгахенъ, „Писма"
Гладстонъ, „Уроци отъ клане"
Английската синя книга. Френската жълта книга, живи и чужди, стари и нови описания и пѫтувания, неиздадени документи, писма, записки и пр.

У.

Ф.

Х.

Ц.

Списъкъ на портретитѣ въ цѣлото съчинение*).

ПЪРВИ ТОМЪ.

ВТОРИ ТОМЪ.

ТРЕТИ ТОМЪ.

---

*) Означенитѣ съ звѣздичка портрети сѫ на особенъ листъ, вънъ отъ текста.